

6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - II

(İletişim - İktisat - Sosyal Politikalar - Sosyoloji)

10-13 Mayıs 2017, Muş

İstanbul 2017

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi, Açık Türbe Sk. No:13, 34672 Üsküdar İstanbul/Türkiye
Telefon: +90 (216) 310 43 18 • Fax: +90 (216) 310 43 18 • E-Posta: bilgi@ilem.org.tr

Editörler

Kadir Budak / İlmî Etüdler Derneği
Sabri Ege / İlmî Etüdler Derneği

Tashih

Dursun Özyürek
Hafsa Nur Aslanoğlu
Hatice Piroğlu

Tasarım ve Uygulama

Furkan Selçuk Ertargin

ISBN: 978-605-82995-7-3 (2.c) • TAKİM NO: 978-605-82995-5-9 (Tk)

Düzenleyen Kurumlar

İlmî Etüdler Derneği (İLEM) | Muş Alparslan Üniversitesi

Düzenleme Kurulu*

Atik Aslan, Muş Alparslan Üniversitesi | Kadir Budak, İlmî Etüdler Derneği | Meryem Çapın, İlmî Etüdler Derneği | Sabri Ege, İlmî Etüdler Derneği | Kubilay Zekai Eroğlu, İlmî Etüdler Derneği | Süleyman Güder, İstanbul Üniversitesi | Ümit Güneş, Yıldız Teknik Üniversitesi | Adem Levent, Muş Alparslan Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Kocaeli Üniversitesi | Abdullatif Tüzer, Muş Alparslan Üniversitesi (Düzenleme Kurulu Başkanı) | Mehmet Yıldırım, İlmî Etüdler Derneği | Rahile Kızılkaya Yılmaz, Marmara Üniversitesi

Bilim Kurulu*

Berat Açıl, İstanbul Şehir Üniversitesi | Yusuf Adıgüzel, İstanbul Üniversitesi | Serhan Afacan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mahmut Hakkı Akın, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | Nezir Akyeşilmen, Selçuk Üniversitesi | Eyüp Al, Marmara Üniversitesi | Ercan Alkan, Marmara Üniversitesi | Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi | Yusuf Alpaydın, Marmara Üniversitesi | Necati Anaz, İstanbul Üniversitesi | Müstakim Arıcı, İstanbul Üniversitesi | Atik Aslan, Muş Alparslan Üniversitesi | Recep Aslan, Muş Alparslan Üniversitesi | Mahsum Aytepe, Muş Alparslan Üniversitesi | Mehmet Bahçekapılı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi | Yusuf Batar, Muş Alparslan Üniversitesi | Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi | Mahmut Bilen, Sakarya Üniversitesi | Abdulcelil Bilgin, Muş Alparslan Üniversitesi | İbrahim Bülbül, Muş Alparslan Üniversitesi | Ali Büyüksan, İstanbul Medipol Üniversitesi | Mehmet Ali Büyükkara, İstanbul Şehir Üniversitesi | Murat Çemrek, Selçuk Üniversitesi | Berat Çiçek, Muş Alparslan Üniversitesi | Hamdi Çilingir, İlmî Etüdler Derneği | Erkan Erdemir, İstanbul Şehir Üniversitesi | Teyfur Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi | Nihat Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi | Ömer Esen, Muş Alparslan Üniversitesi | Mehmet Şerif Eskin, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi | İhsan Fazlıoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Yusuf Ziya Gökçek, Marmara Üniversitesi | Hayrettin Nebi Güdekli, Marmara Üniversitesi | Süleyman Güder, İstanbul Üniversitesi | Mehmet Güneş, Marmara Üniversitesi | İsa Işık, Muş Alparslan Üniversitesi | Şevki Işıklı, Marmara Üniversitesi | Hidayet Kara, Muş Alparslan Üniversitesi | Latif Karagöz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Muhammet Cüneyt Kaya, İstanbul Üniversitesi | Bilal Kemikli, Uludağ Üniversitesi | Orhan Keskintaş, Muş Alparslan Üniversitesi | Necmettin Kızılkaya, İstanbul Üniversitesi | Adem Korkmaz, Süleyman Demirel Üniversitesi | Ahmet Ayhan Koyuncu, Muş Alparslan Üniversitesi | Mustafa Kömürcüoğlu, Sakarya Üniversitesi | Aykut Küçükparmak, Muş Alparslan Üniversitesi | Adem Levent, Muş Alparslan Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Kocaeli Üniversitesi | Betül Sinan Nizam, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi | Nail Okuyucu, Marmara Üniversitesi | Ertuğrul Ökten, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi | Mehmet Özturan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Adem Palabıyık, Muş Alparslan Üniversitesi | Fatih Savaşan, Sakarya Üniversitesi | Ubeydullah Sezikli, İstanbul Üniversitesi | Şükrü Sim, İstanbul Üniversitesi | Haluk Songur, Süleyman Demirel Üniversitesi | Lütfi Sunar, İstanbul Üniversitesi | Ercan Şen, Afyon Kocatepe Üniversitesi | Servet Şengül, Muş Alparslan Üniversitesi | Murat Şentürk, İstanbul Üniversitesi | Faruk Taşçı, İstanbul Üniversitesi | Ayhan Tek, Muş Alparslan Üniversitesi | Mustafa Tekin, İstanbul Üniversitesi | Ömer Türker, Marmara Üniversitesi | Abdullatif Tüzer, Muş Alparslan Üniversitesi | Ahmet Türkan, Dumlupınar Üniversitesi | Rifat Türkel, Dumlupınar Üniversitesi | İbrahim Halil Üçer, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Faruk Yasılcimen, İbn Haldun Üniversitesi | Erol Yıldırım, İstanbul Medipol Üniversitesi | Kadir Yıldırım, İstanbul Üniversitesi | Osman Yılmaz, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | Rahile Kızılkaya, Marmara Üniversitesi | Fatih Yiğit, İstanbul Medeniyet

* Soyadına göre alfabetik sırada

Organizasyon ve yayın sürecinde yardım ve destekleri için
Esra Çiftçi, Hafsa Nur Aslanoğlu, Duygu Öksünlü ve Yusuf Safa Selvi'ye teşekkür ederiz.

SUNUŞ

Lisansüstü eğitim düzeyi, üniversiteler aracılığıyla bilgiye ulaşma yetisinin kazanıldığı ve bilgi üretim süreçlerine katılımın başlangıç adımı olarak görülen lisans düzeyini daha da ileri taşıyarak, bilginin eleştirisi ve yeniden üretiminin de gerçekleştirebileceği bir süreç olarak görülmektedir. Birbiri ile ilişkisi sorunlu hale gelmiş sosyal bilimlerin yeniden birbiri ile irtibatlandırılması ve birbirinden faydalanmaları ciddi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bu farkındalıktan hareketle, Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK) aracılığıyla, genç ilim insanlarını bir araya getirerek, aralarındaki iletişimi ve etkileşimi mümkün kılmayı ve ortak dil ve yöntem geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kongre vesilesiyle, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde lisansüstü düzeyde çalışmalar yapan araştırmacı, uzman, ilim ve bilim insanları bir araya gelerek çalışma alanlarında çok yönlü bir iletişim ve tecrübe aktarımının paydaşı olma ayrıcalığına sahip olmaktadır. Böylelikle, Türkiye'deki lisansüstü çalışmaların niteliğinin artırılması ve sosyal bilimler alanında ki çalışmaların teşvik edilmesi hedeflenmektedir.

İLEM bünyesinde bu yıl altıncısı düzenlenen TLÇK, "Genç Akademisyenler Buluşması" adıyla 2007-2012 yılları arasında gerçekleşen akademik gayretin mirasını devralmıştır. Türkiye'nin farklı üniversitelerinden genç akademisyenleri yılda bir kez bir araya getiren kongre ilki 2012 yılında Konya'da olmak üzere sırasıyla Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta düzenlenmiştir.

6. TLÇK 10-13 Mayıs 2017 tarihleri arasında İLEM ve Muş Alparslan Üniversitesi işbirliğiyle Muş'ta gerçekleştirilmiştir. Kongreye toplam 603 araştırmacı başvurmuştur. Hakemlik süreci sonucunda tebliğ başvurularının 340'ına özet üzerinden ön kabul verilmiş ve akabinde gönderilen 186 tam metinden 130'si sunum yapmak üzere kabul edilmiştir. Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İletişim, İşletme, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi, Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası ilişkiler disiplinlerinde 2 gün boyunca, 32 oturumda, tebliğler gerçekleştirilmiştir.

6. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongrede sunulan tebliğlerin kongre mekânıyla sınırlı kalmaması idealinden hareketle hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongre’de sunulan 71 bildiri kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 4 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında İletişim, İktisat, Sosyal Politikalar ve Sosyoloji alanlarında sunulan 17 bildiriden oluşmaktadır.

6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi’nin gerçekleştirilmesini mümkün kılan, kongre öncesinde ve sonrasında yoğun emek ve çaba sarf eden başta genç akademisyenlere, saygıdeğer hocalarımıza, İlmi Etüdler Derneği üyelerine ve Muş Alparslan Üniversitesi rektörlüğüne müteşekkirimiz.

Kongre sonuçlarının yer aldığı bu çalışmanın akademik camiaya özgün katkılar sunmasını, lisans ve lisansüstü çalışmalarına kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Kadir Budak, Sabri Ege

6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi
Bildiriler Kitabı Editörleri

İÇİNDEKİLER

İLETİŞİM

Sinan Baran Dijital Medya ve Algı Yönetimi.....	9
Dicle Kavak Ekmekci Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşmesi Sürecinde Politik Pazarlamanın Yeri: ABD, Fransa ve Türkiye Örnekleri	23
Mehmet Fiğan Seçim Kampanyalarında Yeni Medyanın İşlevi: 2016 ABD Başkanlık Seçimlerinde Facebook'un Siyasal Amaçlı Kullanımı	39
Rufana Qurbanova Kapitalist Dünyada Nesnelere Yüklenen Farklı Anlamlar: "İstikbal Mobilya" Reklamları Üzerine Bir İnceleme.....	59
Serap Gün Çingenelerin/Romanların Medyada Sunumu: "Roman Havası Dizisi" Örneği.....	81
Hande Hekimoğlu, Servet Tuğluk Terör Olaylarının Yazılı Medyada Yansıtılma Farklılıkları: 2015 Ankara Patlaması Örneği.....	99

İKTİSAT

Marhabo Abdujabarova Orta Asya'nın Hidropolitik Sorunları: Tacikistan ve Kırgızistan Örneği.....	125
Büşra Doğan Kriz Koşullarında Para Politikası Uygulamalarının Türkiye'de 2001 ve 2008 Deneyimleri Açısından Karşılaştırmalı Analizi.....	131
Ayşegül Özkan Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Literatür Taraması.....	159

SOSYAL POLİTİKALAR

Zehra Hopyar

Göç ve Kamu Politikaları: Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitimi Örneği..... 177

Sait Yıldırım

Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik..... 193

SOSYOLOJİ

Suat Alan

Korkut Tuna'nın Türk Sosyoloji Tarihindeki Yeri..... 217

Sefa Altay

Pozitivizm-Anti-Pozitivizm Dikotomisini Aşmak: Eleştirel Realizm 235

Emrin Çebi

Millet Kavramı Üzerinden 1960 Sonrası İslamcılığın, Milliyetçiliğin ve Muhafazakârlıkla Olan Ayrışmasını Okumak 247

Özge Gülver

Kabuğuna Çekilmiş Birey: Modern Toplumda "Kalabalık Yalnızlaşma" ve Bunun Sosyal Yansımaları 265

Zeynep Kayseri

Rıaz Hassan'ın Müslüman Zihinler Adlı Eseri ile Clifford Geertz'in İki Kültürde İslam Adlı Eserindeki
Evrensel İslam Ulusal Müslümanlık Temalarının Karşılaştırılması 279

Hilal Uludağ

Kolektif Müslüman Kadın Kimliğinin Yapıbozumu: Reçel Blog Örneği..... 293

Ali Tanrıverdi

Alevi Ocaklarında Dedelerin Anlatımıyla Hızır İnanıcı: Adıyaman Örneği..... 307

İLETİŞİM

Dijital Medya ve Algı Yönetimi

Sinan Baran*

Öz: Dünyada her şeyin çok hızlı değiştiği ve değişen her şeyin kendini yeni bir şeylere bıraktığı bir çağda, bu hızlı değişimi gerçekleştiren araç gereçlerin başında şüphesiz medya gelmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte iletişim alanındaki gelişmeler, bilginin üretimi, depolanması, paylaşılması ve eleştirilmesini zamandan ve mekandan bağımsız hale getirmiştir (Eren & Aydın, 2014, s. 197). Bu bağlamda medya mesajı bombardımanına karşı insanoğlu savunmasız bir konumdadır. Medyanın temel işlevi olarak kabul edilen eğitme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma, haber verme vb. gibi temel unsurlarını yitirerek küresel dünya sisteminin hazırlayıcısı olup aynı zamanda bunu gerçekleştirmek için kasıtlı yönlendirme faaliyetinde de bulunmaktadır. Medya çok sesliliğini kaybedip kapitalist bir güçle iktidar olma yolunda gücünü kullanmaktadır. Bu gücü kullanırken insanları etkileme, kendisine doğrudan ya da dolaylı yoldan taraf toplayarak algı oluşturma yoluna gitmektedir. Bu çalışmada algı yönetimi, dijital medyayla birlikte ele alınmıştır. Medyanın zamandan ve mekândan bağımsız olması sonucu hemen herkesin anında ulaştıkları medya enformasyonunun, insanlar üzerinde etkisi kapsamında, “dijital medya ve algı oluşturma”, “dijital medyada propaganda ve algı yönetimi” “dijital ortamlarda terör ve algı yönetimi” başlıkları altında bir literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Medya, Algı Yönetimi, Propaganda, Medya, Terör, Enformasyon

Giriş

Günümüz olanaklarıyla, sınırsız internetle sınırsız mekânda sınırsız bilgiye ulaşmamız çok kolay. Medyadan gelen enformasyona karşı bireylerin bilgisi yine medyadan öğrendikleriyle sınırlı kaldığı düşünülürse, kitlelerin manipüle edilmesi oldukça kolay olacaktır. Çağımızda sık sık söylenegelmekle birlikte, aynı zamanda uygulanan algı yönetimi, bazı kesimlerin işine yararken bazı kesimlerin yapamayacakları işleri yapmalarına ortam hazırlayabilmektedir.

İnsanlar, algılamaları sayesinde karar verirler. Yani herhangi bir insan hatta hayvanlar ilk önce algılar, daha sonra eyleme geçer. Algılanan şey insanın davranışları üzerinde etki eder. Etki eden şey zamanla o insanda belirli tutumların oluşmasına sebep olur ki bu, kişinin ya da kitlelerin akıl tutulmasıyla sonuçlanabilir. Bireyin özgürce düşünmesi, algılamasının

* Erciyes Üniversitesi, Gazetecilik Anabilim Dalı, sinan.brn@hotmail.com

bağımsız olmasıyla mümkündür. Fakat buna günümüzde dikkat edilmez ve iyi bir medya okuryazarı da olunmaz ise, etki altında kalmadan düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Bu hususta özellikle çocukların etkilenmesi, yeni algıların inşa edilmesi ve medya aracılığıyla egemen ideolojinin devamının sağlanması medya için çok zor değildir. İşte bu noktada dijitalleşen çağımızda, dijital medyanın insanlar üzerinde algı operasyonu yaparak bir anda gündem oluşturup kitlelerin odak noktalarını belirlemektedir. Bu makalede dijital medyanın farklı açılardan algı ile olan organik bağına, farklı başlıklar altında değinilmiştir.

Algı ve Algı Yönetimi

Algı, Türk Dil Kurumuna göre; bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak anlamına gelmektedir (tdk.gov.tr/). Algılama yönetimi daha çok fayda sağlayan ve belirsizliği daha az olan bilgileri sağlayabilmek için dış dünyadan veri akışını kontrol etmek ve geliştirmek anlamına gelen ve son yıllarda oldukça popüler hâle gelmiş yeni bir yönetim tekniğidir. Yöntem ABD siyasi kararlarının ülkede ve tüm dünya kamuoyunda benimsenmesi için kullanılan bir teknik olarak ilk kez ABD Savunma Bakanlığı içindeki birimlerce kullanılmıştır (Özer, 2012, s. 33). Dikkatin yöneltildiği mesajın içeriği, algılamada önemli etkindir. Çünkü insanlar bir şeyi algıarken sahip oldukları özellikleri göz önünde bulundururlar. Çevremizdeki bilgi yığını, sahip olduğumuz duyu organlarımız ile hisseder, beynimizde gerçekleşen aktiviteler ile hissettiğimiz objeleri algılarız. Bu şekilde kişinin kendisi dışında var olan dış dünyayı algılaması mümkün olur (Bakan & Kefe, 2012, s. 2). İnsan sosyal bir varlıktır; bunun için dış dünyayla her an için etkileşim içerisinde. Dış dünyayı algıarken algısını etkileyebilecek/etkileyebilecek birçok etken vardır. Bu etkenlerin birçoğunun birleşmesiyle ya da sadece birisiyle etkileşimiyle algıda değişiklik meydana gelir ki bu, algı yönetimidir.

Algılama, kişinin o anda yaşadığı deneyimi geçmiş deneyimleri ile birlikte değerlendirerek yeni bir bütüne ulaşması sürecidir. Algılama ve değerlendirme olarak nitelenen ve hem alıcı hem de göndericiyi etkileyen bu unsur, kişilerin dış dünyalarını algılama ve değerlendirmeleri ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, algılama bir farkına varma, farkına varılma ve söz konusu olguyu her yönden yargılayıp değerlendirme süreci olarak tanımlanabilmektedir (Özarslan, 2014, s. 14). Merkezi İstihbarat Teşkilatı'na (*Central Intelligence Agency*) göre algılama iki süreçten oluşur. Birinci süreçte, dünyaya ait uyarıcılar duyu organları ile alınır, ikinci kısımda ise duyu organları ile gelen bu bilgiler analiz ve organize edilerek tutarlı bir resme dönüştürülür. Bundan dolayı, dünyayı yanlış algılamak için ya yanlış bilgiler doğru sürece sokulur veya doğru bilgiler yanlış sürece sokulur. Böylece algılar yönlendirilmiş olur (aktaran Hügül, 2011, s. 22). Algıyı tamamlamak için algılanan şeyin zihinde yerini/karşılığını bulması gerekir. Fakat zihinde oluşan her algı, kişi veya algılayan kişiler açısından tamamıyla doğru olduğu söylenemez. Algı yönetiminin temelinde ikna etme ve inandırma önemli rol oynar. Tarih boyunca çeşitli mücadeleler içine giren grupların, galip çıkmak amacıyla kullandığı yöntemler arasında en

etkin olanının, hedef kitlenin ikna edilerek, kendi isteğiyle, istenilen şekilde yönlendirilmesi olduğu tespit edilmiş ve bu kapsamda hedef kitleye yönelik algı yönetimi uygulamaları gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmektedir (Özarslan, 2014, s. 10). İkna edilen kişi ya da kitleler daha önceden amaçlanmış planlar doğrultusunda yönlendirilebilmektedirler. Algı oluşturmada amaç bir şeyin gerçek olmasından daha önemli olan o şeyin gerçek olarak algılanmasını sağlamaktır (Akay, 2014, s.1). Böylece istenilen hedefe ulaşılmış olunur. Bu hedefe ulaşmada kullanılan/gereken araç-gereçler ise çok farklı olmakla birlikte ilk göze çarpan kuşkusuz medyadır. İnsanların zamanlarının belli bir kısmını herhangi bir medya karşısında geçirdiği düşünülürse, algıladığımız şeylerin ne kadarının kendi zihinsel sürecimizden geçtiği endişe vericidir. Bunun için görsel veya işitsel mesajlar algıyı etkileyebilmektedir.

Algılar; ne gördüğümüzü, nasıl yorumladığımızı, neye inandığımızı, nasıl davrandığımızı bize göstermektedir (Bakan & Kefe, 2012, s. 2). Bunun için algı yönetimini elde tutabilmek için verilen savaş, bazen bilgi kirliliğini de beraberinde getirmektedir. Günümüzde, birçok konu ve olay hakkında birçok bilgi mevcuttur, ancak algılama yönetimini gerçekleştirmek isteyen taraflar, bilgiyi gerçeğinden sürekli saptırmış durumdadır (Kapuci, 2015, s. 26). Kimi çevreler etkileme gücünden esinlenerek radyo, tv, sinema, film ve internet gazeteciliği için “beş büyükler” değerlendirmesini yapmaktadırlar (Bülbül, 2001, s. 10). Algı yönetimiyle ilişkili olarak aşağıdaki örnekler, algı yönetiminin gücünü ve ne denli etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

-2001 yılının Nisan ayında Çin F-8 savaş uçağı ve Amerikan savaş filosundan EP-3E keşif uçağı çarpışmıştır. Çin hükümetinin algı yönetimi araçlarını kullanması ile basın yolu ile başarılı bir manevra ile Amerika Birleşik Devletlerini suçlamış ve kazadan onları sorumlu tutmuştur.

-Dünya Savaşı’nda yapılan propaganda çalışmaları ile Japon kuvvetlerinin moral seviyesi düşürülmüştür. Çöl Fırtınası sırasında merkezi komutanın basın brifingleri, Saddam Hüseyin ve üst komutasına mesaj iletmek için anahtar rol üstlenmiş; psikolojik harekât operasyonları, 80.000’den fazla askerin vurulmadan teslim olmasını sağlamıştır.

-Birleşmiş Milletler’in Somali’de ki operasyonlarında (1992-93), algı yönetimi önemli ölçüde kullanılmıştır.

-Amerika’nın Irak operasyonu öncesi, Orta Doğu’ya ilişkin tutumu, etkin algı yönetimi uygulamalarına örnek verilebilir. Savaş öncesi, Amerika Birleşik Devletleri tüm dünyaya Saddam Hüseyin’in Amerika ve Batı için büyük bir tehdit olduğunu açıklamıştır. Irak’ta ise çoğu kişi, Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’a müdahalesini, Irak’ın kaynaklarını ve ülkeyi kontrol altına alma amacından çok, Saddam Hüseyin’in neden olduğu özgür olmayan ortamdan kurtuluş olarak algılamıştır.

-Kore, Vietnam, Orta Amerika, Bosna ve Somali’de yaşananlar ise, güçlü medya ve halk desteği olmadan, Amerika Birleşik Devletleri kuvvetlerinin yeteneklerinin sadece askeri açıdan güçlü olmasının yetmediğini göstermektedir. Askeri güç tüm savaşları

kazansa dahi, toplumun savaşa yönelik olumsuz fikri savaşın kazanılsa da kaybedildiği anlamına gelmektedir. Aynı dönemde gerçekleşen Grenada, Panama, Körfez ve Afganistan savaşlarında güçlü medya bileşenleri ile halk desteği sürdürülmüştür.

-Wal-Mart'ın oluşturduğu Komuta Merkezi (War Room), yüksek kalitede halkla ilişkiler uzmanlarının istihdam edildiği (kimi uzmanlar başkan adayı olan kişilere profesyonel destek vermişlerdir) bir birim olup, kurumun gerçekleştirmiş olduğu çalışmaların halk tarafından olumlu karşılanması ve bu sayede güçlü bir itibar ve imaja sahip olunması hedeflenmiştir (Bakan & Kefe, 2012, s. 13).

Bir başka örnekle algılama yönetimi, ABD'nin Irak savaşındaki başarısı ya da başarısızlığının zeminini hazırlamıştır. Çünkü bu dönemde ABD'li askerlerin Iraklı insanlara yaptıkları işkence görüntülerinin medyaya sızdırılması, tüm İslam dünyasında ABD'ye yönelik Anti-Amerikancılık akımının büyük güç kazanmasına yol açmıştır. Ayrıca Irak içinde ABD güçlerini ülkeden çıkarabilmek için çok sayıda örgüt kurulmuş, ABD'nin kayıpları ise her geçen gün artmıştır. Ayrıca Irak tüm bölgeyi derinden etkileyecek bir iç savaşa doğru sürüklenmektedir. Bu tablonun oluşmasında algılama yönetimi uygulamalarının büyük payı bulunmaktadır (Özer, 2012, s. 167). Bu noktada algılar yönlendirilirken dijital medyanın rolü devreye giriyor. Dijital medyanın sunmuş olduğu olanaklar ve ulaştığı kitlenin yoğunluğu açısından, arzu edilen amaçları gerçekleştirmek için daha önce hiç olmadığı kadar etkin bir işleve sahiptir. Dijital medya yapısı gereği algı oluşturmada veya algıları istenilen doğrultuda yönlendirmede oldukça etkin ve bu hususta başarılı bir mecradır.

Dijital Medya ve Algı Yönetimi

Yeni medya, iletişim alanında kökten değişimler getirerek analog medyayı dijital temsile çevirmiştir. İnternet, istenilen her veriye eşit hızda ulaşılmasını mümkün kılmakta, dijital olarak kodlanan veriler sayısız kere çoğaltılabilmekte, farklı medya türleri bilgisayarda gösterilebilmektedir (Başlar, 2013, s. 3). İnternet tabanlı dijital medya araçlarının günümüz dünyasında hakimiyeti ve yaygınlığı, iletişim disiplini açısından bu araçlar üzerine düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Dijitalin sunduğu imkânların yanı sıra iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, toplumsal alanda pek çok dönüşüme sebep olmakla birlikte, farklı alanlar açısından da dikkat çekici gelişmelere neden olmaktadır (Turancı, 2016, s. 452). Hayatın hızlılığı karşısında enformasyonla yüz yüze kalan kitleler, farkında olmadan yönlendirilmektedirler. Demokratik ülkelerde medyanın dördüncü güç olarak kabul edilmesi, demokrasinin bir gereğidir. Fakat demokratik ülkelerde gereken bir başka şey ise kesinlikle özgür bir ortamdır. Medyanın özgür olduğunu sadece medya mensupları değil hedef kitlesi de hissedebilmeli ve çalışanları, yöneticileri, sahipleri; siyasal, toplumsal baskılardan korunmalıdır ki demokratik siyasal sistem içerisinde medyadan beklentiler yerine getirebilsin (Güz, 2005, s. 36). Medya insana özgür bir ortam sunmak için mi dördüncü güçtür yoksa insanları özgür düşünce ortamından çıkartıp isteği doğrultusunda yönlendirebilmesi sonucu mu dördüncü

güçtür? Bu soruya cevap vermek zor değildir. Çünkü teknolojinin sunduğu geniş ve hatta sonsuz imkanlar kişiyi kendisine ve gerçek dünyaya yabancılaştırarak “sanal gerçekliği” gerçekmiş gibi algılama riskini de beraberinde getirmektedir (Köse, 2015, s. 57). Kitle iletişim teknolojilerinin bireylere rahatlıkla ulaşabilmesinin doğal bir sonucu olarak da hedef alınan kitleleri etkilemek çok daha kolay hale gelmiştir (Öksüz, 2013, s. 14).

Dijital teknolojilerle birlikte hayat bulan tabletler ve akıllı telefonlar internet bağlantısıyla toplumları birbirine yakınlaştırdığı gibi aynı zamanda yabancılaştırabilme gücünü de elinde bulundurmaktadır. Dijital medyanın toplumsal algılar üzerine ortak bir söylemle yaklaşması mümkün görünmemektedir. Çünkü dijital medya var olan gerek sahiplik yapısı gerekse editoryal süreci bakımından haber, gerçeklik ilişkisiyle arasına şeffaf bir tül çekebilir. Medya sahipliğinin değişimi ve medya içeriğinin dönüşümü kitleleri kutuplaştırmakta ve istenilen yörunge içerisinde hayatlarını devam ettirmeleri için ortam hazırlanmaktadır. Günümüzde hemen hemen her yerde internete erişme imkânı bulduğumuz bir evrende, şüphesiz dijital medyanın iktidarlığında, bilgilenmemiz ve bunun sonucu olarak davranışlarımızı etkilemede ve yönlendirmede başat rol oynamaktadır. Dijital medyada yer alan bir enformasyon, ânında başka kıtalarda da etki uyandırabilecek, bir toplumsal olaya kanalize edecek imkâna ve kudrete sahiptir. Böyle bir ortamda insanları yönlendirmek, medya gücünü elinde bulunduran holdingler, siyasiler veya herhangi bir medya patronu için zor olmamakla birlikte, bilakis arzulanan bir süreç olabilmektedir. Bu süreçten insanların etkilenmeden kendi fikir hayatlarıyla yol almaları çok güçtür. Medyayı iyi okumak, arka planında verilmek istenileni iyi tahlil etmek gerekmektedir. Dijital medya ya da sosyal medya diğer medya türlerinden çok farklı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerinin en önemli unsurlarından birisi kişilerin internet erişimiyle istenilen yerde ve istenilen zamanda enformasyona ulaşabilmeleridir.

Sosyal Medya bilindiği gibi kullanıcıların sadece bilgiyi alabildikleri ve okuyucu oldukları Web 1,0'ın yerini tek yönlü bilgi paylaşımından çift taraflı ve eş zamanlı bilgi paylaşımına bıraktığı, Web 2,0'ın olarak sağladığı medya sistemidir. Bununla beraber, sosyal medya, bireylerin internet aracılığı ile zaman ve mekândan bağımsız eş zamanlı olarak birbirleriyle yaptıkları paylaşımların bütününe verilen isimdir (Aslan, 2015, s. 3). Dijital medya, adında medya olmasına rağmen geleneksel medyadan farklılık göstermektedir. Özgünlüğünü yaratan en önemli farklılığı, herhangi bir bireyin sosyal medyanın içeriğini yaratabilmesi, yorumda bulunabilmesi ve katkı sağlayabilmesidir. Metin, ses, video, resim paylaşımına olanak sağlamakta, bu özelliği ile de kullanıcılara geniş bir kullanım olanağı sunmaktadır (Scott 2010'dan aktaran Yağmurlu, 2011, s. 6). Dijital medyanın sunmuş olduğu olanaklar, okur/izler kitleyi bu mecraaya çekmesi açısından önemlidir. Artık internetin de hemen hemen her yerde olması ve mümkün kıldığı 3.0 özellikleriyle internet kullanıcıları interneti aktif bir biçimde kullanmaktadırlar.

Dijital pazarlama ajansı We Are Social, Hootsuite işbirliği ile hazırladığı “Digital in 2017 Global Overview” raporuna göre; 238 ülkeden toplanan verilerle hazırlanan 106 sayfalık raporda; internet ve dijitalin gelişimi ile ilgili güncel bilgiler, istatistikler ve trendler yer almaktadır. We Are Social’ın tespit ettiği bazı bilgiler şöyledir;

- Dünyanın yarısından fazlası artık en az 1 adet akıllı telefon kullanıyor.
- Dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisi en az bir cep telefonu sahibi.
- Dünya genelinde web trafiğinin yarısından fazlası artık cep telefonundan geliyor.
- Dünyanın dört bir yanındaki mobil bağlantıların yarısından çoğu artık “geniş bant”
- Dünya nüfusunun beşte birinden fazlası son 30 gün içinde alışveriş yaptı.

2017 yılının internet kullanımında önemli bir kilometre taşı oluşturacağını gösteren bulgular, mobil kullanımın hızlı artışını da bir kez daha gözler önüne sermektedir (Ayvaz, 2017). Dijital imkanların geniş bir yelpazede fırsatlar sunması, beraberinde negatif etkilere neden olabilecek etkiler oluşturmaktadır. Bu bakımdan nüfusun neredeyse yarısının internete eriştiği düşünüldüğünde, medyanın bir şekilde içerisinde yer alan çocukların medya mesajları karşısında savunmasız kaldıkları göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Teknolojinin yardımıyla tasarılanan artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik vb. gerçeklik algısının ters-yüz edildiği uygulamalar, bireyi kendi yarattığı dünyanın bir parçası hâline getirebilir. Dijital gerçekliğin yarattığı bu dünya içerisinde kullanıcıya algı, tutum ve davranışlarını etkileyebilecek kalıcı mesajlar verebilir. Oyunların dijital kurgusundaki görsel imgelerin geçmişten gelen kültürel parçalar taşıması ve aynı zamanda dinî sembollerle inançlara çağırması hâlinde bilinçaltına kalıcı etki bırakabilir. Karakter ile kendini özdeşleştiren çocuk böylelikle farkında dahi olmadığı etkinin zamanla yeniden inşa ettiği zihinsel yapıya sahip olabilir (Darıcı, 2015, s. 197). Dijital medyada kullanım arttıkça bağımlılık ve algılara operasyonlarda o denli artmaktadır. Dijital ilerlemeler beraberinde toplumu ilgilendiren birçok unsuru da getirmektedir. Belki de bu unsurlar arasında en görünmeyen algı operasyonudur. Örneğin bu tür operasyonlarla insanlara ihtiyaç fazlası alışveriş yaptırılabilir. Medya size enformasyon aşilar ve bununla amaç ettiği şey ise medyanın kendisi gibi düşünmenizi sağlamak istemesidir.

Medya isterse aynı/benzer düşündürür isterse de farklı/çatışmacı düşündürür (Alav & Güçlüer, 2015, s. 8). Bu noktada medyanın ikna etme veya inandırma gücü su götürmez bir gerçektir. Algı yönetiminde en etkin ve 7/24 hizmet veren araç, dijital medyadır. Paylaşılan bir içerikle sizi, bu mesajla istenilen doğrultuda kanalize etmesi mümkündür. Bu bağlamda düşünüldüğünde algıları yönetmek, dijital medya ile ortaya çıkan bir olay değildir. Fakat dijital medyanın ortaya çıkmasıyla algı yönetiminde bulunmak için zamansal ve mekansal kavramlar ortadan kalkmış, ânında kitlelere ulaşma imkanını elde etmiştir.

İnternetin, sosyal paylaşım sitelerinin son yıllarda yaygın olmasıyla, devletler kamu güvenliğini sağlamakta güçlük çekmektedir. Türkiye’de yaşanan Gezi Olayları ve Orta Doğu’daki Arap Baharı bu tür ortamlarda meydana gelmiştir. Devletin güvenliğini tehlikeye düşürecek şekilde artık insanları etkileyen medyanın oluşturduğu ‘algılama’ kavramını anlamak önemli hale gelmiştir (Kapuci, 2015, s. 6). Gezi Parkı eylemleri, dijital medya aracılığıyla etkisini artırmış, olaylar asparagas haberlerle algı oluşturmak suretiyle gerçekleşmiştir. Ağaçların kesileceği iddiasıyla başlayan Gezi Parkı eylemleri, tam manasıyla başka bir yönde kendisini bulmuştur.

Olayların başladığı ilk sekiz saatte 2 milyon tweet atılmıştır (Aydemir, 2013) eylem boyunca ise yaklaşık 98 milyon Türkçe içerikli tweet atılmıştır (Hürriyet, 2017). Bu tweetlerin arasında yer alan;

“Binlerce polis istifa etti”

“İstanbul Emniyet Müdürü görevden alındı”

“Polisin gerçek mermi kullanması”

“Polislerin ilaçlı suyla göstericileri bayıltması” (Çipil, 2013) gibi aslı olmayan haberlerle, dijital medya vasıtasıyla algı oluşturulmuş ve taraftar toplamak istemişlerdir. Aynı zamanda dijital medya ile algı oluşturmak, ulusal ve uluslararası ekseninde silah kullanılmadan başarıya götürecek bir işleve de sahip olmuştur. Bu durum ülke içerisinde medya sahipliğiyle doğrudan ilişkilidir.

Dijital medya kanalıyla hedef kitlelere gönderilen mesajların güvenilirliği, etkinliği ve geçerliliği, çok önemli bir husustur. İnsanlar için ne söylendiğinden çok, nasıl söylendiği ve karşı tarafın mesajı nasıl algıladığı önemlidir (Öz, 2015). Bu bağlamda dijital medya sihirli bir kutudur ve aslonan enformasyonu dezenformasyona dönüştürebilir. Bu ekseninde Yusuf Kaplan (2016) bir söyleşisinde dijital medyanın etkililiğinden şöyle bahsetmiştir; “Dijital medya tam anlamıyla bizi içine gömüyor, bir şeyin iç hakikatini, bir şeyin iç gerçekliğini, görünmeyen boyutunu görmemizi iptal ediyor. Görünmeyen boyutu üzerinde kafa yorma imkânlarımızı, mekânlarımızı yok ediyor. Asıl tehlikeli olan da bu ” (s. 679).

Algı yönetimi çerçevesinde ele alındığında medya bilginin üretildiği, abartıldığı ve çarpıtıldığı bir araç olarak tanımlanmaktadır. Şekil değiştiren bilgi ise gerçeklik olmaktan çıkar ve bir simülasyon hâline gelir. Gerçekliğin yalnızca maskelenmiş bir yansıması olan bu imgenin artık hakikat ile hiçbir ilgisi kalmaz, söz konusu imge dezenformasyon halini alır (Aslan, 2015, s. 2). Algı yönetimi, psikolojik savaş yöntemlerinden biri olup, çeşitli kesimler tarafından bilinçli olarak bir plan dâhilinde yürütülmektedir. Toplumsal olaylar sırasında az veya çok, iç veya dış mihraklı kaynaklar tarafından, çeşitli yöntemler kullanılarak, kitlelerin algıları kontrol edilmeye, yönlendirilmeye veya değiştirilmeye çalışılmaktadır (Özarslan, 2014, s. 10). Günümüzde artık, “gerçek” önemini giderek yitirmektedir. Gerçeğin yerini ise algılar almaktadır.

Algının doğru olup olmamasının egemen güçlerce bir önemi yoktur. Önemli olan sadece, algının kendisidir. Algı, Marshall Mc Luhan'ın 'Küresel Köy' diye adlandırdığı medya organlarınınca oluşturulmaktadır. Yani, artık gerçek, algılardır. Medya ise insana neyi sundu ise insanların onu doğru kabul etmekten başka çaresi bulunmamaktadır (Kapuci, 2015: 6). Algılamayı yönetebilmenin yolu, hedef kitle veya kişilerin değerleri kadar kültürleriyle de buluşmaktan geçmektedir (Saydam, 2007, s. 297). Bunun için algı oluşturmak isteyen kişi ya da herhangi bir kurum/kuruluş, insanların değer verdikleri yönlerini hedef almaktadır. Ramazan ayı boyunca Coca Cola'nın yüz yıllardır Müslüman toplumlarının sofrasında varmış gibi reklam filmi çekmesi, Coca Cola'nın lehine bir algı oluşturmaktan başka bir şeyi ifade etmemektedir.

Öncelikle, kendi menfaatleri doğrultusunda algı oluşturmak isteyenler tarafından kurgulanan bilgilerin medyada sürekli tekrarlanması ile hedef kitlelerin hem algıları yönlendirilmekte hem de zihinleri, düşünceleri şekillendirilmektedir. Bu süreçte tekrar edilen fikirlerin aksi düşünceye sahip olan bireyler kendilerini yalnız ve dışlanmış hissederek çoğunluğun sesine katılma ihtiyacı duyarlar (Öksüz, 2013, s. 14). Algı oluştururken medyanın kullandığı birçok araç vardır. Bu araçlar olmadan medyanın algı oluşturabilme yeteneği sekteye uğrar. Çünkü dijital medya internet tabanlı bir erişimle ancak hayat bulabilir ve büyük kitlelere ulaşabilir.

Dijital Medya ile algı yönetimini oluşturmaya yardımcı araçlar şunlardır (Siegel, 2005'den akt. Bakan ve Kefe, 2012, s. 25);

- Küresel medya
- Sürekli haber döngüsü
- Anlık haber bildirme
- Gerçek zamanlı bilgi
- İnternet

Küresel medyanın sağlayıcısı internettir ve internet sayesinde dijital ortamlarda ancak sürekli haber döngüsünden söz edilebilir. Yine anlık haber bildirme işlevi sadece internet sayesinde ve dijital ortamlarda bulunmaktadır. Geleneksel medya araçlarından olan gazetelerin böyle bir işlevi yoktur. Dijital ortamlarda sunulan ve tüm medya organlarından gelen enformasyonun ardılında verilmek istenilen bir mesaj vardır. Bunun için dijital medya/yeni medya veya sosyal medya algı oluşturmak için uygun ortamlardır.

Sosyal medyanın kullanımı algı yöneticisi açısından çok büyük önem arz ederken, hedef kitle açısından da sosyal medyanın bilinçli kullanılması önem arz etmektedir. Kontrolsüz şekilde sosyal medya üzerinden hedef kitlelere ulaştırılan bilgi, kitle tarafından olduğu gibi kabul edildiği takdirde, kitlenin düşünce ve davranışlarına etki edebilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının sayısı da dikkate alındığında hedef kitlenin bu kanal üzerinden yapılacak algı yönetimi uygulamalarına karşı koyabilmesi ancak gönderilen bilgiyi farklı kaynaklar-

dan da kontrol etmesi sayesinde mümkün olabilecektir (Özarslan, 2014, s. 93). Haber hazırlama kolaylığı küresel medya, tüm dünyaya yayılmış bir bilgi ve haber ağına ulaşmayı sağlamaktadır. Kişi ya da kurumlar küresel medyayı kullanarak, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmelere ulaşabilmektedir. Bilgi ve haberlere ilişkin yaşanan gelişmelere sürekli haber döngüsü içerisinde çok kısa sürede erişilmesi mümkün olabilmektedir. Bu durum gerçek zamanlı bilgiye ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Aynı şekilde küresel medyanın yapı taşlarından birisi olarak internetin de bilgiye ve haberlere kolaylık ve en hızlı şekilde ulaşma imkânı sağladığı söylenebilir (Bakan & Kefe, 2012, s. 7). Fakat bütün bunlarla birlikte medyanın genel yapısı özgürlükçü doğası, katılımcı işlevi ve diğer özellikleri bir bütün olarak düşünüldüğünde kitlelere haber verme işlemi gerçekleşirken enformasyonun geçmesi gereken süzgeçlerin olduğu unutulmamalıdır.

Dijital Medyada Propaganda ve Algı Yönetimi

Propaganda; “bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymacadır” (tdk.gov.tr). Etimologlar, propaganda kelimesinin izini, anlamı “uzatmak, büyütme, genişletmek ve ilerletmek” olan Latince “*Propaga*” kelimesine kadar sürmüşlerdir. İlk defa 16’ıncı Papa Gregory tarafından “İmanın Propaganda Koleji (*College for the Propagation of the Faith*)”nin kurulması maksadıyla kullanılmıştır. İlk başta misyonerlik faaliyetlerinin yayılması ve genişlemesi maksadıyla kullanılan terim, daha sonra yan anlamlar kazanmıştır (Whitaker, 1962’den akt. Hügül, 2011, s. 48). Propaganda, belirli amaç doğrultusunda hedef kitlenin düşünce, duygu ve davranışlarını etki atkında tutmak veya değiştirmek amacıyla hazırlanan bilgi, belge, doktrin ve görüşlerin hedef kitleye sistematik olarak duyurulması ve benimsetilmesi girişimidir. Propagandanın amacı, belli fikirlerin diğerlerince öğrenilmesini, kabul edilmesini, benimsenmesini ve yeni aktivistler kazanılmasını sağlamaktır. Zaman içinde propaganda, çoğunlukla kitle iletişim araçları ile hedef kitle üzerinde etki bırakmayı hedefleyen milli güç unsuruna dönüşmüştür (Özarslan, 2014, s. 60). Algı yönetiminin propagandaya nazaran daha geniş ve daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile propaganda, algı yönetiminin en önemli araçlarından birisi olarak düşünülebilir (Hügül, 2011, s. 48). Algı yönetimi, ülke içinde ve dışındaki insanların görüşlerini etkilemek amacıyla yapılan faaliyetler bütünüdür kapsadığından, uygulamaları anlamında kullanılacak yöntem çeşitliliği gerçekleri yansıtmama, operasyon güvenliğini sağlama, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi temel unsurların bileşkesini de içermektedir (Kapuci, 2015, s. 28). Propagandanın hedefine ulaşabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için propaganda aracı ile toplumla ters düşmeyecek bir zemin yaratılarak sanki toplumun değerleriyle örtüşen ve kamu yararı yapıyormuş gibi bir algısal görüntü verilir, verilen görüntünün altında asıl hedefine örtük bir şekilde gizlenerek ulaşmak emeli vardır (Alav & Güçlüer, 2015, s. 8).

Dijital medyanın özelliğinden dolayı, algı yöneticileri bu kanal üzerinden her türlü propagandayı rahatlıkla uygulayabilmektedirler. Geçmiş dönemde klasik medya üzerinden

yapılan algı yönetimi faaliyetleri, sosyal medya üzerinden barışçıl eylem ve etkinlikler adı altında kitlelere duyurulabilmekte ve kitlelerin davranışlarını yönlendirilebilmektedirler (Özarslan, 2014, s. 92). Medya, propaganda sürecinde çoklu etkileşim argümanlarını kullanarak birey ve toplumun farkındalık bilincini ele geçirerek, bireylerin kanaat ve tutumlarını algısal olarak esir alıp değiştirerek gerçekleştirirler. Sosyolojik olarak propaganda, birey ve toplumlar üzerinde etkili bir bilinçaltına inme eylemi ve algı yönetimidir. Kitle iletişim araçları propagandalarını çoğu kez örtülü/gizli yürüttüğü için çoğunlukla birey ve toplum algı yönetiminin farkına bile varamazlar, aslında bu bir nevi maskeli medya terörüdür (Alav & Güçlüer, 2015, s. 11). Propagandanın bir fikir ekmesi, algı yönetimine paralellik teşkil etmektedir. Fakat algı yönetimi propagandaya göre daha gizli mesajlarla işlemektedir. Algı yönetimi diğer bir açıdan bakıldığında ikna etmenin ötesinde, karşı tarafa istenileni yaptırma, istenileni düşündürme amacı da taşımaktadır. Güçlü olanın iletişim teknikleri aracılığı ile rakiplerini yıpratma, korkutma, sindirme veya insanları istenileni rızası dışında kabullenmesi de algı yönetimi kapsamında mümkündür. Burada çıkar için kullanılan olgunun gerçek olup olmaması da önemli değildir. Zira gerçek, yalnızca propaganda gücünü elinde bulunduran tarafın istediği olmuştur (Kapuci, 2015, s. 27).

Propagandanın tarihi günümüz gazete örneklerinin görüldüğü tarihle neredeyse paralellik gösterir. Geleneksel medyanın propagandayı kullanması, bilgi toplumu neticesinde ortaya çıkan dijital medyada da daha etkin bir biçimde kullanılmasıyla devam etmektedir. Dijital medyanın propaganda için sağlamış olduğu olanaklar oldukça fazladır. Dijital medya sahipleri veya sosyal medya kullanıcıları sahip oldukları medya aracılığıyla kendi reklamlarını, farklı türden işlerinin reklamlarını yapabilirler ve bu cihette algı oluşturabilirler. Algı oluşturmak için propaganda, medya aracılığıyla etkili bir biçimde yapılmaktadır. Örneğin herhangi bir sivil toplum örgütüne başkan seçilirken taraflar dijital medya üzerinden propagandalarını yapmaktadırlar. Bu bağlamda okur/izler kitleyi etkilemek ve algılarına hitap etmek için dijital ortamlar üzerinden propagandalarını yapabilmektedirler.

Dijital Ortamlarda Terör ve Algı Yönetimi

Terörizm kavramı, tanımı üzerinde bir anlaşmaya varılamamış, tanımlayanın durduğu yere göre farklı nitelikleri ön plana çıkarılmış, kimilerine göre insanlık tarihi kadar eski, kimilerine göre ise modern çağlara ait, çok yönlü bir kavramdır. Her birey terörizmin mağduru olma potansiyeli taşır ve bu sebeple herkesin terörizmle ilgili bir risk algısı vardır. Bu algı da kişileri günlük yaşamlarında çeşitli şekillerde etkiler (Demirçivi, 2015, s. 8). Yukarıda belirtildiği gibi terörizmin ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir anlaşma söz konusu değildir. Fakat kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmaya başladığı 20. yy'da, özellikle de internetin hemen her yerde anlık hizmet sunmasıyla terörizmin hacmini büyütmüş, terörün artmasına negatif etkisi olmuştur. İnternetle birlikte küresel bir sorun olan terörizm, bazı devletlerin çıkarlarına da hizmet etmektedir. Terör örgütleri dijital medyayı kullanarak taraf toplamakla birlikte, yaptıkları çirkin işleri dünyaya servis etmektedirler.

Teröristlerin yurt içinde ve dışında destek bulabilmesi, kendilerine birtakım haklı nedenler bulmalarına ve bu nedenleri insanlara anlatabilmelerine bağlıdır. Terör örgütleri amaçlarının haklılığı ve zaferlerinin kaçınılmazlığı gibi temalar üzerinde durarak, hem genel nüfus içinde hem de uluslararası ortamda destek elde etmek için medyayı kullanmaya çalışırlar (Işık, 2006, s. 57-58). İnternet, küreselleşen dünya düzeninde ulaşılabilirliğinin yaygınlaşması, uzakları yakın eden bir unsur olması nedeniyle bütün terör örgütleri tarafından kullanılmaktadır. İnternet, özellikle küresel alanda faaliyet gösteren dinî motifli örgütler için son derece etkili bir temas aracıdır. Başta DEAŞ ve El-Kaide gibi uluslararası bağlantıları olan terör örgütlerinin en çok kullandığı propaganda unsurları bu kanaldan yapılmaktadır. El-Kaide internet aracılığı ile eğitim kamplarına eleman çekmek için birçok blog ve internet sitesi, video yayını yapmaktadır. Örneğin; 2005 yılından beri "Voice of Al Qaeda" isimli video yayınları ile internetten örgütün binlerce sempatizan kazandığı düşünülmektedir (Adl, 2017). Bu konuda BBC'nin yayınladığı bir haber dikkat çekicidir;

ABD'de yapılan yeni bir çalışma, sosyal paylaşım sitesi Twitter'da DEAŞ yandaşı en az 46 bin hesap olduğunu ortaya koydu. Brookings Enstitüsü'nün de katılımıyla hazırlanan raporda, çalışmanın 2014'ün son üç ayında yapıldığı ve asıl sayının çok daha yüksek olduğuna inanıldığı kaydedilmiştir (BBC, 2015).

Günümüzde, terör, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti ve örgütlü suçlar gibi çok boyutlu ve karmaşık suç türleri, gerek ulusal gerekse uluslararası güvenlik açısından öncelikli sorun alanlarını oluşturmaktadırlar (Özer, 2012, s. 26). Bu bağlamda modern dünya sistemi içerisinde sorunlar içinden çıkılmaz bir duruma bürünmüştür. Örgütlerin interneti aktif bir şekilde kullanmaları bu hususta zararlı örgütlerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Algılar değiştirilmiş, gerek ulusal çapta gerekse uluslararası çapta taraftarlar toplanmıştır.

Algı kişiden kişiye, hatta aynı kişi için durumdan duruma, zamandan zamana ve mekândan mekâna değişebilen bir içselleştirme sürecidir. İnsanların terörizm algıları da doğal olarak birbirinden farklı olacaktır. Farklı demografik yapıları sahip kişilerin terörizm algısı da, terörizmin bu kişilerde oluşturacağı psikolojik ve sosyal etkiler de farklı olacaktır. Kişinin cinsiyeti, yaşı, eğitimi ve bunun gibi diğer özellikleri terörizmle ilgili algılarını mutlaka etkilemektedir. Terörizmin hedefinde yer alan bireylerin bu konudaki algılarının ne yönde olduğunun tespiti önemlidir (Demirçivi, 2015, s. 8). Dinî motifli terör örgütleri algı oluştururken insanların hassas olduğu dönemlerde ve hassas oldukları konuları işleyerek insanların zihinlerinde algı oluşturmaya aktif bir şekilde yapmaktadırlar. FETÖ ise Türkiye'de bu yöntemi kullanan örgütlerin başında gelmektedir. Star gazetesi bu durumu şu haberiyle ifade etmiştir;

FETÖ, Fethullahçı Terör Örgütü diye kayıtlara geçen yapılanmanın başı televizyonda canlı yayına sahur programıyla çıktı. Türkiye için sahur, Amerika için iftar vaktine denk gelen bir zaman diliminde, sağda solda, sosyal medyada, sesi pek çıkmıyor!, öldü mü?, sağ mı?, dedikodularının saçtığı şüpheleri giderici tarafı olduğu da hissedilen bir halde piyasaya arzı endam eyledi...Kendi ve bağlı unsurların, yıllardan beri sergiledikle-

ri “algı yönetimi” ile etkileme üslubu yine programa hâkimdi. Yedi düvelin üzerine çöktüğü ülkemizin, tekrar ayağa kalkmasını çelmelemeye çalışan sinsi bir şebekenin başı değilmiş de, insanlığın içinde bulunduğu buhrandan çıkarttığı manevi vebalin altında ezilen bir piri fâniymiş gibi kendisine vermeye çalıştığı görüntü artık kimseyi aldatamıyor (Çamlı, 2015).

İdeoloji unsuru özellikle sol-politik eksenli terör örgütlerinde önemli bir radikalleşme aracı iken, dini motifli örgütlerde ideolojiden çok benimsenen dünya görüşü ve dinî bir akımın etkisi daha önemlidir. Türkiye’den, Suriye’ye kaçarken veya Suriye’den dönerken yakalanan DEAŞ sempatzanlarının amaçlarının örgüt üyesi olmaktan çok DEAŞ’ın propagandasını yaptığı hilafetle yönetilen şeriat devletinde yaşama arzusuyla aileleri ve tüm mal varlıkları ile göç ettikleri görülmektedir (Çelik, 2015, s. 8). Terör örgütleri taraf toplarken algı yöneterek bunu icra eder. Algı oluşturma için de başvurması gereken değerler vardır. Bu değerler bazen sol-tabanlı terör örgütlerinin ideolojiyi kullanması bazı terör örgütlerinin de dini kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışması örnek verilebilir. Şeriat, cihat, şehitlik, tekfir vb. kavramların çeşitli cemaat ve gruplar eliyle yanlış yorumlanması, bu yanlış yorumların dinî bilgisi az ve eğitimsiz olan kitleler üzerinde algıların yönlendirilmesi ile dini kullanan terör örgütleri hem insanları kullanmakta hem de din tahrikçiliği yapmaktadırlar.

DAEŞ gibi örgütler; Müslümanlığın yaşanmadığı bir toplum yorumunu kullanarak, önemli bir algı oluştururlar. DEAŞ örneğinde, insanların dini daha özgür yaşama arzusu ile ülkelerini bırakarak çatışma bölgelerine geçmeye çalışmaları, bireysel olarak hissettikleri engellenme psikolojisinin bir ürünüdür. Terör örgütleri açısından ise eleman kazanmada kullanabilecekleri çok önemli bir argümandır. Birçok örgütün daru’l-harp ve dar’ül İslam tasnifleri ile oluşturdukları yorumlar bu argümanlara örnek verilebilir (Çelik, 2015, s. 8). Terör örgütleri internet sayesinde ve kendilerinin oluşturdukları haberleşme kanallarıyla amaçladıkları şeylerin aksi yönünde mesajlar vererek kitleleri etkileyip bu kitleler üzerinden algı oluşturmaya ve bu suretle de kendilerini meşrulaştırmak ve taraftar toplamak için dijital ortamları olabildiğince etkin kullanmaktadırlar. Türkiye’de devlet kurumlarına sızan FETÖ üyeleri kendi aralarında haberleşmek için tasarladıkları BYLOCK gibi haberleşme programlarıyla gizli işler çevirmişlerdir. Bundan dolayı internetin özgürlükçü yapısı kötü emelleri olan terör örgütleri tarafından manipüle edilerek amaçları doğrultusunda kullanmalarına da fırsat vermektedir.

Sonuç

Medya ile ilgili bir çalışma yapılmak istendiğinde kuşkusuz birçok alan medyayla ilişkilendirilebilir. Bu çalışmada dijital medyanın bazı kavramlarla algı yönetimi bağlamında öteden beri nasıl iç içe geçtiği, birbirlerini nasıl kullandıkları; “algı yönetimi”, “propaganda”, “terör” gibi kavramlarla ilişkilendirilerek, bir literatür taramasıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Algı oluşturmak için dijitalin gücü gösterilmeye çalışılmıştır. Algıyı yönetmek için gerek terör örgütlerinin gerekse başka amaçlara sahip kişilerin dijital medyayla olan rolü değerlendirildi.

rilmiştir. Kapitalist dünya sisteminde, üretimden tüketime her alanda dijital medyanın aktif olduğu ve neredeyse herkesin bir şekilde medyayla bağının olduğu bir dönemde, medya enformasyonuna açık olan hedef kitle yönlendirilmeye de açıktır. Bunun için medya, hedef kitleyi istediği doğrultuda yönlendirebilme gücünü elinde bulundurmaktadır. Buradaki sorun, kitlelerin medya mesajlarına erişimleri değildir; medyanın mesajlarını ne kadar kamu vicdanı gözeterek vermesindedir. Propaganda, algı yönetiminde kullanılan bir araçtır ve dijital medya içeriğinde sunulan haberler örtük/kapalı bir şekilde sunulmaktadır. Verilen örtük mesajlarla medya, aslında kendisinin düşündüğü gibi düşündürmek, düşünülmesini istemediği şeyleri düşündürmemek ister, yani dijital medya gündem belirler, gündemde olanları rafa kaldırır, unutturur. Bundan dolayı içeriklerin örtük sunulması, çözülmesi gereken medya enformasyonunun olduğunu göstermektedir. Bu enformasyonların arka planında verilene tahlil edemeyen hedef kitle, algı yönetimine maruz kalmaktadır. Medya enformasyonuna hedef olan alıcı kitlenin medya okuryazarlığını bilmesi, bu bakımdan son derece önemlidir.

Kaynakça

- Akay, E. (2014). Kapitalizm 'ın Son Oyunu; Algı Yönetimi. *Köklü Değişim Dergisi*, 117, 1.
- Aslan, M. N. (2015). Sosyal Medyada Algı Yönetimi, *Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 2.
- Aydemir, Ş. (2013). Şu Twitter belası!. *Radikal*. Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017, <http://www.radikal.com.tr/hayat/su-twitter-belası-1136128/>.
- Ayvaz, T. (2017). İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri 2017. Erişim Tarihi: 22 Ocak 2017, <http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medyaya-kullanici-istatistikleri-2017/>.
- Bakan, İ. ve İlker K. (2012). Kurumsal Açından Algı Ve Algı Yönetimi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 19-34.
- Başlar, G. (2013). Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm. *Akademik Bilişim Konferansı*, 3.
- Bülbül, A. R. (2001). *İletişim ve Etik*. (2. Baskı) Ankara: İletişim Kitapları.
- Çamlı, A. H. (2015). "FETÖ" Liderinin Sahurda algı yönetimi!.. *Star*. Erişim Tarihi: 5 Nisan 2017, <http://haber.star.com.tr/yazar/feto-liderinin-sahurda-algi-yonetimi/yazi-1041706>.
- Çelik, O. (2015). Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 8.
- Çipil, F. (2013). Gezi Parkı olaylarındaki 17 büyük yalan. Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/02/gezi-parki-olaylarindaki-17-buyuk-yanan>.
- Darıcı, S. (2015). Dijital Oyunlarda Kullanılan Subliminal Mesajların Gerçeklik Algısı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Çalışma: Gerçeklik Eşiği Kavramı. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(14), 197.
- Demirçivi, E. R. (2015). *Metropollerde Terörizm Algısı: Ankara'da Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu/Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Eren, V. & Abdullah, A. (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (Özel Sayı I)*, 16, 197.
- Gezi Parkı eylemleri Twitter analizi, (2013). Erişim Tarihi: 06 Nisan 2017. <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay/69996/4369/1/gezi-parki-eylemleri-twitter-analizi>.
- Güz, Nurettin. (2005). *Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları*. (1. Baskı). Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b1bdfa-8e5b27.86199145. Erişim Tarihi: 04 Şubat 2017.

- Hügöl, H. (2011). *Algı Yönetimi ve Medya: İnegöl Olaylarının Basında Sunuluşunun Algı Yönetimi Kapsamında Analiz Edilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu/Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Işık, M. (2006). *Terör Örgütlerinin Söylem Stratejileri ve Eylemlerini Meşrulaştırma Yöntemleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaplan, Y. (2016). Dijital Medya ve Özgürlük Problemi. *TRT Akademi*, 2(1), s. 679.
- Kapuci, S. (2015). *27 Nisan E Muhtırası'nın Algı Yönetimi Kapsamında Analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Köse, A. (2013). Hayat Oyununun Yeni Perdesi: Sosyal Ağlar Ve Gerçeklik Algısının Değişimi. *Online Academic Journal Of Information Technology*, 156, 14.
- Öksüz, H. (2013). Algı Yönetimi Ve Sosyal Medya. *İdarecinin Sesi Dergisi*.
- Öz, M. (2015). İletişimde Algı Yönetiminin Önemi. Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017, <http://sikayetyonetimi.blogspot.com.tr/2015/04/iletisimde-alg-yonetiminin-onemi.html>.
- Özarslan, M. Z. (2014). *Kitleleri Harekete Geçirme Aracı Olarak Sosyal Algı Yönetimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özer, M. A. (2012). Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi ve İç Güvenlik Hizmetleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 1-33.
- Saydam, A. (2007). *İletişimin Akıl Ve Gönül Penceresi; Algılama Yöntemi* (3.Baskı). İstanbul: Rota.
- Turancı, E. (2016). Modanın Dijital Medya Dünyasında Sunumu: Moda Blogları Üzerine Bir İnceleme *TRT Akademi (Dijital Medya Sayısı)*, (1), 452.
- Twitter'da IŞİD yanlısı 50 bine yakın hesap var. (2015). *BBC*. Erişim Tarihi 5 Nisan 2017. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/03/150306_isid_twitter.
- Yağmurlu, A. (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(7), 6.

Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşmesi Sürecinde Politik Pazarlamanın Yeri: ABD, Fransa ve Türkiye Örnekleri

Dicle Kavak Ekmekci*

Öz: Siyasal kampanyalar 1932 yılında ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlamış ve günümüze kadar farklı tekniklerle devam ederek gelişmiştir. Uluslararası alanda başlayan küreselleşme dönemiyle birlikte, seçim kampanyalarında bu dönemde ilintili olarak bazı değişimler gözlenmiştir. Seçimler ve siyasal kampanyalar açısından bu süreç, küreselleşme döneminde iletişim teknolojilerinin gelişimiyle, kampanyalarda meydana gelen yeni tekniklerin gözlemlenmesiyle kendini göstermiştir. ABD'de 1950'li yıllardan itibaren kullanılan pazarlama teknikleri, kitle iletişim araçları ve yüksek bütçeli imaj çalışmalarıyla yapılan seçim kampanyaları, 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren Avrupa'da da katılımı artırmak ve halkı siyasete dâhil etmek için kullanılmaya başlar. Böylece Amerikan seçim teknikleri ABD coğrafyası dışına yayılarak küreselleşme dönemine girer. Pazarlama tekniklerinin ve iletişim teknolojilerinin kullanıldığı, medyatikleşmenin yoğun bir biçimde yer aldığı, karizmatik ve güçlü lider söyleminin yer aldığı teknikler Amerikanvarileşen kampanyaların en belirgin özellikleridir. Bu çalışmada; kitle iletişim araçlarının egemenliğinde gerçekleşen seçim kampanyaları Amerikanvarileşme kuramı üzerinden incelenecek, vatandaşın seçmen rolünden çıkarak siyasal tüketiciler olarak görülmesi ve tüketimi arttırmada başarılı olan reklâmın politik alanda da boy göstermesi irdelenecektir. Çalışmanın amacı; Amerikanvarileşen siyasetin en belirgin özelliklerinden olan siyasal pazarlama tekniklerinin medya üzerinden seçmene nasıl sunulduğunu göstermekle birlikte, televizyon hâkimiyetinde gerçekleşen Amerikanvari siyasal kampanya süreçlerinde siyasal reklâmın öneminin açıklanmasıdır. Söz konusu evrenin daraltılması amacıyla ABD, Fransa ve Türkiye örnekleri seçilerek bu ülkelerde Amerikavari siyasal kampanya teknikleriyle gerçekleşen ilk siyasal seçimler irdelenecektir. Adayların seçmeni etkilemek için kullandığı Amerikanvari siyasal kampanya teknikleri, siyasal pazarlama pratikleri doğrultusunda irdelenerek söylem çözümlemesi yöntemiyle sonuca ulaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerikanvarileşme, Seçim Kampanyaları, Politik İletişim, Politik Pazarlama

Giriş

Amerikanlılaştırmayı en gelen anlamıyla; Amerikalı olmayanların, Amerika'yla ilgili ticari, kültürel ürünleri ve teknolojik gelişmeleri satın alması olarak tanımlayabiliriz. Küresel tüketim endüstrisini dayatan ve küreselleşmenin hâkimi olan ABD, bu süreçte tek bir

* Hacettepe Üniversitesi, İletişim Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans Programı, diclekavak@hotmail.com

düzleme bağlı değildir. Amerikanlaştırma; küreselleşme kavramıyla ilintili, Amerika'nın küresel etkisiyle gelişen ve kültüründen yaşam pratiklerine kadar ABD'nin her eylemini dünyaya ihraç eden ve yeni emperyalist düzeni adlandırmak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram ekonomik anlamda CocaColalaştırma ve McDonaldslaştırma (Ritzer, 2011) gibi tüketim toplumu tezleriyle açıklanırken, medya teknolojileri anlamında kitle iletişim araçları yoluyla empoze edilen bir Amerikan kültüründen bahsedilmektedir. Siyasal alan içerisinde ise, kitle iletişim araçlarını kullanarak yapılan siyasal kampanyaları tanımlayan Amerikanvarileşme kuramıyla betimlenir. Farklı coğrafyada yaşayan ve farklı kültürleri benimsemiş insanlara ortak bir medya stratejisi göndermek, medya üzerinden siyasetin Amerikanlaştırılmasının bir sonucudur. Siyasal alanın Amerikanvarileşmesi en basit anlamda Amerika'da kullanılan seçim kampanya stratejilerinin diğer ülkelerde yapılan seçimlerde de uygulanmasıdır. Seçimlerin Amerikanvarileşmesi; seçim mücadelesinde meydana gelen kampanyaların, partilerin ve medya hareketlerinin ABD'deki seçim sürecindeki benzerliklerin belirtilerini taşımasıdır (Keskin, 2014, s. 24). Köker ve Kejanlıoğlu (2004) ise kampanyaların Amerikanvarileşme sürecini adayların, siyasal partilerin ve medyanın gide-rek ABD'deki muadillerine benzemesi, ABD'de meydana gelen birçok kampanya tekniği ve pratiğinin diğer ülkelere adapte edilmesi olarak tanımlar (Köker, Kejanlıoğlu, 2004, s. 46). Tüm bu bilgilerin ışığında 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren seçim kampanyalarında meydana gelen değişiklikleri, ABD'de geliştirilen ve çeşitli unsurlarla pratiğe döküldükten sonra diğer ülkelere yayılan siyasal kampanyaların Amerikanvarileşmesi olarak betimleyebiliriz (Kavak, 2017).

Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşme Sürecinde Politik Pazarlama

Amerikanvari kampanya tekniklerini meydana getiren süreç, reklam tekniklerinin siyasal arenada kullanılarak adayların seçmene bir ürün gibi sunulmasını ve pazarlanmasını ifade eder. Kuşkusuz bu pazarlama süreci politik danışmaların ve politik pazarlama şirketlerinin yardımıyla gerçekleşmektedir. 20. yüzyılda reklamların kitleleri tüketmeye yönlendirmedeki başarısına tanık olan siyasetçiler ve reklamcılar, bu teknikleri siyasal iletişim stratejileri için kullanma çabasına girmişlerdir (Kalçık, s. 58). Bu doğrultuda pazarlama tekniklerinin siyasal alan içerisinde kullanılması, siyasal iletişim uzmanlarının seçmenlere amaçlı siyasal gönderiler yollaması olarak tanımlanabilir. Kitle iletişim araçlarının siyasal kampanyalarda kullanılması oldukça eskiye dayanırken, bilişsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler televizyonun egemen hale gelmesine sebep olmuştur. Televizyonun görüntüsel ve işitsel anlamdaki egemenliği kısa sürede uzmanlar tarafından kavranmış, pazarlamanın televizyon üzerinden gerçekleşen başarısı siyasal arena için bir fırsat doğurmuştur. Amerikanvari siyasal kampanya tekniklerinin en önemli özelliği, siyasal pazarlama sürecinin görsel ve işitsel olmak üzere her iki duyuya da hitap eden televizyon üzerinden gerçekleşmesidir. Man-

cini ve Swanson'a (1996) göre; yeni siyasetin ve modern seçim kampanya kurgusunun en önemli unsurlarından biri, siyasal iletişim açısından yeni biçimlerin güçlü bir kitle medyası (televizyon) tarafından sunulmasıdır (Mancini, Swanson, 1996, s. 200-250). Tüm bu bilgilerin ışığında Amerikanvari siyasal kampanya tekniklerinin en önemli özelliğini kampanya yarışlarının televizyon üzerinden gerçekleşmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu tezi, reklam sektöründe kullanılan mal ve hizmeti pazarlama stratejisinin siyasal alan üzerine taşınarak aday pazarlama süreciyle birleştirilmesi ve reklamla siyasetin bir araya gelerek siyasal pazarlama alanını oluşturması ile destekleriz. Bu süreç politik pazarlama danışmanları, siyasal iletişim ve halkla ilişkiler uzmanlarının siyasal partiler ve adaylar için çeşitli seçim stratejileri oluşturmalarıyla devam eder. Siyasal partiler iktidarı ele geçirmek için, politik uzmanların kurguladığı stratejilerle televizyon üzerinden seçmene siyasal mesajlar göndererek politik reklamlarla onları harekete geçirmeyi amaçlar.

Bu çalışmada seçim kampanyalarının Amerikanvarileşmesini incelemek amacıyla; pazarlama tekniklerinin politikada kullanıldığı ilk bölge olan Amerika, onu takiben reklamı Avrupa'da ilk kez siyasal arenaya yansıtan Fransa'ya değinilecektir. Son olarak Amerika'dan 30 yıl sonra aday imajının politik danışmalar tarafından oluşturulması ve seçim kampanyasıyla bütünleştirilerek televizyon üzerinden sunulmasıyla Turgut Özal'ın öncü olduğu Türkiye'de seçim kampanyalarının Amerikanvarileşme sürecine değinilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Seçim Kampanyalarının Dönüşümü

Politikanın medya ile güçlü ilişkiler kurması ve medya sistemlerinin kuralları doğrultusunda politik aktörlerin medyada yer alması, ekonomik alana ait olan pazarlama ile sistemli birlikteliklerin yaşanması olarak tanımlanan Amerikanvari siyasal kampanyalar ilk kez Amerika Birleşik Devletleri valilik seçimlerinde kendini göstermiştir. David Ogilvy'e göre; New York valilik seçimleri için yarışan Thomas Dewey, televizyon programlarında bol bol boy göstermiş ve televizyon aracılığıyla çeşitli propaganda tekniklerini kullanarak kendi pazarlamasını yapmıştır. Dewey'in katıldığı bir televizyon programında sunucu, caddeden geçnlere Dewey hakkında sorular sormuş, Dewey bu soruları stüdyodaki monitörden yanıtlamıştır. Aslında Dewey'e soru soran kişiler adayın kendi ekibinden seçilmiş ve sorular kendilerine önceden ezberletilmiştir (Aktaran Özkan, 2014, s. 24). 1950 yılı valilik seçimlerinden günümüze kadar gelişen politik pazarlama; siyasetçiler ve iktidar amacı güden adayların, televizyonun etkileme gücünün fazla olmasından yararlanarak iktidara ulaşma hedeflerini gerçekleştirmek ve kendi imajlarını yapılandırmak ve-/ya da güçlendirmek için televizyonu kullanmasıdır. Amerikanvari tekniklerin kullanılarak siyasal pazarlama yöntemiyle aday imajının güçlendirildiği ilk kampanya 1952 yılı başkanlık seçimlerinde General Eisenhower'a uygulanmıştır (Tokgöz, 2010, s. 171).

Fotoğraf 1: 1952, Dwight D. Eisenhower Başkanlık Seçimleri Kampanya Logosu

İlk kez bir seçim kampanyasında reklam ajansı ile anlaşılması (BBDO) ve söz konusu kampanya ajans tarafından yürütülmüştür. "I Likelke" sloganının kullanıldığı seçim kampanyası, başkan adayı General Eisenhower'ın 30 saniyelik reklamlarının televizyonlarda yayınlanması ve sloganla uyumlu "Ikeforpresident; YoulikeIke, I likeIke, EverybodylikesIke" şarkısıyla seçmenlere sunulmuştur (Devran, 2003, s. 9). Kuşkusuz kampanyanın en başarılı pazarlama taktiği; "Eisenhower Amerika'ya Cevap Veriyor" isimli reklam filmleriyle başkan adayı ve halkı bir araya getirerek, Eisenhower'ın halkın sorduğu soruları yanıtlamasıdır.

Fotoğraf 2: 1952, General Eisenhower Televizyon Üzerinden Kampanya Çalışması

1950 yılı valilik seçimleri ve 1952 yılı başkanlık seçimlerinde televizyon ekranları aracılığıyla ABD vatandaşlarının salonlarına ulaşan siyasal pazarlamanın başarısını, 1960'lı yıllarda televizyon programlarında meydana gelen aday tartışmaları takip eder. Özellikle Richard Nixon ve John F. Kennedy'nin televizyonlarda tartışma programlarında boy göstermeleri iki lidere;

açık oturumlar üzerinden vaatlerini sıralama, diğerk adayı eleştirme ve kendilerini tanıtmaya şansını vermiştir. Başkanlık yarışı içerisinde olan adayların televizyon üzerinden kampanyalarını tanıtmalarının dışında programlarda gösterdikleri duruş ve davranışları da seçmenler üzerinde etkili olmuştur. Topuz'a göre Kennedy'nin oldukça rahat oturması ve kendisini heyecanlanmadan rahatça ifade edebilmesi, Nixon'un ise gergin duruşu ve çekimser söylemleriyle seçmen üzerinde negatif intiba bırakması bu yarışın sonucunda etkili olmuştur (Topuz, 1991, s. 66). Bu durum vücut dilinin ve görüntülerin, aday tutumlarının ve davranışlarının seçmen üzerinde ne kadar etkili olduğunu kanıtlamıştır. Söz konusu seçimden sonra imaj danışmanları, adayların seçmene mükemmel bir görüntü ve vücut dili sunması için çalışmaya başlamıştır (https://www.tutorialspoint.com/body_language/body_language_nixon_vs_kennedy_debate.htm).

Fotoğraf 3: 1960, Kennedy- Nixon Televizyon Karşılaşması

Seçim mücadelesinin medya merkezli, görüntüsel ve işitsel düzeylerde etkin olan televizyon ekranlarına kayması, adayların çalışmalarını yürütmek için reklam ajanslarıyla anlaşması ilk olarak ABD'de 1950'li yıllarda başlamıştır. Politik pazarlamanın televizyon eksenli kampanya süreçlerinde yer alması politikada "Amerikanvarileşme" kavramının meydana gelmesine ve bu pratiklerin diğerk ülkeler üzerinde uygulanmaya başladıktan sonra yayılmasına neden olmuştur.

Fransa'da Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşmesi

ABD'de siyasal pazarlama danışmanlarının ortaya çıkması, zamanla birçok ülkeye yayılmış ve kısa sürede önemli bir şekilde artış göstermiştir. Dünyanın en eski demokrasilerinden biri olan Fransa'da 1960'lı yıllardan itibaren tüm televizyon ve radyo yayınlarının siyasi adaylar tarafından kullanılması, National Assembly'nin paylaştırılması ve temsil edilmesi koşuluyla serbestleştirilmiştir (Seidman, 2008, s. 114).

1965 yılı Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Fransa'da seçim kampanyalarının Amerikanvarileşmesi açısından kayda değer bir tarihtir. Söz konusu tarihte yapılan başkanlık kampanyasında televizyon ve reklam önemli rol oynamış, ilk kez bir Fransız Başkan adayı reklam ajansı ile anlaşarak kampanyasını bir siyasal iletişim danışmanına emanet etmiştir. Charles De Gaulle'ün karşısında aday koltuğuna oturan Jean Lecaunet, bir siyasal iletişim uzmanı olarak ABD'de çeşitli çalışmalara imza atmış olan Micheal Bongrad ile birlikte çalışarak 1965 yılı seçimlerine damga vurmuştur. Pierre Fauchob'un kampanya yöneticisi, Micheal Bongrad'ın kampanya danışmanı olduğu 1965 yılı başkanlık kampanyası, seçimlere dört hafta kala Lecaunet'in akşam haberlerinde adaylığını açıklamasıyla başlamıştır. Dönemin mevcut 6,5 milyar Fransız televizyon seçmeni ilk kez televizyon aracılığıyla evlerine ulaşan bir başkan adayıyla karşılaşmış, radyo programları, yazılı basın röportajları, yoğun afiş ve poster kullanımına maruz kalmıştır. Öte yandan ilk kez karşı adayın (De Gaulle) kampanyasını, uygulamasını ve görüşlerini eleştirerek farklı bir kampanya süreci deneyimlemişlerdir (Seidman, 2008, s. 57). İki haftalık yoğun televizyon kullanımını pekiştirmek üzere bölgesel basınlara erişim çalışmaları yapılmış, başta büyük şehirler olmak üzere Fransa'nın çoğu bölgesi gezilmiştir.

1970- 1993 yılları arasında Lecaunet ile birlikte çalışan Catherine Bruno; De Gaulle'ün değişmeyen asker şapkası ve burun kemiğine koyduğu gözlüğüyle metinleri sıradan bir şekilde okuduğunu, Lecaunet'in ise genç, yakışıklı ve dinamik olmasının yanı sıra yeni bir yüz olarak halkın karşısına çıktığını, kampanya ilerledikçe seçmenin kendisini iyi bir konuşmacı olarak nitelendirdiğini söylemiştir (<http://www.slate.fr/story/52713/photos-campagne-1965-lecaunet>).

Fransız seçmeni harekete geçirmek ve doğrudan seçmenin evine konuk olmak için televizyon ekranlarının kullanılmasıyla politika, Fransa'da da gündelik hayatın içine dâhil olmuştur. Böylece daha fazla seçmene, daha fazla araçla ulaşılmıştır. Amerikanvari siyasal kampanya tekniklerini Fransa'da ilk kez kullanan kişi olan Jean Lecaunet, Bongrad ile sistemli bir çalışma yürütürken pazarlama stratejilerini kullanarak çeşitli kampanya araçlarıyla lideri tanıtmaya ve benimsetmeye stratejisi gütmüştür. Kadınlar ise Lecaunet'in kampanyasında aktif rol oynamış, kampanya broşürlerini Fransa sokaklarında seçmenlere dağıtmışlardır.

Fotoğraf 4: 1965 Fransa, Jean Lecaunet Kampanya Broşürleri

Kadın eşarplarının arkasına kampanya sloganı ve Jean Lecanuet ismi yazılmış, Lecanuet destekçilerinin ise “Jean Lecanuet’e Oy Veriyorum” yazılı eşarplarla sokağa çıkmaları sağlanmıştır.

Fotoğraf 5: 1965, Fransa, Jean Lecanuet Başkanlık Kampanyası, Eşarp Kullanımı

“Diş kaplaması kullanılarak liderin dişleri ön plana çıkartılmış, 32 diş gülümsediğı fotoğraf- lar samimiyet ögesini pekiştirmek için kampanya görsellerinde yer almıştır” (Bowler, Farrel, 1992, s. 102). “9. Adam”, “alışan Bir Fransa” “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” gibi sloganların yanı sıra; “Birleşmiş Bir Avrupa İçinde, Genç Bir Avrupa İçin (Yarın) Jean Lecanuet’e Oy Veriyorum” sözleri kullanılmıştır.

Fotoğraf 6 ve 7: 1965 Fransa Başkanlık Seçim Kampanyası, Jean Lecanuet Afişleri

Özellikle büyük afişlerin kullanılması ve adayın, sert mizaçlı rakibi De Gaulle’e karşın sempatik ve güler yüzü fotoğraflarına yer verilmesi halkın ilgisini çekmiştir. Öte yandan televizyon konuşmaları ve Cumhurbaşkanı adayının halkla bütünleştiğı miting alanları Bongrad ta-

rafından yeşille donatılmıştır. Yeşil renk Avrupa'nın rengi olmakla birlikte umudu çağrıştırmaktadır ve bu renk Fransa siyasal kampanyasında bayraklarla yer edinmiştir (Kalçık, 2007, s. 60). Televizyon ekranlarında sık sık boy gösteren Lecanuet'in hangi gün ve saatte televizyona çıkacağı kampanya ekibi tarafından afişlerle seçmene dağıtılarak halkın programları izlemesi garanti altına alınmaya çalışılmıştır.

5 aralık 1965 tarihinde yapılan seçimin sonucunda; De Gaulle'ün liderliğine karşın daha önce tanınmayan bir lider olarak ortaya çıkan ve ilk kez bir pazarlama kampanyası yürüterek Fransa'da seçim kampanya süreçlerinin değişmesinde rol oynayan Jean Lecanuet, %16 oy oranına ulaşmıştır. Ana kampanya danışmanı olan Micheal Bongrad'ın televizyon, radyo, gazete ve dış mecralar üzerinden sistemli bir pazarlama çalışması yürüterek Cumhurbaşkanı adayını halka farklı yollardan tanıtmayı, halkın Charles De Gaulle dışındaki adaylar ve icraatlar konusunda büyük merak içerisinde olması, Lecanuet'in beklenenin üzerinde bir oy almasını sağlamıştır.

1965 yılı Fransa seçimlerinde meydana gelen değişimleri ve yenilikleri inceleyen Versailles Üniversitesi Kültür Tarihi Başkanı Christian Delporte şu analizi yapmıştır;

Lecanuet ABD yöntemlerini resmen ithal etmeye çalıştı. Mitinglerde izleyiciler güler yüzlü genç kızlar tarafından karşılandı, Lecanuet isminin basılı olduğu kalemler, anahartlıklar ve fularla dağıtıldı. Lecanuet kendisini Fransız Kennedy olarak tanıttı; Kennedy gibi yakışıklı ve çekiciydi, yetim ve duların savunucusuydu, böylece politikacıları büyüledi. ABD Başkanları gibi evinin kapılarını gazetecileri açtı, samimi ve sıcak bir ortamda gülümseyerek poz verdi. Bu gülümseme bizlere Kennedy'yi hatırlattı.

1965 yılı Fransa'sında büyük bir yenilikle siyaseti medyayla bütünleştirerek başkanlık seçimlerinde pazarlama kampanyası yürüten Micheal Bongrad, 1968 yılında kendi siyasal pazarlama şirketini kurmuştur. Bongrad, Lecanuet'ten sonra çeşitli seçimlerde farklı görüşe sahip politikacılarla çalışmıştır.

Fransa'da 1974 yılı başkanlık seçimleriyle siyasal iletişim tarihine çıkan Jacques Seguela ise siyasal pazarlama stratejilerinin lider odaklı kampanyalarla yürütülmesinde öncü olmuştur. Merkez sağa mensup Giscard Estaign için yaptığı başkanlık kampanyasıyla siyasal pazarlama kariyerine başlayan Seguela, 1977 yılı sosyalist görüşe sahip François Mitterand ile çalışmıştır. Mitterand için hazırladığı ünlü afişte "Yol alan düşünce, Sosyalizm" sloganıyla liderini ve liderinin görüşünü ön planda tutmuştur (Kalçık, 2007, s. 61). Bu gelişmeler siyasal iletişim uzmanlarının herhangi bir siyasal kimliğe mensup olmadığını göstermektedir. 1980 yılına kadar çeşitli siyasal eğilimlere mensup partilerle çalışarak siyasal iletişim danışmalığı görevini sürdüren Seguela, pazarlama ve lider odaklı Amerikanvari kampanya sürecine ait bilgi ve pratiklerini pekiştirmiştir. Fransa'da süregelen Amerikanvari başkanlık kampanyalarının Türkiye'de gelişmesinde Jacques Seguela önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye’de Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşmesi

Pazarlama odaklı siyasal kampanyalar Türkiye’de 1983 yılı genel seçimleriyle resmi olarak meydana gelse de, 1977 yılı Türkiye’de seçim kampanyalarının Amerikanvarileşmesinde gayri resmi bir öncü olmuştur. 1977 genel seçimlerinde ilk kez bir parti, seçim kampanyasını yürütmek amacıyla reklam ajansı ile anlaşılmıştır. “Cen” ajansı ile anlaşılan Adalet Partisi (AP); “Aziz Türk Milleti” başlığıyla gazetelerde çeşitli afişler yayımlanmış, Demirel’in kendi sesinden kaydedilen ses kasetlerine partinin at figürlü logosunu temsilen “Yine de şahlanıyor aman, kol beyinin kır atı” türküsünü ekleyerek dağıtmıştır (Özkan, 2014, s. 59).

Öte yandan siyasal pazarlamanın gelişimi, Türkiye için ekonomik anlamda çeşitli dönüşümleri ve yenilikleri içeren 24 Ocak 1980 kararlarında yer alan resmi olarak paralı seçim reklamı yayımlanmasıyla ilgili maddeyle mümkün olmuştur¹ (Resmi Gazete, 07.07.1983, 18100). Siyasal reklamcılık uygulamasına yazılı basın üzerinden izin veren bu uygulama, Türkiye’de seçim kampanya süreçlerinin Amerikanvarileşmesinin önünü açmıştır. Söz konusu karar doğrultusunda 1983 yılında yapılan genel seçimlerde, Anavatan Partisi (ANAP), “Man Ajans” ile anlaşarak Turgut Özal merkezli bir siyasal kampanya süreci yürütmüştür. Tıpkı ABD ve Fransa’da seçim kampanyalarının Amerikanvarileştiği ilk dönemler gibi; lider ön plana çıkartılmış, söz konusu lider üzerinden çeşitli kişisel özellikler kullanılarak “lider pazarlaması” yapılmıştır. Fransa’da Lecanuet’in gülümsemenin ve dişlerinin ön plana çıkartılarak sempatik görünümün yaratılması Türkiye’de karşılığını Özal’ın “ekonomi” alanıyla ilgilenmesinden yola çıkılarak planlı, programlı ve çalışkan kişiliği üzerinden bulmuştur. ANAP kampanyasının yazılı basın görselleri hem 1983 hem 1987 yılı genel seçimlerinde kalem mitinin kullanılarak liderin durmadan çalıştığını vurgulamıştır. Seçim kampanyası doğrultusunda Özal’ın lider imajının kurulum sürecinde giyiminden kilo vermesine, saç taranma şeklinden gözlük çerçevesine kadar uygulanan bir dizi değişim rol oynamıştır (Yıldız, 2002, s. 28).

Fotoğraf 8: 1987, Turgut Özal Fotoğrafi

1 “Siyasi partiler, program ve tüzüklerini tanıtmak ve faaliyetlerini açıklamak maksadıyla, basına ilân verebilirler.”

Yazılı basın üzerinden siyasal reklamların paralı olarak yayımlanması dışında, 1983 yılı genel seçimlerinin Amerikanvarileşen siyasal kampanyaların özelliklerini taşıyan bir diğer uygulaması mevcut seçim yarışına giren siyasi parti liderlerinin açık oturum televizyon programı üzerinden seçmenle buluşmasıdır. ANAP, Halkçı Parti (HP), Miliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) liderleri TRT ekranları üzerinde çeşitli vaatler ve yapacakları icraatlar üzerinden tartışarak Türkiye seçim tarihinde bir ilke imza atmışlardır.

Fotoğraf 9: 1983, Turgut Sunalp, Necdet Calp, Turgut Özal TRT Açık Oturum Programı

Amerikanvarileşen seçim kampanyalarının kuşkusuz en önemli özelliği olan televizyon siyasal reklamları üzerinden kampanya yürütme yöntemi Türkiye’de ilk kez 1987 seçimlerinde görülmüştür (Tokgöz, 1991, s. 14). Özal’ın 1983 seçimlerinde iktidara gelmesiyle 4 yıl içerisinde gerçekleştirdiği uygulamaları anlattığı ve 1987 seçimlerinde yeniden seçilirse gerçekleştireceği icraatları aktardığı “İcraatin İçinden” adlı televizyon reklamları ilk kez bu dönemde yayınlanmıştır (<https://www.izlesene.com/video/turgut-ozal-icraatin-icinden/8211700>).

Mevcut Başbakan’ın kendisini, politika ve programlarını seçmene anlattığı televizyon reklamları 1983 yılı seçimlerinde uygulanan lider imajının Amerikanvari siyasal kampanya tekniklerinin desteğiyle pekiştirilmesini sağlamıştır. ANAP’ın televizyon üzerinden anlatılan icraatları yazılı basın reklamları üzerinden de seçmene sunarak sistemli bir kampanya yürütme süreci, Amerikanvari siyasal kampanyaların tüm kitle iletişim araçlarını kullanarak bağlantılı kampanya süreci gerçekleştirme stratejisinin bir örneğidir.

Türkiye’de 1983 yılı yazılı basında, 1987 yılı televizyon ekranları üzerinden sunulan siyasal reklam uygulamaları ANAP öncülüğünde gerçekleşmiş, 1987 yılında Sosyal Demokrat ve Halkçı Parti’nin (SHP) televizyon reklamlarını kullanması, Doğru Yol Partisi’nin (DYP) yazılı basın üzerinden siyasal reklam yayımlatmasıyla devam etmiştir.

1991 yılına gelindiğinde ise, Amerikanvarileşen siyasal kampanyalarla “liderlerin imaj yarışı” üzerinden bir başka benzerlik dönemine girilmiştir. Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilme-

siyle ANAP'ın yeni liderinin Mesut Yılmaz olması, yaşanan lider değışikliğinin oy oranlarında azalmaya sebep olmaması için güçlü bir imaj yaratım süreciyle önlenmeye çalışılmıştır. ANAP 1991 yılında Mesut Yılmaz'ın seçim kampanyasını sürdürmesi için yüksek bütçe ayrılarak Fransız reklamcı Jacques Seguela ile anlaşmış, Seguela Yılmaz'ın afişlerde kullanılacak fotoğraflarındaki pozlarından liderin televizyona çıkma sıklığına kadar her ayrıntıyı ayarlamıştır. Böylece imaj yaratım sürecinin yanında medya planlaması gibi yeni bir Amerikanvari seçim kampanya özelliğide devreye girmiştir (Özkan, 2014, s. 130-140).

Fotoğraf 10: 1991, ANAP Gazete Reklamı

Televizyon üzerinden gerçekleşen açık oturum süreci bu yıl da devam etmiş, Türkiye'nin ilk özel televizyonu Magic Box'ın kurulmasıyla liderlerin televizyona çıkma sıklığı artmıştır. 1995 yılıseimleri ise, ilk kadın lider olan Tansu Çiller'in imaj çalışmasıyla sürerken 2000'li yıllara kadar Amerikanvari siyasal kampanya özellikleride çeşitli liderler ve partiler üzerinde zaman zaman gözlemlenmiştir.

2002 yılına gelindiğinde Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yaşadığı sancılı koalisyon hükümetleri sonucunda tek başına iktidara gelecek bir parti arayışında olduğu söylenebilir. Bu yıl Adalet ve Kalkınma Partisi'nin devreye girmesi, parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın güçlü lider kimliğinin ön plana çıkartılmasıyla Amerikanvari siyasal kampanya tekniklerinin en üst seviyeye çıkacağı yeni bir dönem başlamıştır. 2002 yılından itibaren siyasal kampanyasını siyasal iletişim uzmanları, reklam ajansları (başta Arter Ajans olmak üzere), tüm kitle iletişim araçları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştiren Adalet ve Kalkınma Partisi, kampanya çalışmalarını günümüze kadar stratejik ve bütünleşik bir şekilde sürdürmüştür. Özal stratejisine benzer şekilde kurulan lider imgesi; 2002 yılında parti liderini tanıtmak, 2007 yılında benimsetmek, 2011 yılında liderin gücünü pekiştirmek amacıyla tüm yazılı

basın ve dış mekan reklamlarında kurucu lider Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğraflarının kullanılmasıyla desteklenmiştir. Kampanya dönemleri, parti logosu² olan ve titizlikle seçilen "ampül"ün 15 yıldır her reklamda aynı şekilde konumlandırılmasıyla güçlendirilmiştir. Erdoğan'ın halkın içinden gelmesi "Halkın Lideri"³ mitini pekiştirirken, söylemleri, ses tonu, duruşu ve hitabet yeteneği "lider merkezli" Amerikan siyasal kampanya sisteminin Türkiye'deki temsilcisi görevini görmüştür. Billboard reklamları her seçim döneminde çeşitli konseptlere ayrılmış, yazılı basın siyasal reklamları sistematik bir strateji ile kurgulanmış, televizyon reklamları ise halkın ve parti liderinin yer aldığı çeşitli icraat ve vaatler üzerinden meydana gelmiştir. Amerikanvari siyasal kampanyalarda dış mecra afişleri, adayın seçmene tanıtılmasını sağlarken çoğunlukla kısa mesajlar vermektedir. Aday fotoğrafı kullanılırken sloganın yer aldığı bu sade çalışma türü, aday imajının güçlendirilmesini ve kampanya stratejisinin seçmen tarafından sürekli hatırlanmasını sağlar (Trent, Friedenberg, 1995, s. 272-273).

Adalet ve Kalkınma Partisi kampanyalarında Amerikanvari siyasal kampanyalara dair bir ilk, "karizmatik liderlik" imgesinin meydana getirilmesiyle gerçekleşmiştir. İlk olarak 2002 yılında yayınlanan Adalet ve Kalkınma Partisi tanıtım filminde, parti tarafından Recep Tayyip Erdoğan'a karizmatik liderlik vasfı verilmiş, "Türkiye'nin en genç, en karizmatik, en yetenekli lideriyle gümbür gümbür geliyor" sözleriyle Erdoğan tanımlanmıştır (AK Parti'nin İlk Tanıtım Filmi, Dakika 13).

ABD odaklı siyasal kampanyaların tümü, mevcut politik düzen olan Başkanlık sistemi doğrultusunda tek adam stratejisi üzerine kurulmuştur. İmaj yaratım süreçlerinin işlevselleşmesi de kuşkusuz kişiselleşen siyasetin ve Başkanlık seçiminin gerekliliği olan aday pazarlama stratejisinin bir sonucudur. Recep Tayyip Erdoğan; siyasal alana çıktığı ilk seçimlerden itibaren lider vasfıyla tanımlanmış, seçildiği ilk seçim olan 2002 yılından itibaren liderliği ni karizmatik liderlik olgusuyla pekiştirmiştir. Bu olgu 2007 yılında duruş, giyim gibi imaj yönetim süreçleriyle desteklenmiş, söz konusu liderin ve partinin bağlı olduğu görüşler doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın imaj siyasetinin oluşturulmasıyla ilgili konuşan Osman Tüfekçi, "Var olanı en iyi şekilde yansıtmaya çalıştık. Kasımpaşalı imajını düşürmek yerine güçlendirdik ve bunun halkla ilişkiler çalışmasını yaptık. Bunun

2 "Partinin amblemi ampuldür. Ak Parti'nin amblemi stilize edilmiş, yanan bir ampuldür. Ampul; ışığı, aydınlığı, şeffaf yönetimi ifade eder. Ampuldeki yanma, hareketi ve gayreti anlatır. Ak Parti'nin amblemi; ampulün etrafında yedi ışık hüzmesi vardır. Bu ışıklar, Türkiye'nin yedi bölgesini temsil eder. Ak Parti, adaleti, kalkınmayı ve aydınlanmayı ülkemizin her bölgesinde tesis etmenin gayreti içindedir. Bunu başarmak için tüm gayret ve imkânlarıyla çalışacaktır. Partinin kurumsal renkleri sarı ve siyahtır. Tamamlayıcı renk mavidir. Sarı, ışığın ve umudun rengidir. Canlılığı, bilgiyi ve bilgeliği simgeler. İlham vericidir. Aynı zamanda dikkat çekme özelliği vardır. Siyah ise gücü, otoriteyi ve bağlılığı temsil eder. Sarı, siyah ile birlikte güçlü bir kontrast oluşturur. Fark edilmeyi kolaylaştırır. Mavi, sakinliği ve güveni temsil eder. Yeteneğin, güzelliğin ve sorumluluğun rengidir. Mavi barışı ve sevgiyi sunar. Umut, inanç ve özgürlük duyguları aşılar." (Adalet ve Kalkınma Partisi Kurumsal Kimlik, 2013, s. 19, 34).

3 Recep Tayyip Erdoğan'ın "Kasımpaşalı, Varoşlardan gelme halk çocuğu" olarak rakipleri ve karşıtları tarafından küçümsenmesi, halkın kendisini içlerinden biri olarak görmesini sağlamıştır (Kalçık, 2007, s. 137).

ilk ve en önemli uygulama alanı ise fotoğraf çekimi olacaktı” sözleriyle imaj yönetiminin fotoğraf çekimi ve afişler üzerinden kurgulanacağını belirtmiştir (<http://iktidaragidenyol.com/?tag=osman-tufekci>).

Renklerin insanlar üzerinde farklı etkileri olmakla birlikte, her renk farklı bir duyguyu temsil etmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin logosunu açıklarken de belirttiği üzere mavi renk; umudu, barışı ve sevgiyi simgeler. Açık mavi gömleğinin ve lacivert takım elbisesinin gönderdiği duygularla seçmene ulaşan Erdoğan, ceket üzerindeki çizgilerle halka yakınlık mesajı vermektedir. Öte yandan kırmızı beyaz kravatıyla milliyetçi duygulara hitap etmektedir. Sağ elini kaldırarak halkı selamlaması ise samimiyetini temsil etmektedir. Bu ve bunun gibi çeşitli öğeler üzerinden kurulan imaj siyaseti, lideri halka sunmak ve Amerikanvarileşmenin gerektirdiği politik pazarlama stratejisini sürdürmek için kullanılmaktadır.

1990-2000 yılları arasında Türkiye’nin yaşadığı koalisyon hükümetleri dönemini 2002 yılında tek başına iktidar olarak yıkan Adalet ve Kalkınma Partisi, 2007 yılında da bu misyonu sürdürmek için “istikrar” vurgusu üzerinden bir seçim kampanyası yürütmüştür. Amerikanvarileşen siyasetin Türkiye’de zirveye çıktığı dönem olarak tanımlayabileceğimiz 2007 yılı, özellikle kampanya süreçlerinin “sokaklara” yayıldığı bir yıl olmuştur. Mitinglerin arttığı, dış meca ve billboard reklamlarının caddelerde boy gösterdiği bu dönem, ilerleyen dönemlerin öncüsü olmuştur. 2011 yılında ise televizyon ekranları üzerinden seçmene ulaşan reklamların sıklığı dikkat çekmiştir. 2011 yılı genel seçimlerinde kullanılan televizyon reklamlarının yanı sıra diğer siyasal reklamları da yüzde 55’lik bir oranla (159 reklam) en sık kullanan parti AK Parti olduğu görülmektedir (Keskin, Şanlı, 2014, s. 15).

Sonuç

Çift duyulu hitap özelliğine sahip televizyonun Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim yarışına dahil edilmesi, ekonomiye ait pazarlama alanıyla siyasal alanın melezlenmesiyle ortaya çıkan "siyasal pazarlama'nın" seçim arenasında boy göstermesini beraberinde getirmiştir. 1950'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan televizyon eksenli siyasal pazarlama faaliyetlerinin gücü zamanla diğer ülkeler tarafındanda anlaşılmıştır. Dünyanın en önemli demokrasi temsilcilerinden biri olan Fransa, 1965 yılında Amerika'ya özgü televizyon odaklı siyasal pazarlama dönemini kendi kampanyalarında kullanan ilk ülke olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasal pazarlamanın yer aldığı kampanya dönemi Türkiye'de 1982 yılında başlamıştır. Turgut Özal tarafından Türkiye'de resmi olarak başlayan paralı reklam yayımlama sürecini, Mesut Yılmaz'ın Fransa'da kampanya süreçlerinde görev alan imaj danışmanı Jacques Seguela ile çalışarak ortaya çıkartılan lider odaklı kampanya çalışması izlemiştir. Televizyondan gazeteye, imaj oluşturma sürecinden yüksek bütçeli kampanya stiline tamamen adapte olunan dönem ise 2002 yılından itibaren 15 yıldır iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim kampanyalarını yürüttüğü 2002, 2007 ve 2011 yılları olmuştur.

Adayların televizyon ekranlarında boy göstermesi, vücut dillerinden kılık kıyafetlerine kadar çeşitli özelliklerinin seçmeni etkilemesi ve-/ ya da adaydan soğumasına sebep olmuştur. Adayların televizyon ekranları üzerinden ulaştığı seçmenlerde bıraktığı olumlu/olumsuz etkilerin tümü, sosyal bilimciler ve siyasetçiler tarafından anlaşılacak politik danışmanlar ve siyasal iletişim uzmanları gibi çeşitli meslek dallarının oluşumunu beraberinden getirmiştir. Siyasal pazarlama alanının uzmanlarla desteklenmesi, adayın seçmen-tüketicilere pazarlanması amacıyla imaj çalışmalarının başlamasını da sağlamıştır. Adaylar ve siyasi partiler seçim yarışında avantaj sağlamak için pazarlama alanına ait çeşitli teknikler kullanmışlardır. Bunlar; televizyon reklamları, dış mecra afişleri gibi çeşitli kampanya çalışmalarının uzmanlarla birlikte yoğun bütçe kullanımı üzerinden gerçekleştirilmesi, birtakım özelliklerin adaylara ve partilere yüklenilerek seçmene sunulması (yenilikçi, dürüst, genç lider vb.), imaj danışmanlarının adayların kıyafet seçimi ve vücut dili başta olmak üzere çeşitli hareketlerini önceden belirlemesi olarak sıralanabilir. Modernizmin yeni entellektüellerinden sayılan siyasal iletişim uzmanları; adaylar üzerinden beden düzenlemesi ve denetlemesi yaparak lider yaratma, modayı takip etme, psikolojiden ve sosyolojik metodlardan yararlanarak seçmeni ikna etme sürecini yönetir.

Micheal Bongrad'a göre; siyasal pazarlama denilen olgu oy verme hakkı, demokrasi ve kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin sonucu ihtiyaç duyulan siyasal iletişimin en son araçlarından biridir (Bongrad, 1991, s. 10-18). Burada anlatılmak istenileni; mal ve hizmet alanına ait reklam ve pazarlama alanıyla, televizyon, radyo, gazete gibi kitle iletişim araçları arasında uzmanlar tarafından ilişki kurulması ve seçmene sunulması olarak yorumlayabiliriz. Tüm

bu tanımlamalar doğrultusunda siyasal pazarlama; siyasi partilerin iktidarı ele geçirmek için yaptığı, iletişim araçlarının yoğun olarak kullanıldığı, halkla ilişkiler uzmanlarının ön planda olduğu, yüksek bütçeli tanıtımların yapıldığı ve görseelliğin ön planda olduğu örgütlü ve planlı bir pazarlama türüdür (Ekmekci, 2017). Siyasal alanın Amerikanvarileşmesi siyasetteki imgeler, televizyon üzerinden gerçekleşen siyasal pazarlama ve profesyonel danışmanların ve/- ya da medya kompetanlarının seçimlerdeki yarışıyla ilgili bir süreçtir (Negrine, 1996, S: 50). Amerika'da televizyon üzerinden başlayan siyasal pazarlama süreci zamanla diğer ülkeler tarafından siyasal kampanyalar döneminde kullanılınca bu yöntemler Amerikanvarileşme olgusu adı altında tanımlanmıştır.

Kaynakça:

- AK Parti'nin İlk Tanıtım Filmi, Dakika 13. Erişim Tarihi: 28.12.2016 <https://www.youtube.com/watch?v=YZrGqyKnIPY>
- Bongrand, M., (1992). *Politikada Pazarlama*. Fatoş Ersoy (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowler, S., Farrell D., (1992). *Electral Strategies and Political Marketing*. Hampshire: The Macmillan Press.
- Devran, Y., (2003). *Siyasal Kampanya Yönetimi: Mesaj, Strateji ve Taktikler*. İstanbul: Odak İletişim.
- <http://iktidaragidenyol.com/?tag=osman-tufekci>, Erişim Tarihi: 20.02.2017.
- <http://www.slate.fr/story/52713/photos-campagne-1965-lecanuet>. Erişim Tarihi: 20.02.2017.
- <https://www.izlesene.com/video/turgut-ozal-icraatin-icinden/8211700>. Erişim Tarihi: 02.02.2017.
- https://www.tutorialspoint.com/body_language/body_language_nixon_vs_kennedy_debate.htm Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Kalçık, T., (2007). *Televizyonda Siyasal Propaganda ve AKP*. (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi/ SBE), Ankara.
- Kavak, Ekmekci, D., (2017). *Türkiye'de Seçim Kampanyalarının Amerikanvarileşmesi: Adalet ve Kalkınma Partisi ve Karizmatik Lider İmgesinin Medyada İnşası*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Hacettepe Üniversitesi/ SBE, Ankara.
- Keskin, F., (2014). *Politik İletişim Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keskin, F., Şanlı, H. (2014). *Demokrasi Tartışmaları Bağlamında 2011 Milletvekili Genel Seçimleri ve Medya Üzerine Niceliksel Bir Analiz*. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1). Erişim: 20 Mayıs 2016, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/49/1881/19764.pdf>
- Köker, E., D. Kejanlıoğlu, B. (2004). 2002 Seçim Kampanyalarında Ulusal Basın. *İletişim Araştırmaları*, 2 (1), 41-73.
- Mancini, P., Swanson, D., (1996). *Politics, Media, and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences*. Westport: Praeger Series.
- Negrine, R., Papathanassopoulos, S. (1996). *The Americanization of Political Communication A Critique*. İnternet Erişim Tarihi: 30 Ekim 2015, www.papathanassopoulos.gr.
- Özkan, N., (2014). *Seçim Kazandıran Kampanyalar*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Ritzer, G., (2011). *Küresel Dünya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seidman, S., (2008). *Posters, Propaganda and Persuasion in Election Campaigns Around the World and Through History*. New York: Peterlang Publishing.
- Tokgöz, O., (2010). *Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Topuz, H., (1991). *Siyasal Reklamcılık: Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Trent, J., Friedenberg R., (1995). *Political Campaign Communication: Principles and Practices (3rd ed)*. London: Praeger.
- Yıldız, N. (2002). *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmajları Medya*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Seçim Kampanyalarında Yeni Medyanın İşlevi: 2016 ABD Başkanlık Seçimlerinde Facebook’un Siyasal Amaçlı Kullanımı

Mehmet Fiğân*

Öz: Siyasal seçim kampanyalarının biçim ve içeriğı, çağımızda yaşanan teknolojik ve toplumsal gelişmelere bağılı olarak, önceki dönemlerden farklılaşmıştır. Özellikle gelişen yeni medya teknolojileri, siyasal kampanyaları düzenleyenlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bun durumun başlıca sebebi, yeni medya teknolojilerinin seçmene doğrudan ulaşabilme imkânı sunmasıdır. Siyasal partiler bu yolla, seçmenlerini ve “yüzer-gezer” oyları doğrudan etkilme ve onları faaliyetlerinden haberdar edebilme olanağı bulmaktadırlar. Aynı şekilde siyasal parti veya kurumla koyu bağılılık ilişkileri geliştiren kişilerin hesapları üzerinden de farklı kesimlere ulaşılabilir. Günümüzde, “Facebook” un adı geçen yeni iletişim ortamlarının en etkililerinden biri olduğu bilinmektedir. Kullanıcılarına çok boyutlu kullanım imkânları sunan uygulama, seçim kampanyaları döneminde sokaktan daha fazla propaganda-nın yapıldığı bir alana dönüşülebilmektedir. Bunun yanında genelde yeni iletişim teknolojileri, özelde de Facebook, yine özellikle siyaset ve ideolojilerin etkisinin ülke genelinde güçlü şekilde hissedildiği dönemlerde, “fake (yalan) haber” ve “yanlış bilgi”nin en yaygın dolaşıma sokulduğu mecralara olabilmektedirler. Bireyler veya kurumlar, böylesi süreçlerde, bilgiyi bilinçli olarak çarpıtıp, rakip siyasi parti ve adayı pasifize etmeyi ve kendi güçlerini pekiştirmeyi hedeflerler. Nitekim bu tür hamlelerin kimi zaman ülke içi iktidarı dahi belirlemeye hizmet ettiği, 2016 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık seçimlerinde görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Seçim Kampanyaları, Negatif Reklam, Sosyal Medya-Siyaset İlişkisi, Facebook, Fake (Yalan) Haber, ABD Başkanlık Seçimleri

Giriş

Seçim kampanyalarında en önemli süreçlerden biri, özellikle seçim dönemlerinde geleneksel ve yeni medyanın doğru şekilde kullanımıdır. Nitekim dünya üzerinde oluşan yeni siyasal düzleme bağılı olarak siyaset ve medya arasındaki ilişki vazgeçilmez bir hal almıştır. Her men her siyasi parti ve lider, seçim dönemlerinde belirli bir program hazırlayarak ve buna

* Hacettepe Üniversitesi, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı. mfigan@gmail.com

bağlı kalarak kitlelerin rızasını almaya çalışır. Seçmenler, temsili demokrasilerde kritik bir role sahip oldukları için siyasal partiler, onlara ulaşmak adına her yolu denerler. Tabii tek tek her seçmenle doğrudan yüz yüze iletişim kurmak imkânsızdır. İşte iletişim teknolojilerinin önemi de bu noktada açığa çıkar. Geçmiş dönemlerde siyasal partiler daha çok tek yönlü iletişim olanağı sunan, bugün artık görece gelenekselleşmiş diyebileceğimiz, radyo, televizyon ve gazete gibi araçlarla kitlelere ulaşmışlardır. Fakat genelde internetin özelde de, web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle, seçmenle kurulan ilişkinin çehresi büyük oranda değişmiştir. Geleneksel iletişim yanı sıra kullanılan yeni medya teknolojisi sayesinde, partiler ve liderler, seçmenle doğrudan etkileşim yoluyla bağlantı kurma imkânı bulmuşlardır. Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı olanakları, seçim kampanyalarında doğru kullanabilen parti ve liderlerin, seçimlerin sonucunu da büyük oranda etkilediği söylenebilir.

Her geçen gün daha fazla sayıda insan, yeni iletişim teknolojileriyle tanışmakta ve onları gündelik hayatının bir parçası hali getirmektedir. Öyle ki, günümüzde birçok insanın (özellikle genç nüfusun) zamanlarının büyük bölümünü, yeni teknolojilerin sunduğu araç ve uygulamalarla geçirdiği bilinmektedir. İnsanlar ve yeni medya arasındaki bu yakınsama bilgiye ulaşma sürecini de etkilemiştir. Merak edilen herhangi bir konuda tek bir tık yoluyla bu araçlar sayesinde bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu bağlamda seçmenler, seçim dönemlerinde de oy vermeyi düşündükleri siyasal parti veya liderler hakkında sürekli araştırma yaparlar. Çoğunlukla ulaşılan edilen bilgilerin siyasal davranışlarda belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Sosyal medya uygulamaları kullanıcılarına, sosyalleşmenin yanı sıra, gündemi takip edebilme, oyun oynayabilme, video izleyebilme hatta canlı yayın yapabilme olanağı da sunmaktadır. Dünyanın birçok yerinde sosyal medya denilince de akla çoğunlukla Facebook'un geldiği bilinmektedir. Doğrudan etkileşim ve diğer farklı kullanımlara imkân tanıyan bu uygulama, seçim zamanlarında hem partiler hem seçmenlerce en aktif kullanılan alana dönüşür. Genelde sosyal medyanın özelde de Facebook'un seçim dönemlerinde aktif kullanılmasının temel sebebi ise, kamusal ve özel olan arasında geçişken bir alan yaratabilmelerinden kaynaklanır. Bu sayede kullanıcılar gündelik hayatlarından, özel yaşamlarından geri kalmadan sosyal uygulamalar sayesinde kamusal tartışmalara dâhil olabilmektedir. Kamusal tartışmanın ise, çoğunlukla siyasal süreçle bağlantılı bir şekilde gelişim gösterdiği bilinmektedir.

Sonuç olarak yeni medyanın yarattığı yeni kamusal alan, günümüzde müsabakaya dönüşen seçim kampanyalarının sonucunu belirlemede etkilidir. Bu bağlamda, 2008 Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık seçimleri bir dönüm noktasıdır. Öyle ki, Obama'nın bu dönemde seçimleri kazanmasında, sosyal medyayı kullanım biçiminin belirleyici olduğu, birçok kişi tarafından kabul edilmiş bir gerçekliktir.

Bu çalışmada, "siyasal iletişim", "seçim kampanyaları", "Facebook", "yeni medya teknolojileri ve siyaset ilişkisi" olguları açıklanarak, Amerika Birleşik Devletleri seçim kampanyalarında yeni medyanın kullanım biçimi ve 2016 ABD Başkanlık Seçimleri'nde Facebook'un nasıl ve

ne amaçla kullanıldığı tartışılacaktır. Yine Facebook'taki "fake haberlerin" siyasi işlevi, yayılma biçimi ve kitleler üzerindeki etkisi ve sonuçları tartışmanın ilgi odağındadır. Tartışmanın somutluk kazanması amacıyla, Donald Trump'ın seçilmesinin ardından konuyla ilgili yerli ve yabancı basında ortaya çıkan haberler incelenmiştir.

Siyasal İletişimi Tanımlamak

Siyasal iletişimin bir disiplin olarak kullanılmasında en önemli etken, kuskusuz politikanın bilimselleşmesi ile ilgili gelişmelerdir. Yönetenler ya da yönetmeye aday olanlar, toplumu inandırmak ve kitleler üzerinde etkili olabilmek için politika ve politikacı kavramlarını mercek altına almışlardır. Bu durumun sonucunda, siyasal iletişim bir disiplinler arası alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu disiplinler arası kavramın en açık bileşenleri ise; siyaset ve iletişim bilimleridir (Aziz, 2003, s.8). Demokrasinin ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, siyaset farklı anlamlara kavuşmuştur. Genel oy hakkının yaygınlaşmasıyla daha geniş kitlelere ulaşma ihtiyacı, farklı iletişim yollarını gündeme getirmiştir. Demokrasinin yerleşmesi için, siyasal iletişim, kamuoyunu etkileme, yönlendirme ve ikna etme gibi önemli görevler üstlenmiştir (Özkan, 2004, s. 38). Yani siyasal iletişim kavramı, günümüzde kitle ile siyasi kurumlar arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Bu iletişim biçimi sayesinde, siyasi yapılar kitlelere ulaşabilmekte, kitlelerde kampanyalara dair geri bildirimlerde bulunabilmektedir. Kavramın demokratik içeriği bu "karşılıklı etkileşim"e imkân tanıyan yapısından ileri gelmektedir.

Bir diğer tanımlamaya göre ise siyasal iletişim, toplumdaki siyasal lider, medya, kamuoyu gibi siyasal aktörlerin söylemlerinin mübadele edildiği bir alan olarak nitelendirilmektedir. Siyasal söylem mübadelesi olarak tanımlanan bu süreç, önceleri hükümetlerin seçmen kitlesiyle kurduğu iletişim anlamı taşımaktayken sonraki süreçlerde, iktidar ve muhalefetteki siyasetçilerin seçim dönemlerindeki söylem mübadelesi anlamı taşımaya başlamıştır (Wolton, 1991, s. 51). Kavram bu açıdan daha çok siyasi elitlere ve profesyonellere bağımlı bir yapı arz etmektedir. Siyasal iletişim, dönüşen yapıyla beraber kitleleri ikna etme işlevinin yanı sıra, diğer siyasetçilere satışma imkânı sunmuştur.

Seçim Kampanyaları, Siyasi Partiler ve Seçmen

Seçim kampanyaları, yurttaşların oyları aracılığıyla, iktidarı resmen devretmelerine hitap ederek kurumsal iktidar mevkilerine erişimi sağlayan kilit önemde olaylardır. Demokrasinin tekerlekleridir. Seçim kampanyası yürüten adaylar ve siyasal partiler için, siyasal söylemin belagatinden ya da ideolojiden bağımsız olarak önemli olan tek şey vardır; kazanmak (Cassells, 2016, s. 270). Yani Dar bir bakış açısıyla bakıldığında, siyasal kampanyanın esas amacının, "propaganda"; hedefinin ise, seçmeni kazanmak olduğu söylenebilir. Özkan (2004, s. 142-146) propagandayı, seçmenlerin tercihini etkileyen onların belirli bir parti veya adaya motive olmasını sağlayan iletişim faktörü olarak tanımlar. Bu bağlamda siyasal kampanya,

seçmeni ikna etmek üzerine kurgulanır. Seçim kampanyalarına katılan, lider ve partilerin amaçları; seçmen tercihlerini değiştirme, partililerin tutumları pekiştirme, seçmenleri oy vermeye teşvik etme, propaganda çalışmalarına katılmaya ikna etme, yeni adayları tanıtmak, parti görüşlerini benimsetme şeklinde sıralanabilir. Bu açıdan bakıldığında kampanyanın nihai hedefe olan seçmenleri ise, üç gruba ayırmak mümkündür; a) Önce oy verme niyetleri yokken, kampanya süresince düşünceleri olgunlaşıp, bir partiye oy veren ‘şekillenenler’, b) başlangıçta bir partiye oy verme niyetiyle yola çıkıp, fikirlerini defalarca değiştirip, sonra yine ilk tercihlerine dönen ‘yüzgezerler’ c) ve kampanya sürecinde partilerini değiştiren ‘parti değiştirenler’. Her ne kadar seçmen tipi şekillense de, siyasal propaganda’nın amacı nettir; “kafası karışık” ve “alternatifsiz olduğunu hisseden” seçmeni ikna etmek.

Seçim kampanyalarının vazgeçilmez unsuru olan iletişim araçları, bir yandan özellikle siyasal mesajların özgür ve doğru olarak kitleye iletilmesi görevini üstlenirken, diğer yandan da kitlenin, siyasal seçkinlere duyduğu ilgiyi arttırmak, kamuoyunda fikir, kanaat ve faaliyetlerini açıklamak, dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin etkilenmelerini sağlamak işlevini yürütürler (Bektaş, 2000, s. 118). Bu bağlamda siyasal partiler seçmen davranışları ve kamuoyunun belirlenmesinde önemli görevler üstlenirler. Aziz (2003, s. 20), siyasal partiyi; siyasal bir amaç doğrultusunda, halkı yönetmek üzere ortaya çıkmış örgütlü yapılar olarak tanımlar. Buna göre siyasal partiler, pratiklerini ve kurdukları tüm ilişkileri, siyasal çıkarlar üzerine kurarlar. Özbudun ise siyasal partileri (1974, s. 4), halkın desteğini sağlamak suretiyle, devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar şeklinde tanımlar. Dolayısıyla, siyasal partilerin varlığı, temsili demokrasilerin garantisidir.

Siyasal iletişim sürecinde, parti ve seçmen sürekli irtibat halindedir. Normal zamanlarda bu ilişki, meşruiyet ve demokrasi için gerekliken, seçim zamanlarında, iktidarı ele geçirmek adına önem taşır. Siyasal kampanyanın hedefi olan seçmen/yurttaş ikna edilmeye çalışılırken, esasen iki tür strateji izlenir; 1) siyasal mesajı oluşturan yapı, kendisini ve politikalarını olumlarken, 2) rakip siyasi yapı ve kişileri “olumsuzlar”. Olumsuzlama ise esasen, negatif siyasi reklam ve negatif propaganda aracılığıyla yapılmaktadır. Donald Trump taraftarlarının Facebook üzerinden dolaşıma soktuğu “fake-haberler”in, negatif siyasi reklam olma özelliği taşıdığı açıktır. Dolayısıyla tartışmamız için bu kavramın açıklanmaya ihtiyaç duyduğu açıktır.

Negatif Siyasi Reklam

Siyasetin nihai amacı, iktidardır ve siyasal kampanyalar iktidarı ele geçirmeye hizmet edecek şekilde düzenlenir. İktidar ise, esasen somut bir gerçeklik taşımaktan ziyade, büyük ölçüde anlamın inşasıyla ilgilidir. Dolayısıyla iktidar, bilişsel bir süreçtir. Siyasal partiler ve lider, kendi iktidarını kurma iddiasındaysa, öncelikle zihinler üzerinde bir egemenlik kurma yeteneğine sahip olmalıdır. Bu durumda akla gelebilecek ilk nokta imaj meselesidir. İmaj,

parti veya liderin kitlenin zihninde yarattığı etki sonucunda oluşur. Bu tasarım, olumlu veya olumsuz niteliğe sahip olabilir. İşte seçim kampanyalarında, özellikle reklam çalışmalarına ağırlık verilmesinin temel sebebi budur. Olumlu reklamlarda kampanyayı yürüten partinin “en doğru” tercih olduğu algısı yaratılırken, olumsuz yani negatif reklam tamamen karşıtın olumsuzlanması üzerine kurgulanır. Çoğunlukla partiler, negatif reklam üzerinden kampanyalarını yürütürler.

Negatif siyasal reklam, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde karşıtlıklara dayanan anlamları betimlemektedir. Negatif siyasal reklam, rekabet içerisinde bulunan kişinin söylediklerini başka taraflara çekmek, kişi ile ilgili yanlış bilgi vermek, adayın kişilik haklarına ve özel hayatına saldırmak şeklinde açıklanmaktadır (Görgün, 2002, s. 21). Seçimler kampanyaları sırasında, kamuoyu oluşturma adına başrol oynayan negatif siyasal reklamlar seçmen algısı üzerinde çeşitli mesajlar vasıtasıyla etkili olmaktadır. Siyasi partiler ya da adaylar seçimlerde seçmenden beklentilerini ortaya koymaktadırlar. Burada önemli sayılan iki başlık dikkat çekmektedir. İlkin kendilerine oy verilmesi durumunda neler olacağı, ikinci olarak da rakip adaya oy verilmesi sonucunda nelerle karşı karşıya kalınacağına ilişkin negatif siyasal reklamlarla belirtilmesidir (Balci, 2007, s. 124). Castells'e (2016, s. 189- 191) göre seçim kampanyaları ve siyasal reklamlara damgasını vurun iki güçlü duygu; umut ve korkudur. Kampanyalar sıklıkla umudu harekete geçirmeye ve karşıtlarda korku uyandırmaya yöneliktir. Korku yani negatif reklamlara maruz kalmak seçmenlerin tercihlerine belirsizlik katar, böylece yurttaşların siyasal tercihlerinin değişmesi ihtimalini arttırır. Negatif reklamın yarattığı korku, karşıt adayın seçmenler arasındaki destek tabanını aşındırma eğilimi gösterir, reklamın kaygılandığı seçmenler açısından oy vermenin önemini artırır. Bu nedenle korku uyandırmak üzere tasarlanmış negatif reklamlar, reklamın sponsoru lehine iki yoldan güçlü bir etki uyandırır; 1) reklamın sponsorunun kaygılı destekçilerini harekete geçirir. 2) karşıt adayın olası seçmenlerinin cesaretini kırar.

Negatif siyasal reklam üç özelliğini ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Johnson-Cartee ve Copeland, 1991, s. 56);

a) *İmalı Karşılaştırma*; rakip parti ya da adaya doğrudan değil, imalı bir yolla saldırıda bulunmayı ifade eder.

b) *Doğrudan Karşılaştırma*; çekişen parti ya da adaylar arasında açık bir karşılaştırmaya gidilir.

c) *Doğrudan Saldırı*; hedef adayın karakterine, dost ve arkadaşlarına, yürüttükleri faaliyetlerine, reklamı verenin özellikleriyle hemen hemen hiçbir kıyaslamaya girmeden doğrudan ve kişiye yönelik saldırıda bulunulması.

Özellikle seçim dönemlerinde, siyasi aktörlerin kendilerinin olumlanması yönelik reklamlardan çok, rakibin olumsuzlanmasına odaklanması sebepsiz değildir. Bu yolla hedef kitlenin hassas olduğu konular üzerinden onay'ı sağlanmaya çalışılır.

İnternet ve Sosyal Medyanın Siyasal Amaçlı Kullanımı

Aziz'e göre (2003, s. 7- 8) siyasal iletişim sürecinde, siyasal iletişimi başlatan taraf siyasal örgütler ya da aktörlerdir. Aktörler, devlet başkanı, hükümet, partiler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, baskı grupları, lobicilik faaliyeti, sivil itaatsizlik ve hatta yasa dışı gruplar olarak ifade edilebilir. Bunlar "kaynaktır". Kaynaklar, siyasal mesajın hedef kitle olan "alıcıya" iletilmesini sağlarlar. Alıcı kitle siyasal mesajın gönderildiği taraftır, yani seçmen ya da yurttaşdır. Bu mesajların alıcıya yani hedef kitleye gönderilmesini sağlayan kitlesel iletişim kanallarının tümü ise kitle iletişim araçları olarak adlandırılmaktadır. Aziz tanımlamasını yaparken, sosyal medyanın gücünün henüz sınırlı olduğu dolayısıyla internet ve yeni medya teknolojilerine vurgunun tanımlama da bu sebeple sınırlı kaldığı açıktır. İnternet, sunduğu yeni olanaklarla geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Televizyon ve yazılı basın gibi geleneksel iletişim kanalları görsel anlamda etkileyici olmakla birlikte, tek yönlü bir iletişim kurdukları için amaca ulaşma konusunda manipülatif oldukları düşünülmektedir. İnternetin sağladığı web uygulamalarında ise iletişim kuran taraflar arasında eş zamanlı ve iki yönlü enformasyon akışı sağlanmaktadır (Sayimer, 2008, s. 29). Bununla birlikte internetin diğer kitle iletişim araçlarına oranla, erişimi ve kullanımı daha kolaydır. Yine internet, genel anlamda geleneksel medyaya oranla, siyasal faaliyetlere katılmaya ve bu faaliyetlerle etkileşime girmeye daha elverişli bir ortam sunar. Dolayısıyla gelişen yeni medya teknolojilerinin siyasal katılımı arttırdığı iddia edilebilir. Yeni medyanın yarattığı yeni kamusalılık, herkesin erişimine açık olduğu için siyasal kampanyaların içeriği ona göre hazırlanır.

Seçim kampanyaları sırasındaki çalışmaları gerçekleştirmede, internet oldukça önemli bir rol oynar. Avantajları arasında geniş bir kitleye mesajların ucuz bir şekilde ulaştırılması, gönüllülerin organize edilmesi, filtre edilmeden mesajların seçmenlere iletilmesi, izleyicilerle doğrudan konuşma ve sohbet odaları aracılığıyla seçmenlerle iletişim kurma gibi faktörler sayılabilmektedir (Sandıkçıoğlu, 2012, s. 19). Diğer bir deyişle, yeni medya teknolojileri ve internet sayesinde, yöneten-yönetilen arasındaki ilişki, "doğrudan" bir hal almış ve çevrimiçi etkileşim olanaklı kılınmıştır. İnternet ve siyaset ilişkisi bakımından öne çıkan bir diğer kavram ise sosyal medyadır. Sosyal medya, kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir. Kişi sosyal ağlar üzerinden yorumlar yapıp, fikrini söyleyebilmektedir (Sayimer, 2008, s. 123). Günümüz dünyasında gelişen yapıya bağlı olarak sosyal medya siyasal mesajların en etkili taşıyıcısı haline gelmiştir.

Genel olarak bakıldığında, seçim kampanyalarında sosyal medyanın kullanımı ise, etkileşime olanak tanımayan internet sitelerinin kullanımından bazı noktalarda ayrılır. İkisi arasındaki farklılıkları şu şekilde ifade etmek mümkündür (Williams ve Guati'den aktaran Doğu ve diğerleri, 2014, s. 35);

a) Adaylar web sayfasının içeriği üzerinde tam denetime sahiptirler; ancak sosyal medya kullanımında bu denetim ortadan kalkabilir.

b) Sosyal medya kullanımında, seçmen-kullanıcı içerik üretimi ile iletişim ortamına dâhil olma, hatta diğerkullanıcılarla etkileşime girme olanağına sahiptir.

c) Sosyal medya kullanımında içerik, çelişkili veya çatışmalı biçimde dşnlebilir/ türeyebilir.

Seçim kampanyaları açısından bakıldığında günümüzde siyasi parti, aday veya liderler oluşturdukları web siteleri ile seçim programlarını ve politik mesajlarını hedef kitlelere ulaştırbilmekte, çektikleri miting ya da diğertrden propaganda videolarını YouTube gibi video paylaşım sitelerinde herhangi bir ücret ödmeden yayınlatabilmektedirler. Yine Twitter, Facebook, İnstagram vs. gibi sosyal platformlar aracılığı ile seçmenleri ile sanal ortamlarda bululaşabilmekte ve Google gibi diğerbirok evirimii platforda ucuz reklamlar yayınlatabilmektedirler. Bunun dışında cep telefonuyla, seçmenlerine veya hedef kitlelerine ücretsiz, toplu kısa mesajlar gönderebilmekte, ekonomik destekler sağlayabilmekte, kampanyalar için seferber olmuş gönüllüler ekibi oluşturabilmekte ve kampanyalarına yönelik geri bildirimler alabilmektedir. Sosyal medya, kitlelere, kendi politik içeriklerini yaratma, bunları evirimii olarak yayma ve diğerkullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklere yorum yapma olanağı sunmaktadır. Örneğın, YouTube öncelikle bir video paylaşma sitesi olmasına rağmen uygulama, kullanıcıların yorum yapmalarına da izin vermektedir. Öte taraftan, Facebook gibi siteler daha metinsel olup doğrudan kişilerarası ve sosyal bağlantılar için tasarlanmıştır. Sosyal medya siteleri arasındaki en önemli benzerlik bu sitelerin, geleneksel medyaya kıyasla daha fazla kullanıcı merkezli olmalarıdır. Bu bağlamda, bu sosyal paylaşım siteleri önceki seçim kampanyalarında mümkün olmayan siyasal etkileşime olanak tanımaktadırlar (Hanson, G., Haridakis, P. M., Cunningham, A. W., Sharma, R. & Ponder, J.D., 2010, s. 585).

İnternetin Keşfinden nce ABD'de Siyasal Kampanyalar

ABD'nin kuruluşundan bugüne değin kitle iletişim araçları ve politikanın gelişimi birbirine paralel ilerlemiştir. Bağımsızlık savaşı sırasında, ABD'li ilk yurtseverler el ilanları dağıtmış, gazeteler oldukça partizan bir yaklaşım sergilemiş ve kitaplar da siyasal felsefeyi yansıtan ifadelerin kullanımına ağırıklı verilmiştir. Halka hitap etmek, başarı ve popülaritenin temel getirisi olmuştur. Politikacılar sık ve uzun söylevlerin özneleri haline gelmişlerdir. Politik amaçla yapılan toplantılara, pankartlar, bandolar, sloganlar ve havai fişek gösterileri damgasını vurmuştur. İç savaşın ardından halka hitap etmenin şekli değişmiş, uzun konuşmalar yerini daha kısa ve anlaşılabilir konuşmalara bırakmıştır. Dergi yazıları ve gazete hikâyeleri artmış ama uzunlukları azalmıştır. Aynı şekilde siyasi konuşmalarda daha kısa ve her kesimin anlayacağı şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle siyasal mesajın odağı, bilgi paylaşımına kaymıştır (Hendricks ve Denton, 2010, s. 2). 1930'lardan sonra ise önce ABD'de ve daha sonra tüm dünyada, siyasal kampanyalara yeni bir iletişim aracı olarak radyo damgasını vurmuştur (Aziz, 2003, s. 73). Siyasal aktörler belirli radyo kanalları ve programlarına katılarak, mesajlarını ge-

niş kitlelere ulaştırma olanağı bulmuşlardır. Bu anlamda radyonun keşfi, siyasal kampanyalarda medyanın etkin kullanımına olanak sağlayan önemli bir gelişmedir.

Radyo'dan sonra siyasal kampanyalara yön veren televizyonda siyasal söylemin biçimini, içeriğini ve siyasal uygulamalarının dinamiğini değiştirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra insan hayatına giren bu kitle iletişim aracının kullanımın yaygınlaşması onu siyasal kampanyaların en etkili aracı haline getirmiştir (Aziz, 2003, s. 73). Topuz'a göre (1991, s. 40-90), yirminci yüzyılın ortalarında ABD'de, yeni bir kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkan televizyon, siyasi partiler tarafından ilk kez 1952'deki başkanlık seçimlerindeki kampanyalarda, ücret karşılığında yapılan seçim konuşmaları ile kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle, televizyon siyasal hayata ve seçim kampanyalarına hareketlilik katmıştır. Siyasi partiler ve adaylar, televizyon aracılığıyla milyonlarca insana seslenebilme imkânı bulmuşlardır. 1950'li yılların sonuna doğru gelindiğinde ise ABD'de televizyonun hemen her eve girmiş olması dolayısıyla, adaylar kampanya sırasında televizyon konuşmalarına daha çok önem vermişlerdir. 1960 seçimlerinden itibaren televizyonlarda liderleri bir araya getiren açık oturumlar düzenlemeye başlamışlardır. Halka açık düzenlenen ilk açık oturumda, Demokrat Partinin adayı Kennedy ve Cumhuriyetçi Partinin adayı Nixon televizyon ekranlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca televizyon çağında liderler konuşmalarını, toplantı salonları yerine oturma odalarında yapmaya başlamış, bu durum daha yüksek düzeyde samimiyet ve kendini ifade etme imkânı sunmuştur.

ABD'de 1980'li yıllara gelindiğinde ise, siyasetin giderek bilimselleştiği ve hedef kitlelerin verilerine yönelik araştırmalara ağırlık verildiği gözlemlenir. Bu bağlamda Reagan, 1980 ve 1984'teki seçim kampanyalarında başarıyı elde etmek için özel seçmen grupları üzerinde imaj çalışmaları yürütmüştür. Benzer şekilde 1988 başkanlık seçimlerinde Bush, Dukakis'e karşı yürüttüğü negatif kampanyanın ilk denemelerini özel gruplar üzerinde yapmıştır. Bill Clinton'un 1992'deki secim kampanyası ise, sürekli bir seçim karargâhı tarafından organize edilmiş ve özel grupların kullanıldığı araştırmalarda elde edilen veriler, bölümlenmiş seçmen gruplarına dönük siyasal iletişim söylemlerinin yaratılmasını sağlamıştır. (Özkan, 2002, s. 311). Dolayısıyla ABD'de seçim kampanyalarının içeriği, bir yandan bilimselleşip, veriler üzerinden belirlenirken, diğer yandan kitle iletişim araçları sayesinde halkın geneline hitap edecek tarzda formatlanmıştır.

ABD Başkanlık Seçimlerinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü

Yeniliklerle tanımlanan web 2.0 insanların webdeki diğer kimselerle, doğrudan ilişki ve etkileşime girmesi için uygun bir ortam sunar. Web 2.0 ile ilişkilendirilen anahtar kelimeler aşağıdan yukarıya ilerleyen bir yaklaşım, içerik paylaşımı, insanlar arası çevrimiçi iş birliği, sosyalleşme ve ağ oluşturmaktır. Günümüzde seçim kampanyalarında web 2.0 uygulamalarının siyaset, siyasetçiler ve vatandaşlar arasındaki gediği kapamak ya da en azından azalt-

mak için daha uygun oldukları dşnlmektedir (Vergeer'den aktaran, Doğu ve diğerleri: 2014, s. 32). Tıpkı geleneksel medya'nın siyasal iletişim sürecinde kullanılması gibi, yeni meydanında bu sürece dâhil etmesine nc lke, ABD olmuştur.

ABD, 1990'lı yıllarda yeni kampanya teknolojilerine, bilgisayar donanımlı interaktif telefon konuşmaları, kablolu yayınların sağlanması ve yaklaşık 100 kanal sunumu dâhil edilmiştir. Uzaktan araçlı görüşmeler ve konferanslar için uydular kullanılmış, yerel medya için video basın bildirileri oluşturulmuş ve spesifik seçmen grupları ve coğrafik bölgeler için görüntülü (video) postalar hazırlanmıştır. 1992 yılında, Bill Clinton'un seçim kampanyası, e-posta ve bilgilerin listserv (e-posta yönetim sistemi) dağılımı ile sınırlı olmasına rağmen, interneti yoğun bir şekilde kullanıldığı ilk kampanya olmuştur. İnternetin en büyük gelişimi Bill Clinton yönetiminin Elektronik Yayıncılık ve Kamu Erişimli Elektronik Posta Ofisinin altyapısı ve kurulmasına 2 trilyon Amerikan doları değerinde yatırım yapmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun dışında 2000 yılı başkanlık seçimleri kampanyasında, web kullanımının daha çok bağış toplama ve seçmenleri harekete geçirmek üzerine harekete geçirildiği bir dönemdir. 2004 yılına gelindiğinde ise, ABD Başkanlık seçimlerinde bilgi edinmek için 63 milyon kişi interneti kullanmış, 43 milyon kişi e-posta aracılığıyla seçimi tartışmış, 13 milyon kişi interneti siyasal bir katkı sağlamak için kullanmış ve evirimii kullanıcıların %52'si internetten edindikleri bilgilerin oylarını etkilediğini ifade etmişlerdir. Reklamların neredeyse yarısı evirimii olarak yayınlanmış, kampanya e-postaları rutin olarak gönderilmiş ve seçmenlerle etkileşimin bir aracı olarak hem kampanyalar hem de medya kuruluşları için bloglar önem kazanmıştır (Hendricks ve Denton, 2010, s. 3- 4).

ABD'de, 2000'li yıllardan itibaren özellikle web 2.0 teknolojisine geçilmesiyle birlikte siyasiler tarafından keşfedilen sosyal ağların esrarengiz dünyası, 2008'deki ABD Başkanlık seçimleri ile doruk noktasına ulaşarak bu alanda bir dönüm noktası olmuştur. 2008 yılındaki ABD başkanlık n seçimlerinde sosyal medya, Demokrat Parti'den ilk siyah Amerikalı Başkan adayı Barack Obama ile ilk kadın Başkan adayı Hilary Clinton'nun mücadelesine sahne olmuştur (Kellner, 2011, s. 45). Castells'e göre (2016, s. 435), internet ile büyümüş yeni kuşak ancak 2000'lerin sonuna doğru reşit olmuştur. İnternet kullanımının yaygınlaşması, onu yerleşik bir iletişim aracına dönüştürmüştür ve yetişen bu yeni gen kitlenin çoğunlukla, Obama yanlısı bir tutum takınması, seçimin kazanılmasında önemli olmuştur. Nitekim Obama'nın destekçileri, interneti siyasal amaçlarla kullanmakta, 2008'deki başka siyasal kampanyaların destekçilerine nazaran daha faal olmuştur. Bu kısmen yaştan kaynaklanmaktaydı.

Sosyal ağ siteleri 2006 yılında aynı zamanda siyasal alana katılıma yönelik bir araç olarak ortaya çıksalar da; Facebook ilk kez ayrıntılı bir kültürel ve siyasal araç olarak 2008 Amerikan Başkanlık seçimlerinde kullanılmıştır. Bu seçimlerde uygulama, aktif siyaseti harekete geçirici bir araç olarak 100 milyondan fazla kullanıcısıyla hem büyük siyasal partilerin ve adayların hem de ulusal medyanın dikkatini çekmiştir (Carlisle, 2013, s. 891). Obama ve siyasi kurmayları bu seçimde, internet ve sosyal medyanın gücüne dayalı akılcı bir kampanya

stratejisi uygulamışlardır. Klasik seçim uygulamalarıyla birlikte konvansiyonel medyanın kullanımının yanı sıra “Obama’nın başkanlığını destekleyen etkileyici bir internet gösterisi yürütülmüştür (Kellner, 2011, s. 50). Obama’nın seçim kampanyası sırasında birçok sosyal medya uzmanından da destek aldığı bilinmektedir. Örneğin Facebook’un kurucularından Chris Hughes, kampanyanın sosyal ağ gruplarını koordine etmiş ve “My.BarackObama.com” sitesinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Hughes, Obama’nın seçim kampanyasında çalışmak için Facebook’dan ücretsiz izne ayrılarak gelirinde ciddi bir kesinti yaratmıştır; Obama’nın ağ oluşturma stratejisinin ardındaki başlıca ilham kaynağı olarak görülüyordu (Castells, 2016, s. 440). Hughes’a benzer birçok internet uzmanın, Obama’nın kampanyasına önemli katkılar sunması da, seçimin kazanılmasında büyük oranda belirleyici olmuştur.

Obama 2008’de edindiği tecrübeden hareketle, 2012 seçim kampanyasına da sosyal medya platformlarını ve internetin olanaklarının tümünü kullanarak hızlı bir giriş yapmıştır. Sosyal medyanın etkisi ile ilgili herhangi bir kesin sonuca varılamayacak olursa da, Obama ve ekibinin sosyal medya verilerine ve bu verilerin analizine verdiği önem oldukça büyük olmuştur. Bu doğrultuda sosyal medya, Obama’nın 2008’de olduğu gibi 2012 seçim kampanyasına damgasını vurmuş en önemli iletişim aracı olmuştur. Sofuoğlu’na göre (2012, s. 14) Obama’nın seçim kampanyasının sosyal medyayı kullanımı, 2008 yılına oranla daha muazzam seviyelerde gerçekleşmiştir. Önceki seçimlerde 2 milyon takipçisi olan kampanyanın 2012 seçimlerdeki takipçi sayısı 33 milyon düzeyine ulaşmıştır.

Obama’nın 2012 kampanyasında diğer yeni teknolojilerde özenle takip edilmiştir. Örneğin smart telefonlar ve tabletlerde görünürlüğü olan Dashboard isimli bir program aracılığıyla gönüllüler bir merkez ofise gitmeksizin herhangi bir mahalle timiyle birleşebilme imkânına sahip olabilmiş ve görevler üstlenebilmişlerdir. Başka bir web uygulaması aracılığıyla telefon arama listeleri gönüllülere dağıtılıyor ve gönüllüler çoğu zaman kendi arka planları ile uyumlu hazırlanan arama listelerindeki kişileri sahip oldukları “yönlendirme kılavuzu”nu kullanarak aramışlardır. Bu şekilde aranan kişilerin ikna edilebilme ihtimali daha da artmıştır. (Sofuoğlu, 2012, s. 13). Dolayısıyla 2012 seçimleri aynı zamanda bir veri ve enformasyon mücadelesine de dönüşmüştür.

Donald Trump Örneğinde Facebook’un Siyasal Amaçlı Kullanımı

Obama ile başlaya sosyal medyanın aktif kullanım süreci, bir sonraki başkanlık seçiminde de etkili bir şekilde devam etmiştir. 2016 yılında Donald Trump ve Hilary Clinton arasında süren başkanlık çekişmesine yine sosyal medya tartışmalarının damga vurduğu ifade edilebilir. Seçim gününe kadar ABD kamuoyuyla yapılan anketlerde, çoğunlukla Clinton’un yarışı önde götürdüğü gözlenmiştir. Yine daha çok Twitter üzerinden yapılan açık paylaşımlardan hareketle, Clinton’ın ipi göğüsleyeceği kanısı dünya geneline hâkim olmuştur. Peki, tersi yönde bir durumun ortaya çıkması ve bunun sonucu olarak Trump’ın başkan seçilmesinin sebepleri nelerdi?

Başta kafaların karışmasına sebebiyet veren bu toplumsal durum, daha sonra çeşitli analizler ve incelemelerle açıklığa kavuşmaya başlamıştır. Nitekim seçimlerden sonra Trump, Amerikan kanalı CBS'de yayınlanan '60 Minutes' programında, Genelde sosyal medya'nın özelde de, Facebook'un başkan seçilmesinde etkisinin güçlü olduğunu vurgulamıştır. Bu sayede geleneksel reklam giderlerine büyük bir maliyet ayırmadan, başkanlığa ulaşabildiğini ifade etmiştir.

Bu çalışmanın konusu her ne kadar Facebook'un başkanlık seçimlerindeki kullanımı ile sınırlansa da, Twitter ve diğer sosyal hesaplarında güçlü etkiler yarattığını söylemek mümkündür. Nitekim Trump'ın Twitter'da milyonlarca takipçisinin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Trump, yeri geldiğinde taraftarları ile etkileşime girmekten ve onların paylaşımlarına dair yorum yapmaktan kaçınmamıştır. Yine yalan haberlerin Twitter üzerinden de, dolaşıma sokulduğu söylenebilir. Örneğin Austin'deki bir pazarlama şirketinin kurucusu olan 35 yaşındaki Eric Tucker'ın 40 Twitter takipçisi vardır. Fakat Trump'ı protesto etmek için para alan protestocuların taşındığı otobüslerle ilgili tweeti, Donald Trump'ın da kö-rüklediği, ulusal bir komplo teorisi haline gelir. Tucker'ın gönderisi Twitter'da en az 16 bin retweet alırken, Facebook'ta ise 350 binden fazla paylaşılır. Fakat Tucker, olayı yanlış anlamıştır. Ortada protestocularla dolu otobüsler yoktur. Bu gerçeklik bir şeyi değiştirmez. Haber çok kısa sürede Facebook ve Twitter'da birçok hesap tarafından paylaşılır ve doğru sanılır (Teyit.org, 2016).

Tucker, daha sonra yalanlanacak olan tweetini; "Austin'deki Trump karşıtı protestocular göründükleri kadar organik değillermiş. İşte geldikleri otobüsler. #sahteprotestolar #trump2016 #austin" ifadesiyle paylaşmıştır.

Donald Trump, Tucker'ın paylaşımına; "Gayet açık ve başarılı bir başkanlık seçimi oldu. Şimdi de medya tarafından kışkırtılan profesyonel protestocular protesto ediyor. Hiç adil değil!" şeklindeki tweet ile karşılık verir.

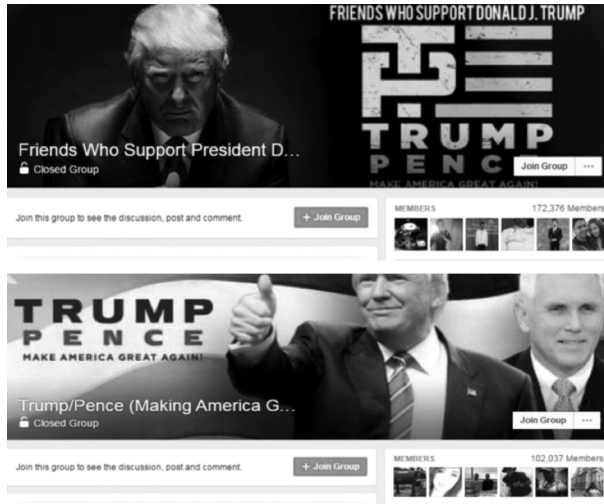
Tucker, daha sonra attığı tweet'in yanlış olduğunu kabul edip, yeni bir tweet atar fakat gerçeği ortaya koyan bu tweet'i, yanlış bilgi içeren kadar paylaşılmaz. Toplamda 62 Retweet ve 79 beğeni alır. Bu durum yanlış bilginin yayılma olanağının doğruya oranla daha güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda sosyal medya hesapları seçim zamanlarında, gerçeğin kendisinden çok arzulanan gerçekle etkileşim haline girmeye isteklidir.

Yanlış haberin yayılmasına sebep olan Tucker, daha sonra bir tweet ile yaptığıının yanlış olduğunu kabul eder. Fakat bu tavrı diğer Twitter kullanıcıları tarafından pek dikkate alınmaz.

Trump ve taraftarları, yeri geldiğinde bu örnekte gösterildiği üzere, bilmeden dahi olsa, yalan haberleri oluşturma, yayma ve kitleleri buna ikna etme konusunda başarılı olmuşlardır. Bunda daha öncede ifade edildiği gibi, Trump'ın doğrudan desteği de, önemli bir rol oynamıştır. Zira başkan adayının doğrudan taraf olup, kanaat bildirmesi kitleler üzerinde yalan haberin etkisinin daha güçlü hissedilmesine neden olmuştur.

Twitter'da daha açık yürüyen sosyal medyanın siyasal amaçlı kullanımı, Facebook'da daha dolaylı bir yoldan gerçekleşmiştir. BBC'de yayınlanan, "US Election 2016: Trump's 'hidden' Facebook army (ABD Seçimleri 2016: Trump'ın "gizli" Facebook Ordusu)" başlıklı makalede, Facebook'da Trump destekçilerinin gizli gruplar üzerinden örgütlendiğini ve kendi içerilerinde kurdukları güçlü etkileşim sayesinde, etkili bir seçim stratejisi belirleyerek, seçimleri etkilediklerini savunulmuştur. Bu durum çeşitli görseller ile de desteklemiştir. Trump taraftarları daha çok gizli/sessiz bir şekilde sosyal medya ve toplumsal alan üzerinden örgütlenirken, Clinton taraftarları siyasi propaganda işlevini kamuya daha açık/sesli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu durum dünya genelindeki kamuoyunun Trump'ın etkinliğini görememesine sebebiyet verdiğini belirtmek mümkündür.

Trump taraftarlarının birçoğunun siyasi partiler ve medya organlarına yönelik besledikleri ciddi ön yargılar, onları nefret duydukları bu güçlü kurumlar karşısında, ırkçı politikalarla birlikte, yalanlar ve gerçeklerle karıştırılan, ortak anlatılarını destekleyen kişisel hikâyeleri paylaşmaya yöneltmiştir (Tüfekçi, 2016a). İşte Trump taraftarlarının yönünü genelde sosyal medyaya özelde de, Facebook ve burada oluşturulan gizli gruplara yöneltmesinin altında yatan sebep, ana-akım kurumlara karşı duydukları bu güvensizlikten kaynaklanmaktaydı. Nitekim genel olarak bakıldığında, bu kurumların Hillary Clinton'dan yana tavır takındığını da hemen herkes fark edebilmekteydi. Bu sebeple kamuoyunda Clinton'nun başkanlık seçimlerinde ipi göğüsleyeceğine neredeyse kesin gözüyle bakılmaktaydı. Trump taraftarları tüm bu atmosfer içerisinde, görece daha demokratik sayılan sosyal medya ortamlarında örgütlenme yolunu seçmişlerdir. Çoğunlukla ana-akım kurumlardan gelen bilgilerden, siyasal kapanma yoluyla uzak durmuşlar ve kendi bilgi ağlarını kurup yaygınlaştırmışlardır.

Seçimden sonra Facebook ve kurucusu Zuckerberg, Hillary Clinton ve taraftarlarınca, ABD'deki seçimleri manipüle etmekle suçlanırlar. Bu durumun temel sebebi ise, bu sosyal ağ üzerinden seçimle ilgili yayılan fake (yanlış) haberlerdir. NTV haber sitesinde yer alan bilgilere göre (2016), Başkanlık seçimleri öncesinde, Facebook'a giriş yapan ABD'lilerin son 48 saate karşılaştıkları başlıklara bakınca, bu iddia kuvvetlenmektedir. ABD başkanlık seçimlerinden birkaç gün önce uygulamaya giriş yapan kullanıcılar, şu başlıklara maruz kalmıştır; a) Clinton'dan Trump seçilirse, iç-savaş çağırısı! b) Papa dünyayı şok etti, başkanlık için Trump'ı destekledi! c) Barack Obama Kenya'da doğduğunu kabul etti. d) Hillary Clinton'un yolsuzluk belgelerini soruşturan FBI ajanı öldürüldü! Bunlar dışında yine, Donald Trump'ın seçim anketlerinde daha önde olduğu; Trump'ın öldüğü; Hilary Clinton'ın dış işleri bakanıyken gizli bir mail sunucusu kullandığı ve kendisine dava açıldığı; eğer Trump seçimleri kazanırsa Obama'nın ülkeden gideceği; Obama'nın Clinton'ı Twitter'da takip etmeyi bıraktığı yönünde çeşitli haberler üretilmiştir (Borchers, 2016). Bu tür haberlerin ortak paydası, fake (yanlış) ve Trump'ın elini güçlendirecek nitelikte haberler olmalarıdır. Facebook'un bu tür haberleri, haber sitesinde göstermesi, hatta en çok konuşulan "trendler" bölümüne eklemesi, seçimlere Facebook'un ciddi şekilde etki ettiğinin en açık kanıtıdır.

Finn Burton (2016), 2016 Mayıs ayında yapılan kamuoyu araştırmalarında, ABD'lilerin yüzde 62'sinin haberleri sosyal medyadan aldığını, Facebook kullanıcılarının ise üçte ikisinin bu site üzerinden haberleri takip ettiğini belirtmiştir. Bir başka araştırmaya göre ise, sosyal medyada görülen karşıt görüşlerin 100 kişiden 20'sinin fikirlerinde değişikliğe yol açtığı kanıtlanmıştır (aktaran NTV, 2016). Bu sayısal verilerden hareketle Facebook üzerinden olası bir manipülasyon hareketinin ABD'de ciddi sonuçlara yol açacağını ifade edebiliriz. Nitekim ABD kamuoyuyla yapılan anketlerde, iki aday arasındaki farkın çok az olduğu bilinmektedir. Böylesi bir durumda Facebook'un iktidarı değiştirebileceği ihtimali olasıdır.

Facebook'taki paylaşımların bireylerin kararları üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu söylenemese de, karar verme sürecini etkilediği Facebook'un kendi yaptığı araştırmalarda da ortaya konmuştur. Facebook'un politik söylemdeki etkisi sadece sahte ve asılsız haberlerin dolaşıma sokulmasıyla ilgili değildir, bu etki kurumun algoritma seçimlerinde yer alan "eco chambers" (yankı odası) ve "bubbles" (baloncuk) ile de ilgilidir (Tüfekçi, 2016b). Algoritma en basit anlamıyla bir sorunu düzenleme şeklidir. Algoritmalar girdileri alıp sonuçlar üreten sınırlı ve düzenlenmiş adımlardır (Shadoan, 2016). Bu yönüyle Algoritmalar, üretilen verilere bakarak, ne talep edilmesi gerektiğini ifade eder. Facebook'un kullandığı algoritmalar hangi bildirilerin daha üstte gösterileceğine ve hangilerinin gömülüp gsterilmeyeceğine karar vermektedir. Haber akışı (Newsfeed) kısmında gsterilmeyi tercih edilen gönderiler, kişinin etkileşime geçtiği sayfalarla, beğenilerle ve paylaşımlarla benzerlik eğilimi içindedir. Bir süre sonra bu durum kullanıcının, kendi beğenileri ve eğilimleri dışında kalan gönderileri görmemesine ve benzer severliğe (homophily) sebep olmaktadır. Bir filtre baloncuğunun (bubble) içinde olduğumuzu, beğenilerimizin kmeleştiğini ve bunu sadece Facebook'un değil, Google'ın, Youtube'un ve diğer büyük şirketlerin de yaptığı bilinmektedir (Güçdemir, 2016). Fakat Eli Pariser'in Ted Talks'daki konuşmasında belirttiği gibi internetten önce okuyucular habere sadece gazeteler aracılığıyla eşik bekçilerinin filtresinden sonra ulaşabiliyorken, internet ile birlikte eşik bekçileri ortadan kalmış ve bireyler daha zgr ve daha demokratik kullanıcılar haline gelebilmiştir. Fakat algoritmaların opak yapısı yüzünden Web, 1915'deki yıllara geri dönmektedir, çünkü tercihlerimizin sonucu olarak karşımıza çıkan gönderilerin nasıl gerçekleştiği ve hangi tercihlerimiz yüzünden o gönderi ile karşılaştığımızı bilemiyoruz. Yani bir anlamda "bir filtre baloncuğunun içinde kısılıp kaldık ve dünya görüşümüze karşı çıkacak ya da değiştirecek bilgiyle karşılaşmıyoruz" (Aktaran Güçdemir, 2016). Facebook, kullandığı algoritma sayesinde, hangi kişilerin sayfasında, ne tür haberler ve paylaşımların geçeceğine karar verir. İnsanlar genellikle birçok kişiyi arkadaş olarak ekler ve yığınla sayfayı beğenir fakat bu kanalların tamamından kişinin ana sayfasına bilgi akmaz. Bu açıdan, Amerika'da Clinton taraftarları, Facebook'un kullandığı algoritmanın sorunlu olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Suçlamalar karşısında Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, Facebook'taki sahte haberlerin seçimleri etkilediğini düşünmenin "ılgınca bir fikir" olduğunu, "kendilerinin bir medya kuruluşu değil, insanların birbiriyle iletişim kurup, bilgi paylaşabileceği bir açık teknoloji platformu" olduklarını ve ilgililerin Facebook'u suçlamasında "insanların seçim sonuçlarını anlamlandırma çabasının yattığını" ifade etmiştir (Kokalitcheva, 2016). Özetle Zuckerberg, Facebook'taki sahte gönderilerin ve kullandıkları algoritmaların, seçimlerde bir etkisinin olmadığını belirtir. Buna rağmen, 19 Kasım 2016'da Zuckerberg kişisel Facebook hesabından bu konuda sorumluluk aldıklarını ve sahte içeriği daha kolay raporlama, daha güçlü denetim, "fact-checking" (doğruluğunu kontrol etme) sistemleri de dâhil olmak üzere neler yapmayı planladıklarını anlatan bir yazı paylaşmıştır. Fakat Zuckerberg ve Facebook ekibi-

nin önerdiği çözümlerin asıl sorunu anlamadığı düşünülmektedir. Çünkü sahte haberlerin, aldatmacaların ve yanlış bilginin nasıl yayıldığını, bunları kimin yarattığını ve kimlerin okuduğunu ve ne kadar etkisi olabileceğini ortaya çıkartabilecek veri ve bu veriye erişimin tam kontrolü sadece Facebook'tadır (Tüfekçi, 2016b). Dolayısıyla daha güçlü, demokratik bir denetim ve şeffaf bir kullanım modeli gereklidir.

Castells'e göre (2016, s. 189), siyaset tümüyle kişiseldir. Sosyal ağlar, siyasal davranışların belirlenmesinde önemli rol oynar. İnsanlar, sosyal ağlarda kafa dengi tavırlarla karşılaşılırsa, siyasal olarak daha etkin olurlar, sosyal ağlarda aykırı fikirlerin bulunması, katılımı azaltır. Güçlü partizanların homojen sosyal ağlarda yer almaları daha büyük bir olasılıktır. Böylelikle kişi maruz kalmayı istemediği durumlarla karşı karşıya kalmaz. Trump'ı desteklemek üzere Facebook'da gizli gruplar üzerinden örgütlenen taraftarlarının, kendi aralarında bu türden ağlar oluşturdukları sanılmaktadır. Bu bağlamda "filtre balonu" kavramı öne çıkmaktadır. Eli Pariser'e göre (aktaran Deniz, 2016) söz konusu kavram, istediklerini filtreleyen mekanizmalardan dolayı insanların artık kendi küçük dünyaları dışında olan biteni görmekten uzaklaşarak, seçtikleri filtreden oluşan küçük bir balonun içinde yaşamalarını ifade ediyor. Yazar, özellikle sanal ortamdaki filtreleri, çevrimiçi mal satmak üzere tasarlandığını belirir. Ticari kaygılarla oluşturulan bu balonun kontrolün kimde olduğu sorusunun cevabı net değildir.

Kapalı Facebook grupları üzerinden diğer hesaplarla etkileşime giren Trump taraftarları, birçok hesabın filtrelerini belirleme imkânı bulmuş ve fake (yanlış) haberlerin bu yolla, birçok hesabın görebileceği şekilde ayarlanmasını sağlamışlardır. Buradan hareketle, Trump'ın Facebook üzerinden bir örgütlenme sağlayıp, rakibe karşı negatif reklamlar yayarak seçimlerin kaderini belirlediğini söyleyebiliriz. Nitekim Trump taraftarlarının yayınladığı fake (yalan) haberlerin temaları hatırlanacak olursa, nefret söylemleri, dini sembollerin ve cinsiyetçiliğin ön planda olduğu görülecektir. Genel olarak bakıldığında, "olumsuz" bilgi ve söylemlerin çoğunlukla, "olumlu" olanlardan daha fazla hafızada yer edindiği ifade edilebilir. Bu sebeple yayılan bilgilerin yanlış olduğu bilinse dahi, şüpheye sebebiyet verecektir.

Facebook'ta Trump taraftarlarının fake (yalan) haberler ile "önde-giden" etkisi yarattıkları da söylenebilir. Özellikle Papa'nın Trump'ı desteklediği yönündeki haberler, bu kanıyı güçlendirir. Seçim zamanlarında, özellikle ideolojik yönelimi çok güçlü olmayan birçok seçmen, önde giden partiyi öğrenmek amacıyla kamuoyu yoklamalarını, haberleri takip eder ve güçlü olan kanıya göre kararını vermeye çalışır. Önde giden partiyi desteklemek seçimde, "oyunun boşa gitmeyeceği hissi" yaratır. Bu açıdan Facebook, seçimlere kısa bir süre kala, yayılan çeşitli fake (yanlış) haberlerle Trump, seçimin öndegidenadayı ilan etmiştir.

Şüphesiz ki, Trump'ın başkanlık seçimlerinde ipi göğüslemesinin tek nedeni, Facebook'da yayılan yalan haber furyası değildir. Yalan haberlerin daha çok, dijital okuryazarlığa sahip olamayan, eldeki bilgileri doğrulatma konusunda yetersiz kalan kişiler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Facebook'da yayılan haberler dışında seçim kampanyası boyunca Trump'ın

daha çok duygulara hitap edip, milliyetçiliği körüklemesi (zellikle İşlam ve göçmen karşıt-lığını) kazanmasının altında yatan bir diğer sebeptir. Zira bu dönemlerde, Irak şam İşlam Devleti'nin (İşİD) dünya geneline yaydığı terör saldırıları, ABD'lilerde korku duygularını ha-rekete geçirmiş bunun sonucunda kitle daha radikal bir iktidara sahip olmayı tercih etmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla İşİD'in yarattığı korku unsuru, Batı'da dezavantajlı konumdaki Ms-lman ve göçmenlere yönelik nefretin yoğunlaşmasının yanı sıra aynı coğrafyalarda, radi-kal ideolojilerin iktidara gelmesine neden olmuştur. Bu durum ABD'nin Irak'a müdahalesi öncesindeki dönem ile benzeşmektedir. Zira müdahale öncesinde, özellikle ABD ana-akım medyası Irak'da kimyasal silahlar bulunduğu yönünde yalan haberler yaparak, kamuoyu-nun müdahale sürecine onay vermesini sağlamıştır. Kimyasal silah bulunmadığı ise ilginç bir şekilde müdahale bitince anlaşılmıştır.

Sonuç

Çağımızda, yaşanan teknolojik gelişmeler ve internetin dünya genelinde yaygın olarak kullanılmaya başlaması, yönetenler ve yönetilenler arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir iletişimin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu etkileşimin somut olarak ortaya çıkmasını sağ-layan gelişme ise sosyal medyanın keşfidir. Dünya genelinde milyarlarca insan, sosyal med-ya araçlarını kullanarak kamusal bir alanın oluşmasına ve burada, her türden meselenin tartışılmasına imkân tanımışlardır. Genel olarak bakıldığında, sosyal ağların politik katılım ve seçimlerde de önemli rollere sahip olduğu söylenebilir. Zira yurttaşlar arasında, politik tartışmalara imkân veren bu ağlar, aynı zamanda politik aktörlere, kısa sürede ve düşük maliyetlerle daha geniş kitleye hitap etme imkânı sunmaktadır. Bu durum siyasal aktörlerin sosyal ağları, yurttaşlarla iletişim için kullanmaya da yöneltmiştir.

Siyasal iletişim alanında dünyanın en yenilikçi ülkesi olarak bilinen ve liberal demokrasile-rin merkez ss sayılan Amerika Birleşik Devletleri, hemen her seçim döneminde ortaya koyduğu yeni siyasal iletişim stratejileriyle siyasetin dünya genlindeki yapılış biçimine yön-vermektedir. Nitekim yeni medya teknolojileri üzerinden kitlelere/ seçmenlere ulaşan ilk ülkedir. 2008'e doğru gelindiğinde, ABD'li siyasetçiler sosyal ağları, siyasal güçlerini pekişti-recekleri bir alan olarak görme eğilimine girdiler. Zira ABD gibi gelişmiş ülkelerde, nüfusun büyük çoğunluğunun aynı zamanda internet kullanıcısı olduğu bilinmektedir. Bu veri ze-rinden siyasal partiler ve profesyoneller, kitleleri yeni iletişim ortamlarında nasıl etkiley-ebileceklerini hesap ettiklerini ve buna yönelik çalışmalar yürüttüklerini tahmin etmek zor olmasa gerek. Bu gerçeklik fark edildikten sonra, politik aktörler hızla sosyal medya'ya dâhil olup, yurttaşlar doğrudan etkileşim yoluna girdiler.

ABD'nin 2016 Başkanlık seçimlerine ise, damgasını vuran sosyal medya aracı, Facebook ol-muştur. Uygumla seçimlere iki gün kala, yayınlanan fake (yalan) haberler yüzünden birçok seçmenin kararının değişmesine sebebiyet vermiş ve bu haberler üzerinden yürütülen tar-

tışmalar dünya gündemine oturmuştur. Bu tartışmalardan sonucunda, Facebook'un sorunlu algoritması ve manipüle edilebilir olduğu ortaya çıkmıştır. Trump yanlılarının algoritmanın işleyiş biçimine hâkim olması, seçimin kaderini değiştirmiştir. Nitekim seçim öncesi yapılan kamuoyu araştırmalarında Clinton önde giderken, seçimde sürpriz bir şekilde Trump seçilmiştir. Ortaya çıkan her yeni medya aracı, beraberinde bir takım kullanım biçimleri getirir ve genel olarak belli bir programlama tekniğiyle oluşturulurlar. Bu tekniklere hâkim olan çıkar odaklarının, uygulamayı kendi istekleri doğrultusunda kullanabilmeleri imkân dâhilindedir.

Yeni medya teknolojileriyle beraber araçlar değişse ve halkla doğrudan etkileşim kurma imkânı bulunsa da, bu kampanyanın sorunsuz ve etik sınırlar içerisinde işleyeceği anlamına gelmemektedir. Nitekim son ABD başkanlık seçimlerinde fake (yalan) haberlerin iktidarı belirlemesi ve yeni medya üzerinden rakibi hedef gösterme biçimi oldukça sorunludur. Facebook'un tasarımı etik değerlerin ve doğrulara ulaşmanın güvence altına alınmadığı bu vesileyle açığa çıkmıştır. Uygulama sahiplerinin çeşitli düzenlemelerle etiği merkeze alan bir anlayışı benimsemesi, genelde iletişim özelde de, siyasal iletişimin şeffaf bir şekilde sağlanabilmesi için zorunludur. Bu açıdan düzenlenmesi gereken ilk konu algoritma meselesidir. Algoritma meselesinde yurttaşlar bilinçlendirilerek, neler ile karşı karşıya oldukları aktarılmalıdır. Yine algoritma ve filtrelerden neyin geçip, geçmediği meselesi şeffaf olmalıdır.

Sonuç olarak daha öncede etkili olan fakat son dönemlerde özellikle sosyal medyanın gelişimiyle daha yoğun ve yeniden gündeme gelen yalan haber olgusu, oldukça önemli bir toplumsal sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda, İngiltere'de aşırı sağcı partilerin "Türkler geliyor" şeklindeki yalan haberleriyle "Brexit'e destek istemeleri de, ABD başkanlık seçimlerine benzer bir olgudur. Her iki durumda da kitleler, rasyonel gerekçeler yerine, duygularıyla hareket etme yolunu tercih etmişlerdir. Yani yalan haberin etkisi, sanılan aksine, oldukça ciddi sorunlar ve sonuçlar yaratabilmektedir. Türkiye'de de bu konuda en bilindik örneklerden biri, 6-7 Eylül olaylarıdır. Bir gazetenin yaptığı yalan haber yüzünden, insanlar Atatürk'ün Selanik'deki evinin bombalandığını düşünerek, gayri Müslim yurttaşlara zarar vermiştir. Buna benzer birçok örneği sıralamak mümkündür. Dolayısıyla yalan haber, Türkiye'de de siyasal ve sosyal süreçlerde sıkıntılara sebebiyet vermiş önemli bir sorundur. Bu konuyla ilgili özel çalışma ve çözüm önerileri geliştirmek, tek tek yurttaşların inisiyatifinde olmaktan çok, gerek resmi ve gerek bağımsız otoritelerin sorumluluğundadır.

Kaynakça

- Aziz, A. (2003). *Siyasal iletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı, Ş. (2007). "Türkiye'de Negatif Siyasal Reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 Genel seçimleri Üzerine Bir Analiz." Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi: *Selçuk İletişim Dergisi*, 4 (4), s. 122 – 142.
- Bektaş, A. (2000). *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Carlisle, J. E. ve Patron, R. C. (2013). *Is Social Media Changing How We Understand Political Engagement? An Analysis of Facebook and the 2008 Presidential Election*, Political Research Quarterly, 66, (4) s. 883–895.
- Castells, M. (2016). *İletişim Gücü*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Doğru, B., Özçetin, B., Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Telli Aydemir, A. ve İslamoğlu, G. (2014). *Siyasetin Yeni Hali: Vaka-i Sosyal Medya*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Görgün, A. (2002). *Çamurda Dans - Negatif Politik Reklam*. İstanbul: Bas-Haş Yayınları.

Hanson, G., Haridakis, P. M., Cunningham, A. W., Sharma, R. & Ponder, J.D. (2010). *The 2008 Presidential Campaign: Political Cynicism in the Age of Facebook, MySpace, and YouTube*, Mass Communication and Society, 13: 5, s. 584-607.

Hendricks, J. A. ve Denton, R. E. (2010). "Political Campagins and Communicating with the Electorate in the Twenty-First Century". İçinde: *Communicator-in-Chief: How Barack Obama Used New Media Technology To Win The White house*. J. A. Hendricks ve R. E. Denton (Ed.). USA: Lexington Books. Erişim: 02 Nisan 2017. book.DownAppz.com/ s. 1-18.

Johnson-Cartee, K.S. ve Copeland, G.A (1991). *Negative Political Advertising Coming of Age Hillsdale*. Lawrence Earlbaum Associates Inc: New Jersey.

Kellner, D. (2011). *"Barack Obama ve Ünlü Gösterisi"*, İçinde: Seçim Kampanyalarında Geleneksel Medya, İnternet ve Sosyal Medyanın Kullanımı, Yusuf Devran (ed.), İstanbul: Başlık Yayınları.

Özbudun, E. (1974). *Siyasal Partiler*. Ankara: Sevinç Yayınları.

Özkan, A. (2004). *Siyasal İletişim - partiler, seçimler, stratejiler*, İstanbul: Nesil Yayınları.

Özkan, N. (2002). *Seçim Kazandıran Kampanyalar Türkiye ve Dünyadan Örneklerle*. İstanbul: MediaCat Yayınları.

Sandıkçioğlu, B. (2012). "Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Siyasal İletişim". İçinde: *Siyasal İletişim*. F. Uztuğ ve Y. Özgün (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2630. Erişim: 02 Şubat 2017. <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/mei105u.pdf> s. 2- 29.

Sayımer, İ. (2008). *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.

Sofuoğlu, M. (2012). *Amerikan Seçim Kampanyaları: 2012 Başkanlık Seçimi*. İstanbul: SÜREÇ Araştırma Merkezi. Erişim: 08 Nisan 2017. http://www.surecanaliz.org/sites/default/files/tmp/dergi/amerika_secimleri.pdf

Topuz, H., (1991). *Siyasal Reklamcılık*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Wolton, D. (1991). Siyasal İletişim: Bir Model Yaratmak. Hülya Tufan (Çev.). *Birikim Dergisi*, 30. İstanbul: Birikim Yayınları.

Borchers, C. (2016, 7 Kasım). This is a real news story about fake news stories. *The Washington Post*. Erişim: 10 Şubat 2017, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/11/07/this-is-a-real-news-story-about-fake-news-stories/?utm_term=.30c473d3bcce

Deniz, T. (2016, 10 Kasım). Clinton Facebook Yüzünden mi Yenildi?. *ShiftDelete.Net*. Erişim: 10 Şubat 2017. <http://shiftdelete.net/clinton-facebook-yuzunden-mi-yenildi-76794>

Facebook Gizlice Trump'ı mı Destekledi?. (2016, 10 Kasım). NTV. Erişim: 10 Şubat 2017. http://www.ntv.com.tr/teknoloji/facebook-gizlice-trumpi-mi-destekledi,TQppNRzJ7UGZndo_KSFh_g?_ref=infinite

Full Donald Trump Interview On 60 Minutes - HD AUDIO (Youtube), Erişim: 23.11.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=DeOfANJEZQU>

Güçdemir, D. (2016, 30 Kasım). ABD Seçimlerinde Facebook'un Rolü: Post Truth Siyaset, Algoritmalar ve Sahte Haberler. *Dagmedya.net*. Erişim: 10 Şubat 2017. <https://dagmedya.net/2016/11/30/abd-secimlerinde-facebookun-rolu-post-truth-siyaset-algoritmalar-ve-sahte-haberler/>

Kokalitcheva, K. (2016, 11 Kasım). *Mark Zuckerberg Says Fake News on Facebook Affecting the Election Is a 'Crazy Idea'*. Erişim: 11 Şubat 2017. <http://fortune.com/2016/11/11/facebook-election-fake-news-mark-zuckerberg/>.

Shadoan, R. (2014, 11 Temmuz). *Why Algorithm Transparency is Vital to the Future of Thinking*. Erişim: 12 Şubat 2017ç <http://www.akashiclabs.com/why-algorithm-transparency-is-vital-to-the-future-of-thinking/>.

Teyit.org. (2016, 4 Aralık). *Vaka Çalışması: Yanlış Bilgi Nasıl Yayılıyor*. Erişim: 4 Nisan 2017. <https://teyit.org/vaka-calismasi-yanlis-bilgi-nasil-yayiliyor/>.

Tüfekçi, Z. (2016a, 31 Mart). Advetures in the Trump Twittersphere. *The New York Times*. Erişim: 2 Nisan 2017. https://www.nytimes.com/2016/03/31/opinion/campaign-stops/adventures-in-the-trump-twittersphere.html?_r=0.

Tüfekçi, Z. (2016b, 15Kasım). Mark Zuckerberg Is in Denial. *The New York Times*. Erişim: 10 Şubat 2017. https://www.nytimes.com/2016/11/15/opinion/mark-zuckerberg-is-in-denial.html?rref=collection%2Fcolumn%2FZeynep%20Tufekci&action=click&contentCollection=Opinion&module=Collection®ion=Marginalia&src=me&version=column&pgtype=article&_r=1>

US Election 2016: Trump's 'hidden' Facebook army. (2016, 15 Kasım). BBC. Erişim: 23 Kasım 2016. <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-37945486>.

Kapitalist Dünyada Nesnelere Yüklenen Farklı Anlamlar: “İstikbal Mobilya” Reklamları Üzerine Bir İnceleme

Rufana Qurbanova*

Öz: Kapitalist dünya içerisinde her birimiz birer tüketici konumundayız. Ve aslında kapitalist düzenin de bizden istediği sürekli tüketen bir birey olmamızdır. Sürekli tüketen birey olmamız bizi yabancılaşma sürecinin içine sürüklüyor. Günümüz dünyası içerisinde bireyin sürekli tüketime açık olması için artık tüketilen nesnelere de farklı anlamlar yüklenmeye başlamıştır. Nesneler bize farklı sunulduğu zaman onları tüketmek için daha çok istek uyandırıyor. Artık nesneler sanki bizim rahatlığımızı sağlayacak, farklı güçleri olan mucizevi varlıklar olarak bize sunulmaya çalışılıyor. Özellikle böyle durumlar reklamlarda karşımıza çıkıyor. Örneğin kanepe, oturmak için kullanılan bir eşya konumundan çıkıp sanki insanın tüm isteklerini tatmin edecek bir özne durumuna getiriliyor. Ve en önemli sorunlardan biri nesnelerin erken eskimesi ve onların yerine çok çabuk yenilerinin üretilmesidir. Bu çalışmada da modern öncesi çağda nesneye yüklenen anlamla modern sonrası çağdaki anlamı karşılaştırılacaktır. Aynı zamanda nesneye şimdi nasıl farklı anlam yüklendiğini farklı örneklerle göstermeye çalışılacaktır. Türkiye’nin en çok tanınan mobilyalarından biri olan ‘İstikbal Mobilya’nın reklamları incelenecektir. Reklamların içeriği incelenecek ve nesnelere verilen anlamlara vurgu yapılmaya çalışılacaktır. Reklamları incelemek için göstergebilim analizi yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Reklam, Kapitalizm, Nesne, Birey

Giriş

Nesne – öznenin dışında bulunan ve onun bilmesine konu olan, Arapça’da şey anlamına gelen Türkçe’deki *ne* sözcüğünden türemiştir. Avrupa dillerindeki karşılığı, Hint-Avrupa dil grubunun atmak düşüncesini dile getiren *ye* kökünden türemiş ve skolastiklerin, önüne atmak anlamını dile getiren *objectum* deyimiyile geçmiştir. İlk 14. yüzyılda Nicolas Oresmius tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Latince önde anlamını dile getiren *ob* ön takısı, nesne’yi karşıtı bulunan özne’nin dışına çeker (Hançerlioğlu, 1999, s. 274).

Türk Dil Kurumu’nda nesne kelimesinin anlamı belli bir ağırlığı ve hacmi, rengi olan her türlü cansız varlık, şey, obje (TDK, 2017) olarak geçiyor.

* Selçuk Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, Yüksek Lisans Programı, rufanequrbanova@gmail.com

Nesne, “modern felsefenin tam olarak ikiye bölmüş olduğu dünyada, özne kutbunun karşısında bulunan varlık” olarak da düşünülür (Cevizci, 2000, s. 676).

Nesne görülmeyi bekleyen şeydir, düşünen özneye göre düşünülen şeydir, kısacası çoğu sözcüğün verdiği biçimiyle, nesne, herhangi bir şeydir. Nesne, çok kısa sürede bizim gözü-müzde insandışı olan ve biraz da insana karşı var olmakta direnen bir şeyin görünümüne ya da varlığına bürünür (Barthes, 1999, s. 248-249).

İnsan nesnenin bilgisini edinerek nesneyi değiştirir ve nesneyi değiştirirken kendisini de değiştirir (Hançerlioğlu, 1999, s. 274).

Nesne kavramının düşünce tarihinde yer almasında öne çıkan isimlerden birisi Kant’tır. Kant, nesneyi açıklarken ciddi anlamda Roma hukukunda yapılan “kişiler” ile “şeyler” ayrımını takip eder. Bu ayrıma göre, “eylemleri kendisine yüklenabilen “özne” iken “şey” eylem dâhil kendisine hiçbir şeyin yüklenemediğidir” (Ulaş, 2002, s. 1028). Buradan hareketle Kant’ta nesnel varoluş ya da gerçekliğin düşünce dışındaki, zihinden bağımsız olan varoluş ya da gerçeklik anlamına geldiği görülür. Buna göre nesnel varoluş; dış dünyada, kendisine ilişkin algımız, bilgi ve kavrayışımızdan bağımsız olarak var olan, bilinen ya da bilinebilen bir şeyin varoluşudur. Nesnel varoluş hem herkes tarafından gözlemlenebilir olup hem de onu tecrübe eden herkes için aynıdır (Cevizci, 2000, s. 676).

Nesneyi temele alan ve mantık yoluyla her şeyin izah edilebileceğini iddia eden düşünürlerden en dikkat çeken ismin Hegel olduğunu söyleyebiliriz. Gerçeğin yapısı ile aklın yapısının birbirine uygun olduğunu öne süren Hegel’e göre, sistemin, nesnel bilginin ve mantıksal açıklamanın dışında kalacak hiçbir şey yoktur. Hegel’in bu iddiasına karşı çıkan Kierkegaard, alem ve insan ile ilgili her şeyi akılla yorumlayabilmenin imkansız olduğunu öne sürer. Ona göre iman ve onun özülü ilgili pek çok nokta paradoksaldır. Bu yüzden mantık varoluşu açıklamada çoğu zaman yetersiz kalır. Kierkegaard, varoluşun bir sisteminin olamayacağını, bunları açıklamaktansa yaşanması gereken birer deneyim olmaları gerektiğini düşünür. Buradan hareketle ona göre, varolmadaki kesinlik bir düşünceden kaynaklanmadığı için bunun akli tasavvurla elde edilmesi imkansızdır (Yıldırım, 2011, s. 17).

Psikolojik açıdan bakacak olursak, kendi kendimizin bilincine varmadan önce dış dünya-daki nesnelerin bilincine vardığımızı görürüz. Ama her algı ve eylem özne ile nesnenin bir aradalığını şart koşar: yani nesne ancak kendisini gören ve tasarlayan bir özneyle birlikte vardır. Düşünen varlıkların onun hakkında edinilebileceği bilgi ya da fikirden bağımsız şekilde, kendi kendine bir varlığa sahip olan şey. Örneğin Decrates, “nesne”yi, bu son anlamda kullanmaktadır (Tokatlı, 1973, s. 263). Descartes, nesneyi, bireyin dışında otonom bir varlık olarak kabul etmez ve insan zihni ile izah eder (Armağan, Aykaç & Dursun, 1990, s. 109). Buna göre, Descartes’ın felsefesinde nesnel olarak varolmanın zihinsel bir temsil ya da tasarımla varolmak; formel olarak varolmanın ise, bağımsız bir gerçekliğe sahip bulunmak olduğu görülür (Cevizci, 2000, s. 676).

Nesne ve özne arasındaki ilişkiyi ele alacak olursak bu ilişki, eytişimsel bir karşılıklı etki ilişkisidir. Felsefe metinlerinde farklı nesne türlerinin varlığından söz edilir; 'kendisine doğrudan yönelmiş düşünsel bir edim olmaksızın var olamayan, düşüncenin konusu olarak salt bilinçte bulunan, yalnızca düşünme ediminin önünde duran 'ideal nesne'dir; öznenen, bilinçten ya da düşünceden bağımsız olarak dış dünyada var olan dış dünya gerçekliğinin bir parçası olarak bizim dışımızda, biz olmasak da var olan 'gerçek nesne'dir ve uzam ile zaman içinde yer almadıklarından ötürü gerçekten var olup var olmadıkları sorusu büyük ölçüde varolan 'somut fiziksel nesneler' ile nasıl bir ilikleri bulunduğu temelinde yanıtlanmaya çalışılan 'soyut nesne' türleri tanımlanmaktadır (Ulaş, 2002, s. 1116).

Her bilgi, bilen bir öznenin bilinecek olan bir nesne ile kurduğu belli bir bağlantıyla dile gelmesidir. Özne ile nesne burada olduğunda, daima insanı gösterir. İkinci ise hem başka bir insan hem de herhangi bir nesne olabilir. "Nesne" kavramı, Kant'tan beri, nesnenin kendisini göstermez ama onun özneye görünüşü olarak, öznenin kendisini oluşturduğu kavram diye bilinir. Ancak, Schelling ve Hegel gibi idealistler, keza Marx ve Marksistler gibi materyalistler için nesne ile bilgi bir ve aynı ilkeye sahip olduğu kabul edildiğinden, nesnenin kendisi ile onun görünüşü diye ayırım yapılamaz. Öte yandan Kant ve ötekiler için de özne ile nesne arasındaki bağıntı, bilgide ya da doğru bilgide bir uygunluk bağıntısı olarak anlaşılır. Bu durumda doğruluk, Kantçı yaklaşımda özne ile öznenin edimlerinin oluşturduğu ama nesneden gelen görünüşler arasındaki bir ilgi olarak anlaşılırken, diğerleri için özne ile doğrudan doğruya nesne ya da nesnenin kendisi arasındaki bir ilgide bulunur. Bu genel ifade, özelde Schelling için nesnenin ya da daha doğrusu doğanın 'bilgimizdeki salt nesnel olanın cisimlenmesi' biçiminde dile gelir (Soykan, 1995, s. 93).

Skolastik felsefede, bağımsız ve kendi kendine bir gerçekliği değil de zihinsel bir tasarımı ortaya koyan şey "nesnel"dir. Nesnelleşme ise Schopenhauer'de, kendi kendine varlığın yani iradenin, fenomenler hâlinde belirmesidir. İnsan doğal olarak, iç dünyasını nesnelleştirme eğilimindedir ama bu nesnelleştirme'nin belirli bir meşruluk kazanabilmesi için, herkes tarafından kabul edilen evrensel bir karakter taşıması gerekir (Tokatlı, 1973, s. 263-264).

Kullandığımız nesnelerin her biri bir ya da birçok yapısal unsurla bağlantılı olmanın yanı sıra teknik yapısal özelliklerini terk ederek bir an önce ikinci bir anlamlandırma düzeni içinde yer almaya, yani teknolojik sistemden kültürel sisteme geçiş yapmaya çalışmaktadırlar. Yaşadığımız çevre büyük ölçüde "soyut" bir sisteme benzemektedir. Zira insanlar genellikle belli bir işlevle sınırlandırılmış olan nesneleri gereksinimleri doğrultusunda toptan belli bir işlevsel bağlama oturtmaktadırlar. Başka bir anlamda artık yalnızca işlevsel nesnelere indirgenmiş olduklarından (özellikleri seri üretim nesneleri) yalnızca belli işlere yarama özgürlüğünden başkasına sahip olamamaktadırlar (Baudrillard, 2014, s. 14-25).

Baudrillard'ın vurgusu içerisinde nesneler işlevlerine modern öncesi (geleneksel) ve modern döneme ayrılıyor;

Eskiden evlerin içi şiirsel bir söyleve benzer, belli anlamlarla sahip nesneler kendi aralarında konuşurlarken: günümüzdeki nesneler artık konuşmak yerine iletişim kurduklarına tanık olunmaktadır. Sonsuz sayıda kombinezon yapma olanağı tanıyan bu eşyalarla her insan kendine özgü yapısal bir söylev çekebilir. Reklamlar bu yeni dekarasyon anlayışını durmadan yapmaya çalışmaktadırlar (Baudrillard, 2014, s. 32-33).

Günümüz dünyasında seri üretimin sonucunda nesneler markalara dönüşmektedirler:

Markalı mallar ilk önce, fabrikalarda daha fazla malın seri üretimine başladığı XIX. yüzyıla doğru ortaya çıktı. Makine temelli üretim bir firmanın gömleğini, ayakkabısını ve sabununu diğer firmanınkinden ayırt etmeyi giderek daha zor hale getirdi. Üreticilerin ürünlerini piyasada farklılaştırmamanın bir yolunu bulmaları gerekliydi: bu yüzden ürünün üzerine marka adını yazmaya başladılar. Fakat ürünün isminin görünür olması yeterli olmadı: tüketicilerin diğerini değil de belli bir markayı alması için nedene ihtiyacı vardı. Herkesin aynı malzemeyi ya da ya da içeriği ya da üretim yönetimini kullandığı bir dünyada marifet ürününüzün yapıldığı şeyle değil, güzellik, gençlik, sağlık, ince zevk ya da cool ile ilişkilendirmektedir. Markanın etrafında onun kimliğine demirleşmiş, bir anlam aurası yaratmamız gerekir (Heath ve Potter, 2012, s. 201-2018).

Markayı alıcıya sunan en iyi araç ise medyadır:

Medya dilinin en güçlü olduğu zaman alıcıya dünyayı sunma rolünün açık olmadığı zamanlardır, başka bir deyişle, size sunulduğunu bildiğiniz sürece belirli bir görüş açısına ve ideolojiye karşı direnmek kolaydır, ama görüş açısı ya da ideoloji gizlenmişse o denli kolay olmaz (Evren ve Ögdül, 2002, s. 167).

Kapitalizm, Küreselleşme ve Birey

Kapitalizm, bireylerin ve üretici birimlerin kişisel çıkarları doğrultusunda ve en başta kâr amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunduğu, özel mülkiyet ve hür teşebbüsün esas olduğu, üretimin pazara yönelik olarak yapıldığı, her tür mal ve hizmetin alım satımına konu olduğu sosyo-ekonomik ve ideolojik sistemdir (Demir & Acar, 1993, s. 198).

Kapitalizm, onun temel özellikleri olarak belirlenen; yoğun sermaye birikimi ve sürekliliği, kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu, pazar arayışı, yenilik üretme, uluslar arası iktisadi ilişkiler, güçlü devlet, güçlü beşeri sermaye ile belirsiz bir iktisadi zemin arasındaki etkileşim örüntüleri tarafından belirlenen bir iktisadi sistem olarak tanımlanabilir (Gençoğlu, 2012, s. 101).

Marx'ın *Kapital*'in ilk sayfasında vurguladığı gibi, kapitalizm bir *meta* üretimi sistemidir. Kapitalist sistemde üreticiler sadece kendi ihtiyaçlarını veya kişisel ilişki içinde oldukları bireylerin ihtiyaçlarını üretmezler, kapitalizm, ulusal ve çoğu kez uluslararası düzeyde bir mübadele piyasasını gerektirir (Giddens, 2014, s. 91).

Bu sistemin felsefi dayanakları liberalizm, bireycilik ve haz-elem felsefesidir. Liberalizm, insanların diledikleri gibi hareket etmeleri ve ekonomik alanda tam bir serbestliğe sahip ol-

maları gereğine inancı açıklar. Bu inanç daha sonraları çok ün yapmış olan "Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler" (Laissez faire-Laissez passer) deyimiyse kapitalist düşüncenin önemli ilkelerinden birini açıklayan yaygın bir slogan hâline gelmiştir. Bireycilik bir ölçüde liberal görüşün sonucu olarak, toplumdaki her bireyin "kendi çıkarı" için çalışmasının, aynı zamanda toplum yararına olacağı inancını ifade eder. Haz-elem felsefesi ise insanların "elemden kaçan ve hazzı giden" varlıklar olduğu anlamındadır (Kızılçelik & Erjem, 1994, s. 233-234).

Kapitalizm kâr amaçlı rekabetçi bir sistem olduğu için, öncelikle üretimde mekanizasyonu artırmak dahil, teknolojik yenilikler her kapitalistin piyasada var olma mücadelesinde temel bir silahtır: Bu yolla özel girişimciler rakiplerinden daha ucuza üreterek mevcut kâr paylarını artırabilirler (Giddens, 2014, s. 101).

Kapitalist düzen içerisinde insanlar küreselleşen dünyanın bireyleri olmaya devam ediyorlar.

Yabancı terminolojide genellikle "globalizasyon", Türkçede daha çok tercih edilen şekliyle "küreselleşme" sözcüğünün kökeni oldukça eskiye dayanmaktadır. Latince "globus" sözcüğünden gelen "globe" yuvarlak, toparlak, küre anlamında geometrik bir terim olarak kullanılmaktaydı. "Global" ise toplu, topyekun, bütünü kapsayan, hepsini içeren, blok hâlinde anlamına gelmektedir. Bugün İngilizcedeki "global" sözcüğünün anlamı "dünya çapında ya da dünya ölçeğinde"dir. İngilizcedeki "globalizm-küresellik" ile "globalizasyon-küreselleşme" sözcükleri birleşmiş ve Türkçe kullanımında "globalleşme", daha genel biçimde "küreselleşme" şeklini almıştır (Yusufoğlu, 2005, s. 30-31).

Belki de "küreselleşme" sözcüğünün dilimize bu kadar çabuk girip kabul görmesinin altında yatan en önemli nedenlerden birini, yeni gelişen teknolojilerle ilişkilendirilmesinde aramak gerekmektedir. Küreselleşmenin en önemli göstergelerinden biri teknolojiyi üretip kullanabilme gücüdür (Zengingönül, 2004, s. 77). Küreselleşme bir çeşit dünyalı olma ve dünyalılaşma hareketidir (Bolay, 2002, s. 58).

Giddens *Modernliğin Sonuçları* adlı çalışmasında küreselleşmeyi zaman ve mekan perspektifinden tanımlamaya çalışmakta ve dünyadaki ülkelerin giderek artan biçimde birbirine bağımlı hâle geldiklerine dikkat çekmektedir. İnsanlar, giderek daha fazla oranda ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar: Küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirine -yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Bu diyalektik bir süreçtir çünkü bu tür yerel oluşumlar, onları biçimlendiren çok uzak ilişkilerin tam tersi doğrultuya da yönelebilirler. Yerel dönüşümler, toplumsal bağlantıların zaman ve mekan üzerinde yanlamasına genişlemelerinin bir parçası olduğu için, küreselleşmenin de parçasıdır (Giddens, 2014, s. 68).

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve kültürel meselelerin birbiriyle sık bağlar kurdukları ya da en azından bir biçimde birbirinden etkilendikleri yönündeki algının geliştiğini görmek dikkat çekicidir. Artık biliniyor ki ekonomik olanın aynı zamanda kültürel bir yönü de bu-

lunmaktadır ve kültür de ekonomik yaşamın bir parçasıdır. Çünkü piyasada alıp satılabilen her şey aynı zamanda kültürel bir olgudur ve herhangi bir şeyi satın alırken onun ekonomik değeri kadar kültürel değeri de satın alınmaktadır. Bu nedenledir ki son yıllarda ürünlerin imajını tasarlayan yeni bütünsel endüstri kolları ve onları pazarlayacak yeni satış stratejileri ortaya çıkmıştır (Jameson, 2000, s. 53).

Birey kavramına sözlük anlamı olarak baktığımızda;

1. Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünemeyen tek varlık, fert (isim)
2. Doğa bilgisinde türü oluşturan tek varlıklardan her biri
3. Bir türün kapsamı içine giren somut varlık (mantık)
4. İnsan topluluklarını oluşturan, insanların benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte, kendine özgü ayırıcı özellikleri de bulunan tek can, fert (ruh bilimi)
5. Toplumlari oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert (toplum bilimi) (TDK, 2017).

Toplumbilim sözlüğünde ise birey;

Toplumu oluşturan insanlardan her biri... Birey, eşdeğişyle insanlardan her biri, toplumsal ilişkilerinin toplamıdır. Daha açık bir deyişle birey, tarihin belli bir çağında içinde doğduğu toplumsal düzen tarafından belirlenir. Demek ki birey, belli bir toplumsal düzenin ürünü olduğuna göre, her zaman ve her yerde geçerli bir karakterle tanımlanamaz. Bireyin öznel karakteri, çevresiyle olan nesnel ilişkileriyle belirlenir. Bunlardan ötürüdür ki bireysel gelişme, toplumsal gelişmeyle sıkıca bağımlıdır. Bireyin gelişme düzeyi, toplumsal ilişkilerinin tarihsel bakımdan gelişmesiyle ilerler. Bireyle toplum arasında, temelde, hiçbir uyumsuzluk yoktur. Bireyler arası uyumsuzluklar, sınıflı toplumlarda zorunlu olarak ortaya çıkan, sınıflar arasındaki uyumsuzluklardır (Hançerlioğlu, 2006, s. 49) olarak tanımlanır.

Kapitalist tüketim kültüründe birey, tüketimin temel unsuru olarak ele alınıp şahsi özellikleri bakımından tüketim eğilimli özellikleri ile kullanılır. Oluşturulan kapitalist tüketim kültürüne göre hareket edebilecek yeni insan tipi, tükettikçe doymayan, kendine sunulan her şeyi elde etmeye çalışan, bu nedenle toplum kaynaklarını israf etmekten kaçınmayan, toplumsal ve dini değerlerini bile tüketim amacıyla gözden çıkaran, etrafına duyarsızlaşan ve kendisinden başkasını düşünmeyen bencil bir insandır (Torlak, 2000, s. 155).

Küresel kapitalizmin salt bir ekonomik tarz değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi hâline de geldiğine tanıklık ediyoruz. Ekonomiye indirgemek, sızdığı alanların maskelenmesine yarıyor. "Planlanmamış derinliksizliğin" havasını solumak için modern solungaçlar geliştiriyoruz. Koyre'nin dediği gibi aynı çağın insanları belli bir aile havası taşıyorlar. Bir kez daha kapitalizm kendi imgesini yaratıyor yeryüzünü, paranın şenliği topografyanı biçimliyor (Evrén & Ögdül, 2002, s. 172-173).

Reklam ve Tüketim Kültürü

Reklam, bir malın varlığı hakkında karar verme, harekete geçirme veya satın alma öncesi bilgilendirerek malınıza karşı olumlu bir imaj yaratmak için göze ve kulağa hitap eden mesajların hazırlanması ve yayınlanmasıdır (Karabağ, 1998, s. 18).

Fransızca orijinli kelime olan *reclame* kökünden gelen reklam, insan davranışını istenilen bir yönde etkilemek veya değiştirebilmek amacıyla kullanılan en etkili ve stratejik kitle iletişimi biçimlerinden biridir. Reklam ekonomik bir araç olarak, marka oluşumunu sağlamayı, ürün veya hizmeti piyasada tutundurmayı, onu satmayı ya da talebi arttırmayı amaçlamaktadır. Bir ürün ya da hizmetin satışını arttırmak temel hedefken, bir yandan da ekonomik haberleşme işlemi görür (Batı, 2012, s. 11).

Reklam, amaçlanan tüketicinin ihtiyaçlarına seslenen ve onların ilgisini çekecek unsurlarla ürünlerin ilişkilendirilmesinin sağlanmasıdır (Yeygel & Yakın, 2007, s. 106).

Örgütün etkili bir iletişim yoluyla alıcı ve diğer ilgililere yöneldiği temel araçtan birisi reklam olmaktadır. Reklam kitle iletişim araçları sayesinde iletişim kaynağının açıkça belirtilmesi suretiyle gerçekleştirilen iletişimin bir şekli durumundadır. Reklamda asıl amaç, örgütün satış ya da kârını en yüksek düzeye çıkarmaktadır (Karaçor, 2000, s. 97).

Ürüne sembolik anlamlar verme konusunda en etkili yöntem reklamdır. Reklamların sembolik gücü her şeyi doğal yaşamın bir parçasıymış gibi gösterir. Tüketim toplumu gösterge ve imajlarla dolup taşar (Featherstone, 1996, s. 97).

Her reklam metni ve her ilan bizi ürünü satın almamız için yüreklendirmeyi ve kışkırtmayı amaçlar. Başka bir ifadeyle, reklam ajanslarının "ikna gayretleri" zaten yerleşik olan tüketici tutumuna seslenir ve onu zamanla pekiştirir. Bir tüketici tutumuna sahip olmak ve onu sergilemek ne anlama gelir? Önce, hayatı belirlenebilen, az ya da çok tanımlanabilen, seçilip ayrılabilen ve başa çıkabilen sorunlar dizisi olarak kavramak, sonra bu gibi sorunlarla başa çıkmanın, kişinin onları çözümlemenin suçluluğu ya da utanç duygusuna kapılmadan ihmal edemeyeceği bir ödevi olduğuna inandırmak. Üçüncü olarak bunun anlamı her sorun için zaten bilinen ya da gelecekte ortaya çıkabilecek türden bir çözüm olduğuna güvenmektir. Dördüncü olarak bu gibi nesnelerin ya da reçetelerin özde mevcut olduğunu, onların para karşılığı edinilebileceğini ve alışverişin onları edinmenin bir yolu olduğunu varsaymaktır. Ve nihayet yaşama sanatını öğrenme işini böylesi nesneleri ve reçeteleri bulma becerisi edinme gayreti olarak yorumlamak ve bulduğunda onlara sahip olma gücü kazanmaktır (Bauman, 2002, s. 226).

Her reklam bir bildiridir: Gerçekten de reklamın bir çıkış kaynağı (piyasaya sürülen ve övülen ürünün ait olduğu firma), bir alış noktası (halk) ve bir aktarım kanalı (yani reklam iletme aracı denilen şey) vardır. Bildirilerin bilimi günümüzde gündemde olduğuna göre, reklam bildirisini, bize çok yeni olarak dilbilimden gelen çözümleme yöntemini uygulamaya çalış-

şabiliriz. Bunun için incelediğimiz nesneye *içkin* bir konumu benimsemek, yani bildirinin çıkarılması ya da alınmasıyla ilgili her çeşit gözlemi isteyerek bir yana bırakmak ve doğrudan doğruya bildirinin düzeyine yerleşmek gerekir (Barthes, 1999, s. 239).

Küreselleşme ile birlikte reklamcılığın kullandığı mecralar da farklılaşmış ve çeşitlenmiştir. Yirminci yüzyılın başlarına kadar ağırlıklı olarak gazete ve dergilerde görünen reklam metinleri, radyo ve televizyon yayıncılığının başlamasıyla birlikte adeta medya endüstrisini ayakta tutan boyuta ve güce ulaşmıştır (Gündel, 2010, s. 147).

Modern reklamcılık, gereksinimleri gidermeye değil gereksinimler yaratmaya; eski kaygıları yatıştırmak yerine yenilerini üretmeye çalışır. Kitle kültürü tüketiciyi iyi yaşam imgeleriyle kuşatarak, bu imgeleri şöret ve başarının parıltısıyla birleştirerek, sıradan insanı sıra dışı beğeniler edinmeye, kendisini diğerleri karşısında ayrıcalıklı olan azınlıkla özdeşleştirmeye ve düşlemlerinde çok büyük bir rahatlık ve bedensel zarıflık içinde yaşayan bu azınlığa katılmaya özendirir (Lasch, 2006, s. 283).

Reklamların boyutunun değişmesi tüketicinin isteklerinin de boyutunun değişmesine neden olmuştur.

Tüketim kısaca, “belirli bir ihtiyacımızı tatmin etmek için bir ürünü ya da bir hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme olarak tanımlamak olanaklıdır. Bu eylemi yapan birey ise tüketici olarak adlandırılabilir” (Odabaşı, 1999, s. 4).

Tüketim kararları verili dönemin kültürünün hayati kaynağı hâline gelir. Belli bir kültürde yetişen insanlar, bu kültürün kendi hayatları süresince değiştiğini görürler: yeni kelimeler, yeni fikirler, yeni tarzlar. Kültür evrilir ve insanlar değişimde rol oynar. Tüketim tam da kültürün kavgasının verildiği ve biçimlendiği yerdir (Douglas & Isherwood, 1999, s. 73).

Tüketicilik biolijik evrimin tartışma götürmez bir hükmü değil, toplumsal bir ürün. Tüketiciliğin kurallarına göre yaşayıp hareket etme arzusundaysanız sadece hayatta kalmak için tüketmek yetmiyor. Tüketicilik salt tüketiminden çok çok başka. Tüketicilik pek çok farklı amaca hizmet ediyor. Tüketicilik çok amaçlı ve çok işlevli bir fenomen: sanki her tür kilidi açan bir maymuncuk, baştan aşağı genel bir beceri. Tüketicilik her şeyden önce insanları tüketiciye çevirmek ve bunun dışındaki diğer tüm yönlerini önemsiz ve sonradan türemiş saymak, aşağı sıralara indirgemektedir. Tüketicilik aynı zamanda biyolejik ihtiyaçları ticari sermayeye dönüştürmek demektir (Bauman, 2014, s. 73).

Tüketimcilik malların hem bireysel kimliklerimizi ifade ettiği hem de tanımladığı inancından kaynaklanır. Tüketimcilik otantik kendini ifade arayışına kültürel bir takıntıyla birleştiğinde, sonuç toptan çok sayıda tüketim tuzağına yakalanmış bir toplumdur. Tüketimciliğin siyasi olarak etkisiz ve yansız olmadığını da akılda tutmak önemlidir. Birçok bakımdan tüketimciliğin başarısı, erişilebilir, kişiselleşmiş ve hemen memnuniyet verici bir şekilde temel siyasi fikirlerimize -özgürlük, demokrasi, kendini ifade etme- bağlanmayı becermesine bağlıdır (Heath & Potter, 2012, s. 193).

Günümüzdeki tüketim, temel ihtiyaçların karşılanmasından çok, kişilerin toplum içindeki yerini, konumunu belirleyen bir gösterge niteliği taşımaktadır. Kişinin toplum içerisindeki geçerli konuma tüketim yoluyla ulaşabileceği, tüketebildiklerinin bunun bir ölçüsü olduğu fikri, zihinlere reklam aracılığıyla yerleştirilmektedir. Reklam, günlük hayata ait enstantaneleri kullanarak, insanların alışkanlıkları üzerinde değişiklik yapabilecek etki gücüne sahiptir. Birbirinden güzel mekanlar, etkileyici sloganlar, insanların ütopyalarını süsleyen enstantanelerdir. Toplumsal bir ihtiyaçmış gibi gösterilmeye çalışılan bu ürünlerin reklamı yapılırken sürekli izleyici/okuyucunun duygularına seslenilir (Topçuoğlu, 1996, s. 210-211).

Tüketimin artırılmasında amaç, insanı sahip olduğu metalarla ve tükettikleri ile kendi kimliğini oluşturan insana dönüştürmektedir. Tüketim gerçekte bir söylem olup, toplumun kendisi ile konuşma tarzı olmaktadır (Karaçor, 2000, s. 93).

Medya ve tüketici ürünleri günümüzde yaşam kalitesi söz konusu olduğunda hayatın idame ettirilmesi için gerekli olan ürünler kadar önemli görünüyor. Sonuç olarak kapitalizmin mantığı sadece iş yerinde değil aile yaşamı ve boş zamanın ev içi alanında da merkezi yere sahip kapsayıcı bir denetim biçimine dönüşmüştür (Bennett, 2013, s. 32-33).

Kitle kültürü kitle üretimi yapan bir endüstriyel yapının yarattığı materyal yaşamı gerçekleştirmek ve bu gerçekleştirmenin bilişsel ve düşünsel biçimidir. Standartlaşmış kitle üretim biçimi ve tekniklerini, örgütlerini kitle tüketicisini gerektirir. Günümüzde kitle kültürü kitle iletişimi araçları ve bu araçların desteklediği küresel pazarın mal, hizmet ve ideolojisiyle birlikte düşünülür. Kitle kültürü ile biçimlendirilen dünya kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki bir uygarlığı temsil eder. Kapitalist toplumlarda kitle kültürü ticarilik olmaksızın var olamaz (Erdoğan & Alemdar, 2005, s. 41).

Tüketim toplumunda durum o kadar aldatıcıdır ki birey bu durumun farkında değildir. Bireye sunulan tanım tüketim kölesi yerine kentsel yaşama özgü menkullere sahip olma ile ilgili daha üst (!) bir kavram olarak sunulur. Böylelikle tüketimde eylemini gerçekleştiren bireyler ayrıcalıklı bir statüye sahipmiş gibi gösterilirler tanımlanırlar ve diğer bireyler tarafından da böyle algılanmaları sağlanır. Ancak bu durum gerçek olmaktan çok uzaktır. Çünkü elde edilen bu statülerin geçerlilik süreleri çok kısadır ve yeni kapitalist düzenin düzenin ulus aşırı şirketleri yeni ürünleri ile çok kısa sürede yeni statüler satmaya başlarlar. Bireyi bu duruma güdümlen sistemin ise birçok silahı vardır. Bunlardan birisi şüphesiz reklamlardır. Reklam tüm kitle iletişim araçları kullanılarak bireylere ulaştırılır. Pazarlanmak istenen nesne her yönüyle övülür. Pazarlanan nesne öylesine övülmektedir ki neredeyse kusursuzdur (Çetin, 2012, s. 22-23).

Kapitalist kitle tüketimi toplumunda, her şey tüketim boyutunda anlam kazanmaktadır. Tüketim endüstrisi, kültürünü bile endüstrileştirmiştir. Bu bağlamda, Frankfurt Okulu üyelerinden Adorno ve Horkheimer'e göre, "kültür endüstrisi", tekellerin egemenliği altındaki bütün kitle kültürünün özdeşliğine dayanır. Kültür endüstrisi ve reklamcılık öylesine bir-

birlerine karışmışlardır ki, ikisi de “insanların yönlendirilmesi” için bir işlem hâline gelmiştir. Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisinde reklamcılığın zaferinin, tüketicileri, bu endüstrinin ürünlerini almaya ve kullanmaya onlar aracılığıyla görmelerine rağmen, zorladığı sonucuna varmışlardır (Bottomore, 1989, s. 48-49).

Artık küresel bir tüketim toplumunda yaşıyoruz ve tüketim davranışı kalıplarının, iş ve aile hayatımız dâhil hayatımızın her yönünü etkilememesinin imkânı yok. Artık hepimiz daha fazla tüketme baskısı altındayız ve bu yolda kendimiz tüketim ve emek piyasalarında metalara dönüşüyoruz (Bauman, 2010, s. 53).

Tüketim kültürü, genellikle hedonizmi, burada ve şimdi zevk peşinde koşulmasını, dışavurumsal hayat tarzlarının yeşertilmesini, narsistik ve bencil kişilik tiplerinin geliştirilmesini vurgular (Featherstone, 1996, s. 187).

Ritzer (2016)’e göre tüketim araçları günümüz dünyasında “tüketim katedralleri” ne dönüşmüştür: Tüketim katedralleri büyü, hatta bazen kutsa ve dinsel bir karakter sahibi olarak yapılandırılır, çoğunlukla da başarılı olunur (s. 31). Tüketicuyu kendilerine çekmek için tüketim katedrallerinin daha da büyü, fantastik, sihirli ortamlar sunmaları ya da en azından sunuyor görünmeleri gerekir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada kapitalist düzen içerisinde nesnelerin konumunun değişmesi ve onlara farklı anlamların yüklenmesi ele alınacaktır. Artık modern öncesi dönemdeki nesne, kendini konumu yitirerek modern dönemde neredeyse bir özne konumuna getirilmiştir. Araştırmamızın evreni “İstikbal Mobilya” markasına ait 2014, 2015 ve 2016 yıllarında yapılmış 5 reklam filmi, yöntemi ise göstergebilimsel analiz yöntemidir.

Gösterge, bir gösteren ile bir gösterilenden kuruludur. Gösterenler düzlemi anlatım düzlemini, gösterilenler düzlemiyse içerik düzlemini oluşturur (Barthes, 1999, s. 38).

İletişim amacıyla kullanılan her türlü gösterge dizgesinin yapısını, işleyişini inceleyen bilim olarak ifade edilen göstergebilim insanın görme duygusuyla, yaşamdaki her şeyin bilincinde olduğu görüşü üzerine kurulmuştur. Bu bilinç çevredeki bazen siyah-beyaz, bazen renge-renk, bazen basit, bazen karmaşık biçimde imgelerle donatılan, doğrudan algılanabilir bir gerçekliği ortaya koyar (Ellul, 1998, s. 22).

Gösterge, genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu olarak tanımlanabilir (Vardar, 1998, s. 111).

Daha geniş bir tanımla, gösterge, insanların bir topluluk yaşamı içinde birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller (Türkçe, İngilizce, Fransızca vb.), çeşitli jestler (el, kol, baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, bazı meslek gruplarında kullanılan flamalar, reklam afişleri, moda, mimarlık düzenlemeleri, yazın, resim, müzik gibi çeşitli birimlerden oluşan ve ses, yazı, görüntü, hareket gibi gereçler vasıtasıyla gerçekleşen

dizgelerin oluşturduğu anlamlı bütünün birimleridir. Mesela bir tablodaki bir renk ögesi ya da bir figür bir gösterge olarak değerlendirilebileceği gibi, bir yazınsal yapıtta bir kahramanın amacı ya da davranışı, veya moda açısından bir bluz, bir etek, bir kazak vb. çevresindeki öbür birimlerle ilişkiye girmiş bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Rifat, 1992, s. 6).

Göstergeye gösteren, bununla beraber olası anlamların her birine gösterilen ve alıcının göstergeye verdiği anlama da anlamlandırma denir. Göstergeler tek başlarına da bize bir şeyleri güçlü bir şekilde işaret edebilirler. Ancak sonuçta iletideki tamamlanmış anlamı oluşturan her zaman göstergelerin toplamıdır (Burton, 2008, s. 40).

Türkçede ise "gösterge" denildiğinde akla ilk gelen bir araçtır. Örneğin, ısıölçer bir göstergedir. Bize ısı hakkında bilgi verir. Bir ısıölçerin iletmediği bilgiyi doğru okumak için, hangi ısı birimine göre yapılmış olduğunu ve en azından sayıları okumayı öğrenmiş olmak gereklidir. Kısaca "gösterge, bizi bir ölçümüdoğrudan doğruya yapmaktan kurtaran, bizim ölçme eylemi yerine geçen bir araçtır" denilebilir. Eş deyişle "kendisi o şey olmadığı halde, o şeyi çağrıştırarakiletişim sağlayan her aracı bir göstergedir" (Akerson, 2005, s. 10).

Göstergenin işlemleriyle ilgili çözümleme yapabilmek için incelenmesi gereken belli başlı kavramlar; metin, biçim, içerik, dizge, nedensizlik ilkesi, düzgüleştirme, biçim dizgesi, içerik dizgesi, artzamanlılık-eşzamanlılık ve kodlardır (Arıkan, 2013, s. 79).

Göstergebilim, gösterge dizgelerinin bilimi anlamına geldiğine göre, gösterge kavramı, ilke olarak, bu bilimin temelidir. Gösterge bir kavramla bir iştirim imgesini birleştirir. İştirim imgesi göstergenin ses yapısı, kavram ise anlamsal içeriğidir. Bu tanımlı kavramanın kolaylığı, her şeyden önce dil üstünde yapılış olmasıdır (Guiraud, 1994, s. 8).

İnsanın gösterge oluşturma, göstergelerle dizge kurma ve göstergelerle iletişim sağlama sistemini inceleyen göstergebilim, hayatın her noktasında, her yerde karşılaştığımız göstergeler üzerine odaklanmaktadır. Pek çok disiplinin ortak araştırma konusudur. Antropoloji, toplumbilim, toplumsal psikoloji, algılama, felsefe, dilbilim, iletişim bilimi gibi alanlardan destek alır ve bu alanlarda karşımıza çıkan metinlerin ve görsellerin incelenmesinde çözümleme yöntemi sunar. Göstergebilim her alanda uygulanabilmektedir. Şiir, resim, reklam, sinema, moda ve her tür tasarımda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Küçükerdoğan, 2011, s. 155).

Bireyin, aile ve toplumla olan ilişkilerinde görülen değişikliğe koşut olarak mobilya stilleri de değişmektedir. Cosys adlı şirket, köşeler için özel yataklar, alçak sehpa, raflar, eski mobilyaların itibarını neredeyse sıfırlayan eşyalar sunmaktadır. Dolayısıyla evin döşeme biçimi de değişmektedir. Yatak hiç ettirmeden bir koltuk-yatağa, büfe ve dolaplar mekana uygun bir şekle verilmiş uzayıp kısalabilen dolap ve kapaklara dönüşmüştür. Açılıp katlanan eşyalar istenildiği zaman ortaya çıkarılıp, istenildiği zaman ortadan kaldırılmaktadır. Bu yeniliklerin özgürce doğaçlanmış şeyler olmadığını söylemeye gerek duymuyoruz: zira bu hareketliliğin, eşyaların bu birbirlerine dönüşme olanağına sahip olmalarının kökeninde mekan sıkıntısına çözüm bulma sorunun yattığını biliyoruz (Baudrillard, 2014, s. 23).

Bulgular

İstikbal Mobilya Logosu: İstikbal Mobilya 2013 yılından itibaren yeni logosunu kullanmaktadır. Logoyu değiştirmek kolay bir iş değildir. Müşterinin alıştığından daha farklı bir logoyla onun karşısına çıkmak ise risk almak demektir. Firmalar logo seçimi yaparken ilk olarak hatırlanabilir olmasına özen göstermektedirler. Renklerin reklamlarda ve şirket logolarında kullanımı son derece önemlidir. İnsanın bir ürünü almaya karar verdiği sürenin 1/3'ünde renkler etkili olduğunu görülmüştür (Ünlü, 2016).

İstikbal Mobilya'nın logoda yer verdiği 3 sarı simge ile markanın 2023'te dünyanın ilk 3 üreticisinden biri olma hedefine vurgu yapılıyor. Estetiğe, ergonomiye ve erişilebilirliğe de atıfta bulunuluyor. Fonda bulunan kahverengi de mobilyaları simgeliyor. İstikbal sözcüğünün yazıldığı mavi renk tonu serini, sakini simgeliyor.

İstikbal'le Doğru Yatağa Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam filmi ağzını büyük ayırarak esneyen yorgun bir kadının görüntüsüyle başlıyor. O esnemeye başladığı anda "bu esnemedi sonra uykunuz geldiyse belli ki iyi uyuyamamışsınız. O zaman doğru yatağa ama doğru yatağa" söyleniyor. Kadın görüntüsünden sonra reklam da yer alan yatağın görüntüsü geliyor. Aynı anda ekranda "pozitif bir başlangıç için: Ametist Therapy ve enerjik sabahlar için: Ultra Enerjy" sloganları görünüyor. Sonda da "her ev güzel İstikbal'le" sloganı sesleniyor.

Resim 1. <https://www.youtube.com/watch?v=NcvmOylali0>

Reklam Metni: Bu esnemedi sonra uykunuz geldiyse belli ki iyi uyuyamamışsınız. O zaman doğru yatağa ama doğru yatağa. İhtiyacınız olan uyku İstikbal satış noktalarında. Her ev güzel İstikbal'le.

Reklam Karakterleri: Reklamda tek bir kadın yer alıyor. Kadının üzerinde beyaz gecelik var. Kadın aşırı yorgun ve uykuya ihtiyacı var. O anda tek istediği uzun ve soluksuz uyku. Yorgunluktan omuzları düşmüştür.

Sloganı: İstikbal Doğru Yatağa

Gönderge Sistemleri: Pozitif, rahat, enerjik

Mitler: Bundan sonra rahat uyuma imkanı, doğru yatağı bulma

Analiz: Reklam filmi görselden seslendirmeden ve slogandan oluşuyor. Seslendirme reklam filmiyle aynı anda başlıyor. Kadının esnemeye başladığında o kadar yorgun gözüküyor ki, gece iyi uyumadığı her hâinden belli. Bu anda onun yardımına İstikbal koşuyor. Ona uyuması için doğru yatağı öneriyor. Bu yatağın Ametist Trehapy ve Ultra Energy gibi özellikleri var. Ametist Trehapy: Göz alıcı güzelliğinin yanı sıra gündelik yaşamın olumsuzluklarına karşı insanı koruyan mucize taş; ametist... Gündelik yaşamın olumsuzluklarına karşı alınabilecek en etkili ve doğal önlemse doğadan gelen bir mucize... Tarihin bilinen en değerli taşlarından birisi... Göz kamaştırıcı rengi ve büyüleyici etkisiyle geçmişten günümüze pek çok uygarlığın günlük hayatta vazgeçilmez hâline gelmiş, ametist. Göz alıcı güzelliğinin yanında gündelik yaşamın tüm olumsuzluklarına karşı insanı korumada yeryüzündeki en etkili ve doğal material (İstikbal Mobilya, 2017).

Resim 2. <https://www.youtube.com/watch?v=NcvnOylali0>

İstikbal her zaman sizinledir. İstikbal sizin ihtiyacınız olan yatağı değil, aynı zamanda sizin ihtiyacınız olan uykuyu da size veriyor. Burada dikkat çeken diğer nokta "ihtiyacınız olan uyku İstikbal satış noktalarında" cümlesidir. Sanki insan istediği zaman gidip ihtiyacı olan uykuyu elde edebilir. Bunun için onun karşısında hiçbir engel yoktur. Yatak artık insanın uyuduğu yer olmaktan çıkmış onun terapisi ile ilgilenen özne hâline gelmiştir.

Reklamda yer alan vadin kaynağı, ürün ya da hizmetin kendisinden ortaya çıkmaktadır. Sonuçta da tüketiciye sunulan fayda ile reklam biter (Özgür, 1994, s. 59).

İstikbal’le Kalbimiz Sizinle Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam filminde önce ışıklar yanıyor. Ardından kanepede yalnız başına ve heyecanla oturan sürekli ayağını titreden Milli Futbolçu Serdar Aziz gözüküyor. Aziz’in üzerinde Milli Takım uniforması var. O sırada televizyonda futbol yorumlanıyor. Hem reklam filminin seslendirilmesi hem de futbol yorumunun sesi aynı anda geliyor. Son hazırlıklar yapılıyor. Sonra sahadaki beyaz çizgi ve yeşil çimler gösteriliyor. Daha sonra yine Aziz’in görüntüsü ve sonra da bağcığı bağlanan siyah ayakkabı gösteriliyor. Sonradan belli oluyor ki Serdar Aziz futbolu yalnız izlemiyor. Mutfaktan arkadaşları elleri dolu hâlde salona onun yanına geliyorlar. Bu sırada seslendirilmede ‘sen de takımdasın’ söyleniyor ve reklamın başından itibaren yere bakan Serdar Aziz kafasını kaldırıp heyecanla ‘hadi hadi’ diyor. O anda da tam da onun görüntüsü üzerinde ‘*Kalbim Sizinle*’ yazıyor. En sonda ‘Türkiye’de her evde kalbimiz sizinle’ cümlesi sesleniyor.

Resim 3. <https://www.youtube.com/watch?v=rTJkrBCV58k>

Reklam Metni: Takım sahadaki on bir kişiden oluşmaz. Takım on sekiz kişiden oluşmaz. Takı kırk üç kişiden de oluşmaz. Takım 78 milyondan oluşur. Sen de takımdasın. Türkiye’de her evde kalbimiz sizinle.

Reklam Karakterleri: Milli futbolçu Serdar Aziz, iki kız ve iki erkek olmakla Serdar Aziz’in iki arkadaşı reklamda yer alıyor.

Sloganı: İstikbal’le Kalbimiz Sizinle!

Gönderge Sistemleri: Takım ruhu, takım olmanın getirdiği avantajlar

Mitler: Mobilyanın olduğu her evde atan kalp

Analiz: Reklam filmi görselden seslendirmeden ve slogandan oluşuyor. Reklam ve seslendirme aynı anda başlıyor. Reklam filminde önce ışıklar yanıyor. Ardından kanepede yalnız başına ve heyecanla oturan sürekli ayağını titreden Milli Futbolçu Serdar Aziz gözüküyor.

Aslında reklam filmine ilk başta baktığınızda reklamın mobilya reklamı olduğu düşünülüyor. Çünkü sohbet futbolun üzerinde kurulmuş. O sırada televizyonda futbol yorumlanıyor. Hem reklam filminin seslendirilmesi hem de futbol yorumunun sesi aynı anda geliyor. Son hazırlıklar yapılıyor. Sonra sahadaki beyaz çizgi ve yeşillik daha sonra yine Aziz'in görüntüsü ve sonra da siyah bağcığı bağlanan siyah ayakkabı gösteriliyor. Sonradan belli oluyor ki Serdar Aziz futbolu yalnız izlemiyor. Çünkü Aziz futbolu yalnız izlerken çok düşünceli. Mutfaktan arkadaşları elleri dolu hâlde salona onun yanına geliyorlar. Bu sırada seslendirmede "sen de takımdasın" söyleniyor ve reklamın başından itibaren yere bakan Serdar Aziz kafasını kaldırıp heyecanla "hadi hadi" diyor. O anda da tam da onun görüntüsü üzerinde "kalbim sizinle" yazıyor. Reklamın sonunda "Türkiye'de her evde kalbimiz sizinle" söyleniyor.

Resim 4. <https://www.youtube.com/watch?v=rTJkrBCV58k>

Reklamın amacı İstikbal'in her evde olmasıdır. Reklam belirli çerçeveleri çizdiği için ve devamlılıkla sunduğu mesajlarla zihinlerde beliren görüntülerle tek tipleşiyor. Doğayla bütünleşme denildiği zaman yemyeşil çimler gözlerimizin önüne geliyor fakat doğa doğal olandır. Yemyeşil çimler ise sonradan oluşturulmuş yapay bir doğa görüntüsüdür sadece. Doğayla modern denilen sistemin yan anlamıdır (Baudrillard, 2014, s. 81). Çünkü takım ruhunu anlatmaya çalışan reklamda İstikbal'le takım olabilirsiniz mesajını vermeye çalışıyor. "Kalbimiz sizinle" dediği zaman İstikbal'e ait nesneler aslında oldukları eve kalp taşıyorlar mesajını vermeye çalışıyor. İstikbal takımlarına farklı anlam yükleniyor. Bu nesnelerin olduğu her evde kalbimiz var demeye çalışılıyor. Ve bunun için ünlü bir isimle beraber çalışılıyor. Reklamda ünlü biri oynuyor. Bu ürünün kitlelere daha fazla ulaşması, sevilmesi ve satılması için kullanılan yöntemdir.

Hedef kitle, reklamda yer alan kişiyi seviyor ve beğeniyorsa onunla özdeşleşmek için reklamını yaptığı ürünü tercih edecektir. Ünlü kullanma stratejisinin temeli bu özdeşleşme süreci üzerine oturmaktadır (İspi, 2009, s. 2).

‘Her Ev En Güzelini Hakeder’ Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam filmi görselden, seslendirmeden ve slogandan oluşuyor. Reklam filmi dış kapının üzerinde sarı harflerle **ve** sözcüğünün yazılmasıyla başlıyor. Kapı açılıyor. O an elinde çiçek ve çikolatayla damat beliriyor. Reklam seslenmeye başlıyor. Ve damadımız Bora. Ondan sonra kamera eve yöneliyor. Ve bir kadın iki çayla kanepede erkeğin yanına oturuyor. “Ve güzel eşi Ayla”. Sonra kamera onların kızı Leyla’ya yöneliyor. Sonra “ve neşe ve mutluluk” diyerek diğer kanepede oturan ve şakalaşan iki arkadaşına yöneliyor. Sonra herkes masanın başına geçiyor. Ve en sonunda camlar kapanıyor. “Her ev en güzelini hakeder” söyleniyor.

Resim 5. https://www.youtube.com/watch?v=b1-OTWlfB_s

Reklam Metni: Ve damadımız Bora ve güzel eşi Ayla ve sevimli kızları Leyla ve neşe ve mutluluk Ve ev. Her ev en güzelini hak eder. Her ev güzel İstikbal’le

Reklam Karakterleri: Damat Bora, eşi Ayla, kızları Leyla, arkadaşları ve aile büyükleri

Sloganı: Her ev en güzelini hakeder

Gönderge Sistemleri: Mutluluk, neşe ve huzur

Mitler: Aile olmak, aile ve arkadaşlık, evi ev yapan şeyler

Analiz: Reklam filmi görselden, seslendirmeden ve slogandan oluşuyor. Reklam filminde aile ortamı gösteriliyor. Anne, baba, çocuk ve arkadaşlar evde neşeli hâlde oturuyorlar. Burada nesneler aile olmanın göstergesi olarak veriliyor. O nesneler olmasa o ev, ev olmazdı diye gösterilmeye çalışılıyor. Bu reklamda da evin aile olmanın nedeni olarak nesne ve mobilyalar gösteriliyor. Özellikle kanepelerde oturan insanların mutluluk ve neşesi dikkatten kaçmıyor. Burada gösterilen aile çekirdek ailedir. Reklamın sonunda “ve” “ev”e dönüşüyor. Yani mobilyalar tüm “ve”leri “ev” yaptı. İnsanlar aldıkları mobilyalarla nesnelerle mutlu oluyor. Ev sözcüğünün her kültürde zengin çağrışımları var. Türkçe’de ev-evlenme-aile birbirini tanımlayan bir anlam bütünü oluşturuyor. ‘Ev-bark-sahibi olmak’ deyimindeki bark

sözcüğü aile anlamına geliyor, ev sahipliği ile de aile sahipliğini eşleştiriyor (aktaran Öncü & Weyland, 2005, s. 91). Ancak evin tüketimle özdeşleşerek kentsel orta sınıf kültürü ve yaşam tarzının en belirleyici ve en ayrıştırıcı öğelerinden birisi haline gelmesi, yakın zamanın ürünüdür (Öncü, 2005, s. 91).

Bugünkü apartmanların, mutfak, salon, yatak odası biçiminde bölünmüş evlerin ve onlara uygun eşyaların ortaya çıkışı 18. yüzyılın başlarında Avrupa şehirlerinin büyümesinin sonucudur (Emiroğlu, 2001, s. 137).

Bu reklamda mobilyalar aile olma sürecinde bu kişilerin yanında oluyor. Tanışma ile başlayan serüven, evli çift olmak, daha sonra anne baba olmak, daha sonra aile büyükleri ve arkadaşlarla aynı masayı paylaşmaya dönüşüyor.

Her Ev Güzel İstikbal'le Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam filmi görselden, seslendirmeden, altyazıdan ve slogandan oluşuyor. Reklam filminde reklam görseliyle özdeş seslendirmeler yapılmıştır. Reklam filmi bir çiftin evine mobilya seçerken salonu nasıl düzenleyeceklerini konuşmasıyla başlıyor. Kadın "Bu takımı alıp böylece salonumuza koyarsak" diyor. Erkek kanepede oturmuş "televizyonu da şöyle koyalım" derken lafını bitirmeden çalışanlar "Nereye böylemi koyalım" diye soruyorlar. O anda bir çalışan kadına telefon getiriyor "Annenize de haber vermek isterseniz buyurun yeni telefonunuz" diyor. Sonra reklamın devamı seslenirken salonda her yaştan insanın mobilyayalarla ilgilendiği görülüyor.

Resim 6. <https://www.youtube.com/watch?v=HhIlg-SzbOU>

Reklam Metni: Bu takımı alıp böylece salonumuza koysak televizyonu da şöyle koyalım. Nereye böylemi koyalım? Annenize de haber vermek isterseniz buyurun yeni telefonunuz. Hayalinizde ne varsa evinizde. İstikbal'den westel 102 ekran LED tv'i ya da akıllı telefon hediyeye. Üstelik World'e özel peşin fiyatına 9 taksit.

Reklam Karakterleri: Heyecanla evine eşya seçmeye çalışan çift ve İstikbal Mobilya çalışanları ve başka müşteriler.

Altyazı: 1 Temmuz-30 Eylül döneminde İstikbal'den tek seferde yapılacak 5490 TL'lik alışverişe 649 TL'lik Venus 5.0 V, 6990 TL'lik alışverişe 899 TL'lik Venus 5.5 X telefon ya da 1069 TL'lik Vestel 32" LED TV, 9990 TL'lik alışverişe 1449 TL'lik vestel Smart 40" LED TV hediye.

Sloganı: Her ev güzel İstikbal'le

Gönderge Sistemler: Rahatlık, ihtişam

Mitler: İsteddiğiniz ayağınıza geliyor. Her şeye rahat ulaşabilirsiniz.

Analiz: Burada insanları tüketime heveslendirmek için her şey yapılıyor. Siz isteyin biz size getiririz. Burada mobilya alıyorsanız size hediyeler veriliyor. Sanki nesne özne olmuş size hediye getiriyor. Burada kredi kartıyla da size kolaylık sağlanıyor. Nesne almak sizin için zor değildir. Nesne almak sorunsu bunu kredi kartı halledecek. Herkes İstikbal'de görüntüsü verilmeye çalışılıyor. Aslında siz bütün bunlara rahat ulaşacağınızı düşünüyorsunuz ama sonrasını düşünmüyorsunuz.

Resim 6. <https://www.youtube.com/watch?v=Hhljg-SzbOU>

'İstikbal'den Yılın İlk Sürprizi' Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam filmi görselden, seslendirmeden, altyazıdan ve slogandan oluşuyor. Reklam filminde reklam görseleyle seslendirmeler özdeş değildir. Reklam filmi iki hareketli müzikle ailenin salon takımına bakmasıyla başlıyor. Aileler de kişi sayı fazla ve geleneksel aile modeli olarak görülüyor. Herkes kanepe ve koltukları kapmak için yarışa başlıyor. Herkes oturduktan sonra aile yükleri ayakta kalıyor. Ve tek boş koltuk var. Bir ailenin büyüğü olan yaşlı bey yerini diğer ailenin büyüğü olan yaşlı hanıma veriyor. Bu anda İstikbal çalışanı koltuk getiriyor ve burda "herkesin bir koltuğu var" söyleniyor.

Resim 7. <https://www.youtube.com/watch?v=utMqMt6gJ-Q>

Reklam Metni: Burada herkesin bir koltuğu var. İstikbal'den belirli tutarda alışveriş yapana KDV tutarda hediye var. Şimdi siz de İstikbal'e gelin evinizi güzelleştirin. Üstelik maximum karta özel peşin fiyatına 12 taksitle. Her ev güzel İstikbal'le

Altyazı: Kampanya 01.01.2016- 31.03.2016 döneminde geçerli olup, tek seferde KDV dahil 8490 TL ve üzeri alışverişe KDV'si tutarında, tek seferde KDV dahil 4990 TL-8490 TL arası ve üzeri alışverişe KDV'sinin yarısı tutarında, müşterilerinin seçeceği ürünler hediye olarak verilecektir. Kazanılabilecek en fazla hediye tutarı 3508 TL ile sınırlıdır. Ayrıntılı bilgi İstikbal satış noktalarında.

Sloganı: Her ev güzel İstikbal'le

Gönderge Sistemleri: Kalabalık ve mutlu aileler, eylence

Mitler: Bir şeyi elde etmek için aile olarak yarışmak

Analiz: Burada nesneler tamamen farklı yorumlanıyor geleneksel aile de olsa çekirdek aile de olsa nesneleri elde etmek istiyorlar. Her yaştan insan İstikbal'in mobilyaları için yarışıyor. Bu mobilyaları elde etmek onlar için önemlidir. Onları tüketmek kredi kartıyla almak da mutlaktır. Ve "herkesin bir koltuğu" var demek insanlara kendilerini özel hissettiriyor. Bu tüketim kültürünün önemli noktalarından biridir. Kişiyi özel ama seri üretim. Tüketim kültürü yaratıcıları ve yine tüketicileri olarak insanlar sahip olmayı, "var olmakla"la eş değer tutmaktadır. Onlara "ne kadar sahipten o kadar etkinsin, o kadar varsın" uyarıları dikte edilmektedir. Mevcut "tüketim çılgınlığı" insanları tümüyle tatmin edememekte o nedenle başka bir hayat tarzı bulmak yerine tüketim oranlarını artırma yolunu seçmektedir (Geçer, 2013, s. 75).

Burada diğer önemli nokta gençler mobily için kapışırken yaşlı insanların ayakta kalmasını unutmışlar. İstikbal mobilyayı elde etmek onlara bunu unutturmuştur. Ama her şeyi İstikbal Mobilya düşünüyor. O kimseyi ayakta bırakmaz.

Resim 8: <https://www.youtube.com/watch?v=utMqMt6gJ-Q>

Bunun sonucudur ki sonda herkes hâlimden memnun. Kişiyi özel olan mobilyaları herkes elde edebilir.

Resim 9: <https://www.youtube.com/watch?v=utMqMt6gJ-Q>

Sonuç

Bu çalışmada İstikbal Mobilya'nın beş reklamı incelenmiştir. Reklamlar incelenirken tüketimin hayatımızın merkezinde yer aldığının şahidi oluyoruz.

Günümüz dünyası içerisinde insanlar tüketime meraklıdır. Her şeyin en iyisinin onların olmasını istiyorlar. İnsanlar istemese bile onlarda bu istek uyandırılıyor. Bunu her an hayatımızın her noktasında görüyoruz.

İncelen reklamlara da dikkat edersek nesnelere tamamen farklı anlamlar yükleniyor. İncelen 5 reklamın hepsinde tüketim kültürü insan ve aile üzerinden anlatılıyor.

Burada insanları tüketime heveslendirmek için her şey yapılıyor. Siz isteyin biz size getiririz. Aslında siz bütün bunlara rahat ulaşacağınızı düşünüyorsunuz ama sonrasını düşünmüyorsunuz. Burada mobilya alıyorsanız size hediyeler veriliyor. Sanki nesne özne olmuş size hediye getiriyor. Burada kredi kartıyla da size kolaylık sağlanıyor. Nesne almak sizin için zor değildir. Nesne almak sorunsu bunu kredi kartı halledecek. İnsanlar özel hissettirmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Aslında kişiye özel denilen şeyler seri üretimin sonuçlarıdır. Tüket ve mutlu ol sloganı da bu reklamların içinde yer alıyor.

Geleneksel ve ya çekirdek olsun her aile artık tüketim kültürünün bir parçasıdır. Siz ne yaparsanız yapın tüketim sizin hayatınızın her yerinde olacaktır.

Nesneler öznenin yerini almış durumdadır. Onlar sizi mutlu etmek için en büyük nedenlerden biri hâline gelmiştir.

Kaynakça

- Akerson, F. E. (2005). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Arıkan, B. S. (2013). *Otomobil kültürü ve reklam: otomobil reklamlarının Göstergebilimsel Analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Armağan, M., Aykaç, M. & Dursun, D. (1990). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. (Cilt 3). İstanbul: Risale.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. (4. Baskı). M. Rifat & Sema Rifat (Çev.). İstanbul: YKY.
- Batı, U. (2013). *Reklamın dili: dilbilim-strateji-mesaj-retorik-göstergebilim*. İstanbul: Alfa.
- Baudrillard, J. (2014). *Nesneler sistemi*. (3. Baskı). O. Adanır & A. Karamollaoğlu (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Z. (2002). *Sosyolojik Düşünmek*. (3. Baskı) A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*. F. Çoban & İ. Katırcı (Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (2. Baskı). P. Sıral (Çev.). İstanbul: Habitus.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (1. Baskı). N. Tokdoğan, B. Şenel & U.Y. Kara (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Bolay, S. H. (2002). *Küreselleşme ve Milli Kültürler: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme*. İstanbul: Ufuk Kitapları Yayınevi.
- Burton, G. (2008). *Görünenden Fazlası Medya Analizlerine Giriş* (1. Baskı) N. Dinç (Çev.). İstanbul: Alan.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. (4. Baskı). İstanbul: Paradigma.
- Çetin, T. (2012). *1990 Sonrası Küreselleşme Sürecinde Birey ve Resim Sanatı: Sanatta Yeterlilik Eser Metni* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, Ö. & Acar, M. (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. (2. Baskı). İstanbul: Ağaç.
- Douglas, M. & Isherwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. (1. Baskı). E. A. Aytekin (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ellul, J. (2012). *Sözün Düşüşü*. (3. Baskı). H. Arslan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Emiroğlu, K. (2001). *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (2. Baskı). Ankara: Dost.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2005). *Popüler Kültür ve İletişim*. (2. Baskı). Ankara: ERK.
- Evren, S. & Ögdül, R. G. (2002). *Bağbozumları: Kültür, Politika ve Gündelik Hayat Üzerine*. (1. Baskı). İstanbul: Stüdyo İmge.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. M. Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Geçer, E. (2013). *Medya ve Popüler Kültür: Diziler, Televizyon, Toplum*. İstanbul: Metamorfoz.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 98-116.

- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber Çalışmalarının Bir Analizi*. (5. Baskı). Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Giddens, A. (2014). *Modernliğin Sonuçları*. (6. Baskı). E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim*. (2. Baskı). M. Yalçın (Çev.). Ankara: İmge.
- Gündel, N. (2010). *Kültürel Küreselleşmenin Reklam Mesajlarına Yansımaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Haçerlioğlu, O. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. (11. Baskı). İstanbul: Remzi.
- Haçerlioğlu, O. (2006). *Toplumbilim Sözlüğü*. (2. Baskı). İstanbul: Remzi.
- Heath, J. & Potter, A. (2012). *İsyen Pazarlanıyor*. (1. Baskı). Tamer Tosun (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- İspi, G. (2009). *Reklamlarda Ünlü Kişi Kullanımı: Türkiye'deki Uygulamaların Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2017. <http://acikerisim.bahcesehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/895/084567C1.pdf?sequence=1>.
- İstikbal Mobilya (2017). <http://www.istikbal.com.tr/ametist-nedir>. Erişim Tarihi: 27 Şubat 2017.
- Jameson, F. (2000). Globalization and Political Strategy. *New Left Review*. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2017. <https://newleftreview.org/II/4/fredric-jameson-globalization-and-political-strategy>.
- Karabağ, A. (1998). *Reklamcılıkta Yeni Bakış*. (1. Baskı). İstanbul: Akba.
- Karaçor, S. (2000). *Toplumsal Değişme ve Reklam*. (1. Baskı). Konya: S.Ü İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kızılçelik, S. & Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atilla.
- Küçükeroğan, R. (2011). *Reklam Nasıl Çözömlenir?*. (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü*. S. Öztürk & Ü. H. Yolsal (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem.
- Öncü, A. & Weyland, P. (2005). *Mekan Kültür İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*. İstanbul: İletişim.
- Özgür, A. Z. (1994). *Televizyon Reklamcılığı Kavramlar ve Süreçler*. İstanbul: Der.
- Rifat, M. (1992). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Simavi.
- Ritzer, G. (2016). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (genişletilmiş 4. Basım). F. Payzın (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Soykan, Ö. N. (1995). *Kuram-Eylem Birliği Olarak Sanat*. İstanbul: Kabalcı.
- Tokatlı, A. (1973). *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Bilgi.
- Topçuoğlu, N. N. (1996). *Basında Reklam Ve Tüketim Olgusu*. (1. Baskı). Ankara: Vadi.
- Torlak, Ö. (2000). *Tüketim*. İstanbul: İnkılab.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlüğü*. (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ulaş, S. E. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Ünlü, H. (2016). Renklerin Bilinçaltına Etkisi. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2017. <http://www.sektorel.com/yazarlar/hakan-unlu/renklerin-bilinçaltına-etkisi>.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC.
- Yetişken, H. (1998). *Estetiğin Abc'si*. İstanbul: Kabalcı.
- Yeygel, S. & Yakın, M. (2007, 16 Ağustos). Kurumsal Reklamda Göstergeler Aracılığıyla Marka Kimliğinin İletilmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(5), 102-117.
- Yıldırım, T. (2011). Kierkegaard'ın Hegel ve Kilise Eleştirisi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 9-23.
- Yusufoğlu, Y. (2005). *Musa'dan Maradona'ya Kültürün Küreselleşmesi*. İstanbul: Troya.
- Zengingönül, O. (2004). *Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*. Ankara: Adres.

Çingenelerin/Romanların Medyada Sunumu: “Roman Havası Dizisi” Örneği

Serap Gün*

Öz: Türkiye’de 1980’li yılların başından itibaren Çingeneleri/Romanları konu edinen sinema ve uyarlama TV dizileri yayınlanmıştır. 1981 yapımı *Gırgiriye* adlı sinema filmi ile başlayan, akabinde devam eden benzer temalı sinema filmleri ve uyarlama dizilerin ortak özelliği, gerek içerik gerekse de biçim açısından benzer yapım olmalarıdır. En son 2014 yılında *Roman Havası* adlı ‘yeni’ bir dizi ekranlarda yer almıştır. Diziyi betimleyen ‘yeni’nin ifadesi, yeniden ziyade aradan 30 yılı aşkın zamana karşın ne hikâye, ne kostümler, ne karakterler ne de Çingene/Roman kimliğine yönelik algının hiç değişmemiş olduğunu gösteren ‘eski’nin taklidi olmasıdır. Bu taklit yapımlardan sonuncusu olan “*Roman Havası*” dizisi, ciddi eleştiriler alması nedeniyle sadece altı bölüm ekranlarda kalarak yayından kaldırılmıştır. Çalışma, Türkiye’de kültürel bir grup olarak Çingenelerin/Romanların medyadaki sunumunu tarihsel seyirden hareketle izleyerek Roman Havası dizisi özelinde ele almaktadır. Bu bağlamda 4 Aralık 2014-10 Ocak 2015 tarihleri arasında yayınlanan altı bölümün tamamı izlenerek dizideki Çingene/Roman kimliğinin nasıl bir sunumla yapıldığı, dizide indirgemeci bir anlayışla yansıtılan Çingene/Romanların nasıl ötekileştirildiği eleştirel şekilde incelenecektir. *Roman Havası* dizisindeki eksik/yetersiz/hatalı/abartılı Çingene/Roman temsili, Çingene/Romanlara yönelik önyargı ve kalıp yargıları yeniden üretmekte, ötekileştirilmeyi derinleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çingene/Roman, medya, öteki, *Roman Havası* dizisi

Giriş

Herkesin bir hikâyesi vardır ama Çingene/Romanların¹ hikâyesi hakkında muğlaklıklar oldukça fazladır. Kim oldukları, kökenlerinin nereye dayandığı, nasıl ve ne zaman dünyaya dağıldıkları, sayıları gibi pek konu hâlen tartışmalıdır.

* Gazi Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, Sosyoloji Bölümü, serapgun07@gmail.com

1 Çingene veya Romanların nasıl anımlandırılmaları hususunda literatüre bakıldığında iki başlı bir tartışmanın olduğu görülmektedir: Çingene adının kullanılmasını savunanlar (Mustafa Aksu, Ali Mezarcıoğlu gibi kişiler) ve Roman adının kullanılmasını savunanlar. İlk görüşe göre Çingene adı “tarihsel ve kültürel birliğe” vurgu yaptığı için kullanılmalıdır. Çingene adı zamanla deyimler, efsaneler, masallar vs. nedeniyle olumsuz yan anlamlar kazanmış ve kelimenin içeriği kirlenmiştir. Bu nedenle özellikle Çingene adı kullanılıp bu adın içeriği olumsuz anlamlarından temizlenmelidir. Diğer yandan böyle bir mücadelenin imkansız olduğunu dile getiren ikinci görüşü savunanlar göre ise Çingene adının kullanımı mevcut önyargıları daha çok pekiştireceğinden Roman adı kullanılmalıdır. Ayrıca Çingene kelimesi Gacolar- yani Çingene olmayanlar-tarafından kendilerine verilmiştir. Çünkü Roman adının kökü Rom’dur, “adam, insan” anlamına gelmektedir (Kolukırcı, 2009, s. 111; Fraser, 2005, s. 12). Bu çalışma bağlamında iki görüşün de haklı olduğu yanlarının var olduğu düşünüldüğünden Çingene ve Romanı aynı anlamlara gelecek şekilde, birbiri yerine kullanılacaktır.

Çingene/Romanların kökenlerinin neresi olduğuna dair uzun yıllar boyunca ortak bir düşünce gelişmemiştir. Bu konuda yapılan filolojik çalışmalardan hareketle 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde kökenlerin Hindistan olduğuna dair genel kabul ortaya konulmuştur (Fraser, 2005, s. 11; Altınöz, 2013, s. 28). Hindistan'dan 9. yüzyıldan itibaren -14. yy. olduğunu düşünenler de vardır- Çingene/Romanlar dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır (Büker, 2013, s. 9). Günümüzde sayıları hususunda net bir veri bulunmamakla birlikte yaşadıkları tüm coğrafyalarda 30-40 milyon arasında değişen bir nüfusa sahip oldukları söylenmektedir. Bu sayının 10 milyondan fazlası Avrupa'da bulunurken (Arayıcı, 2008, s. 33-34) Türkiye'de ise Çingene/Roman nüfusunun 4,5-5 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Marsh, 2008b, s. 21-22).

Türkiye'de Rom, Dom ve Lom olmak üzere üç ana dilsel gruptan oluşan Çingenelerin kökenleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya dayanmaktadır (Marsh, 2008a, s. 18). Ortadoğu kolundan olan Domlar, genellikle Türkiye'nin doğu ve güneyinde (Diyarbakır, Antakya, Mardin illeri gibi); Balkanlar kolundan olan Romlar, batı bölgesinde (İstanbul, İzmir, Manisa, Çanakkale illeri gibi) ve Kafkaslar kolundan olan Lomlar ise kuzey bölgesinde (Samsun, Zonguldak illeri gibi) yaşamaktadır (Marsh, 2008b).

Türkçe'de Çingeneleri tanımlamak için kullanılan yirmiden fazla adlandırma vardır; yaşadıkları yerlerde "Rom-Roman", "Çingene", "Elekçi", "Kipti", "Gurbati", "Göçer-Köçer", "Garaci", "Dum", "Cuki", "Mutrib-Mitrip-Midreb", "Arabacı", "Poşa-Boşa", "Esmer vatandaş", "Abdal", "Teber", "Balamoron", "Todi", "Cano-Cono", "Karaoğlan" gibi isimlerle anılmaktadırlar (Altınöz, 2013, s. 19; Arayıcı, 2008, s. 39; Yıldız, 2007, s. 78).

Toplumsal hiyerarşinin en alt sıralarında konumlandırılan Çingene/Romanlar, olumsuz algıların tezahürü olarak 'öteki' olarak nitelendirilmekte; ön yargı, ayrımcılık ve ötekileştirmenin girdabında barınmadan eğitime, sağlıktan istihdama pek çok alanda karşılaştıkları çok boyutlu sorunlar yumağı içinde yaşam mücadelesi vermektedirler. Medya aracılığıyla ortaya konulan ve tekrar edilen Çingene/Romanlara dair olumsuz algılar neticesinde, gündelik hayatta gerçek yönleriyle bilinmemekte ve kendilerine yönelik yanlış değerlendirmelerde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Çingene/Romanlar küçümsenmekte, aşağılayıcı söylem ve davranışlara maruz kalmaktadır. Hatta Arayıcı (2008)'nin ifade ettiği gibi daha da ileri gidilerek yaşadıkları yerlerde ön yargılara bağlı olarak evlerinin talan edilmesi, baskı, şiddet ve öldürme olayları dahi yaşanmaktadır (s. 44). Tüm bu olumsuz tabloya rağmen medya aracılığıyla ortaya konulan Çingene/Roman sunumunda yaşadıkları sorunlar görmezden gelinmekte, dillendirilmemekte; tam tersi bir sunum gerçekleştirilerek ön yargı ve kalıp yargılara sıkıştırılmış bir 'Çingene/Roman kimliği' resmedilmektedir. Buradan hareketle çalışma, *Roman Havası* dizisi örneğinde resmedilen Çingeneliği/Romanlığı eleştirel bir tavır alışla inceleyecektir. Çalışmada öncelikle ötekinin nasıl inşa edildiğine yer verilecek ardından örgütlenme süreci üzerinde durularak 'öteki' olarak görülen Çingene/Romanları işleyen *Roman Havası* adlı dizinin analizi yapılacaktır.

‘Öteki’liğin Anlamı

“Çoğumuzun görmezden geldiği, dudak büktüğü, yok saydığı, varlıklarından bile ürktüğü en yakın sokak komşularımız olarak Romanlar, yalnızca bu topraklarda değil evrensel ölçekte ÖTEKİ olmanın gururlu temsilcileri gibidirler” (Yoors, 2005, s. 11).

Ötekiliğin ne olduğunun anlaşılması için öncelikle ön yargılar ve kalıp yargıların tanımlanması gerekir. Zira ötekiliğin arka planında bunlar vardır. Ön yargılar herhangi bir gruba ya da grup içindeki bir kişiye yönelik eksik/hatalı şekilde bir yargılama sonucu oluşan ve genellikle olumsuz tutumlardır (Fiske 1998; Jones 1997; Nelson 2002; aktaran Paker, 2012, s. 42). Bilgin (2007) ön yargıları “bir gruba karşı yüklenen olumsuz dogmatik yargılar”, kalıp yargıları ise “çeşitli gruplar hakkında sahip olduğumuz kaba fikirler, kanaatler, imajlar” olarak tanımlamaktadır (192). Kalıp yargılar, sosyal sınıflandırmanın bir sonucu olarak insanların gruplara ayrılarak o gruba ilişkin “bilgi, inanç ve beklentilerini içeren bilişsel bir yapı olarak” anlaşılmalıdır. Başka deyişle kalıp yargılar “bir grubun üyelerine atfedilen, aşırı genelleşmiş inançlar”dır. İki kavramın tanımlanmasının ardından ön yargı ve kalıp yargılar arasındaki fark şu şekilde ifade edilebilir: Ön yargı, belli bir grubu sevmediğinin dile getirilmiş şekli iken kalıp yargı ise o grubu sevmediğinin sebebi olarak söylenen grup üyelerine yüklenen özelliklerdir. Bu özellikler yani kalıp yargılar, belirli kültürün içindeki grup üyelerinden hangi niteliklere sahip olması ve nasıl davranmasına yönelik beklentilerin de temel kaynağıdır (Demirtaş Madran, 2012a, s. 32-33). Ön yargılar ve kalıp yargıların her ikisi de zihinsel şemalarımızın ürünleridir ve kimliğin inşası sürecinde etkili olmaktadır. Bu durumu Bilgin (2007) şöyle ifade etmektedir;

Önyargı ve stereotipler, kolektif kimlik inşasında önemli bir rol oynarlar. Çünkü yönlendikleri bir dış grubun tüm üyelerine yapıştırılan damga ve etiketler olarak, bu grubun bizim gözümüzdeki anlamını tayin ederler. Bir grup insana baktığımızda birbirinden farklı bireyler veya tek tek kişiler görmek yerine, hepsi de aynı renge, aynı sese, aynı özelliklere sahip, birbirinin kopyası olan, biri diğerini yansıtan insanlar görme sonucunu doğururlar (s. 130).

Ön yargı ve kalıp yargılara dayanan bir ayrım olarak ‘öteki’nin kim olduğu sorusuna cevap ‘ben/biz’ ve ‘o/onlar’ ayrımına işaret etmekten geçmektedir. Biz ve onlar (öteki) Bauman (2015)’in deyimiyile “yalnızca iki insan grubunu değil, tümüyle farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder” (s. 51). Başka bir anlatımla sosyolojide, “biz” ve “onlar” diye yapılan ayrım “iç grup” ve “dış grup” olarak da ifade edilebilir. Bu iki karşıt çift kendini diğeri üzerinden tamamlar ve tanımlar. Yani Bauman diyalektik bir yaklaşımla “biz” ve “onlar”ı ele alır. İki zıt tutum birbirinden ayrılmaz çünkü dış grup duygusu olmadan iç grup duygusu olamaz ve tam tersi iç grup duygusu olmadan da dış grup duygusu olamaz; kavramsal-davranışsal zıtlığın iki üyesi birbirini tamamlar.

İç grubun (biz) ve dış grubun (onlar) “kesin hatlarla ayrılıp farklı nitelikler yüklenmesi” işlemi olan sosyal kategorilendirmenin amacı insanların gruplar hâlinde sınıflandırılması, onlara “özellikler atfetmek, bir takım olumlu veya olumsuz nitelikler yüklemek”tir. Bu durumda grupları tanımlamak için onlara yüklenen bu özellikler o grubun diğer üyelerine de aynı şekilde yüklenmiş olur. Görüldüğü gibi kategorilendirmenin sonucunda gruplara ilişkin ön yargı ve kalıp yargılar oluşturulur (Bilgin, 2007, s. 129). İç grup olan ‘biz’in kendini ‘öteki’nden ayırmasında ön yargılar ve kalıp yargılar etkili olur. Olumlu ve olumsuz özellikler iki grubu karşıt şekilde konumlandırır. Çünkü “biz ve onlar” birbirinden tümüyle farklı olan iki gruptur. Bauman (2005)’a göre;

“biz” ait olduğumuz grup iken “onlar” ise tam tersi ne ait olmayı isteyebileceğim ne de istediğim bir grubu ifade eder. Şöyle ki ait olduğum grup içinde “olanları anlarım anladığım için nasıl sürdüreceğimi bilirim, kendimi güvenli evimde hissedirim. Bu grup adeta benim doğal ortamım, içinde olmaktan hoşlandığım ve huzur içinde döndüğüm yerdir (s. 51).

Ancak diğer yandan öteki olan dış gruba dair bilginin olmayışı, muğlak ve kopuk bilgiler o grubun yaptıklarının kestirilmez ve ürkütücü olmasına neden olur.

‘Biz’in dışında olan bize benzemeyen bizden farklı olan korktuğumuz ‘öteki’ vardır. Burada ‘aynı’ olmak ‘biz’i ‘farklı’ olmak ise ‘öteki’yi işaret eder. Öteki ‘farklı olan’ın ifadesidir. Öteki; kendisine benzemeyen, farklı davranan, farklı konuşan ve farklı anlamının bir sonucu olarak varlık gösterendir. Farklılıklar üzerine inşa edilmiş olan öteki’nin temelinde etnosentrizmi aramak gerekir. Etnosentrizm, kendi kültürünün abartılı şekilde yüceltilerek ait olduğu kültürü merkeze koyan bir bakışı anlatır (Bilgin, 2007, s. 131). Summer’a göre ise, etnosentrizm “bireyin kendi grubunun merkezde oluşunu ve tüm diğer grupların, bu iç grup temel alınarak değerlendirildiğini” anlatan bir kavramdır (aktaran Demirtaş Madran, 2012b: 80). Ait olunan ‘biz’ ile ‘biz’in dışındaki ‘öteki’ karşıtlığının temel dayanağı olan etnosentrizm kelimesi içindeki ‘centre’nin altını özellikle çizmek elzemdir. Zira Türkçe karşılığı ‘merkez’ olan kelimenin anlamsal karşıtı ‘kenar’dır. Yani burada ‘biz’ merkezde olanı ‘öteki’ ise ‘kenarda’ olanı anlatır. Etnosentrizm kaynaklı paradoksal durum olarak ‘biz’ ve ‘öteki’ ilişkisinde ‘biz’ güçlü olan, üstte olan, merkezde olan, özne olan; ‘öteki’ ise tam terzi zayıf olan, altta olan, kenarda olan ve nesne olanı ifade eder. Ya da ‘biz’ iyiyi, doğruyu, güzeli, gelişmiş; ‘öteki’ ise tam tersini imler.

‘Öteki’lik muğlak zeminde yer alsa da zamanla ‘biz’ ve ‘öteki’nin konumları farklılaşsa da değişmeyen ‘öteki’lerin var olduğu söylenebilir. Bugün Romanlar yaşadıkları tüm coğrafyaların değişmeyen ‘öteki’leri olarak görülmekte; çok boyutlu eşitsizlikler sarmalında salt kültürel olarak değil aynı zamanda ekonomik, mekânsal ve sosyal olarak da dışlanmaya maruz kalmaktadır. Türkiye’de bilinçli veya bilinçsiz şekilde kullanılan ‘buçuğun’ işaret ettiği Romanlar “toplumunun görünmez ötekileri”dir. Görünmez olmak meselesi temelde “öteki

olmanın dayanılmaz bir ağırlık olduğu durumlarda deneyimlenen bir toplumsal varoluş halidir". Ötekilikten kasıt yalnızca kültürel bir varlığa işaret değildir aynı zamanda iktisadi olarak dezavantajlı bir toplumsal varoluş halini de ifade etmektedir (Mollaer, 2008, s. 253-257).

Örgütlenme İle Birlikte Mücadele Alanının Genişlemesi

Türkiye'de 1980'li yılların başından itibaren otuz yılı aşkın süredir Romanları konu edinen komedi türündeki sinema ve uyarlama TV dizileri televizyonlarda yer almıştır. 1981 yılında *Gırgıriye* ile başlayıp *Gırgıriyede Şenlik Var* (1982), *Gırgıriyede Cümbüş Var* (1983) ve *Gırgıriyede Büyük Seçim* (1984) olmak üzere seri şeklinde sinema filmleri yayınlanmıştır. 80'li yıllardan 90'lara gelindiğinde *Darbükatör Bayram* filmi karşımıza çıkmıştır. 2000'lerde ise *Gırgıriye* filminin uyarlaması olan *Cennet Mahallesi* (10 Temmuz 2004-23 Haziran 2007), *Görgüsüzler* filminin uyarlaması olan ve filmle aynı adı taşıyan 2008 yapımı *Görgüsüzler* adlı dizi ile en son ekranlara gelen 2014'de yayınlanmaya başlayan *Roman Havası* dizisi Romanları konu edinmiştir. Ancak son yıllarda ekranlarda yer alan hem *Görgüsüzler* hem de *Roman Havası* dizisi, yapılan eleştiriler üzerine sadece altı bölüm ekranlarda kalmıştır. 80'lerden günümüze değin Romanları konu pek çok film ve dizinin ortak özelliğini belirtmek gerekirse tümünün gerek senaryo gerekse de içerik açısından hemen hemen aynı yapımlar olmalarıdır. Zira 2014 yılındaki *Roman Havası* adlı 'yeni' dizideki yeninin özellikle tırnak içinde ifadesi, yeniden ziyade aradan 30 yılı aşkın zamana karşın ne hikaye ne kostümler ne karakterler ne de Roman kimliğine yönelik algının hiç değişmemiş olduğunu gösteren 'eski'nin taklididir.

Gerek Romanların kendi kimliklerine ilişkin bilincin artması gerekse de Roman haklarını alanında etkin olan sivil toplum örgütlerinin çabaları neticesinde altıncı bölümden sonra *Roman Havası* dizisinin yayından kaldırılması farkındalığın dışı vurumu olarak okunabilir. Başka deyişle bu durum, özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren örgütlenme ve hak bilincinin gelişmesine paralel olarak atılan somut adımlardan biridir. Bu bağlamda *Roman Havası* dizisinden on yıl önce ekranlara gelen *Cennet Mahallesi* adlı dizinin üç yıl gibi uzun bir süre yayında kalmasının nedeni sorgulandığında, bu durum Roman hakları hareketinin o dönemde (2004-2007) yeteri kadar etkin olmayışı ile açıklanabilir. Çünkü Türkiye'de Roman örgütlenmesinin tarihinin oldukça yeni olduğunun altını çizmek gerekir.

Roman hakları hareketinin gelişmesinde yasal engellerin kaldırılması, örgütlenme bilincinin kazanılması ve toplumsal düzlemde yer alan Romanlara yönelik ön yargılar ve kalıp yargılar nedeniyle kaçınılan Çingene kimliğinin kabulü etkili olmuştur. Gelişmelerin tarihsel gelişimine kısaca değinmek gerekirse şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak 6 Ekim 1983 tarihli Dernekler Kanunu, Romanların dernekleşme faaliyetlerini kısıtlayan önemli bir engel olarak yer almıştır. Yasanın 5. maddesine göre derneklere "ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan" isimler konulamamakta ve dernekler bu konularda faaliyet yürütememekteydi. Ancak 2004 yılında yapılan düzenleme ile birlikte Çingeneler kendi adları ile

dernek kurma imkânını elde etmiş olsalar da 1934 tarihli İskân Kanununun Çingenele ile ilgili olan 4². Maddesinin 2006 yılında kaldırılmasına kadar olan süreç içinde Çingene veya Roman adı geçen derneklerin açılmasına izin verilmemiş, dernekleşme faaliyetleri engellenmiştir. 2006 sonrasında yasal engellerin kaldırılması, örgütlenme hakkının gelişmesi ile birlikte Türkiye’de Çingene/Romanların dernekleşme faaliyetlerine hızlanmıştır (Akgül, 2010, s. 213-216). Örgütlenme faaliyetlerinin artması neticesinde Türkiye’de Romanlara odaklanan çalışmalar da son yıllarda ivme kazanmıştır. Bu çalışmalar hak arama temelli bir insan hakları anlayışını doğurmuş; akademi, medya, STK gibi çevrelerde Romanlara yönelik ilgiyi arttırmıştır. Görüldüğü gibi 2000’lerin ortalarında Türkiye’de başlayan Roman hakları hareketi kamusal bir farkındalık yaratarak Romanlara yönelik geliştirilen ön yargıların ve kalıp yargıların değişmesine fırsat verecek bir durum ortaya koymuştur (Gökçen & Öney, 2008, s. 130).

Örgütlenme, bir yandan Romanların kimlikleri ile ilgili bilinç kazanmalarına katkı sunarken diğer yandan da Roman olmayanların Romanlara yönelik farkındalığı gelişmiş, böylelikle kimliğe yüklenen olumsuz algıların değişmesine zemin hazırlanmıştır. Örgütlenmeyle birlikte “öteki” olarak görülen Romanların kendilerini ifade etme imkânı yakalanmış, görünür-lükleri artmış; maruz kaldıkları ön yargı ve ayrımcılığa karşı seslerini duyurmaları, direnç göstermeleri sağlanmıştır.

Roman Havası dizisinin altı bölüm ardından 10 Ocak 2015 tarihinde yayından kaldırılması, örgütlenmeyle birlikte ortaya çıkan hak mücadelesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aralık 2014 tarihinde başlayan dizinin oluşturduğu yanlış Çingene/Roman algısı nedeniyle eleştirilmesi üzerine geri adım atılarak dizisinin senaristleri değiştirilse de gelen tepkiler üzerine yayından kaldırılması engellenememiştir. Dizinin yayından kaldırılmasının en temel gerekçesi 30 yıldır olduğu gibi yine benzer şekilde Romanlara yönelik ön yargılı ve ayrımcı dilin varlığıdır. Bu süreçte Kuştepe’li Romanların Taksim’deki Show TV ofisinin önüne gelerek siyah çelenk bırakmaları, Roman Hakları Forumu’na (ROMFO) bağlı Ankara merkezli Roman Hakları Derneği’nin dizi hakkında suç duyurusunda bulunarak olayı yargıya taşıması, Sıfır Ayrımcılık Derneği gibi Roman hakları üzerine çalışan derneklerin kampanya yürütmesi -yani gerek Romanların gerekse de Roman Hakları alanında mücadele yürüten sivil toplum örgütlerinin verdikleri hak mücadelesi- oldukça etkili olmuştur (<http://bianet.org/bianet/toplum/161133-senarist-kovarak-sorun-cozulmez-roman-havasi-yayindan-kalkmali>).

2 “Madde 4 – A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar, B: Anarşistler, C: Casuslar, Ç: Göçebe çingenele, D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar” (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>).

Bitmeyen Hikaye: Roman Havası

Künye

Yapım/Yıl : Erler Film/2014

Senaryo : Fethi Kantarcı ve Barkın Şenüren

Yönetmen : Hakan Arslan

Yapımcı : Türker İnanoğlu

Oyuncular : Oya Başar (Zarife), Levent Ülgen (Haydar), Günay Karacaoğlu (Elmas),
Petek Dinçöz (Aslı), Erkan Şahin (Kerem), Cezmi Baskın (Emin),
Lalizer Kemaloğlu (Sultaniye), Boğaç Aksoy (Şahin)

Çok boyutlu bir kavrama sahip olan kimlik, bireylerin kültürel ve sosyal bağlamdaki "inanç, tutum, değer yargıları gibi yaşam biçimini sembolize eden" bir anlama sahiptir (Karaduman, 2010, s. 2886). Kimlik kavramı "insanın kendini tanımlaması ve konumlaması"nın ifadesi (Bilgin, 2007, s. 109) iken dizide 'biz'in kendi anlayışına göre biçimlendirilmiş Roman kimliğinin (ötekinin) inşa edildiği görülmektedir.

RTÜK'ün yayınladığı Televizyon İzlenme Eğilimleri Araştırmasına (2012) göre; Televizyon programlarının izlenme sıklığı ile ilgili verilere bakıldığında, % 76,7 ile "yerli diziler" ilk sıralarda yer almaktadır. Bu bağlamda büyük bir izleyici kitlesine sahip olan dizilerde yansıtılan kimlik sunumlarının oldukça önemli olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü dizilerdeki sunumların toplumsal düzlemde o kimliğe sahip üyelerin hayatlarında yaratacağı olumlu-olumsuz etkileri olacaktır. *Roman Havası* adlı dizinin tanıtım fragmanından yayınlanan son bölümüne kadar Roman kimliğine yönelik toplum nezdinde ön yargı ve kalıp yargıları pekiştirecek bir yapım olarak ekrana geldiği söylenebilir.

Dizi, Şenşakrak mahallesinde yaşayan birbirinden hoşlanmayan Roman iki ailenin ilişkilerini, gündelik hayatlarını müzik-dans-eğlence üçgeninde ele almaktadır. Şenşakrak mahallesi sakinlerinden Zarife ile Emin ikinci baharlarında iken evlenirler. Ama Zarife aynı mutluluğu kızı Aslı'ya çok görmektedir. Aslı ile Emin'in oğlu Kerem birbirlerini çok sevmektedir. Aralarındaki tek engel Aslı'nın annesi, Kerem'in cici annesi Zarife'dir. Çünkü Zarife'ye göre Kerem fakirdir (dizide ona hitap şekli bitli). Zarife kızını zengin biriyle evlendirmenin peşindedir. Bu iki ailede kavuşamayan sadece Kerem ve Aslı değildir. Zarife'nin kardeşi Haydar ile Emin'in kardeşi Elmas da Zarife yüzünden sorunlar yaşasalar da gizlice evlenmişlerdir. Dizi de yine Zarife'nin kızı Sultaniye ile Havva'nın oğlu Şahin ve küçük kızı İpek ve Elmas'ın oğlu Mıstık arasında da aşk vardır. Kısaca özetlenen dizinin kurgusu önceki yapımlarda olduğu gibi aynı tema etrafında sürdürülen rutine işaret eder. Dizi klişelerin devam ettiricisi görevini üstlenerek Romanları sadece müzik, dans, eğlence ve hatta aşk ilişkileri dahilinde ele alan bir çizgiyi sürdürür.

Dizi Karakterleri Bağlamında “Roman Olmak”

“Öteki ilke olarak, ‘biz’e şu veya bu ölçüde ‘karşıt’ bir konumda olmak zorunda olduğundan, biz’in yüceltilmesi onun alçaltılmasını içermektedir” (Bilgin, 2007, s. 179). Dizide tam olarak yapılmaya çalışılan da ‘biz’in olumlu özelliklerini yüceltmek adına ‘öteki’nin alçaltılmasıdır. Yani ‘öteki’ olarak sunulan Romanlar ‘biz’den farklı, ‘biz’e benzemeyenler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda dizinin kurgusunda Romanlar gerek aile içi gerek komşuluk gerekse de mahalle dışındaki kişilerle kurdukları ilişkilerde bencil, çıkarıcı, sıkça yalan söyleyen, birbirini kandıran, arkadan iş çeviren, güvenilmez kişiler olarak yani olumsuz özellikleri ile ele alınmaktadır.

Romanların nasıl insanlar olduklarına ilişkin özellikler dizinin müziklerinde sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin *“dedikodu severiz, birbirimizi yeriz.... Karakola düşmemize hiç şaşma”* sözlerinde olduğu gibi dedikodu yapmak, kavga etmek, karakola düşmek, suç işlemek gibi olumsuz özellikler Romanların karakteri olarak sunulurken ve tüm bunların doğalarında var olduğu *“biz doğuştan şugarız maşallah”* sözleri ile mantığa bürünmektedir. Dizinin karakterlerin her birinin gerek söylemleri gerekse de davranışları olumsuz şekilde gösterilerek işte Romanlar böyle insanlardır’ algısı yaratılmaktadır.

Dizinin başkarakterlerinden olan Zarife, *“Ben zehir dilli Zarife, gerek var mı tarife. Çok şugar bir Gacıym alimallah”* diyerek kendini ifade etmektedir. Zarife, mahalledeki herkesin yaka silkdiği, para için her şeyi yapabilen paragöz biri olarak gösterilmektedir. Kızı Aslı’yı zengin biriyle evlendirmek için her yolu deneyen, kavgacı, küfürbaz ve sürekli yalan söyleyen bir kadındır. Dizideki karakterlerin meslekleri falcı, çiçekçi, dansöz, müzisyen, bohçacı olarak toplumsal algıdaki ‘Roman işleri’ olarak görülen klişeleri aşamayan bir görünümde. Zarife de bu Roman işlerinden olan çalgıcılık yapmakta; bir yandan da fal bakmaktadır. Özellikle dizideki bir sahnede fal bakmaya gittiği evde kadının kocasına iftira atarak eşini aldattığı yalanı söylemesi ve bununla eğlenen Zarife üzerinden Romanların yalancı, iftiracı, acımasız, vicdansız olduklarına dair kalıp yargılar yeniden üretilmiştir.

Ana karakterlerden bir diğeri olan Zarife’nin kocası Emin *“ben gırnatacı Emin, palavrayı severim”* sözlerinde olduğu gibi palavracı ve gırnatacı olmasının dışında umursamaz, yalancı, kadının düşkünü, tembeldir. Emin’in çiçek satan ve bohçacılık yapan kız kardeşleri olan Elmas ve Havva ise dizide kavgacı, gürültücü ve ağız bozuk kişiler olarak sunulmaktadır. Dizide Haydar ön plana çıkartılan önemli bir karakter olarak varlık göstermektedir. *“Ben fırıldak Haydar elime düşen yanar”* şeklinde kendini anlatan Haydar; hırsız, yalancı, tembel, sözüne güvenilmez, dalavereci ve kavgacıdır. Ara sıra çalışan Haydar, minibüs şoförlüğü ve çalgıcılık yapmaktadır.

Zarife’nin en büyük kızı olan Aslı güzelliği ile herkesin dikkatini çeken, dans etmeyi ve şarkı söylemeyi seven, Emin’in oğlu Kerem ile evlenme yollarını arayan, annesinin Kerem ile evlenmesini engelleme mücadelesine rağmen farklı dalavereler çeviren biraz da kavgacı bir

kadındır. Dizide Aslı güzelliği, çekiciliği ve cinsel cazibesi üzerinden bir meta olarak karşımıza çıkmakta; gazonunun oğlu ve müşteri olan erkekler sürekli onun peşine düşmektedir.

Aslı'nın sevgilisi olan Kerem mahalledeki en 'aklı başında', yani daha çok 'biz'e benzeyen daha 'normal' bir insan olarak sunulmaktadır. Roman konuşmasından uzak 'düzgün' Türkçeye sahiptir. Bunun en temel sebebinin dizide Kerem'in taksicilik yapması olduğu söylenebilir. Çünkü taksicilik Roman meslekleri olarak nitelendirilmiş mesleklerin dışında daha çok 'biz'den olanın yaptığı bir iştir ve bu işi yapan Kerem müşteriler sayesinde 'biz' ile daha çok etkileşim halinde olduğundan konuşma şekli Romanların konuşmasından farklılaşmaktadır. Dizide 'biz'e yaklaşırlan Kerem yine de keman çalmayı sürdürmekte, 'Romanlığına' sahip çıkmaktadır. Kerem dizide en olumlu niteliklere sahip bir Romanı temsil etmektedir. Hatta çoğu bölümde mahalledeki kavga ve kargaşa ortamından rahatsız olmakta, aileler arasındaki gerilimleri azaltmaya çalışan arabulucu misyonu üstlenmektedir. Bu karakterlerin dışında Zarife'nin kızları Sultaniye ve İpek ile Emin'in yeğeni Mıstık ve Şahin vardır. Eğitime devam eden karakterler akşamları da aileleriyle gazonoda çalışmaktadır.

Değişmeyen Roman Algısı

'Öteki' yaratılırken yapılan ayrımlar (yaş, cinsiyet, etnisite, din, coğrafi konum vb.) neticesinde kategoriler yaratırız ve akabinde 'biz'i ayırırız, uzak tutarız 'öteki' ile temastan kaçırırız. Roman olmayan 'biz' tarafından 'öteki' olan Romanlara yönelik sosyal mesafe nedeniyle eksik/hatalı tanımlama yaparız. Dolayısıyla emsal duygusunun olmadığı böyle bir tanımlama beraberinde Romanları yönelik olumsuz yargılama yapmamıza ve onlara karşı korku duygumıza neden olur. Bu noktada Bauman (2015) sosyal mesafenin artmasının emsal duygusunun azalması ya da tükenmesi anlamına geldiğini söylemektedir (s. 50). Emsal duygusu ise eşduyumu, yani kendimizi öteki kişilerin yerine koyma, şeyleri onların gözünden görme kabiliyeti ve isteğini içermektedir. 80'li yıllardan bu yana Romanları konu edinen film ve dizilerin senaristlerinin, yönetmenlerinin, yapımcıların³ Romanları tanımamanın, bilmemenin sonucu olarak gerçekliği yansıtmayan kurgularında 'ötekilik' sunumu ön plandadır. Bu durumun arka planı, filmi ve diziyi kurgulayanların Romanlarla aralarındaki sosyal mesafenin derinliğine, emsal duygusunun yokluğuna işaret etmekte; 'biz'in 'öteki' ile hiç temasının olmadığına göstergesi olarak durmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan *Roman Havası* adlı dizi toplumsal gerçeklikten oldukça uzak, gidilmemiş görülmemiş yerlerin; sohbet edilmemiş, konuşulmamış kişilerin ötekileştirilmiş kur-

3 Türkiye'de Romanları konu alan Gırgırıye filmi serileri, Görgüsüzler –hem filmi hem de dizisi, Cennet Mahallesi ve son olarak Roman Havası dizinin yapımcılığını Erler Film üstlenmiştir. 80'li, 90'lı yıllardaki filmlerin yapımcısı Türker İnanoğlu iken 2000'li yıllardaki dizilerin yapımcısı ise oğlu İlker İnanoğlu'dur. Bu iki ayrıntı 30 yılı aşkın zamandır film ve dizilerin aynı yapımcı şirketi ve aile tarafından (Türker İnanoğlu'nun oğlu İlker İnanoğlu) üstlenilmesi oldukça düşündürücüdür. Televizyon yer alan film ve diziler Romanlara yönelik önyargılar ve kalıp yargıların pekişmesinde ve ötekileştirmede olumsuz etkiye sahiptir.

gusundan ibaret bir dizi olarak 2014 yılında ekranlara gelmiştir. 1981’de yayınlanan *Gırgıriye* filminden 2014’e gelindiğinde filmin uyarlaması olarak karşımıza çıkan Roman Havası dizisinin tanıtımından itibaren bütün bölümlerinde öncekiler yapımlarda -film ve dizi- olduğu gibi Romanlara yönelik olumsuz tanımlamaların benzer şekilde sürdürüldüğü, olumluya evrilen herhangi bir değişimin olmadığı görülmektedir. “Neşe, dans, müzik, kavga, küslük, itiş-kakış, kahkaha” Romanlarla özdeşleşmiş özellikler olarak yer almakta; “başka dünyanın insanları” ifadesi ise ‘biz’e benzemeyen, ‘biz’den farklı olan ‘öteki’liğe işaret etmektedir.

Onlar, tarihi binlerce yıl öncesine dayanan İstanbul’un en **neşeli** insanları... Yüzyıllar boyunca onlar gibisi hiçbir coğrafyada, hiçbir kültürde var olmadı. **Müzik** desen onlarda, **dans** desen onlarda, sevgi aşk desen onlarda... **Kavga, küslük** ? O da onlarda... ölümüne **intikamları**, bitmeyen kavgaları... Ama sonu hep kucaklaşmayla biten, tatlı **itiş kakışların kahkaha** müzik ve karşılıklı danslarla son bulduğu **başka bir dünyanın insanları**... Elbette ki dans, müzik ve bol kepçe kahkaha ile... (<http://www.erlerfilm.net/roman.html>).

Dizideki mahallenin adı önemli, ‘Şenşakrak mahallesi’. Bu ismin özellikle seçilmesi dizinin kurgusundaki en temel parametre olan Romanların ‘eğlenceli düşkünü’ insanlar olarak yansıtılması ile ilgili durmaktadır. Yine mahalledeki evlerin sarı, pembe, mor, turuncu, yeşil gibi farkı renklerle boyalı olması, mahallenin ortasında rengarenk etek ve şalvar giymiş insanların “*şenşakrak bizim sokak eksik olmaz makarası*”, “*gel aman gel, çal aman çal eğlencelim şurda. Mantara basma, gönlünü kasma üç günlük dünya*”, “*şen şakrak fıkrıdarsız, göbecikler atarız*” sözlerine sahip şarkı eşliğinde dans etmeleri yüzeyde Romanların eğlenceli, renkli ve şen şakrak olduğuna yönelik olumlu bir gönderme yapıyor görünse de şarkının sözlerinin altındaki örtük şekilde verilmeye çalışan anlamın farklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dizide alttan alta kandıran bir mizah anlayışının olduğu ifade edilebilir; alaycı/aşağılayan/dalga geçen ‘biz’ in ‘öteki’ ne karşı ön yargı ve kalıp yargılarla şekillenen bir mizah anlayışı. İlk bakışta dizide Romanlar için olumluluk atfedilen özellikler aslında Romanların gamsız, eğlence düşkünü, umursamaz, sorumsuz, gününü kurtarma derdinde olan insanlar olduklarına dair kalıp yargılardan ibarettir. Gökçen ve Öney (2008)’in de ifade ettiği gibi toplumda Romanlara yönelik atfedilen “hercai”, “tasasız”, “dans-müzik-çiçek” üçgeninde “günlük yaşayan”, “yüzeysel” insanlar olduklarına ilişkin kalıp yargılar vardır ve toplumda halihazırda var olan bu kalıp yargılar dizi aracılığıyla her bölümde tekrarlanarak yeniden üretilmektedir.

Dizide sunulan Şenşakrak adlı Roman Mahallesi gündelik hayattaki gerçekliğinden oldukça uzak şekilde ifade edilmektedir. Zira Türkiye’de en dezavantajlı kültürel gruplardan olan Romanların çoğu yalıtılmış mekanlarda -yerleşim yerlerinin kenarında- altyapı yetersizliklerine bağlı olarak oldukça elverişsiz barınma koşullarına sahip gecekondu tarzı yapılarda yaşamlarının idame ettirmektedir (Arayıcı, 2008: 236). Bu duruma karşın, daha önce Romanları konu alan film ve dizilerde olduğu gibi *Roman Havası* dizisinde de yaşadıkları mahalle, altyapı hizmetlerin eksikliği, barınma imkânlarının yetersizliği vb. sorunların olmadığı bir

yerdir. Dizinin hiçbir bölümünde sorunlara yer verilmemesi bilakis 'rengarenk' ve 'eğlence düşkünü' bir mahalle vurgusu bu sorunların üzerini örtme olarak okunabilir. Dizinin bölümlerinde yoksulluk söylemi zaman zaman dile gelse de adeta bir yandan yalanlanır şekilde yansıtılmaktadır. Zarife ve Emin'in bebeğinin kaçırıldığı ve fidye istendiği sahnede evdeki birkaç kişinin cebinde bir anda elli binin çıkması veya sürekli büyük miktardaki paraların gösterilmesi Romanların yoksul olduğu gerçeğini yadsırken bir yandan da onları sürekli ağlaştan, kendini acınacak hâlde gösteren para dilenen insanlar şeklinde sunmaktadır.

Birbirini Ötekileştirme Aracı Olarak Dil: "Çingene/Çingene"

Türkiye'deki farklı etnik gruplardan biri olarak Çingenelere yönelik toplum nezdinde oluşturulan ön yargı ve kalıp yargılar nedeniyle Çingenelerin kimliklerini ifade ediş biçimleri daralmış; yaşadıkları "ötekileştirme" süreçleri onları Çingene kimliği ile aralarına mesafe koymaya itmiştir. Başka deyişle Çingenelere yönelik ön yargı ve kalıp yargılara dayalı olumsuzluk barındıran söylem ve davranışların varlığı onları Çingene kimliğinden uzaklaştıran en temel noktadır. Çünkü kimliklerinden dolayı ayrımcılık ve dışlanma yaşayan Çingeneler; gündelik hayatta küçümsenmekte, aşağılayıcı söylem ve davranışlara maruz kalmaktadır. Bu nedenle yaşanan olumsuz durumun bertaraf edilebilmesi için çoğu zaman Çingeneler, kimliklerini gizleme/saklama/inkâr yoluna gitmektedir. Çingeneler, 'Çingene' adını kullanmak yerine farklı adlandırmalara müracaat etmekte veya "biz" tarafından verilen adları içselleştirmek zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de Çingenelerin çoğu toplumsal algıda 'Çingene' adının çağrıştırdığı aşağılanma ve dışlanmaya karşı toplum içinde bir saygınlık kazanabilmek amacıyla 'Roman' adını kullanmayı tercih etmektedir. Ancak bu tercih yine de 'Çingene' gibi 'Roman' adına yüklenen olumsuz anlamları ortadan kaldırmamaktadır.

Gündelik hayatta olduğu gibi dizide de 'Çingene' adının içeriği olumsuz anlamlara gelecek şekilde kullanılırken Roman adı ise kültürel grubun tanımlanma şekli olarak yer almaktadır. Dizide ön yargı ve kalıp yargıların tezahüründen sakınma eğilimi olarak bilinçli şekilde Roman adı kullanılırken Çingene adı ise 'biz' tarafından kirlenilen içeriğiyle olumsuz çağrışımları pekiştirecek şekilde dizi karakterlerinin söylemlerinde yeniden yer almaktadır. Bu söylemlerde Çingeneler; 'pis', 'dönek', 'ikiyüzlü', 'güvensiz', 'hırsızlık' insanlar şeklinde yansıtılmaktadır.

"İşim olmaz o pis Çingenelerle. Ben tükürdüğümü yalamam. Ben karakterli bir Romanım".

"O Çingenelerle sahneye çıkmak yok bilesin".

"O pis Çingenelerle aynı gazinoda ...yok, çalmayacağız".

"Git şöyle ...pis Çingenelere".

"Maneviyatımızı (h)eder etti, (h)ırsız Çingen".

“Roman”lık Sembolleri

Kıyafet, kelime, jest, konuşma, bir nesne vb. olan semboller kültürü anlamada çok önemlidir. Semboller sayesinde kültürün temsiliyeti ve anlamlandırılması gerçekleşir. Dizide Roman olmayı tanımlayan pek çok sembole yer verilmiştir. Ancak kullanılan semboller kültürel bir anlam ortaya koymaktan ziyade ön yargı ve kalıp yargılara dayalı temsil edilen bir ‘Roman’lığı yansıtmaktadır. Başka deyişle bir prototip oluşturmaya yöneliktir. Dizide gerek açık gerekse de örtük şekilde ayrımcılığı içinde barındıran pek çok sembole sıklıkla yer verildiği söylenebilir.

Basma etek, şalvar, uyumsuz şekilde giyilmiş çok renkli kıyafetler, başa takılan tülbentler, kulak arkasındaki çiçekler, çorabın üzerine giyilmiş terlikler, altın veya altın renkli olan takılar, ağır-belirgin makyaj (özellikle kırmızı, pembe rujlar⁴). Kılık kıyafet ve takıların özellikle bu şekilde kullanılması ‘Romanlar böyle giyer, zevksiz insanlardır, abartıyı severler, uyumsuzdurlar’ mesajını vermek şeklinde okunabilir. Bu giyinme tarzı elbette olabilir (ki herkesin istediğini giyme özgürlüğü vardır ve kimsenin bu tarzı olumsuzlaması gibi bir durum söz konusu olamaz), ancak burada asıl mesele zevk-zevksizlik, güzel-çirkin meselesi değil homojen bir dışsal görünüm yaratma endişesidir. Zira bütün insanların aynı giyindiğini düşünabiliyor muyuz? Örneğin anne etek ceket giyiyor, kızı kot pantolon tişört veya etek gömlek giyiyor; yani herkes farklı bir giyim tercihinde bulunuyor. Ancak dizide çocuğundan, gencine, yaşlısına herkesin ayağında çorap ve terlik, üzerinde etek veya şalvar başında da tülbent vardır. Dolayısıyla ‘biz’in ‘öteki’ni tek biçimli algıladığı bir durum söz konusudur yani burada giyim-kuşamın kültürel bir boyutu işaret etmesinden ziyade ötekileştirmenin homojenleştirici etkisi vardır. Dizide, Çingeneler böyle giyinir veya böyle giyinmesi beklenen grup Çingenerdir şeklinde olumsuz bir algının yaratılması söz konusudur.

Dizide ‘Çingeneliğe/Romanlığa’ ilişkin kullanılan önemli sembollerden biri de dildir. Dizin bütün bölümlerinde ‘Roman konuşması’ aşağılayıcı, abartılı şekilde sunulmakta ve klişeleşmiş birkaç kelime üzerinden işlemektedir. Dizide bu konuşmaya ait kelimelerin “abee, hoştt, şugar, gaci, naş, kofti, papel, sipali” den ibaret olduğu görülmektedir. Aslında kelimelere dikkatle bakıldığında Romanları konu edinen tüm sinema filmi veya dizilerde bu kelimelerin ‘Roman konuşması’ olarak verildiğini görüyoruz. Bu bağlamda Roman Havası dizisi otuz yılı aşkın zamandır bir konu olarak işlenen Çingene/Romanlara yönelik aşılamayan tekdüze bir algının var olduğunu ve bunun değişmediğini yeniden göstermiş bulunmaktadır.

4 Kırmızı ve pembenin dizide aşırı kullanıldığı görülmektedir. Kırmızı renk Romanların sevdiği bir renk olarak “kırmızıyı severler” şeklinde şarkı sözlerinde yer almıştır. Diğer yandan ise Çingene pembesi olarak anılan bir renk olan pembe vardır.

"Hepimiz çok şugarız maşallah"

"Sen kofti Romasın (h)atta bu sahte çeyrek kadar kofti Romansın"

"Hoşt be köpek"

"Hadi naş"

"Hadi hazırlan naş, naş"

"Bizim sipali durumları biraz bozuk".

Roman Kimliğine İlişkin Yeniden Üretilen Söylemler

Dizide işlenen en temel mesajlardan biri Romanların küçükten büyüğe kavgacı olmalarıdır. Mahallede kavga-gürültü hiç eksik olmamaktadır. Çünkü dizideki karakterlerin başat özelliği her zaman her şekilde her yerde kavga etmeye hazır olmaları şeklindedir. Emin'in ve Zarfı'nın ailelerinin birbirine düşman olmaları nedeniyle kavga etmeleri en sık işlenen sahnelerdendir. Bu kavga sözel olmanın yanında fiziksel olarak da karşılıklı küfürler eşliğinde saç baş yolma, birbirine vurma tüm aile üyeleri arasında yaşanmaktadır. Ayrıca her kavganın karakolda sonuçlanması bunun üzerine polisin *"sessiz olun hep bir ağızdan konuşmayın"*, *"yeter bıktım sizden"*, *"siz benim başıma bela mısınız be hee?"* şeklindeki söylemleri ise Romanların gürültücü, kavgacı, sorun çıkaran, suça meyilli insanlar olduklarına ilişkin var olan genellemelerin yeniden üretilmesinden başka bir amaç taşımamaktadır. Yapılan kavgalar sırasında bir yandan da çelişkili bir durumun altını çizmek gerekir. Çünkü itiş kakışların, kavgaların bitmesi için dizi senaryosunda çalgı aletlerinin çalınması 'Romanlar kavga eder ama tıkırtıya oynarlar' mesajını seyirciye iletmektedir. Kavga esnasında mahalle sakinlerinin sürekli *"abee çal be sussunlar"* sözleriyle verilmek istenen alt mesaj sözel olarak da dillendirilmektedir. Başka deyişle bu durum Romanların müziğe ve dansa aşırı tutkun olarak gösterilmeleri, müzik ve dansın onların hayatlarını yönlendiren en temel belirleyiciler olarak yansıtılması, hayatlarının salt bundan ibaret olması anlamını taşımaktadır. Ayrıca Romanların kavga edip tıkırtıya da oynar söylemi gazinocunun *"ya ne dengesiz insan bunlar be"* şeklinde ifade ettiği gibi Romanların ne yaptığı belli olmayan dengesiz insanlar olarak sunulmasına neden olmaktadır.

Dizide karşılıklı ilişkilerde Romanların sadece kendilerini düşünen, kendi çıkarları için her şeyi yapabilen güvenilmez, inanılmaz kişiler olarak yer aldığı görülmektedir. Zira dizideki olumsuz algısı Romanları; para için yapmayacağı şeyi olmayan, ona ulaşmak için yalan söyleyen, insanları kandıran, arkalarından tuzak kuran insanlar olarak göstermektedir. Zarfı'nın terziyle diyalogunun geçtiği bir sahnede kardeşi Haydar'a âşık olan terzi Melahat'ı sevmemesine ve kardeşiyle evlenmesini istememesine rağmen ona miras kaldığını öğrenmesi üzerine Melahat'a söylediği *"niye önceden onu söylemiyorsun işler değişir o zaman"* sözleri Romanların çok ilkesiz, işine nasıl geliyorsa öyle davranan, çıkarı kimden varsa onunla ilişki kurup diğerine sırtını dönen insanlar olarak yansıtıldığını gösterir niteliktedir.

Romanların temiz olmadıkları, düzensiz, dağınık insanlar oldukları dizinin yayınlanan altı bölümündeki hemen her sahnede sıklıkla işlenen bir yargı olarak yer almaktadır. Mahallede bir evden bir eve uzanan iptе serili rastgele yıkanmış, her renkten ve umursamazca asılmış çamaşırlar, evin içinde çekirdek yiyerek kabuklarını gelişigüzel şekilde haliya atan Zarife üzerinden alttan alta verilmeye çalışılan mesaj kendisini yüzeye çıkarmaktadır.

Dizide, hırsızlık yapmak Romanlarla eşdeğer görülebilecek bir durum olarak işlenmiştir. Oyuncuların birbirine karşı sıklıkla kullandığı sözlerde de bu durum açıkça görülmektedir. Zarife'nin kardeşi olan Haydar'a yönelik kahvedeki adamın *"yine kimi tokatladın Haydar"* sözü onun sürekli hırsızlık yaptığını göstermekte; Haydar'ın eşi Elmas'ın kullandığı *"aman be Haydar be sahtekâr adamsın sen bee, napıyorsun be hırsız"* ifadesinde ise sahtekârlığı, hırsızlığı tekrar vurgulanmaktadır.

Dizide önemli bir sunum şekli de Romanları aşk, evlilik meraklısı insanlar olarak nitelendirilmeleridir. Ancak somut hayatta erken yaşta evlilikler Romanlar yaşadığı temel sorunların başında gelmektedir. Hatta Romanların eğitime devam edememelerinin önündeki engellerden biri de erken yaşta evliliklerdir. Ekim Akkan vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada, Romanlar arasında erken yaşta evliliklerin yaygın şekilde görüldüğü ve evlilik yaşının 15-16 arasında değiştiği ortaya konulmuştur (s. 68). Toplumsal yara olarak ifade edebileceğimiz 'çocuk gelinler' ve 'çocuk damatlar' sorununa yönelik bir mücadele verilirken dizide ise erken yaşta evlilikler adeta özendirilir şekilde olumlanmaktadır. Eğitime devam eden Zarife'nin çocukları ile Emin'in yeğenleri arasındaki aşk, herkes tarafından hoş görülen ve hatta eğlenilen bir durum olarak sunulmaktadır. Lise öğrenimi gören Sultaniye ve Şahin'in geleceğe ilişkin planlarında üniversite okumak, bir iş sahibi olmak vb. hayallerin dışında bir an önce evlenme arzusu vardır. Bu bağlamda Sultaniye ile Şahin arasındaki şu diyalog önemlidir;

Sultaniye: Sen benim kaderim misin?

Şahin: Ben senin alnındaki yazıyım Sultaniyem

Sultaniye: Söyle babana o zaman bu gece istemeye gelsinler beni. Hem kaderim misin değil misin görmüş oluruz (Şahini öper ve yanından ayrılır. Şahin oynamaya başlar).

Diğer yandan 7-8 yaşlarında ilkokul öğrencisi olan Elmas'ın oğlu (Mıstık) ile Zarife'nin kızı'nın (İpek) arasındaki aşkı işleyen dizide aileler arasında Kerim ve Aslı'nın evlilik kararlarının konuşulduğu sırada, Emin'in "hazır gelmişken Mıstığa da İpek'i isteyelim" sözleri erken yaşta evlilikleri yine olumlar niteliktedir. Ayrıca henüz çok küçük yaşlardaki iki çocuğun karşılıklı konuştuğu şu bölümde senaryonun erken yaşta evliliği 'normalleştirme' eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Zarife'nin kızı: "Eee konuştun mu sizinkilerle?"

Elmas'ın oğlu: "Konuştum her şeyi açık açık, her şeyi söyledim. Gidip bu kızı isteyeceğiz dedim".

Son kerte de *Roman Havası* dizisi üzerinden 'Romanlığa' ilişkin yeniden üretilen söylemler şu şekilde ifade edilebilir:

- Romanlar eğlenceye, müziğe, dansa aşırı düşkündür.
- Romanlar kavga eder ama tıktırıya oynarlar.
- Romanlar geleceğini düşünmeyen günlük yaşayan, umursamaz insanlardır.
- Romanlar çok gürültücü, kavgacıdır.
- Romanlar tembeldir, sorumsuzdur.
- Romanlar pistir, düzensiz ve uyumdan anlamazlar.
- Romanlar yalancıdır.
- Romanlar suçluluğa yatkındır.
- Romanlar hırsızdır.
- Romanlar para düşkünüdür.
- Romanlar bencil, çıkarıcıdır.
- Romanlar evlilik meraklısıdır.

Sonuç

Bu çalışma 2014 yılında yayınlanan *Roman Havası* dizisindeki 'öteki' olan Roman kimliğinin sunumunun nasıl yapıldığını sorunsallaştırarak dizi üzerine eleştirel bir okuma çabasına girmiştir.

Roman Havası adlı dizi, 'biz'in penceresinden ön yargılar ve kalıp yargılara dayalı 'öteki'liği inşa etmiş; görmezden gelinen, dillendirilmeyen ve yok sayılan bir Roman gerçekliğini sunmaya çalışmıştır. Dizinin klişeleri aşamayan, dışarıdan, üstenci, alaycı ve ayrımcı bir dile sahip olması, *Roman Havası* dizisinin senaryosunun 'biz'in zihninden tasavvur edilerek 'biz'in kaleminden yazılmasıyla ilgilidir.

Dizideki Roman kültürü ve kimliği olarak resmedilen sahneler yanlışlarla dolu etnosentrik bakışın yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. Dizinin kurgusu baştan sona ön yargı ve kalıp yargılar pekiştirecek şekilde tasarlanmıştır. Romanlara atfedilen "hercai", "gamsız-kedersiz-tasasız", "günlük yaşayan", "eğlence düşkünü", "açgözlü, paracı", "hırsız", "kavgacı", "gürültücü", "yalancı", "tembel-aylak", "dans-müzik-çiçek" üçgeninden ibaret insanlar oldukları dizinin her bölümünde her sahnesinde işlenmiştir. *Roman Havası* dizisindeki 'öteki' olan Romanların eksik/yetersiz/hatalı/abartılı temsili, ötekileştirilmeyi, ayrımcılığı ve dışlanmayı derinleştirecek şekildedir. Hâlbuki dizide, Roman gerçekliği ön yargısız şekilde işlenmiş olsaydı toplumsal hiyerarşinin altlarında yer alan Romanların yaşadıkları bu çok boyutlu sorunlarla mücadeleye katkı sağlayabilirdi. Ancak dizi tam tersi şekilde toplumsal belleklerde yer edinmiş ön yargı ve kalıp yargıların yaygınlaştırılmasına ve pekiştirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda 'öteki' ne karşı geliştirilen ön yargı ve kalıp yargıların önemli bir kaynağı olarak medya ve medyanın aşağılayıcı, dışlayıcı dile sahip olması üzerinde durulması gerekmektedir.

Son olarak 2000'li yılların ortalarından itibaren örgütlenme anlamında büyük bir ivme kazanan ve özellikle 2009 yılındaki Roman açılımıyla başlayan süreçle birlikte daha da görünür olan Roman Hakları Hareketi, 'ötekiliğin' reddedilmesinde, Romanların kendi kimliklerine dair var olan olumsuz algıların ve kalıpların bertaraf edilmesinde önemli rol oynamış; Roman kimliğinin yeniden inşası talebinde etkili olmuştur. Örgütlenmenin artmasıyla birlikte maruz kalınan ötekileştirilmeye karşı gösterilen direncin karşılığı olarak Roman Havası dizisinin kaldırılması, Roman hakları hareketinin verdiği mücadeleyi anlamak bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Akgül, B. (2010). Türkiye Çingenelerinin politikleşmesi ve örgütlenme deneyimleri. *Öneri Dergisi*, 34(17), 213-222.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplumunda Çingeneler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arayıcı, A. (2008). *Avrupa'nın vatansızları Çingeneler*. İstanbul: Kalkedon.
- Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik düşünmek*. Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Büker, A. C. (2013). *Çingene halk anlatıları*. İstanbul: Yaba.
- Demirtaş Madran, H. A. (2012b). Sosyal kimlik ve ayrımcılık. K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.). *Ayrımcılık ve çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 73-85). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Demirtaş Madran, H. A. (2012a). Temel beklenti etkisi: kendini gerçekleştiren kehanet. K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.). *Ayrımcılık ve çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 29-40). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ekim Akkan, B., Deniz, M.B. & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. İstanbul: EDROM.
- Fraser, A. (2005). *Avrupa halkları Çingeneler*. İlkin İnanc (Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Gökçen, S. & Öney, S. (2008). Türkiye'de Romanlar ve milliyetçilik. E. Uzpeder. S. Danova/Roussinova. S. Özçelik & S. Gökçen. (Ed.). *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (s.129-136). Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2886-2899.
- Kolukıncı, S. (2009). *Dünden bugüne Çingeneler: kültür-kimlik-dil-tarih*. İstanbul: Ozan.
- Marsh, A. (2008b). Etnisite ve kimlik: Çingenelerin kökeni. E. Uzpeder. S. Danova/Roussinova. S. Özçelik & S. Gökçen (Ed.). *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (s. 19-27). Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marsh, A. (2008a). Türkiye Çingenelerinin tarihi hakkında. E. Uzpeder. S. Danova/Roussinova. S. Özçelik & S. Gökçen (Ed.). *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (s. 5-19). Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Mollaer, F. (2008). Görünmez ötekiler: Çingeneler örneği ve ötekiliğin dayanılmaz hali. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 11(44), 251-257.
- Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.). *Ayrımcılık ve çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 41-52). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2007). Türkçede Çingeneler için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 61-82.
- Yours, J. (2005). *Çingeneler*. Hale Alpman (Çev.). İstanbul: Chiviyazıları.

İnternet Kaynakları:

- Roman Havası Dizisi 1. Bölüm: <https://www.youtube.com/watch?v=6H2HOpLldp4> internet adresinden 25.04.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Roman Havası Dizisi 2. Bölüm: https://www.youtube.com/watch?v=eNXLDt_rAFA internet adresinden 26.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

Roman Havası Dizisi 3. Bölüm: <https://www.youtube.com/watch?v=Hild-ZpPw-M> internet adresinden 27.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

Roman Havası Dizisi 4. Bölüm: <https://www.youtube.com/watch?v=Qiw1jM1FzUE> internet adresinden 28.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

Roman Havası Dizisi 5. Bölüm: <https://www.youtube.com/watch?v=t91HKKwzuBk> internet adresinden 29.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

Roman Havası Dizisi 6. Bölüm: https://www.youtube.com/watch?v=_EsG5oa6iY internet adresinden 29.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

URL: <http://www.erlerfilm.net/roman.html> internet adresinden 25.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

URL: http://www.showtv.com.tr/dizi/oyuncular_kunye/roman-havasi/1327 internet adresinden 25.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

URL: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf> internet adresinden 21.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

URL: www.rtuk.org.tr/Icerik/DownloadReport/13 internet adresinden 05.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

URL: <http://bianet.org/bianet/toplum/161133-senarist-kovarak-sorun-cozulmez-roman-havasi-yayindan-kalkmali> internet adresinden 03.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Terör Olaylarının Yazılı Medyada Yansıtılma Farklılıkları: 2015 Ankara Patlaması Örneği

Hande Hekimoğlu,* Servet Tuğluk**

Öz: Bu araştırmanın temel amacı 10 Ekim 2015 Ankara Patlaması terör olayı sonrası yazılı medyanın haber anlayışı farklılıklarını, haberlerine yansıttıkları farklı ideolojilerini incelemek ve söylem farklılıklarını ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında 2015 Ankara Patlaması terör olayından sonra ki ideolojik farklılıkları ortaya koymak için 11-15 Ekim tarihleri arasında örneklem alınan Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Akit gazetelerinde yer alan 23 haber Van Dijk'in söylem analizi yöntemi ile incelenmiş, sonuçlar analiz halinde, günlük periyodlar şeklinde yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda 2015 Ankara Patlaması terör olayından sonra yazılı medyanın olaylara kendi bakış açılarını ve ideolojilerini yansıttıkları ve her gazetenin farklı bir söylemi olduğu analizler ve bulgular ile açıkça belirtilmiş, objektif bakış açısı ile haberin kaleme alınmadığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: 2015 Ankara Patlaması, Terör Olayı, İdeoloji, Gazete, Söylem Analizi Yöntemi

Giriş

Bu bölümde araştırmanın kuramsal dayanağı, problemi, amacı, sınırlılıkları ve kavramlara ilişkin tanımlar yer almaktadır.

Problem

İnsanlık var olduğu günden bu zamana kadar sürekli yöneten ve yönetilen ilişkisi ve bu ilişkinin devamı için bir iletişim ve etkileşim içerisinde yer almıştır. Yöneticiler, yönettikleri insanların ne düşündüğünü, yönetilen insanlar ise yöneticilerine beklentilerini arzu ve isteklerini iletme çabası içerisinde olmuşlardır. Tam da bu ilişkilerde yazılı ve görsel medyanın büyük bir etkisi söz konusudur. Keza, yazılı ve görsel medya milleti, devleti, birbirleri içinde nasıl ve nerede yer aldıklarını, hizmetleri, verilen veya çekilen destekleri ve daha birçok unsurun şekillenmesinde vazgeçilmez bir işleve sahiptir. Bu çalışmada buradan yola çıkarak

* Erciyes Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, handehekimpoglu92@gmail.com

** Uşak Üniversitesi, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, servettugluk@gmail.com

medyanın özellikle de yazılı medyanın terör konusunda insanları ne derece etki altına aldığı, haberleri nasıl yansıttığını ve ideoloji farklılıklarının haberleri nasıl etkilediğini göstermek için kaleme alınmıştır.

Çalışmada Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Akit gazetelerinde yapılan haberler, olay gününden bir gün sonra başlanarak beş gün süreyle incelenmiştir. Farklı ideolojilere sahip olan, farklı ideolojilerin temsilciliğini yapan bu gazetelerin terör olaylarını kendilerine paralel olarak birbirlerinden farklı şekillerde haber yapacakları öngörülmektedir.

Amaç

Bu çalışmada VinDİJK'in eleştirel söylem analizinden hareketle, 10 Ekim 2015 Ankara Patlamasının Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Akit gazetelerinde ki yansıma ve haber yapılma şekilleri incelenecek ve belirgin ideoloji farklılıkları ile bu farklılıklarının kitleleri ne derece etkilediği ortaya konacaktır. Bu amaçla şu araştırma soruları sorulacaktır:

1. Terörün ortak görülmüş bir tanımı var mıdır? Terörist kimdir?
2. Gazetelerin farklı ideolojileri benimsemesi, terör haberlerinin yansımada farklılık meydana getirir mi?

Önem

Basının, kamuoyunu ilgilendiren mevzularda halk için en önde gelen enformasyon kaynaklarından biri olduğu ve okuyucularının fikirlerini yapılandırmada ki etkileme gücü göz önünde bulundurulduğu ve günümüzde medyanın 4.güç kabul edildiği takdirde temel amacının haberi gerçekçi bir gözle yapmak olduğunu söylememiz mümkündür. Bu bağlamda 2015 Ankara Patlaması sonrası yazılı medyanın sergilediği tavır ve yansıtmış olduğu ideolojiler incelenmelidir.

Varsayımlar

1. İncelenen yazılı basınlar kendi fikirlerini haberlerine yansıtmaktadır.
2. İncelenen medya organları haber doğruluğundan ziyade doğru bildiği ideolojiyi yansıtmaktadır.
3. İncelenen medya organları kendi fikirleri doğrultusunda halkı etki altına almak ve süzgeç kullandırtmadan benimsetmeye çalışmaktadır.
4. İncelenen yazılı basın organları görüneni değil görünmesini istediğini dayatmaktadır.
5. İncelenen yazılı basınlar haber yapmak yerine ideoloji satmaktadır.

Sınırlılıklar

Araştırmacılar çalışma yaptıkları konunun sınırlılıkları hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar (Creswell, 2009). Bu çalışmada da sonuçları etkileyecek yönde çeşitli sınırlılıklar mevcuttur. Her çalışma gibi zaman ve maliyet sıkıntısı bu çalışmada da mevcuttur. Temel olarak ör-

neklem alınan üç gazeteden başka diğer medya organları çalışma dışında tutulmuştur. Bu çalışma, Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Akit gazeteleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca, bu konu hakkında yapılan araştırmaların azlığı ve bazı akademik kaynaklara erişim engeli olduğundan çalışma alanı kısıtlanmıştır.

Alanyazın Taraması

Terör ve Terörizm Kavramı

Ne Türkiye’de ne de dünyada terör teriminin tanımı ve kapsamı konusunda görüş birliği mevcut değildir. Birinin terör dediğine, başkaları şiddet, isyan veya gerilla savaşı, bir etnik grubun kurtuluş mücadelesi veya düşük yoğunlukta savaş diyebilmektedirler (Acaroğlu, 2010).

Türkçedeki karşılığı, “korkutma, yıldırma ve tedhiş” anlamına gelmektedir (TDK).

Siyasi Terimler ve Örgütler Sözlüğünde terör, “kamu otoritesini veya toplum yapısını yıkmak için girişilen korku ve yılgınlık saçan şiddet hareketleri” olarak belirtilmektedir.

Terörü bir saldırı olarak görenlerin yanında terörü bulaşıcı bir hastalığa benzetenler de vardır. (Acaroğlu, 2010).

Henze; terörizmin basit tanımlanabilecek bir kavram olmadığını, bu terimin bir göreceliği olduğunu, bir bakıma geniş bir spektrum içinde hafif veya had şekillerde tezahür edebilen sosyo-politik bir hastalık olarak tanımlanabileceğini ifade etmiş, terörü kanser hastalığına benzetmiştir.

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak 2015 Ankara Patlaması olayı da terör örgütlerince çok iyi planlanmış ve gizlenmiş, çok iyi organize edilmiş, o gün belirli bir amaç için bir araya gelen insan topluluğunun kalabalık oluşu hedef alınmış ve canlı bomba gibi yüksek sapkınlığa dayalı etkin bir psikolojik hareket içeren terörist saldırısı meydana gelmiştir.

Şiddet:

Şiddet, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisinde; “Bir çarpmanın darbenin gücü”, “beden gücünün kötüye kullanılması, silahlı etkinlikler ve aşırı birsaldırganlık özelliği taşıyan ilişkilerle belirginleşen edimlerin tümü/kaba kuvvet, ortalığa korku ve yığılma, çevredekileri sindirmek için yapılan her türlü silahlı eylem/tedhiş” olarak tarif edilmiştir.

Kitle iletişim araçlarının “gerçeklerin” kamuya aktarılması günümüz haberciliğinin en temel ilkesidir. İster devletin ister özel kesimin elinde bulunsun, kitle iletişim araçları ile verilen haberler doğru, eksiksiz, yansız ve hızlı olmalıdır. Ancak “şiddetin amacının eylemin gerçekleştirilmesi değil, mümkün olan en büyükyankıyı yapması” olduğunun hesaba katılarak şiddetin yerleştirmek istediğikorkudan kurtulma yolunun “şiddet” olayını tanımadan geçtiği gözden uzak tutulmamalıdır (Avşar, 2003).

Şiddet; bir sağlık sorunu ve insanların temel haklarını ellerinden alma, insanları fiziksel, psikolojik, ekonomik, mobbing veya cinsel konular üzerinden ihlal etmektir. Günümüzde her alanda her geçen gün zirveye tırmanan şiddet konusu bu nedenledir ki ülkelerin, şahısların ve sosyal sorumluluk projelerinin en temel konusudur.

Terörist:

Türk Dil Kurumu yayımladığı sözlükte teröristi “Bir siyasi davayı kabul ettirmek için karşı tarafta korku salacak, cana ve mala kıyacak davranışlarda bulunan kimse, yıldırma, tedhişçi” olarak betimlemektedir.

Terörle Mücadele Kanununun terör suçlusu tanımında ise Madde 1’e atıfta bulunarak teröristi şu şekilde tanımlar: “Birinci maddede belirlenen amaçlara ulaşmak için meydana getirilmiş örgütlerin mensubu olup da, bu amaçlar doğrultusunda diğerleri ile beraber veya tek başına suç işleyen veya amaçlanan suçu işlemese dahi örgütlerin mensubu olan kişi terör suçlusudur.”

Bu tanımlardan yola çıkarak diyebiliriz ki; terörist ne yasaksa onu sever. Oluşmuş yüzyıllık düzene karşı gelir, kafa tutar ve bunu hak arayarak değil, illegal yollarla ve hatta devleti küçük ve güçsüz durumlara düşürerek eylem yapmaya çalışan, anarşist olgusunu kendisine kimlik edinen şahıs veya bu tür şahıslardan meydana gelen örgütlerin mensubudur.

Terörizmin Amacı

Kitle iletişim araçlarının verdiği imkânlardan da yararlanan terörizm, saldırdığı korku ve dehşet ile bir bakıma topluma; “Benden yana mısın değil misin?”, “Benden değilsen düşmanımısın”, “Düşmanımısın hedefimsin”, “Senin yaşama hakkın yoktur” şeklinde belirtilebilecek dramatik “taraf olma” çağrışımlarında bulunmaktadır. Terörizm bu dramatik çağrılar ile insanlara tarafsız olmak hakkını yasaklamakta, onların zihinsel ve duygusal masumiyetini yok etmekte, şiddet ortamına çekmekte ve toplumun şiddet yoluyla siyasallaşmasına, kutuplaşmasına yol açmaktadır. Toplumdaki kutuplaşmalar da zihinsel ve duygusal yönden bölünmüş “çatışan tarafları ortaya çıkarmaktadır (Kışlalı, 1998).

Terörizmin bir amacı olmalıdır, ancak nedir bu amaç? Teröristler genellikle muhaliflerinin kuvvetlerini fiziki olarak yok etmeyi denemezler, çünkü bunu gerçekleştirebilecek güce sahip değildirler. Bunun yerine çeşitli sebeplerle ve yollarla yürüttükleri eylemleriyle korku yaratmaya ve bu korkuyu yerleştirmeye çalışırlar. Terörizm kamuoyunun ilgisini çekme amacıyla olabilir. Teröristler, çok etkisi doğuracak şiddet eylemleriyle, davalarına ilgi çekmeyi ve kendilerini mücadele edilmesi gereken bir kuvvet olarak göstermeyi isterler. Terörist saldırılar da, çoğu kez bu amaçla elektronik yayın organlarının ve uluslararası basın ilgisini çekmek için dikkatli bir şekilde hazırlanır. Bu saldırıların kurbanları teröristler için genelde bir anlam taşımazlar. Terörizm gerçek kurbanlarını değil izleyenleri hedef almıştır (Acaroğlu, 2010).

Bu tanımlardan hareketle, terörizmin amacı geleneksellik veya geleneksel yapıyı muhafaza ederek, bu yapıyı kullanarak bir yere varmak değil. Mevcut düzeni tamamen yıkıp yerine kendi bildiklerini okumak istemeleridir. Üstelik bunu yapmaya güçlerinin olmadığı en çokta kendileri tarafından bilinmektedir. Ancak korku unsurunu devreye sokarak ve teknolojik araçlardan yararlanarak insanlara; “buradayız, bitmedik, vazgeçmedik, devamımız devam ediyor” mesajlarını vermekten kaçınmazlar. Amaçları adlarını sıkça duyurmak, medyada kendilerinden bahsettirmek ve korku yaratmaktır.

Terör ve Medya

Medya tanım olarak kısaca; televizyon, radyo ve gazetelerden oluşan kitleiletişim araçlarıdır. (Oxford Advanced Learned Dictionary 1994’ten akt. Acaroğlu, 2010).

“Kişisel iletişimi sağlayan her türlü kitle iletişim araçları, medya ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Medya, yazılı, sesli veya görsel yapıtların dağıtımını, yayımını ya da iletişimini sağlayan her türlü teknik olanağa genel olarak verilen bir addır.” (Özdemir, 1998).

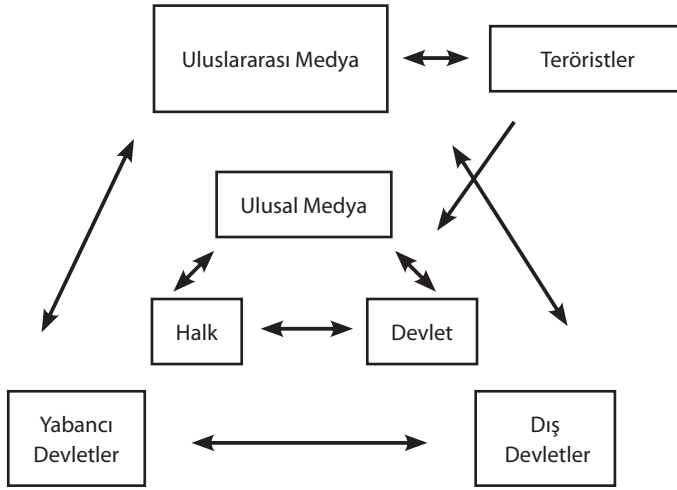
Bir terör örgütünün hedeflediği temel amaçlarından bir tanesi ismini duyurmaktır. Yani örgüt propagandası icra etmektir. Bir terörist, iletişim araçlarını kullanarak her şeyi yapabilir hatta bununla da kalmaz kahramanlaşabilir. İletişim araçları teröristin ikinci yuvasıdır; medyasız bilgi edinemez, tehdit edemez, kısaca terör ile ilgili hiçbir şey yapamaz.

Bir Çin Atasözü; “Bir kişiyi öldür, on bin kişiyi korkut” demektedir. Bugün ise terör örgütü mensupları tam olarak bunu yapmakta ve kitle iletişim araçlarını kullanarak, bir kişiyi öldürüp veya ülkenin bir yerinde bir eylem yaparak tüm ülkeyi veya milyonları korkutmaktadırlar.

BowyerBell teröristlerin medyayı yönlendirmelerinin birkaç şartın yerine getirilmesi-ne bağlı olduğunu savunur;

- 1.“İlkin iletişim kolaylıklarına sahip bir yer olması gerekir.
2. Medyanın şiddet ihtimaliyle ya da şiddetin fiilen varlığıyla baştan çıkarılması gerekir.
3. Ve son olarak ta medyanın dikkatinin çekilebilmesi için bir terörist “gösteri”nin sözelimi bir uçak kaçırma olayında olduğu gibi sahnede sık sık değişiklik yapabilmesi gerekir (Acaroğlu, 2010).

Van Dijk’in tabiriyle sorun, herhangi bir grubun, örneğin azınlıkların, egemen güçlerin veya özel grupların haberlerde nasıl sunulacağı konusunda medya gücünün ne şekilde suiistimal edildiğidir. Çünkü medyaya egemen olan kesim, haberi istediği gibi düzenleyip, istediği konuları yayınlayabilmekte hatta kimin yazacağına kararverebilmektedir.

Şekil 1: Terörizm ve Politik İletişim Üçgeni

Kaynak: Hüseyin Bilir, Terör, Medya ve Devlet, IQ Yayınları, 2009 İstanbul, s. 81

Yapılan değerlendirmelerde ortaya çıkan sonuç, teröristlerin öncelikli olarak hedefinin medyaya ulaşip kitlelere varlığını duyurmak ve toplumu karşılarında sindirmektir. Medya tarafından baktığımızda ise medyanın izlenme (televizyon) ya da okunma (gazete, dergi vb.) kaygısı bulunduğu için reyting/satış önemlidir. Bu durum endişe vericidir. Bu kaygıları gözeterek medyanın haberleri servis etmesi, kullandığı dil ve üsluba dikkat etmesi gerekmektedir. Medya, görevini yerine getirirken aynı zamanda da illegal örgütlere hizmet vermemelidir. Çünkü terör gruplarının iyi ya da kötü şekilde medyada yer alması onlara hizmet etmektir. Medya, reyting/satış uğruna kitleleri propagandaya maruz bırakmaktan kaçınmalıdır (Tümay, 2012).

Tüm bu çıkarımlardan geline nokta; terör örgütleri korkutmaktan medya ise bu söylemleri abartarak her defasında önümüze koymaktan asla vazgeçmeyecektir. Çünkü terör örgütleri mikser gibi ortamı karıştırmaktan medya ise bu karıştırmadan prim elde etmekten, ideoloji satmaktan ve tiraj derdinden ayrı duramayacakları aşikardır.

Propaganda:

Propaganda; propagandacının düşünceleri doğrultusunda bir düşünce veya öğretiyi kitlelere benimsetmek, yaymak, yok etmek veya pekiştirmek için yaptığı her şeydir.

Terör ve şiddeti besleyen en önemli gıda propagandadır. Terörist örgütler, bu propaganda unsurunu büyük ölçüde kullanırlar. Son dönemlerdeki ifadeyle, psikolojik hareket dediğimiz kavramı, aslında sanki ilk planda devletler böyle bir şeyi uyguluyormuş gibi bir izlenim yaratılsa da, dikkatle bakıldığı zaman bunu en fazla uygula-

yanın terörist örgütler olduğunu görürüz. Propaganda malzemesini en ayrıntılı bir şekilde, en çağdaş teknikleri kullanarak terörist örgütler basından yararlanmaktadır-lar (Bengi, 2003).

Terör ve Medya içeriğinde propaganda kavramına değinirken ortaya çıkan sonuç, İngiltere eski Başbakanı Thatcher'ın "propaganda, terörün oksijenidir" ifadesinde kullandığı gibi kitle iletişim araçları üzerinden yapılan terör faaliyetlerinin vazgeçilmez olgusu propagandadır veya medya faktörü propaganda yayma açısından terör grupları tarafından vazgeçilmezdir.

Terör Haberlerinin Medyada Yer Bulması:

Basın araçlarında haberciliğin en temel ilkesi gerçeklerin halka yani kamuoyuna tarafsızca aktarılmasıdır. Devlet tekelinde olsun veya özel bir medya mecrası olsun fark etmeksizin doğru, eksiksiz, tarafsız ve çıkarsız haber yapmalıdırlar. Ancak günümüzde amaç ne eylemin içeriği, ne eylemi yapanın kim olduğu değil, en çok yankıyı yapanın kim olduğu ve en çok yankıyı hangi olayın yaptığıdır. Üstelik kamuoyunun talebi de bu yöndedir. Bu yüzden terör olayları ve diğer tüm eylemler medyada tam da istedikleri gibi geniş ölçüde yer almaktadırlar.

Kitle iletişim araçlarında terör olaylarının geniş olarak verilmesi, birey yada gruplar- ca yapılan şiddet olayları ile ilgili tekniklerin çok geniş kitlelerce öğrenilmesine yol açmaktadır. Bir anlamda terörün nasıl yapıldığı konusundaki bilgiler, bu araçlarla bu teknikleri bilmeyenlere ulaşmakta; bu haberlerin arkasından daha çok bombalama, daha çok uçak kaçırma olaylarına neden olunabilmektedir. Bunun özellikle ruhsal bo- zuklukları bulunan kişiler üzerinde daha fazla etkisi olduğu konusunda çeşitli bulgu- lara rastlanılmaktadır (Aziz, 1984).

Sonuç olarak terör olayları medyada yalnızca reyting için değil aynı zaman da arz talep üzerine verilmektedir. Görüntülerin, söylemlerin ve eylemlerin kitlelere ulaştırılmasında bir başına reytingin kaygı olarak düşünülmesi eksik bir düşünce olacaktır.

Terör Haberlerinin Medyada Yer Bulmasının Olumlu Yanları:

Terör haberlerinin medyada olduğu gibi sunulmasının bazı avantajları vardır.

Bunlar şöyle ifade edilebilir;

1. Toplumun haber alma özgürlüğü sansürsüz gerçekleşmiş olur.
2. Olaylardan sonra devlet ve güvenlik güçleri aleyhinde oluşabilecek dedikodu, şayia, fısıltı vb. propaganda faaliyetleri engellenmiş olur.
3. Medyanın anayasal bir hakkı olan "özgürlük ilkesi" yerine getirilmiş olur
4. Bu görüntüleri izleyen vatandaşlarda güvenlik güçlerine olan güven duygusu pe- kişebilir (Avşar, 2003).

Terör Haberlerinin Medyada Yer Bulmasının Olumsuz Yanları:

1. Medya terör haberlerini verirken sansasyonel bir şekilde vermekte bu durum bulaşıcı bir etki meydana getirmektedir.
2. Terör olaylarının medyada sık sık gündeme getirilmesi, teröristleri kamuoyunda tanınan, hatta yaptıkları şiddeti haklı ve kendilerinde kahraman durumuna getirebilmektedir.
3. Terör olayı ile ilgili detaylı verilen haberler sonucunda gerçekleştirilen eylemle ilgili tepkilerin ortaya konulması ve yapılan yanlışların belirtilmesiyle, bir nevi örgüt mensuplarına bir daha ki eylemlerine neleri yapmamaları konusunda eğitim verilmiş oluyor (Alkan, 2003).

İdeoloji

İdeoloji kavramı var olan ve tanımlanmasının güç olduğu kavramlardan bir tanesidir. Bir çok kişi farklı durumlarda, zamanlarda ve mekanlarda ideoloji hakkında yorum yapmıştır fakat ortak bir kanıdan söz etmek mümkün değildir. Mesela kavramımızı daha da somutlaştıracak olursak, kimine göre ideoloji bir yemektir, kimine göre ise ya sebzeli ya da etli bir yemektir ama bir başkası içinse sadece o yemeği yemek veya yemeği yapıp ortaya koymaktır. Yani değişkenlik gösteren bir yapısı vardır.

İlk kez ideoloji kavramını kullanan AntonieDestutt De Tracy olmuştur.

De Tracy ideoloji kavramını herkese doğru düşünme imkanları sağlamak için kullanılacak fikir (ide) bilimi anlamında kullandı. Fransız devriminin son aşamasında konvansiyon idaresi esnasında bu kavramının ortaya çıkmış olması Fransız devrimine meşruiyet kazandırılmasında kullanılan en etkili araçlardan biri olduğunu gösterir (Mardin, 2002).

İdeoloji kavramına her zaman için eleştirel bakan Marx, ideolojinin yanlış bilinç veya yanılsamalardan ibaret olduğunu ortaya atmıştır.

“Yanlış bilinç kuramı toplumsal gerçekliği insan zihninde doğru ve yanlış yansımayı ise “ideoloji” olarak adlandırmıştır. Marx’ın ideoloji kuramına katkısı, düşünce ve bilincin oluşumu üzerindeki tartışmaları insan psikolojisi üzerindeki tartışmalardan toplumsal gelişmenin dinamikleri üzerine kaydırmasıdır.” (Üşür,1997).

Marx alt yapıya önem verip çalışmalarını bu doğrultuda yaparken Gramsci tamamen üst yapıya önem vermiştir. Çalışmalarını üst yapıyla sürdürmüştür.

Gramsci ye göre:

- 1- İdeoloji, altyapıdan ayrı olarak tanımlanıp altyapıyı değiştirenin ideoloji olmadığı, tam tersinin geçerli olduğu öne sürülür.
- 2- Verili bir siyasal çözümün “ideolojik” olduğu öne sürülür. Yani bununla kendisi yapabileceğini sansa da bu çözümün alt yapıyı değiştirmeye yeterli olmadığı kastedilir. Böylece bu çözümün yetersiz olduğu öne sürülür.
- 3- Buradan her ideolojinin ‘safı’ görünüşü, yetersiz v.b. olduğu varsayımına geçilir (Mc Lennan, 1999).

Foucault'a göre ise; bilim ve ideoloji karşıt olamaz. İkisi de birbirini içinde barındırır. Bu yüzden ikisinin karşıt olduğu bir söyleme karşıdır.

Habermas ise ideolojiyi gerçek olan ne varsa tüm gerçekliğin karşıtı olarak görür.

Fiske'ye göre İdeolojinin geleneksel olarak üç temel kullanımı vardır. Bunlardan ilki belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar sistemi olması, ikincisi doğru ya da bilimsel bilgiyle çelişebilecek aldatıcı inançlar sistemi yani yanlış fikirler içermesi üçüncüsü ise anlam ve fikir üretiminin genel süreci olmasıdır (Fiske'den akt.Acaroğlu, 2010).

Metin Kazancı "Althusser'i bilmeden ideoloji ile ilgili hiçbir şey yazılamaz, tartışılmaz. Hatta Althusser'i bilmeden ideoloji bile okunamaz" demektedir, busebeple "ideoloji" kavramını açıklarken "Althusser ve ideoloji" konusunu incelemek şarttır.

İdeolojinin ağababası olarak bilinen Louis Althusser'e göre ideoloji, toplumsal yaşamı farklı farklı ama sürekli olarak etkileyen bir olgudur. Yani toplum ve ideoloji bir bütündür.

Althusser'in yeniden formüle ettiği ideoloji kuramı marksist düşünce içinde Gramsci ile beraber önemli bir kaymaya işaret eder. Althusser'e göre ideoloji, toplumsal formasyonu meydana getiren üç ana düzeyden biridir (ekonomik, politik, ideolojik düzeyler). Her "toplumsal düzey" bir pratiğe bağlıdır: ekonomik düzeyde doğa toplumsal ilişkiler içinde dönüştürülür, ekonomik pratiği tanımlayan budur. Politik pratikte, söz konusu toplumsal ilişkiler dönüştürülür (politik pratik bu dönüştürme ile tamamlanır). İdeolojik pratikte veya düzeyde ise insanın kendi hayatı ile yaşayan ilişkisi demek olan ideolojik tasarımlar dönüştürülür. Şu halde ideoloji klasik "Ortodoks-ekonomist" anlayışta olduğu gibi ekonomik pratiğin bir uzantısı değil, bir gölgefenomen değil, "son kertede" ekonomik pratik ile belirlenmekle birlikte, kendi özerk belirleyici etkisi olan maddi bir pratiktir (Belge, s. 9).

Althusser'e göre idealar soyut veriler elde etmek için değildir, maddi kavramlardır ve dolayısıyla somuttur. Althusser, Güreşçi'nin tezini ilerletmiştir. İdeolojinin sınıf mücadelesi yaptığı ve bunun ihmal edilmemesi gereken bir alan olduğunu vurgulamıştır.

Ayrıca Althusser medyayı devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları olarak ayırır ve böyle tanımlar. Kitle iletişim araçları yani medya, aile, din, eğitim, okul vb. ideolojik aygıtlarken; devlet, asker, polis, ordu vb. baskı aygıtlarıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta medyanın da ideolojik aygıtlar içinde saymış olmasıdır. Çünkü devlet elinde veya özelde işletilebilen aygıtlardır kitle iletişim araçları. Görevleri; ideolojiyi yeniden üretmek, dolayısıyla bireyleri nesne konumundan özne konumuna getirmeyi amaçlar. Yani bu açıdan bakılırsa ideoloji Althusser için maddi bir güçtür. Çünkü hem bireyi özne konumuna getirir hem de devletin ideolojik aygıtlarını somutlaştırır.

Yukarıda anlatılmaya çalışılan tüm tanımlarda görülen ortak nokta şudur ki; ideolojinin ortak bir bakış açısı yoktur. Fakat en genel, en ortalama tabiriyle ideoloji; kişilerin, grupların veya ülkelerin belirli düşünceleri etrafında birleşen dünya görüşleridir ve altında imzaları olan her konuda bu düşüncelerin yansımaları olayına ideoloji diyebiliriz.

İlgili Çalışmalar

Terör olayı, ideoloji ve haber kavramlarının nasıl bir etkileşim içinde olduğunu incelemek için şimdiye kadar yapılan çalışmaları göz ardı edip yeni bir ilişki ya da analiz biçimi oluşturmak mümkün değildir. Çünkü haber üzerine yapılan çalışmalar sadece belirli bir durumda değil, her koşulda haberin nasıl ele alınması gerektiğini, nasıl incelenmesi gerektiğini açıklayacak yeterli kuramsal birikime sahiptir. Yani haberi ve ideolojiyi ilişkilendirirken şimdiye kadar yapılmış ve belli bir olgunluğa ulaşmış olan ilgili incelemeler bu ilişkilendirmeye gerekli kuramsal altyapıyı sağlayabilir. Bu çalışmada da söz konusu altyapıyı oluşturabilmek için yapılan önceki ve benzer araştırmalara bakılmış böylece bu ilişkilendirme sağlanmaya çalışılmıştır. Alanyazına bakıldığında bu çalışmaların belli başlıları şunlardır:

Terör, Medya, İdeoloji, Haberin yansıtılması: Acaroğlu, 2010, Duruoğlu, 2003, Tümay, 2012 Vin-Dijk Eleştirel Söylem: Çomu, Halaıqa Web içeriklerinin temelli çözümlemesi s. 26-87.

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, haberlerin incelenmesi, örneklem karşılaştırmaları, verilerinin toplanması ve analiz edilmesine yönelik bilgiler verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışma medya ve ideoloji ilişkisi bağlamında 2015 Ankara Patlaması terör olayının Türk basınında çıkan haberleri üzerinden değerlendirilmektedir. Çalışmada yöntem olarak eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak, yazılı basında olay sonrasında yayınlanan haberler çözümlenmektedir.

Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Akit gazetelerinin örneklem içerisine alınmasında gazetelerin siyasal iktidar ve muhalefete karşı tavırları göz önünde bulundurulmuştur. Yeni Akit gazetesi siyasal iktidarın işlemlerine olumlu, Cumhuriyet gazetesi ise olumsuz yaklaşan bir yayın politikası izlediği için örnekleme dâhil edilmiştir. Hürriyet gazetesi ise merkez medyayı temsil ettikleri ve tiraj yüksekliği nedeniyle incelenecek gazeteler arasında yer almıştır.

Van DİJK'in Söylem Analizi Kavramı

Van DİJK'in söylem çözümlemesi modeli iki bölümden oluşmaktadır: "Makro yapı ve Mikro yapı."

A.Makro Yapı

1.Tematik Yapı

- a. Başlık/lar
- b. Haber Girişi
- b.1. Spot/lar veya spot olmadığında haber metninin girişi
- c. Fotoğraf

2. Şematik Yapı

- a. Durum
 - a.1. Ana Olayın Sunumu
 - a.2. Sonuçlar
 - a.3. Ardalan Bilgisi (önceki olay da dahil)
 - a.4. Bağlam Bilgisi
- b. Yorum
 - b.1.Haber Kaynakları
 - b.2. Olay Taraflarının Olaya Getirdikleri Yorumlar

B.Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme

- a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
- b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması

2. Bölgesel Uyum

- a. Nedensel ilişki
- b. İşlevsel ilişki
- c. Referansal ilişki

3. Sözcük Seçimleri

4. Haberin Retoriği

- a. Fotoğraf
- b. İnandırıcı bilgiler
- c. Görgü tanıklarının ifadeleri

Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntemidir. Söylem formülleştirmek ve standardizasyonunu yapmak kolay değildir. Söylem analizine ilişkin yaklaşımların çeşitliliğe rağmen, hepsinin dayandığı ortak kurallar bulunmaktadır (Çelik vd.).

Geçtiğimiz yüzyılda akademik alanda yaygınlaşan ve iletişim alanında pozitivist bir etki ile yeni dünya görüşlerine alternatif bakış açıları kazandıran bir yöntemdir.

Söylem analizi farklılıkları ortaya koyar, bir söylemde meydana gelen değişime veya dönüşüme maruz kalan bilgileri, kelime yapılarını inceler. Anahtar sorusu 'Ne anlatılmak isteniyor?' Amaç bu anahtar sorunun cevabını bulabilmektir.

Genel özelliklerine değinecek olursak, birçok disiplini içerisinde barındıran disiplinler arası bir yöntemdir. Sosyoloji, felsefe, tarih, iletişim vb. Araştırma alanını sınırlayamayız. Hemen hemen her konuda ve birbirinden çok farklı alanlarda söylem analizi yapılabilir. Ayrıca dilimizde bulunan dilsel özelliklere de bakılır söylem analizinde.

Söylem analizi metinsel olmaktan farklı olarak bir metni eline alıp üç boyutuyla incelemektir. Her yönüyle bir kelimeyi ele almaktır. Metinle sadece metin olarak ilgilenmek değil de, yazarının yazma niyetine kadar inebilmektir. Söylem analizi yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli konuların başını tarafsızlık çeker. Söylem analizinde asla taraflı yorum yapılamaz. Bundan kaçınarak uygulanmalıdır. Birde başka önemli noktası asla cımbızlama yapmamaktır. Olmadık yerlerden olmadık anlamlar çıkarmamaktır.

Söylem analizi ayrıntıda değil, metnin tümünde ve metin kaleminin sahibinde saklıdır.

Söylem:

Yukarıda anlatılanlardan hareketle söylem; bir mesaja üç boyutlu bakabilmek, tüm yanlarını görebilmek ve sadece mesajı içerik olarak değil de, onu kimin ilettiğine, ileten kişinin ideolojisine, ilettiği kesime yani alıcıya ve konu iletmeye ki amacının tümünü kapsayan bir olgudur.

Söylem ve Dil:

Söylem, yalnızca dille birlikte düşünülebilir ve yalnızca dil olarak mümkündür (Sözen, 1999).

Söylemin önemine vurgu yapan Potter ve Wetherell'e göre, dil sosyal bir fenomendir. Sadece bireylerin değil bunun yanı sıra kurumların ve sosyal oluşumların özel anlamları ve değerleri vardır ve tüm bunlar dille ve sistematik yollarla ifade edilir. Metinler, iletişim ürünü olan dil birimleri ile ilişkilidir ve okuyucular/dinleyiciler pasif alıcılar değildirler (Potter ve Wetherell, 1987).

Potter'a göre dil, bireylerin kendilerini ifade edebilme ve diğer insanları anlayabilmeleri için bireye gerekli olan bakış açısını sunan bir nesnedir ve dilsiz bir dünya anlam bakımından eksiktir (Potter'a, 2004).

Dil sadece basit bir temsil ya da yansıtma aracı değildir. Dil değişik fonksiyonları içeriğinde barındıran karmaşık sistemler bütünüdür (Elliot, 1996).

Söylem ve Söylem Analizinin Teorik Temelleri:

Söylemi esas alan söylem analizinin temellerine bakıldığında teorik ve uygulama açısından yapısalcılık, post-yapısalcılık, post-modernizm ve hermeneutik'ten beslendiği görülmektedir.

Yapısalcılık:

Yapısalcılık, ölmekte olan varoluşçuluğun yerini alan bir fikir modası olarak 1950'li yıllarda Fransa'da doğmuştur. Yapısalcılık bir hümanizm eleştirisi olup, özneyi sıfıra indirger ve özneyi yok sayar. Yapısalcılığın temelleri Saussure tarafından atılmıştır. Saussure geleneksel dilbilim yaklaşımını yanlış bulur. O'na göre dilbilimin nesnesi, dilin sistemi, yapısıdır. Dili bilimsel olarak incelemek gerekir. Bu ise dili nesne durumuna getirmekle mümkündür. Dili anlamak demek, dilin öğeleri arasındaki o andaki bağlantıların oluşturduğu sistemi açıklamak demektir. Dil düşüncenin aracı değil, aksine düşünce dilin aracıdır. Dil gerçekliği yansıtmaz, gerçekliği üretir ve sözcüklerin anlamını nesneler değil, dil belirler. Yapısalcılık dili tarihsel gelişiminden bağımsız kapalı bir sistem olarak ele alıp inceleyen bir dilbilim temeli yaratmıştır (Orkunoglu, 2007).

Post-Yapısalcılık:

Yapısalcılık zamanla kendi içinden ve dışarıdan eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler Post-yapısalcılığın doğmasına kaynaklık etmiştir. Post-yapısalcılığa göre her şey bir yapıdır ve bu yapının merkezi ve sınırı yoktur. Dil kendi içinde kapalı bir sistem değil açık ve esnek bir sistemdir (Orkunoglu, 2007).

“Post- yapısalcı yaklaşım metin merkezli bir yaklaşımdır. Bu görüş, her metnin arkasında bir yapının bulunduğunu iddia ederek okuyucunun önemini hiçe sayan yapısalcı görüşün aksine, okuyucu merkeze alır. Metnin anlamını yazar değil, okuyucu belirler” (Sözen, 1999).

Postmodernizm:

Postmodernizm farklılaşan, bölünen kitlelerin kültürünü daha doğrusu “aşağı” kültür- lere yönelmiş, kitle kültürlerini azıztiren bir yaklaşımdır (Bolay, 1998). Modernist dünyanın konvergenez, çift değerlilik, bilginin hakimiyeti, konsensüs, ve öznelarası- lık, elit kültür anlayışına karşı olan postmodern dünya; çoğalma, mitosun rehabilitas- yonu, uyumsuzluk ve kitle kültürü ile karakterize edilir (Hesapçioğlu, 1998).

Postmodern görüşe göre felsefenin merkezinde bilinç değil, dil vardır. Post-moder- nistler arasında dil konusunda; a) dil gerçekliği yansıtmaz, b) dil gerçekliği artık yansı- tamaz şeklinde ana iki eğilim vardır. Dilin gerçekliği savunamayacağını ileri sürenler; dil ile gerçeklik arasında ilişki olmadığından dil, gerçekliği yansıtırma yeteneğinde ol- madığını ileri sürer ve dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi savunan tüm dilbilimsel teori- leri reddederler (Orkunoğlu, 2007).

“Postmodernizm yazarı yıkmıştır. Metni dönüştürmüş ve okuru yeniden yönlendirmiştir” (Hesapçioğlu, 1998).

Hermeneutik:

Hermeneutik, bir konuşma, yazılı kelimeler ya da resimlerden oluşan metnin ayrıntılı okun- ması ya da incelenmesine vurgu yapar (Neuman, 2008) ve geçmiş, dil ürünlerinin yazılı eserlerin dilini yorumlayarak anlamak, yorumlama işlevini üstlenir. (Sözen, 1999).

Van DİJK'e Göre Söylem Analizinin İlkeleri

Dijk (1997), söylem analizinin gözden geçirilmiş ilkeleri şöyle sıralar:

- Söylem analizi doğal olarak metin (yazılı) ve konuşma (sözel) halinde bulunan söy- lemler üzerinde odaklanır. Bu yazılı ve sözlü halde bulunan söylemler herhangi bir ekleme ya da sterilizasyondan geçmeyen, gerçekliğinden; doğrallığından ve olduğu şekilden mümkün olduğunca kayıp vermeyen gerçek datalardır.
- Söylem, söylemin yerel ve genel bağlamı içinde incelenir. Bu bağlamı meydana ge- tiren parçalar: söylemin geçtiği yer ve zaman, taraflar ve bu tarafların iletişimleri ve sosyal roller, konuyla ilişkili sosyal bilgiler, normlar ve değerler, kurumsal ve örgütsel yapılar olarak sıralanabilir.
- Söylem, sosyo-kültürel bağlam içinde sosyal uygulamanın doğal bir biçimi olarak meydana gelir. Dil kullanıcıları bireylerden soyutlanmaz, grupların, kurumların ya da kültürlerin bir üyesi olarak iletişim faaliyetlerinde birbirleriyle ilişkilidirler.
- Söylemin başarısı linear ve ardıdır. Yani, söylem birimleri birbiri ardına gelen birim- lere (her birim bir önceki ya da sonraki birimle ilişkili olarak) bağlı olarak açıklanır. Ayrıca söylem dizininde daha sonra yer alan unsurlar kendinden önce gelen unsurla- ra nazaran daha özel işlevlere sahip olabilmek özelliğini de (ör: cevaplar soruları takip eder) taşıyabilirler.

- Söylem analizi, söylemin düzeyi ve katmanlarıyla ilgilenmenin yanı sıra bunlar arasındaki karşılıklı ilişki ile de ilgilenir. Söylem düzeyleri söylem bileşenlerinin (sesler, kelimeler, sözdizimsel biçimler) farklı türlerini betimlemekle beraber söylemin farklı boyutlarını da (dilsel eylemler, etkileşim biçimleri) gözler önüne serer.
- Dil kullanıcıları ve analistler “anlam” la ilgilenir ve özel iki soru türü üzerinde odaklanır: “bu durumda bunun anlamı ne”, “neden bunu söyledi ya da bu durumda aslında kastettiği şey ne?”
- Genelde dil, söylem ve iletişim kurallı, hüküm verici etkinliklerdir. Bunlar, hem katı/kuralcı “her şey ya da hiçbir şey” dilbilgisi kurallarından, hem de esnek tartışılabilir etkileşim ilkelerinden oluşmaktadır.
- Söylem analizi sadece katı kurallar ya da ilkeler üzerinde odaklanmaz, buna ek olarak söylem içinde bireylerin neleri ihlal ettikleri, görmezden geldikleri ve muallâkta kaldıkları üzerinde de durur (Akt: Barker ve Galasinski, 2001, s. 63-64).

Söylem Analizi Yöntemi

Makro Yapı:

Haberlerin söylem analizi makro yapı içerisinde incelenir. Makro yapı içerisinde de tematik ve şematik yapı incelemeleri kullanılır.

Tematik Çözümleme:

Haberlerin tematik çözümlemesinde başlıklar, alt başlıklar, üstbaşlıklar, spot/haber girişleri incelenir

Başlıklar:

Başlıklar, haber metinlerini özetleyerek haber metinlerine ilişkin en önemli bilgileri içermektedir. Başlıklar, bilişsel açıdan da öneme sahiptir.

Haber metinlerinde öncelikle başlıklar okunmakta ve böylelikle başlıkları, haber metninin tümünün anlamlandırılması sürecinde ya da metnin geri kalanının okunmadan önce ana temaların ne olduğunun anlaşılması noktasında okuyucular tarafından kullanılmaktadır. Başlıklar, haberlerin anlamlandırılmasında okuyucuların ihtiyaç duyduğu konuyla ilgili bilgilerin bellekte çağrıştırılması ve etkinleştirilmesi gibi bir işlevi de yerine getirmektedir (Van Dijk, 1991).

Spot/ Haber Girişleri:

Haberin önemli bir bölümünü oluşturan spotlar, alt ve üst başlıktan küçük, haber metninden büyük puntolarla verilerek, okuyucuya haberin içeriği ile ilgili özet sunmaktadır. Haber girişlerinde en önemli bilgiler önce verilmekte ve böylelikle okurların haberi okumaya özendirilmesi amaçlanmaktadır. Haber girişlerinin bir başka önemli özelliği ise genelden özele doğru giden bir nitelik taşımasıdır (Van Dijk, 1988).

Şematik Çözümleme:

Şematik çözümleme, durum ve yorum bölümlerinden meydana gelmektedir. Haberin şematik çözümlemesi; olaya ve olayın arkasında olup bitene ilişkin bilgilerin bulunduğu bölümün incelenmesi ve haber aktörlerinin görüşlerinin alıntılandığı bölümün analiz edilmesi ile oluşur.

Durum:

Durum bölümünde ana olay, sonuçlar yer almaktadır. Durum bölümünde arka plan bilgilerine de yer verilmektedir.

Ana Olay:

Ana olayın sunumunda genellikle haber girişi dikkat çekmektedir. Çünkü ana olaya, genellikle haber girişlerinde yer verilmektedir. Ayrıca haber girişleri ve ana olay, başlıklarda yer alan anlamla benzer bir biçimde oluşturulmaktadır (Van Dijk, 1988).

Sonuçlar:

Bir olayın haber olarak değerlendirilebilmesinin nedenleri habergirişinden çıkarılabilmektedir. Böylece sonuçlar kapsamında, ana olay ile benzeyen haber girişleri ön plana çıkmaktadır.

Mikro Yapı:

Mikro yapının incelenmesinde sentaktik çözümleme, kelime seçimleri(lexical)ve haberin retoriği unsurları yer almaktadır. Ayrıca mikro yapıda bölgesel uyum da analiz edilebilmektedir.

Sentaktik Çözümleme:

Sentaktik çözümleme kapsamında cümlelerin etkenlik-edilgenlik, uzunluk-kısalık ya da basitlik-karmaşıklık gibi kullanım yapılarına bakılmaktadır.

Ayrıca haber metinleri içerisinde ideolojik konuların ve imaların incelenmesi, sentaktik yapılarda olmaktadır.

Kelime Seçimleri(Lexical):

“Haber metni oluşturulurken tercih edilen birçok sözcüğün ideolojik anlamları bulunmaktadır. Farklı haber metinlerinde aynı grup için kullanılan terörist, militan, gerilla, özgürlük savaşçısı gibi sözcükler haber söylemi içerisinde birbirinden çok farklı olan ideolojik yaklaşımları göstermektedir” (Şeker, 2009). Bu sebeple haber söyleminde kullanılan kelimeler, haber söyleminin çözümlenmesine önemli bir yere sahiptir.

Haberin Retoriği:

“Haberin retoriğinde haberi ikna edici kılmak, dikkat çekmek ve inandırıcılık sağlamak amacıyla olayın taraflarından alıntılar yapılmaktadır.” (Van Dijk, 1988).

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmanın verilerine ilişkin bulgular ve yorumlar yapılacaktır.

Cumhuriyet Gazetesi

11 Ekim 2015 Pazar günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 1) "Bu canların hesabını kim verecek?" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haberin içeriğinde patlamayı meydana getiren terör örgütüyle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Başlıkta verilen cümlelerin muhabirin yorumu olduğu görülmektedir. Haberde verilen tam sayılar haberin kesinlik ilkesine uygundur.

12 Ekim 2015 Pazartesi günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası,2) "Murat Karayılan'dan "Ankara" açıklaması" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Olaya ilişkin olan konuşmalardan yapılan alıntılar haberin retoriğini güçlendirmektedir. PKK'lı Murat Karayılan'ın "üzerine gidilmedikçe" ve "halka dönük saldırılar olmadığı müddetçe" ifadeleri Karayılan'ı destekler niteliktedir. Karayılan'ın sözlerine yer verilmesi de başlığı desteklemektedir.

12 Ekim 2015 Pazartesi günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 3) "Temizlik görevlileri 2 gün sonra "organ parçası" buldu" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlıkta, ara başlıkta ve metinde muhabirin yorumları bulunmaktadır. Hiç kimsenin söylemine yer verilmediği için retorik yoktur. Ancak "belirtildi", ibaresi lexicaldır.

13 Ekim 2015 Salı günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 4) "Twitter ve Facebook neden yavaşladı?" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haber içerisinde sosyal medya uzmanı ve bilişim avukatı Serhat KOÇ'un ifadelerine yer verilerek, haber desteklenmiştir. "1 milyona yakın" ifadesi retorik oluşturmuştur. Tam bir sayının verilmemesi kesinlik ilkesine aykırıdır. Alt başlıklarda verilen kesinlik ifadeleri habere olan güveni arttırmaktadır ve haber hakkında kaynak verilmiştir. Ara başlıkta yer alan "boğazını sıkamak" ifadesi metin de açıklanarak haber bütünlüğü sağlanmıştır.

14 Ekim 2015 Çarşamba günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 5) "Ankara Emniyet Müdürü görevden alındı" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haber içeriğinde Emniyet Müdürü hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca başlığı destekler nitelikte İçişleri Bakanlığının açıklaması bulunmaktadır. Metin içerisinde retorik bulunmamaktadır.

14 Ekim 2015 Çarşamba günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 6) "Yayın yasağı bizim için yok hükmünde" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haberin başlığı metin içerisinde bulunmadığı için bir muhabir yorumu yansıtma niteliğindedir. Ayrıca Cumhuriyet gazetesinin açıklamasını destekler niteliktedir. Metinde ki "denildi" ve "bildirildi" ifadeleri retorik oluşturmaktadır. "İvedi" ibaresinin koyu renk seçimi ve tırnak işareti içerisinde vurgulanarak yazılması lexicaldir. Cumhuriyet gazetesinin bu karara karşı yaptığı açıklama gazetenin habere karşı olan ideolojisini yansıtmaktadır.

15 Ekim 2015 Perşembe günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 7) "Bir canın bedeli 820 TL" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haberin başlığı haber içerisinde yer aldığı için yorum değil alıntıdır. Haber içerisinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının açıklamasına yer verilmiştir. Ayrıca "belirtildi" ifadesi lexicaldir. Söylem niteliği olmadığından lexical yoktur.

15 Ekim 2015 Perşembe günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 8) "TGC, Ankara katliamı ile ilgili yayın yasağına dava açıyor" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Metinde, ara başlıkta ve başlıkta herhangi bir yorum ve retorik bulunmamaktadır. Ayrıca haber Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin (TGC) ideolojisini yansıtmakta ve desteklemektedir.

Tüm bu haber ve haber söylemlerinden yola çıkarak Cumhuriyet Gazetesi için hükümet ve iktidar karşıtı bir ideolojiyi benimsediğini söylemek mümkündür. Keza yapılan haberlerde yer alan;

- Devlet yok,
- Hesap verecekler,
- Kanlı cumartesi,
- Çöken Atatürk Türkiye'si değil, çöken Atatürk Türkiye'sini batırmaya çalışan AKP hükümetiydi,
- Yayın yasağını tanımıyoruz, yok hükmündedir vb.

ifadeleri bu görüşü desteklemektedir.

Yeni Akit Gazetesi

11 Ekim 2015 Pazar günü Yeni Akit gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 9) "Ankara'da seçim ayarlı bomba" diye bir başlık, 4 ara başlık ve bu ara başlıkların metinleri bulunmaktadır.

Ana başlık muhabirin yorumunu içermektedir. Ara başlıklar olayın durumunu ortaya koymaktadır. Dönemin başbakanının yaptığı açıklama ile ara başlık desteklenmiştir. “İfade edildi”, “harekete geçtiler” söylemleriyle lexical oluşmuştur. Dönemin başbakanının yaptığı açıklama retoriktir. Verilen tam sayılar ile haber kesinlik ilkesine uymaktadır ve haber altında verilen karikatür ile olaya bir söylem oluşturularak retorik yapılmış, ana başlıkta yer alan söylem görselleştirilmiştir. Ve haber içinde kullanılan “kirli senaryo”, “karanlık odaklar” gibi söylemler haberin ideolojik yaklaşımını gösterir. Uzman yorumları ise habere kaynak sağlamaktadır.

12 Ekim 2015 Pazartesi günü Yeni Akit gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 10) “İnadına kardeşlik” diye bir başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlık metin içinde kullanılmış ve retorik oluşturulmuştur. Tam sayı vermesi kesinlik ilkesine uygundur. Metin içinde ki “denildi” ve “dediler” gibi ifadeler lexical açıdan alıntı yapılan kişinin açıklamalarını destekler niteliktedir. Ayrıca “Türkiye’nin 2023 vizyonu” cümlesi haberi yapan gazetenin ideolojisini göstermektedir.

13 Ekim 2015 Salı günü Yeni Akit gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 11) “Barış dediler ama...” ve “Savaş mitingiydi” diye 2 başlık, 3 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlıklar muhabirin yorumunu içermektedir. Ayrıca metin içerisinde bulunan mecaz anlamlar ve kafiyeyle ile retorik oluşturulmaktadır. Yine haberde kullanılan “terör örgütü”, “terör” gibi ifadelerle lexical oluşturulmaktadır. Egemen söylemin dili vardır ve bu lexically haberin ideolojik yaklaşımını göstermektedir.

14 Ekim 2015 Çarşamba günü Yeni Akit gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 12) “Saldırı Onu İşaret Ediyor” ve “Katliam PKK’nın işi” diye 2 başlık, 4 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haberde “PKK”, “terör”, “terör örgütü” gibi ifadelerle lexical oluşturulmuş ve haberin ideolojik yaklaşımı belirtilmiştir. “İfade etti” söylemiyle retorik oluşturulmuş ve haberin inandırıcılığı pekiştirilmiştir ve Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu’ndan alıntılar yapılmıştır. Ayrıca lexical açıdan alıntılar yapan kişinin söylemleri desteklenmiştir. “Özellikle sosyal medyada günün en çok konuşulanları arasında yer alan acılı oğlun tepkisi terörist sever Doğan medyasının yanı sıra, Demirören ve Paralel medya tarafından da görmezden gelindi” kısmında kaynak belirterek haberin güvenilirliği ve apaçık ideolojisi ortaya konmuştur. Ayrıca “ateşkes” söylemi alaycı bir ifadeyle metinde yer almıştır.

15 Ekim 2015 Perşembe günü Yeni Akit gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 13) “Saldırı DAEŞ-PKK ortak yapımı” diye bir başlık, 3 alt başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haberin başlığı muhabirin yorumudur. Metinde ki “tespit edildi”, “bilgilendirildi”, “belirlendi” lexical söylemleri haberin başlığını desteklemektedir. Başlıkta ki ve metin içinde ki

“DAEŞ”, “PKK” söylemleri haberin ideolojisini yansıtmaktadır. “bomba patlayacak” söyleminde kaynak Twitter iken, diğer söylemlerde kaynak belirtilmemiştir. Buda haberin gerçekliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca haberin altında verilen karikatür bir retorik oluşturmakta ve başlığı görsel açıdan desteklemektedir. İnandırıcılığı arttırmaktadır. Ayrıca başlığın altında ayrı bir haber olarak verilen ve dönemin başbakanının açıklamasını içeren metin, haberin inandırıcılığını desteklemektedir.

Tüm bu haber ve haber söylemlerinden yola çıkarak Yeni Akit Gazetesi için hükümet ve iktidar yanlısı bir ideolojiyi benimsediğini söylemek mümkündür. Keza yapılan haberlerde yer alan;

- İŞİD değil DAEŞ,
- Karanlık odaklar,
- Fırsatçılara prim vermeyin,
- Barış değil savaş mitingi,
- Hedef Türkiye,
- Katliam PKK'nın işi,
- Saldırı DAEŞ ve PKK ortak yapımı,
- Paralel medya ve Doğan medyaya sert eleştiriler,
- HDD'yi mağdur gösterme bombaları bunlar vb.söylemleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Hürriyet Gazetesi

11 Ekim 2015 Pazar günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası,14) “Ankara tren garı önünde patlama:95 ölü,48’i ağır 246 yaralı” diye bir başlık, 9 ana başlık ve 9 metin bulunmaktadır.

Başlık kesin bilgiler içerir dolayısı ile kesinlik ilkesine uymaktadır .Haber metinleri muhabir yorumlarını içermektedir. Ara olay hem başlıkta hem metin içinde benzer bir biçimde oluşturulmuştur. Metin içerisinde “üst düzey bir emniyet yetkilisi...” dedi, lexicalvardır. Ancak bayrak belirtilmediği için güvensizlik meydana gelmiştir.”3 bakana tepki”’katildevlet”’twittere yavaşlatma” söylemleri birer retoriktir. “İşid” söylemi ile ideolojik tarafa vurgu yapılmıştır.

11 Ekim 2015 Pazar günü Hürriyet Gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası,15) “polis alanda parmak aradı” diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlık muhabirin yapılan çalışmaya getirdiği yoruma dayalıdır. Metin içerisinde kesin rakamlar verilerek haber kesinlik ilkesine uygun bir şekilde alınmıştır. Ayrıca haberde kaynak belirtilerek, haberin güvenilirliği desteklenmiştir. Haber metni, başlığı desteklemektedir.

12 Ekim 2015 Pazartesi günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 16) “binlerce kişi saldırının meydana geldiği alana akın etti.” diye bir başlık, 2 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Metin ve başlıklar muhabirin yorumunu içermektedir."binlerce kişi" ifadesi bir retorik oluşturur. Tam sayı verilmemesi haberin kesinlik ilkesine aykırıdır. Haberin içindeki "barışı demokrasi, emek", yeterli güvenlik önlemi almamak" söylemleri harbin ideolojisini yansıtmaktadır.

12 Ekim 2015 Pazartesi günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 17) Demirtaş:"128 yoldaşımızı kaybettik" diye bir başlık, 3 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlık ve metin muhabirin yorumlarını içermektedir. Metin içerisinde verilen kesin bilgiler haberin kesinlik ilkesi ile uyumaktadır. 'elbet hesap soracağız', "bizi katledenlerle acıda nasıl buluşalım?", "aynı anda asfalta vursak...", "geldikleri yerlere tabutlarla geri gönderiyoruz, affetsinler bizi" başlıkları HDP eşbaşkanı Selahattin Demirtaş'ın konuşmasından kesitler içermektedir. Ayrıca Selahattin Demirtaş'ın konuşmalarının sonunda kullanılan "... ifadelerini kullandı", "...dedi", "...diye konuştu" lexicalleri kullanılmıştır. Başlıklar konuşmanın içindeki metinden alıntıdır. Haberin içindeki "faşizm", "işid", "ezilenler" söylemleri ideolojisini yansıtmaktadır.

13 Ekim 2015 Salı günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 18) "Başbakan Davutoğlu: Türkiye'de intihar eylemi yapabilecek kişilerin belli bir listesi dahi var" diye bir başlık, 30 ara başlık ve her başlığın metni bulunmaktadır.

Ana başlık, ara başlık ve metinlerin tamamı dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun yaptığı konuşmadan alıntıdır. Haberin içerisinde yorum lexical ve retorik bulunmamaktadır. Habere kaynak gösterildiği için güvenilirlik ilkesine uygundur.

13 Ekim 2015 pazartesi günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 19) "Twitter ve Facebook neden yavaşladı." "Twitter ve Facebook neden yavaşladı?" diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haber içerisinde sosyal medya uzmanı ve bilişim avukatı Serhat KOÇ'un ifadelerine yer verilerek, haber desteklenmiştir. "1 milyona yakın" ifadesi retorik oluşturmuştur. Tam bir sayının verilmemesi kesinlik ilkesine aykırıdır. Alt başlıklarda verilen kesinlik ifadeleri habere olan güveni arttırmaktadır ve haber hakkında kaynak verilmiştir. Ara başlıkta yer alan "boğazını sıkamak" ifadesi metin de açıklanarak haber bütünlüğü sağlanmıştır.

Aynı haberin hiçbir şeyi değişmeden aynı şekilde ve söylemlerle Cumhuriyet gazetesinde de yer alması Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinin haber ideolojisinde benzerlik gösterir.

14 Ekim 2015 Salı günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 20) "Davutoğlu: 2 örgütün izi var" diye bir başlık, 2 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Ara başlık dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun konuşmasından alıntıdır. Haberin metni Davutoğlu'nun konuşmasını içerir. 'Davutoğlu; iki ayrı intihar saldırısı ile ilgili çalışmaların yürüdüğünü ve iki ayrı terör örgütünün izine rastlandığını duyurdu' retoriği haberi desteklemektedir. Habere kaynak gösterilerek haberin güvenilirliği artırılmıştır.

14 Ekim 2015 salı günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 21) "Ankara emniyet müdürü Kadri Kartal görevden uzaklaştırıldı" diye bir başlık, 2 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Haber başlığı metnin bir kısmı muhabirin yorumunu içermektedir. Haber içerisinde bulunan "uzaklaştırıldı", "ifade edildi" gibi haber fiilleri lexical oluşturur. Metin içinde kaynak gösterilerek haberin güvenilirliği artırılmıştır. Ayrıca metin içinde verilen kesin rakamlar haberin kesinlik ilkesine uygundur.

15 Ekim 2015 Çarşamba günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 22), "Ankara katliamında 'her türlü yayın yasaktır' " diye bir başlık, bir ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlık ve metin muhabirin yorumunu içermektedir. Haber metni içinde geçen "ivedi" "bildirildi", "denildi" lexicalleri haberi destekler. Ayrıca habere ek verilen yayın yasağının gösterildiği belge haberi destekleyip kaynaklık ettiği için güven oluşturur.

15 Ekim 2015 Çarşamba günü Hürriyet gazetesinde yer alan habere göre (Haber kaynakçası, 23), "Ankara barosundan yayın yasağına itiraz" diye bir başlık, 2 ara başlık ve bir metin bulunmaktadır.

Başlık ve haberin bir bölümü muhabirin yorumunu içermektedir. Ayrıca haber içerisinde Ankara Baro Başkanı Hakan Canduran'ın konuşmasına yer verilmiş, "...dedi", "...söyledi", "... ifade etti" söylemleri ile retorik oluşturulmuştur. Ara başlıklar konuşma metni içindeki ifadelerden alıntıdır. 'ifade özgürlüğü', 'özgür basın' söylemleri haberin ideolojisini belirtir.

Tüm bu haber ve haber söylemlerinden yola çıkarak Hürriyet gazetesi için diyebiliriz ki belirli bir ideolojiye sahiplik yapmıyor, tiraj için her haberde taraf ideolojisi ile besleniyor. Yani haberin tarafı ne ise onu yapıyor ve her taraf için bir haber mantığı ile hareket ediyor. Keza haberlerinde yer alan söylemler incelendiğinde Türkiye'deki tüm görüşlere ve kutuplaşmalara değinildiği gözlemlenmektedir.

Sonuç

Bu çalışma 10 Ekim 2015 Ankara Patlaması terör olayının yazılı basın üzerindeki etkilerini ve farklılıklarını incelemiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan terör, terörizm, şiddet, ideoloji gibi kavramlar detaylı olarak incelenmiştir. Başta terör kavramı olmak üzere tüm kavramların günümüz Türkiye'sin de sıradanlaştığını içimizden bir kavrammışçasına karşılandığı haber metinlerinde görülmüştür. Keza olaydan çok ideolojilerin konuştuğu günümüz gündemlerinde bu şaşılasi bir durum değildir. Örneklem alınan yazılı medya mecralarının haber yapmaktan ziyade, ideoloji sattığı, hükümete destek veya köstek olma çabaları içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki halkın gerçek ve dosdoğru haber almaya, ideolojiden uzak, doğrucu bir medyaya ihtiyacı vardır. Tüm basın araçlarından ve özellikle yazılı basın araçlarından beklenen hiç bir ideolojinin arka bahçesi olmadan tarafsız ve gerçekçi haberler yapmalarıdır. Kitle iletişim araçları için önemli olan haberde birilerini karalamak, karşıya suç yüklemek veya tiraj arttırmak değil; neden Türkiye’de bu terör eylemleri oluyor? Bizler ne yapabiliriz? Bilmeyen kesimi nasıl bilinçlendirebiliriz? v.b. soruları sormaktır. Bunlar için cevap aramaktır. Çünkü medya yani kitle iletişim araçları günümüzün 4.büyük gücü olarak zikredilmektedir. Bu sebeple amacından sapmamalıdır.

Sonuç olarak çalışmanın varsayımlar kısmında belirtilen;

1. İncelenen yazılı basınlar kendi fikirlerini haberlerine yansıtmaktadır.
2. İncelenen medya organları haber doğruluğundan ziyade doğru bildiği ideolojiyi yansıtmaktadır.
3. İncelenen medya organları kendi fikirleri doğrultusunda halkı etki altına almak ve süzgeç kullandırmadan benimsetmeye çalışmaktadır.
4. İncelenen yazılı basın organları görüneni değil görünmesini istediğini dayatmaktadır.
5. İncelenen yazılı basınlar haber yapmak yerine ideoloji satmaktadır.

Varsayımlarından yola çıkarak 2015 Ankara Patlaması terör olayı 5 günlük yazılı medya içerisinde Cumhuriyet, Yeni Akit ve Hürriyet gazetelerinin 23 haberi üzerinden incelenmiş, sonuçlar Van Dijk’in söylem analizi yöntemi ile analize tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre incelenen basın organlarının gündemde hangi olay olursa olsun sadece ideoloji yaptıkları ve bunları söylemlerine yansıtmaktan çekinmedikleri gözlemlenmiştir. Yine bulgulardan edinilen bilgilere göre ideoloji farklılığının asıl sebebi iktidarla olan ilişkilerin yakınlık veya uzaklık dereceleri olduğu gözlemlenmiştir. Veri analizleri ile edinilen bilgiler, çalışmanın varsayımlarını desteklemektedir.

Kaynakça

- Acaroğlu, Okan. (2010). Terör Olaylarının Medyada Yansıtış Biçimindeki İdeolojik Farklılıklar (15-20 Kasım 2003 İstanbul Patlamaları Örneği Üzerinden Bir İnceleme).
- Alkan, Necati. (2003). *Medya ve Polis*. RTÜK EGM Ortak Paneli, RTÜK Yayınları.
- Althusser, Louis. (2000). *Özeleştirici Öğeleri*. Levent Targu (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Anonim. (1993) *Ansiklopedik Siyasi Terimler ve Örgütler Sözlüğü*. Ankara: Güvenlik ve Yargı Muhabirleri Derneği Yayınları.
- Avşar, Zakir. (2003). *Medya ve Polis*. RTÜK EGM ortak paneli, RTÜK yayınları.
- Aziz, Aysel. (1984). *Terör ve Kitle İletişim Araçları*. Ankara: BM Türk Derneği Yıllığı.
- Belge, Murat. (2004). *Önsöz, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*.
- Bengi, Hilmi. (2003). *Medya ve Polis*. RTÜK EGM ortak paneli, RTÜK yayınları.
- Biçer, Serkan. (2013). *Facebook Sosyal Ağ Sitesinde Akademisyenlerin Kendilik Sunumu*. (Yayınlanmamış doktora tezi).

Bilir, Hüseyin. (2009). *Terör, Medya ve Devlet*. İstanbul: IQ Yayınları.

Creswell, John. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.

Cumhuriyet Gazetesi. 11-15 Ekim 2015.

Çelik, Hilal ve Ekşi, Halil, Söylem Analizi.

Çetin, Nurdilek. (2014). *Gazete Haberlerinde Kimlik İnşası: Terör Haberlerinin Sunumu*.

Duruoğlu, Tuba. (2003). *Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Olayı Örneği Üzerine inceleme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.

Elliott, Rodger. (1996). *Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts*. Marketing Intelligence and Planning.

Gökulu, Gökhan. (2005). Terör Eylemlerinin Medyaya Yansıması (15 – 20 Kasım 2003 - İstanbul Saldırıları Örneği).

Henze, Paul. (1983). "Terörizmle Başa Çıkmak, 1980'lerde NATO" Sisav tarafından 1982 de düzenlenen Seminer. İstanbul: Doyuran Matbaası.

Hesapçıoğlu, Muhsin. (1998). Modernizmden Postmodernizme Eğitim Anlayışları ve Okulun Geleceği. *Yeni Türkiye*. 21. y.y. Özel Sayı, 19.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bilim-teknik/386957/Twitter_ve_Facebook_neden_yavaslati.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/385523/Bu_canlarin_hesabini_kim_verecek.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/386289/Murat_Karayilan_dan_Ankara_aciklamasi.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/386307/Temizlik_gorevileri_2_gun_sonra_organ_parcasi_buldu.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/386947/Ankara_Tren_Gari_nda_supheli_paket_panigi.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/387947/Yayin_yasagi_bizim_icin_yok_hukmunde.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/388551/Bir_canin_bedeli_820_TL.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/388585/TGC_Ankara_katliami_ile_ilgili_yayin_yasagina_dava_aciyor.html

http://www.gazeteler2.com/11_ekim_2015_pazar_tarihli_yeni_akit_gazetesi.html

http://www.gazeteler2.com/12_ekim_2015_pazartesi_tarihli_yeni_akit_gazetesi.html

http://www.gazeteler2.com/13_ekim_2015_sali_tarihli_yeni_akit_gazetesi.html

http://www.gazeteler2.com/14_ekim_2015_carsamba_tarihli_yeni_akit_gazetesi.html

http://www.gazeteler2.com/15_ekim_2015_persembe_tarihli_yeni_akit_gazetesi.html

<http://www.hurriyet.com.tr/ankara-barosundan-yayin-yasagina-itaraz-30320781>

<http://www.hurriyet.com.tr/ankara-emniyet-muduru-kadri-kartal-gorevden-uzaklastirildi-30306983>

<http://www.hurriyet.com.tr/ankara-katliaminda-her-turlu-yayin-yasak-30314293>

<http://www.hurriyet.com.tr/ankara-tren-gari-onunde-patlama-95-olu-48i-agir-246-yarali-30285510>

<http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-davutoglu-turkiye-de-intihar-eylemi-yapabilecek-kisilerin-belli-bir-listesi-da-hi-var-30292610>

<http://www.hurriyet.com.tr/binlerce-kisi-saldirinin-meydana-geldigi-alana-akin-etti-30287000>

<http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-iki-orgutun-izi-var-30308350>

<http://www.hurriyet.com.tr/demirtas-128-yoldasimizi-kaybettik-30286844>

<http://www.hurriyet.com.tr/polis-alanda-parmak-aradi-30285108>

<http://www.hurriyet.com.tr/twitter-ve-facebook-neden-yavaslati-30299117>

Hürriyet Gazetesi, 11-15 Ekim 2015 .

Kazancı, Metin. (2002). *Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kazancı, Metin. (2003). Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılamamış Bir Söyleşi. *Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*.

Kışlalı, Ahmet Taner. (1998). *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Yayınları.

- Mardin, Şerif. (2002). *İdeoloji*. Bütün Eserleri 3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Frederick. (1976). *Alman İdeolojisi*. Sevim Belli. (Çev.). Ankara.
- Mc Lellan, David. (1999). *İdeoloji*. Ercüment Özkaya. (Çev.). Doruk Yayınları.
- Orkunoğlu, Yener. (2007). *Neitzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Oxford Advanced Learned Dictionary (1994'ten aktaran Okan Acaroğlu). 2010.
- Özdemir, Sait. (1998). *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*. İstanbul.
- Sözen, Edibe. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi, Güç Ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Şeker, Mustafa. (2009). *Dağlıca Baskını Haberlerinin Söylemi, Terör ve Haber Söylemi*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Tümay, Koray. (2012). Türkiye'de Terör Olaylarının Medyaya Yansımaları Yazılı Basında 19 Ekim 2011 Çukurca Saldırısı Örneği.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (1981). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üşür, Serpil Sancar. (1997). *İdeolojinin Serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Van Dijk, Teun A. (2003). *Söylem ve İdeoloji. Çokalanlı Bir Yaklaşım*. B. Çoban, Z. Özarslan, N. Ateş. (Çev.) Söylem ve İdeoloji: Mitoloji-Din-İdeoloji. İstanbul: Su Yayınları.
- Van, Dijk, Teun. (2003). *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınları.
- Van, Dijk. (1988). Teun A. News Analysis. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Van, Dijk. (1999). *Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları, Medya İktidar İdeoloji*. Mithad Küçük. (Çev.). Ankra: Ark Yayınları.
- Yeni Akit Gazetesi, 11-15 Ekim 2015.

İKTİSAT

Orta Asya'nın Hidropolitik Sorunları: Tacikistan ve Kırgızistan Örneği

Marhabo Abdujabarova*

Öz: SSCB döneminde Orta Asya devletlerinin sınırları göz ardı edilerek her birine tek bir ekonomik bölge içinde kendine özgü roller dağıtıldığı söylenebilir. Genel olarak bölge ülkelerini tarım bölgeleri ve tarım alanlarının sulama ihtiyaçları için su sağlayan bölgeler olarak iki gruba ayırabiliriz. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız devletler merkezi planlamadan kısmen vazgeçerek ulusal stratejik önceliklerine göre ekonomi politikalarını tasarlamaya yöneldiler. Bu yeni uygulamalar ve bölgenin yirmiyeye yakın sınır aşan suları üzerinde hakimiyet kurma rekabeti, komşu devletler arasında gerginliğe yol açmaktadır. Günümüzde bölge devletleri karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde daha cazip çözümler arayışı içinde oldukları görülmektedir. Diğer taraftan zaman zaman ihtilaflar bu işbirliği çabalarını yavaşlatmaktadır. Çalışmamızın kapsamı Tacikistan ve Kırgızistan ile sınırlandırılmaktadır. Bu iki ülkeyi seçmemizin nedeni, diğer komşu ülkelerle kıyasladığımızda ekonomik ve askeri güçlerinin zayıf olması (siyasi baskılara maruz kalması), petrol ve doğal gaz gibi alternatif enerjiye sahip olmaması; dolayısıyla enerji açısından hidroelektrik santrallerin inşaatının tamamlanmasına son derece ihtiyacı olan iki devlettir. Ayrıca ülkelerin halen proje aşamasında olan baraj inşaatları için finansman arayışı içinde olmaları ve Orta Asya bölgesi ile ilgili çıkarları olan küresel güçlerin bölgeye muhtemel nüfuzu bölgenin stratejik önemini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Hidroelektrik Santral (HES), Orta Asya, Baraj

Giriş

20. yüzyıldan itibaren su kaynaklarının çeşitli sektörlerde yoğun olarak kullanılması ekonomik açıdan önemini arttırmaktadır. Bu ise hidropolitik sorunları beraberinde getirmektedir (Yıldız ve Özbay, 2012, s.22-23).

Strateji uzmanları, 21. yüzyılda dünyada çatışmaların büyük bir kısmının nedeni su kaynakları üzerinde ülkelerin hakimiyet kurma rekabeti olabileceğini söylemektedirler. Çevre bağlamında su sorunları, 5 Haziran 1972'e Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Çevresi Konferansı'nda ele alındı. 1992'den sonra bu alanda çalışan Stockholm Water Symposium, Global Water Commission for Water, World Water Council, International Water Resources Association gibi birçok örgüt kuruldu (Ulusoy, 2007, s.204-205).

* Marmara Üniversitesi, İktisat Politikası Bölümü, mabokg@gmail.com

SSCB'nın dağılımıyla Orta Asya cumhuriyetleri arasında su konusunda anlaşmazlıklar her geçen gün hız kazanmaktadır. Bu bölgenin su ihtiyaçlarını karşılayan Amu Derya ve Siri Derya'nın su kapasitesi günden güne düşmektedir. Bu durum Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan'ın tarım alanlarını etkilemektedir. Diğer taraftan, coğrafi özellikleri nedeniyle yukarıda bahsedilen ülkelere nazaran çok dağlı (yaklaşık % 80-90) ve tarıma pek elverişsiz, temini açısından petrol ve doğal gazı sahip olmayan, hidroelektrik enerjiye yüksek derece bağımlı Tacikistan ve Kırgızistan var. Özbekistan başta olmak üzere pamuk ve buğday ihracatçısı ülkeleri Tacikistan ve Kırgızistan'dan daha donanımlı askeri ve ekonomik güçlerini hem su, hem sınır anlaşmazlıklarında baskı olarak uygulamaktadırlar. Ayrıca bölgenin etnik çeşitliliğinin de bu ihtilaflarda zaman zaman tehdit unsuru olarak gösterilmesi sakıncalı sonuçlara yol açabilmektedir (Kapan, 2009, s.196-202).

SSCB döneminde bu bölgenin sınırları göz ardı edilerek devletlerin her birine ayrı rol verilerek toplamda bir bütün ekonomik bölge gibi görülmekteydi; yukarı su havzasında yerleşen devletleri aşağı havza devletlerinin tarımı için su sağlamaktaydı, diğer taraftan petrol/elektrik gibi enerji desteklerinden faydalanıyordu (Yıldız, 2012, s.21-22). SSCB'nin dağılımıyla bu merkezi planlamadan kısmen vazgeçilerek devletler kendi stratejik önceliklerine göre doğal kaynaklarının yönetim politikalarını yeniden tasarlamaya çalıştıklarında yeni çıkar çatışmaları ortaya çıktı (Yıldız, 2012, s.14.)

Dolayısıyla Sovyetler rejiminin çökmesi ile Tacikistan'da Rogun barajının ve Kırgızistan'da Kambarata 1-2 barajlarının tamamlanamaması, diğer taraftan tarımsal sulama tesislerinin yıpranması bölgenin planlanan bütünleşik ekonomik 'projesinin' eksik kalan unsurlarını yansıtmaktadır (Yıldız, 2012, s.26,42,58).

Orta Asya'da Amu Derya ile Siri Derya ve Aral Gölü üzerindeki su anlaşmazlıkları beş ülkeyi etkilemektedir. Çalışmamızın kapsamı Tacikistan ve Kırgızistan ile sınırlandırılacaktır. Bu iki ülkeyi seçmemizin nedeni de diğer komşu ülkelere kıyasla ekonomik ve askeri güçlerinin zayıf olması (siyasi baskılara maruz kalması), petrol ve doğal gaz gibi alternatif enerjiye sahip olmaması, enerji açısından hidroelektrik santrallerin tamamlanmasına son derece ihtiyacı olmasıdır.

Bölge ülkelerinin dışarıdan gelen sulara bağımlılık oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir (FAO, aktaran Yıldız, 2012, s.32).

Ülkeler	Bağımlılık Oranı
Kazakistan	%31
Kırgızistan	%0
Tacikistan	%16
Türkmenistan	%97
Özbekistan	%77

Görüldüğü gibi Kırgızistan bu konuda daha avantajlı durumdadır.

Tacikistan'ın Durumu

Amu Derya (Ceyhun) nehri Pamir Dağları'ndan Aral Gölü'ne kadar olan yolunda (yaklaşık 2400 km) beş ülkenin topraklarından geçmektedir. Nehir sularının yaklaşık %80'ini Tacikistan'dan almaktadır. Rogun ve Sangtuda Barajı projelerinin gerçekleştirildiğinde Amu Derya'nın akımının yaklaşık yarısının Tacikistan'ın denetimine geçerek aşağı su havzasında bulunan komşuları (Özbekistan, Türkmenistan) ile ihtilafları beraberinde çıkarabilir. Günümüzde Nurek Barajı'nın kapasitesi (10,5 milyar m³) ile nehrin akımının %40'ını denetimi altında tutmaktadır. Nurek Barajının inşaatı 1961'de başlayıp 1961'de bitmiş, 310 m yüksekliğinde olup dünyanın en yüksek barajı olmaktadır. Yıllık ortalama 11,2 milyar kWt enerji sağlamaktadır. 650 bin hektarlık tarım alanını sulama kapasitesine sahiptir. Nurek barajının ölü hacminin büyük olması nedeniyle Amu Derya Vakhsh nehrinin büyük akımlarını sadece dönemsel kontrol edebilmektedir. Onun yukarısı inşaa edilmesi planlanan Rogun Barajı ile ancak mümkün olabilmektedir. Nurek Barajı'nın suları sulama mevsiminin sonunda işletmelerde daha çok kullanıldığı için aşağı havza ülkeleri için önemli olmakla beraber belirleyici değildir. Ancak bu durum Rogun Barajı'nın tamamlanmasıyla değişebilir (Yıldız, 2012, s.24-40).

2008 ve 2009 kış hava şartlarının sert olması, konut elektrik fiyatlarının yükselmesi, ithal gaz fiyatlarının artmasından dolayı gaz ithalatının zorunlu olarak kısılması, halkın sosyo-ekonomik durumunun iyi olmaması ve biriken tüketici borçları, merkezden uygulanan elektrik kesintisi vs. diğer zorluklar ülkenin enerji sorununun öncelikli olarak çözülmesi, projelerin gerçekleşmesi gerekliliği yönünde önemli ikna edici unsurlar olmaktadır. Rogun Barajının inşaatı 1976 yılında başlayıp iç savaş nedeniyle durakladı. 335 m yüksekliğinde ve 3600MW kapasitede projelenecek barajın tamamlanması için Tacikistan'ın bütçesi yeterli değildir ve henüz yapım aşamasında iken Özbekistan tarafından gösterilen memnuniyetsizlik uluslararası kredi kuruluşlarını mesafeli kalmakta uyarmaktadır. Projenin gerçekleşmesi durumunda ülke büyük ekonomik kazanç elde edebilecektir. Halen Vakhsh Nehri üzerinde 6 baraj işletmede, 2'si yapım aşamasında, 5'i planlama aşamasındadır (Yıldız, 2012, s.41-44).

Kırgızistan'ın Durumu

Siri Derya, (Seyhun) Tiyan Şan Dağları'ndan Aral Gölü'ne kadar olan yolunda (yaklaşık 2500 km) dört ülkeden geçmektedir. Toktogul Barajı (kapasitesi 19,5 milyar m³, kurulu gücü 1200 MW) Siri Derya üzerinde enerji amaçlı 1975 yılında inşaa edilmiştir. Bu baraj Siri Derya'nın yukarı havza Narın nehrinin bir yıllık akımından fazlasını tutabilmektedir. Halen 4 hidroelektrik enerji santrali ve Toktogul Barajı ülkenin elektrik tüketiminin %93'ünü karşılamaktadır. SSCB döneminde doğal gaz karşılığında depolanan suyun 4/3'ü yazın, 4/1'i kışın komşu ülkelere sulama suyu olarak bırakılmaktaydı. Bırakılan suya karşılık işletme ve bakım masraflarının paylaşımı konusunda Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan arasında anlaşma yapılmıştır. 1991 yılında Toktogul Barajı'nın üzerinde yeni anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre enerji için bırakılan su miktarının artırılması ve sulama için azaltılması öngörülmüştür (Yıldız, 2012,

s.25-52). Eski işletme kuralları aşağı havza ülkeleri lehine olmaktadır. Ancak bugünkü işletme programı uygulanırsa su miktarı azalabilir, komşularla gerginlik yaşanabilir.

Toktogul Barajı'nın akış yukarısı olan Kambarata-1 (245 m, 2000 MW) ve Kambarata-2 (60 m, 350 MW) Barajları 1986 yılında planlanmış, daha sonra finansman nedeniyle proje aşamasında kalmış. Bu iki barajın tamamlanması Kırgızistan'ın kış aylarında elektrik enerji ihtiyacını karşılayabilecek ve Toktogul Barajı'nın işletmesinden doğan sulama ile ilgili ihtilafların çoğu çözülebilecektir. Kambarata-2 Barajı'nın inşaatı bir Rus şirketinin (Inter Rao UES) ortaklığıyla finanse edilerek 2010 yılında tamamlandı ve işletmeye alındı. Kambarata-1 Barajı'nın inşaatı hala başlamamıştır. 2017'de işletmeye alınacağı ve 2020'de tam kapasite ile çalışabileceği daha önce bildirilmişti. Baraj inşaa finansmanını özelleştirme politikasıyla çözmeye çalışmaktadır (Yıldız, 2012, s.58-60).

İtirazlar

Sorunun ortasında üç ülke daha çok aktif rol oynamaktadır. Bunlar Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan. Kazakistan istikrarlı su temininin sağlanması için çatışmalara doğrudan müdahil olmamakta ve projelerin desteklenmesine ılımlı bakmaktadır. Özbekistan yönetimi ise su sorununa açık bir şekilde karşı görüşlerini bildirmekte ve 'demiryolu savaşı', 'soğuk savaş', enerji ablukası gibi çeşitli yöntemlerle komşu ülkelere baskı yapmaktan çekinmemektedir. Özbekistan Rogun barajının inşasına karşı olduğu noktaları sıralamak gerekirse: 1) ekonomik nedenler, yaz aylarında su akımı azalarak, kış aylarında su akımı yükseleceğinden tarım alanlarının su altında kalabileceği (su taşmaları) ve 20 milyar dolar ekonomik kayba uğrayabileceğini öne sürmektedir, 2) ekolojik nedenler, baraj deprem bölgesinde yapılmaktadır, üstelik Aral gölünü olumsuz etkileyebileceğinden endişe duymaktadır, 3) güç dengesi, Kırgızistan ve Tacikistan ileride aşağı havza ülkelerini bağımlı duruma getirebileceği ve suyun siyasi baskılarda konu olabileceği için bölge ülkelerinin rızası ve görüşlerini alarak hareket edilmesini istemektedir, 4) bölgede söz hakkı kazanmak, günümüzde Tacikistan Özbekistan'a bir çok konuda bağımlı durumda, fakat ileride enerji sanayisini kurarak ve pekiştirerek Özbekistan'ın bölgedeki siyasetine karşı girişimde bulunabileceği endişelenmektedir. Bunun gibi ihtilaflar devletlerarası işbirliğinden tarafları uzaklaştırmaktadır (Rogojina, 2014).

Mühtemel Çözüm Yolları

Rogun barajı inşasının finansmanı için Tacikistan ABD Merkez Bankası'na büyük umutlar bağlamaktadır. ABD tarafından 'yeni ipek yolu' stratejisi çerçevesinde bölgeye nüfuz açısından su sorununu çözmede dahil olabileceği ihtimalini açık bırakmaktadır.

AB tarafından Orta Asya ülkelerinde finanse edilen su projeleri su sorununu çözmekten uzaktır. AB'nin Özbekistan taraftarlığının arkasındaki amaçlar Avrupa'nın Nabukko gaz hattı

projesi planları ile ilişkilendirilmektedir. Şubat 2012'de Rusya'nın Kırgızistan'a Kambarata barajı için sağladığı krediye AB tarafından açık bir memnuniyetsizlik görüldü. Rusya'nın su projelerindeki aktif rolünü ABD, AB, Çin, İran gibi diğer uluslararası güçlerin bölgeye nüfuz girişimlerine karşı bir hareket olarak nitelendirilebilir. Diğer taraftan Rusya ile Özbekistan kendi aralarında açık bir çatışmadan kaçınmaktadırlar. Rusya'nın Kırgızistan su projesinin finansmanını Özbekistan onaylamasa da açık bir çatışmaya girmemiştir. Bu görüşü doğrulayan diğer bir örnek, Rusya Rogun projesinin yeniden gözden geçirilmesini istemesi ve komşu ülkelerin ekonomik, ekolojik nedenlerini dile getirerek Tacikistan'daki sadece küçük su projelerinin finansmanını sağlamaya hazır olduğunu belirtmiştir. Rusya son zamanlarda yatırımlarını daha çok enerjitasarrufu sağlayan projelere yönlendirmeye çalışmakta, bu ilerde yeni teknik yatırım ve kredi imkanları sağlayabilmektedir (Rogojina, 2014).

Su krizinin özelliklerini su yetersizliğinde değil, suyun tasarruflu kullanımındaki sorunlarda olduğu fikri de yaygındır. Komşu ülkelerin su yönetiminde koordine bir işbirliğine gitmek istememesi ve tarımda kullanılan sulama sistemlerinin yıpranması, tarımda fazla ilaç kullanılması gibi özellikler nedenlerin başında gelmektedir. Günümüzdeki buharlaşma süreci buzulların erimesi ile telafi edilmektedir. Sorunun bir kısmı suyun akıllı kullanımıyla çözülebilmektedir (Borisova, 2012, s.145).

Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan arasında yapılan 1998 anlaşması belli bir olumlu sonuçlar vermiştir. Fakat basit bir su ve enerji değiş tokuşundan belli bir ortak tarifelendirme politikasına hala geçilememiştir. Bundan dolayı sürekli enerji fiyat dalgalanmalarından doğan enerji krizi ve sonucunda ortaya çıkan su yetersizliği sorunları bölge ülkelerini bir gerginlik içinde tutmaktadır. Ayrıca anlaşmaya tam uyulmamasından dolayı doğan sorunlar büyük siyasi çatışmalara da yol açmaktadır. Diğer bir çözüm ise, sulama sistemi ile enerji üretim sisteminin birleştirilmesi olarak görülebilir. Fakat bu projenin büyük finansmana ihtiyacı vardır. Bu proje gerçekleştiği zaman Kırgızistan'ın bölgesel gücü artacak, bunu komşu ülkeler istememektedir (Valentini, Orolbaev, Abilgazieva, 2004, s.70).

Orta Asya'nın su yetersizliği sorunu SSCB döneminde bir çok araştırmaya konu olmuştur. Aral Gölü'nün kurumaya başlamasıyla bu tür araştırmalar yaygınlaştı. Bunların bir tanesi, günümüz Rusya'nın Ob' ve İrtiş nehirlerinden Aral-Gölü'ne su nakli. Projenin çok maliyetli olduğundan vazgeçilmiştir. Veya Tobol nehrinden kestirmeli olarak Aral Gölü'ne su naklini gerçekleştirmek (Egoshin, 2008).

Bölgedeki sorunun çözümünde kullanılabilecek güç dağılımı üç şekilde tasarlanabilir: 1) Orta Asya'nın beş ülkesinin işbirliği, 2) bölge ülkelerinin Rusya, Çin, İran ile ikili ilişkileri, 3) bölgenin sorunları bölge ülkelerinin söz hakkı dışında dış aktörler arasında çözümlenmesidir.

Bölge nüfus artışı sebebiyle ileride daha büyük sorunlarla karşılaşabilir. Ülkelerin aynı bölgeye ait ve aynı örgütlere üye olmaları su savaşlarına girmeyecekleri anlamına gelmez.

Sonuç Yerine

Bölge ülkeleri arasında SSCB döneminde ve sonrasında baraj işletme ve su kullanma konusunda çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin, 2000 yılında Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki anlaşmaya göre bırakılan su miktarı ile orantılı işletme masraflarına katlanılacaktır. Yapılan anlaşmalar genelde komşu ülkelerin çıkarları karşılıklı olarak göz önünde alınmasına rağmen anlaşmaya tam uyulmadığı için uygulanamamaktadır (Yıldız, 2012, s.69, 78).

1990'lardan sonra komşu ülkeler petrol ve gaz fiyatlarını yükseltirken ekonomik açıdan zayıf olan Kırgızistan ve Tacikistan sınıraşan suların hidroelektrik potansiyelini arttırmaya yöneldiler. Kırgızistan Kambarata-1 Barajının tamamlama ümidini Rus şirketlerine bağlamaktadır, Tacikistan ise Rogun Barajı'nın inşaatını yavaş olsa da sürdürmektedir (Akmat Uulu, 2014). Tacikistan Cumhurbaşkanı E. Rahmon Rogun projesini sadece ekonomik ihtiyaç değil, bölgedeki güç dağılımında yer alma ve güvenlik sorunu olarak bakmaktadır (Rogojina, 2014). Fakat Rusya'nın son ekonomik krizinden çok etkilendiğini göz önüne alınırsa, anlaşmanın geleceği ile ilgili belirsizlik oluşmaktadır.

Halen proje aşamasında olan barajlar ileride bölgede büyük gerginliklerin kaynağı olabileceği ihtimali bu projelerin gerçekleşmesini yavaşlatmaktadır.

Kaynaklar

- Kapan, İ. (2009). *Dünyayı Su Savaşları mı bekliyor? Suyun Stratejik Dalgaları*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Ulusoy, K. (2007). *Küresel Ticaretin Son Hedefi Su Pazarı*. Kristal Kitaplar Yayınları.
- Yıldız, D. (2012). *Orta Asya'daki Saatli Bomba Su Sorunu*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Yıldız, D., Özbay, Ö. (2012). *Osmanlı'dan Günümüze Su Politikaları ve Hukuku*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Akmat Uulu, A. (2014). Kırgızistan beklerken, Tacikistan Rogun barajının inşaatına devam ediyor, <http://rus.azattyk.org/a/26709024.html> (erişim tarihi 23.11.2016)
- Rogojina, N. (2014). Orta Asya'da su çatışmaları ve Rusya'nın pozisyonu, <http://ru.journal-neo.org/2014/02/24/vodny-e-konflikty-v-tsentr-alnoj-azii-i-pozitsiya-rossii/> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Borisova, E. (2012). Orta Asya'da su krizinin özellikleri, <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vodnogo-kriza-v-tsentr-alnoj-azii> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Valentini, K.L., Orolbaev, E.E., Abilgazieva, A.K. (2004). Orta Asya'nın su sorunları, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/zentralasien/50115.pdf> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Egoshin, A. (2008). Sibirya nehirlerinden Orta Asya'ya su nakli: olumlu ve olumsuz yanları, <http://www.priroda.su/item/597> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Rossiya 24, Su kaynakları ve su savaşları, <https://www.youtube.com/watch?v=IK-zRYQdozI> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Likhacheva, A., Orta Asya'nın su sorunları: Rusya, Çin ve İran'ın rolleri <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/95886318> (erişim tarihi 04.12.2016)
- Kashirin, V. Hidropolitikğin zamanı, http://gpf-europe.ru/upload/iblock/a7c/the_time_of_hydropolitics.pdf (erişim tarihi 04.12.2016)

Kriz Koşullarında Para Politikası Uygulamalarının Türkiye’de 2001 ve 2008 Deneyimleri Açısından Karşılaştırmalı Analizi

Büşra Doğan*

Öz: Dünya ekonomisinde özellikle son yıllarda hızı giderek artan finansallaşma arkasında ekonomik krizleri de getirmiştir. Krizlerin çok sayıda ülkeyi uzun sürede etkilemesi ve uygulanan para politikalarının beklenen etkileri yaratmaması para politikalarına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Geleneksel para politikası ne 2008 küresel finans krizinin gelmekte olduğunu öngörebilmiş ne de geldikten sonra nasıl düzeltilebileceğini gösterebilmiştir. Bu çalışmada öncelikle para politikasında yaşanan değişimleri tespit etmek için tek kırılmalı Zivot-Andrews testi uygulanmış ve sonucunda fiyat ile döviz kuru değişkenleri için Mart 2001’de kırılma tespit edilmiştir. 2001 ve 2008 krizinden dolayı tek yapısal kırılma testi yeterli görülmemiş ve Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi de uygulanmıştır. Test sonuçları tahmin modelinde yer alan değişkenlere ilişkin birden fazla kırılma olduğunu göstermiştir. 2001 ve 2008 kriz sürecinde uygulanan para politikalarının çıktı üzerinde etkisinin bulunmadığı, tam aksine krizlerin çıktı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu görülmüştür. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, 2001 krizinde TÜFE’yi kısa vadede döviz kurunun, uzun vadede ise döviz kuru ile birlikte para arzının etkilediği görülmüştür. 2008 krizinde ise TÜFE’yi kısa ve uzun vadede toplam kredilerin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. 2000’li yıllarda Türkiye’de uygulanan döviz kuru ve enflasyon hedeflemesi gibi iki farklı para politikası stratejisinin iç ve dış şoklar karşısında para politikası aracı olarak politika faizinin Türkiye’de kriz anında, öncesinde ve sonrasında fiyat ve çıktıyı yönlendirmede etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekonomik kriz, para politikaları, eş bütünleşme analizi

Giriş

Dünya ekonomisinde özellikle son yıllarda hızı giderek artan finansallaşma arkasında ekonomik krizleri de getirmiştir. Krizlerin çok sayıda ülkeyi uzun sürede etkilemesi ve uygulanan para politikalarının beklenen etkileri yaratmaması para politikalarına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla uygulanan para politikaları teorik dönüşümler geçirmiştir. Politika uygulama aşamasında özellikle Yeni Klasik, Yeni Keynesyen ve Post Key-

* Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Programı Mezunlu, b.dgn59@gmail.com

nesyen İktisatın geliştirdiği modeller uygulanmıştır. Para politikası ve merkez bankacılığı alanında çok hızlı dönüşümlerin yaşanması, finansal piyasaların çok hızlı gelişmesi ve pek çok ulusal iktisadi faaliyetin uluslararası nitelik kazanmasından kaynaklanmaktadır. Üretim, enflasyon ve finans üçgeninde para politikalarının uygulanması her geçen gün daha da güçleşmektedir.

2000'li yıllarda Türkiye'de yaşanan iki büyük kriz, herkesin para politikası görüşlerini detaylıca düşünmesine neden olmuştur. 2001 krizi daha çok iç şoklardan kaynaklanmaktadır. Bu kriz Merkez Bankası'nın döviz kuru hedeflemesi ve sabit döviz kuru uygulamasını terk etmesine neden olmuştur. Öncelikle esnek döviz kuru uygulamasına geçişmiş ve örtük enflasyon hedeflemesiyle bir geçiş dönemi oluşturulmuştur. Geçiş döneminde yaşanan olumsuz gelişmeler 2006 senesinde açık enflasyon hedeflemesine geçilmesini sağlamıştır.

Küresel boyutta yaşanan 2008 krizi ise dış şoklardan kaynaklanmaktadır. Bu krizin Türkiye ekonomisine yansımaları, enflasyon hedeflemesinin makro ekonomik istikrar için yetersiz kaldığını göstermiştir. 2010 senesinde Merkez Bankası'nın para politikasında yine önemli bir değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. Bu iki önemli ekonomik kriz Türkiye ekonomisinde önemi ölçüde ekonomik daralma yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca iki kriz de döviz kuru hedeflemesi ve enflasyon hedeflemesi gibi iki farklı politikanın uygulandığı zamanlarda yaşanmıştır.

Bu noktadan yola çıkılarak hazırlanan bu çalışma, Türkiye'de Merkez Bankacılığı ve para politikası uygulamalarının geçirdiği dönüşümü, 2001 ve 2008 krizleri bağlamında inceleme çalışmaktadır.

Para Politikası Etkinliğine Yönelik Yaklaşımlar ve Kriz Dönemlerinde Para Politikası

Wicksell (1936) tarafından geliştirilen politikada parasal değişkenlere yer verilmemektedir. Wicksell nakit paranın olmadığı kredi sisteminde, bankalar tarafından belirlenen tasarruf - yatırım kararları ve faiz oranına göre oluşan doğal faiz oranı olmak üzere iki faiz oranı tanımlamaktadır. Faiz oranları arasındaki farklılık tasarruf - yatırım dengesizliğine neden olmaktadır. Örneğin, doğal faiz oranının parasal faiz oranından daha küçük olduğu bir konjonktürde kredi kullanımı ve yatırımlar azalmaktadır. Ekonomide tam istihdam yaşandığından, yatırım harcamalarının azalması fiyatlar genel seviyesini düşürmektedir. Dolayısıyla enflasyon, doğal ve parasal faiz oranı arasındaki dengesizliğin bir fonksiyonu olmaktadır. Burada para politikasının temel görevi, parasal faiz oranını değiştirmek şartıyla dengeyi yeniden sağlamaktır (Özdemir, 2009).

Keynes de enflasyonun, büyüme hızı ile ücret bekleyişleri arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Keynesyen İktisata göre Phillips eğrisinin önemi yüksek istihdam

ile fiyat istikrarının birlikte sürdürülemeyeceğini ortaya koymasındır. Dolayısıyla enflasyona yönelik çözüm verimliliği arttırmak ve böylece işçilerin ücret taleplerini enflasyona sebep olmadan yüksek büyüme sayesinde finanse etmekten geçmektedir. Böylece ekonomideki konjonktürel dalgalanmalar azaltılabilecektir (Krugman, 2011).

Ekonomi enflasyonist sürece girdikten sonra büyümeyi hızlandırmanın sanıldığı kadar kolay olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla Monetaristler Keynesyen politikaları eleştirmiş ve bu bağlamda enflasyon ve işsizlik arasında var olduğu iddia edilen ödünleşme ilişkisinin sadece kısa dönemde olduğunu ifade etmişlerdir. Monetarist para politikasına göre para arzı nominal gelir üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Para arzında meydana gelen değişiklikler uzun dönemde sadece fiyat düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Çıktı ve istihdamdaki döngüsel hareketlerin ana sebebi parasal büyüklüklerde yaşanan artışlardır. Enflasyon gibi istikrarsızlıklar kamu politikaları sonucunda oluşurken, özel sektör istikrarlıdır (Oktar vd., 2012).

Monetarist İktisatın en önemli katkısı, para politikasının ekonominin nasıl çalıştığı ile ilgili olmaktan ziyade otoritelerin davranışlarıyla ilgili olduğu yönündeki vurgudur (Oktar vd., 2012). Buna rağmen ekonomide yaşanan durgunluk hem işçi sınıfının ücret talebini ortadan kaldırmamış hem de firmaların beklenen kâr haddini düşürecek şekilde fiyatlandırma kararlarını değiştirmelerine yol açmamıştır. Çünkü toplumsal süreci şekillendiren ideolojik ve politik unsurlar büyük ağırlık taşımaktadır. Beklenen kâr haddi ise başta teknoloji ve rekabet koşullarına bağlı olmaktadır. Bu koşullar altında Monetarist politikalar enflasyonu durduramadığı gibi ekonomik büyümeyi yavaşlatarak durgunluk ortaya çıkarmaktadır (Akat, 2009).

Yeni Klasik İktisata göre ise rasyonel beklentilere sahip bireyler ekonomik beklentilerini oluştururken tüm bilgileri doğru şekilde yorumlamakta, sistematik hatalar yapmaktan kaçınabilmekte ve isabetli tahminlerde bulunabilmektedirler. Böylece bireyler iktisat politikalarına karşı daha aktif ve etkindirler (Gaygılı, 2007). Bu yaklaşıma göre para politikası istihdam ve üretim gibi reel değişkenler üzerinden istikrarın sağlanmasında başarılı değildir. Çünkü bu tür değişkenlerin değeri, sistematik iktisat politikası araçlarına karşı duyarsız olmaktadır. Bu bağlamda para politikalarına gerek duyulmamaktadır. Toplumun beklediği enflasyon oranı ile cari enflasyon arasında bir farklılık olması tesadüflere bağlıdır. Enflasyonun ortaya çıkmaması için para arzı artışlarının ekonominin reel büyüme oranına bağlı olarak artırılması gerekmektedir (Aziziov, 2007).

Bir diğer görüş olan Yeni Keynesyen teorisyenler nominal ücret ve fiyat katılıklarını, ücret ve fiyat ataleti, etkin ücret teorisi gibi mikro ekonomik temeller aracılığıyla açıklamıştır. Bu görüş kısa vadede uygulanacak müdahaleci politikaların reel üretim ve istihdamı etkileyebileceğini öne sürmüştür. Monopol piyasada yavaş ayarlanan mal fiyatlama sürecini rasyonel bekleyişler altında ve optimizasyon davranışı kapsamında incelemişlerdir (Krugman, 2011). Ayrıca Yeni Keynesyen İktisat açık ekonomide parasal şokların uluslararası aktarım mekaniz-

maları ortaya koymaktadır. Genişleyici parasal şoklar faiz oranını düşürerek döviz kurunun değerini düşürmektedir. Bu süreçte nominal döviz kuru reel kuru etkileyerek Dünya piyasalarında ulusal malların ucuzlamasına ve küresel talebin artmasına neden olmaktadır. Ulusal paraya göre fiyat uyarlanma süreci engellendiğinde, parasal şoklar karşısında döviz kuru uluslararası nispi fiyatların istikrarını etkilemektedir (Orhan, 2009).

Clarida, Gali ve Gertler (2000) modellerinde, kısa dönemde nominal fiyat katıllığı sebebiyle para politikasının reel değişkenler üzerinde etkilere sahip olmasını göstermişlerdir. Üretim ve enflasyon arasında kısa dönemde pozitif bir ilişki kurarken, ex ante faiz oranlarının üretim ile olan negatif ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu süreç politika tepki fonksiyonu oluşturularak sürdürülmüş ve özellikleri nedeniyle de Clarida, Gali ve Gertler tarafından Yeni Keynesyen para politikası olarak tanımlanmıştır.

$$r_t^* = r^* + \beta[E(P_{t,k} | \Omega_t) - P^*] + \gamma E[\gamma_{t,q} | \Omega_t] \quad (1)$$

r_t^* = t döneminde nominal faiz oranı hedefi

r^* = arzu edilen nominal faiz oranı

$P_{t,k}$ = t ve k dönemleri arasındaki enflasyon oranı

$\gamma_{t,q}$ = t ve q dönemleri arasındaki üretim açığı

E = beklentiler

Ω_t = faiz oranı belirlenirken politika uygulayıcının sahip olduğu bilgi seti

Diğer adıyla Yeni Neo-Klasik Sentez, IS-LM modelini para politikasındaki gelişmelere dayanarak yeniden ele almıştır. Modelin enflasyon hedefi, kredibilite para politikası kuralları analizine uyarlamıştır. Çünkü geleneksel IS-LM modeli hem yeni para politikası aracı olan faiz oranlarını hem de rasyonel bekleyişler temeline dayalı optimizasyon davranışı içermektedir (Özdemir, 2008). Yeni senteze göre para politikaları geleceğe dönük ve önleyici tarzda uygulanmalıdır. Enflasyonist ya da deflasyonist belirtiler ortaya çıktığında para politikası ile müdahale edilmelidir. Bu müdahalenin faiz oranı, enflasyon ve üretim açığı üçgenindeki teorik modeli ise Woodford (2003) tarafından aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\gamma - \gamma^* = f(p - r; \chi_t) \quad (2)$$

$$\pi = g(\gamma - \gamma^*) \quad (3)$$

$$p - r = h(\pi - \pi^*) \quad (4)$$

Goodfriend ve King'e (1997) göre, Yeni Keynesyen ya da Yeni Uzlaşı para politikaları, reel değişkenler üzerinde kademeli fiyat ayarlamasına bağlı olarak kalıcı etkilere sahip olmaktadır. Para politikalarının etkisini anlamak açısından politikanın güvenilirliğini göz önüne almak önem arz etmektedir. Bu durum, merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi stratejisini benimseyerek kurala dayalı para politikasını en etkin şekilde yönetebileceklerini göstermektedir (Snowdon ve Vane, 2012).

Bir diğer görüş olan Post Keynesyen para politikası modeline göre, yüksek reel faiz oranlarının ekonomide olumsuz etkisi olduğu varsayılmaktadır. (5) numaralı denklemde, Yeni Uzlaş çerçevesinde ifade edilen enflasyon tanımı da varlığını korumaktadır. Çıktı açığını gösteren $(\gamma - \gamma^*)$ ifadesi, üretim talebinin büyüme oranı ile doğal büyüme oranı arasındaki farkı göstermektedir. Böylece efektif talep ortaya çıkmaktadır. Denklemdeki ε_1 şokları göstermektedir. Yeni Uzlaş ının Post Keynesyen yorumu Lavoie (2006) tarafından şu şekilde geliştirilmiştir:

$$d\pi/dt = g(\gamma - \gamma^*) + \varepsilon_1 \quad (5)$$

$$r = r_0 + \alpha(\pi - \pi^*) \quad (6)$$

$$r = r_0 + \alpha_1 (\pi - \pi^*) + \alpha_2 (\gamma_0 - \gamma^*) \quad (7)$$

Bu görüşe göre ekonomide durgunluk yaşanırken girişimciler karamsardır ve efektif talep oranı düşüktür. Bu durumda kârları arttırmak ve tam istihdama ulaşmak için çok güçlü para ve maliye politikaları gereklidir. Canlanma durumunda ise girişimciler arzudur, efektif talep oranı yüksektir ve yatırım sadece yüksek faiz oranı tarafından kısıtlanmaktadır. Bununla beraber faiz oranları kısa ve uzun dönemde dışsal bir güç olarak görüldüğünden dolayı genişletici politikalar daima uygulanacak tek yol olarak görülmektedir. Bu doğrultuda izlenen para ve maliye politikalarıyla toplam talebin etkilenebileceği, yani bu politikaların yansız olmadığı düşünülmektedir (Parasız, 1998). Tüm bu tartışmaları Tablo 1’de görüldüğü üzere özetlemek mümkündür (Yozgatlı, 2007):

Tablo 1: İktisadi Yaklaşımlar Çerçevesinde Para Politikasının Etkinliği

İktisadi Yaklaşımlar	Parasal Toplamlar		Kısa Vadeli Faiz Oranları	
	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Monetarist	Reel Etkiler	Nominal Etkiler	Kullanılmaz	Kullanılmaz
Yeni Klasik	Nominal Etkiler	Nominal Etkiler	Kullanılmaz	Kullanılmaz
Yeni Uzlaş	Kullanılmaz	Kullanılmaz	Reel Etkiler	Nominal Etkiler
Post-Keynesyen	Kullanılmaz	Kullanılmaz	Reel Etkiler	Reel Etkiler

Kaynak: Fontana, G. (2006), “The New Consensus View of Monetary Policy: A New Wicksellian Connection?”, *The Levy Economic Institute of Bard College Working Paper*, No: 476, s. 3.

Türkiye’de 2001 Krizi Sürecinde Para Politikası

1990’lı yılların sonunda yaşanan ekonomik daralmalar sonucunda 1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde Yakın İzleme Anlaşması’nın programa bağlı ve mali destekli bir stand-by anlaşmasına dönüştürülmesi benimsenmiş ve aralık ayınca uygulamaya konulmuştur. Bu program, sermaye giriş - çıkışlarının sterilize edilmediği para politikasını garantileyen güçlü bir döviz kuru taahhüdü ve gelirler politikasından oluşturulmuştur (IMF, 2000).

Programın temel politika aracı kur, odak noktası ise para politikası olmuştur. Döviz kuru rejimini desteklemek amacıyla Merkez Bankası NİV büyüklüğünü sabitlemiş ve bilanço genişlemesini NUR artışına bağlamıştır. Bu politika sterilizasyon imkânını kaldırmış, likiditenin döviz karşılığı yaratılmasını benimsemiş ve Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranları üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır. Bu bağlamda faizlerin belirlenmesi sermaye hareketlerine bağlı olarak piyasalara bırakılmıştır (Celasun, 2002).

Bu program iki konuda eleştirilmiştir: Birincisi, döviz çapa olarak kullanan benzer programların birçok ülkede (Brezilya, Rusya, Meksika, ve Tayland) başarısız sonuçlar elde etmesidir. İkincisi ise bankacılık sisteminin riskli yapısı değiştirilmeden programa başlanmış olmasıdır. 2000 yılının son çeyreğinde TCMB likidite ihtiyacı olan kamu bankaları ile riskli şekilde gecelik vadede borçlanarak DİBS portföyü oluşturan bankaların zor duruma düşmesini önlemek amacıyla bu bankalara likidite sağlamış, böylece Tablo 2'de görüldüğü gibi NİV ve NUR hedeflerini aşmıştır (TCMB, 2001).

Tablo 2: 2000 Yılı Parasal Program Hedefleri ve Gerçekleşmeler

Dönem	NİV Tavanı*		NUR Tabanı*		Nihai Amaç
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	
31.12.1999	-1.200	-1.437,7	12.000	16.757	Fiyat İstikrarı
31.03.2000	-1.200	-1.260,2	12.000	16.657	
30.06.2000	-1.200	-1.295,1	12.750	17.339	
30.09.2000	-1.200	-1.307,6	12.750	17.874	
31.12.2000	1.650	1.060	10.400	12.488	

* NİV trilyon TL olarak, NUR ise milyon ABD doları olarak verilmiştir.

Kaynak: TCMB (2001), *2000 Yıllık Rapor*, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s. 72.

Bu program 5.4 milyar Dolarlık rezerv kaybı ve 7.5 milyar Dolarlık ek IMF kredisi ile sonuçlanarak Kasım 2000 krizi yaşanmış ve programın güvenilirliği azalmıştır. Güven kaybına rağmen programın uygulanmaya devam edilmesi Şubat 2001'de daha büyük bir krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Usta, 2003).

Şubat 2001 krizi ortaya çıktığında Merkez Bankası benzer bir rezerv kaybı yaşamamak için, başlangıç aşamasında yani 19-20 Şubat 2001 tarihinde yabancı sermayenin çıkışı için gerekli olan likiditeyi piyasaya sağlamıştır. Ancak bu uygulama faiz oranlarını aşırı şekilde yükseltmiş ve mekanizmayı işlemez hale getirmiştir. Bu durum ile kamu borcunun çevrilebilmesi de tehlikeye girmiştir. Bu uygulamaya rağmen kısa vadeli yabancı sermayenin hızlı bir şekilde çıkışı devam etmiş ve Merkez Bankası rezervlerinde Şubat ayı sonunda 5 milyar Dolarlık bir rezerv kaybı gerçekleşmiştir. Baskı ve faiz yükselişi devam ettiğinden dolayı sabit kur sistemi terk edilmiştir (Celasun, 2002; Akçay, 2009). Dolayısıyla kura dayalı istikrar programı

henüz 14 ayını henüz doldurmuşken sona ermiş ve dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan krizlerin ardından Mayıs 2001’de “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulamaya konulmuştur. Bu programın temel amacı, kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı hızla ortadan kaldırmak; eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak olmuştur (TCMB, 2001).

Dalgalı kur rejimine ani geçiş ve devamında yaşanan yüksek oranlı devalüasyon bankacılık sektörünü olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Bankaların açık pozisyonlarından dolayı karşılaştıkları riskler devam ederken kurlar üzerinde baskı yaratmıştır. Merkez Bankası bir yandan kendi işlemleri dolayısıyla piyasaya çıkan likiditenin, diğer yandan da bankacılık sisteminin açık pozisyonlarından kaynaklanan döviz talebinin kurlar üzerinde yarattığı baskıyı gidermek amacıyla ihale yöntemiyle döviz satışlarına başlamıştır (Sağlam, 2009).

2002 yılında gelecek dönem enflasyonuna odaklanan bir para politikası uygulaması benimsenmiştir. Söz konusu para programında bütçe disiplini, bankacılık reformları, sürdürülebilir büyümenin altyapısını oluşturma ve iktisadi reformların düzenli yapılacağı gibi amaçlar da yer almıştır. Bu stratejik plan, 2002 - 2005 yılları arasında “örtük” olarak adlandırılmıştır çünkü yüksek enflasyon oranları ve uygulanan politikalara kamuoyunun duyduğu güvensizlik nedeniyle bu dönemde Merkez Bankası açıkça ifade edilmeyen bir enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamıştır (Özatay, 2011).

Tablo 3: 2002 Yılı Parasal Program Hedefleri ve Gerçekleşmeler

Dönem	Para Tab. Üst Limit		NİV Tavanı		NUR Tabanı		Nihai Amaç
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	
28.02.2002	8.250 ^P	7.823	26.100 ^G	24.318	-6.500 ^P	-4.907	Gelecek dönem enflasyonuna odaklanmak
30.04.2002	8.900 ^P	8.680	27.700 ^G	25.197	-7.200 ^P	-4.926	
30.06.2002	9.089 ^P	9.009	28.739 ^G	26.374	-7.800 ^P	-5.755	
30.09.2002	10.600 ^P	10.104	31.139 ^G	28.551	-8.500 ^P	-5.889	
31.12.2002	10.850 ^P	10.720	33.139 ^G	28.603	-9.700 ^P	-4.614	

Not: Para tabanı ve NİV trilyon TL olarak, NUR ise milyon ABD doları olarak verilmiştir.

P: Performans kriteri; G: Gösterge değer.

Kaynak: TCMB (2003), *Yıllık Rapor 2002*, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s. 77.

2002 yılında yaşanan kısmi ekonomik başarı karşısında 2003 yılı hedefleri olarak enflasyon oranı için % 20 ve büyüme oranı için % 5 belirlenmiştir. 2003 yılında yıl sonu beklentileri ile hedeflenen enflasyon arasındaki fark 13 puandan 5 puana düşmüştür. Bu durum, uygulanan programa güvenin arttığının bir göstergesidir. 2004 yılında % 12’lik hedeften daha düşük bir enflasyon oranının gerçekleşmesi (% 9.3), Türkiye’nin enflasyonla mücadele süre-

cinde önemli bir aşama olarak vurgulanabilir. Bu gelişmeler Yakupoğlu'na (2010: 35) göre, Merkez Bankası'nın 2001 yılı sonrasında beklentileri yönlendirme konusunda büyük mesafe aldığını göstermektedir.

Tablo 4: Örtük Enflasyon Hedeflemesi Dönemi Enflasyon ve Büyüme Göstergeleri (%)

Yıllar	Yıl Sonu Enflasyon Hedefi	Yıl Sonu Beklenen Enflasyon Oranı	Saygınlık Açığı	Gerçekleşen Yıl Sonu Enflasyonu	Hedefften Sapma	GSYH Büyüme Hızı
2002	35	48,3	13,3	29,7	-5,3	6,2
2003	20	24,9	4,9	18,4	-1,6	5,3
2004	12	13,1	1,1	9,3	-2,7	9,4
2005	8	8,4	0,4	7,7	-0,3	8,4

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

2002 yılında parasal büyüklük olarak para tabanı belirlenirken, bunun GSYH büyüme hızı kadar artması hedeflenmiştir. Para tabanı bir performans kriterine dönüştürülmüştür. Programda bir diğer performans kriteri olarak NUR seçilmiş ve belirlenen sınırların altına inilmeyeceği vurgulanmıştır. Merkez Bankası'nın ne ölçüde para yarattığını ölçen NİV kalemi de gösterge niteliğinde bir büyüklük haline dönüştürülmüştür (TCMB, 2003). 2002 yılına dönük performans kriterleri, göstergeler ve gerçekleştirmeler Tablo 3'ten takip edildiğinde, NUR ile NİV hedeflerine ulaşıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 2008 Krizi Sürecinde Para Politikası

Hızla küreselleşen finansal piyasalar nedeniyle, ABD gayrimenkul piyasalarında başlayan ve sonrasında likidite krizine dönüşen dalgalanma, ABD bankalarının borç verme riskini yabancı yatırımcılara aktarması sonucu küresel piyasalarda sistemik risk artmıştır. Küresel finans krizinin nedenlerini sıkı olmayan para politikası, finansal piyasalarda risklerin olduğundan küçük değerlendirilmesi, şirket yönetimlerinin başarısızlığı, hane halklarının az tasarruf edip çok borçlanması ve bütçe açıkları ekseninde özetlemek mümkündür. İlk üç neden, finans kurumlarında aşırı kaldıraç oranlarına yol açmış ve borsa balonuna neden olmuştur. Hane halklarının aşırı borçlanması ve borsa balonlarının riski, kırılganlık derecesini artırarak ekonomileri küresel finans krizine sürüklemiştir (Aydoğuş, 2009).

Finansal krizin arkasında yatan bir diğer faktör, ABD ekonomisinin sahip olduğu yüksek cari açıklardır. Bu durum bir yandan FED'in parasal taban yaratma davranışını şekillendirmiş, diğer yandan da ABD ekonomisinin para benzeri yaratma gücünü denetimsiz biçimde artırmıştır. Bu da ABD ekonomisinde parasal taban aleyhine bir likidite piramidi oluşturmuştur. Piyasa mekanizmasına dayalı bir ekonominin büyümesi dışsal fon kullanımının yaygınlaş-

masına bağlı olduğu için, söz konusu likidite piramidi krizin temel kaynağı haline gelmiştir (Çiftçi ve Uğur, 2010). Bu dönemde TL’deki hızlı değer kaybının enflasyonist etkilerinin sınırlandırılması ve döviz kurlarındaki her iki yönde aşırı dalgalanmaların önlenmesi amacıyla döviz kurlarının seviyesine yönelik olmayan sınırlı müdahaleler benimsenmiş, ters para ikamesi ve ödemeler dengesindeki olumlu gelişmeler doğrultusunda döviz rezervlerini artırmak için şeffaf döviz alım ihaleleri yapılmıştır. Artan ekonomik istikrarın da katkısıyla, ters dolarizasyon sürecinin başlaması sağlanmış, portföy tercihlerinde TL cinsinden yatırımların ağırlığı artmıştır (TCMB, 2005).

2006 yılı aynı zamanda Dünya ekonomisinde 2002 yılında başlayan yükselişin bittiği ve küresel iktisadi konjonktürde dalgalanmaların yaşanmaya başladığı döneme denk gelmiştir. Bu dönemin başlamasıyla beraber Türkiye ekonomisi de bir dizi şokla karşılaşmıştır. Bu nedenle, 2006-2008 döneminde Türkiye’de hedeflenen enflasyon oranlarının tutturulamaması büyük ölçüde para politikasının kontrolü dışındaki gelişmelerden kaynaklanmıştır (TCMB, 2008). 2006 yılının Mayıs ayında Türkiye dâhil bazı gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışları hızlanmış, DİBS yükselmiş, Türkiye’nin kredi riski artmış, TL % 30 değer kaybetmiş ve dolayısıyla enflasyon oranı hedeften sapma belirtileri göstermeye başlamıştır. Merkez Bankası bu gelişmelere politika faiz oranını artırarak tepki vermiştir. % 13.25 politika faiz oranı, Merkez Bankası’nın artırımlarıyla 2006 yılı sonunda % 17.50 düzeyine yükselmiştir (TCMB, 2007). 2006 yılı başında tüketici enflasyonu % 7.7 düzeyindeyken 2006, 2007 ve 2008 yılları için sırasıyla hedeflenen enflasyon % 5, % 4 ve % 4 olarak belirlenmiştir. Ancak bu dönemde enflasyon sürekli hedefin üzerinde gerçekleşmiş, hedeften sapma önemli boyutlara ulaşmış ve böylece yaşanan gelişmeler enflasyon beklentilerine de yansımıştır (Giz ve Cekan, 2011).

Bütün bu olumsuz gelişmelere 2008 küresel finans krizi de eklenince, enflasyon hedeflemesinin nominal çapa özelliği ortadan kalkmıştır. Türkiye ile birlikte gelişmekte olan bazı ülkelerde de enflasyon hedefinin tutturulamaması, bu stratejinin konjonktür özellikleri çerçevesinde sanıldığından aksine zor bir para politikası stratejisi olduğunu göstermiştir. Enflasyon hedeflerinin tutmamasının arkasındaki nedenler sırasıyla; petrol fiyatlarındaki artışlar, uluslararası likidite koşulları ile küresel risk algılamasındaki değişiklikler, dolaylı vergiler kamunun fiyat ayarlamaları ve işlenmemiş gıda fiyatlarındaki öngörülemeyen hareketler olmuştur (Yılmaz, 2008).

Uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalara bağlı olarak Türkiye ekonomisinde 2008 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde büyüme oranı artış hızında gerçekleşen yavaşlamayı ve dolayısıyla ekonominin reel kesiminden gelen olumsuz sinyalleri politika uygulayıcılar dikkate almamıştır. 2008 yılının son çeyreğinde tarım ve finansal kesim hariç bütün sektörlerde gerçek anlamda bir çöküş yaşanmıştır. Akabinde bir yıl boyunca ekonomi sürekli küçülmüştür. Buna paralel olarak, Tablo 4’te görüldüğü üzere sanayi üretim endeksinde gerilemeler yaşanmış, net sermaye girişi azalmış ve dolayısıyla Merkez Bankası’nın döviz rezervi önemli ölçüde daralmıştır. Çünkü Türel’e (2010) göre yabancı yatırımcılar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ile ilgili önceki dönemlere ilişkin aşırı iyimser beklentilerini şok dönemlerinde düzeltmektedirler.

2008 yılının son çeyrek döneminde dış talep azalışından dolayı Türkiye'nin ihracatı 10 milyar Dolar gerilemiş ve dış ticaret açığı 70 milyar Dolara çıkarak tarihsel rekorunu kırmıştır. Bu durum ihracata dönük çalışan sanayileri olumsuz etkilemiş ve işsizlik 2009 yılının Şubat ayında % 16.1 gibi rekor bir düzeye çıkmıştır. Dolayısıyla 2009 yılının ilk çeyreğinde daralma şiddetlenerek devam etmiş ve % 14.74 ile önemli derece de ekonomik küçülme meydana gelmiştir. 2008 yılında yıllık % 12.7 ile maliyet artışları yaratan Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), 2009 yılında dibe vurmuş ve aylık bazda altı ay negatif değerler almıştır. Tüm bunlar krizin temelde reel sektörde yaşandığı algısını güçlendirmiş ve Türkiye krizi 2008'in son çeyreğinden 2009'un son çeyreğine kadar yaşamıştır (Kazgan, 2012).

Tablo 5.*Bazı Makroekonomik Göstergelerin 2008-2009 Krizindeki Görünümü*

	2008	2008	2008	2008	2009	2009	2009	2009
Göstergeler	QI	QII	QIII	QIV	QI	QII	QIII	QIV
GSYH Büyüme Hızı	7.01	2.63	0.86	6.97-	14.74-	7.77-	2.77-	5.86
Sanayi Üretim Endeksi	3.56-	5.47	4.97-	9.14-	14.60-	14.87	2.82	7.49
Enflasyon (TÜFE)	3.05	2.81	0.78	3.02	1.05	0.77	0.34	4.21
O/N Faiz Oranı	15.42	15.58	16.65	16.34	12.52	9.56	8.06	6.73
Reel Döviz Kuru	185.43	175.40	189.07	171.03	163.13	166.87	168.07	170.27
Cari İşlemler Dengesi	12.928-	15.461-	7.864-	5.901-	1.816-	5.229-	1.824-	4.501-
Top. Net Sermaye Girişi	12.885	12.621	12.160	1.191	1.212	2.078	5.637	5.285
MB Brüt Rezerv Değ.	4.12	1.86	1.19	9.24-	8.47-	1.88	7.82	0.85
M2Y/GSYH (%)	39.18	39.88	42.01	45.91	46.93	47.26	49.14	51.76
M2Y/Rezervler*	4.18	3.97	4.32	4.08	4.25	4.42	4.47	4.71
KVDB/Rezervler*	0.61	0.70	0.75	0.75	0.73	0.71	0.68	0.69
BTV/GSYH (%)	58.29	60.48	62.48	67.51	69.25	70.56	73.79	76.81
ÖSK/GSYH (%)	24.61	26.66	28.01	27.38	26.66	27.36	28.30	29.97
İMKB 100 Endeksi	44.989	40.688	38.309	26.362	25.018	32.63	43.234	49.177
Reel Faiz Oranı**	11.16	7.05	10.13	14.50	12.61	18.68	17.08	13.91

Not: Tabloda GSYH büyüme hızı sabit fiyatlarla %, sanayi üretim endeksi % değişme, reel döviz kuru 1995=100 endeks değeri, bankalararası para piyasası ağırlıklı ortalama gecelik faiz oranları %, enflasyon %, cari işlemler dengesi ile net sermaye girişi milyon dolar ve Merkez Bankası brüt rezerv değişimleri % değişme olarak ifade edilmiştir.

* Reel döviz kurundaki artış TL'nin reel olarak değer kazandığını aksi ise değer kaybettiğini göstermektedir.

KVDB: Kısa vadeli dış borç

BTV: Bankaların toplam varlıkları

ÖSK: Bankalar tarafından özel sektöre açılan krediler

* Bu değerler oran olarak ifade edilmiştir. Tabloda İMKB 100 Endeksi kapanış puanını gösterirken diğer değişkenler % olarak gösterilmiştir.

** 1 yıl vadeli mevduat faiz oranı ile TÜFE oranı arasında yapılan reel faiz hesaplaması aracılığıyla elde edilmiştir.

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Özatay’a göre (2011), küresel krizin Türkiye ekonomisine bu şekilde yansımalarının nedenlerini; dış talepte yaşanan düşüş, dış kredide gerçekleşen azalma, yurtiçi kredide küçülme ve ekonomiye duyulan güvende azalma gibi etki kanallarında aramak gerekmektedir. Dünya ekonomisinde finansal kriz Türkiye ekonomisine kıyasla çok daha derin ve uzun süreli yaşandığından, Türkiye’nin ihraç ürünlerin olan talep önemli miktarda azalmıştır. Buna bir müddet sonra iç talepteki daralma da eklenince rekor düzeyde ekonomik küçülme yaşanmıştır. Kriz döneminde uluslararası kurumların iflas noktasına gelmesi, Türkiye’deki bankaların ve firmaların dış kaynak kanallarını kapatmıştır. Buna bağlı olarak, net sermaye girişi 2008 yılının son çeyrek döneminden başlayarak önemli miktarda azalmıştır (Tablo 5). Türkiye’de bankacılık kesiminin dış kaynakları kapanınca bu durum ülke içine yansımış ve iç kredi arzı gerilemiştir. Bu gelişmeler ekonomide belirsizliği arttırırken, hem tüketici hem de üretici güven kaybına uğramıştır.

Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında başlayarak 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren Türkiye ekonomisine yayılan küresel krizin yol açtığı belirsizlik ortamı, küresel ölçekte sıkılaştıran finansal koşullar ve bunlara bağlı olarak daralan yatırım ve tüketim harcamaları nedeniyle iç talepte sert bir daralma yaşanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde özellikle 2009 yılının ilk iki çeyrek döneminde oldukça sert yaşanan ekonomik küçülmeyi, ihracata dayalı üretim yapan sanayi sektöründe meydana gelen daralmaya bağlamak mümkündür (TCMB, 2009-III: 1). Küresel boyutta ekonomik dalgalanmaların getirdiği talep belirsizliği firmaların üretim konusunda ihtiyatlı bir tutum sergilemelerine neden olmuştur. Dolayısıyla kapasite kullanım oranının düşüklüğü istihdamda önemli ölçüde bozulmalara neden olmuştur (TCMB, 2009-IV: 5).

Türkiye’de 2001 ve 2008 Krizlerinin Para Politikası Açısından Karşılaştırmalı Analizi

2001 ve 2008 krizlerinin öncesinde, sırasında ve sonrasında Merkez Bankası tarafından yürütülen para politikası bir takım iç ve dış şokların olumsuz etkileriyle de mücadele etmiştir. 2001 krizinden sonra kurtarılan bankaların bıraktığı yüksek miktarda kamu borcu, yüksek dolarizasyon ve enflasyonda atalet makro ekonomik sorunlara neden olmuştur. Bu yüzden bir süre örtük enflasyon hedeflemesi uygulanarak makro ekonomik koşulların uygun hale getirilmesi sağlanmıştır. Söz konusu olumsuz göstergelere 2003 yılında ABD’nin Irak işgali, 2004 ve 2006 yıllarında küresel risk iştahında yaşanan azalma nedeniyle Türkiye’de yaşanan döviz çıkışı, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi, 2008 sonrası küresel kriz ve son olarak 2009 Avrupa borç krizi eklenmiştir. Bu zorlu ekonomik ve siyasi ortamda Merkez Bankası beklentileri yönlendirerek enflasyonu düşürmeye çalışırken diğer yandan döviz piyasasında yaşanan çalkantıları minimize etmek için piyasaya müdahalelerde bulunmuştur (Yakupoglu, 2010).

1.1. Literatür Taraması

Çetin (2005), konjonktürel dalgalanmaların daralma ve canlanma dönemlerini etkileyen politika değişkenlerini VAR modeli ile analiz etmiştir. Çalışmada konjonktürel dalgalanmalar üzerinde faiz oranı ve reel döviz kuru şokunun negatif, yabancı sermaye ve hisse senedi fiyat şokunun ise pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Özata (2007), Türkiye ekonomisi için 1987-2005 yılları arasında üçer aylık verileri kullanarak şokların ekonomi üzerindeki etkilerini ve politika tepkilerini VAR modeliyle analiz etmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, Dünya faiz oranlarında yaşanan şokun genelde reel döviz kurunu azaltıcı etkiler yarattığı ve bu doğrultuda Türkiye’de faiz oranlarının nispeten yüksek seyretmesi nedeniyle ülkeye giren büyük miktardaki kısa vadeli yabancı sermaye çerçevesinde TL’nin aşırı değer kazandığı vurgulanmıştır.

Ergeç (2007), Türkiye ekonomisi için 1990-2006 yılları arasında aylık verileri kullanarak şoklar karşısında para politikasının tepkisini iki aşamalı En Küçük Kareler yöntemini (EKKY) kullanarak incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, para politikası ekonomik durgunlukla mücadele kapsamında güçlü bir araç değildir çünkü; pozitif para politikası şoklarının çıktı üzerindeki etkisi, negatif para politikası şoklarının çıktı üzerindeki etkisine göre daha zayıftır. Fiyat istikrarı amaçlı yapılan incelemede sıkı para politikalarının fiyatları düşürme gücünün, genişletici para politikalarının fiyatları artırma gücüne göre daha şiddetli olduğu görülmüştür.

Güloğlu ve Orhan (2008), konjonktürel dalgalanmaların daralma ve canlanma dönemlerini etkileyen politika değişkenlerini SVAR modeli ile analiz etmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre para politikası şokları; nominal ve reel döviz kuru, faiz oranı ve fiyatlar genel düzeyi üzerinde teorik beklentilere uygun etkilere yol açmaktadır.

Kasapoğlu (2007), 1990-2006 dönemine ait verileri kullanarak VAR modeli aracılığıyla Türkiye’de parasal şokların hangi aktarım kanalları yoluyla fiyatları ve reel aktiviteyi etkilediğini bulmaya çalışmıştır. Çalışmasında elde ettiği sonuçlara göre faiz oranlarına yönelik dışsal bir şoka döviz kurunun ve enflasyonun artarak tepki vermektedir. Çünkü döviz kurundaki spekülatif baskıya ya da enflasyon beklentilerindeki yükselişe Merkez Bankası politika faizini yükselterek müdahale etmiş fakat artış bir süre daha devam etmiştir.

Düzgün (2010), 1987-2007 dönemine ilişkin üçer aylık veriler yardımıyla ARDL yöntemini kullandığı çalışmasında, Türkiye ekonomisi üzerinde hangi politikaların daha etkili olduğunu incelemeye almıştır. Para politikası için para arzı, maliye politikası için kamu harcamaları değişkenlerinin kullanıldığı analizin sonucunda; Türkiye ekonomisi için para politikasının pozitif ama anlamsız, maliye politikasının ise negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu elde edilmiştir.

Akyazıcı ve Ekinci (2009), Türkiye ekonomisi için enflasyon-büyüme ilişkisini analiz ettikleri çalışmalarında 1991-2007 dönemi aylık verilerini kullanarak Granger nedensellik analizini uygulamışlardır. Çalışmalarında Türkiye’nin % 10’un altında enflasyon oranlarını yaşadığı 2006 yılından sonra enflasyonu hedeflediği seviyelere düşüremediği, küresel finans krizi sonrasında

da sadece para politikasını kullanarak enflasyonu hedeflenen seviyelere düşürmeye çalışmasının da ekonomide durgunluk riskini beraberinde getirebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Brooks (2007), 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Türkiye’de para politikasının etkinliğini inceleyerek, para politikasında uygulanan sıkılaştırmaya bankaların kredi arzının nasıl tepki verdiğini analiz etmiştir. Türkiye’de banka kredi kanalının çalışıp çalışmadığına yönelik 33 bankaya ilişkin verilerle kesit veri analizinin gerçekleştirildiği bu çalışmada, parasal aktarım mekanizmasında bankaların önemli bir rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bankaların likidite durumlarının kredi arzında önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmış, para politikasının likidite pozisyonlarına bağlı olarak bankacılık sektörü tarafından güçlendirilebileceğini ifade etmiştir.

Hu (2006), Nogueira & Ledesma (2009) ve Cavoli (2010) tarafından yapılan çalışmalarda finansal yenilikler nedeniyle para arzının reel kurlarda şiddetli dalgalanmalara dolayısıyla ekonomik istikrarsızlıklara yol açan döviz kuru ayarlamalarının para politikası açısından etkinliklerini kaybettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca esnek döviz kuru sistemi altında önceki döneme bağımlılığı yüksek olan faiz oranı, faiz düzeltmesi yoluyla öngörülebilirliği yüksek ve özel kesim enflasyon beklentilerini yönlendirme gücüne sahip olmaktadır.

Benchimol ve Fourçans (2012) çalışmalarında Euro Bölgesi için krizler sırasında para politikasının rolünü iki ayrı dinamik stokastik genel denge (DSGE) modeli üzerinden test etmişlerdir. Euro Bölgesi’nin maruz kaldığı üç farklı kriz (1992, 2001 ve 2007) boyunca para politikasının çıktı üzerindeki rolünün anlamlı biçimde azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kriz dönemlerinde çıktıda meydana gelen dalgalanmalar üzerinde para arzının öneminin gideerek arttığı ifade edilmiştir. Ayrıca 2007 yılında ABD ve Euro Bölgesi’nde etkisini gösteren ve 2008 yılında küresel boyuta yayılan finansal kriz sırasında para politikasının çıktı dalgalanmalarını etkilemekte yetersiz kaldığı vurgulanmıştır.

1.2. Metodoloji

1.2.1. Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlıklarının incelenmesi için birim kök testleri kullanılır. Durağanlık, serilerin sabit ortalama, varyans değeri ve kovaryanslarının sabit olduğu anlamına gelir. Geçici şokların etkileri durağan olmayan serilerde sürekli hale gelebilir. Ayrıca durağan olmayan serilerde sahte regresyon problemiyle karşılaşmaktadır. Ekonometrik analiz yapılmadan önce ADF (Augmented Dickey Fuller), PP (Phillips-Perron) ve KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testleri kullanılarak verilerin durağan oldukları seviyeler incelenmiştir. (Dickey & Fuller, 1979)

1.2.1.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Geliştirilmiş Dickey Fuller birim kök testi uygulamasındaki kolaylık nedeniyle zaman serilerinin durağanlığının incelenmesinde en çok tercih edilen yöntemlerdir (Gujarati & Porter:2012, Tarı:2011)

$$Y_t = Y_{t-1} + U_t \quad (1)$$

Birim kök testinin tanımlanması için denklem (1)'i kullanırsak; Y_t bağımlı değişkenin geçmiş dönemlerdeki değeri olan Y_{t-1} ile ilişkisi ifade edilmektedir. U_t ortalaması sıfır, sabit varyanslı ve ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimidir. U_t değişkenin bir dönem önce maruz kaldığı şokun sistemde yer almasını sağlar.

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + U_t \quad (2)$$

$\alpha=1$ ise Y_t değişkeninin bir birim kökü olduğu anlaşılır. Eğer $\alpha<1$ ise geçmiş dönemlerdeki şokların etkisi giderek azalacak ve kısa bir dönem sonra tamamen ortadan kalkar. Birim kökün belirlenmesi için α 'nın 1'e eşit olup olmadığı regresyon modelinde test edilmelidir fakat regresyon modelinde katsayıların 0'a eşit olup olmadığı araştırılmaktadır. ADF testi α parametresinin tahminine ve onun t istatistiğine dayanır. Boş hipotez seriler durağan değildir şeklinde kurulmaktadır. Ayrıca negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir şekilde $\alpha \neq 0$ reddedilir. ADF test denkleminde terimlerin ilave farklarının da eklenmesini gerektirmesi önemli bir problemdir. Bu durum serbestlik derecesinde bir kayıp meydana getirir ve test niteliğinde bir azalma yaşanır. (Dickey, Fuller, 1979)

1.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Phillips ve Perron çalışmasında, seride yapısal bir kırılma yaşandığında ya da DF ve GDF testlerinin varsayımlarına uyulmadığı durumlarda yetersiz kaldığını öne sürmüşlerdir. Bu yüzden hata terimlerini düzelteren, parametrik olmayan bir ekleme yapmaya karar vermişlerdir. Bu düzeltme sistemi, DF ve GDF modellerinin hem AR düzeltmelerini hem de MA düzeltmelerini içerir. Yani PP testi bir ARMA (Autoregressive Moving Average) sürecidir (Phillips, Perron, 1988).

$$Y_t = \delta Y_{(t-1)} + U_t \quad (3)$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y_{(t-1)} + U_t \quad (\text{Sabit terimli})$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y_{(t-1)} + \beta_2(t-T/2) + U_t \quad (\text{Sabit terimli ve Eğilim Katsayılı})$$

Tüm modellerde hata terimi ortalaması sıfıra eşittir. Hata terimlerinde eş-varyans varsayımı ihlal edilebilir ya da ardışık bağımlı olabilir. Bu sebeple PP testi, DF veya GDF testinin varsayımlarına bağımlı değildir. PP testinde Newey-West hata düzeltme sistemini kullanarak ardışık bağımlılık ortadan kaldırılır. Hipotez testinde, H_0 hipotezi test edilir ve H_0 'ın reddi durağan olasılıklı süreç karakteristiği içerdiğini gösterir (Phillips, Perron, 1988).

1.2.1.3. Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Zivot-Andrews kırılmalı birim kök testinde kırılma noktasının veriye bağlı bir süreçte gerçekleştiği vurgulanmakta ve böylece veri kaybının önleniği savunulmaktadır. Kırılma noktaları seçilirken önceki gözlemlerin dikkate alınmaması, ön test ile ilgili sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu test süreci için temel amaç, trend durağanlığını en çok destekleyen kırılma noktasını hesaplamaktır. Bu bağlamda Zivot-Andrews birim kök testi için aşağıdaki üç model dikkate alınmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992);

$$\text{Model A: } Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model B: } Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model C: } Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Model A düzeyde, Model B eğimde ve Model C ise hem düzeyde hem de eğimde meydana gelen yapısal değişimi yansıtmaktadır. Burada $t = 1, 2, 3, \dots, T$ tahmin dönemini, $\varphi = TB/T$ kırılma noktasını ve TB kırılma zamanını göstermektedir. Kukla değişkenlerden $DU(\varphi)$ düzeyde kırılmayı ifade etmekte ve $t > TB$ iken $DU(\varphi) = 1$ tersi durumda ise 0’a eşit olmaktadır. Diğer gölge değişken $DU(\varphi)$ trend üzerinde meydana gelen yapısal değişimi göstermekte ve $t > TB$ iken $DU(\varphi) = t - TB$ değerini almaktadır. Diğer durumda ise yine $DU(\varphi) = 0$ değeri ortaya çıkmaktadır (Çatık, 2006: 10). Hata terimindeki olası otokorelasyonu engellemek için denklemlerin sağ tarafına ΔY_{t-i} terimleri eklenmektedir (Antoshin vd., 2008).

1.1.1. 1.2.2. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Testi

Serilerdeki yapısal kırılmaları içsel olarak belirleyen bu analiz, Zivot-Anreus gibi aynı zamanda bir birim kök testi değildir. Bu yöntem kırılmalar tespit edilirken teste açıklayıcı değişkenler eklemekte ve böylelikle önemli bir avantaj sunmaktadır. Dinamik programlamaya dayanan bu test, hata kareleri toplamının global minimizasyonunu sağlayan bir algoritma geliştirmiştir. Bu algoritma her bir kırılma noktası için EKK yöntemini gerektirmektedir. Y ifadesi t zamanında gözlenen bağımlı değişkeni, x ve z sırasıyla $(p \times 1)$ ve $(q \times 1)$ boyutlu bağımsız değişken vektörlerini göstermek üzere m kırılmalı çoklu doğrusal regresyon denklemi aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Bai, Perron, 1998):

$$Y_t = x_t' \beta + z_t' \delta_j + u_t \quad t = T_{j-1} + 1, \dots, T_j \quad \text{ve } j = 1, \dots, m + 1$$

Bu modelde $\square$ ve δ_j , $j = 1, \dots, m + 1$ olmak üzere katsayılar vektörünü ve son olarak u_t ise t zamanına karşılık gelen hata terimini göstermektedir. Kırılma noktaları olarak tanımlanan $T_1, \dots, T_m$ ’lerin önceden bilinmediği varsayılmaktadır. Dolayısıyla $T_0 = 0$ ve $T_{m+1} = T$ eşitlikleri söz konusu olmaktadır. Burada β parametresi değişimlere bağlı olmadığından dolayı model kısmi yapısal değişim modeli olmaktadır. Modelin tahmini tüm dönem kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda $p = 0$ olması durumunda bütün parametrelerin değişebilirliğinin söz konusu olduğu salt model elde edilmektedir. Bütün bunlar gerçekleşirken hata terimi u_t ’nin varyansının sabit olması gerekmemektedir (Emirmahmutoğlu vd., 2010).

1.2.3. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

ARDL yöntemi, Johansen-Juselius (1990) testi gibi çok değişkenli eşbütünleşme yöntemlerinin aksine, modelin gecikme uzunluğunu EKK yöntemi ile tahmin ettikten sonra eşbü-

tünleşme ilişkisinin varlığını belirlemektedir. Bu test birim kök testi modeline dâhil edilen değişkenlerin ön testlerinin yapılmasını da gerektirmemektedir. Sınır testi, modeldeki serilerin $I(2)$ olması dışında, tümüyle $I(0)$ ve $I(1)$ veya hepsinin karşılıklı eşbütünlük $I(1)$ olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmektedir (Altıntaş ve Taban, 2010).

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait bir kanıt elde edildikten sonra ikinci aşamada, Pesaran vd. (1996) tarafından ortaya konulan n değişkenli ARDL ($p, q_1, \dots, q_n$) şeklindeki uzun dönem denklemi tahmin edilmektedir. Parantez içindeki değerler, modelde yer alan değişkenler için istatistiksel kriterlere göre belirlenen en uygun gecikme uzunluklarıdır. ARDL modelinde uygun gecikme sayısının tespitinde Akaike (AIC), Schwarz-Bayesian (SBC) ve Hannan-Quinn gibi kritik değerlerden yararlanılmakta ve en küçük bilgi kriterini sağlayan gecikme sayıları kullanılarak model tahmin edilmektedir. Literatürde daha düşük gecikme verdiği için genellikle SBC önerilmektedir (Pahlavani, 2005; Karagöz ve Ergün, 2010).

1.3. Yöntem

Bu çalışmada Merkez Bankası'nın politika etkinliği iki yöntemle analiz edilmiştir. Birincisi 1999:01-2011:12 döneminde değişkenlerde ortaya çıkan yapısal kırılmalar arasındaki ilişkiler Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi ile ele alınmıştır. İkinci aşamada ise para politikası değişkenlerinin fiyat istikrarındaki etkinliği ARDL yaklaşımı ile test edilmiştir. Bu bağlamda modelde yer alan değişkenlerin durağanlık durumlarını tespit etmek için ADF, PP ve Zivot-Andrews birim kök testi yapılmıştır.

Literatür taraması sonucunda tahmin modeline faiz oranı, döviz kuru ve para arzı; bağımlı değişken olarak ise TÜFE'ye yer verilmiştir. Bağımsız değişkenler para politikası değişkenleri (bankalararası para piyasası gecelik ağırlıklı ortalama faiz oranı, Merkez Bankası tarafından ilan edilen ABD doları alım kuru ve M2 para arzı) ve kontrol değişkenleri (İMKB 100 Endeksi, toplam yurtiçi kredi hacmi ve net yabancı sermaye girişleri) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Tahmin modelini oluşturan değişkenler ve kısaltmaları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6:
Tahmin Modelinde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişkenler	Kısaltmalar
(Merkez Bankası Dolar Alış Kuru (ortalama	E
(%) Bankalararası Gecelik Ortalama Basit Faiz Oranı	ONI
*(100=1994) TÜFE	P
(Para Arzı (Bin TL	M2
Endeksi 100 İMKB	İMKB
Bankacılık Sektörü Toplam Yurtiçi Krediler	DC
(Net Yabancı Sermaye Girişi (Milyon Dolar	FCI
Krizleri İçin Gölge Değişken 2008 ve 2001	D

* 2006 yılının Ocak ayı itibarıyla 2003=100 endeksine göredir.

Tahmin modeli;

$$\ln P_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln ONI_t + \alpha_2 \ln E_t + \alpha_3 \ln M2_t + \alpha_4 \ln IMKB_t + \alpha_5 \ln DC_t + \alpha_6 \ln FCI_t + \alpha_7 D_1 + \alpha_8 D_2 + u_t$$

1.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 7’de görüldüğü gibi; ADF birim kök testi sonuçlarına göre seriler farklı düzeylerde durağandır. Değişkenlerden P ve FCI serileri hem sabit hem de trend değerleri açısından düzeyde durağan hale gelmektedirler. Modeldeki diğer tüm değişkenler ise birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedirler.

Tablo 7.

ADF ve PP Kırılmasız Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzey/ Birinci Fark	ADF Test İstatistiği			PP Test İstatistiği			Sonuç
		Sabit	Trendli		Sabit	Trendli		
P	Düzey	-5,32 (1)	-3,58 (1)		-8,82 (4)	-4,11 (4)		I(0)
	Birinci Fark	-4,74 (0)	-6,34 (0)		-4,84 (10)	-6,50 (9)		
ONI	Düzey	-1,50 (3)	-3,70 (3)		-1,48 (2)	-4,94 (6)		I(1)
	Birinci Fark	-6,11 (2)	-6,09 (2)		-21,67 (2)	-21,60 (2)		
E	Düzey	-2,22 (1)	-2,45 (1)		-2,17 (3)	-2,23 (3)		I(1)
	Birinci Fark	-8,44 (1)	-8,46 (1)		-8,48 (2)	-8,48 (2)		
M2	Düzey	-2,67 (0)	-1,46 (0)		-2,67 (0)	-1,38 (2)		I(1)
	Birinci Fark	-13,02 (0)	-13,53 (0)		-13,01 (4)	-13,54 (2)		
IMKB	Düzey	-2,96 (0)	-3,17 (0)		-2,74 (5)	-3,47 (5)		I(1)
	Birinci Fark	-9,50 (0)	-9,58 (0)		-9,45 (3)	-9,53 (3)		
DC	Düzey	-1,04 (3)	-3,06 (6)		-1,14 (7)	-1,77 (7)		I(1)
	Birinci Fark	-4,06 (2)	-4,13 (2)		-12,28 (7)	-12,34 (7)		
FCI	Düzey	-3,87 (1)	-5,28 (1)		-6,45 (8)	-8,48 (8)		I(0)
	Birinci Fark	-14,41 (1)	-14,37 (1)		-21,50 (2)	-21,41 (2)		
MacKinnon Kritik Değerleri	Sabit	%1	%5	%10	%1	%5	%10	Trendli
		-3,47	-2,88	-2,58	-4,01	-3,43	-3,14	

Not: ADF testinde parantez içindeki değerler Schwarz Kriteri (SBC) kullanılarak seçilen gecikme uzunluklarıdır. Maksimum gecikme uzunluğu 13 olarak alınmıştır. PP testinde ise optimal gecikme uzunluğu, Bartlett Kernel Spectral Estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth Kriterinden yararlanarak belirlenmiştir.

Tablo 8.

Zivot-Andrews Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken		Zivot-Andrews Birim Kök Test İstatistiği								
		Model A			Model B			Model C		
P	α	-7,29			-5,40			-7,13*		
	T_B	2001M03			2001M11			2001M03		
	k	2			2			1		
ONI	α	-4,53			-4,57			-4,81		
	T_B	2009M10			2008M11			2007M03		
	k	4			4			4		
E	α	-4,67*			-4,88			-6,10		
	T_B	2001M02			2001M07			2001M02		
	k	1			3			3		
M2	α	-2,55			-3,35			-8,38		
	T_B	2005M06			2006M12			2005M12		
	k	0			0			0		
IMKB	α	-3,88			-3,30			-3,87		
	T_B	2004M06			2006M11			2004M06		
	k	3			3			3		
DC	α	-3,43			-2,57			-3,52		
	T_B	2004M03			2007M05			2004M03		
	k	3			3			3		
FCI	α	-4,09			-5,45*			-4,79		
	T_B	2008M09			2001M03			2008M09		
	k	4			1			4		
Kritik Değerler		%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10
		-5,34	-4,93	-4,58	-4,80	-4,42	-4,11	-5,57	-5,08	-4,82

Not: k gecikme uzunluğunu göstermektedir ve BIC seçim kriterine göre belirlenmiştir. * Maksimum gecikme 1 olarak alınmıştır.

P değişkeni için H_0 hipotezi Model A ve Model C açısından % 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve 2001 yılının üçüncü ayında meydana gelen kırılmayla durağan olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilmektedir. P değişkeni için kırılma noktası olan 2001 yılı Mart ayı, Şubat 2001 krizinin hemen sonrasına denk gelmektedir. E değişkeni için de Model A'da % 10 anlamlılık düzeyinde, Model C'de ise % 5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotez reddedilmekte ve 2001 yılının Şubat ayından sonra durağan olduğu görülmektedir. Bu dönemde kriz ile birlikte döviz kuru dalgalanmaya bırakıldığı için sonuç tutarlıdır. M2 değişkeninin, serilerin hem sabit hem de eğim katsayılarındaki kırılmaları göz önüne alan Model C çerçevesinde, % 5 anlamlılık düzeyinde 2005 yılının Aralık ayında meydana gelen kırılmayla durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu kırılma noktası hem para politikası uygulamasında meydana gelen değişiklik hem de M2 para arzı tanımında yapılan kapsam değişikliği nedeniyle önem taşımaktadır. Çünkü 2006 yılının Ocak ayında geçilen açık enflasyon hedeflemesi uygulamasıyla para arzı pasifleştirilmiştir.

1.3.2. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Testi Sonuçları

Döviz kuru Tablo 9’da görüldüğü üzere incelenen zaman diliminde dört kırılma tarihi bulunmaktadır. Birinci kırılma Mart 2001’de yaşanmıştır ve Şubat 2001 krizi ile birlikte Merkez Bankası’nın döviz kurunu dalgalanmaya bıraktığı süreci yansıtmaktadır. Politika değişikliği ile tutarlıdır. İkinci kırılma Nisan 2003’de ABD’nin Irak işgali ve pozitif arz şokunun yaşandığı dönemde denk gelmektedir. Üçüncü kırılma Mayıs 2006’da sermaye hareketlerinin istikrarsızlaştığı dönemde TÜFE üzerinde aşağı yönlü oluşan baskıyı bertaraf etmek isteyen Merkez Bankası toplam talebi artırmak için bu gelişmelere ihtiyatlı faiz indirimi ile karşılık vermiştir. Dördüncü kırılma ise Eylül 2008’de küresel krizin yol açtığı yoğun sermaye çıkışının olduğu dönemdir.

Tablo 9.

Döviz Kuru (E) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	47,676	165,896-	234,878-	279,715-	302,495-	269,893-
Log-Lik	16,263-	2,596-	1,514	1,030	0,808-	0,904
RSS	11,251	2,596	1,514	1,030	0,808	0,904

Not: Seçilen kırılma sayısı 4. Mart 2001, Nisan 2003, mayıs 2006 ve Eylül 2008.

Tablo 10’da görüldüğü üzere, Kasım 2000 için tespit edilen ilk kırılma noktası kriz koşullarından ve Merkez Bankası’nın piyasaya likidite sürmekten kaçınmasından kaynaklanmaktadır. İkinci kırılma noktası olan Mayıs 2006 ise hem 2006 yılının ilk yarısında küresel risk iştahında yaşanan azalmadan kaynaklı gerçekleşen döviz çıkışını hem de negatif arz şoku ve güçlü talep nedeniyle TÜFE’de yaşanan artışı engellemek için Merkez Bankası’nın politika faizini artırmaya başladığı dönemdir.

Tablo. 10

Faiz Oranı (ONI) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	198,498	170,129	141,896	127,796	140,822	154,434
Log-Lik	91,674-	69,914-	48,223-	33,598-	32,537-	31,768-
RSS	29,585	22,383	16,949	14,051	13,861	13,725

Not: Seçilen kırılma sayısı 3. Kasım 2000, Mayıs 2006 ve Ocak 2009.

TÜFE için Tablo 11’de görülen test sonuçları, üç farklı politika dönemi yaşandığını ifade etmektedir. Eylül 2001, Ağustos 2003 ve Aralık 2008 için TÜFE serisinin ortalamasında yapısal kırılmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinci yapısal değişimin yaşandığı Eylül 2001’de

Şubat 2001 krizinden sonra kurun dalgalanmaya bırakılıp Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulandığı dönemi göstermektedir.

Tablo 11.

TÜFE (P) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	16,538	614,532-	681,688-	710,185-	697,459-	684,222-
Log-Lik	0,694-	322,415	363,568	385,391	386,603	387,560
RSS	9,215	0146	0,086	0,065	0,064	0,063

Not: Seçilen kırılma sayısı 3. Eylül 2001, Ağustos 2003 ve Aralık 2008.

Tablo 12'de yer alan test sonuçlarına göre, para arzı üzerinden Şubat 2001, Kasım 2003 ve Kasım 2005 olmak üzere üç kırılma tarihi bulunmaktadır. Merkez Bankası Şubat 2001'de krizin derinleşmesiyle piyasaya likidite arz etmiştir. Kasım 2005'te yaşanan kırılma ise, Merkez Bankası'nın 2005 yılı sonunda M2 tanımında yaptığı kapsam değişikliklerine denk gelmektedir.

Tablo 12.

Para Arzı (M2) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	55,775-	366,661-	573,839-	574,826-	568,785-	551,405-
Log-Lik	35,462	198,480	309,644	317,712	322,266	321,151
RSS	5,796	0,717	0,172	0,155	0,146	0,148

Not: Seçilen kırılma sayısı 3. Şubat 2001, Kasım 2003 ve Kasım 2005.

İMKB 100 endeksini gösteren Tablo 13'te görüldüğü üzere dört kırılma tarihi bulunmaktadır. Bu kırılma dönemleri, Türkiye'de finansal piyasaların iç ve dış şoklardan etkilendiğini göstermektedir. İlki Kasım 2001'de yaşanmıştır ve Kasım 2000 krizine denk gelmektedir. Son kırılma Temmuz 2009'da yaşanmıştır ve 2001 krizinin aksine, 2008 krizi sonrası ekonominin toparlanma dönemini göstermektedir.

Tablo 13.

İMKB 100 Endeksi İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	93,696	61,009	13,409-	33,921-	62,344-	57,038-
Log-Lik	39,273-	15,354-	29,428	47,260	69,046	73,967
RSS	15,111	11,121	6,263	4,983	3,768	3,538

Not: Seçilen kırılma sayısı 4. Kasım 2001, Eylül 2003, Haziran 2007 ve Temmuz 2009.

Sanayi Üretim Endeksi Tablo 14’te görüldüğü üzere, elde edilen kırılma noktalarından birincisi olan Kasım 2000, 2001 krizinin ilk işareti olan Kasım 2000 krizine denk gelmektedir. Merkez Bankası’nın herhangi bir politika değişikli yapmadığı bu dönemde krizin etkin rol oynadığı görülmektedir. Aynı şekilde üçüncü kırılma noktası olan Kasım 2008’de de küresel krizin etkin olduğu düşünülmektedir. Bu yaşananlardan dolayı kriz dönemlerinde Merkez Bankasının para politikasını üretim yönünden etkin bir şekilde kullanamadığı ortadadır.

Tablo 14.*Sanayi Üretim Endeksi İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi*

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	261,849-	293,281-	337,680-	361,114-	354,851-	341,602-
Log-Lik	138,499	161,730	191,564	210,856	215,299	216,249
RSS	1,547	1,147	0,783	0,611	0,577	0,570

Not: Seçilen kırılma sayısı 3. Kasım 2000, Aralık 2004 ve Kasım 2008.

Bankacılık sektörüne ilişkin toplam yurtiçi krediler Tablo 15’te görülmektedir. 2000’li yıllarda ekonomide yaşanan iç ve dış şoklardan fazlasıyla etkilendiği gözlenen yurtiçi krediler, Şubat 2001’de yaşanan kırılma ile toplam kredilerin 2001 krizi sırasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca test sonuçlarında 2008 küresel krizinde yurtiçi kredilerin daralmadığı görülmektedir. Ocak 2010’da ki kırılma ise, yükselişe geçen Türkiye ekonomisinde yurtiçi kredilerdeki aşırı genişlemeyi göstermektedir.

Tablo 15.*Toplam Krediler (DC) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi*

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	164,118-	236,113-	371,563-	448,988-	565,477-	581,450-
Log-Lik	89,634	133,206	208,505	254,793	320,612	336,173
RSS	2,894	1,655	0,630	0,348	0,149	0,1222

Not: Seçilen kırılma sayısı 5. Şubat 2001, Ocak 2003, Mart 2006, Şubat 2008 ve Ocak 2010.

Net yabancı sermaye girişlerini gösteren Tablo 16’ya göre, Türkiye’de yabancı sermaye çıkışları krizleri tetiklemekte ve döviz kurunu yükseltmektedir. Ayrıca döviz kuruna ilişkin kırılma tarihleri olan Nisan 2003 ve Mayıs 2006, Merkez Bankası’nın fiyat istikrarına yönelik müdahaleleri ile örtüşmektedir. Bu da döviz kurunun Türkiye’de fiyat istikrarı açısından önemli bir değişken olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Tablo 16.

Net Yabancı Sermaye Girişi (FCI) İçin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi

Kırılma Noktaları	0	1	2	3	4	5
N.Coefs	3,000000	6,00000	9,00000	12,00000	15,00000	18,00000
BIC	2880,925	2866,699	2861,944	2864,674	2874,724	2887,746
Log-Lik	1432,888-	1418,200-	1408,248-	1402,038-	1399,488-	1398,424-
RSS	08+8,69E	08+7,19E	08+6,33E	08+5,85E	08+5,66E	08+5,58E

Not: Seçilen kırılma sayısı 2. Ocak 2001 ve Ağustos 2008.

Test sonuçlarına göre 2001 ve 2008 kriz dönemlerinde Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarının çıktı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı, aksine krizlerin çıktı üzerinde büyük bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.3.3. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Eşbütünleşme Analizi

Birinci Dönem (1999-2005) Tablo 17'de görüldüğü gibi elde edilen F istatistiği 4.92 olarak bulunmuştur. Bu sonuç P ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını öne süren H_0 hipotezinin reddedildiği anlamına gelmektedir. Buna göre ONI, E, M2, DC ve FCI uzun dönemde P değişkenindeki değişikliği açıklayıcı değişkenler olarak kullanılabilir.

Tablo 17.

Birinci Dönem (1999-2005) Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

k	F İstatistiği	Pesaran vd. (2001) Kritik Değerler		Narayan (2005) Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır
7	4,92	2,86	4,57	2,48	3,75

Not: Kritik değerler, 7 açıklayıcı değişken (k) için % 5 anlamlılık düzeyinde kısıtsız sabitli ve trendsiz olan tablo değerleridir.

Testin ikinci aşamasında $\ln P$ için ARDL yaklaşımı çerçevesinde kısa ve uzun dönem denklemleri tahmin edilmektedir. Her iki denklemin analizinde de maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. Öncelikle kısa dönem denklemi test edilmiştir ve denklemimiz;

$$\Delta \ln P_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \Delta \ln P_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_2 \Delta \ln ONI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_3 \Delta \ln E_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_4 \Delta \ln M2_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_5 \Delta \ln DC_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_6 \Delta \ln FCI_{t-i} + \delta ECM_{t-1} + u_t$$

SBC esas alınarak belirlenen gecikmeli terim sayılarına göre tahmin edilen ECM katsayı tahminleri ve kısa dönem sonuçları Tablo 18'de gösterilmiştir. Hata düzeltme teriminin katsayısı - 0,120 olarak bulunmuştur. Tahmin edilen katsayı % 1 düzeyinde anlamlıdır ve bir şokun etkisinin ilk iki ayda % 12 düzeyinde giderilerek dengeye yaklaşıldığını göstermektedir. TÜFE'yi etkileyen temel değişkenin döviz kuru olduğu ortaya çıkmaktadır ve % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak modelde yer alan diğer değişkenlerin TÜFE üzerinde herhangi bir etkiye yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 18.*Birinci Dönem (1999-2005) ARDL(2,0,0,1,0,1) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Bağımlı Değişken: dlnP)*

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
dlnP1	0,302	0,085	(0,001) 3,568
dlnONI	0,003	0,004	(0,472) 0,723
dlnE	0,043	0,010	(0,000) 4,259
dlnM2	0,021	0,022	(330,,0) 0,981
dlnDC	0,019-	0,014	(0,164) 1,404-
dlnFCI	0,184	0,803	(0,820) 0,229
dC	0,233-	0,118	(0,052) 1,976-
(1-) ECM	0,120-	0,021	(0,000) 5,667-
F istatistiği	(0,000) 29,472	DW	1,847
R ²	0,741	Düzeltilmiş R ²	0,709

Uzun dönem denklemine bakacak olursak;

$$\ln P_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \ln P_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \alpha_2 \ln ONI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \alpha_3 \ln E_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \alpha_4 \ln M2_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_4} \alpha_5 \ln DC_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_5} \alpha_6 \ln FCI_{t-i} + u_t$$

Uzun vadeli ilişkinin katsayılarının ARDL tahminleri Tablo 19’da verilmiştir. Buna göre, uzun dönemde döviz kuru ve M2, TÜFE üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Döviz kuru ve M2 % 1 anlamlılık düzeyinde TÜFE’yi pozitif yönlü etkilemektedir. Birinci dönem tahmin modelinde otokorelasyon problemi bulunmamaktadır.

Tablo 19.*Birinci Dönem (1999-2005) ARDL(2,0,0,1,0,1) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Bağımlı Değişken: lnP)*

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
lnONI	0,023	0,032	(0,469) 0,728
lnE	0,353	0,067	(0,000) 5,306
lnM2	0,732	0,125	(0,000) 5,852
lnDC	0,160-	0,102	(0,122) 1,565-
lnFCI	1,206-	0,987	(0,226) 1,221-
C	1,941-	0,830	(0,022) 2,337-
Serisel Korelasyon	(0,558) 0,894	Fonksiyonel Yapı	(0,602) 0,274
Normallik	(0,021) 7,697	Değişen Varyans	(0,395) 0,731

Yapılan analizler sonucuna göre, kısa ve uzun dönemde beklendiği gibi döviz kurunun TÜFE üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır. M2 ise kısa dönemde anlamlı çıkmazken, uzun dönemde TÜFE’yi pozitif yönlü ve kuvvetli bir şekilde etkilemektedir. Test sonuçları 2001 kri-

zinde ve öncesinde kısa vadeli faizlerin fiyatlar üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı yönündeki bulguyu desteklemektedir.

İkinci Dönem (2006-2011) Tablo 20'de görüldüğü gibi elde edilen F istatistiği 10.05 olarak bulunmuştur. P ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını öne süren H_0 hipotezinin reddedildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ONI, E, İMKB, DC ve FCI uzun dönemde P değişkenindeki değişikliği açıklayıcı değişkenler olarak kullanılabilir.

Tablo 20.

İkinci Dönem (2006-2011) Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

k	F İstatistiği	Pesaran vd. (2001) Kritik Değerler		Narayan (2005) Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır
7	10,05	2,86	4,57	2,49	3,79

Not: Kritik değerler, 7 açıklayıcı değişken (k) için % 5 anlamlılık düzeyinde kısıtsız sabitli ve trendsiz olan tablo değerleridir.

Testin ikinci aşamasında $\ln P$ için ARDL yaklaşımı çerçevesinde kısa ve uzun dönem denklemleri tahmin edilmektedir. Her iki denklemin analizinde de maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. Öncelikle kısa dönem denklemleri test edilmiştir ve denklemlerimiz;

$$\Delta \ln P_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \Delta \ln P_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_2 \Delta \ln ONI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \alpha_3 \Delta \ln E_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \alpha_4 \Delta \ln İMKB_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \alpha_5 \Delta \ln DC_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_4} \alpha_6 \Delta \ln FCI_{t-i} + \delta ECM_{t-1} + u_t$$

Tablo 21'de görüldüğü gibi hata düzeltme teriminin katsayısı -0,109 olarak bulunmuştur. Tahmin edilen katsayı % 5 düzeyinde anlamlıdır ve ekonomik şokun etkisinin bir ay gecikmeyle % 11 düzeyinde giderilerek dengeye yaklaştığını göstermektedir. İkinci dönemde ONI ve E gibi para politikası değişkenlerinin TÜFE üzerinde anlamlı bir etkilerinin olmadığı görülmektedir. DC kısa vadede TÜFE'yi % 5 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü etkilemektedir. FCI, TÜFE'yi % 10 anlamlılık düzeyinde kuvvetli (-0,948) şekilde ve negatif yönlü etkilemektedir.

Tablo 21.

İkinci Dönem (2006-2011) ARDL(2,0,0,1,0,1) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Bağımlı Değişken: $\ln P$)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
dlnONI	0,002	0,004	(0,600) 0,527
dlnE	0,005	0,012	(0,700) 0,387
dlnİMKB	0,008	0,011	(0,478) 0,714
dlnDC	0,036	0,017	(0,035) 2,148
dlnFCI	0,948-	0,556	(0,093) 1,706-
dC	0,248	0,213	(0,248) 1,166
(1-) ECM	0,109-	0,048	(0,027) 2,260-
F istatistiği	(0,227) 1,384	DW	2,150
R ²	0,415	Düzeltilmiş R ²	0,365

Uzun dönem denkleminde bakacak olursak;

$$\ln P_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \ln P_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \alpha_2 \ln ONI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \alpha_3 \ln E_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \alpha_4 \ln MKB_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_4} \alpha_5 \ln DC_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_5} \alpha_6 \ln FCI_{t-i} + u_t$$

İkinci dönem uzun vadeli ilişkinin katsayılarının ARDL tahminleri Tablo 22’de verilmiştir. Buna göre uzun dönemde sadece DC TÜFE üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Kısa vadede olduğu gibi uzun vadede de yurtiçi krediler enflasyonu artırmaktadır. Dolayısıyla yurtiçi krediler % 1 anlamlılık düzeyinde TÜFE’yi pozitif yönlü etkilemektedir. İkinci döneme ait tahmin modelinde otokorelasyon problemi yoktur.

Kısa vadeli faizlere ilişkin değişkenin (ONI) anlamlı çıkmaması toplam talep üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu göstermiştir. Post Keynesyen yaklaşımın öne sürdüğü gibi para arzının içselleşmesi ile birlikte Merkez Bankası’nın politika faizinin piyasadaki diğer faiz ve menkul getiriler üzerindeki etkinliği azalmıştır.

Tablo 22.

İkinci Dönem (2006-2011) ARDL(2,0,0,1,0,1) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Bağımlı Değişken: lnP)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
dlnONI	0,02	0,004	(0,600) 0,527
dlnE	0,005	0,012	(0,700) 0,387
dlnMKB	0,008	0,011	(0,478) 0,714
dlnDC	0,036	0,017	(0,035) 2,148
dlnFCI	0,948-	0,556	(0,093) 1,706-
(1-) ECM	0,109-	0,048	(0,248) 1,166
F istatistiği	(0,227) 1,384	DW	2,150
R ²	0,415	Düzeltilmiş R ²	0,0,365

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle para politikasında yaşanan değişimleri tespit etmek için tek kırımlı Zivot-Andrews testi uygulanmış ve sonucunda fiyat ile döviz kuru değişkenleri için Mart 2001’de kırılma tespit edilmiştir. 2001 ve 2008 krizinden dolayı tek yapısal kırılma testi yeterli görülmemiş ve Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi de uygulanmıştır. Test sonuçları tahmin modelinde yer alan değişkenlere ilişkin birden fazla kırılma olduğunu göstermiştir. 2001 ve 2008 kriz sürecinde uygulanan para politikalarının çıktı üzerinde etkisinin bulunmadığı, tam aksine krizlerin çıktı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu görülmüştür. 2001 ve 2008 krizinin ortak tetikleyicisinin spekülasyon sermaye hareketleri olduğu iddiası kanıtlanmış. Ayrıca hem 2001 hem de 2008 krizinden hemen önce FCI değişkeninde kırılma tespit edilmiş, politika faizinin ise TÜFE’de yaşanan dalgalanmalarda bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ARDL sınır testi sonuçlarına göre, 2001 krizinde TÜFE'yi kısa vadede döviz kurunun, uzun vadede ise döviz kuru ile birlikte para arzının etkilediği görülmüştür. 2008 krizinde ise TÜFE'yi kısa ve uzun vadede toplam kredilerin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de ekonomisinde faiz oranı ile enflasyon arasında istikrarlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. 2006-2011 döneminde, 1999-2005 dönemine göre enflasyon ile döviz kuru ve para arzı arasındaki ilişkiler zayıflamasına rağmen faiz oranının etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla politika faizi kriz dönemleriyle mücadelede başarılı değildir. Türkiye ekonomisinde 2001 ve 2008 yıllarında iki önemli kriz yaşanırken, henüz etkinliği tartışılan döviz kuru ve enflasyon hedeflemesi gibi birbirinden farklı iki para politikası da uygulanmıştır. Ekonomi etkin para politikası uygulamalarından uzaklaşarak hızlı büyüme, dış denge bozulması sonucunda da kriz yaşamıştır. 2001 ve 2008 krizinde politika uygulayıcılar, krizlerin dış kaynak girişlerinin canlanması halinde kendiliğinden biteceğini düşünüp yeterli önlem almamışlardır. Spekülatif sermaye hareketlerinde gözlemlenen ani yön ve hacim değişiklikleri, iki kriz deneyimi içinde tetikleyici neden olarak görülmektedir.

2001 krizinde şokların güçlü olması ya da para politikasının kura yavaş tepki vermesi gibi nedenlerle kuru sabitlemenin para politikası açısından uygulanamaz bir politika olduğunu göstermiştir. Türkiye'de iç ve dış şoklar döviz kuru üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuş, bankacılık sektörünün likidite ihtiyacı artmış fakat Merkez Bankası pasif para politikası izlemiştir.

2008 yılının ikinci çeyreğinde yaşanan negatif arz şokuna Merkez Bankası faiz arttırımı ile karşılık vermiş fakat son çeyrekte küresel krizin derinleşmesiyle beraber ortaya çıkan negatif talep şoku karşısında faiz indirimine başlamıştır. Buna rağmen 2001 krizine göre çok daha büyük bir ekonomik gerileme yaşanmıştır. 2001 sonrasında olduğu gibi 2008 sonrasında da para politikası değişikliğine gidilmiştir. 2001 krizinden önce sabit kur rejimi, parasal hedefleme ve sabit faiz uygulamasından oluşan bir para politikasına sahip olan Türkiye; 2001 krizinden sonra dalgalı kur rejimi ve parasal hedefleme para politikasına geçmiştir. 2008 krizinin finansal istikrar kaygılarını arttırmasından dolayı Merkez Bankası 2010 yılından sonra para politikalarına makro ihtiyat politikasını eklemiş ve pro-aktif bir para politikası izlemeye başlamıştır.

Her iki kriz deneyiminde de kur ve talep idaresine yönelik politikaların uygulama biçimi ve öncelikleri farklılıklar göstermiştir. Çünkü krizler ekonomik koşullar bakımından farklı ortamlarda gerçekleşmiştir. Politika uygulayıcıların dış şokları ülkeye taşıyan aktarım mekanizmalarına yönelik tedbirler almaktan kaçınmaları, bu tür krizlerin orta vadede tekrarlanabileceği ni ve para politikalarının çözümsüz kalacağını düşündürmektedir (Türel, 2010, s. 27).

2001 ve 2008 krizinden yola çıkarak uygulanması gerekenin öncelikle sıkı para politikasını terk etmek olduğunu görüyoruz. Para politikalarının yanında iç talebi canlandırmak amacıyla maliye politikası da uygulanmalıdır. Bu sayede Türkiye ekonomisi resesyondan daha çabuk ve daha az zararla kurtulacaktır. Son olarak krizler karşısında uygulanan para politikaları beklenmeyen tepkiler verebilmektedir. Dolayısıyla "tek doğru para politikası" diye bir kavramdan söz edemeyiz. Ülkenin uluslar arası ekonomideki yeri ve makro ekonomik şartlarına göre uygulanacak para politikası da değişecektir.

Kaynakça

- Akat, A. S. (2009). *İktisadi Analiz*. 2. Baskı, Ankara: Eflatun.
- Akçay, Ü. (2009). *Para, Banka, Devlet*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Akyazıcı, H., A. Ekinci (2009). Türkiye’de 2000 Sonrası Uygulanan Para Politikası Stratejilerinin Makro Ekonomik Performanslarının Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (1) 345-362.
- Altıntaş, H., S. Taban (2010). Türkiye’de İkiz Açık Sorunu Ve Feldstein-Horioka Hipotezi: Ardl Yaklaşımı Ve Nedensellik Araştırması. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, 15-16 Nisan 2010. *Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim* içinde. Malatya: Bildiri Kitabı, 1704-1734.
- Antoshin, S., Berg, A. Ve M. Souto (2008), Testing For Structural Breaks In Small Samples. *Imf Working Paper*. No: Wp/08/75, [Http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Wp/2008/Wp0875.Pdf](http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Wp/2008/Wp0875.Pdf), Erişim Tarihi: 12.08.2016.
- Aydoğuş, O. (2009). "2008-09 (?) Küresel Krizi’nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem Ve Değerlendirmeler. *Tisk Akademi*. 4 (2), 26-49.
- Aziziov, M. (2007). *Monetarist Para Politikası Yaklaşımı ve Azerbaycan Merkez Bankasının İzlediği Para Politikası*. (Yayınlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bai, J. Ve P. Perron. (1998). Estimating And Testing Linear With Multiple Structural Changes. *Econometrica*, 66 (1), 47-78.
- Benchimol, J., A. Fourçans. (2012). The Role Of Money And Monetary Policy In Crisis Periods: The Euro Area Case. *Research Center Essec Working Paper*, 1201, [Http://hal.inria.fr/Docs/00/67/28/06/Pdf/Wp1201.Pdf](http://hal.inria.fr/Docs/00/67/28/06/Pdf/Wp1201.Pdf), Erişim Tarihi: 01.09.2016.
- Brooks, P. K. (2007), The Bank Lending Channel Of Monetary Transmission: Does It Work In Turkey?. *Imf Working Paper*, 07/272, [Http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Wp/2007/Wp07272.Pdf](http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Wp/2007/Wp07272.Pdf), Erişim Tarihi: 12.08.2016.
- Celasun, M. (2002) 2001 Krizi, Öncesi Ve Sonrası: Makroekonomik Ve Mali Bir Değerlendirme. [Http://Content.Csbs.Utah.Edu/~Ehrbar/Erc2002/Pdf/l053.Pdf](http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/Erc2002/Pdf/l053.Pdf), Erişim Tarihi: 11.01.2016.
- Clarida, R., Gali, J., M. Gertler (2000). Monetary Policy Rules And Macroeconomic Stability: Evidence And Some Theory. *Quarterly Journal Of Economics*, 147-180, [Http://www.Nyu.Edu/Econ/User/Gertler/m/qje00.Pdf](http://www.nyu.edu/Econ/User/Gertler/m/qje00.Pdf), Erişim Tarihi: 31.01.2016.
- Çatık, N. (2006). Yapısal Kırılma Altında Para Talebinin İstikrarı: Türkiye Örneği. *Ege University Working Paper In Economics 2006*, No: 06/11.
- Çetin, A. (2005). Türkiye’de Ekonomik Dalgalanmaların Belirleyicileri: Var Analiz Yaklaşımı. *İktisat İşletme Ve Finans*, 20, (236), 96-104.
- Çiftçi, H., M. S. Uğur (2010). Küresel Finans Krizi Ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. İrfan Kalaycı (Ed.) *Halil Seyidoğlu’na Armağan: Finansal Kriz Yazıları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 117-148.
- Dickey, D. A., W. A. Fuller (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal Of The American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Düzgün, R. (2010). Türkiye Ekonomisi’nde Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, (11), 230-237.
- Emirmahmutoğlu, F., Saraçoğlu, B., S. Güney (2010). Türkiye’de Enflasyon Direngenliğinin Bai-Perron Yöntemi İle İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, (2), 1-26.
- Ergeç, E. H. (2007). *Para Politikası Şoklarının Asimetrik Etkileri: Türkiye Ekonomisinde Pozitif Ve Negatif Şok Asimetrisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi) Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gaygılı, A. K. (2007). *Finansal Açıklığın Para Politikalarının Etkinliği Üzerine Yansımaları: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Giz, D., S. S. Cekan (2011). "Enflasyon Hedeflemesi, Makroekonomik İstikrar Ve Türkiye", *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 60, S.S. 119-143.
- Goodfriend, M., R. G. King (1997). The New Neoclassical Synthesis And The Role Of Monetary Policy. *Nber Macroeconomics Annual*, 12, 231-296.
- Güloğlu, B., S. Orhan (2008). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizmalarının Makro Ekonomik Etkileri. *İktisat İşletme ve Finans*, 23, (268), 94-118.
- Hu, Y. (2006). "The Choise Of Inflation Targeting: An Empirical Investigation", *International Economics And Economic Policy*, 3, 1, 27-42.
- Imf. (2000). *Imf Survey*, Vol: 29, No: 23, 385-400, [Http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Survey/2000/121100.Pdf](http://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Survey/2000/121100.Pdf), Erişim Tarihi: 11.01.2016.
- Karagöz, K., S. Ergün (2010). Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15, (2), 169-185.

- Kasapoğlu, Ö. (2007). *Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye İçin Uygulama*. (Uzmanlık yeterlilik tezi) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Krugman, P. (2011). Mr. Keynes And The Moderns". *The 75th Anniversary Of The General Theory Conference*. <http://www.econ.cam.ac.uk/keynesconf-2011/papers.html>, Erişim Tarihi: 23.05.2016.
- Lavoie, M. (2006b). Post Keynesian Amendment To The New Consensus On Monetary Policy. *Metroeconomica*, 57, (2), 165-192.
- Oktar, S., Tokucu, E. Z. Kaya. (2012). *Finansal Küreselleşme Sürecinde Merkez Bankacılığı ve Para Politikaları*. Ankara: Nobel Akademik.
- Orhan, S. S. (2009). Yerleşik İktisatta Küresel Makro Ekonomik Teori: Yeni Açık Makro Ekonomide (Noem) Cari İşlemler Dinamikleri. *Ege Akademik Bakış*, 9, (4), 1485-1510.
- Özatar, E. (2007). *Türkiye'de Konjonktürel Dalgaların Zaman Serisi Analizi*. (Yayınlanmamış doktora tezi) Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özatat, F. (2011). *Finansal Krizler ve Türkiye*. 3. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özatat, F. (2011). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*. 2. Baskı. Ankara: Efil.
- Özdemir, M. (2008). Yeni Neo-Klasik Sentez: Makro İktisatta Yeni Bir Uzlaşmaya Doğru. *Ekonomik Yaklaşım*, 19, (66), 95-117.
- Özdemir, M. (2009). "Wicksell'in Dirilişi Monetarizmin Sonu(Mu)? *Econanadolu 2009: Anadolu International Conference In Economics*, 17-19 Haziran, Eskişehir.
- Pahlavanı, M. (2005). Analysing The Trade-Gdp Nexus In Iran: A Bounds Testing Approach. *Faculty Of Business Economics Working Papers*, No: 05/25, <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1132&context=commwkpapers>, Erişim Tarihi: 05.08.2016.
- Parasız, İ. (1998). *Makro Ekonomik Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., R. J. Smith. (1996). Testing For The Existence Of A Long-Run Relationship Between Uk Consumption, Income And Inflation Using Pesaran Et Al. Bounds Test Procedure: A Comparative. http://www.geocities.ws/C_Moenning/Docs/Pdfs/Pes97.Pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2016.
- Phillips, P. C., Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Sağlam, E. (2009). Türkiye'nin Kriz Deneyimi. E. Kumcu (Ed.). *Krizler, Para Ve İktisatçılar* içinde. İstanbul: Remzi, 171-198.
- Snowdon, B., H. R. Vane (2012). *Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*. B. Kambalacı (Çev. Ed.). Ankara: Efil.
- Tarı, R. (2011). *"Ekonometri"*. Kocaeli: Umuttepe.
- Tcmb. (2001). *2000 Yıllık Rapor*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tcmb. (2003). *2002 Yıllık Rapor*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tcmb. (2005). *Yıllık Rapor 2004*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tcmb. (2007). *Yıllık Rapor 2006*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tcmb. (2008). *Yıllık Rapor 2007*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tcmb. (2009). *Enflasyon Raporu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Türel, O. (2010). Türkiye'de 1994, 2001 Ve 2008-9 Ekonomik Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 21 (75), 27-75.
- Usta, B. (2003). *Enflasyon Hedeflemesi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilirliği Ve Türkiye Örneği*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Woodford, M. (2003). *Interest And Prices*. Usa: Princeton University Pres.
- Yakupoğlu, A. (2010). "Merkez Bankasının 2002-2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası Ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi". *Maliye Finans Yazıları*. 24, (88), 35-54.
- Yılmaz, D. (2008). Global Challenges And Local Response-Monetary Policy In Turkey. *Bis Review*, No: 82, <http://www.bis.org/Review/R080627c.pdf>, Erişim Tarihi: 12.08.2016.
- Yozgatlı, S. (2007). *Post Keynesçi İktisatta Para Arzının Endojenliği ve Yeni Keynesçi Konsensusa Karşı Eleştiriler*. (Yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zivot, E., Andrews, D. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The Oil-Price Shock And The Unit Root Hypothesis. *Journal Of Business&Economic Statistics*, 10, (3), 251-270.

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Literatür Taraması

Ayşegül Özkan*

Öz: Makro ekonomik politikaların amacı bir ülke ekonomisinde iç ve dış dengenin eşanlı olarak sağlanmasıdır. Bir ekonominin dış dengesi denildiği zaman akla ülkenin dışarıdan sağladığı gelirler ile dışarıya yaptığı ödemelerin birbirine denk olması gerektiği ifadesi ya da başka bir ifadeyle dış ödemeler bilançosunda bir açık veya fazlanın olmadığı durum gelmektedir. Ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin incelenmesinde ve olası problemlerin ortaya çıkmadan belirlenmesinde cari işlemler hesabı göz önüne alınır. Bu yüzden söz konusu ülkenin dış dengesi cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ile ifade edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini incelemektir. Bu amaçla, ilk olarak cari açık kavramı ve Türkiye’de cari işlemler açığının gelişimi açıklandıktan sonra, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği konusunda yapılan çalışmaların literatür taramasına yer verilmiş ve sonrasında Türkiye’deki cari açığın sürdürülebilirliği 1992:Q1-2016:Q4 çeyrek veriler kullanılarak kurulan modelde, ihracat ve ithalat serilerinin eşbütünleşme durumları Johansen Eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. İhracat ve ithalat arasında pozitif bir ilişki olduğu ve eşbütünleşme katsayısının bire çok yakın bir değer çıkması cari açığın nispeten sürdürülebilir olduğu yapılan analiz sonucu doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makro Ekonomi, Cari İşlemler Açığı, Sürdürülebilirlik, Türkiye Ekonomisi, Johansen Eşbütünleşme Testi

Giriş

Cari açık veren ülke sayısının artması ve bu açıkların sürekli hale gelmesi, Türkiye’nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik krizlerin en önemli nedenlerinden biri olması cari açık ve açığın sürdürülebilirliğinin ekonomik önemini arttırmıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak cari açık kavramı ve Türkiye’de cari işlemler açığının gelişimi ve nedenleri açıklandıktan sonra, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği konusunda yapılan çalışmaların literatür taramasına yer verilmiş ve hemen ardından ampirik analiz yapılarak sonuç kısmıyla çalışma tamamlanacaktır.

Ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gösteren tabloya dış ödemeler bilançosu denir (Seyidoğlu, 2009). Başka bir ifadeyle dış ödemeler

* Anadolu Üniversitesi, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Programı, aozkan33@anadolu.edu.tr

bilançosu veya ödemeler dengesi bilançosu ülkelerin dış alemden sağladığı gelirler ile dış aleme yaptığı ödemeleri gözler önüne seren bir tablodur.

Ödemeler dengesi bilançosu; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, rezerv hareketleri ve net hata ve noksan olmak üzere dört alt hesaptan oluşur. Birçok ülke için ödemeler bilançosunun dış ekonomik ilişkiler durumunu gösteren en önemli bölümü cari işlemler hesabıdır (Parasız, 1996).

Cari işlemler hesabı ülkeler arasındaki karşılıksız transferler ile birlikte bir ülkenin şu anda üretilmiş mal ve hizmet ticaretini ölçer. Kolaylık sağlamak için cari işlemler hesabını üç kalemeye bölersek; (1) mal ve hizmetlerin net ihracatı, (2) yurtdışından net gelir ve (3) net karşılıksız transferler (Abel, Bernanke ve Croushore, 2011). Eğer ülkenin cari işlemler hesabından kazandığı gelirler, yapılan giderlerden daha büyük ise cari fazladan, bunun tam tersi durumunda da cari açıktan söz edilir.

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Gelişimi ve Nedenleri

Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabındaki açığın temel kaynağı dış ticaret işlemlerinden (mal dengesinden) doğan açıktır (Çatalbaş vd., 2013). Burada dış ticaret bilançosu, diğer adıyla mal dengesi fiziki malların ihracatı ve ithalatı işlemlerini kaydeden hesaptır. Saçık ve Alagöz (2010) Türkiye ekonomisinin 1947 yılından itibaren dış ticaret açıklarıyla ve buna bağlı olarak da -kriz yılları hariç- cari açıklarla birlikte yaşadığını ve kriz dönemlerinde dış ticaret hacminin daralmasının cari açığın kapanmasına neden olduğunu belirtmiştir. Cari işlemler hesabının fazla verdiği yıllar ve tutarları; 1988’de yaklaşık 1,6 milyar dolar, 1989’da 938 milyon dolar, 1991’de 250 milyon dolar, 1994’de 129 milyon dolar ve 1998’de 170 milyon dolar şeklindedir.

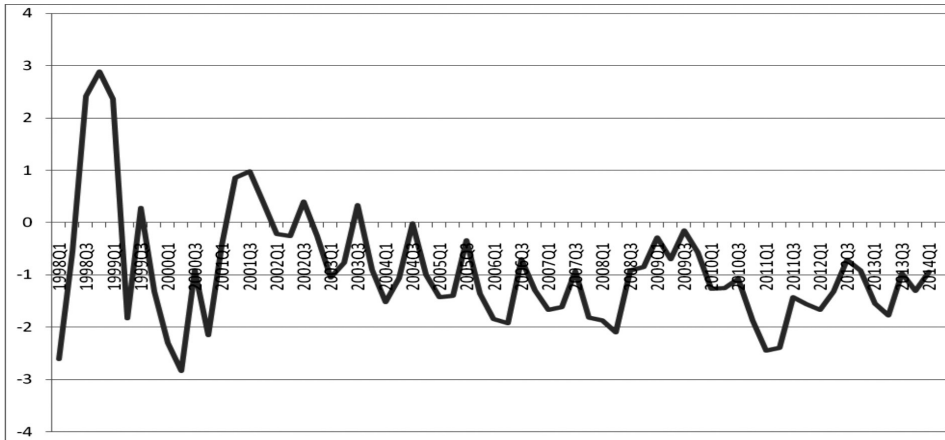
1995 ve 1997 yılları arasındaki büyüme döneminin ardından 1998 Rusya krizi, 1999 Marmara ve Bolu depremleri ile GSYİH’de büyük bir düşüş meydana gelmiştir. 1999’da yeni bir istikrar programı çerçevesinde sürünen askı (crawling-peg) kur sistemine geçilmiş, enflasyonla mücadelede kur nominal çıpa olarak kullanılmıştır (Karabalut ve Danişoğlu, 2006). 2000 yılında kurun aşırı değerlendirilmesi cari işlem açığını GSYİH’nin %4,9’u düzeyine çıkarmış ve süreç 2001 Şubat ayındaki kriz ile neticelenmiştir (Karabalut ve Danişoğlu, 2006). Karluk (2009) kriz yılı olan 2000’de cari açığın rekor bir seviye olan 9,8 milyar dolara çıktığını belirtmiştir. Cari işlemler hesabı 2005-2016 dönemi boyunca açık vermiştir. 22 milyar dolardan başlayarak cari açık sürekli artış göstermiş ve 2011 yılında 77 milyar doları geçmiştir. Şekil 1’den görüldüğü gibi cari açığın GSYH’ya oranında 2009 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Cari açıktaki bu azalma küresel krizin etkisiyle meydana gelmiştir. 2013 yılı cari işlemler açığı ise 65 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam 2011 yılındaki 77 milyar doların ardından Türkiye ekonomisi tarihinin en yüksek ikinci rakamı olmuştur.

2014 yılında yaklaşık 43 milyar dolar cari açık veren Türkiye ekonomisi, petrol fiyatlarının 100 dolardan 35 dolara gerilemesi, altın ticaretinin ihraç lehine dönmesi, kurdaki dalgalan-

ma nedeniyle ithalatı meydana gelen sert bir şekilde düşmesi cari açığın daralarak 2015 yılında 32,2 milyar dolar olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. 2014 yılında cari işlemler açığının GSYH’ye oranı %5,8 olarak gerçekleşirken 2015 yılında %4,5 olduğu görülmektedir. Cari açık/GSYH oranlarının uzun bir süredir %5’in üzerinde seyrettiği bilinmektedir. %9 seviyelerinden %4,5 seviyesine gerileyerek Türkiye bu oranı yarı yarıya düşürmüştür. Bunun bedeli ise beklenenden (potansiyelden) daha düşük bir büyümedir. Normalde %5,5-7 olarak gerçekleşen büyüme %3,5-4 seviyelerine gerilemiştir. Türkiye ekonomisinde ihracatın büyük bir bölümün Euro para biriminden, ithalatın ise Dolar para birimi üzerinden gerçekleşiyor olması nedeniyle Euro Dolar (EUR/USD) Paritesindeki düşüş ve ekonomik ve jeopolitik sıkıntılardan dolayı ihracat daralmıştır. Özellikle enerji fiyatlarındaki düşüş 2016 yılı Ocak-Temmuz döneminde ithalatın ihracattan daha fazla azalarak dış ticaret dengesinde azalmaya sebep olmuştur. 2016 yılı Temmuz ayı itibarıyla cari açık 28,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda 2016 yılı dönem sonunda cari açığın yaklaşık 32 milyar dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Türkiye’de cari açığın meydana gelmesinin en önemli nedeni Çatalbaş vd. (2013) de belirttiği gibi dış ticaret açığıdır. Karabalut ve Danişoğlu (2006) dış ticaret açığı içindeki en önemli payın ise ham petrol ve enerjiye ait olduğunu belirtmektedir. Yeldan’a (2005) göre ise cari açığın asıl nedeni iç tasarrufların yatırımlara dönüşmesindeki yetersizliktir. Bunu Yeldan’a (2005) göre aşırı yüksek ulusal paranın dış ticareti olumsuz etkilemesi takip etmektedir.

Türkoğlu (2013) cari açığın finansmanında dış borçlanma, portföy ve daha çok özelleştirme gelirleriyle desteklenen doğrudan yatırım enstrümanlarının kullanıldığını belirtmektedir. Bu finans yöntemi ise cari açığın yarattığı borçlanmayı ertelese de Türkiye ekonomisini kırılganlaştırmaktadır ve Türkoğlu’nun (2013) belirttiği gibi sürdürülebilir değildir.

Şekil 1: Türkiye İçin Cari Açık GSYH Oranı (%)

Kaynakça: T.C. Merkez Bankası EVDS, 2013

Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliğine İlişkin Ampirik Çalışmalar

Cari açığın sürdürülebilirliği çok sayıda araştırmacı tarafından yapılan ampirik çalışmalarla farklı yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmalar Tablo-1’de özetlenmiştir ve ulaşıtları sonuçlar daha ayrıntılı şekilde aşağıda incelenecektir.

Yücel ve Yanar (2005), Babaoğlu (2005), Togan ve Ersel (2005), Barışık ve Çetintaş (2006), Ağaslan ve Akçoraoğlu (2007) ve Gülcan ve Önel (2008) yaptıkları çalışmalar sonucunda cari açığın sürdürülemez olduğuna yönelik ampirik bulgular elde etmişlerdir.

Yücel ve Yanar (2005), ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 1964-2003 dönemine ait yıllık verilerle Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Yücel ve Yanar (2005) ampirik bulgulara göre, ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli ilişki olmadığını, başka bir ifadeyle cari işlem açıklarının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Togan ve Ersel (2005), cari açığın sürdürülebilirliğini bazı varsayımlar altında, $t+n$ dönemde beklenen dış borcun bugünkü değerinin aynı dönemde beklenen GSYİH’nin bugünkü değerine oranının, t dönemdeki dış borcun GSYİH’ye oranını aşmaması gerektiğini öngören bir yaklaşım yardımıyla öncü bir gösterge geliştirerek araştırmışlardır. Bu öncü gösterge, 1994-2004 dönemi için 10, 20 ve 25 yıl sonrasına göre hesaplanmıştır. Yazarlar, 1994 ile 2004 ve 2004 ile 2005 yılları için cari işlemler açıklarının sürdürülemez olduğuna ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca yazarlar, cari açığın sürdürülebilir hale gelmesi için; ya faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış kaydedilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Gülcan ve Önel (2008), 1992:Q1-2007:Q1 döneminde cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğini Türkiye’de yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinin neden olduğu yapısal değişimleri göz önüne alan eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Yazarlar, ihracat ve ithalat serilerindeki yapısal kırılmalar dikkate alındığından Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akdış ve arkadaşları (2006), Güneş (2006), Berke (2009) ve Yayar ve Demir (2014) yaptıkları analizler sonucunda cari açığın sürdürülebilir olduğu yönünde ampirik bulgulara ulaşmışlardır.

Akdış ve arkadaşları (2006), Türkiye’nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini 1992-2005 dönemine ait aylık verilerle ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi eşbütünleşme testi, kısa dönemli ilişkiyi ise hata düzeltme modeli yardımıyla incelemişlerdir. Analiz sonucunda ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını bulmuşlar ve Türkiye için cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğunu ifade etmişlerdir.

Kalyoncu (2005), Şahbaz (2011) ve Turan ve Barak (2016) yaptıkları çalışmalar sonucunda cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olduğuna yönelik ampirik sonuçlar elde etmişlerdir.

Şahbaz (2011), çalışmasında 2001 krizi sonrasında döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldıktan sonraki dönem olan 2001-2011 dönemi aylık veriler kullanılarak cari açığın sürdürülebilirliği test edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenler net cari transferler artı net faiz ödemelerini de içeren ihracat ve ithalat verileridir. Johansen eşbütünleşme analizleri neticesinde Türkiye ekonomisinde ihracat ve ithalat serilerinin uzun dönemde birlikte hareket etmeleri nedeniyle, cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olduğu bulunmuştur.

Turan ve Barak (2016), ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla 1987-2014 dönemine ait yıllık verilerle Husted (1992) Modeli perspektifinde sınanmıştır. Husted (1992) tarafından geliştirilen modelde bu ilişki bireysel bütçe kısıtı üzerinden araştırılmıştır. Bu modelde bir takım basitleştirici varsayımlar altında b (ithalatın katsayısı) katsayısının değeri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, bu katsayı 1’den küçük çıkarak $b = 0,89$ olarak bulunmuştur. Yani Türkiye’de yapılan 1 \$’lık ithalat karşılığında ancak 0,89 \$’lık ihracat geliri sağlanmaktadır. Ayrıca ihracattaki değişmelerin %97’si ithalattaki değişmeler tarafından açıklandığı, ihracatın ithalata bağımlı olduğu tespit edilmiştir.

Azgün (2005), Yamak ve Korkmaz (2007), Peker (2009), Ümit (2011), Göçer ve Mercan (2011), Binatlı ve Sohrabji (2012), Göçer (2013), Açıkgöz ve Akçağlayan (2014), Ekinci ve Kahyaoğlu (2015), Akçayır ve Albeni (2016) ve Koç ve Bakırtaş (2016) yaptıkları analizler sonucunda cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Azgün (2005), çalışmasında Türkiye ekonomisinde dış borç ödemelerinin sürdürülebilir olup olmadığını araştırmıştır. Dış borç sürdürülebilirliğini sadece ihracat ve ithalat verilerini kullanarak, Johansen eşbütünleşme yöntemiyle test edilerek zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Korkmaz (2007), cari açığın sürdürülebilirliğinin analizi 2001-2005 dönemine ait verilerle araştırmışlardır. Yamak ve Korkmaz (2007) ekonometrik analizde kullanılan ihracat serisi, mal ve hizmet ihracatının reel değerini; özel ithalat serisi ise, mal ve hizmet ithalatı artı net cari transferler artı net faiz ödemeleri toplamının mutlak ve reel değerini ekleyerek türetmişler ve seriler arasındaki ilişkiyi serilerin aynı dereceden bütünsel olmaması nedeniyle sınır testi yaklaşımını kullanarak incelemişlerdir. Sınır testi yaklaşımına göre, Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının ancak zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca ihracatın ithalatın tamamını karşılayamadığına, yalnızca belirli bir kısmını karşılamasına vurgu yapmışlardır. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, dışarıya aktarılan döviz kaynaklarının yaklaşık %75’inin tekrar ekonomiye kazandırılabilirliğini göstermektedir.

Peker (2009), Türkiye’nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini Johansen eşbütünleşme yöntemi yardımıyla 1992-2007 dönemi aylık verilerle ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, ihracat serisi ithalat serisiyle pozitif bir ilişki içinde olup, eşbütünleşme katsayısının (b) 0,8926 bulunması ekonominin döviz

gelirlerinin döviz giderlerinden az olduğu göstermekte, diğer bir ifadeyle ihracat ithalatın belli bir kısmını karşılamaktadır. Dolayısıyla b katsayısının birden küçük çıkması nedeniyle Türkiye’de cari açığın ancak düşük düzeyde sürdürülebilir olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ümit (2011), 1994-2001 krizlerinin neden olduğu yapısal değişimleri dikkate alarak, 1992-2010 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Serilerinin aynı dereceden bütünleşik olması uzun dönemli ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemiyle sınanmasına imkan vermiştir. Ayrıca kullanılan ihracat ve ihracat serilerini Zivot-Andrews birim kök testi ile sınanmıştır. Serilerin kırılma dönemlerine bakıldığında ihracat serisi 1996 yılının dördüncü çeyreğinde sabitte, üçüncü çeyreğinde hem sabitte hem de eğimde kırılma olduğu; ithalat serisi 1997 yılının üçüncü çeyreğinde sabitte ve hem sabitte hem de eğimde kırılma olduğu görülmüştür. Yazar bu kırılmaların nedenini 1989’da başlayan finansal serbestleşme ve Türkiye’nin 1994-2001 arasında yaşadığı krizler olarak belirtmiştir.

Göçer (2013), 1996-2012 dönemi aylık verileri kullanılarak cari açığın sürdürülebilirliği Johansen eşbütünleşme yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye’de cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, Yamak ve Korkmaz (2007), Peker (2009), Göçer ve Mercan (2011) ile uyumludur. Göçer (2013), cari açığın sürdürülebilirliğinin yanı sıra oluşumunun kaynaklarını ve cari açığın finansman kalitesini de incelemiştir. Göçer (2013), cari açığın nedenlerini ve finansman kalitesini belirlemek için bir VAR modeli kullanmış ve varyans ayrıştırmasına gitmiştir. Bu analiz sonucunda cari açığa en önemli etkinin daha önceki açıklar olduğunu bulmuştur. Bunu enerji giderleri ve dış borç faiz ödemelerinin izlediği bulgusuna ulaşmıştır. Buna ek olarak çalışmada Göçer (2013), Türkiye’nin finansman kalitesinin iyi olmadığını ifade etmiştir. Bunun nedenini Türkiye için doğrudan yabancı yatırımın düşük olması ve nispeten daha az güvenilir olan diğer finansman araçlarının cari açığın finanse edilmesinde önemli yer tutması olarak ifade edilmiştir.

Ekinci ve Kahyaoğlu (2015), Türkiye’nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini 1992-2011 dönemi aylık veriler kullanılarak test edilmiştir. Sürdürülebilirlik seviyesi likiditenin göstergesi olarak uluslararası faiz oranının belirlediği düşünülmüştür. Bu amaçla, verilerin özelliklerine bağlı olarak belirli doğrusal olmayan (non-linear) zaman serileri analizi LSTAR yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda uluslararası faiz oranındaki artışlar Türkiye’nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini yavaş yavaş sürdürülemez bir durumdan sürdürülebilir bir duruma kaydırırken bu etki ise zayıftır. Faiz oranındaki artış, cari açığın sürdürülebilirliğine katkıda bulunur ve zamanlararası bütçe kısıtında verilen zamanlararası tüketimin düzgünlüğü hakkında bilgi vermektedir.

Akçayır ve Albeni (2016), 1992:M1-2015:M7 döneminde cari açığın sürdürülebilirliği ekonomik olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, ihracat başta olmak üzere

gelir hesabının toplamı ve başta ithalat olmak üzere gider hesabının toplamı olan serileri eşbütünleştiktir ve uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Gelir hesabında yaşanacak %100’lük artış, gider hesabında %83,2’lik bir artışa neden olmaktadır. Bunun anlamı gider kalemlerinin artışı gelir kalemlerinin artışından daha hızlı olmakta bu durum ise cari açık-
ların her geçen gün artacağıının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca yazarlar cari açığın sürdürülebilir düzeyde devamı için enerji, ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılığın azaltılması, yüksek katma değerli ve teknolojik içerikli üretimi artıracak uzun dönemli politikalar uygulanmalı ve AR-GE/GSYH oranının artırılması gerektiğini önermektedir.

Saçık ve Alagöz (2010) cari açığın sürdürülebilirliğini dış borç stoku/GSYİH ve dış borç sto-
ku/ihracat rasyoları ile 2001-2009 dönemini incelerken Türkiye’de borçlanmanın ve do-
layısıyla da cari açığın sürdürülebilirliği konusunda olumsuz beklentilere ulaşmıştır.

Yıldırım ve Kostakoğlu (2012), Türkiye ekonomisinde 1987-2011 dönemi çeyrek dönemlik
veriler kullanılarak, doğrusal olmama durumunu dikkate alan dalgacık birim kök testi kulla-
nılarak analiz edilmiştir. Kullanılan yöntemden dolayı serinin ilk 1987:Q1-2002:Q4 dönemi
için cari açık sürdürülebilir iken serinin son 1995:Q1-2011:Q2 dönemi için cari açık sürdürü-
lemez sonucuna varılmıştır.

Özgür (2015), çalışmasında 24 Ocak 1980 tarihinde istikrar programı çerçevesinde ihracata
dayalı büyüme stratejisinin uygulamaya geçildikten sonraki dönem 1980-2014 dönemine
ait çeyrek verilerle ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak sürdürülebilirliği araştırılmıştır.
Zamanlar arası bütçe kısıtı yaklaşımından hareketle cari açığın sürdürülebilirliğinin güçlü
formda olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, gittikçe artan dış ticaret açıkları
göz önüne alınırsa, gelecekte cari işlemler açıklarının zayıf formda sürdürülebilirliğe dönü-
şeceği yönünde güçlü bir kanaat oluşmasına yol açmıştır.

Hepaktan ve Çınar (2012), OECD ülkeleri için büyüme ve cari işlemler dengesini inceledik-
leri çalışmada, iki değişken içinde SURADF ve CADF panel birim testleri yaparken Türki-
ye’ye ait cari işlemler denge serisini ele almışlardır. SURADF panelin her bir bireysel ögesi
için birim kök boş hipotezini ayrı ayrı test etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’ye ait cari işlemler
dengesi serisi de tek başına test edilmiştir. Test bulguları cari işlemler dengesi serisinin du-
rağan olmadığını yani açığın sürdürülemez olduğu yönündedir. CADF’de bireysel birim kök
sonuçlarını birleştiren bir yapıya sahiptir. Bu testte de Türkiye için cari işlemler dengesinin
sürdürülebilir olmadığı görülmüştür.

Yine bir diğer panel çalışma olan Göçer ve arkadaşları (2012) çalışmada cari işlemler açığı
ekonomide yaşanan kırılmalar dikkate alınarak incelenmiştir. Yıllık veri kullanılarak ele al-
nan panel birim kök ve eşbütünleşme testleri her bir ülke için ayrı ayrı sınaama yapmakta ve
sonra panel test için bireysel sınamalar birleştirilmektedir. Türkiye için kırılmalı birim kök ih-
racat ve ithalat serilerinin düzeyde durağan olmadığı bulunmuştur. Kırılma tarihleri ise itha-
lat için 1981 ve 1993, ihracat için 1981, 1994 ve 2005 bulunmuştur. Bu tarihlerin önemi ise

şöyledir: 1981 finansal serbestleşmenin başları, 1993 küresel krizlerin başlangıcı, 2005 ise 2001 yapısal dönüşümün ardıdır. İki seri için yapılan eşbütünleşme testi ise yine 1986-2003 tarihlerini göstermektedir. İkisi de yapısal dönüşümleri ifade etmektedir. Analiz sonucunda cari açığın Türkiye için zayıf formda sürdürülebilir olduğu görülmüştür.

Tablo 1.*Türkiye İçin yapılan Çalışmaların Özeti*

YAZARLAR	YÖNTEM	DÖNEM	SONUÇ
Yücel ve Yanar (2005)	Engle-Granger Eşbütünleşme Yöntemi	2003-1964	Sürdürülemez
Kalyoncu (2005)	Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	1987:Q-1 2002:Q4	Uzun Dönemde Sürdürülebilir
Togan ve Ersel (2005)	λ Sürdürülebilirlik Oranı	2004-1984	Sürdürülemez
Azgün (2005)	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	2004-1981	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Babaoğlu (2005)	VAR Yöntemi	1987:Q-1 2004:Q3	Sürdürülemez
Akdış ve arkadaşları (2006)	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	1992:M-1 2005:M12	Sürdürülebilir
Barışık ve Çetintaş (2006)	Yapısal Kırılma	2003-1987	Sürdürülemez
Güneş (2006)	Eşbütünleşme Yöntemi	2004-1987	Sürdürülebilir
Akgül, Koç ve Koç (2007)	Markow Switching	1992:M-1 2006:M12	Cari Açık İçin En İyi Model Önerisi
Yamak ve Korkmaz (2007)	Ko-entegrasyon ve Sınır Testi Yaklaşımı	2001:M-4 2005:M9	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Ağaslan ve Akçoraoğlu (2007)	VAR Yöntemi	1987:Q-1 2006:Q4	Sürdürülemez
Gülcan ve Önel (2008)	Eşbütünleşme Yöntemi	1992:Q-1 2007:Q1	Sürdürülemez
Peker (2009)	Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	1992:M-1 2007:M12	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Berke (2009)	Geleneksel ve Parçalı Eşbütünleşme Yöntemleri	1989:Q-1 2006:Q2	Sürdürülebilir
Saçık ve Alagöz (2010)	Rasyo İncelemesi	2009-2001	Olumsuz Beklentiler
Şahbaz (2011)	Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	2001:M-3 2011:M4	Uzun Dönemde Sürdürülebilir
Göçer ve Mercan (2011)	Sınır Testi Yaklaşımı	1992:M-1 2010:M11	Zayıf Formda Sürdürülebilir

Ümit (2011)	Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	1992:Q-1 2010:Q2	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Binatlı ve Sohrabji (2012)	Zamanlar Arası Sürdürülebilirlik Modeli	1987:Q-1 2009:Q4	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Yıldırım ve Kostakoğlu (2012)	Dalgacık Birim Kök Testi	1987:Q-1 2011:Q2	1987:Q2002-1:Q4 Sürdürülebilir 1995:Q2011-2:Q2 Sürdürülemez
Göçer (2013)	Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	1996:M-6 2012:M1	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Yayar ve Demir (2014)	Johansen Eşbütünleşme ve VEC Yöntemi	1998:Q-1 2011:Q4	Sürdürülebilir
Açıkgöz ve Akçağlayan (2014)	Engle-Granger Eşbütünleşme ve ARDL Sınır Testi Yöntemi	1992:Q-1 2011:Q3	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Özgür (2015)	ARDL Sınır Testi Yöntemi	1980:Q-1 2014:Q4	Güçlü Formda Sürdürülebilir
Ekinci ve Kahyaoğlu (2015)	LSTAR Yöntemi	1992:M-1 2011:M12	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Akçayır ve Albeni (2016)	Engle-Granger Eşbütünleşme ve DOLS Yöntemi	1992:M-1 2015:M7	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Turan ve Barak (2016)	Husted Yöntemi	2014-1987	Uzun Dönemde Sürdürülebilir
Koç ve Bakırtaş (2016)	Engle-Granger Eşbütünleşme ve ARDL Sınır Testi Yöntemi	1992:Q-1 2015:Q3	Zayıf Formda Sürdürülebilir

Açıklama: Dönem başlığı altında yıllardan sonra gelen M aylık veriler kullanılarak, Q üçer aylık veriler kullanılarak, herhangi bir harf olmayanlar ise yıllık veriler kullanılarak analiz yapıldığını gösterir.

Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, cari açıkların sürdürülebilirliği Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilen, Husted (1992) tarafından ekonometrik olarak test edilebilir hale getirilen model yardımıyla test edilmiştir.¹ Husted (1992) tarafından geliştirilmiş olan yaklaşıma göre uzun dönemde ihracat ve ithalat arasındaki ilişki bireysel bütçe kısıtı üzerinden araştırılmıştır. Buna göre bir bireyin cari dönem bütçe kısıtı;

$$C_o = Y_o + B_o - I_o - (1 + r_o)B_{-1}$$

Burada C_o cari tüketim, Y_o çıktı, B_o pozitif veya negatif değer alabilen uluslar arası borçlanma, I_o yatırım, r_o dünya faiz oranı, $(1 + r_o)B_{-1}$ ise bir ülkenin borcuna karşılık gelen temsili bireyin borcunu temsil etmektedir.

1 Daha geniş bilgi için bkz., Hakkio ve Rush (1991); Husted (1992).

Husted (1992), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini test etmek amacıyla bir takım basitleştirici varsayımlar yaptıktan sonra test edilebilir modeli şu şekilde belirlemektedir;

$$X_t = a + bM_t + e_t$$

Şeklinde yenilenen modelde, X_t mal ve hizmet ihracatını, M_t ise ithalatıdır. Bu modelde ihracat ithalattaki değişmelere bağlıdır. Bir ekonomide cari açığın sürdürülebilir olması yani dönemlerarası bütçe kısıtının sağlanması serilerin eşbütünleşme koşuluna bağlanmıştır. Bunun yanı sıra eşbütünleşme katsayısı b (M_t 'nin katsayısı)'nin bire eşit olması beklenmektedir. Eğer bu katsayı 1 ise, sürdürülebilirlik hipotezi gerçekleşmiş olmaktadır. Bununla birlikte bu katsayı 1'den küçük ise, sürdürülebilirlik hipotezi ihlal edilmiş olup, ülke dış borçlarını ödemekte sıkıntı yaşamaktadır.

Modelde kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, ödemeler bilançosu ayrıntılı sunum kısmından elde edilmiştir. Türkiye'nin ihracat ve ithalat serileri dolar (\$) cinsinden elde edilmiş ve 1992:Q1-2016:Q4 dönemi dikkate alınmıştır. Model çözümlemelerinde serilerin logaritmaları alınmıştır.

Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Türkiye'de incelenen dönemde ihracat ve ithalat serileri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Engle ve Granger (1987)² tarafından bulunan daha sonra Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990)³ tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme yöntemi yardımıyla araştırılmıştır. Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemleri, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla uygulanmaktadır. Bu yöntemler seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabilmesi için serilerin aynı dereceden bütünleşmiş olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Bu tanıma göre, X ve Y gibi iki zaman serisi aynı derecede durağansa bu seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinden söz edilebilmektedir. Serilerin bütünleşme dereceleri birim kök testleri yardımıyla belirlenmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın ilk aşaması olarak serilerin durağanlığı Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır.

Birim Kök Testi

Türkiye'de incelenen dönemde ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılırken eşbütünleşme testinin ilk aşaması olarak analizde kullanılan serilerin durağanlığı Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ile Phillips ve Peron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yardımıyla in-

2 Daha geniş teknik bilgi için bkz., Engle, R. Ve Granger, C. (1987).

3 Daha geniş teknik bilgi için bkz., Johansen, S. ve Juselius, K. (1990).

celenmiştir.⁴ ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 2’de ve Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 1 ADF birim kök test ve Tablo 2 Phillips-Perron birim kök test sonuçlarına göre her iki serinin de düzeyinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağanlaştıkları görülmektedir. Serilerin I(1) düzeyinde durağan olmaları bu seriler arasında bir eşbütünlüşme olabileceği ön koşulunu desteklemektedir.

Tablo 2.
Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit				Sabitli ve Trendli			
	η_μ	η_τ			η_μ	η_τ		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Lexport	(0)1,676-	3,497-	2,890-	2,582-	(0)0,828-	4,053-	3,455-	3,153-
Limport	(5)1,250-	3,501-	2,892-	2,583-	(5)0,563-	4,058-	3,458-	3,155-
ΔLexport	(0)10,724-	3,498-	2,891-	2,582-	(2)6,790-	4,056-	3,457-	3,154-
ΔLimport	(4)5,266-	3,501-	2,892-	2,583-	(4)5,390-	4,058-	3,458-	3,155-

Açıklamalar:

- Parantez içi değerler optimal gecikme uzunluğunu vermektedir. Optimal gecikme uzunlukları Schwarz kriterine göre belirlenmiş, maksimum gecikme 12 olarak alınmıştır.
- η_μ , η_τ singeleri sırasıyla ADF test istatistiklerini ve McKinnon kritik değerlerini göstermektedir.
- Δ simgesi birinci fark operatörünü göstermektedir.

Tablo 3.
Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit				Sabitli ve Trendli			
	ρ_μ	ρ_τ			ρ_μ	ρ_τ		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Lexport	(10)1,710-	3,497-	2,890-	2,582-	(8)0,752-	4,053-	3,455-	3,153-
Limport	(8)1,755-	3,497-	2,890-	2,582-	(6)0,577-	4,053-	3,455-	3,153-
ΔLexport	(6)10,714-	3,498-	2,891-	2,582-	(8)11,002-	4,054-	3,456-	3,153-
ΔLimport	(10)9,104-	3,549-	2,891-	2,582-	(11)9,277-	4,054-	3,456-	3,153-

4 ADF birim kök testi hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığını varsaymaktadır. Phillips ve Perron hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı varsayımını genişleterek hata terimlerinin geçmiş değerlerini hareketli ortalama olarak kullanmışlardır. Bu durum PP birim kök testine trend durağanlık testinin daha güçlü yapılmasını sağlamıştır.

Açıklamalar:

- Parantez içi değerler Newey-West tahmincisi ile uyarlanmış gecikme sayılarını göstermektedir.
- ρ_μ , ρ_τ sırasıyla hesaplanan test istatistiklerini ve Phillips-Perron kritik değerlerini göstermektedir.
- Δ simgesi birinci fark operatünü göstermektedir.

Johansen Eşbütünleşme Testi

ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre, serilerin aynı dereceden durağan olması eşbütünleşme testi için gerekli ilk aşamanın sağlandığını göstermektedir. Johansen eşbütünleşme yöntemi, Sims (1980)⁵ tarafından geliştirilen ve bir ekonometrik modelde yer alan her bir değişkenin hem kendisinin hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinden etkilendiğini gösteren vektör otoregresyon modeli (VAR) yaklaşımını içermektedir. Eşbütünleşmenin olup olmadığını araştırmadan önce yapılması gereken en önemli işlemlerden birisi de model için uygun bir gecikme uzunluğunun belirlenmesidir.

Tablo 4.*Johansen Eşbütünleşme Testi için Uygun Gecikmenin Belirlenmesi*

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.008189	0.870822	0.925644	0.892949
1	421.2832	05-7.86e	3.775740-	*3.611275-	3.709360-
2	11.51488	05-7.51e	3.821138-	3.547031-	3.710506-
3	1.453487	05-8.06e	3.751281-	3.367531-	3.596397-
4	8.601059	05-7.93e	3.767952-	3.274559-	3.568814-
5	20.67004	05-6.71e	3.936181-	3.333145-	3.692791-
6	*15.78390	*05-6.00e	*4.049021-	3.336342-	*3.761378-
7	1.653765	05-6.42e	3.983542-	3.161220-	3.651646-
8	3.843508	05-6.67e	3.947832-	3.015867-	3.571683-

Gecikme uzunluğunu belirlemek için, durağan olup olmadığı araştırılan serilerin optimum gecikme uzunluğu Schwarz dışında kalan kriterlerinden yararlanılarak değişen varyansın ve otokorelasyonun olmadığını gösteren gecikme uzunluğu 6 olarak belirlenmiştir. Bu kriterlerden FPE ve AIC ortalama hata karesinin minimizasyonunu alan ve ileriye dönük tahminler için kullanıldığı için ve en çok 6. gecikmede * olduğundan uygun gecikme sayısı belirlenmiştir.

Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını gösteren Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

5 Daha geniş teknik bilgi için bkz., Sims, C. (1980).

Tablo 5.
Johansen Eşbütünleşme Testi

H_0	H_a	Özdeğer	İz İstatistiği	5% Kritik Değer	Olasılık
$0=r$	$1 \leq r$	0,201911	25.74242	15.49471	0.0010
$1 \geq r$	$2 \leq r$	0,036461	3.639956	3.841466	0.0564
Maksimum Özdeğer Testi					
H_0	H_a	Özdeğer	İz İstatistiği	5% Kritik Değer	Olasılık
$0=r$	$1 \leq r$	0.201911	22.10246	14.26460	0.0024
$1 \geq r$	$2 \leq r$	0.036461	3.639956	3.841466	0.0564

Seriler I(1) düzeyinde durağan oldukları için logaritmaları alınmış olan ihracat ve ithalat serilerinin eşbütünleşme durumları Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşmenin olup olmaması durumu gerekli iz istatistiği (Trace Statistic) ve maksimum özdeğer istatistiği (Maximum Eigen Statistic) test sonuçlarına göre belirlenebilmektedir. Yukarıdaki tablolardan da görüleceği üzere, iz istatistiği test sonucu ihracat ve ithalat arasında bir eşbütünleşmenin olmadığı H_0 hipotezini alternatif hipoteze karşı reddedilmektedir. İz istatistiği %5 kritik seviyesinden daha büyüktür ve bu kritik değerde en az bir eşbütünleşmenin var olduğu kabul edilmektedir.

Maksimum Özdeğer istatistiğine göre ise seriler arasında hiçbir eşbütünleşme olmadığı H_0 hipotezi seriler arasında en az bir eşbütünleşme olduğu alternatif hipotezine karşı reddedilmiştir. Maksimum Özdeğer değeri %5 kritik değerinden daha büyük olduğu için en az bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmektedir.

İncelenen dönemde ihracat ve ithalat serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunması cari açığın sürdürülebilirliği konusunda önemli bir ipucu vermekle birlikte ihracat ve ithalat ile oluşturduğumuz denklemin bağımsız değişken olan ithalatın önündeki katsayının bire eşit olması ile gerçekleşebileceği koşuluna bağlanmıştır. Bu nedenle eşbütünleşme vektörünün birinci elemanı ihracat serisine göre normalleştirilerek uzun dönem ilişkini ifade eden eşbütünleşme denkleminde bakılmalıdır. Bu amaçla değişkenler ait uzun dönem ilişkisini gösteren eşbütünleşme denklemi Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6.*Eşbütünleşme Denklemi*

	Lexport	Limport
Normalleştirilmiş Eşbütünleşme Katsayıları	1,000000	0,976868- (0,03184)
Uyarlanma Hızı Katsayıları	0,316799- (0,10048)	0,046369 (0,07850)
Eşbütünleşme Denklemi	Limport 0,976868 = Lexport	

Açıklama: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Burada verilen eşbütünleşme denkleminde görüldüğü üzere ihracat serisi ithalat serisiyle pozitif ilişki içinde olup ve bunun teorik beklentilerimizle de uyumlu olduğu yapılan analiz ile doğrulamaktadır. Eşbütünleşme katsayısının 0,9768 çıkması Türkiye’de incelenen dönemde döviz kazanımlarının döviz giderlerinin bir kısmını karşıladığı göstermektedir. Sonuç olarak, *b* katsayısı birden küçük olmakla birlikte bire çok yakın bir değerdedir. Bu durum cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin gerek ve yeter şartın sağlanamadığını ve cari açığın nispeten sürdürülebilir olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Cari açık veren ülke sayısının artması ve bu açıkların sürekli hale gelmesi sadece Türkiye’de değil, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede temel makro ekonomik sorunlar arasında yer alması cari açık ve açığın sürdürülebilirliğinin ekonomik önemini arttırmıştır. Bir ülke ekonomisi için makro ekonomik dengeleri korumak, fiyat istikrarını sağlamak ve dengeli büyümek için cari açığın kontrol altında tutulması gerekmektedir. Türkiye için dış ticaret açığı, yüksek faiz oranları cari açığın oluşmasındaki temel unsurlar olarak ele alınmaktadır. Oysa faiz oranlarının düşürülmesi yabancı paranın değerinin artmasına neden olacak, reket gücümüzü arttırarak ihracatın artmasını sağlayacak ve cari açığın sürdürülebilirliğine olumlu katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye’de son yıllarda en çok tartışılan konulardan biri olan cari açık sorununun sürdürülebilirliği incelenmiştir. Literatür taramasında ele alınan çalışmaların çoğu cari açığın sürdürülebilirliğini dış ticaret açığı bağlamında incelemiştir. Bu çalışmada da Türkiye’deki cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme yöntemi yardımıyla, 1992:Q1-2016:Q4 çeyrek dönemlik veriler kullanılarak kurulan modelde araştırılmıştır. Buna göre, ihracat ve ithalat serileri arasında pozitif bir ilişki olduğu ve eşbütünleşme katsayısının, yani *b*’nin bire çok yakın bir değer çıkması (0,9768) cari açığın nispeten sürdürülebilir olacağı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Abel, A. B., Bernanke, B. S., Croushore, D. (2011). *Macroeconomics* (7th ed.). London: Pearson.
- Açıkgöz, Ş., Akçağlayan, A. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Ege Akademik Bakış*, 14, (1), 83-97.
- Ağaslan, E., Akçoraoglu, A. (2007). Türkiye’de Cari İşlem Hesabının Boyutu ve Sürdürülebilirliği. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya, 24-25 Mayıs 2007.
- Akçayır, Ö., Albeni, M. (2016). Türkiye’de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 35-62.
- Akdış, A., Peker, O., Görmüş, Ş. (2006). *Is The Turkish Current Account Deficit Sustainable? An Econometric Analysis*. <http://makdis.pau.edu.tr/tr.htm>
- Akgül, I., Koç, S., Koç, S. Ö. (2007) Cari İşlemler Dengesi Rejim Değişim Modelleri ile Modellenebilir mi? 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya, 24-25 Mayıs 2007.
- Azgün, S. (2005). Dış Borç Sürdürülebilirliği: Zamanlararası Bütçe Kısıtı Testleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 57-68.
- Babaoğlu, B. (2005). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği. *TCMB Uzmanlık Tezi*, Ankara, XII, 93s.
- Barışık, S., Çetintaş, H. (2006). Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: 1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11 (1), 1-16.
- Berke, B. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünleşme Analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 18, 117-145.
- Binatli, O. A., & Sohrabji, N. (2012). Intertemporal Solvency of Turkey’s Current Account. *Panaeconomicus*, 59(1), 89-104.
- Çatalbaş, N., Tonus, Ö., Sezgin, S., Tuğcu, C. T., Erdem, E., Karluk, S. R., vd. (2013). *Türkiye Ekonomisi*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi.
- Dickey, D., Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- Engle, R., Granger, C. (1987). Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55 (2), 251-276.
- Ekinci, R., Kahyaoğlu, H. (2015). The Sustainability of Current Account Deficit in Turkey: A Non-Linear Time Series Approach. *İzmir Review of Social Sciences*, 2 (2), 27-40.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1), 213-242.
- Göçer, İ., Mercan, M. (2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48 (562), 33-52.
- Göçer, İ., Mercan, M., Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*, 163, 449-467.
- Gülcan, Y., Önel, G. (2008). *The Sustainability of Turkish Current Account Deficits with Structural Breaks*. <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc>
- Güneş, Ş. (2006). Türk Dış Ticaretinin Uzun Dönem Dengesi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *İktisat, İşletme ve Finans*, 21 (245), 93-102.
- Hakkio, C. Rush, M. (1991). Is The Budget Deficit Too Large?. *Economic Inquiry*, 29 (3), 429-445.
- Hepaktan, C., Çınar, S. (2012). OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 43-57.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in The 1980s: A Cointegration Analysis. *The Review of Economics and Statistics*, 74 (1), 159-166.
- Kalyoncu, H. (2005). Sustainability Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach. *Praque Economic Papers*, 14 (1), 82-88.
- Karabulut, G., Danişoğlu, A. Ç. (2006). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (1), 47-63.
- Karluk, S. R. (2009). *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta.
- Koç, S., Bakırtaş, İ. (2016). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular. *Dumlupınar Üniver-*

sitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 49, 252-277.

Özgür, M. I. (2015). Cari İşlemler Açığı ve Sürdürülebilirlik: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 351-362.

Parasız, İ. (1996). *İktisadın ABC'si* (11. Baskı). Bursa: Ezgi.

Peker, O. (2009). Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 164-174.

Phillips, P., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75 (2), 345-346.

Saçık, S. P., Alagöz, M. (2010). Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma ile İlişkisi. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 2 (2), 113-120.

Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can.

Sims, C. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48 (1), 1-48.

Şahbaz, A. (2011). Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 417-432.

Togan, S., Ersel, H. (2005). Current Account Sustainability: The Case of Turkey. *AB'ye Katılım Sürecinde Makroekonomik Politikalar Konferansı*, Ankara, 6-7 Mayıs 2005.

Turan, Z., Barak, D. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4 (2), 70-80.

Türkoğlu, H. (2013). Türkiye'de Cari Açık Sorunu: Nedenleri, Etkileri ve Uygulanabilecek Politikalar. *İzmir Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi Ön Raporu*.

Ümit, Ö. (2011). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi ile Değerlendirilmesi: 1992-2010 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 135-148.

Yamak, R., Korkmaz, A. (2007). Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım. *Bankacılar Dergisi*, 60, 17-32.

Yayar, R., Demir, Y. (2014). Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık. *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 118-148.

Yeldan, E. (2005). Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. *Çalışma ve Toplum*, 4, 47-60.

Yıldırım, S., Kostakoğlu, F. (2012). Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Dalgacık Birim Kök Testi Uygulaması. *Marmara Üniversitesi Uluslararası Finans Sempozyumu 2012: Dünya Ekonomisinde Tasarruf-Yatırım İlişkileri ve Finansal Sistemin Etkinliği* (ss. 443-450). İstanbul: Beta Yayınevi.

Yücel, F., Yanar, R. (2005). Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 483-492.

SOSYAL POLİTİKALAR

Göç ve Kamu Politikaları: Türkiye’deki Suriyelilerin Eğitimi Örneği

Zehra Hopyar*

Öz: Arap Baharı olarak anılan ve 2011’de başlayan süreç, pek çok Ortadoğu ülkesi ile birlikte Suriye’yi de içine dâhil etmiştir. Süreç neticesinde ortaya çıkan çatışmalardan kaçan çok sayıda Suriyeli mülteci Türkiye gibi komşu ülkelere sığınmışlardır. Yaşananları “açık kapı” politikası ile yürüten Türkiye, seneler içerisinde çok sayıda mülteciyi barındırmakta ve onlara geçici koruma sağlamaktadır. Üstlenilen bu büyük sorumluluk, kamu ve sosyal politikalarla desteklenerek mültecilerin Türkiye toplumuna uyumunu kolaylaştırmayı gerektirmektedir. Suriye krizi, dış politika, düzensiz göç ve ekonomik maliyet gibi çok sayıda değişkenden oluştuğundan uygulanması güç kamu politikalarına sahiptir. Buna rağmen Türkiye benzer konumdaki çoğu ülkeden farklı olarak Suriyelilere yönelik kısa vadeli politikalardan ziyade toplumsal ve kültürel uyum ve kabulü sağlamaya yönelik uzun vadeli politikalar uygulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda yazıda Türkiye’deki Suriyelilerin sahip oldukları yasal statüden ve geçici koruma yönetmeliği çerçevesinde eğitim konusunda yapılan düzenlemelerden bahsedilmektedir. Uygulanan eğitim politikaları açıklanarak, sürecin karşılıklı etkileri tamamlanmış saha çalışmaları, analiz, araştırmalar ve medya yansımaları ile tartışılmaktadır. Karşılaşılan sorunlar hakkında farkındalık oluşturarak uygulamalar noktasındaki eksikliklerin giderilmesi yönünde fikir ve önerilerde bulunmak, yazının amacını meydana getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriye Krizi, Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler, Kamu Politikaları, Eğitim Politikaları

Giriş

Göç, günümüz toplumlarını etkileyen ve şekillendiren olguların başında gelmektedir. Gereklere, süresine, ülke içinde ya da dışında olmasına göre farklı isimlerle anılan bu harekete, Türkiye, tarihi boyunca maruz kalmıştır. Önce bazı Ortadoğu ülkelerinde ardından Suriye’de başlayıp kısa sürede iç savaşa dönüşen çatışmalar, dünyanın son dönemde karşılaştığı en ciddi göç hareketini doğurmuştur. Komşu ülke olarak Türkiye, çatışmaların başlangıcından bu yana sorumluluk alan ülkelerin başında gelmekte ve yürüttüğü açık kapı politikasını hâlâ sürdürmektedir. Bu ani ve hızla büyüyen göç hareketi, hem ülkesinden kaçmak zorunda kalan Suriyelileri hem de kapılarını açan Türkiye halkını ve devletini zaman zaman zor durumda bırakmaktadır. Devam eden bu göç hareketi, Türkiye toplumunun ekonomik

* Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Programı, zehrahopyar@gmail.com

ve sosyo-kültürel dinamiklerini etkilemektedir. Castles ve Miller (2008)'in de dediği gibi “göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkilemektedir” (s. 29).

Ani ve hızla büyüyen bu hareket karşısında Türkiye Devleti ve toplumu hazırlıksız yakalanmış ve Suriyelilerin “misafir” olduklarına dair duyulan inanç münasebetiyle yaklaşık iki sene sadece geçici politikalar yürütülmüştür. Fakat Suriye'deki çatışma halinin sürmesi ve hareketin sürekliliği sebebiyle devlet olarak kısa vadeli politikalardan ziyade uzun vadeli politikalar üzerinde çalışılmıştır.

Temel haklardan olan eğitim hakkı, Suriyeliler arasındaki çocuk sayısının çok olması ve bu insanların yaşadıkları topluma entegre olabilmelerinde eğitimin payının yüksek olması bu konuyu araştırmanın gerekliliğini göstermektedir. Yine ülkelerinden uzak ve tüm varlığını kaybeden bu insanların, geleceklerini kurma noktasında eğitim, kuşkusuz büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin uyguladığı eğitim politikalarının nasıl yürütüldüğünü ortaya koymak, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Sürecin yasal dayanakları açıklanmakta ve yapılan medya taramaları, raporlar, alan araştırmaları ve analizlerden seçilen örneklerle desteklenmektedir. Konu hakkında çok sayıda araştırma ve haber ile karşılaşıldığından, belli başlı örnekler seçilmiştir. İlk bölümde Suriyeliler hakkında genel istatistiki verilerle bazı açıklamalara yer verilirken, ikinci bölümde Türkiye'deki Suriyelilerin yasal statülerini açıklayan gelişmelerden bahsedilerek uygulama süreci ile kıyaslama yapılması kolaylaştırılmıştır. Son olarak da kamu politikası kavramı açıklanarak uygulanan eğitim politikalarından bir kısmı seçilerek mevcut durum gözler önüne serilmiştir.

Türkiye'deki Suriyelilere Genel Bakış

Suriye'de 2011'de başlayan rejim karşıtı protestolar, kısa sürede yerini çatışmalara bırakırken, sürece Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi farklı aktörlerin dâhil olmasıyla bölgeyi etkisi altına alan bir iç savaş hâline gelmiştir. Yakın dönemde dünyanın karşılaştığı en büyük göç olduğu dile getirilen bu dalganın rakamsal karşılığı şöyle görünmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch-HRW)'nın “2017 Dünya Raporu (World Report 2017)”'na göre Suriye savaşıyla 6,1 milyon insanın yerinden edildiği 4,8 milyonun diğer ülkelerde mülteci durumunda olduğu belirtilmiştir (HRW, 2017, s. 571-578). Söz konusu insanlar öncelikle komşu ülkelere sığınmış savaş halinin sürmesinin ardından Avrupa'ya da yönelmişlerdir. Bu komşu ülkelerin başında kuşkusuz Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gelmektedir.

Suriye'den Türkiye'ye gelen ilk toplu hareket 29 Nisan 2011 tarihinde gerçekleşmiştir. Hatay ilinin Yayladağı ilçesindeki tel örgüyü aşarak yaklaşık 250 kişi sınırı geçmiş ve Kaymakam Tolga Polat ile görüşükten sonra ilçedeki spor salonuna yerleştirilmişlerdir (“Tel Örgüyü”, 2011).

Buna karşılık aynı gün Türkiye devleti, gelenleri misafir olarak nitelendirdiği, bu misafirlere her zaman kapıların açık olacağını ve temel ihtiyaçlarının karşılanacağını, kimsenin zorla geri gönderilmeyeceğini belirttiği bir açıklama yapmıştır (Çorabatır ve Hassa, 2013, s. 4).

Suriyelilerin sayısının artmasıyla Türkiye devleti, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılay'ı ile işbirliği içinde önce Hatay'ın ilçelerinde olmak üzere diğer komşu illerde kamplar açmış ve insani yardım faaliyetlerini sürdürmüştür. Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Mardin, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adıyaman, Adana ve Malatya'da kurulmuş 23 geçici barınma merkezi bulunurken burada toplam 259.877 kişi¹ yaşamaktadır (AFAD, 2017).

Bugün hala Avrupa'da uygulanan sınırlara tel örgü çekme şeklindeki eylemlere karşılık toplumsal endişelere, siyasi baskılara, güvenlik kaygılarına ve mali çıktısına rağmen insani yaklaşımını korumayı sürdüren Türkiye, 2, 910, 281 Suriyeliye² geçici koruma sağlamayı sürdürmektedir.

Yukarıda belirtilen rakamlar ışığında 2, 651, 043 Suriyeli geçici barınma merkezleri dışında yaşamaktadır. Bu durum Türkiye toplumu ile Suriyelilerin günlük yaşamdaki görünürlüklerini karşılıklı bir biçimde artırmıştır. Yine resmi rakamlara göre 178 bin, gayri resmi rakamlara göre 230 bin Suriyeli bebeğin Türkiye'de doğduğunun ifade edilmesi de bunu etkileyen sebepler arasında görülmektedir (Kahvecioğlu, 2017). Bu da Suriyeli sığınmacıların sayısının daha da artacağı algısını güçlendirerek ve entegrasyon ile toplumsal kabul kavramlarını gündeme getirmektedir.

Toplumsal kabul, bireylerin toplum tarafından dışlanmadan kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal kabul ve entegrasyon birbirine bağlı ilerleyen bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Entegrasyon, Fransızca "entegre etmek" fiilinden türemiş bir kelime olmakla birlikte Türk Dil Kurumu tarafından bu kelime "bütünleşme" olarak tanımlanmaktadır. Entegrasyon kavramı yerine uyum, adaptasyon, kültürleşme, eklemlenme gibi kavramların özellikle de geçmişteki yazınlarda kullanılmasına rağmen şimdilerde bunların tercih edilmesinin son buluşu da hâkim kavramın öne çıkmasının kanıtıdır (Unutulmaz, 2015, s. 135-159). Entegrasyon birden fazla kavram ile ilişkilendirilip o şekilde tanımlanmaya çalışılsa da "Kendi varlığını koruyarak çoğulcu bir toplum deneyimine başarıyla katılmak" olarak açıklanmaktadır (Perşembe, 2005). Entegrasyon söylem ve politikaları ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Kavram, siyasi açıdan olumlu çağrışımlar yapmakta ve politikacılara esnek bir alan yaratmaktadır. Entegrasyon farklı şekillerde ve düzeylerde gerçekleşeceğinden, kültürel ve ekonomik entegrasyon göçmenler ve ev sahibi ülkeler için hayati bir sürece dönüşmektedir.

1 20 Şubat 2017 itibarıyla T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı belirtilen rakamdır.

2 16 Şubat 2017 itibarıyla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından belirtilen rakamdır.

Entegrasyon birden fazla değişkene bağlı çok katmanlı bir süreçtir. Göç hareketi sonrasında kapılarını açtığı sığınmacıların da dahil olduğu yeni bir toplumdan söz edildiğinden entegrasyon süreci, ev sahibi ülke için en önemli aşamadır. Fakat bu süreci yönetecek olan da kendisi olduğundan ülke yönetimine çok büyük rol düşmektedir. Tam da bu noktada devletin kişisel veya toplumsal sorunların çözümünde kullandığı kamu politikaları devreye girmektedir.

Eğitim, istihdam, sağlık, kültür gibi entegrasyonun köşe taşı süreçlerdeki sorunların çözümünde devletler politika üretmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin dışarıda bırakılmadan hatta onlar özelinde de politikaların üretilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye’deki Suriyelilerin Yasal Statüsü

Türk mevzuatının en fazla eleştirilen yanlarından biri yabancılara dair bir yasaya sahip olmamasıydı. Yabancılara ait düzenlemeler bazı kanunlarda yer alıyordu. Lakin Nisan 2011’de Suriyelilerin ülkeye gelişi ve bu göç yolunun sonlanmaması, Suriyelilerin statüsünün ulusal ve uluslararası camiada tartışmaya açmış ve ciddi bir düzenleme ihtiyacını ortaya koymuştur.

İlticanın temel bir insan hakkı olarak tanımlanması “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” (İHEB) ile gerçekleşmiştir. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 14. maddesinin 1. fıkrasında yer alan “Herkes zulüm karşısında başka ülkelerde sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir” şeklindeki düzenleme ile hem iltica bir hak olarak tanımlanmakta hem de ulusal ve uluslararası düzenlemelerin çerçevesi niteliği taşımaktadır (*Resmî Gazete*, 1949).

Uluslararası hukuk açısından sığınmacılar ve mülteciler konusunun hukuki altyapısı “1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Konvansiyonu” ve “1967 New York Protokolü” ile sağlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi’nde mülteci aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

1 Ocak 1951 den evvel cereyan eden hâdiseler neticesinde ve ırkı, dini, tâbiyeti, muayyen bir içtimai gruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu memleket dışında bulunan ve işbu memleketin himayesinden istifade edemeyen veya mezkûr korkuya binaen istifade etmek istemeyen yahut tâbiyeti yoksa ve bahis konusu hâdiseler neticesinde evvelce muhtaçlığı ikamet ettiği memleket dışında bulunuyorsa, oraya dönemeyen veya mezkûr korkuya binan! Dönmek istemeyen şahıs”(Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1961, s. 6).

1951 sözleşmesi sadece 1 Ocak 1951 ‘den önce meydana gelmiş olaylar sonucunda mülteci olanları kapsadığı ve devam eden yıllarda yeni mülteci vakalarının ortaya çıkması sebebiyle mülteci tanımının zaman ve coğrafi kısıtlamadan bağımsız biçimde değiştirilmesi “Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü” ile sağlanmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü).

Sözleşmeye taraf olmasına rağmen Türkiye, kendi coğrafi konumu itibarıyla ülkenin benzer hareketlere daha açık olması sebebiyle sözleşmeye iki noktada çekince koymuştur. Bunlardan ilki, sözleşmenin maddeleri hiçbir mülteciye Türkiye’de Türk uyruklu kişilerin haklarından fazlasını sağladığı anlamında yorumlanamaz iken ikincisi, Türkiye, sözleşmedeki tanıma rağmen sadece Avrupa Konseyi’ne üye devletlerden gelen sığınmacıları mülteci olarak kabul edeceğidir. Avrupa ülkeleri dışında gelenler ise sığınmacı olarak tanınmaktaydı. Türkiye Avrupa dışında muhatap kaldığı Irak, Afganistan, Suriye gibi ülkelere gelenleri ise sadece üçüncü ülkelere yönelik talepleri bağlamında kabul etmektedir. Bu coğrafi çekince maddesi Avrupa Birliği (AB) tarafından çokça eleştirilse ve Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde çok kez karşısına çıkartılsa da Türkiye son çıkardığı kanunlarda dahi bu çekincenin varlığını korumayı sürdürmüştür.

Türkiye, sığınmacı ve mülteciler konusundaki iç hukuk düzenlemelerine 1994’te yayınladığı “Türkiye’ye İltica Eden Veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar İle Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar Ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” ile başlamıştır (*Resmi Gazete*, 1994, s. 7-11). Fakat bu yönetmelikte de Türkiye’nin coğrafi sınırlamadan hareketle mülteci ve sığınmacı ayırımını sürdürdüğü görülmektedir. Yani Avrupa’dan gelenleri mülteci, Avrupa dışındaki diğer ülkelere gelenleri ise sığınmacı olarak tanımlamaya devam etmektedir.

20 Temmuz 2001’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Geçici Koruma Yönergesi olağanüstü durumlarda karşılaşılan kitlesel akınlarda uygulanacak düzenlemeleri ve kişilere sağlanacak asgari şartları belirtmektedir (Europa Union, 2001). Türk hukukunca da kabul edilen bu direktif, Türkiye’de de Suriyeliler için kullanılmaktadır.

Hem Suriye’de yaşanan çatışmalar neticesinde Türkiye’ye sığınanların sayılarındaki artış hem de uluslararası kurumlardan gelen talepler neticesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kurulmasını sağlayan ve ilk kapsamlı yasal düzenleme olan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 2014 yılında yürürlüğe girmiştir (*Resmi Gazete*, 2013). YUKK ile yabancılarla ilgili işlemleri yürüten Emniyet Genel Müdürlüğü, sorumluluğunu Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’ne devretmiş; bu da iltica sürecinin sivilleşerek daha belirgin ve kesin bir yasal zeminde işlenmesini sağlamıştır. YUKK temel olarak üç bölümden oluşmaktadır:

1. Yabancıların Türkiye’ye girişi, Türkiye’de ikameti ve sınır dışı edilmesi,
2. Uluslararası koruma,
3. Yabancılar ve uluslararası korumaya ilişkin idari teşkilat.

Bunlara ilaveten YUKK’da kalıcı çözümlere de yer verilmiş ve gönüllü geri dönüş ile entegrasyon müesseseleri düzenlenmiştir (Ekşi, 2016, s. 11).

Söz konusu yasal düzenlemede uyum meselesine değinilmiş olması çok önemlidir. Aşağıdaki madde de görüldüğü gibi “birlikte yaşamayı sürdürme” üzerine bir vurgu görünmektedir. Bu, hem Türkiye vatandaşları hem de Suriyeliler için ortak bir gelecek ve başarılı bir entegrasyon süreci ile toplumsal kabulün temel taşı olacaktır.

Uyum: 1) Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.

2) Yabancılar, ülkenin siyasi yapısı, dili, hukuki sistemi, kültürü ve tarihi ile hak ve yükümlülüklerinin temel düzeyde anlatıldığı kurslara katılabilir.

3) Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.

YUKK ile Türkiye’deki uluslararası koruma bağlamında daha önce bulunmayan bazı önemli kavramlar mevzuata getirilmiştir. Yasa, uluslararası koruma çeşitleri olarak “mülteci”, “şartlı mülteci”, “ikincil koruma” ve “geçici koruma” terimlerini getirmiştir. Aşağıda bu kavramlara yer verilerek açıklamalarda bulunulmaktadır.

Mülteci: Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir (YUKK, Md. 61).

Tanımda da görüldüğü gibi 61. Madde ile eski mevzuattaki tanımlama sürdürülmüş yani sadece Avrupa’dan gelenleri mülteci olarak tanımlamaya devam etmiştir.

Şartlı Mülteci: Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir” (YUKK, Md.62).

62. maddede yeni kullanılan şartlı mülteci kavramı sığınmacı kavramından vazgeçildiğini fakat coğrafi çekincenin korunduğu görülmektedir.

İkincil Koruma: Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde;

- a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek,
- b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak,
- c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak,

Olmaması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir (YUKK, Md. 63).

YUKK ile getirilen diğer bir kavram ise ikincil korumadır. Bununla mülteci veya şartlı mülteci tanımı dışında kalanları geri göndermeme ilkesinden yola çıkarak can güvenliğinin sağlanması ve işkence ile kötü muameleden korunması yönünde bir düzenleme yapılmıştır.

YUKK'un çalışmanın konusu bağlamında getirdiği en önemli yenilik "geçici koruma" statüsüdür.

Geçici Koruma: (1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.

(2) Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir (YUKK, Md.91).

Bu madde de ifade edilen Geçici Koruma Yönetmeliği 2014 yılında yürürlüğe girmiştir (*Resmi Gazete*, 2014).

Geçici Koruma: Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirilmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma (Md. 3-f).

Bu yönetmelikle Türkiye'de bulunan ve bundan sonra da gelecek olan ve geçici koruma bağlamında işlem görecektir yabancılara, kimlik numarası içeren "Geçici Koruma Kimlik Belgesi" verilmekte ve yasal barındırma sağlanmaktadır. Bu belgeye sahip olanlara Bakanlar Kurulunca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda çalışma izinlerinin düzenleneceği belirtilmiştir. Yönetmelikte altının çizilmesi gereken bir başka husus ise kadın ve çocuklarla ilgili koruma önlemleri öngörmesidir. Refakatsiz çocuklar ve özel ihtiyaç sahibi olanlara öncelik tanınarak, başta sağlık hizmetleri, psiko-sosyal destek, rehabilitasyon gibi yardım ve desteklerin bedelsiz biçimde sağlanmasının teminat altına alınmasıdır.

Tartışmalı olan Türkiye'deki Suriyelilerin statüsü meselesi de Geçici Koruma Yönetmeliği'ndeki aşağıdaki madde ile özelleştirilmiştir.

28/4/2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'nden kitlesel veya bireysel olarak Türkiye sınırına gelen veya sınırları geçen Suriye vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınırlar. Geçici korumanın uygulandığı süre içinde, bireysel uluslararası koruma başvuruları işleme konulmaz (Geçici Md. 1).

Son olarak yazının konusu bağlamında yönetmeliğin sağlamayı öngördüğü eğitim hizmetleri aşağıdaki belirtildiği gibidir:

1) Bu yönetmelik kapsamındaki yabancıların eğitim faaliyetleri, geçici barınma merkezlerinin içinde ve dışında Milli Eğitim Bakanlığı'nın kontrolünde ve sorumluluğunda yürütülür. Bu kapsamda;

a) 54-66 aylık çocuklar öncelikli olmak üzere okul öncesi eğitim çağındaki 36-66 aylık çocuklara, okul öncesi eğitim hizmeti verilebilir.

b) İlköğretim ve ortaöğretim çağındakilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili mevzuatı çerçevesinde yürütülür.

c) Her yaş grubuna yönelik dil eğitimi, meslek edindirme, beceri ve hobi kursları talebe bağlı olarak düzenlenebilir.

2) Geçici korunanların ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleriyle ilgili usul ve esaslar Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenir.

3) Bu yönetmelik kapsamında ülkemizde eğitim alan yabancılara, aldıkları eğitimin içeriğini ve süresini gösteren belge verilir. Fakat müfredatta eğitim alınmış ve belgelendirme yapılmış ise bu belgeler, Milli Eğitim Bakanlığı veya Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının ilgili birimleri tarafından değerlendirilir ve uygun bulunan seviyelere denklikleri yapılır.

4) Bu yönetmelik kapsamındaki yabancıların eğitim faaliyetleriyle ilgili diğer usul ve esaslar, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenir (Md. 28).

Geçici Koruma Yönetmeliği, coğrafi çekince temelinde hazırlanmış olmasından, geçici koruma konusunda süre belirtmemiş olduğundan, eğitim, istihdam gibi temel konularda ilave düzenlemelere ihtiyaç bırakmış olduğundan eleştirilmektedir. Fakat Türkiye'nin, tüm eksik kalan yönlerine rağmen çok ani ve hızlı bir biçimde karşılaşılan göç dalgasına sınırlarını kapatmayarak en insani müdahaleyi yapmış olduğu unutulmamalıdır.

Kamu Politikası Kavramı ve Uygulanan Eğitim Politikaları

Ulusal veya uluslararası göç durumunda sürecin nasıl yönetileceği ve ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceği kamu politikası kavramını sorgulamaya yönelmektedir. Kamu politikası tanımları çeşitlilik göstermektedir. David Easton (1953) kamu politikasını, “değerlerin otoriter biçimde tüm toplum için dağıtılması” (s. 129) olarak tanımlarken Harold Laswell ile Abraham Kaplan (1970) “amaç, değer ve uygulamalara yönelik bir program” (s. 71) şeklinde tanımlamaktadır. “Siyasi otoritelerin aldığı bağlayıcı kararlar benzer ya da yinelenen durumlarda alınması gereken önlemlerin takdir hakkı alanını daraltan genel ilke ya da kurallar” olarak da açıklanmaktadır (Ergun, 2004, s. 302).

Tanımlardan yola çıkarak kamu politikaları herkesin doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim, istihdam, sağlık gibi pek çok konuda karşılaştığı politikalardır. Kamu politikalarını oluşturan ve uygulayan aktörler, yasama, yürütme, yargı organları; kamu kurum ve kuruluşları; siyasal partiler, sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar olarak açıklanmaktadır. Bu aktörlere ek olarak politikaların oluşum veya uygulama sürecinde baskı organı olarak yabancı ülkeleri ve uluslararası kuruluşları da saymak mümkündür.

Bu bağlamda uluslararası göç meselesi, üzerinde uzlaşma sağlamanın zorluğu sebebiyle devletlerin politika üretme noktasında temkinli yaklaştıkları bir konudur. Bu zorluk, toplumun göçmenleri güvenlik sorunu olarak görmeleri, artan yabancı düşmanlığı, ekonomik kaynakların göçmenler için de kullanılmasının toplumda yarattığı hoşnutsuzluk, göçmenlerin siyasi gerekçelerle kullanılması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu zorlukları aşmak uzun soluklu bir süreci gerektirdiğinden genelde kısa vadeli politikalar uygulandığı görülmektedir. Buna, Nisan 2011’den bu yana yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya olan Türkiye’nin 2014 yılında çıkardığı YUKK’a kadar süreci, geçici yönetmelik ve benzeri yasal uygulamalarla geçirmesi örnek olarak gösterilmektedir. Bunun yanında devlet toplumda bazı davranışları yerleştirmek isteyebilmekte, yani “devlet, devlet dışı kurumların işlevsel olacakları şartların şekillendirilmesi ya da işlevsel olacakları şartların şekillendirilmemesi” gibi yapacağı bir düzenlemeyle ilgili politika hakkında yönlendirme yapabilmektedir (Özer, 2015, s. 70). Örneğin Suriyeliler için oluşturulan yardım kampanyaları ya da son dönemde tartışılmaya başlanan -olası- “vatandaşlık” meselesi, devlet tarafından yardım sağlanması ve siyasi kaygılarla dile getirilmiş olmasına rağmen toplumda söz konusu insanlar ile ekonomik kaynakların paylaşılması, işsiz kalma gibi algılar yaratarak gerginliğe sebep olabilmektedir.

Türkiye’deki Suriyelilerin nerdeyse yarısının 0-18 yaş grubundan oluştuğu düşünüldüğünden uygulanacak kamu politikalarının başında eğitim hizmetleri gelmektedir. Türkiye’de Suriyelilerin eğitimindeki genel mevcut durum, geçici eğitim merkezleri (GEM) ile devlet okulları aracılığıyla sağlanmaktadır. GEM okul çağındaki Suriyeli çocuklara ve gençlere yönelik hem geçici barınma merkezlerinde hem de dışında faaliyet gösteren, Suriye müfredatına bağlı Arapça eğitimi veren, ilk ve ortaöğretimi kapsayan eğitim merkezleridir (MEB,

2014). GEM'lerin kurulması, işletilmesi ve finans edilmesi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülmektedir. Türkiye genelinde 21 ilde toplam 425 GEM bulunmakta, bunların 36'sı geçici barınma merkezlerinde 389'u dışında faaliyet göstermektedir (Coşkun & Emin, 2016, s. 17). Suriyeliler için diğer bir uygulama da Türkçe müfredatın uygulandığı, eğitim dilinin Türkçe olduğu devlet okullarıdır. Lakin bu okullardaki öğrenci sayısı oldukça azdır. Devlet okullarında 62.357 Suriyeli öğrenci eğitim alırken GEM'lerdeki öğrenci sayısı 248.902'dir (Coşkun & Emin, 2016, s. 20).

Yönetici ve politika yürütücülerin, Suriyelilerin "misafir" algısı 2013 yılına kadar ciddi bir politika üretme çabasına girmeyi engellemiştir. Buna Milli Eğitim Bakanı Dinçer'in 3 Ekim 2012'daki basın açıklamasındaki aşağıdaki anekdot örnek gösterilmektedir.

Suriyeli çocuklara Türkçe öğretme çabasına girmedik. Onları ülkemizde misafir olarak görüyoruz ve Suriye'deki durum düzeldikten sonra kendi ülkelerine dönecekler diye bekliyoruz. Onlara yapılan eğitim çocukların okula kayıt olması ve diploma alacakları şeklinde tasarlanmadı. Misafir öğrenci gibi eğitime tabi tutuluyorlar. Ülkelerine dönmeleri halinde kendi ülkelerinin eğitimine uyum konusunda sorun çıkmasını diye düşünüyoruz (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012).

2013 yılına kadar sahip olunan algı Suriye'deki çatışmanın sonlanacağı ve "misafirlerin" ülkelerine dönecekleri yönünde olduğundan uygulanan eğitim politikaları sadece geçici barınma merkezlerini kapsamaktadır. 2013 yılıyla Suriyelilerin misafir olmadıklarının kabul edilmesi ve barınma merkezleri dışında hayat mücadelesi verenlerin sayısının artması, yetkilileri hareket geçirerek yasal düzenlemelerle çözüm üretmeye çalışılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) valiliklere "Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler" konulu genelgeler göndermiş ve valiliklerden bulundukları ildeki Suriyelilere sağlanan imkânların sağlıklı, güvenli ve yeterli donanımına sahip olup olmadığının incelenerek eksikliklerin tespitinin yapılması ile "... İlçede kamp dışında misafir edilen Suriye vatandaşlarına yönelik eğitim hizmeti veren mekânlara ilişkin bilgiler" başlıklı tablonun doldurulması istenmiştir (MEB, 2013). Türkiye'deki Suriyelilerin eğitimi hakkında MEB, AFAD, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) işbirliği ve ilgili uzmanların katkılarıyla Gaziantep'te "Bölge Eğitim Koordinasyon Toplantısı" yapılmıştır. Bu toplantıda da geçici barınma merkezi ve dışındaki çocukların eğitim sorunlarının ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ile çözüm önerileri üzerinde tartışılmıştır (MEB, 2013). MEB'in 26 Eylül 2013 tarihli "Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri" konulu genelgesi bu konudaki en kapsamlı çalışma olarak kabul edilmektedir (MEB, 2013). Bu genelgeyle Suriyeli çocukların sene kaybı yaşamalarını önleyecek nitelikte bir eğitimin sunulması, yürütülecek eğitim hizmetlerinin MEB koordinasyonunda gerçekleşmesi, eğitimin içeriğinin MEB'in kontrolünde, Suriye Ulusal Koalisyonu Yüksek Eğitim Komisyonu tarafından hazırlanması, Türkçe öğrenmek isteyen Suriyeliler için tesis imkânları doğrultusunda Türkçe ve mesleki eğitim kursları açılması gibi hususlara karar verilmiştir. Genelge ile hem

geçici barınma merkezleri dışında kalıp hem de geçici oturma iznine sahip olmayanların eğitimleriyle ilgili boşluklar bırakılmış, bunlar yerel yönetimlere, gönüllü ulusal ve uluslararası kuruluşlara bırakılmış olduğu düşünülmektedir (Emin, 2016, s. 13). Suriyelilere sağlanan eğitimin belirli bir standarda bağlanması ve güvenilirliğinin sağlanması, 23 Eylül 2014 yılında çıkan “Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” başlıklı genelge ile sağlanmıştır. Buna göre yabancı öğrenciler için sunulan hizmetleri şöyle özetlemek mümkündür:

Kayıt kabulü için gerekli olan şartları taşıyan öğrenciler, diploma ve öğrenim belgelerine göre denklikleri yapılarak yerleştirilmekte ve öğrenim göreceği okula yönlendirilerek eğitim öğretim hizmetinden faydalanmaktadır. Yabancı kimlik numarası bulunan yabancıların her türlü veri girişi e-okul ve yaygın otomasyon sistemleri üzerinden yapılmaktadır.

İkamet izni olmayan, yabancı kimlik numarası edinemeyen, ilgili kurumca yabancı tanıtma belgesi verilmek suretiyle kayıt altında olan ve sınır dışı edilmeyenler de dahil olmak üzere yabancı öğrencilerden öğrenim belgesi bulunmayanlar, beyanlarına dayalı olarak mülakat, gerektiğinde yazılı veya sözlü sınav yoluyla ülkelerinde öğrenim gördükleri sınıf seviyesi üzerinden denkliği belirlenerek öğrenim göreceği eğitim öğretim kurumuna yönlendirilmektedir. Ayrıca yabancı kimlik numarası bulunmayıp yabancı tanıtma belgesi bulunan Suriyeli öğrenci ve öğretmenlerin veri girişi Yabancı Öğrenciler Bilgi İşletim Sistemi(YÖBİS) üzerinden yapılmaktadır. Pek çok dilde işlem yürüten YÖBİS sistemi üzerinden öğrencilerin devam, ders notu bilgileri girilmekte, karne, tasdikname, diploma verimi sistem üzerinden yapılmaktadır. Daha sonra kimlik numarası alan öğrenciler e-okul sistemine aktarılmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı her tür ve derecedeki eğitim kurumu ile oluşturulan Geçici Eğitim Merkezlerinde Türkçe öğretilmektedir. Türkçe dersleri için Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı alan öğretmenleri, sınıf öğretmenleri ve yabancı dil dersi öğretmenleri görevlendirilebilir.

Yaygın eğitim kurumları vasıtasıyla mesleki beceri kazandırılmakta, sosyal ve kültürel içerikli kurslar düzenlenmektedir. Talep gören alanlara imkânlar dâhilinde yaygın eğitim kursları ve kurs dışı faaliyetler açılmaktadır (MEB, 2014).

Bu genelgeyle Suriyeli çocuklar, geçici eğitim merkezleri dışında MEB'e bağlı okullara kayıt hakkı kazanmıştır. Yani devlet okullarına kayıt yaptırmak isteyen Suriyeli çocuklar için ikamet izni yerine yabancı tanıtma belgesinin yeterli olduğuna karar verilmiştir.

8 Eylül 2015'te yayınlanan MEB 2015-2019 Stratejik Planı'nda Türkiye'deki mülteci, vatansız ve geçici koruma altındakilerin eğitimi ele alınmış, bu öğrencilerin eğitim sistemine uyumlarının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmiş, söz konusu eğitimdeki engellerin aşılmasında uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapılacağı da ifade edilmiştir (MEB, 2015, s. 37).

İlk kez MEB'e ait bir strateji planında mültecilere yer verilmesi, sorun ve çözüm odaklı hareket edildiği ve uzun vadeli politikaların uygulanacağı yönünde yorumlanmakta ve bu büyük önem taşımaktadır.

Türkiye eğitim sisteminin ikinci en önemli kurumu olan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'nun Suriye sınırındaki yedi üniversite rektörüne gönderdiği 3 Eylül 2012 tarihli genelge ile Türkiye'ye sığınan Suriyelilere sadece 2012-2013 yılında uygulanmak üzere özel öğrenci olarak ders alabilme hakkının tanındığı belirtilmiştir. Öğrencilerin durumlarını gösteren belgelerinin olmaması durumunda sadece beyanlarının yeterli görüleceği çok eleştiriye maruz kalmış olsa da önemli bir adım olarak görülmektedir ("Suriyeli mülteciye üniversite kapısı", 2012).

YÖK tarafından yayınlanan 04 Eylül 2013 tarihindeki "Bakanlar Kurulu Kararı'nın 4'üncü Maddesi konulu" genelgede, Suriye'deki olaylar nedeniyle ülkemizde misafir edilip yükseköğretim kurumlarına yerleştirilen Suriye vatandaşlarından birinci öğretim ve açık öğretim programlarında, program süreleri içerisinde öğrenimlerine devam edenler ve yeni kayıt yaptıranların öğrenim ücretleri ilgili öğrenciler adına yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nca müştereken belirleneceği ifade edilmiştir (YÖK, 2013).

Dünya Bankası, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), AB ve Alman Kalkınma Bankası (KfW) ile birlikte "Türkiye'deki Sığınmacılar Fonu Kapsamındaki Okul İnşaat Projeleri" projesini başlatarak öncelikli illerde afete dayanıklı eğitim altyapısının genişletilmesi yoluyla geçici koruma sağlanan Suriyeliler ve Türkiyeliler için eğitime erişimi arttırma çabalarında Türkiye Hükümeti'ni desteklemeyi amaçladığını belirtmiştir. Bu sayede kamu kurum ve kuruluşları ve uluslararası iş birliğiyle yürütülen kamu politikalarına örnek bağlamında 56 okul yapılacaktır ("Suriyeli çocuklar", 2017).

Suriyelilerin yoğun yaşadığı bölgelerde il müdürlüklerinin teklifiyle 100 kadar okulda okul öncesinden 12. sınıfa kadar olan Suriyeli çocuklara gönüllü Suriyeli ve Türkiyeli öğretmenler tarafından saat 15.30-20.30 arasında eğitim imkânı sağlanmaktadır (Ülkar, 2015).

Suriyeli çocukların Türkçe bilgisine destek olmak ve eğitim sistemine entegre olma süreçlerine katkı sağlamak amacıyla MEB ile AB arasında imzalanan "Suriyeli Öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu" projesi kapsamında geçici eğitim merkezlerinde ve Suriyelilerin yoğun olduğu MEB'e bağlı okullarda görev yapmak üzere Türkçe öğretmenliği, sınıf öğretmenliği ve Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden mezun 4.200 öğretmen bir yılına istihdam edilmektedir ("Suriyeli öğrenciler", 2016).

Yetişme Çağındaki Çocukları Koruma Derneği, Kadın Erkek Birlikte Sosyal Eşitlik Derneği, Beyaz Ay Derneği ve Halk Eğitim Merkezince "Geleceğin Minik Elleri" proje çerçevesinde Iraklı, Suriyeli ve Afgan sığınmacılardan 25 kadın, 4 erkek ve 25 çocuğa, üç grup halinde hafta sonları Türkçe okuma ve yazma öğretilmektedir (Avunduk, 2016).

Kamu kurum ve kuruluşlar, ulusal ve uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri gibi kamu politikası yürütücüleri tarafından uygulanan yönetmelik, genelge, ulusal ve uluslararası projeler ile yürütülen eğitim politikaları yukarıda örneklendirilmiştir.

Sonuç

Nisan 2011’den bu yana devam etmekte olan göç hareketiyle milyonlarca Suriyeli Türkiye’ye gelmiştir. Süreç hızlı ve ani geliştiğinden, öngöründen uzak bir süre geçirilmiştir. Lakin 2013’te sistemli bir biçimde başlanan biometrik kayıtlama ve yasal dayanakların kuvvetlendirilmesiyle daha uzun vadeli planların işletildiği bir sürece girilmiştir. Bundaki en büyük pay, kuşkusuz Suriyelilerin kalıcılığının anlaşılması olmuştur. Bunu, “Türkiye’deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum” başlıklı çalışmada Türkiye toplumunun yarısından fazlası Suriyelilerin kalacağına dair bir algıya sahip sonucu örneklemektedir (Erdoğan, 2015).

Ülkemize gelen Suriyelilerin büyük kısmını çocuk yaş grubu oluşturduğundan bu çocukların eğitim durumu ve hakları büyük önem taşımakta ve acil politikalar oluşturma ihtiyacı doğurmaktadır. Türkiye benzer durumdaki çoğu ülkeye göre büyük adımlar atmış ve çok yol kat etmiştir. Buna rağmen bazı sorunlar kaçınılmaz olarak varlığını korumaktadır. Bunlara yönelik bazı öneriler aşağıda sunulmaktadır:

Suriyeli çocukların haklarına ilişkin politikaların planlanabilmesi için Suriyeli çocuklara, mevcut durumlarına ve Türkiye’deki eğitim sistemi içindeki koşullarına dair toplanan verilerin kontrol edilmesi ve sonrakilerin düzenli bir biçimde toplanması ve kamuoyuyla paylaşılması gereklidir.

Suriyeli çocukların eğitim haklarından faydalanabilmesi için, hem personelin hem de ailelerin sürece dair bilgilendirilmesi önemlidir.

Devlet okullarında eğitim gören öğrencilerin dil engelini aşabilmeleri için yoğun Türkçe okuma yazma kursları ve ek derslerle destek olunmalı özellikle aileler için tercüman hizmeti sunulmalıdır.

Suriyeli çocukların bir çatışma ortamından kaçarak geldikleri unutulmamalı ve tercüman bir psikologla muhakkak destek olunmalıdır.

Çocukların okullarda ayrımcılığa maruz kalmasını önlemek amacıyla Türk öğrenciler ile kaynaşmalarını sağlayacak projelerin sayısı artırılmalıdır (İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi, 2015).

Suriyeli çocukların bir kısmı eğitimine hiç devam edemezken diğer kısmı da dil, ayrımcılık, maddi imkânsızlık, arkadaş edinememe gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Savaş ortamından gelen bu çocukların bu sorunlarla karşılaşmaları sağlıklı bir süreçten geçmelerini ve yaşadıkları topluma entegre olmalarını zorlaştırmaktadır. Eğitim politikalarının planlanma sürecinde Suriyeli öğrencilerin görüşlerine başvurulması verilen eğitimin niteliğinin artmasına katkı sağlayacaktır. Geline son durumda, Suriyeli çocukların geleceğinin Türkiye toplumunun geleceği olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Avunduk, D. (2016, 13 Aralık). Trabzon'da sığınmacılar için Türkçe kursu. *Anadolu Ajansı*. <http://aa.com.tr/tr/turkiye/trabzon-da-siginmacilar-icin-turkce-kursu-/705365> Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Batı ülkelerinden 2 saat az ders veriyoruz. (2012, 3 Ekim) <http://www.meb.gov.tr/haberler/2012/03102012.pdf>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Bülent Uğur Bal & İbrahim Akbulut (Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, İ. & Emin, M.N. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli Eritiminde Yol Haritası Fırsatlar Ve Zorluklar*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). İstanbul: Turkuvaz.
- Çorabatır, M. & Hassa, F. (2013). *Sivil Toplum Örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler İçin Yaptıkları Çalışmalar İle İlgili Rapor*. İltica ve Göç Araştırma Merkezi (İGAM). Ankara: Anıl.
- Easton, D. (1953). *The Political System*. New York: Knopf.
- Ekşi, N. (2016). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*. (4. Baskı) İstanbul: Beta.
- Emin, M. N. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi Temel Eğitim Politikaları*.
- Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeli Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*. Ankara: TODAİE.
- Europa Union. (2001, 7 Ağustos). *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0055:EN:HTML>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Geçici Koruma Yönetmeliği. (2014, 22 Ekim). *Resmi Gazete*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. *Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, [http://www.goc.gov.tr/files/files/M%-C3%9CLTEC%C4%B0LER%C4%B0N%20HUKUK%20STAT%C3%9CS%C3%9CNE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%-C4%B0N%201967%20PROTOKOL%C3%9C\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/M%-C3%9CLTEC%C4%B0LER%C4%B0N%20HUKUK%20STAT%C3%9CS%C3%9CNE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%-C4%B0N%201967%20PROTOKOL%C3%9C(1).pdf). Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Human Rights Watch (2017). "World Report 2017 Events of 2016". United States of America.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (1949, 27 Mayıs). *Resmi Gazete*. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi (2015). *Suriyeli Mülteci Çocukların Türkiye Devlet Okullarındaki Durumu Politika ve Uygulama Önerileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi.
- Kahvecioğlu, A. (2017, 7 Ocak). Türkiye'de 230 bin 'vatansız' bebek doğdu. *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-230-bin-vatansiz-gundem-2374476/>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Laswell, H. D. & Kaplan, A. (1970). *Power and Society A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013, Eylül 26). *Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri*, http://fethiye.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_10/02093016_scannedimage24.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2014, Eylül 23). *Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri*, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yab-yonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2015, Eylül 8). *MEB 2015-2019 Stratejik Planı*, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Özer, Y. (2015). *Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Derin.
- Perşembe, E. (2005). *Almanya'da Türk Kimliği: Din ve Entegrasyon*. Ankara: Araştırma.
- Suriyeli Çadırkent Eğitimcilerine Eğitim Semineri Verildi. (2013, 25 Ekim). <http://kmaras.meb.gov.tr/www/suriyeli-cadirkent-egititcilerine-egitim-seminerini-verildi/icerik/717>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Suriyeli çocuklar için 56 okul yapılacak. (2017, Ocak 30). *Memurlar.net*. <http://www.memurlar.net/haber/643035/>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.
- Suriyeli mülteciye üniversite kapısı. (2012, 22 Eylül). *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/suriyeli-multeciye-universite-kapi-si-gundem-1600266/>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Suriyeli öğrenciler için 4 bin 200 öğretmen alımı yapılacak. (2016, Kasım 4). *NTV*, <http://www.ntv.com.tr/egitim/suriyeli-ogrenciler-icin-4-bin-200-ogretmen-alimi-yapilacak>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (AFAD). (2017). Afet Raporu-Suriye. <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Tel örgüyü aşarak Türkiye'ye kaçtılar. (2011, Nisan 29). *Yenişafak*. <http://www.yenisafak.com/gundem/tel-orguyu-asarak-turkiyeye-kactilar-316675>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1961, Mayıs 5). Cenevre'de 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmenin tasdiki hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/125). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM___/d00/c002/km___00002024ss0053.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (1994, Kasım 30). *Resmî Gazete*. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22127.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Unutulmaz, K. O. (2015). Gündemdeki Kavram: 'Göçmen Entegrasyonu'-Avrupa'daki Gelişimi ve Britanya Örneği, S. G. İhlamur Öner & N. A. Şirin Öner (Ed.). *Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar* (s.135-159). İstanbul: İletişim.

Ülkar, E. (2015, 18 Eylül). "Suriyelilere 100 okul". *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/suriyelilere-100-okul-30105072>, Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler. (2013, 30 Nisan). https://melikgazi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_05/03024558_suriye.pdf. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013, Nisan 11). *Resmî Gazete*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (2013, 4 Eylül). *Bakanlar Kurulu Kararı'nın 4'üncü Maddesi*. <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/34559/1008-4.9.13.pdf/f5d93bd3-015c-400c-bfcd-78611de00274?version=1.0>. Erişim Tarihi: 25.02.2017.

Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik

Sait Yıldırım*

Öz: Bu çalışma kadına yönelik şiddet eylemlerinin kültürel ve tarihsel arka planını temele alan uygulamalı bir çözümlemeden meydana gelmektedir. Şiddet, ataerkil iktidar ilişkilerinin inşa ettiği bir eylem olarak dikkate alınmaktadır. Şiddet eylemlerinde kadının ataerkil kültür yapısında, şiddeti yeniden üreten işlevi üzerinde durulmaktadır. Kadının aile içerisinde sosyal ilişkileri düzenlemesi, toplumsal cinsiyet rollerini koruması ve sürdürmesi bu sürecin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Kadının tarihsel bağlamda sosyal konumu, hak ve özgürlüklerinin gelişim sürecinin ele alınışı yapılan çalışmanın alt yapısını güçlendirmektedir. Çalışmanın uygulama kısmı şiddet mağduru 10 kadınla yapılan nitel görüşmelerden oluşmaktadır. Nitel görüşmelerde şiddet eylemlerinin ortaya çıkışı, şiddet biçimleri, aile ve evlilik yapıları sorgulanmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi yapılarak çözümlenmektedir. Şiddetin cinsiyet rolleri aracılığı ile öğrenilmiş, benimsenmiş bir davranış olduğu gözlenmektedir. Aile yapısı, evlilik ilişkileri aile içi ilişkiler dikkate alınarak şiddetin öğrenilen, aktarılan yönü incelenmektedir. Çalışmanın amacı kadının ataerkil ilişkiler içerisinde şiddetin yeniden üretilmesindeki etkisini yapılan görüşmelerden beslenerek Albert Bandura'nın(1971) "*Sosyal Öğrenme Teorisi*" bağlamında ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Ataerkil Kültür, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Hakları, Kadına Yönelik Şiddet, Sosyal Öğrenme Teorisi

Giriş

Kadın erkek ilişkilerinin tarihsel ve kültürel boyutu ile ele almak günümüze önemli bir ışık tutmaktadır. Kadının toplumsal yapıdaki durumu geçmişin bir sonucudur. Bu sebeple kadına yönelik şiddet eylemlerini araştırırken tarihsel dönemlerde kadının hak ve özgürlükler noktasında gelişim sürecini dikkate almak önem arz etmektedir. Yaşam biçimleri, toplumsal dönüşümler ve dinlerin kadınların toplumsal yapıdaki konumu dikkate alınmaktadır. Tarihsel gelişimin akabinde şiddetin biçim ve nitelikleri ortaya koyulmaktadır. Sonuç olarak teorik verilerin ışığında nitel görüşmelerin analizi gerçekleştirilmektedir.

İnsanların geçim yöntemleri, yaşam biçimleri ve inançları üzerinde etkili olmuştur. Tarım ve hayvancılık modern döneme kadar insanlığın temel geçim kaynağını oluşturmuştur. Ta-

* Atatürk Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, sait.yildirim.erz@gmail.com

rımın insanlık için önemi mitolojik olarak da kendini göstermiştir. Semboller ve değerler doğa ve üretim üzerinden belirlenmiştir. İnsanlık tarihinde ilk toplulukların yaşam dönemi kadının üretim-üreme işlevinden kaynaklı dişiliğin önemli olduğu bir sürece işaret etmektedir. Bu dönem, erkek üzerinde daha baskın olan, soyu devam ettiren, miras kalan kadının hâkimiyetinin yaşandığı anaerkil dönemdir. Bu dönemde erkeğin gücü ancak onu bekçi, asker olarak görev almasını sağlamıştır. Kadın ise soyun devamını sağladığı için değerli olmuştur. Kültürel değerler ve inançlar da kadının mevcut konumu destekleyici örüntülerden beslenmiştir (Bebel, 1996, s. 55- 60). Erkeğin fiziksel olarak güçlü olması anaerkil dönemde kadın üzerinde egemenlik kurmasında yeterli olmamıştır. Kadın ekonomik ve sosyal olarak erkeğe göre daha belirleyici bir konumda olmuştur (Meulenbelt, 1987, s. 16).

1. Kadının Haklarının Tarihsel Gelişimi

1.1. Ataerkil Kültürün Doğuşu

Kadın ve erkek arasındaki ayrımın tarihsel kökenleri mitolojilere kadar uzanmaktadır. Mitoloji tarihin belli dönemlerinde inanç ve sembollerle insan yaşamının doğası, özü ve yaşam biçimine yön veren bir sistemdir. Mitolojik değerler, toplumun değerleri ve toplumsal ilişkiler üzerine bilgiler verir. Bu anlamda semboller ve değerler üzerinden toplumdaki kadın erkek ilişkileri çözümlenebilir. Eski toplumlarda kadın ayı, erkek güneşi temsil etmektedir. Ay, karanlık, sır ve kirlilik ile açıklanırken güneş temizlik, açıklık ve sıcaklığı ifade eder (Mascetti, 2000, s. 20- 21). Kadın ve erkek ilişkisi doğa toprak ikilisi ile sembolleştirilir. Örneğin Altay Yaratılış Destanında Gök Ana insanları birleştiren dişi bir tanrıçayı temsil etmektedir. Kadının doğurma özelliği toprağın verimli olması ile bir anlam kazanmakla birlikte kadını kutsallaştırmaktadır (Ögel, 2010, s. 484). Kadın, tanrıça olarak toprağın üretim işlevi gibi insanları ürettiğine inanılır.

Toplumsal yapıda değişim ve dönüşümler kadın erkek ilişkilerini belirlemiştir. Toplulukların kendi içerisinde yaşam mücadelesi vermesi, tarım ve hayvancılık yolu ile geçimi sağlanmasında yeterli olmuştur. Bu sebeple farklı topluluklarla etkileşimegirmeye gerek kalmamıştır. Ancak nüfusun artması ve daha verimli topraklar üzerinde yaşama isteği toplulukları karşı karşıya getirmiştir. İnsanların doğa ile olan mücadelesi artık topluluklar arasında yaşanmaya başlamıştır. Bu durum fiziksel gücün önemsenmesine ve savaşların artmasına yol açmıştır. Toplumda kadının erkeğe göre değerinin azalmasının bir diğer sebebi üretim anlamında yaşananlar olmuştur. Üretim araçlarının erkekler tarafından icat edilmesi ve üretimde kullanılması sermayenin erkek elinde dönmesine yol açmıştır. Bu anlamda ekonomik gücün erkek elinde olması kadının erkeğe karşı güçsüz bir pozisyona sokmuştur (Bebel, 1996, s. 61). Ekonomik ve sosyal etkenlerin yanında kültürel değerlerin şekillendirmesi ile toplumda kadın erkek ilişkileri adına yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreç günümüze dek varlığını sürdüren ve gelecek vaat eden erkeği, erilliği, gücü önemseyen ataerkil dönemdir.

Ataerkil dönem, toplumda her alanda erkeğin hâkimiyetini ifade eden iktidar biçimidir. Soy erkek üzerinden korunmakta, miras erkeğe bırakılmaktadır. Kadın ev içi işlere yönlendirirken erkek evin yönetimi ve geçimi ile uğraşmaktadır. Kültür bu noktada erkeğin konumunu destekleyici değerler ile şekillenmektedir. Toplumda otorite ve iktidarlar erkeklerden oluştuğu için siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda eril bir zihniyetin varlığı tüm yapıyı sarmaktadır. Kadının çocuk yetiştirme işlevi ile onu duygusal ve zaafı olan bir niteliğe dönüştürmüştür. Erkek ise rasyonel düşünebilen ve akli temsil eden aile reisidir. Aynı zamanda erkek fiziksel olarak daha güçlü görülmektedir. Güç erkeğin koruyuculuğu noktasında önemli bir ayrıcalığa yol açmaktadır (Slattery, 2014, s. 1). Kadın ve erkek arasındaki tarihsel ve kültürel ayrım ataerkil süreç ile birlikte kadın nefretinin ve kadına yönelik şiddetin tarihini içerdiği söylenebilir. Kadın haklarının tarihsel gelişimi ataerkil iktidar ağı ile daha kapsamlı bir şekilde ele alınabilir. Bu bağlamdaki erkek ilişkileri felsefi olarak eski Yunan-Platonculuk, dinsel olarak Hıristiyanlık, kültürel olarak ataerkil iktidar kapsamında Yahudilik ile betimlenebilir.

1.2. İlk Uygarlıklarda Kadın

İlk uygarlıklarda kadın erkek ilişkilerinde inanç ve kültürel değerler, belirleyici öğeler oluşmuştur. Özel mülkiyetin gelişmesi kadını erkeğe mahkûm etmesinin yanında kadını erkeğe mülk tayin etmiştir (Beauvoir, 1993, s. 138- 139). Kadının hak ve hürriyetler bakımından ötekileştirilmesine Antik Yunan döneminde düşünsel olarak katkılar sunulmuştur. Kadın bu dönemde ev içine hapsedilerek toplumsal alandan dışlanmış. Kadın alınıp satılabilen bir meta olarak görülmüştür. Ancak devlet yönetiminde bulunan erkeklerin elit ailelerin kızları ile evlenmeleri iyi ve dahi çocuk doğurmaları açısından önemsenmiştir. Kadına verilen şartlı değer kadının daha güçlü bir erkek çocuk doğurması için dikkate alınmıştır (Marx, Engels, Lenin, 2010, s. 22). Platon başlangıçta süre giden ataerkil ilişkilerin aksine eşitlikçi varsayımlarla hareket etmiştir. Kadın ve erkeğin aynı şartlarda eğitim görmesi ve yetiştirilmesi ile eşitliğin sağlanacağını düşünmüştür. Ancak biyolojik olarak farklı yaratılışlara sahip olmaları Platon'da eşitlikçi düşünceleri sarsmaya başlamıştır. Bu seferde kadının kendine ait işler yapması, erkeğinde fiziksel gücü ve kabiliyetlerine göre çalışmasını doğru bulmuştur. Bu anlamda kadının yapacağı işler çocuk yetiştirmek ve ev içi işlerle sınırlanırken erkeğin evin geçimi ile dış dünyanın kapıları açılmıştır (Platon, 1995). Yunan düşünce dünyasında Aristo'nun kadın erkek ilişkilerine bakış açısı daha radikaldir. Kadını toplumda uğursuzluk olarak görmüştür. Erkeği akıl olarak daha üstün gördüğü için yöneten yönetilen ilişkisinde kadını niteliksiz bulmuştur. Aristo, kadınların yaratılmadan önce erkeklerin kendilerine yetebildiğini, kadının üreme işlevinden dolayı doğum ölüm döngüsünü başlattığını düşünmüştür. Ölümün bir bela olmasının yanında nüfus artışının kontrolden çıkmasıyla toplumun kıtlık ile mücadele etmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Hatta Aristo daha ileri giderek oğlancılığı önermiştir (Aristoteles, 2013, s. 117- 119).

1.3. Semavi Dinler ve Kadın

Antik Yunan'ın devamı olarak eski Roma'da da kadının toplum içerisinde ikinci plana atıldığı bilinmektedir. Ataerkil iktidar ilişkilerinin yaşandığı Roma'da hukuk erkeğin lehinde işlemiştir. Kadını namus ve mahrem kavramlarını kullanarak toplum içerisinde müthiş bir kontrol mekanizması oluşturulmuştur (Thomas, 2005, s. 100). Kadının ötekileştirildiği böyle bir ortamda ezilenler, köleler, kadın ve fakirler için eşitlik vaat eden Hristiyanlık doğmuştur. Herkes Hristiyanlıkta eşit kabul edilmiştir. Kadının aile kurumu ile daha özel bir yere taşınmıştır. Bu Hristiyanlığın evliliğe teşvik ettiği söylenebilir (Berktaş, 2012, s. 98- 99). Ancak hemen her dinde görüldüğü gibi din kurumu ait olduğu toplumun değerlerine göre şekillenmiştir. Hristiyanlık kültür ile kaynaşarak eril bir din yapısına bürünmüştür. Kilise hukuku erkekleri kadınlara göre daha iltimaslı yargılamıştır (Bendason, 1994, s. 27- 28). Hristiyanlığın toplumsal yaşamda kadın erkek arasındaki ilişkilere uyarlanışı Yahudiliğin temel öğretileri ile örtüşmektedir. Yahudilik inancında kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı düşünülmür. Ayrıca Havva'nın yasak meyve yemesi ile insanoğlunun cennetten kovulduğu inancı kadın üzerine köklü bir önyargıyı beraberinde getirmiştir. Kadın toplumda erkeğe muhtaç bir pozisyona sokularak ötekileştirilmiştir (Bebel, 1996, s. 64). Yahudilik, Hristiyanlığa göre daha keskin buyruklar içermektedir. Semavi dinlerde daha sonra gelen önceki inancıya göre daha esnek bir yapıda olmuştur.

İslam inancında din toplumun her alanına erişmek suretiyle evrensel nitelik ve vaatler ile ortaya çıkmıştır. İslam dini de diğer semavi dinlerde olduğu gibi ortaya çıktığı topluma göre şekillenmekte geç kalmamıştır. Müslümanlıkta kadın erkek ilişkilerini ele almak için kadının İslam dini öncesindeki sosyal konumu dikkate değer bulunmuştur. Kız çocuğuna sahip olmak utanç vesilesi olarak görülmüştür. Daha vahim durum doğan kız çocuklarının diri diri gömülmesi olmuştur. Kadının toplum içerisinde yeri olmaması bir yana yaşam hakkı elinden alınmıştır. Yaşamaya hakkı olmayan bir kadın için miras veya her hangi bir hak söz konusu olmamıştır (Çağatay, 1957, s. 121- 123). İslamiyet ile birlikte kadın değer kazanmıştır. Ev, koca, çocuklar üzerinde hak sahibi olmuştur. Evlenme sürecinde kadına 'mıhr' adı altında para veya kıymetli eşya takdim edilirdi. Bu, boşanma veya kocanın ölümü durumunda kadının kendini idame ettirmesi için verilirdi. Ancak İslam öncesinde verilen hediyeler kızın babasında kalırdı. Baba kızı istediğine verir(satardı). İslama göre kadının gönülsüz olması durumunda nikâh sayılmazdı. Ayrıca kadın eskiden alamadığı mirastan payını alırdı (Gökalp, 1989, s. 86). Kadın sosyal yaşamda fiziksel ve yaratılış özelliklerine itafen ev içi işlere yönlendirilmiştir. Kadın İslam dininde sosyal ve iş yaşamından aile içi sorumlulukları yerine getirememesinden dolayı uzak tutulmuştur. Kadın erkeğin yaratılış farkları eşitsizlikten öte toplumsal ilişkileri belirleme noktasında dikkate alınmıştır (Sancar, 1991, s. 166- 168). Sıkça eleştirilen çok eşlilik konusunda İslam dininin yaklaşımını toplumsal yapının niteliklerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Sadece soylu kadınların aile kurup geriye kalanları köle ve fahişe olarak kullanan cahiliye toplumunda İslamiyet kadına evlilik kurumuyla değer atfetmiştir. Birden fazla eş alma hakkı erkeğe verilmekle birlikte tek eşlilik tavsiye edil-

miştir (Bilgiseven, 2009, s. 54- 55). İslam dini Arap kültürünün etkisi ile özellikle kadın erkek ilişkileri noktasında eski yapısına dönüşmeye başlasa da Türklerin İslamiyet ile tanışması mevcut duruma yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Türk toplumu göçebe olarak yaşadıkları için aile içinde yöneten yönetilen ilişkisinden öte yardımlaşma temeline dayanan işbirliği görülmüştür. Kadın erkek birbirinin her alanda tamamlayıcısı konumunda olmuştur. Bu ilişki devlet yönetiminden aile içi ilişkilere varıncaya kadar toplumsal yapının her kademesinde aynı şekildedir (Özdener, 1988, s. 234- 235). Türk aile yapısında kadın veya erkeğin baskın olması yerine eşitlikçi bir yapının varlığından söz edilebilir. Farklılıklar biyolojik olarak değil kültürel temelde oluşturulmuştur. Türklerde aile bir birliktir ve bu birlik iki tarafta fedakârlıklarda bulunmasıyla muhafaza edilir. Türk toplumunda aile yapısına çok önem verilmiştir (Gökalp, 1989, s. 73- 74). Ailenin değeri toplumun ve dolayısıyla devletin bekası için önemlidir. Aile de kadının katkısıyla birliğini muhafaza etmektedir. Bu anlamda devletin güçlü olması aileye ve kadına verilen değer ile özdeş tutulmaktadır (Apatay, 1996, s. 5). Türk aile yapısı İslamiyetin öğretileri ile çatışmadığı görülmektedir.

1.4. Orta Çağda Kadın

Kadının sosyal ve siyasal konumunu dönemin şartları ve farklı coğrafyalarda karşılaştırarak ele alınması daha kapsamlı sonuçlar doğurabilir. Bu anlamda Osmanlı döneminde ataerkillik iktidar ilişkilerinin yaşandığı dönemde ortaçağ batı dünyasında kadın cadı olarak yakılıyordu. Evde kocanın sözü İsa'nın sözü olarak görüldüğünden kadının kocasına karşı gelmesi inançlara karşı gelmesi anlamına geliyordu. Kadının kontrol altında tutulması için evliliğe teşvik ediliyordu. Kadın kültürel ve dinsel anlamda bir ötekileştirmeye maruz kalmıştır (Beauvoir, 1993, s. 93- 94). Kadınların inançlara olan bağlılığı cinsel ve sosyal yaşamla aralarına koydukları mesafe ile tanımlanmıştır. "Meryem Ana"nın cinsel yaşamı olmaksızın hamile kalması önemli bir sembol olmuştur. Benzer şekilde rahibelerin bakire olmaları Hristiyanlığın kadın cinselliğine karşı duruşunu önemli örneklerini oluşturmuştur (Casagrande, 2005, s. 96). Kadın erkek arasındaki ayrım hukuksal olarak da belirgin şekilde yaşanmıştır. Aynı eylemi kadın ve erkeğin yapması farklı cezalandırma ve suç kapsamında ele alınmıştır. Suç olarak kabul edilen zinada; kadın ölümle cezalandırılırken erkeğin tövbe etmesi yeterli olmuştur. Kadının tahrik edici ve şeytani özelliği bulunduğu inancı, erkeği masum bir konumda değerlendirmesine yol açmıştır (Bendason, 1994, s. 27- 28). Hatta tecavüz eylemlerinde erkeğin kadına kandığı ve kadının kışkırtmasına direnemediği için masum karşılandığı da olmuştur. Erkek bu anlamda tecavüzün faili değil mağduru kabul edilmiştir (Scully, 1994, s. 56- 57).

Ortaçağda kadınlar kırsal yaşamda da yoğun bir şekilde toplumsal baskı ile karşı karşıya kalmışlardır. Feodal düzende kadınlar eşlerine, aileler de feodal beyliklere bağlıdır. Kadın köle gibi çalıştırılmış ve haklarından mahrum bırakılmıştır. Öyle ki erkek çocukları üzerinde belli yaştan sonra söz sahibi olmamıştır. Erkek çocuklar babaları ölmeleri durumunda vasisi olabiliyordu. Kısaca kadının ortaçağda gerek kentlerde gerekse kırsal bölgelerde kültürel, dinsel ve siyasal anlamda ötekileştirilmiştir (Marx, Engels, Lenin, 2010, s. 24- 25).

1.5. Sanayi Devriminden Günümüze Kadın

Rönesans ve reform dönemlerinde toplumsal ve eğitsel anlamda dönüşümlerin yaşanması ilerleyen dönemlerinde aydınlanma hareketlerinin temelini oluşturmuştur. Sanayi ve Fransız devrimi ile toplumlarda siyasal ve ekonomik anlamda geri dönüşü olmayan değişimler yaşanmıştır. Fransız devrimi de bir din gibi eşitsizlikleri önleyici özgürlükçü bir yaşam vaat ederek bir halk hareketine dönüşmüştür. Devrimin, örgütlü birliklerin ortak çabası sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Kadınlar bu örgütlü yapılardan birisidir. Fransız devrimi sürecinde 7 Eylül 1791'de Olympe De Gouges tarafından "Kadın ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi" yayınlanmıştır. Bildiri ile kadın erkek arasındaki farklılıkların kültürel anlamda geliştiği belirtilmiştir. Biyolojik ve fiziksel bir ayrımın olmadığı savunulmuştur. Bu anlamda eşitlikçi bir yapının gerekliliği üzerinde durulmuştur (Gouges, 1996, s. 185- 188). Feminist hareketlerin ortaya çıkışında hemen hemen aynı yıllara denk gelmektedir. Kadınların sosyal ve siyasal anlamda erkek ile eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur (Hooks, 2012, s. 12). Aynı zamanda feministler kadınların kürtaj hakkının önemini vurgulamışlardır. Sebebi kadının çocuk doğurması ile çocuğu yetiştirme sürecinde eve bağımlı olacağına dair tedirginlikten kaynaklanmıştır. Evliliğin kadına yük olduğu düşünülmüştür (Bevauroir, 1993, s. 144- 145). Kadın örgütlerinin hak örgütlü hak arama mücadelesinin öne devrimin getirdiği yeni bir ataerkil anlayış ile kesilmiştir. Belli süre sonra kadın, toplumda belirgin bir özgürlüğe kavuşmamakla birlikte sorumlulukları artmıştır. Kadının fiziksel olarak güçsüzlüğünden kaynaklı erkeğin hâkimiyetinde olması makul karşılanmıştır. Bu anlamda toplumda yer alış biçimi erkeğin yardımcısı, yakını olarak vasıfsız pozisyonlarda olmuştur (Beauvoir, 1993, s. 111- 112). Kadın hem çalışma yaşamında bulunurken hem ev içi işleri yerine getirmeye başlamıştır. İş yaşamında düşük ücretlerle çalıştırılarak erkeğe olan mecburiyetini devamlı kılınması sağlanmıştır (Godineau, 2005, s. 23- 26). Kadınlar için özgürlük arayışları devri sürecinde sömürü düzenine dönüşmüştür. Özellikle sanayideki gelişmelerle kadın ve çocuklar fabrikalarda ağır şartlarda çalıştırılarak yaşamları gasp edilmiştir (Goody, 2004, s. 156- 157). Düşük ücret ve çalışma saatlerinin fazla olması kapitalizmin aile kurumu üzerindeki yıkıcılığının ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Kadınlar, sosyal ve siyasal haklarını 20. Yüzyılın başlarında ancak kısıtlı bir şekilde elde etmiştir. Çalışma yasalarının düzenlenmesi, boşanma, eğitim, seçim hakkı gibi temel hak ve hürriyetleri içeren hakların yasalara geçmesi devrimden en az bir asır sonra mümkün olmuştur. (Bendason, 1994, s. 42- 49). Kadınların hak elde etme çabaları bir anlamda savaşlarda erkeklerin nüfus olarak azalması ile iş gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Savaşlar sayesinde üretimde önemli pozisyonlarda bulunmuşlardır. Ayrıca uzmanlaşma imkânı sağlamışlardır (Thebaud, 2005, s. 44- 46). Çağdaş ülkelerde demokrasinin gelişim göstergesi hak ve özgürlüklerin toplumun her alanında etkin bir şekilde korunması ve sürdürülmesi ile ölçülmektedir. Bu anlamda kadınlara verilen haklar demokratik toplumlarda daha kapsamlı olmuştur. Aynı zamanda ülkeler arasında etkileşim ve ortak gelişimler de yaşanmıştır.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde demokrasi adına batı toplumlarına göre daha az kapsayıcılığa sahiptir. Kadın hakları konusunda Tanzimat döneminden başlayarak cumhuriyet döneminde ve devamında batılı devletlerin etkisi görülmüştür (Berktaş, 2004: 10). Eğitim ve sosyal hakların Osmanlı toplumunda yaygınlaştırılması için batılı devletlerden eğitimciler talep edilmiş aynı zamanda eğitilmesi için batılı toplumlara eğitimci ve öğrenciler gönderilmiştir. Kız çocukların eğitim alanında yetişme biçimlerine bakıldığı zaman cinsiyete göre belirlenmiş iş ve meslek grupları görülmektedir. El becerileri, çocuk yetiştirme ve ev işlerini içeren ikinci ve yardımcı pozisyonlar kadınlar için çalışma ve üretim alanlarından oluşmaktadır (Kurnaz, 1991, s. 18- 20). İkinci meşrutiyet dönemiyle birlikte toplumsal yapının siyasal ve sosyal anlamda değişimi için öncelikle aile kurumunda reforma gidilmesi gerektiği düşünülmüştür. Modern bir ahlak tanımı ile toplum içerisinde kadın yeniden tanımlanmıştır. Kadın ve kadın hakları demokrasinin toplumdaki sembolü olmuştur (Berkes, 2003, s. 444- 445). Bu anlamda 1917'de Aile Hukuku Kararnamesi yayınlanarak evlilik ve aile üzerine kadınların lehine bir takım hükümler ifade edilmiştir. bir eşitlik hukukundan söz edilmese de erkeğin kadın üzerinde keyfi uygulamalarına sınırlandırmalar getirilmiştir (Fındıkoğlu, 1947, s. 288- 292). Bu durum aynı zamanda ilerleyen dönemlerde kadın ve aile kurumu üzerine yapılacak düzenlemelerin hukuki altyapısını oluşturduğu söylenebilir. Çünkü aile hukuku üzerine gerçekleştirilen düzenlemeler öncelikle resmi alana taşınmak istenerek kalıcılığı sağlanmıştır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte kadınların sosyal siyasal ve eğitsel anlamda hakları üzerine yoğun çalışmalar başlamıştır. Cumhuriyetin toplum modeli bir kimlik üzerine inşa edilmiştir. Bu toplumun tüm kurumlarında etkisini göstermektedir. Aile yapısında milli bir yapı Türk aile yapısının özüne dönüşüne atfen eski Türk aile yapısıdır. Bu yapıda toplum içinde eşitlikçi ve yardımlaşmacı bir ilişkinin ürünü olan aile modeli oluşturulmaya çalışılmıştır (Gökalp, 1977, s. 45- 49). Eğitimde sosyal ve siyasal alanda kadın ve erkeğin eşit bir şekilde yaşamını sürdürdüğü bir yapı tasarlanmıştır. Bunun temelleri ikinci meşrutiyet dönemine kadar gitmektedir. Kadın erkek eşitliğini toplumsal alana taşımak için aydınlar ve devlet adamları gayret göstermiştir. Türk modernleşmesi toplumda kadın erkek ilişkilerini düzenlemek ve geleneksel yapının etkilerini kırmayı hedeflemiştir (Caporal, 2000, c: 12- 14). Türk toplumunda cumhuriyetin ilanından günümüze kadar kadın ve aile yapısı olmak üzere toplumun tüm kurumlarında geleneksel ile modern olan arasında ikilikler boy göstermiştir. Bu durum siyasal ve toplumsal olarak kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Kadının sosyal konumu ile ilgili tartışmalarda özellikle 1980'lerden sonra laik ve İslamcı ikilemi yaşanmıştır (İlyasoğlu, 2013, s. 130). İslamcı kadın geleneksel yapılardaki muhafazakâr kadınların sembolünü oluşturmaktadır. Laik kadın tipi ise cumhuriyet dönemi kadın figürü ile örtüşen modern bir yapıyı temsil etmektedir. İki yaşam biçiminin temsilleri siyasal ortamda daha belirgin şekilde gündeme gelmiştir (Aktaş, 2011, s. 73- 74). Günümüzde hala sıcaklığını koruyan benzer tartışmalara ek olarak yasal anlamda gelişmelerin yaşandığını belirtmek

gerekir. Türk Medeni Kanunu(2001) ile kadın erkek arasında eşitliğin sağlanmasında önemli bir gelişme olarak görülebilir. Kadınlara kendi soyadlarını taşımaları hakkı verilmiştir. Sembolik bir yönü olmasının yanında kadına verilen değerin göstergesi olarak yorumlanabilir (Medeni Kanun, 2001, m. 187). Kadın haklarının gelişmesi ve kadınların mağduriyetlerinin giderilmesine dair siyasal ve hukuksal anlamda birçok adım atılmıştır. Ancak günümüzde, geçmiş yıllar ve dönemlerde olduğu gibi kadının ezilmesi, sömürülmesi şiddet ve nefrete maruz kalması önlenememiştir.

2. Kadına Yönelik Şiddet

İstanbul Sözleşmesinde(2011) kadına yönelik şiddet:

Kadınlara karşı bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık anlaşılacak ve bu terim, ister kamu ister özel yaşamda meydana gelsinler, söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri olarak

tanımlanmıştır. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele'nin Ulusal Eylem Planında (2016): “İster kamu hayatında ister özel hayatta meydana gelsin baskı veya rastgele özgürlüğünü engelleme de dâhil kadınların fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zararı veya ızdırabı ile sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan tüm eylemler olarak” ifade edilmiştir.

2.1. Şiddet Biçimleri

Kadına yönelik şiddetin birden çok boyutu vardır. Toplumda erkeğin kadın üzerinde sadece fiziksel bir müdahalenin şiddet olarak tanımlandığı görülmektedir. Şiddetin görülmeyen, hissedilen ve zamanla fiziksel etkilere dönüşen türleri vardır. Başta erkeğin kadına zarar verme maksadıyla vurma, itekleme, bir şey fırlatma ve bir nesne ile zarar vermeye çalışması fiziksel şiddeti oluşturur. Erkeğin, kadının istememesine rağmen cinsel ilişkiye zorlaması, cinsel içerikli hakaretlerde bulunma ve doğurganlığı üzerinde müdahalede bulunması cinsel şiddet eylemleridir. Kadına hakaret ederek güçsüzleştirmek, küfür, aşağılama, kadının ailesi ve çevresini tehdit etmesi psikolojik şiddeti ifade eder. Kadının ekonomik olarak varlığını ortadan kaldırmak, çalışmasına engel olup gelirini almak, aile içinde kadına ev ihtiyaçları için para vermeyip kendisine muhtaç bırakmak ise ekonomik şiddeti oluşturmaktadır (KSGM, 2009, s. 35).

2.2. Kadına Yönelik Şiddetin Sebepleri

Kadına yönelik şiddetin temelde üç sebebi bulunmaktadır. Bunlar biyolojik, psikolojik ve sosyal sebeplerden oluşmaktadır. Şiddetin biyolojik sebebi, sadece erkeklerde değil tüm canlılarda bulunan korunma ve hayatta kalma içgüdüleriyle eyleme dönüşen Fromm'un ifadesiyle savunucu saldırgan davranışlardan meydana gelmektedir. Erkek kendi yaşam ala-

nı, iktidar ve otoritesini kadın ile paylaşmak istememektedir. Bu anlamda kadın tarafından kendisine tehlike belirtisi olacak davranış ve söylemlere karşı şiddet eylemleri ile karşılık göstermektedir (Fromm, 1993a, s. 22). Ayrıca insanda kalıtsal olarak şiddet ve saldırgan davranışların mevcut olduğu düşüncesi vardı.

“Bir tür olarak insanın var oluşu açısından gerçek bir sorun ve tehlike oluşturan şey, işte bu biyolojik olarak uyarlanamayan ve kalıtsal olarak programlanmamış «kıyıcı» saldırganlıktır.” (Fromm, 1990, s. 23). Bu durum insan olma özelliği olarak yorumlanabilir.

Psikolojik sebeplerin temelinde insanın saldırgan davranışlara eğilimli olduğu anlayışı yatmaktadır. İnsanda yaşam ve ölüm içgüdüünün çatışması ile şiddet eylemleri ortaya çıkmaktadır. Sosyal yaşamın her alanında yaşam içgüdüünün devamı için saldırgan davranışlar görülmektedir (Freud, 2000, s. 103- 106). Bu anlamda şiddet insanın doğasında var olan bir gerçeklik olarak tanımlanabilir. Aile içi ilişkilerde erkek, şiddet eylemlerini kendi taleplerinin bir yaptırımcısı olarak kullanmaktadır. Kadının bu duruma alışkanlık göstermesi şiddet eylemlerini sıradanlaştırarak sürekliliğine yol açmaktadır.

Şiddetin toplumsal sebepleri şiddet eylemlerini açıklamak için en kapsamlı başlık olarak ele alınmaktadır. Sosyal, kültürel ve tarihsel etkenler şiddetin üzerinde belirleyici etkiler barındırmaktadır. Eril bir zihniyetin varlığı kadını ötekileştiren ve şiddetle baş başa bırakan yapısı bulunmaktadır. Ataerkil yapılar bu anlamda şiddet eylemlerinde toplumsal cinsiyet temelli yaşam biçimi ile şiddeti meşru kılmaktadır. Toplumsal kurumların cinsiyet temelli şiddet eylemlerini onaylaması şiddeti sürekli ve sıradan bir eyleme dönüştürmektedir (Kaufman, 1999, s. 1- 3). Bu durum aynı zamanda çevresel etmenlerin şiddeti meşrulaştırması anlamına gelmektedir.

2.3. Toplumsal Cinsiyet

Toplumda ataerkil iktidar ilişkileri tarihin hemen her döneminde toplumsal yapının dinamiklerine göre şekillenmiştir. Geleneksel yapıda değerler din üzerinden kadın üzerinde erkeğin hâkimiyetini meşru gören bir iktidar anlayışı gelişmiştir. Modern toplumlarda ise üretim ilişkileri ve hukuk kuralları ile kadını erkek egemenliğine bırakmıştır (Badinter, 2011, s. 101).

Ataerkil kültür ile toplumda cinsiyetçi roller, biyolojik olarak cinsiyet kavramından daha baskın şekilde meydana çıkmıştır.

“Toplumsal cinsiyet, eskiden “biyoloji kaderdir” formülasyonunda olduğu denli belirlenmiş ve sabitlenmiş oluyordu. Bu sefer biyoloji değil, kültür kader oluyor.” (Butler, 2014, s. 53).

Biyolojik farklılıkların oluşturduğu ayrımlar kültürel olarak cinsiyet rolleri ile daha keskin bir yapıya bürünmüştür. Toplumsal cinsiyette rollere görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bu anlamda cinsler arasındaki ayrımın temeli biyolojik değil kültürel değerlerdir (Bourdieu, 2014, s. 22).

“İNSAN kadın doğmaz: sonradan olur, insan dışısının toplum içerisindeki görünüşünü belirleyen biyolojik, ruhsal ve iktisadi bir yazgı yoktur; erkekle kadını erkek denen iğdiş edilmiş cins arasındaki bu ürünü yaratan uygarlığın tümüdür.” (Beauvoir, 1993, s. 231).

Toplumun belirlediği cinsiyet rollerinde şiddet, bu ayrımların sonucunda kendini gösteren eylemlerden oluşmuştur. Cinsiyet rollerinin oluşması aile içi ilişkilerde şekillenmiştir. Çocuk yetiştirme sürecinde cinsiyet rolleri hem öğretilerek hem anne-baba rolü ile model olarak aktarılmıştır (Walby, 1990, s. 92).

Kadın erkek ayrımı ilk olarak aile içinde belirmektedir. Erkeklik evi yöneten, geçimini sağlayan ve evde hakimiyet sahibi olan bir algı ile tanımlanır. Kadın ise ev işleri ile uğraşan ve erkeğe itaat eden bir yapıyı ifade eder. Kadının başarılı olduğu davranışlarda erkeksilik ile tanımlanırken, erkeğin yetersiz olduğu durumlar kadını olarak vurgulanır (Erkeğin başarısız olması: Kız gibi davranma- Kızın başarılı olması: Erkek gibi kız şeklinde deyimleşmiştir). (Vilar, 1999, s. 9). Korkaklık zayıflık kadınlar için kullanılmaktadır. Erkek ise koruyucu ve güçlüdür. Kadın duygusallığı temsil ederken erkek akıllı ifade eder. Kadın için ayıplanan bir davranış erkek için gurur verici olabilmektedir. Bu durum özellikle çocuklukta cinsiyet rollerinin kalıplaşmaya başlamasına yol açar. (Goldberg, 1992, s. 72). Cinsiyet rolleri ebeveynlerin çocuklar üzerinden aktarılması ile devamlılığı sağlanır. Çocukların yetiştirilmesinde kadınların daha aktif olması cinsiyetçi rollerin aktarılmasında kadınları daha çok pay sahibi yapmaktadır. Anne olarak kadın, hem kocasına olan davranışları ile çocuklara örnek olmaktadır. Aynı zamanda kız ve erkek çocuklarına davranış farkları kadın erkek ayrımının temelini oluşturmaktadır (Heritier, 2014, s. 49). Aile yapısında başlayan ayrım çevresel etmenler ve kurumlar tarafından güçlendirilmektedir. Bu süreçte kültür, kadını toplum içerisinde kontrol altına amaçlı namus ve mahrem kavramlarını kullanır. Namus kadın ile tanımlanır ve koruyucusu erkektir (Mernissi, 2014, s. 99- 100).

Kültür ve din toplumsal yapıda kadın erkek ayrımında iki önemli yapıdır. Bu kurumlara ek olarak eğitim kurumu cinsiyet rollerini güçlendiren önemli bir yapıdır. Bu kapsamda Firdavs Helvacıoğlu'nun 1928- 1995 arasında Türkiye'de “*Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*” eseri aracılığı ile eşitsizliğin eğitim boyutunu tarihsel olarak ortaya koymuştur. Kız çocuklarına tercih edilen mesleklerde yardımcı veya vasıfsız statülerde meslekler önerilmiştir. Verilen ödevler daha çok annelik, ev içi işler ile ilgili sorumlulukları içermiştir. Erkeklerde ise evi yönetecek ve evin geçimini sağlayacak bireyler yetiştirilmeye özen gösterilmiştir. Erkekler akıl ve yetenekleri ile daha profesyonel mesleklere teşvik edilmiştir (Helvacıoğlu, 1999, s. 41-42). Dış dünya erkeğe ait bir yer iken kadın ev içinde sınırlandırılmıştır. Erkek evi geçindiren ve para kazanan olduğu için üstünlük sahibi olmuştur. Kadın ev işlerini yaparken her hangi bir ücret almadığı için değersiz görülmekle birlikte sessiz bir sömürüye dönüşmüştür. Kadının ekonomik gücü olmadığı için erkeğe karşı direniş gösterememiştir. Her hangi bir direniş ise şiddet ile karşılık bulmuştur. Kadın evlendiği zaman kocasının malı olarak algılandığı

için erkeğin baskı ve şiddet eylemlerine karşı bir gelememektedir. Boşanmak ise sebebine bakılmaksızın kadın için ayıplanacak bir durumu ifade eder (Halimi, 1990, s. 13- 15). Kadının çaresizliği, onun erkeğin hâkimiyetine boyun eğmesine yol açar. Şiddet eylemleri erkek için sıradan davranışlar haline gelir. Bu duruma kadın da alışarak şiddeti devamlı kılar.

Kadın erkek eşitsizliğini ortaya çıkaran cinsiyetçi rollerde kadının daha etkili olması şiddet eylemlerinin oluşmasında kadını da pay sahibi yapmaktadır. Özellikle aile içi ilişkilerde bu yapının temeli atılmaktadır. Çocuk yetiştirme sürecinde ayrımlar çoğunlukla kadın tarafından belirlenir. Şiddeti uygulayan erkeği yetiştiren kadındır. Cinsiyetçi rollere göre yetişen kadınlarda bağımsızlık korkusu olduğu için erkeğe bağımlı olurlar (Dowling, 1994, s. 117-118). Bu anlamda şiddet eylemlerinin de cinsiyet rolleri gibi kuşaktan kuşağa aktarıldığı söylenebilir. Cinsiyet rollerinden kaynaklı şiddet eylemlerinde ise önemli bir sorumluluk kadına düşmektedir.

3. Verilerin Analizi

Çalışmanın metodolojisi, nitel araştırma tekniği kullanılarak *Sosyal Öğrenme* kuramı ışığında kadına yönelik şiddeti ataerkil kültür bağlamında çözümlenmesinden oluşmaktadır. Kuramsal yaklaşım Albert Bandura'nın (1971) *Social Learning Theory* (Sosyal Öğrenme Teorisi) eserinden temel almaktadır. Sosyal öğrenme yaklaşımı davranış kalıpları yaşam biçiminin öğrenme temelinde gerçekleştiğini ifade eder. Şiddet eylemleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizlik başlıklarında tüm bu eylem ve paradigmaların öğrenilmiş oldukları tezi ile hareket eder. Öğrenme biçimi rol model olarak gerçekleşebilir. Burada çocuklar ebeveynlerinin tutum ve davranışlarını örnek alır. Ayrıca davranışları gözlemleyerek kendi belleğinde bir yapı oluşturur. Uygun ortam olduğunda uygulamaya koyulur. Davranışların ebeveynler tarafından karşılanış biçiminde çocuklar kendilerini güdüler. Aile içinde başlayan öğrenme süreci çevre tarafından geliştirilir. Eğitim, din ve kültür tarafından güçlenir. Şiddet eylemleri üzerine düşünüldüğünde şiddet eylemi gerçekleştiğinde çevrenin duyarsızlığı ile şiddet normalleşir (Bandura, 1971). Şiddetin ve nefret eylemlerinin öğrenme davranışı ile kuşatan kuşağa aktarılışı dikkat çekmektedir. Bu süreçte kadının şiddetin öğrenilen bir davranışa dönüşmesindeki katkısı incelenmiştir. Bu kapsamda şiddet mağduru on kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde şiddeti tüm yönleri ile ele almak için yaşam ve evlilik biçimi, aile yapıları dikkate alınmıştır. Şiddetin ortaya çıkış koşulları, türü ve sonuçları sorulmuştur. Öğrenme ilişkisini incelemek için kadınların kendi çocukluklarını, kendi çocuklarını ve aile ilişkilerine değinilmiştir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak çözümlene yapılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile daha sonra çözümlenmek üzere kaydedilmiştir. Görüşmeler katılımcıların yaşam alanlarında bire bir ve yüz yüze şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışmada elde edilen veriler yazıya döküldükten sonra kategorilere ayrılarak kümeleştirilmiştir. Devamında ortak bilgi ve ifade-

ler kodlanarak kuramsal yaklaşım çizgisinde incelenmiştir (Neuman, 2006b, s. 662- 664). Çalışmanın hipotezi: “Ataerkil kültür içerisinde şiddet, kadın aracılığı ile yeniden üretilmektedir.”

Kadına yönelik şiddet eylemlerine karşı söylemler oldukça fazla olmasına rağmen akademik anlamda genel geçer çalışmaların sayısı azdır. Çalışma, mevcut araştırmalardan beslenerek çözümler yapılması daha sistemli sonuçlara ulaşmaya sebep olacaktır. Genel olarak kadına yönelik şiddet eylemleri ile ilgili: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun (1995) “*Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları*” çalışması Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı aracılığı ile Kadınların Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yapılan 2009 ve 2014 yıllarında “*Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*” çalışmaları, Kamer Vakfının (2011) “*İstersek Biter*” çalışmaları ve çeşitli uygulamaları, Necla Arat ve Ayşe Gül Altınay’ın (2008) “*Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*” çalışması literatür açısından önem arz etmektedirler. Çalışmalarda şiddetin sebep ve sonuçları uygulamalı bir şekilde çözümlenmiştir. Tüm çalışmalar ele alındığında kadına yönelik şiddet eyleminin sebepleri:

Ekonomik sorunlar, işsizlik, alkol ve kötü alışkanlıklar,

Kadın ve erkeğin evlenmeden önceki yaşam biçimleri, evlenme süreci ve aile yapıları, Kadının şiddete karşı tepkisizliğinden oluşmaktadır.

3.1. Katılımcıların Özellikleri

	Kadın	Erkek
Eğitimsiz	3	3
Okuryazar	1	0
İlkokul	5	5
Ortaokul	1	1
Lise	0	1

Katılımcıların evlilik yaşları ilki kadın ikincisi erkek olmak üzere şu şekildedir: 23-32, 18-23, 19-19, 15-15, 17-25, 24-27, 16-21, 19-38, 16-25, 15-25. Katılımcıların aile reislerinin meslekleri ise: vasıfsız işler yapanlar 5, memur 1, çiftçi 1 kişi, iş yeri sahibi 1 kişi, vasıflı işlerde ise 2 kişidir. Kadınların ikisi evli iken temizlik işlerine gittiklerini belirtirken geriye kalanlar ev hanımıdır. Katılımcıların 8’i eşlerinden boşanmıştır. 2 katılımcı ise hala evliliğini sürdürmektedir.

3.2. Şiddetin Sebepleri

3.2.1. Psikolojik Bir Hastalık Olarak Şiddet

Kadınların şiddet eylemlerini açıklama noktasında ortak görüşü şiddetin psikolojik bir hastalığın ürünü olarak görmeleridir. Başından geçen olaylar anlatıldığında şiddet bu süreçte kimi zaman bir ritüeli andırırken kimi zaman günlük yaşamın stresini atmak için önemli bir araç oluşturmaktadır.

"İştten geliyordu. Çay istiyordum, veriyordum. Yemek istiyordum, veriyordum. Oturuyordum bana bulaşıyordu. Çatıyordu bana. Bende dayanamıyordum artık. Diyordum ne istiyorsun benden, düş yakamdan diyordum. O da "düşmezsem ne yaparsın lan." diyordu. Vururdu bir iki tane. En sonunda artık ben senin kölen değilim, esirin değilim. Zaten düzgün çalışmıyorsun, bizi herkese muhtaç ediyorsun." (22 yaşında, ilkokul mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Kadınların şiddeti hastalık olarak nitelemesi toplumsal yapıda kültürün etkisi ile şiddet uygulamanın erkeğe verilmiş bir hak olarak görülmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Şiddet günlük yaşamın stresinde erkek için bir deşarj olma aracıdır. Kadın bu süreçte erkeğin rahatlama ihtiyacını gidermektedir. Şiddetin toplumda normal karşılanması erkeğin şiddet eylemlerini gerçekleştirirken bir sebep bulmasını gerektirmemektedir.

"Bence hiçbir sebep yok şiddet için. Bence onun psikolojik sorunları vardı. Bir insan durup dururken gelmiş senin diğer eşinden olan çocuklarına yetimlerine bakıyor. Bütün insanlar şahitti. Yardım ediyor. Ben geldikten sonra çocuklar düzeldiler. Onların anneleri ölmüş çocukların. Bir Allah razı olsun diyeceği yerde gelip beni dövüyordu. Bi misafir gelince neymiş adam sana niye baktı. Ya senin kendi enişterin. Zaten yaşamak çekiyordum. Çay getir yemek getir. O zaman getirme misafir." (28 yaşında, eğitimsiz, 19 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Kadınlar şiddet eylemlerine maruz kaldıklarında aile içi sorumluluklarını yerine getirmekten geri kalmamaktadırlar. Kocalarına karşı hizmet etmelerine rağmen şiddete uğramaları şiddeti sebepsiz bir eylem olarak açıklamalarına yol açmaktadır.

"Hastalık yani içerde bir şey yaşamış ki bunu dışarı vuruyor. Bir erkek hanımına şiddet uygulamaz. Hele de yediği önünde yemediği arkasında, çayı getiririz kahvesini getiririz yemeğini getiririz hiçbir şeyi yok söz yok para ver pul ver o da yok ne istersin ne getirelim diyen bir hanımı varken insan şiddet uygularsa onun aklında bir sorun vardır." (45 yaşında, ortaokul mezunu, 24 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

3.2.2.Aile Yapıları

Şiddet eylemlerinin öğrenilmiş hali ve kadınlar aracılığı ile aktarılması sadece anne kız aracılığı ile yaşanmamaktadır. Kadınların çocuklarını evlendirdikten sonra özellikle erkek çocukları üzerinden şiddet eylemleri ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkileri belirgin olarak görülmektedir.

Şiddet sebebi olarak eşinin ailesinin tutum ve davranışları katılımcıların hemen hepsi kaçarak evlilik yaşamıştır. Kendi aile yapılarında düzen ve kurallara aykırı hareket ettikleri için kadınlar, evlendikleri zaman geri dönme şansları kalmamaktadır. Aileler evliliklerde kız çocuklarını küçük yaşlarda ve başlık parası karşılığında evliliğe zorladıkları için geleneksel yapılarda kaçarak evlenme biçimine sıkça rastlanmaktadır. Bu şekilde bir evliliğe kadının ailesinin bakışı oldukça nettir. Kadının görücü usulü ile evlenmesinde düğünden sonra erkeğin mülkü olarak görülmektedir. Bu evlenme biçiminde de gerekçe ne olursa olsun boşanma

veya baba evine dönme eylemi kadın için hoş karşılanmamaktadır. Kaçarak evlenmelerde ise kadının ailesinin dışlamasının yanında erkeğin ailesi de kadına karşı tavır almaktadır. Evlilik sadece kadın ve erkek arasında değil aynı zamanda her ikisinin ailesi arasında da bir bağ teşkil eder. Geleneksel kurallara aykırı bir birliktelik töreye göre ailelerin toplumsal konumuna ve itibarına zarar vermektedir. Bu anlamda geleneksel toplumlarda kaçarak evlenme biçiminde kadına erkeğin ailesi tarafından şiddet uyguladığı sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bunda kadının erkeği kandırdığı, ayarttığı düşüncesi yatmaktadır. Erkeğin özellikle annesi ile karısı arasında çatışmalar ortaya çıkar.

"Genel olarak şiddetin sebebi, ailesinin dolduruşundan dolayı oluyordu. Ailesi beni istiyordu. Ben gitmiyordum, o şiddet uyguluyordu. Annesi, gelsin bir oda vereyim kızmam olsun diyordu. Birkaç kişi sormuş ne yapacaksın? demiş, ya kardeşlerime verip dağa çıkartacağım ya kızlarım delirtecek ya da o zaten kafayı yeyip kendisi gidecek. Ya da bir erkek sokacağım odasına iftira atacağım." (33 yaşında, okur-yazar, 23 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Erkek üzerinde etki sahibi olmak adına gelin ve kaynana arasında iktidar mücadelesi verilmektedir. Kadın ve koca arasında normal bir şekilde evliliğin sürmesine erkeğin ailesi müdahale etmektedir. Erkeğin ailesi çocuklarının kendilerine ait olduğunu sürekli hissetmek istemektedirler. Bu şekilde erkeği şiddete teşvik ederler.

"Ailesi doldurduğu için bana şiddet uyguluyordu. Beni döverek telefonda ailesini arayarak benim sesimi dinletiyordu. Para kazanıyordu ne yalan söyleyeyim. Elinde olsa her şeyi yapardı. Pazarda 5 TL'lik elbise alırdı kendine. Çok para kazanıyor ama parayı ailesine veriyordu. Parayı elinde alıyorlar." (33 yaşında, okur-yazar, 23 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Maddi gücün erkeğin ebeveynlerinin alması, erkeğin kendi ailesi içinde bir anlaşmazlığa yol açmasının yanında ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Şiddet eylemleri böylesi bir ortamda daha sıklıkla yaşanmaktadır.

Evliliğin gerçekleşmesinde ailelerin onayı olmaması, aileler tarafından o evliliğin bitmesi için yoğun çaba sarf etmesine yol açmaktadır. Kadın ve erkek arasında çatışma ortamı oluşturulmaktadır. Erkeğin annesi tarafından psikolojik baskılarla evlilik düzeni yıkılmaya çalışılmaktadır. Baba ise fiziksel olarak oğlu-gelinine baskı uygulayabilir veya tehditlerle yaşam biçimlerine zarar verir.

"Ailesini özlüyordu. Ailemizin yanına gidelim diyordu. Ama gidince ailesi beni istemiyordu. Babası demiş, iki çocuk değil yüz tane çocukları da olsa onları ayıracağım demiş." (22 yaşında, ilköğretim mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Aileler, evliliklerin bitmesi için her türlü girişimi desteklemektedir. Kadın ve erkek arasında çatışma ortamları oluşturarak şiddet eylemlerine ortam hazırlanmaktadır. Şiddet yaşandığı zamanda huzursuzluk vesilesi ile boşanma düşüncesi erkeğe dayatılır.

“Üç çocuğumla beni dışarı attı. Ailesi de buna müdahale edeceğine daha iyisini alırım dedi. Kardeşi ve annesi arayıp sürekli doldurup şiddet uygulamasını sağlardı. Kocamın annesi ve kardeşi sürekli aramızı açmaya uğraşırdı. Beni kabullenemediler. Eşim çabuk sinirlenen ve dolduruşa gelen bir adamdı. Ben karşılığında tek ne diyim, hangi birine diyim? Susmasam kocam diyecek annem haklı kardeşim haklı. Ama susunca da kocamın ailesi günden güne iyice karalamaya başladılar. Bir zaman sonra korkumdan yanlarına bile çıkamıyordum en küçük bir şeyde kızıp dövüyor, ağzına geleni sayıyordu...” (45 yaşında, ortaokul mezunu, 24 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

3.2.3. *Kötü alışkanlıklar ve Ekonomik Sorunlar*

Erkeklerin alkol kullanımı şiddeti tetikleyen önemli bir etkidir. Ailedenormal şartlarda şiddet eylemi yaşanmazken alkol kullanımında kaynaklı anlaşmazlıklar aile yapısını bozmaktadır. Bu sebeple boşanmalar görülmektedir. Erkek, karısına işsizlik ve yoksulluktan kaynaklı alkol kullandığını ifade etmektedir. Kadın ise ekonomik sıkıntı içinde kocasının ellerinde olanı alkolle yatırmasından şikâyet etmektedir. Böylesi bir ortamda şiddet kaçınılmaz olmaktadır.

“Dayağı vardı. Sövmesi vardı. Gidip kumar oynuyordu. İçkili geliyordu. 24 saat alkol-lüydü. En son baktım çare yok; aileme dedim, ben ayrılacağım. Yine çocukların baba-sıdır olur dediler ama bana da yazık. İçki eve getirir içerdi. Bir bahane buluyordu. Basit bir şey söylüyordu. Onu bahane edip tartışma çıkarıp dövüyordu. Sonra bize bulaşırdı. Bir sebep bulamıyorum. Zaten bir şey istediğim vakit ben almıyorum, bakmıyorum diyor. Gidip bir zaman eve geri dönmüyordu. Aylarca. Nasıl geçiniyoruz açlıktan öldük mü kaldık mı hiç aklına gelmez.” (38 yaşında, eğitimsiz, 15 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Bazı ailelerde sadece sorun kötü alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu süreçte boşanmalar sıkça yaşanmaktadır.

“Alkolden. Tek sorunumuz oydu. Onu bırakmadı bizi bıraktı. İş yok çalışmıyor ama ner-den buluyorsa içiyor. Hiç bir tane ekmek getirmezdi eve.” (43 yaşında, ilkokul mezunu, 18 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Erkeğin sorumsuz davranması ve ailesine maddi olarak sahip çıkmaması yapısal olarak aile varlığını bozmaktadır. Ekonomik sebeplerden kaynaklı şiddet eylemleri de oldukça yaygındır.

“Diyardı ki ayrılalım bende ayrılmak için bir şey yok. Elde avuçta bir şey yok kendisinde çalışmıyor zaten neyle ayrılacaksınız? Sonra küçük bir şey dediğim zamanda üstüne dövüyordu.” (K10: 31 yaşında, ilkokul mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Kocanın ekonomi gücü olmaması ailesi üzerinde otoritesini sarsmaktadır. Bu sefer kadın üzerinde şiddet ile iktidarını sağlamaya çalışmaktadır.

3.3. *Şiddet Biçimleri*

Şiddet fiziksel bir eyleme dönüşmeden psikolojik olarak bir baskı olarak ortaya çıkmaktadır. Erkeğin kadına manevi baskı uygulaması kadını yıpratmaktadır. Bu süreçte kadına olmasa

da kadının eşyalarına zarar verilmesi, kadının ailesinin tehdit edilmesi, kadına hakaret veya aşağılayıcı sözlerde bulunulması psikolojik şiddeti ifade etmektedir.

“Gelirdi eşyalarımı kırardı. Aileme bile şey yapardı. Benim ailemin yanına gidiyordu. Onları da rahatsız ediyordu.” (43 yaşında, ilkokul mezunu, 18 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Benzer şekilde kadının çevresi ile irtibatını keserek kadının çaresizleştirmektedir. Kadının bu anlamda şiddet eylemlerini paylaşması da mümkün olmamaktadır.

“Sanki adam ruh hastasıydı. Kardeşimle konuşsam döverdi, ailemle konuşsam döverdi. Her şeye karışırdı. Giyineme, arkadaşlarıma gitmeme müsaade etmezdi komşularıma. Evden dışarı çıkamıyordum. Ben kaçamak yapıyordum; annelere, komşularıma. Ailemle görüşmeme engel oluyordu. Ailemin yanına gittiğim zaman sen gitme beraber gidelim diyordu.” (38 yaşında, ilkokul mezunu, 15 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Erkeğin kadın üzerindeki psikolojik baskıları kadının alışmasına yol açmaktadır. Kadın için artık psikolojik baskılar bir anlam ifade etmediğinde erkek fiziksel şiddete başvurmaktadır.

“Hakareti zaten hiç saymıyorum o zaten sınırsız. Eşim uyurken ayağıma sigara basmıştı koluma jilet atmıştı ben uyurken o tarz.” (31 yaşında, ilkokul mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme)

Fiziksel şiddet en yaygın ve somut şiddet biçimidir. Kadın ve erkeklerinde kadına yönelik şiddet ifadesinden anladığı şiddet türüdür. Şiddet üzerine düşünüldüğü zaman psikolojik veya cinsiyet rollerinden kaynaklı şiddet eylemleri fiziksel şiddeti doğurduğu görülmektedir. Erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti başlangıçta sözlü olarak bir baskı olarak ortaya çıksa da sürekliliği durumunda fiziksel bir eyleme dönüşür.

“Ben çok dayak yedim. 9 aylık hamileydim doğum yapana kadar dayak yedim. Bir ay yatakta kaldım. Bir kere beni hastaneye götürdü. Ben hamile olduğum için ağrılarım olurdu. Kaynanamda bağırırdı. Şiddet eşimde huy olarak kalmış.” (28 yaşında, eğitim-siz, 19 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Şiddet eylemlerinin sıradanlaşması erkeğin sebepsiz yere şiddet uygulamasına yol açmıştır. Bu anlamda hamile kadına şiddet uygulanması tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Cinsel şiddet eylemleri erkeğin kadın üzerindeki baskısının cinsel yaşamına yansımaları ile oluşmaktadır. Kadın ve erkek ilişkilerinin bozuk olması cinsel anlamda olumsuzlukları beraberinde getirir. Kadının birlikte olma isteği ortadan kalktığı gibi erkek ise cinselliği de bir şiddet eylemine dönüştürür. Kadının istemediği halde cinsel ilişkiye veya cinsel bir eyleme zorlamak, tecavüz gibi baskılar cinsel şiddet eylemleridir. Cinsel şiddet paylaşılması güç bir sorun olduğu için yaygınlığı hakkında bilgi sahibi olmak oldukça güçtür. Çalışmada kocası ile ayrı olan kadının ayrılık sürecinde başına gelen bir cinsel şiddet eylemi dikkat çekmektedir. Erkeğin bu aşamada kadına sahip olma güdüsü ile cinsel bir saldırı gözlemlenmektedir

"Aramız bozuktur. Eve çok nadir uğruyorduk. Geldiği zamanda sağ olsun dövmeden gitmiyordu. Gidip gelmelerinden şüphelendim ki haklıymışım. Adam daha önce biriye evlenmiş ve dini nikâhlı hala onun yanına gidiyor. Kadında bunun parasını yiyor kazandığını da ona götürüyor. Bize zırnık koklatmıyor. Öğrenince ayrılacağımı söyledim. Tabi kabul eder mi gene dayak. İğrendim adamdan zaten sevmiyorum. Zor şer boşandık ama adam rahat bırakmıyor. Kaç kere ev değiştirdim. Ailemin yanına gideceğim. Korkum onlara zarar verecek. Boşandık üzerinden o kadar zaman geçmesine rağmen karısı gibi davranıyor. Boşandım 5 yıl oldu. Kucağımda bir buçuk yaşında çocuğum var. Ben kocam tarafından tecavüze uğradım." (K 4: 33 yaşında, okur-yazar, 23 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Şiddetin görünmeyen yüzlerinden birisi de ekonomik şiddettir. Kadının erkeğe bağımlı olmasından kaynaklı önemli bir zaafın sonucu ekonomik baskılar oluşmaktadır. Evin geçimini sağlayan erkek, kadını kendine bağımlı kılmak ve istediği gibi yönetmek için ekonomik olarak yoksulluğa terk etmektedir.

"Genelde bana ve aileme hakaret ederdi. Ailemi aşağılardı. Sen çobanın kızısın. Ben seni getirdim insan yaptım diyordu. Ben para hiç görmedim. Eve bir şey almıyordu. Ayda bir ne getirirse onu yerdik." (28 yaşında, eğitimsiz, 19 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Kadın kendisinin ekonomik bir gücü olmamasından dolayı erkeğin uyguladığı şiddet eylemlerine göz yumduğu görülmektedir. Bazı durumlarda kadın hem çalışıp hem de erkeğin baskısı altında olduğu durumlar yaşanmaktadır.

"Eşim evliken çalışmıyordu, sürekli içki içiyordu. Evliken de temizliğe gidiyordum. 12 sene temizliğe gittim. Evliken eşimin ailesiyle birlikte kalıyordum." (43 yaşında, ilkökul mezunu, 18 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Ancak zaman sonra kadın kendi geçimini sağlayabileceği düşüncesi ile eşinden boşanmıştır. Erkek ekonomik şiddet uygulayarak kadını çaresiz ve dirençsiz bırakmaktadır. Kadının tutunabileceği bir dayanak olmaması yoksulluk ile pekiştirilmektedir. Kadınlar çocuklarının sahipsiz kalmaması için de bu sorunlara katlandıklarını dile getirmektedirler.

3.4. Kadınların Kontrol Altına Alınması

Erkek, namus ve mahremiyet gibi kavramları kültürel değerlere göre şekillendirerek kadını kontrol altında tutmaya çalışır. Kadının sosyal yaşamını elinden alır. Bu sebeple kadın şiddet eylemlerini kimse ile paylaşamaz. Aynı zamanda kadının psikolojik olarak tahrip olmasına yol açar. Sonuç olarak ikili ilişkiye zarar vererek şiddet eylemlerine hazır bir ortam oluşur.

"Zaten korkumdan dışarı çıkamıyordum. Gelir bağıırdı dışarıda. Ben halen daha korkumdan kimseye gidemiyorum. O korku hala içimde. Bir akrabaya bile gitmem halen daha. Komşuma. Temizliğe giderken bir şey demezdi ama böyle dışarıya çıktığım zaman tamam bitti. Çocuklarda beni korumak için müdahale edince çok dövüyordu. Çocuklarla problemi yok ama araya girdikleri için onları da dövüyordu." (43 yaşında, ilkökul mezunu, 18 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme)

Erkek, yaşamındaki tüm nefret düşüncelerini kadın ile özdeşleştirmektedir. Bu anlamda kadının yaptığı iyi veya kötü olması önemli olmayan her hangi bir davranış şiddete yol açmaktadır.

“Kesinlikle kısıtlıyordum diyor ki ben geldiğimde uyanık olmayacaksın akşam 9 dedim mi uyuyacaksın. Mesela kaynım vardı onunla kesinlikle oturup konuşamaz gülemezdik biz. Pantolonunu bile ütülesem kıyafetini bile katlasam (kaynımın) işte hoşuna mı gidiyor niye katlıyorsun kendi kardeşi için bunları diyordu, dışarı hiç çıkamıyordum zaten annesi ile bazen orada pazara gidiyordum ya da kendisi götürüyordu. Oldu ki biriyle göz göze geldim orada anında işte vuruyordu yolun ortasında kalabalıkmiş felan bir şey demiyordu. Niye bakıldı diye çok felaket kıskançtı yani aşırı hastalık derecesinde.” (31 yaşında, ilkokul mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Kıskançlık, şiddet eylemlerinde hastalık boyutuna ulaşmaktadır. Bu anlamda kadını terbiye etme amaçlı kısıtlayıcı eylemlerde bulunmaktadır.

“Onu hiçbir zaman anlamış değilim. Bir hastaneye gitsem mesela nedir bu hastane diye onu bahane edip döverdi. Kıskançlık vardı. Kısıtlıyordum mesela. Mesela komşum bile bana gelemezdi.” (35 yaşında, ilkokul mezunu, 19 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

3.5. Toplumsal Cinsiyet rolleri

Toplumsal cinsiyet rolleri aile içerisinde kız ve erkek çocuk arasındaki ayrımlarla başlamaktadır. Kız çocuklarına karşı kısıtlayıcı tutumlar sergilenmektedir. Erkek çocuk ise daha serbest yetişmektedir. Bu ayrım her iki ebeveyn tarafından ortak bir şekilde inşa edilmektedir. Çocuklar büyüdükları zaman ailelerinde yaşadığı gibi kendi çocuklarını da cinsiyet rollerine göre yetiştirmektedirler.

“Ailem (babayı kast ediyor!) kız erkek ayırımı yapmazdı annem yapıyordu bize. Biz dışarı çıkalım desek işte diyordu ki çıkmayın kızsınız oturun erkek kardeşler için öyle bir şey yok. Benim çocuklara arada karışıyorum kızım dışarıda oynarken erkeklerle oynamamaya dikkat ediyorum. Fazla dışarı çıkarmamaya çalışıyorum kız çocuğu yani erkek gibi değil ki.” (31 yaşında, ilkokul mezunu, 16 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme).

Kız çocuklarına karşı ayrımcı tavır çocuğun doğum öncesine dayanmaktadır. Erkek beklenirken kız çocuğun olması daha başlangıçta bir ön yargıyı oluşturmaktadır. Cinsiyet rollerine dayanan kadın nefreti kız çocuğunun doğumundan itibaren hayatının her aşamasında kendini göstermektedir.

“Erkek kardeş vardı. Zaten genellikle vardı o. Diyelim ki bizde kızken ben dışarı yüzünü görmedim. Dışarı çıkmadım hep evdeydim. Böyle bayram olursa dışarı gidiyim üst baş almak için. Oda hani bayram ya kendim beğenmek için, ailemle giderdim gene de. Erkek çocuksa istediği her şeyi yapabilir. Şu anda da aynı şekilde geçerli kız sürünsün umurunda olmaz. Erkek çocuğa toruna zarar gelsin canları gider. Kendinden daha çok severler. Erkek ya. Ama kız olsa kimse yüzüne bakmıyor, hasta olsa bir şey yapmıyor, bir hastaneye götürmüyorlar.” (28 yaşında, eğitimsiz, 19 yaşında görücü usulü ile evlenmiş, kişisel görüşme).

Toplumsal baskı aile içinde kadına yönelik şiddet eylemlerini meşrulaştırmaktadır. Kadının erkeğe karşı direnmesi veya ayrılma talepleri gerekçesine bakılmaksızın kadın aleyhinde değerlendirilmektedir. Eşinden boşanmış olan kadınlara bakış açısı eski toplumlardan günümüze miras kalan bir bakış açısıdır. Katılımcı da benzer bir baskı içerisinde bırakılmaktadır.

“Eşimin ailesi benden dolayı eşime cephe aldılar. Ben şu anda eşimle ayrı olmama rağmen komşularıma söyleyemiyorum dul olduğumu. Gidip geldiğini söylüyorum çünkü çevremizde dul kadına bakış kötü olduğu için biliyorsunuz. Öyle demek zorundayım”. (33 yaşında, okur-yazar, 23 yaşında kaçarak evlenmiş, kişisel görüşme.)

Aile içerisinde cinsiyet rollerinin etkisi çocuklara yansıtılmadan bir yaşam biçimi sürdürülmesi, çocukların kendi yaşamlarında da benzer ilişkileri inşa etmesine yol açmaktadır. Çocukluğunda ayırım ve eşitsizliğe maruz kalmayan bir kadın, kendi çocuklarında da, ailesinde öğrendiği gibi bir yetiştirme süreci uygulamaktadır.

“Kız erkek ayırımı olmazdı. Erkek çocuk önemli o doğru. Daha çok üstüne düşülürdü. Şimdi altı oğlum iki kızım var ama ayırım yapmam. Kendi ailemde de yoktu. Bende çocuklarıma ayırım yapmadım. Kızlarla da erkeklerle de aynı anlaşıyorum. Hiç birini ezdirmedim. Ne çalışması ne işe girmesi için zorlamadım. Kendi ailemde şiddet görmeyince çocuklarda ona göre yetişiyor ve şiddet uygulamıyor. Ama ayırım yapıldığı zaman işler farklı yürüyor. Oda gördüğünü yapıyor.” (60 yaşında, eğitimsiz, 17 yaşında görücü usulü ile severek evlenmiş, kişisel görüşme.)

Sonuç

Kadının toplumsal konumu dikkate alınarak ataerkil iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyet rolleri aracılığı ile şiddet eylemlerinin oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Şiddetin yeniden üretilmesinde kadınların öğretici ve önleyici özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Ataerkil iktidar ağının aktarıcısı olarak kadın, kültürün işlerliğini daha çok erkek çocuk üzerinden kadına(geline) baskı uygulayarak göstermektedir. Kadın, gelinine cinsiyet rollerini bir baskı aracı olarak uygulamaktadır. Şiddet eylemlerinde kadın bakış açısıyla önemli bir sebebi erkeğin ailesinin kışkırtması olarak açıklanmaktadır. Bu süreçte şiddetin bir hastalık olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu ifade şiddetin kültür tarafından erkeğe verilmiş bir hak olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

<http://kadınınstatusu.aile.gov.tr/data/585d231c369dc55714513399/Kad%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20C5%9Eid-detle%20M%C3%BCadele%20Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1%202016-2020.pdf> (2016, Aralık).

Aktaş, C. (2011). *İktidar Parantezi Kadın, Dil, Kimlik*. İstanbul: İz Yayıncılık

Altınay, A., Y. Arat (2008). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. (2. Baskı). [Elektronik Sürüm]. İstanbul.

Apatay, A. Ç. (1996). *Türklerin Oba-Toplum Yaşantısındaki Düşünce ve İnançlarından Atatürk Türkiye’sinin Türk Kadını’na*. İstanbul: Kazancı Kitap

Aristoteles. (2013). *Politika*. Murat Temelli. (Çev.). İstanbul: Ark Kitapları

- Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı? Annelik mi?*. Ayşen Ekmekci. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (2010).
- Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. Stanford University. General Learning Press
- Beauvoir, S. D. (1993). *Kadın "İkinci Cins" I Genç Kızlık Çağı*. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (t.y.).
- Bebel, A. (1996). *Kadın ve Sosyalizm*. S. N. Kaya. (Çev.), İ. Yarkin (Red.). Ankara: İnter Yayınları. (1985).
- Bendason, N.(1994). *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*. Şirin Tekeli. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.(t.y.)
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
- Berktaş, F. (2004). "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye". [Elektronik Sürüm]. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, no:7,1-30.
- Berktaş, F. (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın Hristiyanlıkta ve İslamiyet’te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları
- Bilgişev, A. K. (2009). "Atatürk’ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslam Kültürüne Hizmeti." *Sosyoloji Konferansları*. (40), 95-113.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*. Bediz Yılmaz (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (1998).
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kültürün Altüst Edilmesi*. Başak Ertür. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (1999).
- Caporal, B.(2000). *Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III*. Ercan Eyüboğlu (Çev.). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Casagrande, C. (2005). "Korunan Kadın". Georges Duby, Michelle Perrot(Eds) *Kadınların Tarihi II Ortaçağ’ın Sessizliği*. Ahmet Fethi. (Çev.). s. 75- 106. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.(1992).
- Çağatay, N. (1957). *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dowling, C. (1994). *Sindrella Kompleksi Çağdaş KadındaBağımsızlık Korkusu*. Selçuk Budak (Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *Türkiye’de İktisat Tedsat Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Freud, S. (2000). *Bir Yanılsamanın Geleceği / Uygurlik ve Hoşnutsuzlukları*. Aziz Yardımlı. (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi. (1930).
- Fromm, E. (1993). *İnsandaki Yıkıcılığın Kokenleri I*. Şükrü Alpagut. (Çev.). İstanbul. Payel Yayınları. (1973).
- Godineau, D. (2005). "Özgürlüğün Kızları ve Devrimci Vatandaşlar". Georges Duby, Michelle Perrot(Eds).*Kadınların Tarihi IV Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*. Ahmet Fethi. (Çev.). ss. 23-39. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1993).
- Goldberg, H. (1992). *Erkek Olmanın Tehlikeleri*. Selçuk Budak (Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi. (t.y.).
- Goody, J.(2004). *Avrupa’da Aile*. Serpil Arsoy (Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.(2000).
- Gouges, De, O. (1791, 7 Eylül). *Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi*. Ece Göztepe (Çev.).
- Gökarp, Z. (1989). *Türk Ahlakı*. (Yayına Haz.: Yalçın Toker). İstanbul: Toker Yayınları
- Gökarp, Ziya (1977). *Makaleler IV*. (Haz. Ferit Ragıp Tuncor). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Halimi, G. (1990). *Hapsedilmiş Kadın*. Feyza Tulga. (Çev.). İstanbul: Broy Yayınları. (t.y.)
- Helvacioğlu, F. (1999). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Heritay, F.,Perrot, M., Agacinski, S., Bacharan, N.(2014). *Kadınların En Güzel Tarihi*. Yonca Aşçı Dalar. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.(2011).
- Hooks, B. (2012). *Feminizm Herkes İçindir Tutuklu Politika*. Aysel Yıldırım vd. (Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.
- http://www.kamer.org.tr/menus/istersekbiter_2011.pdf.Aralık.2016)
- İlyasoğlu, A. (2013). *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İstanbul Sözleşmesi, (2011). http://www.magdur.adalet.gov.tr/dosyalar/istanbul_sozlesmesi.pdf (2016, Aralık).
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele’nin Ulusal Eylem Planı (2016).
- Kamer Vakfı.(2011). "İstersek Biter".
- Kaufman, M. (2008). "Erkek Kaynaklı Şiddetin 7 Nedeni". <http://www.michaelkaufman.com/wp-content/uploads/2008/12/kaufman-erkek-kaynakli-siddetin-7-nedeni-turkish.pdf>
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay.

- Marx, K., Engels, F., Lenin, V. I. (2010). *Kadın ve Marksizm*. Ö. Ufuk. (Çev.). İstanbul: Sorun Yayınları (1950).
- Mascetti, D. M. (2000). *İçimizdeki Tanrıca Kadınlığın Mitolojisi*. Belkıs Çorakçı (Çev.). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Mernissi, F.(2014). "Bekaretve Ataerki". (Ed. Pınar İlkaracan). Ebru Salman. (Çev.). *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. (ss. 99- 115). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meulenbelt, A.(1987). *Feminizm ve Sosyalizm*. Erman Demirci. (Çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. I Cilt*. Sedef Özge (Çev.). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi*(Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdeğer, K.S. (1988). "İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri". [Elektronik Sürüm]. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 22, 225-235.
- Platon. (1995). *Devlet*. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cımcöz. (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Sancar- Üşür, S. (1991). *Din, Siyaset ve Kadın: İran Devrimi*. Alan Yayıncılık.
- Scully, D.(1994). *Tecavüz Cinsel Şiddeti Anlamak Tutuklu Tecavüzcüler Üzerine Bir İnceleme*. Şirin Tekel / Laleperaytek. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Slattery, M.(2014).*Sosyolojide Temel Fikirler*. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. (1995). *Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları*. (Genel Yayın No:89). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.(2009). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TKAA2008-AnaRapor.pdf>.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.(2015). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf>.
- Thebaud, F.(2005). "Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi". Georges Duby, Michelle Perrot(Eds) *Kadınların Tarihi V. Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*. Ahmet Fethi (Çev.). (31-80). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thomas, Y. (2005). "Roma Hukukunda Cinsiyet Ayrımı". Georges Duby, Michelle Perrot(Eds.) *Kadınların Tarihi I Antik Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere*. Ahmet Fethi (Çev.). (ss. 99-151).İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları . (1992).
- Türk Ceza Kanunu. (2004). TBMM Genel Kurulu. 5237. (26.09.2004)<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>
- Vilar, E. (1999). *Kölenin Mutluluğu*. Selçuk Budak. (Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Walby, S. (1990), *Theorizing Patriarchy*. England: Blackwell.

SOSYOLOJİ

Korkut Tuna'nın Türk Sosyoloji Tarihindeki Yeri*

Suat Alan**

Öz: Türk sosyoloji tarihi, bir asrı aşan tarihi birikime sahiptir. Bu bir asırlık birikim, Türk sosyoloji tarihinin bir külliyyatını da oluşturmuştur. Bu külliyyatın sayfaları arasında, İstanbul sosyoloji geleneğini ve bu geleneğin önemli bir halkası olarak da Korkut Tuna'yı görmek mümkündür. Bu bağlamda, Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yeri incelemeye değerdir. Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yeri ele alınırken, Türk sosyoloji tarihinde İstanbul ekolü diye nitelendirilen sosyoloji geleneğine önemli ölçüde değinilmektedir. Çünkü Tuna'nın sosyoloji çalışmaları, İstanbul ekolünün bir gelenek olarak varlığını sürdürmesinde ve yeni anlayışlar kazanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bunun yanında, Tuna'nın İstanbul sosyoloji geleneğinin serüvenine tanık olan *Sosyoloji Dergisi* ile olan münasebetine de değinilmektedir. Zira Ziya Gökalp tarafından yayın hayatına başlanan *Sosyoloji Dergisi*, Türkiye'nin en uzun süreli yayın yapan dergileri arasında yer almaktadır. Bunun yanında, bir asırlık sosyoloji birikimine de tanıklık etmesi bu dergiyi önemli kılmaktadır. Tuna'nın, Türk sosyoloji tarihindeki yeri ele alınırken, sosyoloji anlayışı da önemli bir başlık olarak değerlendirilmektedir. Tuna'nın sosyoloji anlayışı tarihsel ve eleştirel bir özellik sergilemektedir. Makro sosyolojik anlayışa tekabül eden bu özellik ile birlikte, Tuna mikro sosyolojik çözümlemelerin de önemine vurgu yapmaktadır. Onun *Yeniden Sosyoloji* çağrısında bu durumu görmek mümkündür. Bunun yanında teori ve pratik birlikteliği, aidiyet ve ön kabullerde Tuna'nın sosyoloji anlayışında dikkat çeken noktalar vardır. Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yerine ışık tutan bu çalışma, kuramsal bir çalışma olup, çalışmada tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılmaktadır. Literatürde, Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yerini ele alan sınırlı sayıda çalışmanın bulunması, bu çalışmayı ayrıca anlamlı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Ekolü, Korkut Tuna, *Sosyoloji Dergisi*, *Yeniden Sosyoloji*

Giriş

Son zamanlarda Türk sosyoloji tarihini ele alan çalışmaların genelinde, yüz yıllık sosyoloji serüveni, bir asırlık sosyolojik birikim gibi ifadeler ile sosyolojinin Türkiye'deki serüveninin yüz yıllık bir geçmişi olduğuna vurgu yapılır. Gerçekten de yüz yılı aşan bir geçmişi ile sosyoloji, Kıta Avrupası ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en yoğun ilgiyi Türkiye'de

* Bu çalışma, "Alan, Suat, (2015). *Türk Sosyoloji Tarihinde İstanbul Ekolü: Korkut Tuna Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl" künyeli tezin, bir kısmının geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Programı, suatalan12@gmail.com

görmüştür. Bu ilgiye mazhar olmasında, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı dönem, Osmanlı Devleti'nin de ciddi siyasi sorunlar ile boğuşması önemli bir etkidir.

Sosyolojinin ortaya çıkmasında toplumsal sorunlar başat faktör olarak dikkat çekerken, bu yeni bilimin Türkiye'ye taşınmasında siyasi faktörler dikkat çekmektedir. Türkiye'ye siyasi sebeplerden dolayı aktarılan sosyoloji, Türkiye'deki serüveninde siyasetten hiçbir zaman arınmamıştır. Siyaset ile olan ilişkisini her dönem canlı tutan sosyoloji, zaman içerisinde toplumsal sorunlar ve bu sorunların çözümü için çeşitli yöntemsel arayışlara da tanık olmuştur.

Sosyolojinin Türkiye'deki serüveninde siyaset ile olan ilgisi önemli bir etken olarak dikkat çekerken, aynı zamanda bu bilimin Türkiye'deki serüveninde İstanbul sosyoloji geleneği de önemli bir etkiye sahiptir. Bu önem Ziya Gökalp ile başlayarak, farklı dönemlerde farklı isimlerle günümüze kadar süregelmiştir.

Türk sosyoloji tarihinde İstanbul ekolü olarak nitelendirilebilecek bu serüvende Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Baykan Sezer ve Korkut Tuna gibi isimleri özellikle zikretmek gerekmektedir. Bu isimlerin son halkasını oluşturan Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yerini incelemek ise bu çalışmanın temel amacıdır. Gerek Korkut Tuna hakkında sınırlı sayıda çalışmanın olması gerekse Tuna'nın İstanbul ekolünün son halkasını temsil etmesi bakımından, Türk sosyoloji tarihindeki yerinin ele alınması, literatüre önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Bir disiplinin kurumsallaşması ve belli bir karakter kazanması için gerekli olan koşullara bakıldığında kürsüler, dergiler, dernekler, literatür, yayın gibi bir takım unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yeri ele alınırken bu unsurlar ile birlikte ele alınması oldukça anlamlı olacaktır. Bu bağlamda, Tuna'nın hayatı ve eserlerinin yanı sıra, sosyolojik uğraşına zemin oluşturan İstanbul sosyoloji bölümü ile olan münasebeti, Türkiye'nin en uzun soluklu sosyoloji dergisi ile olan münasebeti, sosyoloji literatürüne yapmış olduğu katkıları ele almak, hem çalışmaya yöntemsel açıdan bir katkı sağlayacak hem de Tuna'nın Türk sosyoloji tarihi içindeki yerini anlamlandırabilme adına önemli avantajlar sağlayacaktır.

Hayatı ve Eserleri

Korkut Tuna¹, 3 Haziran 1944 tarihinde Balıkesir'de doğmuştur. Babası Hukukçu, Annesi ise ev hanımıdır. Ailenin en küçük ferdi olan Tuna'nın kendisinden büyük iki ağabeyi daha vardır. İlk ve orta eğitimini Edremit'te, sırasıyla İstiklal İlkokulu (1950–1955), Edremit Ortaokulu (1955–1958) ve Edremit Lisesi'nde (1958–1961) tamamlayan Tuna, lisans öğrenimine 1962 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde başlamıştır.

1 Tam adı Ahmet Korkut Tuna'dır. Literatürde yaygın olarak Korkut Tuna olarak kullanıldığından, bu çalışmada da Korkut Tuna olarak ifade edilecektir.

Tuna'nın felsefe bölümüne kayıt yapması tesadüf eseri olmuştur. Babası ve bir ağabeyi Hukukçu olan Tuna'dan, ailesi tarafından Hukukçu olması istenmiştir. Diğer ağabeyi de İktisatçı olan Tuna, ilk başlarda İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesi'ne başvurmuş ve 1961 yılındaki bu teşebbüsü başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu durum sağlığı üzerinde olumsuz bir etki bırakmış, sonraki yıl tekrar aynı fakülte ile birlikte 4 farklı bölüme daha başvuru yapmıştır (Bulut & Arlı, 2008, s. 327-328).

Korkut Tuna, felsefe bölümüne kayıt yaptırdıktan sonra hukuk fakültesinin yedek listesinde de adının yer aldığını öğrenir fakat tercihini felsefeden yana kullanır. Tuna, sonraki yaşamında hukuk fakültesine gitmeyip felsefe bölümünde devam etmesi konusunda da herhangi bir pişmanlık yaşamadığını belirtmektedir (Bulut & Arlı, 2008, s. 328).

Tuna, felsefe bölümünde okurken, geçimini sağlamak için çalışma hayatına da atılmıştır. İlk işine Beyoğlu'nda Haşet Kitabevi abonman servisinde başlamış ve Sultan Hamam'da bir şirkette muhasebeci olarak çalışma hayatını sürdürmüştür. Tuna, Haşet Kitabevinde çalışırken tanıştığı Ayşe Melek Hanım ile 1967 yılında evlenmiştir. Bu evliliklerinden 1975 yılında Yasemin adlı bir kız çocukları dünyaya gelmiştir (Şan, 2008, s. 641).

Korkut Tuna, 1962 yılında başladığı lisans eğitimini araya giren evlilik ve çalışma hayatından dolayı 7 yıl sonra bitirebilmiştir. Tuna, 1969 yılında, *Platon'a Göre Sofistler* başlıklı lisans bitirme tezi ile felsefe bölümünden mezun olmuştur.

Korkut Tuna, 1968 yılında yaşanan ve tarihe 68 olayları olarak geçen olaylar sırasında üniversite öğrencisidir. O dönem yaşanan olayların içinde yer aldığını belirten Tuna, herhangi bir siyasi ya da ideolojik gruba bağlı olmadığını, içinde bulunduğu grubun daha iyi eğitim için şartların iyileştirilmesine yönelik bir takım taleplerde bulunduğunu, kendisinin bu olaylar sırasında ortamı yatıştıran bir rol üstlendiğini ve bu olaylardan herhangi bir zarar görmeden kurtulduğunu ifade etmektedir (Bulut & Arlı, 2008, s. 338).

Tuna'nın sosyolojiye olan ilgisi, felsefe bölümünde okurken başlamıştır. Tuna'nın öğrencilik yıllarında sosyoloji bölümü, bölüm dışında olan öğrencilere sertifika eğitimi verdiğinden dolayı, bölüm dışında okuyan öğrenciler bu sertifikayı almak için başvuru yapmaktaydılar. Tuna da, umumi ve tecrübi sosyoloji ortak derslerinden alınabilecek sertifika için, umumi sosyoloji sertifikasına başvurmuş ve bu alandan sertifika almaya hak kazanmıştır (Şan, 2008, s. 640-641).

O dönem, tecrübi sosyoloji sertifikasının başkanlığını Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal yaparken, umumi sosyoloji sertifikasının başkanlığını Prof. Dr. Cahit Tanyol yapmaktadır (Yalvaç, 2010). Tuna, Tanyol'un kürsüsünde sosyoloji sertifikası almış ve yine akademik yaşama Tanyol'un yönlendirmeleri ile yönelmiştir.

Felsefe bölümünü bitirdikten sonra askerlik vazifesini Kahramanmaraş'ta İstihkâm Subayı olarak tamamlayan (Şan, 2008, s. 641) Tuna, askerlik dönüşü İstanbul Üniversitesi Sosyoloji

Bölüm Başkanı Cahit Tanyol'un teklifi ile asistanlık başvurusunda bulunmuş, fakat kadroya alınmamıştır. Daha sonra aynı kadroya Baykan Sezer alınmıştır (Bulut & Arlı, 2008, s. 334).

Tuna, 1971 yılında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde, doktora programına başlayarak akademik hayata ilk adımını atmıştır. Doktora çalışması, yurt dışına işçi gönderme olayıdır. Dönemin önemli toplumsal bir gerçeği olan Batı Avrupa ülkelerine işçi gönderme olayını incelerken, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verilerinden yararlanmıştır (Bulut & Arlı, 2008, s. 334-335). Doktora tez danışmanlığını ise Prof. Dr. Cahit Tanyol üstlenmiştir. Tuna, tez çalışmasını, 1975 yılı Eylül ayında, *Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi* başlığı ile Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Erol Tümertekin, Prof. Dr. Nihat Nirun, Prof. Dr. Refia Şemin ve Prof. Dr. Nephân Saran'dan oluşan jüri önünde savunarak sosyoloji doktoru unvanını almıştır (Şan, 2008, s. 641).

Doktora çalışmasını yaparken bir yandan da yaşamını sürdürebilmek için çeşitli alanlarda çalışan Tuna, 1976 yılı sonlarında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nde açılan asistanlık sınavına başvuruda bulunmuştur. Tuna'nın başvuruda bulunmasında, Cahit Tanyol ile birlikte Fügen Berkay ve Baykan Sezer'in ısrarları da etkili olmuştur. Neticede Tuna, Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Vehbi Eralp ve Prof. Dr. Erol Tümertekin'in bulunduğu jüri önünde, iki aday arasından başarılı bulunmuş ve 3 Ocak 1977 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nde Dr. Asistan olarak göreve başlamıştır (Bulut & Arlı, 2008, s. 335; Coşkun, 2011, s. 21).

Göreve başladıktan sonra, sosyoloji kürsüsünün umumi ve tecrübi sosyoloji sertifikalarının ders, seminer ve uygulamalarında görevler üstlenen Tuna, akademik yaşamının çeşitli dönemlerinde yurt dışına çıkma imkânı bulmuştur (Coşkun, 2011, s. 22).

Tuna'nın her yurt dışına çıkışı, ilgi alanlarını da etkilemiştir. İlk üç yurt dışı deneyimini Fransa'ya giderek yaşayan Tuna, temel ilgi alanlarından olan, şehir ve bilgi sosyolojisine yönelik çalışmalarını bu deneyimler sonucu ilerletmiştir. Sovyetlerin dağılması ile birlikte Türkî Cumhuriyetlere ilgi duymaya başlayan Tuna, bu ülkelere yaptığı ziyaretler sonucunda, düşün alanında dikkat çeken diğer bir yön olan, Türk Dünyası Çalışmalarına yönelmeye başlamıştır. Özetle, Tuna, yaşadığı her yurt dışı deneyiminden sonra düşün alanında yer alan konulara yönelik çalışma imkânları elde etmiştir.

İlk yurt dışı deneyimini kendi imkânları ile 2 Temmuz–28 Eylül 1979 tarihleri arasında gittiği Fransa'da yaşamış, burada Poitiers Üniversitesi ve Tours Üniversitesi'nde bulunmuştur. İkinci yurt dışı deneyimini ise 1980 yılında sosyoloji kürsüsünün uygun görüşü ve fakülte yönetiminin kararı ile 1 Haziran 1980-1 Mart 1981 tarihleri arasında Fransa'ya görevlendirilmesi ile yaşamıştır. Bu süre zarfında, Fransa'nın Tours ve Toulouse şehirlerinde bulunmuş ve Mirail Üniversitesi'nde şehircilik araştırmaları ile ilgili bölümlerde, şehircilik araştırmalarına yönelik dersleri izlemiştir (Coşkun, 2011, s. 22). Bir yıl ara ile yaşadığı bu deneyimler, Tuna'nın şehir sosyolojisine olan ilgisini pekiştirmiştir.

Tuna'nın bu yurt dışı ziyaretleri, doçentlik tezi olarak sunacağı şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasının tarihsel arka planını irdeleyen çalışması için gerekli araştırmaları yapma imkânı sağlamıştır. İstanbul ekolünün, özellikle Baykan Sezer'in temel yaklaşımı olan Doğu-Batı çatışması, Tuna'nın kullandığı bir yaklaşım olarak, şehir konusundaki çalışması ile iyice belirlemeye başlamıştır.

Üçüncü yurt dışı deneyimini ise 1990 yılında, Paris'e giderek yaşayan Tuna, bu yurt dışı deneyimi ile birlikte diğer bir ilgi alanı olan bilgi sosyolojisine yönelik çalışmalarını ilerletme imkânı elde etmiştir. 1990 yılında gittiği Fransa'da, Institut de Recherches sur les Sociétés Contemporaines (IRESCO) kütüphanesinde bilgi sosyolojisi konusunda yaptığı araştırmalar (Seheroğlu, 2010, s. 90) sonucunda profesörlük takdim tezi olan, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* adlı eseri için gerekli donanımı elde etmiştir. Batılı bilgiyi eleştirirken kullandığı yaklaşım, tıpkı şehir sosyolojisinde olduğu gibi Doğu-Batı çatışması ekseninde şekillenmiştir.

Tuna, dördüncü yurt dışı deneyimini ise Avrupa'ya değil de, Orta Asya'ya yaptığı ziyaretler ile yaşamıştır. Sovyetlerin dağılması ile birlikte yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdür yardımcısı iken giden Tuna'nın, düşün alanında önemli yer tutan Orta Asya ve Türk Dünyası çalışmalarına ilgisi de bu dönem başlamıştır.

Korkut Tuna'nın öğretim üyeliği yaşamı da, YÖK sonrasında başlamıştır. YÖK kanunu ile birlikte üniversiteler baştan aşağıya yeniden yapılmış, bu yeni yapılanma ile birlikte yardımcı doçentlik kadrosu da ihdas edilmeye başlanmıştır. Bu yeni kadroya atanan Tuna, 1985 yılında doçentlik tezi vererek doçent olan son kuşak düşünürlerdendir (Şan, 2008, s. 642).

Doçentlik başvurusunda hazırladığı tezi, ilk başvurusunda reddedilmiş ve bu durum Tuna'nın performansını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Daha sonra, Orhan Türkdoğan'ın teşvik ve ısrarı ile ilk başta hazırladığı tez üzerinde bir takım ekleme ve çıkarmalar yaparak yeniden doçentlik için başvuruda bulunmuş ve bu başvuru neticesinde tezi kabul edilerek doçentlik tezi ile doçent olan son düşünürlerden birisi olmuştur (Bulut & Arlı, 2008, s. 344).

Tuna'nın doçentlik tezi, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* adı ile 1987 yılında Edebiyat Fakültesi yayını olarak basılmıştır. Tuna, 2011 yılında doçentlik tezi olarak sunduğu ve reddedilen ilk çalışması ile kabul edilen ikinci çalışmasını birleştirerek, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri* adı ile yeniden basmıştır.

Sosyoloji doçenti olduktan sonra, Baykan Sezer'in Sosyoloji Bölümü Başkanlığı yaptığı dönemde, Bölüm Başkan yardımcılığı görevini üstlenen ve 1990 yılında Edebiyat Fakültesi dekan yardımcılığı görevine seçilen Tuna, o dönem başlayan idari görevleri, sırası geldikçe değinileceği gibi, emekli olana kadar sürmüştür. Akademik çalışmalarının yanı sıra, idareci vasfı da ön planda olan Tuna, Coşkun (2011) 'un ifadesi ile "eli sürekli taşın altında olan bir düşünce adamı" olmuştur (s. 25).

Korkut Tuna, 5 Haziran 1992 tarihinde, uygulamalı sosyoloji anabilim dalında açık bulunan profesörlük kadrosuna atanmıştır. Atanma jürisinde, Prof. Dr. Baykan Sezer, Prof. Dr. Taylan Akkayan, Prof. Dr. Esin Küntay, Prof. Dr. Zeki Erdoğan ve Prof. Dr. Önal Sayın yer almıştır. Eski usul profesörlük tezi olarak sunulan bilgi sosyolojisi çalışması, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* adı ile 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını olarak basılmıştır (Coşkun, 2011, s. 25-26).

Profesörlüğe atandıktan kısa bir süre sonra, 8 Temmuz 1992 tarihinde, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığına atanan Tuna, 15 Ekim 1994 tarihinde dekan yardımcılığı görevinden ayrılmıştır. Tuna, 1993 yılında başladığı, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü görevini 1996 yılına kadar sürdürmüş ve 11 Kasım 1994 tarihinde başladığı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdür yardımcılığı görevini de Enstitü müdürü Prof. Dr. Mertol Tulum'un emekliliğe ayrıldığı 1996 yılına kadar sürdürmüştür (Coşkun, 2011, s. 25; Şan, 2008, s. 642).

Tuna, Türkiyat Enstitüsündeki görevi sırasında, enstitü müdürü Prof. Dr. Mertol Tulum ile birlikte, 1995–1996 yıllarında Orta Asya'ya yönelik bir proje gerçekleştirmişlerdir. İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonunca desteklenen *Türk Dünyasında Toplumsal Yapı Araştırmaları, I. Ön Çalışma Projesi* kapsamında 18 Eylül-16 Ekim 1995 tarihlerinde Kırgızistan ve Kazakistan'da, 18 Eylül-16 Ekim 1995 tarihlerinde ise Türkmenistan ve Özbekistan'da çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu proje, Tuna'nın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ilgisinin de başlamasına sebep olmuştur (Coşkun, 2011, s. 26).

27 Şubat 1996 tarihinde Sosyoloji Bölüm Başkanlığına atanan (Coşkun, 2011, s. 25) Tuna, bu görevi emekli olduğu 2011 yılına kadar sürdürmüştür.

Türkiye'deki siyasi kırılmalar üniversiteler üzerinde her dönem önemli etkilere sebep olmuştur. 2000 öncesi dönemde yaşanan siyasi atmosfer, özellikle üniversiteler üzerinde de etkili olmuştur. Bu etki, İstanbul Üniversitesi ve bu üniversitenin bir bölümünde idareci olan Korkut Tuna'ya da yansımıştır. 2000 yılında, Tuna'nın 1993 yılında ilk baskısı yapılan, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* adlı kitabının yeniden basımı söz konusu olmuştur. İlk baskısı Edebiyat Fakültesi tarafından yapılan kitabın yeni baskısı, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılmıştır. O dönem, basına konu olan söz konusu kitabın basımı dolayısı ile Tuna hakkında soruşturma başlatılmıştır. Kurulan soruşturma komisyonu, her ne kadar suçun karşılığı olan yönetim görevinden ayırma cezası yerine bir alt cezanın uygulanmasına karar vermişse de, fakülte disiplin kurulu, 26 Eylül 2000 tarihli kararı ile komisyonun önerisini reddederek Tuna'yı görevden uzaklaştırma kararı almıştır. Eser hakkında açılan dava ise 16 Ocak 2001 tarihinde "takipsizlik kararı" ile sonuçlanmıştır (Coşkun, 2011, s. 26-27).

Fakülte yönetimince görevden uzaklaştırılan Tuna, söz konusu durumu mahkemeye taşımış, mahkeme; dava konusu olan yönetim görevinden uzaklaştırılması ile ilgili davada 28 Şubat 2001 tarihinde yürütme durdurma ve dava neticelenene kadar Tuna'nın göreve iade-

sine karar vermiş, 16 Ekim 2001 tarihinde ise esastan dava konusu işlemi iptal ederek davayı neticelendirmiştir. Fakülte yönetimi, 2 Ağustos 2001 tarihinde Tuna'yı, Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevlerine iade etmiştir (Coşkun, 2011, s. 27).

2000'li yıllarda, Tuna; şehir, bilgi, Türk Dünyası ile ilgili teorik çalışmalarını sürdürmenin yanında, ilgi alanlarını çeşitlendirmiştir. Bir yandan çeşitli sempozyumlara önemli katkılarda bulunan Tuna, diğer yandan yönettiği yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarına yoğunlaşmıştır.

Temel ilgi alanları olan şehir, bilgi, Orta Asya temalı toplantılara düzenleyici ve katılımcı olarak katkı sağlayan Tuna'nın, çeşitli aşamalarda katkıda bulunduğu bilimsel faaliyetler şunlardır; Yoksulluk Kültürü Sempozyumu, Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Ulusal Sempozyumu, 1. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı ve Küreselleşme ve Türk Uygarlığı Uluslararası Sempozyumu (Şan, 2008, s. 643). Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Ulusal Sempozyumu'nun üç toplantısına katılan Tuna, dördüncü toplantıda yer almamıştır.

Tuna'nın Sosyoloji Bölüm Başkanlığı ve dekan yardımcılığı görevleri ile başlayan idari görevleri, 2005 yılı itibari ile Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile sürmeye devam etmiştir. 14 Nisan 2005 tarihinde Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na atanan Tuna, emekli olana kadar bu görevi sürdürmüştür (Coşkun, 2011, s. 28).

Korkut Tuna'nın doktora, doçentlik ve profesörlük takdim tezleri kitaplaştırılmış ve alanında referans alınacak önemli kitaplar olmuştur. Tuna'nın diğer önemli bir kitabı ise *Yeniden Sosyoloji*'dir. 1983 ve 1984 yıllarında Erzurum'da sunduğu iki bildiri ile başlayan, bildiri ve makalelerin bir araya toplandığı eserin ilk baskısı 2002 yılında, genişletilmiş ikinci baskısı ise 2013 yılında yapılmıştır. Kitabın içindeki yazılar, Tuna'nın ilgi alanlarına ışık tutacak türdendir.

Tuna, şehir, bilgi ve Türk Dünyasına ilişkin ilgisini, her dönem canlı tutmakla birlikte, dönemin popüler konuları hakkında da fikir beyan etmiştir. 1990'lı yılların popüler konusu olan küreselleşme olgusuna da eleştirel bir şekilde yaklaşan Tuna'nın, 2000'li yıllarda da bu konuya ilgi duyduğu, konuya ilişkin yazılarından anlaşılmaktadır.

Türk sosyoloji tarihi de, Tuna'nın 2000'li yıllarda ilgisini çeken konu olmuştur. Türk sosyolojisine ilk ilgisi, doçentlik deneme dersi olarak verdiği *Ziya Gökalp'ın Milli Sosyoloji Anlayışı* çalışmasında görülmektedir. Bu alana ilgisi, daha sonra çeşitli toplantılarda sunduğu fikirleri ile devam etmiştir (Coşkun, 2011, s. 28).

Korkut Tuna, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün tarihinde üçüncü kuşağa mensup fikir adamıdır (Coşkun, 2011, s. 28). Türk sosyoloji tarihinde İstanbul ekolünden bahsedilecekse, bu ekolün önemli bir halkasını da Tuna'nın oluşturduğu söylenebilir. Hilmi Ziya Ülken ile başlayan, Baykan Sezer ile farklı bir boyut kazanan bu ekol, Tuna ile bugüne taşınmıştır. Tuna'yı bu ekolün bir parçası olarak zikretmek yanında, bu ekole getirdiği yeni bakış açısı da daha sonraki konular arasında detaylı bir şekilde ortaya konmaktadır.

Korkut Tuna, 2011 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevini sürdürürken, yaş haddinden emekliliğe ayrılmak durumunda kalmıştır. Onun sosyolojiye olan ilgisi, emekliliği ayrılması ile son bulmamıştır. Emekliliğe ayrılrsa da özel bir kuruluş olan, İstanbul Ticaret Üniversitesinde, sosyoloji bölümü kurarak, sosyolojiye olan ilgisini sürdürmüştür. Tuna, hâlen (Şubat 2017) aynı üniversitede Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Korkut Tuna, felsefe ve sosyoloji formasyonuna sahip bir düşünür olarak, sosyolojiyi felsefe-den daha çok benimsemiştir. Onun, “tekrar dünyaya gelsem hiç düşünmem yine sosyoloji eğitimi alır ve yine sosyolog olurum” (Seheroğlu, 2010, s. 92) ifadeleri, sosyolojiye olan ilgi ve alakasını göstermektedir.

Sosyoloji Dergisi ve Korkut Tuna

Sosyoloji Dergisi denince akla ilk gelen dergi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'dir. Dünyanın en eski sosyoloji dergileri arasında kabul edilen *Sosyoloji Dergisi*, belli aralıklarla yayına ara verse de 100 yıllık bir serüvene sahiptir. Ziya Gökalp tarafından 1917 yılında *İçtimaiyat* Dar'ül Mesaisi'nin yayını olarak *İçtimaiyat Mecmuası* adı ile yayınlanmaya başlanan dergi, bu ad ile altı sayı yayınlanmış, Ziya Gökalp'in görevden alınıp tutuklanması ile yayına son verilmiştir.

Altı sayı yayınlanan *İçtimaiyat Mecmuası*'nda ele alınan konular, genel sosyoloji ve metodoloji, sosyoloji tarihi, Ahlak Sosyolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi, toplum tarihi ve Milli Sosyoloji gibi alanlardan oluşmuştur. 1942 yılında, Hilmi Ziya Ülken'in gayretleri ile tekrar yayınlanmaya başlanan dergi, Ülken'in Sosyoloji Bölümündeki görevinden ayrıldığı 1960 yılına kadar on beş sayı yayınlanmıştır. Ülken'den sonra, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un sorumluluğunu üstlendiği dergi, 1968 yılına kadar yedi sayı daha yayınlanmış ve tekrar yayına ara vermek zorunda kalmıştır (Ercan, 2013, s. 62). Derginin ikinci cildinde; genel sosyoloji ve metodoloji, tarihsel sosyoloji ve felsefe, sosyal antropoloji, din ve kültür, sosyal psikoloji, hukuk sosyolojisi, köy sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, Türkiye'de sosyoloji, yerli ve yabancı sosyologlar, edebiyat, ahlak, eğitim, coğrafya gibi alanlardan çok çeşitli yazılar yer almıştır (Ercan, 2013, s. 18).

Sosyoloji Dergisi'nin üçüncü kez yayınlanmaya başlanması, Baykan Sezer'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanlığı yaptığı 1989 yılında gerçekleşmiş ve üçüncü kez tekrar yayınlanmaya başlanan dergi, bugüne kadar (Şubat 2017) 31 sayı yayınlanmıştır. Böylelikle üç cildin toplam sayısı 59 olmuştur.

1989 yılında, 3. dizi 1. sayı olarak üçüncü kez aynı adla tekrar yayınlanmaya başlanan dergi, her ne kadar yeni bir cildin ilk sayısı olarak çıkmışsa da, derginin “Yeniden Çıkarken” başlıklı yazısında 29. sayı olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Ercan, 2013, s. 154–155).

Üçüncü kez yayınlanmaya başlanan *Sosyoloji Dergisi*'nin yayın kurulu, Baykan Sezer, Ümit Meriç Yazan ve Korkut Tuna'dan oluşmuştur. Derginin yönetim ve sorumluluğunu da yayın kurulu üstlenmiştir (Ercan, 2013, s. 154). 2003 yılına kadar 5 sayı yayınlanan dergi, yayın kuruluna giren farklı isimlerle sürdürülmüştür.

Sosyoloji Dergisi, 2003 yılında çıkan altıncı sayıdan sonra hakemli dergi olmuş ve yılda iki sayı çıkarılmaya başlanmıştır. Bu sayıdan itibaren editörlük sistemi getirilmiş ve çıkmaya başlanan yeni sayılarda editör ismi yer almaya başlamıştır. Editörlük, Sosyoloji Bölümü öğretim elemanları tarafından dönüşümlü yapılmıştır (Ercan, 2013, s. 155). Korkut Tuna, üçüncü cildin ilk sayısından itibaren, dergiye çeşitli aşamalarda katkıda bulunmuş ve bu katkısı halen devam etmektedir. Tuna'nın sosyoloji dergisinde yayınlanan yedi yazısı bulunmaktadır.

Korkut Tuna'nın *Sosyoloji Dergisi*'ndeki ilk yazısı, üçüncü cildin ilk sayısında "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi: Feodal Düzen ve Şehir" adı ile çıkmıştır. Tuna'nın, söz konusu yazıda şehir sosyolojisine olan ilgisini sürdürdüğü görülmektedir. Söz konusu çalışmada, feodalizmin ne olduğuna açıklık getirmekle yazıya başlayan Tuna, feodalizmin ortaya çıkış koşulları, özellikleri, evrenselleştirilme çabaları gibi durumlara açıklık getirerek, doğu düzeni ve feodalizmin uyumsuzluğunu şehir olgusu üzerinden açıklamaya girişmiştir (Tuna, 1989, s. 197-222).

Korkut Tuna'nın sosyoloji dergisindeki ikinci yazısı, 1991 yılında çıkan üçüncü cildin ikinci sayısında "Bilgi, Toplum ve "İthal Bilgi" Üzerine I" başlığı ile yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmada Bilgi Sosyolojisine olan ilgisini ortaya koyan Tuna, ithal bilgi kavramından yola çıkarak, bilgi ve toplum ilişkisini yabancılaşma ve ideoloji kavramları ile açıklamaya girişmiştir (Tuna, 1991, s. 87-114).

Bu iki yazıdan sonra sosyoloji dergisinin yayınlanan üç sayısında yazıları çıkmayan Tuna, 2003 yılında hakemli olarak çıkmaya başlayan altıncı sayıda üçüncü yazısını yazmıştır. Tuna, "Küresel Mi/Yerel Mi: Neler Oluyor Bize?" başlığını taşıyan söz konusu yazıda küreselleşme kavramına eleştirel yaklaşmış, Gökalp'ın kültür ve uygarlık ayrımından hareketle, küresel yerel ayrımına açıklık getirmeye çalışmıştır (Tuna, 2003a, s. 1-12).

Sosyoloji Dergisi'ndeki dördüncü yazısı, 2003 yılında çıkan yedinci sayıda yayınlayan Tuna, "Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı" başlığı altında Bilgi Sosyolojisine olan ilgisini sürdürmüş ve modern bilimler kavramından hareketle, Doğu-Batı çatışması ekseninde Batı bilimine eleştiriler yöneltmiştir (Tuna, 2003b, s. 1-10).

Korkut Tuna'nın bir diğer yazısı, "Kentsel Dönüşüm Sorunları ve İstanbul Kimliği" başlığı ile sekizinci sayıda yayınlanmıştır. Bu yazı, daha önce İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 10-11 Ekim 2003 tarihlerinde düzenlenen, *Kent Kimliği ve Çok Kültürlülük* konulu, I. İstanbul Kongresinde sunulmuş ve sosyoloji dergisinin sekizinci sayısında da yer almıştır. Bu yazıda, Tuna, İstanbul'un tarihteki yerinden ve öneminden bahsetmiş, göç ile İstanbul'a gelen yeni

insanların yaşadıkları sorunlara değinerek İstanbul'un yaşadığı tahribattan kurtulup, bir dünya şehri olması gerektiğini ifade etmiştir (Tuna, 2004, s. 1-8).

Korkut Tuna'nın sosyoloji dergisindeki son iki yazısı ise Türkiye'de sosyoloji ile ilgili iki farklı sempozyumda yapmış olduğu açılış konuşmalarından oluşmaktadır. Bu konuşmaların ilki 2005 yılında çıkan onuncu sayıda yer alırken, diğeri 2006 yılında çıkan on ikinci sayıda yer almıştır.

Korkut Tuna'nın sosyoloji dergisine katkısı, yazdığı yazılardan ibaret değildir. Tekrar yayınlanmaya başlanan üçüncü cildin ilk sayısından itibaren yayın kurulu üyeliği, editörlük, hakemlik gibi pek çok aşamada dergiye katkıda bulunan Tuna, Baykan Sezer'in emekliliğe ayrılmasından sonra, *Sosyoloji Bölümünün* en tecrübeli ismi olarak sosyoloji dergisinin varlığını sürdürmesi konusunda önemli katkılarda bulunmuştur.

Korkut Tuna'nın sosyoloji dergisine önemli bir diğer katkısı ise üçüncü cildin başladığı 1989 yılından 2003 yılına kadar sadece beş sayı yayınlanabilen derginin, yılda iki sefer ve hakemli bir dergi olarak yayına yeniden başlamasında üstlendiği roldür. Tuna'nın bu katkılarını unutmayan *Sosyoloji Dergisi* Yayın Kurulu, 2011 yılında çıkan *Sosyoloji Dergisi*'nin yirmi ikinci sayısını, *Korkut Tuna'ya Armağan* özel sayısı ile çıkarmıştır.

İstanbul Ekölü ve Korkut Tuna

1914 yılında kurulan Türkiye'nin ilk, dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsü olan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü, kurulduğu günden bugüne kadar bir asırlık tarihi birikime sahip olan bir gelenek oluşturabilmiştir. Ziya Gökalp tarafından kurulan ve Hilmi Ziya Ülken ile ikinci kuruluşunu yaşayan kürsü, Baykan Sezer ile yeni bir anlayışa kavuşmuş ve bu anlayışı Korkut Tuna da sürdürmüştür.

İstanbul ekolünün sosyoloji anlayışı; yerel sosyoloji, yerli sosyoloji, milli sosyoloji (Aysoy, 2013, s. 106) şeklinde isimlendirilse de bu ekolün temel yaklaşımı için makro ölçekli tarihsel ve eleştirel sosyoloji demek yerinde olacaktır. Ziya Gökalp ile başlayan tarihsel sosyoloji anlayışı, Baykan Sezer ile yeni bir anlayışa² kavuşmuş ve bu anlayış Korkut Tuna tarafından da sürdürülmüştür.

İstanbul ekolünün sosyoloji anlayışında, tarihsellik kadar millilik ve yerellik gibi unsurların da etkili olduğu görülmektedir. Milli sosyoloji anlayışını Ziya Gökalp'e dayandırmak mümkündür (Tuna, 2013, s. 151-169). Yerellik ise Baykan Sezer'de tam anlamıyla belirginleşmektedir (Ceylan, 2007).

Yerelliğe yapılan vurgu her ne kadar Baykan Sezer zamanında belirginleşse de, kaynağını Kemal Tahir'den almaktadır. 1960'lı yılların ortalarında Kemal Tahir'in yerelliği savunan, Batı

2 Ziya Gökalp ile başlayan, Hilmi Ziya Ülken ile devam eden tarihsel sosyoloji anlayışı, Baykan Sezer ile eleştirel bir boyut da kazanmıştır. Sezer, Doğu-Batı çatışması ekseninde eleştirel sosyoloji anlayışını tarihsel sosyoloji anlayışı ile birlikte sürdürmüştür.

öğretilerini sorgulayan, Batı karşısında Doğu toplumlarını savunan düşünceleri, yerel sosyoloji anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Kemal Tahir'in başlattığı bu düşünce geleneği, Cahit Tanyol tarafından da benimsenmiş, Baykan Sezer tarafından ise en canlı dönemini yaşamıştır (Coşkun, 1991, s. 21).

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün kurucusu Ziya Gökalp'in çalışmaları, tarihsel birikimleri merkeze alan çalışmalardır. Gökalp'ten sonra fetret devri yaşayan sosyoloji geleneği, Hilmi Ziya Ülken ile tekrar canlanan ve felsefi ağırlıklı çalışmalarla yoğunluk kazanan, temelde Türk düşünce dünyasının temel niteliklerini ve toplumsal yapısının gerçekliklerini vurgulayan ortak bir temada buluşmaktadır. Ülken'den sonra Kösemihal ve Tanyol tarafından da kısmen sürdürülen tarihsel sosyoloji anlayışı, Baykan Sezer ile yeni bir boyut kazanmıştır (Parin, 2011, s. 50-51). Tarihsel sosyoloji anlayışını benimseyen Sezer, eleştirel sosyoloji anlayışına da sahiptir. Doğu-Batı çatışması, Sezer'in eleştirel sosyoloji anlayışı ile anlam kazanan bir yaklaşımdır.

Baykan Sezer'in İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanlığını üstlenmesi ile birlikte yerelliğin, yerli bir bakışın kürsüde ağırlık kazandığı görülmektedir (Coşkun, 1991, s. 22). Baykan Sezer, Türkiye'de sosyoloji yapmanın, Batı sosyolojisini nakletmekten öte bir anlam taşıması gerektiğini, toplumun anlaşılması ve toplumsal sorunların çözümünde sağlıklı bir hedefe ulaşılması için toplumsal tarihin doğru okunması ve değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Baykan Sezer'in sınırlarını net bir biçimde çizdiği bu anlayışı, Ziya Gökalp'te de görmek mümkündür. Sezer'in çabası Gökalp ile başlayan, Ülken ile sürdürülen bu anlayışın sınırlarını belirginleştirmiş ve süreklilik kazanmasını sağlamıştır (Parin, 2011, s. 51).

Ziya Gökalp ile başlayan ve yaklaşık yüz yıllık bir birikime sahip olan İstanbul sosyoloji geleneğinin tarihsel sosyoloji yapma tarzını, Baykan Sezer ile yakın mesai arkadaşlığı yapan Korkut Tuna'nın çalışmalarında da görmek mümkündür. Bu yönüyle "Korkut Tuna'nın çalışmaları Baykan Sezer'in teorisine –hoca talebe ilişkisi dışında– bir ekol niteliği kazandırmıştır" (Aysoy, 2013, s. 106). İstanbul Üniversitesi sosyoloji geleneğinin sosyoloji yapma tarzı, kıta Avrupa'sı kaynaklı ve makro ölçekli tarihsel referansların ağır bastığı bir tarzdır (Parin, 2011, s. 53). Bu tarza Sezer'in eleştirel sosyoloji anlayışı da dahil edilerek yeni bir boyut kazandırılmıştır. Makro boyutta sürdürülen tarihsel ve eleştirel sosyoloji tarzı, Baykan Sezer'de olduğu gibi, Korkut Tuna'da da görülebilmektedir.

Korkut Tuna'nın doktora tezi olan, *Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi* adlı çalışmasında görülmeye başlanan tarihsel sosyoloji yapma tarzı, doçentlik tezi olan *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* adlı çalışmasında da sürmektedir. Tuna'nın profesörlük takdim tezi olan *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* adlı yapıtında da sürdürülen bu tarz, makale, bildiri ve çeşitli yazılarında da görülmektedir.

Korkut Tuna'nın sosyoloji yapma tarzı, hem İstanbul ekolüne benzeyen yönü, hem de kendine özgü yönü ile çözümlenebilir niteliktedir. Yani Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışı teorik

ve kavramsal açıdan, İstanbul ekolünün teorisi ile hem kesişen hem de farklılaşan yönleri sahiptir. Bu yönüyle, Korkut Tuna'nın İstanbul ekolü ile kesişen yönleri ekolün sürekliliğini sağlama adına önem kazanırken, ekolden farklılaşan yönleri kendine özgü bir yaklaşım kazandığını göstermektedir (Aysoy, 2013, s. 108). Tuna'nın bu kendine özgü yaklaşımı, İstanbul ekolüne yeni bir anlayış kazandırma şeklinde okunmalıdır.

İstanbul Üniversitesi sosyoloji ekolünün temel özelliği olan makro ölçekli tarihsel ve eleştirel sosyoloji yapma tarzını önemli ölçüde sürdüren ve bu anlamda ekolün önemli bir temsilcisi olarak görülen Korkut Tuna'nın, ekole yeni bir anlayış kazandırdığı da görülmektedir. Bu yeni anlayış, makro ölçekli sosyoloji ile mikro ölçekli ve saha araştırmalarına dayanan, daha çok Ankara ekolünün benimsediği bir yöntemi bir arada kullanmaya başlamış olmasıdır. Parin'e göre, Korkut Tuna ile birlikte, İstanbul Üniversitesi sosyoloji ekolünün bilimsel ve yöntemsel anlamda yeni bir biçim aldığı görülmektedir. Ekolün çalışmalarının teorik arka planını oluşturan yerli, tarihsel sosyolojik söylemi referans alan Korkut Tuna, mikro çalışmaları bu anlayış ile İstanbul ekolünün tarihsel kimliği içine taşımayı başarmıştır (Parin, 2011, s. 53). Bu yönüyle Tuna, İstanbul ekolüne yeni bir anlayış kazandırmıştır.

Korkut Tuna'nın çalışmalarında mikro ölçekli saha çalışmalarına pek rastlanmasa da, yüksek lisans ve doktora öğrencilerini bu alana yönlendirdiği görülmektedir (Şen, 2011, s. 39-41). Bu anlamda Gedikpaşa, Fatih, Bayrampaşa, Denizli ve Habitat Toplantıları ile ilgili yaptırdığı tez çalışmalarından bahsedilebilir (Parin, 2011, s. 55). Bu çalışmalar ile Tuna, tarihsel birikimden faydalananak, toplumun içindeki küçük parçaları anlama yoluna gitmiş ve öğrencilerini de bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir.

Korkut Tuna'nın hem tarihsel ve eleştirel sosyoloji anlayışını hem de sosyolojinin gündelik yaşama dönük uygulamalı sosyoloji yapma biçimini bir arada kullanan bir yaklaşımla, İstanbul ekolüne yeni bir anlayış kazandırdığı görülmektedir (Parin, 2011, s. 56). Tuna'nın bu anlayışını, İstanbul ekolünün öğretilerine bağlı olarak yetişen öğrencilerinde de görmek mümkündür. Bu anlamda Köksal Alver ve Alim Arlı'yı zikretmek mümkündür.

Korkut Tuna'nın Sosyoloji Anlayışı

Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışı İstanbul ekolü ile hem kesişen hem farklılaşan yönleri ile çözümlenebilir niteliktedir (Aysoy, 2013, s. 108). İstanbul ekolü ile kesişen yönü itibari ile tarihsel ve eleştirel sosyolojinin hâkim olduğu makro ölçekli bir sosyoloji iken; İstanbul ekolü ile farklılaşan yönü itibari ile uygulamaya dönük mikro ölçekli sosyolojidir (Parin, 2011). Yani, Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışında makro ve mikro sosyolojiyi bir arada kullanan bir anlayış görülmektedir.

Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışının teorik yönü itibari ile iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi, Batı düşün kalıplarını eleştiren ve Doğu-Batı çatışmasına dayanan *eleştirel sosyoloji*

anlayışı, diğeri ise geçmişten bir takım dersler çıkartılması gerektiğini ve bugünün anlaşılabilmesi için geçmişin iyi bilinmesi gerektiğini ifade eden *tarihsel sosyoloji* anlayışıdır. Tarihsel sosyoloji anlayışından hareketle Korkut Tuna'nın kendi öz dinamiklerine dayalı milli bir sosyoloji yapma tarzı güttüğü de görülmektedir. Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışında dikkat çeken diğer nokta eleştirel yaklaşımıdır. Tuna, bu anlamda, Batı sosyolojisine ve Batı düşün kalıplarına eleştirel yaklaşmaktadır. Başka bir ifade ile onun sosyoloji anlayışında Doğu-Batı çatışması hakim konumdur.

Korkut Tuna, Batı düşün kalıplarını sorgulayan bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Ona göre; "Başlangıçta tüm toplumlar için, sorunların çözümü yolunda ümit veren sosyolojinin bugün Batı'da aldığı şekil ve bizdeki etkisi sorunları anlamada ve köklü bir biçimde çözmede yetersiz kalmaktadır". Böyle bir sorun ile karşı karşıya kalındığına göre, yani Batı sosyoloji anlayışının, Türkiye'nin sorunlarına çözüm üretememesinden dolayı, yeni bir sosyolojik yaklaşıma, yeni bir sosyoloji anlayışına ihtiyaç duyulduğunu belirten Tuna, bu yeni sosyolojinin geçmişten bir takım dersler çıkarması gerektiğini, Batı sosyolojisinin düştüğü hatalara düşmemesi gerektiğini belirtmektedir (Tuna, 1991, s. 37).

Korkut Tuna, Batı ve Batı düşün kalıplarını eleştirirken, Batı'yı hepten yok sayma gibi bir düşüncede değildir. "Batı ile sürdürmek zorunda olduğumuz ve kaçınılmaz olarak ayak uydurmamız gereken yanlar vardır" diyen Tuna, bu anlamda Türk sosyolojisinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini, Batı ile ilişkilerde nelere dikkat edilmesi gerektiğinin iyi belirlenmesi gerektiğini belirtmekte ve netice itibarı ile *yeniden sosyoloji* çağrısında bulunmaktadır (Tuna, 2013, s. 22). Yeniden sosyoloji çağrısı, Tuna'nın sosyolojik düşüncesinin temel karakteristiğidir.

"Yeniden sosyoloji derken Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılaşılan sorunlara cevap arayan sosyolojinin ve değişen dönemlere göre ortaya konan, toplumun değişik yanları ve sorunları ile ilgilenen her tür sosyolojinin, yeni tarihi toplumsal koşulların önünde kendini yeniden kurması, araştırma alan ve sorunlarını tanımlayarak ele alması gerekmektedir" (Tuna, 2013, s. 23). Görüldüğü gibi, Tuna'nın yeniden sosyoloji çağrısında da tarihsel sosyoloji anlayışı görülmektedir.

Korkut Tuna'nın yeniden sosyoloji çağrısında dikkat çeken ilk nokta *tarihiliktir*. Küreselleşmenin günceli tayin ettiğini, güncelin panzehirinin ise tarih ve tarihilik olduğunu ifade eden Tuna, Tarihi bir süreç içine oturtulmayan ve bunun neticesinde ilişkilerinden kopartılmış ve soyutlanmış bir ele alışın her zaman işe sıfırdan başlama riskini doğuracağını ifade etmektedir (Tuna, 2013, s. 22). Bu sebepten dolayı, yeni bir sosyoloji inşa edilirken, tarihi birikimden faydalanmak kaçınılmazdır. Tuna'nın anlayışına göre yeniden sosyoloji derken, tarihi birikimleri göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sosyolojinin, içinde yer alınan, yaşanan toplum koşulları ile yakın ilişkisi vardır. İçinde yaşanan koşullar ise her şeyden önce o toplumun tarihi/toplumsal koşullarıdır (Tuna, 2013, s. 16). Bu anlamda sosyoloji yapacak kişiler, ele alacakları sorunları tarihi ve toplumsal ko-

şullarından kopuk bir biçimde ele alamazlar. Bu noktada sosyolojiye yeni bir alan açılmış olacaktır: “Sosyoloji, belli bir yerdeki/dönemdeki bu tarihi/toplumsal özelliklerin, ilişkilerin, sorunların açıklanması sırasında ortaya atılan ve belli özellikler taşıyan görüşlerin, yaklaşım tarzlarının, açıklama biçimlerinin de bir toplamı; bunlar üzerinde toplumsal aidiyetin getirildiği bakış açılarıyla, eleştiri ve tartışmaların arenasıdır” (Tuna, 2013, s. 16).

Korkut Tuna’nın yeniden sosyoloji çağrısında tarihilik olgusuna verdiği önem, güncel toplum sorunlarını göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir. Tam aksine, Korkut Tuna, “tarihsel sosyoloji geleneğini koruyarak, güncel toplum sorunları ile ilgili bilgi üretmenin önünü açmıştır” (Coşkun, 2011, s. 29). Bu noktada, Tuna’nın makro sosyoloji ve mikro sosyolojiyi bir arada kullandığını söylemek mümkündür (Parin, 2011).

Makro sosyoloji ve mikro sosyoloji arasındaki farkı kısaca ifade etmek gerekirse; makro sosyoloji, büyük toplumsal birim olarak toplumu bütünüyle inceler. Mikro sosyoloji ise, küçük toplumsal birimler olarak toplumsal grupları inceler (Ergun, 2006, s. 60). Yani makro sosyolojide tarihsel sosyoloji, mikro sosyolojide ise gündelik yaşamın sosyolojisi dikkat çekmektedir.

Yirminci yüzyılın başından itibaren makro sosyoloji ve mikro sosyolojinin bir arada kullanılmaya başlanması, Türkiye’deki sosyoloji ekollerine farklı şekillerde yansımıştır. Bu anlamda, Türkiye’de etkili olan iki sosyoloji ekolü varlığını sürdürme gelmiştir. Biri Kıta Avrupa’sı kaynaklı makro ölçekli tarihsel referansların ağır bastığı sosyoloji yapma biçimini sürdürürken; diğeri Anglo-Amerikan menşeli, saha araştırmaları ve mikro çözümlemeleri esas alan bir sosyoloji yapma biçimini sürdürmüştür (Parin, 2011, s. 52-53). İlki İstanbul ekolü olarak nitelendirilirken; ikincisi Ankara ekolü olarak nitelendirilmiştir.

Korkut Tuna, bu noktada Türkiye’de etkili olan bu iki sosyoloji anlayışını birleştirerek, kendine özgü yeni bir sosyoloji anlayışı geliştirmiştir. Bu anlamda, “özellikle 1980’lerle birlikte Bölüm’deki çalışmaların teorik arka planını oluşturan yerli, tarihsel sosyolojik söylemi referans alan Korkut Tuna, mikro çalışmaları bu anlayış içinde Sosyoloji Bölümü’nün tarihsel kimliği içine taşıma anlamında önemli bir adım atmıştır” (Parin, 2011, s. 53). Tuna’nın bu gayreti, daha önce de değinildiği gibi, İstanbul ekolüne kattığı yeni bir anlayış olarak değerlendirilmelidir.

Korkut Tuna’nın makro ve mikro sosyoloji yapması şehir çalışmalarında vücut bulmuştur. Doçentlik tezi olan; *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* adlı çalışmasında, bu konuya ilişkin tarihsel verilere dayalı makro ölçekli bir anlayış güttüğü ve şehir konusuna ilişkin teorik altyapıyı oluşturduğu söylenebilir. Korkut Tuna’nın, bu alan ile ilgili uygulamaya dönük mikro ölçekli saha çalışmaları ise özellikle İstanbul şehrinin değişen yapısına yönelik bir takım incelemeler ile gün yüzüne çıkmıştır (Parin, 2011).

Korkut Tuna’nın sosyoloji anlayışında teori ve pratik birlikteliğinin yanında *aidiyet* ve *ön kabuller* de dikkat çekmektedir. “Sosyolojik çalışmaların ana payandası olan realite ve bu realiteyi açıklamaya yönelik yaklaşımlar teori ve pratiğin ayrılmaz bütünlüğünü göstermek-

tedir" (Tuna, 2013, s. 17-18). Aynı şekilde, Tuna, toplumla ilgili arayışlara *aidiyet* meselesinin de katılması gerektiğini ifade etmektedir.

Toplumla ilgili arayışlara *aidiyet* meselesinin de katmamız gerekmektedir. Sosyolojide söz ve söylem sahipleri kimlerdir. Açıklamalar kim tarafından ve kimin için yapılmaktadır. Bunun için sosyoloji yapanların yerlerinin belirlenmesi, açılarının ortaya konması, çalışmaların selameti açısından büyük önem taşımaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak, sosyolojik tutumların farklı ele alışı yanında, bu çaba içinde bulunan sosyoloğun da tutumu, toplum olayları örgüsüne hangi açıdan yaklaştığı, nasıl bir müktesebat ve bunun getirdiği ait olma ile meseleye nereden baktığı, kendisinin nerede olduğu önemlidir. Bunun sonucunda sosyoloğun *aidiyeti* ile birlikte sosyolojinin toplum olaylarına bağlı olarak ele alınması, değerlendirilmesi; onun ortaya çıkış koşullarında kazandığı özellikler ve yine ortaya çıkışını sağlayan toplum olayları tarafından şekillendirilmesi farklı sosyolojik anlayış ve tutumların varlığına işaret olmaktadır (Tuna, 2013, s. 18).

Korkut Tuna, sosyoloji yaparken *ön kabullerin* varlığına da dikkat çekmektedir. Ona göre, "ön kabullerimiz şahsi düşünme ve algılama sistemimizin görünmez kolaylaştırıcıları olduğu gibi, belli bir alanda, belli olaylar grubunu daha geniş bir çerçeveye yerleştirmeyi sağlayan bazı düşünce biçimi kabulleri, tartışma ve eleştiri süzgeçlerine karşı bağımsızlık kazanmış bakış açıları olabilir" (Tuna, 2013, s. 25). Bu sebepten dolayı bir araştırmada, *ön kabullerin* varlığı daha hızlı yol almaya sebep olabilir. Bu durum, uygulamalı çalışmalarda kullanılan hipotez ve varsayım ile yola çıkmaya benzemektedir.

Nasıl ki hipotez ve varsayımların geçersiz olma durumu varsa, aynı şekilde *ön kabuller* de bizi geçerliliği olmayan sonuçlara götürebilirler. Bu noktada, Korkut Tuna, *ön kabullerimizi* gözden geçirmemizi önermektedir. Zira *ön kabullerimiz*, bizi yanlış yönlendirebilecek yapıda olabilirler. Tuna, bu anlamda toplumsal sorunlarımızı çözmenin yeni bir takım *ön kabuller* gerektirebileceğini belirtmektedir.

Evet, sosyolojimizin kurucusu, bugün hala geçerli olan yaklaşımların sahibi Ziya Gökalp'ten başlayarak adım adım her alanda kurduğumuz sosyolojimizin yeniden ele alınması, gözden geçirilmesi gerekecektir. İçinde yer alacağımız dünyayı anlayabilmek için yeniden işe başlamamız için böyle bir çaba gerekmektedir... Kendi toplumumuzu bilmemiz, neler yapabileceğimizi kestirebilmemiz, dünyada olup bitenleri anlayabilmemiz için sosyolojimizi yeniden güçlendirmemiz gerekecektir... Bunu yapabilmemiz için *ön kabullerimizi* de gözden geçirmemiz gerekecektir. Yeniden başlarken *ön kabullerimizi* yakalayıp, onları eleştiri süzgecinden geçirerek işe başlamalıyız. Acaba onlar bizim bazı şeyleri gözden kaçırmamıza mı yol açmışlardır? Sorusunu hiç aklımızdan çıkarmamamız gerekmektedir (Tuna, 2013, s. 24-25).

Korkut Tuna, yeni *ön kabuller* için yeniden okumaya başlanması gerektiğini, belki de *Türkçülüğün Esasları*'ndan başlayarak yeniden okumaya başlamanın ve yeni iddialara karşı yeni *ön kabuller* edinmenin yegâne yolunun bu olduğunu ifade etmektedir (Tuna, 2013, s. 26). Netice itibarı ile denilebilir ki; Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışında, yeniden sosyoloji çağırısı yanında, teori ve pratik birlikteliği, *aidiyet* ve *ön kabuller* de önemli etkiye sahiptir.

Sonuç

Sosyoloji, toplum olaylarını anlama ve anlamlandırma adına Avrupa'da ortaya çıkan modern bir bilim dalıdır. Avrupa'dan kısa süre sonra Türkiye'de de etkili olmaya başlayan bu bilim dalı, Türkiye'de yüz yılı aşan tarihi bir serüvene sahiptir. Bu süre zarfında Türkiye'de pek çok isim ve sosyoloji anlayışı etkili olmuş, kimi kısa süre sonra unutulurken kimi ise uzun yıllar adından söz ettirebilmiştir.

Sosyolojinin Türkiye'deki serüveni boyunca pek çok sosyoloji anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu sosyoloji anlayışları genel itibarı ile Batılı bir anlayışın etkisi altında olmuştur. Türkiye'de etkili olan sosyoloji anlayışları arasında farklı olarak nitelendirilebilecek, Batılı bir sosyoloji anlayışının etkisini taşımayan, bu yönüyle özgün sayılabilecek sosyoloji anlayışı İstanbul ekolü olarak nitelendirilen ve Baykan Sezer ile sistematığe oturtulan anlayıştır. Geçmişi Ziya Gökalp'e dayanan, Hilmi Ziya Ülken ile ivme kazanan bu anlayış, ilk dönemler itibarı ile Kıta Avrupa kaynaklı olarak gelişmişse de, Baykan Sezer ile birlikte yeni bir boyut kazanmış ve bir "Türk sosyolojisi" yapma imkânını ortaya koymuştur. Sezer ile kazanılan bu boyut Korkut Tuna'nın çalışmalarına da yansımış ve bu anlamda bir süreklilik kazanmıştır.

Baykan Sezer, İstanbul ekolünün temel özelliği olan makro ölçekli tarihsel sosyoloji yapma tarzını sürdürmekle birlikte, ekole yeni bir anlayış kazandıran isim olarak da dikkat çekmektedir. Sezer ile birlikte İstanbul ekolü eleştirel bir anlayış da kazanmıştır. Sezer'in özellikle Doğu-Batı çatışması ekseninde olaylara yaklaşması ve Batı düşünce kalıplarını sorgulaması İstanbul ekolüne kazandırılan yeni bir bakış açısı olarak nitelendirilmektedir. Sezer'in bu sosyoloji anlayışı, yani makro ölçekli tarihsel ve eleştirel sosyoloji anlayışını Korkut Tuna da benimsemiş ve tüm çalışmalarına yansıtmıştır.

Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı için yerel sosyoloji nitelemesi de yapılmıştır. Sezer'in Batı düşün kalıplarını sorgulaması ve Batı karşısında Doğu kavramını ön plana çıkarması yerelci bir sosyolog olarak nitelenmesine yol açmıştır. Sezer'in bu yönü İstanbul ekolünün temel özelliği olarak da kabul edilmiştir. Korkut Tuna ise yerellik kavramına eleştirel yaklaşmaktadır. Ona göre yerel, küresel olanın gölgesinde kalmaktadır. Yerellik Batının, Batı-dışı toplumlara uygun gördüğü bir kavramdır. Tuna, bu sebepten dolayı yerelliğin batağına düşmeme konusunda uyarılarda bulunmaktadır.

Baykan Sezer'in İstanbul sosyoloji ekolüne kazandırdığı Doğu-Batı çatışması eksenindeki eleştirel sosyoloji anlayışını Korkut Tuna'nın çalışmalarında da görmek mümkündür. Tıpkı Sezer gibi, Tuna'da Batı düşün kalıplarını eleştirmektedir. Dikkatlerden kaçmaması gereken nokta, Batı ve Batı düşün kalıpları eleştirilirken, Batıyı tamamen yok sayma gibi bir anlayışa sahip olmamalarıdır. Sezer ile başlayan Tuna ile sürdürülen Batı düşün kalıplarının sorgulanması için ilk olarak yapılan, Batıyı iyi bir şekilde analiz etmek ve Doğunun Batı karşısındaki üstünlüklerini ortaya koymak olmuştur.

Bu temel özelliği, yani Batı düşün kalıplarını Batıyı tamamen yok saymadan eleştirme özelliğini, Tuna'nın doçentlik ve profesörlük tezlerinde görmek mümkündür. Tuna, doçentlik çalışması olan *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* adlı çalışmasında Batı şehir teorilerine açıklık getirdikten sonra, bu teorileri eleştirerek tarihteki ilk şehirlerin Batıda değil Doğuda ortaya çıktığını etraflıca izah etmektedir. Tuna ile sürdürülen İstanbul ekolünün bu özelliği, ekole dünya çapında bir nitelik de kazandırmaktadır. Zira Batılı tarzlarda, genelde Batının üstünlükleri belirtilip, Batı-dışı toplumlar arka planda tutulur. İstanbul ekolünün sosyoloji anlayışında Batının konumu en ince ayrıntısına kadar ortaya konularak eleştirilmekte ve Doğunun durumu bunun üzerine inşa edilmektedir. Aynı durumu Tuna'nın profesörlük takdim tezi olan *Batılı Bilginin Eleştiri Üzerine* adlı çalışmasında da görmek mümkündür.

Korkut Tuna'nın Türk sosyoloji tarihindeki yeri incelenirken, Tuna'nın, dünyanın en uzun soluklu sosyoloji dergileri arasında yer alan İstanbul *Sosyoloji Dergisi*'ne yaptığı katkılar dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yetiştirdiği öğrencileri bugün Türkiye'nin farklı üniversitelerinde sosyoloji bölümlerinin aktif birer ferdi olarak çalışmalarını sürdürmektedirler.

Türk sosyoloji tarihinde Baykan Sezer ve Korkut Tuna devamlılığı üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. İstanbul sosyoloji ekolüne kazandırdığı yeni bakış ile dikkat çeken Baykan Sezer ile ilgili pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Sezer ile ilgili yapılan çalışmaların Sezer ile sınırlı kalmaları durumunda uzun soluklu bir etki yaratmaları ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Bu anlamda, Korkut Tuna'nın sosyoloji anlayışı ve çalışmaları Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışına bağlı olarak okunup ele alındıklarında, Türk sosyolojisi için yeni imkânlar ortaya çıkaracaklardır.

Korkut Tuna, İstanbul ekolünün yerleşmesi ve devam etmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Tuna'yı anlamlı kılan bir diğer özelliği de İstanbul sosyoloji ekolünün makro ölçekli tarihsel ve eleştirel sosyoloji yapma tarzına, mikro ölçekli uygulamaya yönelik çalışmalar ile yeni bir boyut kazandırmasıdır. Tuna'nın mikro ölçekli sosyoloji çalışmaları şehir sosyolojisi alanında kendisini göstermektedir. Bu anlamda İstanbul şehrinin karmaşılaşan yapısına yönelik bir takım değerlendirmelerinden bahsedilebilir. Bunun yanı sıra, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine yaptırdığı mikro ölçekli uygulamaya yönelik bir takım çalışmalar da, Tuna'nın İstanbul sosyoloji ekolüne kazandırdığı bu yeni bakışın ürünü olarak dikkat çekmektedir.

Korkut Tuna'nın temel ilgi alanlarından bir diğeri de, Orta Asya ve Türk Dünyasına yönelik çalışmalarıdır. Tuna, Türkiye'nin Orta Asya ile olan tarihsel bağının yanı sıra, Orta Asya'nın Türk sosyolojisi için de yeni bir alan olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birtakım çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Tuna'nın Orta Asya'ya verdiği önem milliyetçi kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Önceki çalışmalarında -şehir ve bilgi- milliyetçi kimliğini ön plana çıkarmayan Tuna, Türk dünyasına yönelik çalışmalarında bu kimliğini ön plana çıkarmıştır.

Kaynakça

- Aysoy, M. (2013). Korkut Tuna'nın sosyolojisi üzerine. *TYB AKADEMİ Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(9), 105-117.
- Bulut, Y. & Arlı, A. (2008). Korkut Tuna ile Türk sosyolojisinin dünü ve bugünü üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 6(11), 327-352.
- Ceylan, M. C. (2007). *Türk sosyolojisinde yerelci yaklaşımlar: Baykan Sezer örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Coşkun, İ. (1991). Sosyoloji bölümünün tarihine dair. İ. Coşkun (Haz.). *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* içinde (s. 13-23). Ankara: Bağlam.
- Coşkun, İ. (2011). Korkut Tuna'nın biyografisi için ilk notlar. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi; Korkut Tuna'ya Armağan*, 3(22), 19-29.
- Ercan, R. (2013). *Türkiye'de sosyolojinin gelişimi ve eğilimleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. Ankara: Anı.
- Ergun, D.(2006). *Yöntemi bulmak*. Ankara: İmge.
- Parin, S. (2011). Korkut Tuna'nın İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarihindeki yeri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi; Korkut Tuna'ya Armağan*, 3(22), 47-57.
- Seheroğlu, S. B. (2010). Korkut Tuna biyografisi ve kaynakçası. E. Eğribel & U. Özcan (Haz.). *Türk Sosyologları ve Eserleri I, Sosyoloji Yıllığı: 20* içinde (s. 89-98). İstanbul: Kitabevi.
- Şan, M. K. (2008). Korkut Tuna. M. Ç. Özdemir (Haz.). *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)-II* içinde (s. 639-666). Ankara: Phoenix.
- Şen, N. (2011). Korkut Tuna'nın yönettiği tezler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi; Korkut Tuna'ya Armağan*, 3(22), 39-41.
- Tuna, K.(1989). Feodalizm tartışmalarında yeni bir ele alış denemesi: Feodal düzen ve şehir. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 197-222.
- Tuna, K.(1991). Bilgi toplum ve ithal bilgi üzerine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 87-114.
- Tuna, K. (2003a). Küresel mi/yerel mi: Neler oluyor bize?. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 1-12.
- Tuna, K. (2003b). Modern bilimlerin ortaya çıkışının sosyolojik arka planı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(7), 1-10.
- Tuna, K. (2004). Kentsel dönüşüm sorunları ve İstanbul kimliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(8), 1-8.
- Tuna, K. (2013). *Yeniden sosyoloji*. İstanbul: İz.
- Yalvaç, M. (2010). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji eğitiminin tarihçesi, E. Eğribel & U. Özcan (Haz.). *Türk Sosyologları ve Eserleri II, Sosyoloji Yıllığı: 20* içinde (s. 282-306). İstanbul: Kitabevi.

Pozitivizm-Anti-Pozitivizm Dikotomisini Aşmak: Eleştirel Realizm

Sefa Altay*

Öz: Çalışmamızın konusunu ilk zamanlarda felsefi bir teori olarak konumlanan fakat zamanla sosyolojik bir teori biçimini alan ‘eleştirel realizm’in açıklanması oluşturmaktadır. Descartes ile başlayıp, Newton fiziği ve Aydınlanma ile devam eden modernist süreçte neşet eden pozitivist kanat Weber ile başlayıp, Einstein fiziği ve Nietzsche’nin felsefesi ile devam eden post-modern süreçte ikili bir yarık meydana gelmiştir. İlk kanadı temsilen pozitivist anlayış, diğer kanadı temsilen de anti-pozitivist anlayış hâkim olmuştur. Pozitivist anlayış dünyayı ‘verili’ olarak kodlamış, anti-pozitivist anlayış ise dünyayı ‘perspektifçi’ olarak kodlamıştır. Bu ikisi arasına sıkışan gerçeklik aslında bakılırsa tek bir zeminden hareket etmiştir: İnsanı merkeze alan zemin. Bhaskar’ın temellerini atmış olduğu ‘Eleştirel Realizm’ anlayışı ise bu ontolojinin reddiyle kendi zeminini oluşturmuştur. Hem dünyanın ‘verili’ özelliğine vurgu yapmış, hem de insanın üretici, dönüştürücü özelliğine vurgu yapmıştır. Bu ikili yarığı tek potada eritebilmeyi başarabilmiştir. Bu zeminden hareketle ‘toplum’ anlayışına geçen ‘Eleştirel Realist’ anlayış toplumu da bu minvalde değerlendirmiş ve insanın ve insandan bağımsız bir gerçekliğin olmadığı bir anlayışı reddetmiştir. Bunu kurarken ‘geçişli’ ve ‘geçişsiz’ gerçeklik formlarını kullanarak aralarındaki ilişkiselliğe dikkat çekmiştir. Tüm bu açıklamaları ise dönüşümsel sosyal etkinlik modeli’nde birleştirmeyi başarmıştır. İlişkiselliğe vurgu yapan bu model gidimli-gelimli bir süreci vurgulaması açısından yarığı aşmaya çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pozitivizm, Anti-Pozitivizm, Eleştirel Realizm, Roy Bhaskar, Dönüşümsel Sosyal Etkinlik Modeli

Giriş

Sosyal teori uzun süredir pozitivist-anti-pozitivist dikotomi arasında sıkışıp kalmıştır. Bu anlamda pozitivist anlayış Descartes, Newton, Aydınlanma, Durkheim çizgisinde ilerlemiştir. Pozitivist anlayışın temelinde kolektivist görüşler temelinde dünyanın ‘verili’ olduğu ve ona yaklaşan öznenin bağımsız bir gerçekliği olduğu vurgusu ağır basmaktadır. Diğer tarafta ise, anti-pozitivist anlayış Weber, Nietzsche, Einstein, Heidegger çizgisinde ilerlemiştir. Anti-pozitivist anlayış ise pozitivist anlayışın tersine bireyciliği vurgulamış ve dünyanın ‘perspektifçi’ anlayışa değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İki anlayıştaki yarık gittikçe açılmış ve uzun süredir anti-pozitivist anlayış hüküm sürmektedir. Bhaskar açısından bu iki anlayış ‘öz-

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Programı, iam.sefaaltay@gmail.com

ne'nin hakimiyeti anlamında aynı ontolojik zeminden seslenmektedir. Pozitivist anlayış 'verili' dünyanın öznenin ampirist görgüsüyle anlamlı hâle geleceğini savunurken, anti-pozitivist anlayış ise özne perspektifli bakışın dünyayı anlamlı hâle getireceğini savunmuştur.

Bu iki anlayışın karşısına kendi gerçeklik tasavvurunu koyan 'Eleştirel Realizm' ise gidimli bir sürece vurgu yapmaktadır. Özneden önce verili bir gerçekliği kabul ederken aynı zamanda da öznenin dönüştürdüğü ve teori bağımlı bir gerçeklik anlayışını vurgulamaktadır. İlk olarak gerçeklik tasavvurlarını ele alacağız. Ardından 'Eleştirel Realizm'in gerçekliğin iki boyutlu halini açıklayıp arasındaki ilişkiselliği vurgulayacağız. Bu temeller üzerine 'toplum' tanımlamalarına geçeceğiz. Toplum tanımlamalarını açıklarken temel sorumuz "Toplumlar, bizim için bilgi nesnesi olmalarını mümkün kılan ne tür özelliklere sahiptirler?" olacaktır. Toplum modelleri açısından 'Kolektivist, Anlamacı ve Diyalektik' ekolleri açıklayacağız. Ardından Marx'ın yöntemine dikkatleri çekeceğiz. Marx'ın modelinin pozitivist ve anti-pozitivist anlayışlardan farkına veya benzerliklerine değineceğiz. Bunların karşısına Bhaskar tarafından geliştirilen '*dönüşümsel sosyal etkinlik modeli*'ni yerleştireceğiz. Modelin açıklamasını ve ortaya koymuş olduğu şablondan neşet eden sosyal yapının özelliklerini açıklayacağız.

Eleştirel Realizm'in Gerçeklik Tasavvuru

Eleştirel Realizm'in toplumu sosyal bilimler için araştırma nesnesi olarak görmesini anlayabilmek için 'gerçeklik'i nasıl tanımladığına bakmamız gerekmektedir. Bu hususta en açık tanımlamayı Eleştirel Realizm'in son dönemdeki en önemli temsilcilerinden birisi olan Andrew Sayer yapmaktadır. Bu tanımlama aynı zamanda Eleştirel Realizm'in temel kabullerini de ortaya koymaktadır:

1. Bizim ona dair bilgimizden bağımsız bir dünya mevcuttur.
2. Böyle bir dünyaya ilişkin bilgimiz yanlışlanabilir ve kuram-yüklüdür(theory-laden). Doğruluk ve yanlışlık kavramları bilgi ve bilgi nesnesi arasındaki ilişki hakkında tutarlı bir kavrayış sunmada yetersizdir.
3. Dünyada zorunluluk mevcuttur; doğal ya da sosyal nesneler zorunlu olarak neden-sel güçler ya da eyleme yollarına ve tikel duyarlılıklara sahiptirler.
4. Yalnızca olaylardan değil, bu olayları ortaya çıkarmaya güç ve yetisine sahip nesne ve yapılardan oluşan dünya farklılaşmış ve tabakalaşmıştır. Bu yapılar, düzenli olaylar zincirine neden olmadıkları durumda da var olabilirler (Sayer, 1992, s. 5-6).

Eleştirel realist anlayış ortaya koymuş olduğu bu temel ilkelerde iki şeyi net bir şekilde vurgulamaktadır; ilk olarak, 'verili dünya' görüşü, ikinci olarak da, 'kuram-yüklü' olmak görüşüdür. İlki bize pozitivist anlayışı imlerken ikincisi ise anti-pozitivist anlayışı imlemektedir. Verili dünya, bizim dışımızda var olmaklığıyla bize dışsal bir fenomendir. Bu dünyayı bilgi nesnesi olarak gören özne için bilgi edinebilmek, ancak gözlem yoluyla mümkün olacaktır. Özne'yi merkeze alarak, bilgi nesnesi üzerinde hâkimiyet kuracak bir anlayış ile bilgi mümkün ol-

maktadır. Anti-pozitivist anlayışın bakış açısında dünyada; Özne'yi merkeze alan anlayış hâkimdir. Dünya, Özne'de anlam kazanan bir nesne hâline gelmiştir. Dünya, teorilerle yaratılan ve değiştirilen bir fenomen hâline gelmiştir. İkinin de ontolojik zemininde insan-merkezli yani antropomorfik anlayış vardır. İki kutup anlayışı temsil eder gibi görünen iki felsefi argümantasyon aslında aynı zeminden seslenmektedir. Roy Bhaskar bu aynı bakış açısını iki temelden açıklamaktadır; ilki 'epistemik hata', ikincisi 'ontik hata'. Epistemik hatada söz konusu olan, ontolojinin epistemolojiye indirgenmesidir. Varlığın bilgisi varlığın kendisine eşitlenir. Çünkü bu genel eğilim 'neyin bilinebileceği' sorusundan başlayarak, ampirik bilginin nesnesinin, ontolojik alanı tükettiğini varsayar. Aslında ampirik alanla sınırlı örtük bir ontoloji baştan içkindir zira Bhaskar'a göre ontoloji, daima epistemolojiyi önceler. Epistemik hata, bilgisi edinilecek nesneyi ve bilgiyi edinecek insan-özneyi verili haliyle -yani salt ampirik düzlemde- varsaymaktır. Bu kurguda, ampirik dünya da tamamen antropomorfik biçimde anlamlandırılır; çünkü deney(im) insanın deney(im)lerine denk düştüğü ölçüde, gerçeklik insan-merkezli, insana benzetilerek veya insana özgü olanla sınırlanmış biçimde kavranır (ya da bu anlayışa indirgenir). Başka deyişle söylersek, evren hâlâ insan deney(im)lerinin etrafında dönmektedir. Bu genel kabulün diğer yüzü, 'ontik hata'dır. Varlığın salt 'bilgisi edinilebilir olan'a indirgenmesiyle birlikte, bilgi de salt görünür olan varlık ve olaylara dayalı hâle gelir. Böylece ontoloji negativiteyi tamamen dışlayacak biçimde, pozitif olana, varlığa indirgenir ve edinilecek bilgi salt varlıkla sınırlandırılır. Diğer bir deyişle; eğilim, güç, yapı gibi olgu veya kavramlar mistikleştirilerek 'bilgisi edinilemez' farz edilir ve dahası, 'varlık-olmayan' ontolojiden dışlanır (Türk, 2012, s. 193-194). Pozitivizm ve anti-pozitivizm'in gerçeklik tasavvurlarının hatalarını bu şekilde ortaya koyan Bhaskar, kendi gerçeklik zeminini iki boyutlu değerlendirmektedir. Bu iki boyut; 'geçişsiz' (*intransitive*) ve 'geçişli' (*transitive*) dir.

Gerçeklik'in İki Boyutu: Geçişsiz ve Geçişli Boyut

O halde bilginin ondan bağımsız var olan ve hareket eden 'geçişsiz' nesneleri vardır. Ancak bunun kendisi, amacı bu nesnelerin bilgisini üretmek, yani doğadaki fenomenlerin üretiminin mekanizmaların bilgisini üretmek olan toplumsal bir süreçtir. Şimdi şayet bu bilginin *ex nihilo* (durduk yerde ç.n.) üretildiğinin varsayılması absürtlüğünden kaçınacaksak, (benim bilginin 'geçişli' nesneleri olarak adlandırdığım) önceden var olan bilişsel materyallerin kullanılmasına bağlı olmalıdır (Bhaskar, 2015, s. 114).

Bhaskar'a göre bilimin geçişsiz (*intransitive*) nesnesi bilimin belli anda bilmek istediği gerçektir; bilimden önce gelir ve bizim bilip bilmememizden etkilenmez (aktaran Yalvaç, 2010, s. 10-11). Bir başka deyişle bu alan bizim bilgimizden bağımsızdır ve "gerçek şeyler ve yapılar, mekanizmalar ve süreçler, dünyanın olayları ve olasılıkları (ndan) oluşur." Nedensellik bu yapılar, güçler ve eğilimlerle ilgilidir. Bilimin geçişli (*transitive*) alanı ise belli bir anda gerçek olarak kabul ettiğimiz olgular, teoriler, modeller ve paradigmaları ifade eder (aktaran Yalvaç, 2010, s. 10-11). Bhaskar'ın bu ayrımı, makalemizin başında aktarmış olduğumuz Andrew Sayer'in sıralamış olduğu özellikleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır. 'Geçişsiz boyut', bizim

bilgimizden bağımsız bir dünyanın varlığını vurgularken ‘Geçişli boyut’ ise, dünyanın farklılaşmış ve tabakalaşmış olmasını vurgulamaktadır. Bhaskar’a göre gerçekliğin çok katmanlı ve farklılaşmış yapıda olduğu kabulü, ampirist/rasyonalist/aktüelist olmayan bir ontoloji anlamına gelir: Yapılara ve olaylara yapılan vurgu ile gerçekliğin ampirik veya aktüel alanla tüketilemezliği; diğer taraftan, gerçekliğin kapalı bir sisteme indirgenemeyecek dinamizmi ve açıklığı ifade edilir (aktaran Türk, 2012, s. 195).

Önemli bir nokta; gerçekliğin farklı alanlarının ‘gerçek-gerçek olmayan’ gibi bir karşıtlık içerisinde ilişkilendirilmemeleri; gerçekliğin farklı düzeyleri olarak düşünülmesidir. Bu çerçevede Bhaskar, gerçekliğin üç alanından söz eder: Ampirik / aktüel / reel. Ampirik alan; deneye ve gözlemlenebilir nesnelere denk düşer; aktüel alan deney(im)lerin yanı sıra olayları da kapsar; reel alan deneyim ve olayları da içerecek biçimde yapılara ve üretici mekanizmalara karşılık gelir (aktaran Türk, 2012, s. 195). İşte, Bhaskar’ın anti-pozitivist bir bilim felsefesi geliştirme çabası, gerçekliğin bu çok katmanlılığının tek bir düzeye indirgendiği ampirist geleneğe ve görülemeyen mekanizmaları bilinemez addeden transandantal idealizme yönelik temel eleştirisinden hareket eder. Her iki gelenek de -her ne kadar Kant’ın transandantal idealizmi epistemolojik olarak ampirisizme eşitlenemese de- tek katmanlı, yüzeysel bir gerçeklik kavrayışına sahip olmakla aynı (örtük) ontolojik kabule dayanır. Oysa gerçeklik ne tek-boyutlu ne de homojendir (Türk, 2012, s. 195).

Eleştirel Realist anlayışın gerçeklik tasavvuru ikili bir yapıya sahiptir. Bir yandan dünyanın verili nesnelerini kabul ederken, diğer yandan da öznenin fâillik rolünü kabul etmektedir.

Kısacası varoluş kavramı tek anlamlıdır: Oluş tarzları kökten farklı olabileceks de, ‘olmak’ insanî dünyada da doğal dünyada da aynı anlama gelir. Şu halde insanî bilimleri, diğer herhangi bir bilim gibi, geçişsiz nesneleri ele alır. Ancak bu tür nesnelerin kategorisel özellikleri farklılaşır. Ve bu farklılıkların en önemlisi de, bizzat kendilerinin, açıklamaya çalıştıkları şeyin bir veçhesi ve onun içinde bir nedensel fâil olmalarıdır. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak hayati önemdedir. Zirâ pozitivistin karakteristik hatası karşılıklı-bağımlılığı görmezden gelmesi (ya da hafifsemesi) ise, hermeneutiğin karakteristik hatası da geçişsizliği ortadan kaldırmasıdır (Bhaskar, 2013, s. 75).

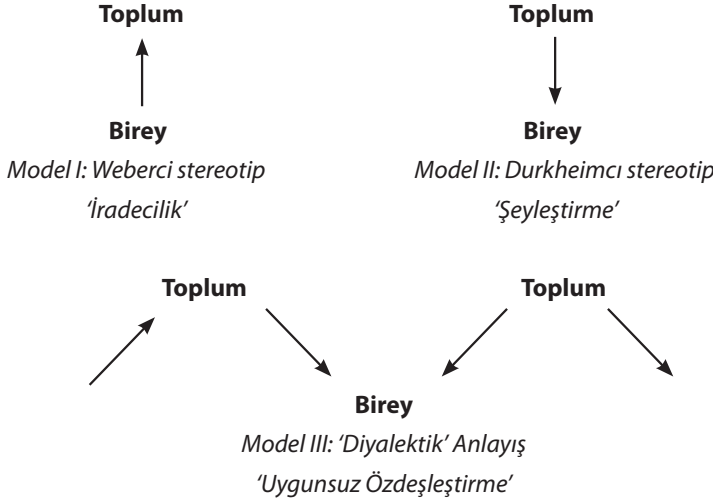
Bu ontolojik temel üzerine inşa ettiği toplum görüşüne geçiş için zemin artık mevcuttur.

Toplum

Bu bölümün temel sorusunu, “Toplumlar, bizim için bilgi nesnesi olmalarını mümkün kılan ne tür özelliklere sahiptirler?” (Bhaskar, 2013, s. 47) oluşturacaktır. Bu minvalde; pozitivist ve kolektivist ekolü temsil eden Durkheim, anti-pozitivist ve anlamacı ekolü temsil eden Weber ve diyalektik ekolü temsil eden Berger’in toplum görüşleri açıklanacaktır. Ardından eleştirel realist ve ilişkisel ekolü temsil eden Bhaskar’ın adına *dönüşümsel sosyal etkinlik modeli* dediği toplum anlayışı ortaya konacaktır.

Kolektivist Ekol, Anlamacı Ekol ve Diyalektik Ekol

Sosyolojik teoriyi iki kampa ayırmak adettendir: Bir yanda, en başta Weber tarafından temsil edilen ve sosyal nesneleri yönelimsel ya da anlamlı insan davranışının sonuçları olarak (ya da bunlar tarafından teşkil edilmiş olarak) gören kamp; diğer yanda ise Durkheim tarafından temsil edilen ve sosyal olguları bireye dışsal ve zorlayıcı olarak, kendi bağımsız yaşamlarına sahip şeyler olarak gören kamp (Bhaskar, 2013, s. 55).

Model I'de eylemlerin var olduğuna ama koşulların var olmadığına; Model II'de koşulların var olduğuna ama eylemlerin var olmadığına; Model III'te ise bu ikisi arasında hiçbir ayrım yapılmadığına dikkat edin. Bu yüzden örneğin Durkheim'da öznellik, yalnızca sosyal tahdidin içselleştirilmiş formu kılığında ortaya çıkma eğilimindedir. Ama iradeciliğe karşı aynı ölçüde açıktır ki; gerçek öznellik, yaratıcı özneye edimde bulunmak için gerekli koşulları, kaynakları ve ortamı icap ettirir. Bu türden maddî etkenlere, isterseniz, daha önceki nesnelleşmelerin ürünleri olarak bakılabilir. Ancak bunlar, herhangi bir edim açısından, yine de indirgenemez ve fiilen vazgeçilmezdir. Sosyal eylemin 'verili' bir bileşeni, asla analiz dışı bırakılacak şekilde sıfır noktası yapılamaz. Dolayısıyla toplum/kışi bağlantısına ilişkin bu kavrayış, yabancılaşmadan kurtulmuş bir toplum düşüncemizde radikal bir dönüşüme işaret eder. Zira böylesi bir toplum, geçmişinden devraldığı ve çevresinin dayattığı tehditlerden (ama sanırım fırsatlardan değil) kurtulmuş, koşulsuz (mesul) insan kararlarının kusursuz bir ürünü olarak kavranamaz artık. Tam tersine insanların, içindeyken kendi doğal(türel) güçlerini geliştirme ve kendiliğinden yaşama geçirme olanaklarını azamiye çıkarmak için kendi sosyal varoluş koşullarını (sosyal yapıyı) öz-bilinçli bir biçimde dönüştürdükleri bir şey olarak kavranmalıdır (Bhaskar, 2013, s. 61-62).

Durkheim, Weber ve Berger'in sunmuş oldukları modelleri kısaca açıkladıktan sonra asıl konumuzu teşkil eden modelin açıklamasına yani, dönüşümsel sosyal etkinlik modeline geçebiliriz.

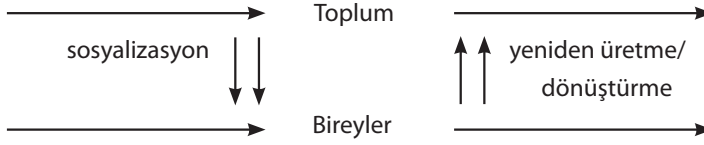
Marxizm'e Dâir

Marx'ın yöntemi; her ne kadar natüralist ve ampirik olsa da pozitivist değil daha çok realisttir ve epistemolojik diyalektiği onu belli bir ontolojik ve koşullu ilişkisel diyalektiğe de bağlamaktadır. Bir mektupta Marx şu gözlemde bulunur: "bilimsel diyalektiğin sırrı; ekonomik kategorileri, maddi üretimin belli bir gelişme safhasına tekabül eden, tarihsel üretim ilişkilerinin kavramsal ifadesi olarak" kavramaya dayanır. Marx'ın diyalektiği bilimseldir çünkü düşüncedeki çelişkileri ve sosyo-ekonomik yaşantının krizlerini, onları üreten tikel çelişkili zaruri ilişkiler açısından açıklar (ontolojik diyalektik). Ve Marx'ın diyalektiği tarihseldir çünkü hem tanımladığı ilişkiler ve koşullardaki değişikliklerden kaynakların hem de bunların (koşullu olarak) bir aktördür (ilişkisel diyalektik). Marx'ın ampirik olarak kontrol edilen araştırma tarzıyla yarı-tümdengelimli sergileme yöntemi arasındaki ayrıma müteakbil, eleştirel diyalektiğini sistematik diyalektiğinden ayırt edebiliriz. Aynı zamanda tarihte pratik bir müdahale olan birincisi, üçlü -ekonomik doktrinlerin, aktörlerin kavrayışlarının ve bunların altında yatan doğurgan yapılar ve zaruri ilişkilerin- bir eleştiri biçimini alır ve eleştirilen muhtelif kategoriler, kuramlar ve formların geçerliliğinin ve pratik yeterliliğinin tarihsel koşullarının titizlikle yerleştirildiği, tarihselleştirilmiş Kantçı bir uğrak içerir. Marx'ın eleştirel diyalektiği belki de en iyi şekilde ampirik olarak açık uçlu, maddi olarak koşullu ve tarihsel olarak sınırlandırılmış, diyalektik bir fenomenoloji olarak görülebilir (Bhaskar, 2015, s. 186).

Marx'ın yönteminin aslında üç yönü vardır: (a) genel bir bilimsel realizm; (b) alana özel nitelikli (veya eleştirel) natüralizm; (c) konuya özel bir diyalektik materyalizm. (a)'da Marx'ın meselesi, her bilim insanınıninki gibi fenomenlerini tutarlı, uyumlu, makul ve ampirik temelli bir şekilde açıklamaktır. (b)'de natüralizmi, doğa bilimsel incelemeden farklı olarak, sosyal bilimsel incelemenin bir dizi farklı özelliğiyle nitelenmektedir: Bunların en önemlisi, sosyal formların praksis, kavram ve mekan-zaman bağımlılığı, ekonomi politik eleştirisinin tanımladığı sürecin bir parçası olduğu düşüncesinin gerektirdiği tarihsel dönüşlülük ve kuramın ampirik sınaması için ne deneysel olarak tesis edilmiş ne de doğal olarak vuku bulan kapalı sistemlerin mevcut olduğu gerçeğidir. (c)'de, Marx'ın açıklamalarının özelliği şudur ki, o açıklamalarda diyalektik olarak çelişkili olduğu ortaya çıkan bir araştırma nesnesinin açıklayıcı eleştirisi formunu alırlar. Marx'ın bilimsel eleştirisi hem kavramsal ve kavramsallaştırılmış şeylere (ekonomik teorisel ve kategoriler; fenomenal formlar) hem de onları gerektiren veya aksi halde açıklayan nesnelere (yapılaşmış ilişkiler sistemlerine) dairdir (Bhaskar, 2015, s. 206).

Marx'ın geliştirmiş olduğu yöntem de ontolojik olarak pozitivist ve anti-pozitivist kanatların hatasına düşmektedir. İlişkiselliği vurgulamasına rağmen ampirik olana vermiş olduğu üstünlük onu da özne merkezli bakış açısına hapsedmektedir. Her ne kadar bunu alana ve konuya özel diyalektik anlayışlarıyla aşmaya çalışsa da geçişli ve geçişsiz boyutların ilişkiselliğini tam anlamıyla kuramamıştır. Bhaskar'ın geliştirmiş olduğu *dönüşümsel sosyal etkinlik modeli* bunu gerçekleştirmeyi deneyecektir. Bhaskar'a göre bunu başarmıştır da.

Dönüşümsel Sosyal Etkinlik Modeli

Model IV: Toplum/Kişi Bağlantısına Dair Dönüşümsel Model

Burada önerdiğim toplum/kişi bağlantısı modeli şu şekilde özetlenebilir: Kişiler toplumu yaratmazlar. Zira toplum daima onlardan önce vardır ve etkinliklerinin zorunlu bir koşuludur. Toplumu, daha ziyade, bireylerin yeniden ürettiği veya dönüştürdüğü ve bireyler böyle yapmadıkça var olmayacak olan bir yapılar, pratikler ve uylaşımlar toplamı olarak görmek gerekir. Toplum insan etkinliğinden bağımsız olarak var değildir (şeyleştirmenin hatası). Ama insan etkinliğinin bir ürünü de değildir (iradeciliğin hatası). O halde belirli sosyal bağlamlara has becerilerden, uzmanlıklardan ve alışkanlıklardan oluşan stokun edinilip muhafaza edilip muhafaza edilmesini sağlayan ve toplumun yeniden üretilmesi ya da dönüştürülmesi için zorunlu olan süreçlere, genel anlamıyla sosyalizasyon olarak atıfta bulunulabilir. Vurgulamak gerekir ki, toplumun yeniden üretilmesi veya dönüştürülmesi, her ne kadar çoğu zaman bilinçsizce ulaşılmışsa da, yine de öncel koşulların mekanik bir neticesi değil, aktif öznelerin bir başarısı, yani ustalıklı bir marifetidir (Bhaskar, 2013, s. 60-61).

Durkheim'ın ifade ettiği gibi, eğer toplum bireyden önce var olmuşsa, bu durumda nesnelleştirme de oldukça farklı bir anlam kazanır. Zira o, yani bilinçli insan etkinliği, verili nesneler üzerinde çalışmaktan ibarettir ve bunların yokluğunda vuku bulmuş bir şey olarak kavranamaz. Bir anlık düşünme bile, bunun neden böyle olması gerektiğini gösterir. Zira tüm etkinlikler, sosyal formların önceden mevcudiyetini önvarsayar. Nitekim söylemeyi, yapmayı ve etmeyi, insan failliğinin karakteristik kiplikleri olarak düşünün. Kişiler, mevcut iletişim araçları olmaksızın birbirleriyle iletişim kuramaz; önceden oluşturulmuş materyalleri uygulamaksızın üretemez; şu ya da bu bağlamdan bağımsız olarak eyleyemezler. Konuşmak dili, yapmak materyalleri, eylem koşulları, fâillik kaynakları, etkinlik de kuralları gerektirir. Kendiliğindenlik bile, zorunlu bir koşulu olarak, kendiliğinden edimin içinde (ya da aracılığıyla) icra edildiği sosyal bir formun önceden mevcudiyetine işaret eder. Dolayısıyla sosyal olan, bireysel olana indirgenemiyorsa (ve onun bir ürünü değilse), o hâlde açıktır ki toplum, her türlü insan edimi için tam anlamıyla zorunlu bir koşuldur (Bhaskar, 2013, s. 58).

Şu hâlde sosyal formların zorunlu önceden mevcudiyeti, toplum/kişi bağlantısı tartışmasında genellikle başvurulandan kökten farklı bir sosyal etkinlik anlayışına işaret eder. Bu, erişilebildiği aletlerle materyali işleyerek bir ürün şekline sokan, iş başındaki bir heykeltıraşa paradigmasını bulmuş, özünde Aristotelesçi bir anlayıştır: dönüşümsel sosyal etkinlik

modeli. Bu hem gidimli hem de gidimli olmayan pratiklere; hem bilime hem de politikaya; ve aynı şekilde hem teknolojiye hem de iktisada uygulanır. Böylelikle bilimde yeni teorilerin inşasında kullanılan ham maddeler; tesis edilmiş sonuçları ve nerdeyse unutulmuş fikirleri, mevcut paradigmlar ve modeller stokunu, araştırma yöntem ve tekniklerini içerir: Öyle ki bilimsel yenilikçi, geçmişe bakarak çalışan bir tür bilişsel bilgi erbabı olarak kendini gösterir. Şu hâlde Aristotelesçi terimleri kullanırsak, her tür üretici etkinlik sürecinde, bir etkin nedenin yanı sıra bir maddi etken de zorunludur. Ve Marx'ı izleyerek, sosyal etkinliğin, bu maddi etkenler üzerinde (ve onlar vasıtasıyla), onların dönüştürülmesini de gerektirecek şekilde çalışmak anlamına gelen üretimden ibaret olduğu analitik anlamda söylenebilir. Şu hâlde Durkheim'ı izleyerek toplumu insan eyleminin maddi etkenlerini sağlayan şey olarak görüyorsak ve Weber'ı izleyerek de bunu şeyleştirmeyi reddediyorsak, bu durumda hem toplumun hem de insan praksisinin ikili bir karaktere sahip olması gerektiğini görmek kolaydır. Toplum, insan failliğinin hem daimî koşulu (maddî etken) hem de sürekli yeniden üretilen neticesidir. Ve praksis de, hem çalışma yani bilinçli üretim hem de üretim koşullarının (genelde bilinçsiz) yeniden üretimi, yani toplumdur. İlkine yapının ikiliği olarak, diğerine de praksisin ikiliği olarak atıfta bulunulabilir (Bhaskar, 2013, s. 58-59).

Toplum ne pozitivist anlayışın ifade ettiği gibi verili bir fenomendir ne de anti-pozitivist anlayışın ifade ettiği gibi birey merkezlidir. Toplum, maddi etkenler üzerinde insanların yeniden ürettiği bir şeydir. Örneğin gramer kuralları, tıpkı doğal yapılar gibi, gerçekleştirileceğimiz konuşma edimlerine sınırlar koyarlar; gelgelelim yapıp ettiklerimizi belirlemezler.

Toplumsal Sistemlerin Özellikleri

Eğer sosyal etkinlik analitik olarak üretimden, yani verili nesneler üzerinde çalışmaktan ve onları dönüştürmekten ibaretse ve eğer bu türden bir çalışma doğal olayların bir benzerini teşkil ediyorsa, o hâlde bunu doğuran mekanizmalara dair bir analojiye ihtiyacımız var demektir. Eğer sosyal yapılar uygun mekanizma analojisini oluşturuyorsa, o hâlde derhal önemli bir ayrımı göstermek gerekir; zira bunlar, doğal mekanizmalardan farklı olarak yalnızca yönettikleri etkinlikler sayesinde var olurlar ve empirik bakımdan bu etkinliklerden bağımsız olarak tespit edilemezler. Bundan dolayı, bunların bizzat sosyal ürünler olmaları gerekir. Dolayısıyla sosyal etkinlikleri içerisindeki kişiler, ikili bir işlev görmek durumundadırlar: Onlar, sadece sosyal ürünleri oluşturmak değil ama aynı zamanda bu yapıp etmelerinin koşullarını da oluşturmak, yani mevcut üretim etkinliklerini yöneten yapıları yeniden üretmek (ya da şu veya bu ölçüde dönüştürmek) zorundadırlar. Çünkü sosyal yapılar da bizzat birer sosyal üründür; bunlar, dönüşümün bizzat olası nesneleridir ve dolayısıyla ancak görece anlamda istikrarlı olabilirler. Dahası sosyal etkinliklerin farklılaşması ve gelişimi (sırasıyla 'işbölümü' ve 'genişlemiş yeniden-üretim' şekliyle), bunların karşılıklı bağımlı olduklarını gösterir; bu yüzden sosyal yapılar ancak görece anlamda özerk olabilirler. Dolayısıyla

toplum, bu türden görece bağımsız ve görece istikrarlı doğurgan yapıların eklemellenmiş bir toplamı olarak; yani hem bileşenlerinin hem de içerdği karşılıklı ilişkilerin değişime tabi olduğu karmaşık bir bütünlük olarak kavranabilir. Şu hâlde sosyal yapılar, madem ki sadece yönettikleri etkinlikler sayesinde var olurlar, o zaman faillerin kendi etkinlikleri içerisinde yaptıkları şeylere dair geliştirdikleri anlayışlardan, yani bu etkinliklere yönelik geliştirilmiş teorilerden bağımsız var olamazlar. Çünkü bu türden teoriler de bizzat birer sosyal üründür; bunlar da dönüşümün bizzat olası nesneleridir ve dolayısıyla ancak görece anlamda istikrarlı (ve özerk) olabilirler. Son olarak; sosyal yapılar bizzat sosyal ürünler oldukları için sosyal etkinliğe sosyal bir açıklama vermek gerekir, yani bunlar sosyal olmayan parametrelere atıfla açıklanamazlar (bu sosyal olmayan parametreler, sosyal etkinliğin olası biçimlerine sınırlar koyabilecekse de) (Bhaskar, 2013, s. 62-63).

Olanaklı bir natüralizmin bazı ontolojik sınırları (aşağıda savunulan) toplum sui generis (nevi şahsına münhasır bir biçimde) reeldir varsayımına dayanarak bu belirivermiş sosyal niteliklerden derhâl türetilir:

1. Sosyal yapılar, doğal yapılardan farklı olarak, yönettikleri etkinliklerden bağımsız var değildirlir.
2. Sosyal yapılar, doğal yapılardan farklı olarak, faillerin kendi etkinlikleri içerisinde yaptıkları şeylere dair geliştirdikleri anlayışlardan bağımsız var değildirlir.
3. Sosyal yapılar, doğal yapılardan farklı olarak, ancak görece anlamda istikrarlı olabilirler (zira üzerine temellendikleri eğilimler, uzam-zaman değişmezliğindeki anlamıyla evrensel olmayabilir) (Bhaskar, 2015, s. 129).

Tüm bunlar, doğa bilimindeki ve sosyal bilimlerdeki olası bilgi nesnelerinin gerçek farklılıklarına işaret eder. (Sosyal yapıların içsel karmaşıklığı ve karşılıklı bağımlılığı, doğal yapılarla zorunlu bir farklılığa işaret etmez.) Elbette ki bunlar bağıntısız değildir, her ne kadar şu tür sonuçlar çıkarmak sakıncalı olsa da “Toplum ancak insan etkinliği sayesinde var olur. İnsan etkinliği bilinçlidir. O hâlde bilinç değişmeye yol açar.” Zira (a) sosyal değişimler bilinçli ve niyetlenilmiş olmak zorunda değildir ve (b) eğer bilincin sosyal koşulları bulunmaktaysa, bu durumda bilinçteki değişimler ilkece sosyal olarak açıklanabilir. Şu hâlde toplum, doğal olanlardan farklı olarak ancak (en azından bir kısmı için) uygulandıkları müddetçe var olan eğilim ve güçlerin eklemellenmiş bir birleşimidir; bu eğilim ve güçler, son oturumda, insanların yönelimsel etkinlikleri vasıtasıyla işler duruma geçerler ve zorunlu olarak uzam-zaman değişmezliğine sahip değildirlir (Bhaskar, 2013, s. 63-64).

Dönüşümlü sosyal etkinlik modeli; sosyal hayatın başka alanlarında işleyen doğurgan bileşimlerin (gramer kuralları gibi) maddî nesnelerden ayrı olarak (ya da daha doğrusu, maddî nesnelere ek olarak) sosyal nesneler olmaları ve salt ‘anankastik’ kurallardan (ki sadece doğal yasaların işleyişi bunlara bağlıdır) farklı olarak sosyal kurallardan mürekkep olmaları, esas itibarıyla bu türden nesneleri ve kuralları nedensel olarak önvarsayan ya da gerektiren

insanlar arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin doğayla (ve bu türden ilişkilerin ürünleri ve işlevleriyle) ilişkisine dayanır ve işin aslı, bir anlamda tamamen tüm bu ilişkilerden ibarettir (Bhaskar, 2015, s. 135). Bunun neden böyle olması gerektiğini görmek zor değildir. Zira önceki argümandan sosyal yapıların (a) insan failliği tarafından sürekli yeniden üretildiği (ya da dönüştürüldüğü) ve (b) sadece insan failliği sayesinde var oldukları ve onun aracılığıyla uygulandıkları (velhâsıl, sosyal yapıların aktif ‘görevliler’i icap ettirdiği) sonucu çıkar. Bu vasıflar bir araya getirildiğinde açıkça görülecektir ki, kavramları dolayımlayacak, praksisin ikiliğindeki her iki veçheyi de kapsayacak, tabir caizse sosyal yapıda bulunan ve aktif öz-nelerin o yapıyı yeniden üretmek için üzerinden atlamaları gereken ‘delikler’i gösterecek bir sisteme; yani insan failliği ile sosyal yapılar arasındaki ‘temas noktası’na işaret eden bir kavramlar sistemine ihtiyacımız vardır. Eylemi yapıyla irtibatlandıran böylesi bir noktanın hem varlığını sürdürmesi hem de içine bireylerin yerleşmesi gerekir. Açıktır ki ihtiyaç duyduğumuz dolayımıcı sistem, bireyler tarafından işgal edilen (doldurulan, varsayılan, temsil edilen vs.) konumlara (yerlere, işlevlere, kurallara, ödev ve vazifelere, haklara, vs.) ve bireylerin bu konumları işgal ettikleri için giriştikleri (ya da tam tersi) pratiklere (etkinliklere vs.) dair bir sistemdir. Bu dolayımlayıcı sistemi, konum-pratik sistemi olarak adlandırıyoruz. Şu hâlde böylesi konumlar ve pratikler eğer tam anlamıyla ayırt edilmek isteniyorsa, bu şekilde ancak ilişkisel olarak yaşama geçirilebilirler (Bhaskar, 2015, s. 136).

Sonuç olarak; herhangi bir somut sosyal açıklamadaki başlangıç koşulları, daima şu ya da bu sosyal ilişkiye atıf içermeli ya da zımnen bunu önvarsaymalıdır (başvurulan sosyal yapılar kendi başlarına en iyi şekilde kavranmış olsalar dahi). Ve iddiam odur ki; sosyoloji tefrik eden temel teorik ilgi, tikel sosyal formlar ve yapılar tarafından önvarsayılan görece istikrarlı ilişkilerin farklılaşma ve tabakalaşmasına, üretim ve yeniden üretimine, değişim ve dönüşümüne, sürekli yenilenme ve kesintisiz değişimine yöneliktir. Bu yüzden dönüşümsel model, sosyoloji açısından ilişkisel bir ilgiye işaret eder. Ve bu ilgi aracılığıyla sosyolojiyi her ne kadar mantıken bu modeli gerektirseler de, (dilbilim, iktisat vs. gibi) diğer sosyal bilimlerden ayırt edecek bir yol önermiş olur (Bhaskar, 2015, s. 145).

Sonuç

Sosyal bilimlerle ilgili felsefi tartışmalara hâkim olan soru ‘Toplum, ne ölçüde doğayla aynı biçimde incelenebilir?’ sorusudur. Bu soruya pozitivist kanat doğa biliminin yönteminin toplumu açıklamada yeterli olacağını salık verirken, anti-pozitivist kanat ise doğa ile toplumun bambaşka şeyler olduğunu salık vermiştir. Bu dikotomi sosyal bilimlere epeyce meşgul etmiştir. Bu dikotomiyi Bhaskar şu şekilde ifade ediyor:

Oluş tarzları kökten farklı olabilecekseler de ‘olmak’, insanî dünyada da doğal dünyada da aynı anlama gelir. Şu halde insan bilimleri, diğer herhangi bir bilim gibi, geçersiz nesneleri de ele alır. Ancak bu tür nesnelerin kategorisel özellikleri farklıdır. Ve bu

farklılıkların en önemlisi de, bizzat kendilerinin, açıklamaya çalıştıkları şeyin bir veçhesi ve onun içinde bir nedensel fail olmalarıdır. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak hayati önemdedir. Zira pozitivizmin karakteristik hatası karşılıklı bağımlılığı görmezden gelmesi (ya da hafifsemesi) ise, hermeneutiğin karakteristik hatası da geçişsizliği ortadan kaldırmasıdır... (Bhaskar, 2013, s. 74-75).

1970'lerde temelleri atılmaya başlanan 'Eleştirel Realizm' ise bu dikotomiye aşma yolunda önemli adımlar atmıştır. Pozitivizm'in dünyayı verili, yassı, tekdüze görmesinin problemlerini aşmak ve anti-pozitivizmin dünyayı perspektiflerin karmaşasına, yöntemsizliğine bırakmamak adına ikisi arasındaki ilişkiselliğe vurgu yapmıştır. Gerçekliği 'geçişli' ve 'geçişsiz' boyutlardan okumasıyla toplum modelinin temellerini kurmuştur. Birey ve yapı arasındaki gidimli sürece atıflarıyla açıklamayı başarmıştır. Toplum, deneyimde verili değildir; aksine deneyim tarafından önvarsayıdır. Nitekim bu, kesinlikle onun bizim için bir bilgi nesnesi olmasını mümkün kılan özgün ontolojik statüsüne, yani transandantal anlamda reel karakterine işaret eder. Bu tür bilgi doğan değilse de hâlâ bilimseldir. Dönüşümsel model, sosyal etkinliklerin tarihsel, karşılıklı bağımlı ve karşılıklı bağlantılı olduklarını anlatır. Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki yasa benzeri ifadeler, tipik bir biçimde sadece tek bir sosyal yapı düzleminde işleyen, tarihsel bakımdan sınırlı eğilimleri belirtecektir. Bunlar sosyal yapının yalnızca görece özerk bir bileşeni açısından tanımlandıkları için ve daima açık olan sistemlerde işlediklerinden dolayı belki asla tezahür etmeyecek olan ama tam da sosyal hayatın farklı formlarının gerçek üreticileri oldukları için bu formların anlaşılmasında (ve değiştirilmesinde) yine de temel olan (kapitalist girişimlerde kar oranlarının eşitlenmesi gibi) eğilimlere işaret eder. Toplum; birbirinden ayrılabilir olan ve ardışıklıklardan oluşmuş bir kütle değildir. Diğer yandan, fizyolojik durumlarımıza ilâttirdiğimiz kavramlardan teşkil olmuş bir şey de değildir. Daha ziyade toplum, karmaşık ve nedensel bakımdan etkili bir bütündür; pratikte sürekli dönüştürülmekte olan bir bütünlüktür. Bir inceleme nesnesi olarak, dolaysızca verili bir dünyayı gösteren ya da öznel deneyimlerimiz tarafından yeniden inşa edilmiş bir şey de değildir (Bhaskar, 2013, s. 82).

Eleştirel Realizm; iki uç noktada konumların pozitivizm ve anti-pozitivizm anlayışlarını belli noktalarda birleştiren, belli noktalarda aşan bir sosyal teori olarak görülebilir. İlişkiselliği vurgulamasıyla tek biçimlilikten kurtulan ve görünmez yapıları ortaya çıkarmayı hedefleyen bir anlayışa sahiptir. Bu özelliğiyle sosyal bilim ile doğa(l) bilimi birbirinden ayırabilmektedir. Sosyal bilimler kendi araştırma alanlarının parçası olması, prensipte kullandıkları açıklayıcı teorilerin kavramları ve yasaları açısından açıklamaya elverişli olmasıyla doğa(l) bilimlerden ayrılır (Bhaskar, 2015, s. 136). Son dönemdeki gelişmeler göz önüne alındığında ilişkiselliğe yapılacak vurgunun birey-yapı arasındaki bağıntıları ortaya çıkaracak ve bu yöne politikalar geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Tekdüze ve yassı veya perspektiflerin şenliğinden, bu ikisi arasındaki ilişkinin vurgulandığı bir dünyaya geçişin imkânını sağlamaktadır.

Kaynakça

- Bhaskar, R. (2013). *Naturalizmin Olanaklılığı*. V. S. Öğütle. (Çev.). Ankara: Pratika.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak*. B. S. Aydaş. (Çev.). Ankara: Notabene.
- Türk, D. (2012). Eleştirel Gerçekçilik Üzerine. *SBF Dergisi*, 3(67), 189-217.
- Sayer, A. (1992). *Method in Social Science*. London: Hutchinson.
- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, 24(6), 3-32.

Millet Kavramı Üzerinden 1960 Sonrası İslamcılığın, Milliyetçilik ve Muhafazakârlıkla Olan Ayırışmasını Okumak

Emrin Çebi*

Öz: II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya düzeninin oluşturduğu şartlar gereği demokratikleşmeye giden Türkiye’de bu durum dinî alana da yansımış, cüzi bir rahatlama olsa da girişilen bu süreçte dinî alana müdahaleye farklı boyutlarda devam edilmiştir. 1960 ihtilaliyle beraber dinin konumuna dair başka bir dönüşüm yaşanmış, bu dönüşümün tesiri günümüze kadar farklı boyutlarda ulaşmış olmakla birlikte Türkiye toplumuna, siyasetine, dış ilişkilerine etkisi yeterince anlaşılamamış, boyutları resmedilememiştir. Bu ucu bucağı resmedilememiş etkisiyle birlikte 1960 darbesi sonrasındaki siyasi gelişmelerin yanında belki daha da ötesindeki sosyal gelişmeler, Türkiye’deki İslamcılığın yeni bir boyut kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Bu süreçte görece serbestlik ortamında yeni dindar kesimin düşünce ihtiyacını gidermek üzere özellikle Mısır ve Pakistan’daki önemli İslamcı düşünürlerin eserleri yoğun olarak Türkçe’ye kazandırılmaya başlanmıştır. Bu tezin amacı 1960 sonlarıyla Türkiye’ye ulaşan tercüme eserlerle muhafazakâr camiadaki Milliyetçi-İslamcı-Muhafazakâr düşünsel farklılık -ya da kırılmanın- literatüre nasıl yansıdığını İslamcı dergilerde konu edinilen millet kavramı üzerinden okumaktır. Bu çalışmada ele alınacak kavram, İlmi Etütler Derneği (İLEM)’nin 2014 yılında tamamladığı 1960-1980 arası İslamcı Dergiler Projesi kapsamındaki dönemin önde gelen yayınlarında yer verilen tanımlamalar ve tartışmalar üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, İslamcı Dergiler, Millet, Ümmet, Din

Giriş

Türkiye’de İslami camiada 1960 sonrası meydana gelen ve bugünlere kadar farklı boyutlarda seyreden fikrî ayrışmalara ve hareket metot farklılıklarına tercümelerin etkisinin boyutlarını ölçmek; dönemin sosyal, tarihsel, siyasal ve uluslararası hareketliliklerinde katkısının olduğu bir süreç olmasıyla oldukça çetrefilli fakat anlaşılması gereken bir durumdur. Bununla birlikte şiddet içerikli İslami oluşum ya da hareketlerin çok yoğun tartışıldığı günümüzde, tercümelerin buna katkısı sıklıkla dile getirilmekte ve bu duruma etkisi olan farklı ve girift

* İstanbul Şehir Üniversitesi, Modern Türkiye Çalışmaları Bölümü, Yüksek Lisans Programı, emrincebi@gmail.com

birçok unsurun etkisi ise gölgelenmektedir. Türkiye özelinde özellikle 1960 sonrasındaki bu hareketlenmeye ve fikrî farklılaşmalara, tercümeler yanında iç-dış gelişmeler ve belki daha da önemlisi Cumhuriyete geçişle dondurulmuş olan Osmanlı son dönemlerinde farklı kulvardaki fikirlerin yeniden canlanması etkili olmuştur. Buradaki husus, bir hafıza kaybı yaşamış olan Türk İslamcılığının 1960 sonrası bu hafızayı yeniden keşfidir. Bu keşifte ise Pakistan ve Mısır gibi diğer İslam coğrafyasından düşünür ya da alimlerin kitaplarının çevirileri bir katalizör görevi görmüş, fakat aynı zamanda İslamcıları Türkçülük/Milliyetçilik ve Muhafazakârlardan ayırmasına iten bir süreç de sebep olmuşlardır. Başta millet ve milliyetçilik gibi kavramlar yanında ümmet, cihat, şeriat, din, hakimiyet, hilafet, tevhid, anayasa, dar'ul-İslam, dar'ul-harb, ideoloji, tağut, biat, hicret, şirk, ilah, Rab, mustazaf, müstekbir gibi kavramlar yanında İslam devleti, İslami hükümet, İslam nizamı gibi kavramlar, 'halkı Müslüman ülkeler' gibi yeni kullanımlar geliştirilmiştir. Fikrî tartışmaların oldukça yoğun olduğu bu dönemlerde zikredilen kavramlardan bir çoğu yeniden tanımlanmış ve yeni bir içerikle sunulmuştur. Bu kavramlardan en önemlisi olan "millet" tanımı ise en önemli "cephe kavram" olarak bu çalışma çerçevesinde ele alınacaktır.

Tercümeler Sonrası Dönemde İslamcılığın Milliyetçi ve Muhafazakâr Düşünceden Ayırışığı Hususlara Kısa Bakış

Düşüncede Ayırışma

1960'lar sonrası Türkiye siyaseti ve uluslararası ortam oldukça hareketli yıllara sahne olmuştur. Bu yıllarda İslamcı camiadaki ayrışmalar ise Türk İslamcılığının yeni bir dönüm noktası olarak bugünlere kadar taşınmış tartışmaları doğurmuştur.

Türkiye'de bu yıllarda keskinleşen Müslüman camia arasındaki dağılmaların ana eksenini oluşturan İslamcı-Milliyetçi-Muhafazakâr ayrışmanın aslında Osmanlı'ya kadar giden bir geçmişi vardır. Osmanlı son döneminde vuku bulmuş üç tarz-ı siyaset; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük birbirinden farklı içeriklerde fakat devleti kurtarma ortak hedefi çerçevesinde gelişmiştir. Hatta Türkçülükle daraltılan milliyetçilik, ilk dönem İslamcıları tarafından eleştirilmiştir (Kara, 2011, s. 9-10). Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ise din ulus-devlet sürecinde modern Türkiye'de Osmanlı dönemindeki devletin bir parçası olmaktan ziyade devlet tarafından dışlanmış, böylece devlet-din karşı karşıtlığı devlet ve halk arasındaki mesafeyi açmıştır (Olgun, 2016).

Bunun yanında bir taraftan baskı altında tutulan Müslümanlık, Türkiye'de ulus kimliğinin önemli yapı taşı olması hasebiyle devletin kendini meşrulaştırma aracı olarak başvurulurken, aynı strateji doğrultusunda 1960 ortalarına kadar komünizm tehlikesine karşı toplumun desteğini almada da aynı işlevi görmüştür (Türkmen, 2000a).

Siyasi alanda 1960 darbesi ortam Türkiye'de sosyalizmin yükselişine izin verirken "bütün milliyetçi şemsiyesi altında yer alan fraksiyonlar"ı büyük bir baskı altına almıştır (Kazdal,

1997, s. 19). CHP'nin ortanın solu olarak konumlanmasıyla Adalet Partisi de kendini sağ cephede konumlandırmıştır. Adalet Partisi yanında Milliyetçi-Muhafazakâr-İslamcılar da sağda birleşerek komünizm karşıtlığı ittifakları (Bora, 2013, s. 516-517) bu süreçle de devam eder ve siyaset seviyesindeki bu ittifak toplumsal boyutta da karşılık bulur.

Komünizm karşısında “sağ” olarak anılan bu farklı meyil ve düşüncelerin ittifakı Cumhuriyet Türkiye'sindeki kökeni ihtilalden çok daha önceye gitmektedir. Anti-komünizm II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de rejimin sahiplendiği bir tavır olmuş, böylece devletin yanında toparlanmak zorunda kalan bu kesim devletle olan hoşnutsuzluğu ortak düşman tehlikesine karşı bir müddet askıya almıştır (Bora, 2013).¹ 1960'lara kadar böylece komünizm tehdidi siyasî merkezi ve İslamcı-Muhafazakâr-Milliyetçi kesimi ortak bir noktada buluşturmış ve bu oluşumları siyasî merkeze yakınlaştırmıştır (Kara, 2011, s. 9-10). Böylece “Sağ”, komünizm karşıtlığında birleşen tüm kesim ve fikirlerin bir aradalığı olmuştur (Yeşil, 2011).

Yine cumhuriyetin ilk yıllarında dinin tek parti rejimi tarafından dışlanması milliyetçiliği zedeleyen bir durum olarak ele alınmış ve tartışmalar dinin millî kimliğin önemli bir unsuru olması üzerinden yapılmıştır. 1940'lar ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan İslamcı düşünce –özellikle Necip Fazıl'ın etkisiyle– kendini milliyetçilik üzerinden ifade etmiş, Türk ve Müslüman birlikteliğini vurgulamış, ikisinin birbirinden ayrılamayacağı savunulmuştur. Böylece İslamcılık 1950'lere kadar milliyetçi-mukaddesatçı öğelerle canlı tutulmuştur (Bora, 2013, s. 520).

1950'ler ile başlayan demokratik açılımlar ve 1960 darbesi sonrası Mısır ve Pakistan coğrafyasından “Siyasal İslam” olarak değerlendirilen düşüncelerin tercümelerinin Türkiye'ye ulaşması yerli düşünürleri de etkilemiş ve en önemlisi de İslamcılığın siyasî arenaya atılımına zemin hazırlamıştır (Büyükkara, 2016, s. 35).

Bu süreçte yeni bir ses olarak din üzerinden yapılan pragmatik siyasetlere itirazlar özellikle 1960'larla birlikte yükselmeye başlamış, İslâmî camia yeni tartışmalara sahne olmuştur. Bu yeni kitle dinin devlet tarafından kullanılmasına karşı duruşunu “sağ” içerisinde ayrılmak yönelimiyle göstermiştir.

Sağcılığın statükocu ve devletçi anlayışının yeni dönemle çatışmasıyla “sağcılığın İslamlaştırılma çabası” sonuç vermemiş ve ayrışmalar başlamış ve sağcılık içerisindeki milliyetçilik ırkçılığa bürünen bir dönemece girmiştir (Kuşçu, 1993, s. 39).

1960'ların sağ-sol mücadele ortamında yeni İslamcılar bu kutuplaşmadan ayrı olarak bir çıkış yapması ve ayrıca kendilerini geleneksel muhafazakâr ve milliyetçilerden ayırma sürecini aşağıdaki satırlardan okumak mümkündür;

1960 Darbesi ve müteakip Anayasa'dan sonra materyalistlerin bir takım atakları oldu. Bu ataklar milliyetçileri köşeye sıkıştırdı. Çünkü milliyetçilik sadece bir duygu idi. Duygu ile de o zaman popüler olan “sosyal adalet” sloganına karşı koymak mümkün değildi. Milliyetçiler üç-dört sene bir şok içerisinde yaşadılar. Milliyetçilerin bünyesinde

her türlü fraksiyon bulunuyordu. İslamcılar da bu bünye içinde bulunuyorlardı. O zamanın ölçülerine göre İslamcılar, tasavvufa bağlı bir İslam anlayışı savunuyordu. Ama bu anlayış aynı zamanda milliyetçi-mukaddesatçı bir yapı içerisinde kendisini hissettiriyordu. Bu anlayışlarıyla da sosyal konularda herhangi bir teklif getirecek konumda değillerdi. O devrin insanları hamasi bir takım söylemlerin sahipleriydiler. Bu bakımdan edebiyatın desteğinde tasavvuf anlayışını savunuyorlardı. Bunun yanında tarihi nostalji gündemde tutuluyor ve savunuluyordu (Kazdal, 1993, s. 45).

Bu yeni kitlenin en önemli karakteristiği ise 1960'larla birlikte Osmanlı son dönemlerine şahit olmuş bir muhafazakâr kitlenin yerine seküler düzende doğan yeni bir nesil olmalarıdır. Modern ulus devlet içinde doğan ve üniversitelerde, devlet okullarında ve bilumum kamusal alanda yer almaya başlayan bu kitle, aynı zamanda da İslami duruşlarıyla devlet mekânı arasında bir dilemma içine de girmişlerdir. Aynı zamanda önceki nesillerden fikrî olarak farklılaşmaya, "ulemaların kontrolünden çıkmış" gelenekten kopmaya başlamıştır. Bu kopmayı büyük oranda destekleyen durum ise bu yıllara kadar devletin seküler eğitim kurumlarından sakınan dindar camianın çocuklarını, İmam Hatip Liseleri, İslam enstitüleri ya da ilahiyat fakültelerine kendi rızalarıyla göndermeleri sürecidir (Öz, 2010, s. 239).

Bu muhafazakâr-gelenekçi kesim yeni düşüncelerle donatılmış İslamcılarca, "milliyetçi-mukaddesatçı-mistik bir zihniyet" olarak tarif edilir. Bu görüşe göre "bu tarihe kadar din, tarihî ve kültürel bir miras olarak hayata yön veren yerine edilgen ve kitlelerin istenilen yöne çekilmesinde başvurulmuş bir aygıt" olarak atıl bırakılmış, ulus devlet ideolojisinin oluşmasıyla din, bu ideolojik çerçeveyi oluşturan milliyetçiliğin bir parçası hâline gelmiştir. Kültürel bir unsur olarak yorumlanan dinin esas işlevini -yani hayatı baştan aşağı tanzim etmesi- kaybetmesi ise "yüzyılların mirası hâline gelen statik bir düşünce yapısı"na dönüşmesi ve "vahiy yerine şahısların yorumlarının kaideler hâline geldiği bir mukaddesatçı, mistik ve gelenekçi kimlik" hâline gelmesiyle olmuştur (Kuşçu, 1993, s. 39).

Aslında tercümelere kadar gelen süreçte Türkiye'de muhafazakâr ve mukaddesatçı olarak anılan kitlenin önemli bir kesimince dinî yaşayışla ilgili ciddi bir mücadele verilmiş, bu mücadelede ise devletin ve toplumun ıslahıyla yeniden İslam'ın merkezî konumunun sağlanması hedeflenmiştir. Hatta sonrasında reddedilen bu mukaddesatçı ve muhafazakâr düşüncenin yeni İslamcı kitlenin bir zamanlar yetişmesinde büyük destekleri olmuş, onlara türlü zorluklar içerisinde din düşüncesini aktarmaya çalışmıştır.

Dönemin önemli isimlerden Mehmet Said Çekmegil, Cumhuriyet Türkiye'sindeki çabaları ise aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Yer yer aksayan, doyurur bulunmayan bu gayretler, bazı yanlışlarına rağmen, Türkiye'de Müslümanların şuurlanmasına pek çok katkıları olmuştur. Mesela 1950'lerde kurularak yurdun pek çok yerinde şubeler açan Büyük Doğu Cemiyeti, ki biz de onun kurucularındanız. O zamanlar genç heyecanlarla arka arkaya yayınladığımız "Ruhla İnkılap", "İnsanoğlu Kendini Arıyor", "Bir Nur Doğacak" adlı kitaplarımız gibi neşriyatımızla, karınca kaderince, bu doğruluşlara katkıda bulunuyorduk (1992, s. 11).

“Fetret devri” olarak anılan süreçte dünyada ve özellikle de İslam dünyasındaki gelişmelere yetişmek telaşesiyle yoğunlaştığı tercümelerle, Cumhuriyet öncesi Türkiye’si ve Cumhuriyet Türkiye’si İslamcılarının birikimleri, söylemleri, yazdıkları göz ardı edilmeye ve birçoğuyla mesafe artmaya başlamıştır.

Kopmalar ve ayrışma süreci, daha çok 1970’lerin sonuna doğru netleşmiştir. Çoğu görüşe göre tercümelerin sebebiyet verdiği İslamcı-Milliyetçi-Muhafazakâr şeklindeki ayrışma, aslında birbirlerinin bu özelliklerinin farkında olarak birlikte hareket eden topluluğun belli bir süreçten sonra çözülmesi olmuştur. 1960 ihtilali sonrası ortamda başlayan ve 1980’lere doğru iyice kemikleşen İslamcı-Muhafazakâr-Milliyetçi ayrışmaya sebep olan unsurların tercüme eserler kaynaklı olması iddiaları yanında bunun geçmişten gelen ve bir müddetliğine dondurulmuş bir durum olduğu da bir gerçektir (Işık, 2017).

Tercümelerden çok daha önce Osmanlı son dönemindeki İslamcıların kaynaklara dönüş ve geleneksel İslamcılığa yönelik tutum ve eleştirileri bir nevi 1960’larla tekrar harlanmıştır. Örneğin o dönem büyük yankılar uyandıran Malatya Müftüsü İsmail Hatip Erzen’in “hurafeci din anlayışı” olarak ifade edilen bazı gelenekselleşmiş uygulamalara karşı sert eleştiri ve söylemleri 1960’lardan önce başlamış ve “Kur’an ve tevhid’e dönüşü” söylemini güçlü bir şekilde dillendirmiştir (Öz, 2010, s. 144).

Malatya Ekolü olarak bilinen ve etkisi geniş bir alana yayılmış olan oluşumun alt yapısını oluşturan Malatya Müftüsü İsmail Hatip Erzenli’nin geleneksel İslami düşünceler ve yapılarla ilgili eleştiri ve söylemleri ve buna paralel bölgedeki etkisi, tercümelerden çok öncesine dayanmaktadır. Kendisinin özellikle tarikatlarda “batıl ve hurafeler” olarak nitelendirdiği uygulamalara yönelik sert eleştirileri geleneksel kesimden oldukça tepki toplamıştır (Çekmegil, 1992, s. 11).

Peki tüm bu geçmiş birikime ve benzerliğe rağmen tercümeleri cazip kılan nedir? 1960’ların ortasına doğru Hilal Yayınevi’nde yönetici olarak çalışan Nihat Armağan “İslam’ı daha kolay ve doğru bir biçimde anlatan bu ıslahatçı âlimlerin görüşleri”nin kendilerini oldukça etki altında bıraktığı ve “İslami düşüncenin oldukça bulanık bir duruma getirildiği” Türkiye’de dinin özüne dönüşü yönlendirdiği ve o güne kadar sahip olunan bilgiyi sistematize etmeye yardımcı olduğunu ifade etmektedir (*Haksöz/31*, 1993, s. 43).

Tercümelerle birlikte Türkiye İslamcılarının gündemine “İslam Devleti” ana temasını besleyen konular üzerinden yeni kavramlar gelmiştir. Kur’an Anayasası, İslam Anayasası, İslam Nizamı gibi kavramlar yanında yeniden tanımlanan kavramlar daha önce milliyetçilik-mukaddesatçılıkla bütünleşmiş olan ve hatta sağcılığın bir unsuru olarak görülen İslam’ın bu düşüncelerden ayrışması süreci olarak yorumlanmıştır (Kuşçu, 1993, s. 39).

Ali Bulaç bir yazısında “sağcı muhafazakâr” kitleyi sınıflandırarak tanımlar. “1960 Sonrası İslami Hareket” başlıklı yazı dizisinde Cumhuriyet Türkiye’sindeki üç ayrı İslamcı akımı nasıl tanımladığı açısından bu tespitleri çok önemlidir.

1. "Anadolu'nun kültürel değerlerine, 'Türk milleti' tezine inanmış milliyetçi, kavmiyetçi, ruhçu, maneviyatçı, ve nisbeten Osmanlıcı akım" 2. "Edebiyat geleneği içinde, büyük doğu hasretleriyle dolup taşan Müslümanları inançlarını soyut kalıplara sığdırmaya koyulmuş, güzel söz, çarpıcı cümle tutkunu ve özde 'Türk'ün ruh köküne bağlı' bir milliyetçi kavmiyetçi akım." 3. "Kur'an'la daha yakın bağlantısı olan, evreni, insanı bilimsel deneysel verilerle gündeme getiren ve İslam'ın haklılığını savunan, samimi ama aynı ölçüde batıya da yatkın, heyecanlı ve diri bir akım". Bu üç akımda Demokrat Parti'nin İslamizasyon politikalarının tuzağına düşerek emperyalizme yaklaşmışlardır. Hicret IV/2. (aktaran Türkmen, 2000b).

Böylece 1970'li yıllarla birlikte ittifak olarak da yorumlanan İslamcı ve Milliyetçilerin birlikte-liği tercümelerin gelişile aynı dönemlerde çözülmeye başlamıştır (Işık, 2017).

Dünyada ortaya çıkan hadiselerle birlikte 1960'lı yıllarda Türkiye tercüme eserler üzerinden başka bir İslamcılıkla tanışıyor. Ağırlıklı olarak müslüman kardeşler tercüme ediliyor biraz da cemaat-i İslami tercüme ediliyor. 79 sonrasında da İran devrimi üzerinden yeni bir tercüme dalgası geliyor. Bu aşağı yukarı 20 yıl içerisinde olan birşey. Tarihi dönemeç olarak uzun bir dönemde değil. Bu tercüme hareketleriyle birlikte Türkiye'ye intikal eden yeni aktivist İslamcı damar tek partili yıllardan beri devam eden (biraz önce istiklal marşı dolayısıyla konuştuk) İslamcılıkla milliyetçilik arasındaki ilişkiyi değiştiriyor. Hatta burada kırıcı bir rol oynuyor diyebiliriz (Bayramoğlu, 2014). Bu tercüme hareketleriyle birlikte gelen İslamcılık anlayışı bütün Türkiye'deki İslamcılık anlayışını temsil etmez. Ama kuvvetli bir İslamcılık damarıdır. Canlı bir İslamcılık damarıdır. Ve bu damar ana hatları itibarıyla milliyetçilik karşıtıdır. Milliyetçilik karşıtı olduğu zaman kendisinden önceki İslamcı damarla irtibatları zayıflıyor. Bunu isterseniz 1924 öncesi için söyleyin diyelim ki Akif ile ilgili söyleyin. İsterseniz diyelim ki Nurettin Topçu Necip Fazıl Sezai Karakoç çizgisi üzerinden kurulan düşünceyle alakalı olarak söyleyin. Böyle bir kopuş yaşanıyor (Bayramoğlu, 2014).

Siyasi ve Sosyal Alana Yansıyan Ayrışmanın Bir Özeti

Bu çerçevede 1958'de Cumhuriyet Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesiyle kurulan CMKP'nin 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi olarak teşekkülü siyasi alanda sağın ilk dağılmasıdır. Bunu 20 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi takip etmiştir. Milli Nizam Partisi ilk defa "Türkiye'de dinî merkezli bir siyasi hareket" olarak ortaya çıkmış ve kendisini "sağ"dan ayırmıştır (Yeşil, 2011).

Nihayet Muhterem Necmeddin Erbakan MNP'ni kurdu. Hayırlı ve uğurlu olsun. Başarılı olması en büyük temennimizdir. Yanlız ve yalnız. Evet buraya bir nokta koymak lazımdır. Milliyetçi ve muhafazakâr adam türetip dışarıdan bu tipte insan mı ithal edeceğiz? Bizim camiamız bellidir. Çeşmeden akan miktarı, belli bir suyumuz var. Bu su bir yere akarsa neticeye ulaşılabilir. Ama bu suyu iki kısma ayırır kuvveti dağıtırsak neticeye varılabilir mi? Bugün Milliyetçi Hareket Partisi diye bir parti vardır. Milliyetçi cephenin bir kısmı buraya tutkundur. Ve bunların ayrılmasına imkan yoktur. Şu halde ne oldu? Kaynak ikiye bölündü . Ve bir netice alınmadı. Halbuki görüyoruz, her iki parti de aynı

gaye ve aynı yoldadır. Her ikisi de komünist düşmanı, Siyonist düşmanı, mason düşmanıdır. Her ikisi de millî ekonomi sistemine baş koymuşlardır. Öyleyse bu bölünme niye? Yazık çok acıdır. Aldığımız haberler bu birleşme hususunda Alpaslan Türkeş'in anlayış içerisinde olduğunu teyit etmektedir. Yolları ve idealleri aynı olan insanların ayrı partilerde toplanmaları üzücüdür. Bununla beraber biz ümidimizi yitirmiyoruz. Her halde bu iki parti birleşecektir. Memleketimizin durumu, realiteler birleşmek yoluna gidilmesini zaruri kılacaktır. Zira Türkiye'de kuvvetli bir sağ cephenin kurulması, birleşmek ve yumruğu bir noktaya vurmakla mümkündür (*Fedai*, 1970, s. 17).

Burada İslamcı ve milliyetçi bölünmesinin siyasi bölünmeyle çok daha somutlaşmış olması yanında hangisinin hangisini tetiklediği ise hayati fakat farklı bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte sağ siyasetteki sona eren birliktelik ise meydanlarda milliyetçi ve İslamcı ayrışmasını büyük ve bazen de acı boyutlarda netleştirmiştir.

Millî Görüş hareketinin oluşumu ve ülkücü düşünceden ayrılması "mücadele metodu"na farklı yaklaşımları üzerine olmuştur. İslamcılar komünizmle fikrî mücadeleyi savunurken ülkücüler şiddet içeren eylemlere başvurmayı seçmiş ve bu farklılıktan dolayı da kopma meydana gelmiştir (Bora, 2013, s. 521).

Bu ayrışmanın dönüm noktası olarak vuku bulan olay ise 1969 seçimleri sürecinde Bediüzzaman'ın hem talebesi hem de avukatı olan Bekir Berk ve Mustafa Polat'ın hazırladıkları bir broşür ve içeriğindeki söylemler olmuştur. "İslami Hareket ve Türkeş" başlıklı bu broşürde Türkeş, İhvan desteğiyle yönetime gelip onlara tamamen düşman bir tavır takınan Nasır'a benzetilmiştir. Broşürde "Bugün bazı safdilleri 'Türklük gurur ve şuuru, İslam ahlak ve fazileti' teranesiyle aldatan Türkeş'in aynı yolda yürümekte olduğu hiçbir tereddüde yer kalmayacak şekilde anlaşılmıştır" sözleriyle onun İslami Hareketle ilişkisinin olmadığı ifade ve ilan edilmiştir. Bu ayrışmanın şiddetli tesiri gençlik yapılanmalarında da hissedilmiştir. MTTB'nin 49. Genel kurulunda Burhaneddin Kayhan'ın genel başkanlığa seçilmesi esnasında meydana gelen olaylarda kullanılan kavramlar kitlelerin nerede nasıl ayrıldığı açısından önemli bir durumdur. Burhaneddin Kayhan taraftarlarınca başkanlık galibiyeti Çağaoğlu meydanında "Hak Yol İslam yazacağız" marşıyla kutlanırken, buna Türkeş taraftarlarınca "Bozkurt geliyor" sloganlarıyla saldırıya uğrayan grup "İslam geliyor" şeklinde bir yanıt vermiştir. Yine arbede sırasında "Müslüman Türkiye" sloganlarına "Milliyetçi Türkiye" şeklinde karşılık verilmiştir. Bu iki grubun birbiriyle karşı karşıya gelmesi şiddete kadar varan boyutlarda olmuş ve bunun sonucunda "en yaralayıcı kayıplar"dan biri ise 23 Şubat 1979 tarihinde Metin Yüksel'in katli olmuştur (Büyükkara, 2006, s. 138).

Kavram Tartışmaları

60 öncesi daha çok dergiler çerçevesinde etki yaratmış olan bu kavram tartışmalarını anlamak açısından öncesinde yayın hayatına başlamış İslamcı/Muhafazakâr/Mukaddesatçı dergilerin başvurduğu dili anlamak önemlidir. Genelde "ahlâk, ahlâk nizamı, dava, sorumluluk,

hizmet, hakikat, vicdan, iman, irade, tarih, milliyetçilik, sanat kültür, millî birlik, maneviyat, ruh, millî kültür, millî ahlak, millî terbiye, millî tarih, millî dava" gibi terimlerin yoğunluğu üzerine İsmail Kara'nın dönemin radikal laiklik politikalarının her an hedefi olmaktan ve yayınların durdurulmasından kaçınmak olduğu yorumu önemlidir. Böylelikle Cumhuriyet devri İslamcıları kendilerini milliyetçilik çerçevesinde ifade etme imkânını kullanmışlar, fakat aynı dönemde vuku bulan Türkçülükle farklılıklarını da (Kara, 2011, s. 9-10) bu kavramları tanımlarken ifade etmişlerdir.

1970'lerin sonuna doğru bazı İslamcı dergilerde belli kavramların yeniden tanımlanması ve bazı yeni kavramların kullanılmasında tercümelerin etkisi büyüktür. Bu kavramların birçoğu normalde İslami/dini literatürde mevcut olmakla birlikte bu dönem dergilerde yeniden yorumlanmıştır. Dildeki bu yeniden yorumlamayı Hamza Türkmen "ulusal tanım ve değerlerden arınmak" olarak değerlendirmektedir (Türkmen, 2000a).

Özellikle *Hilal* Dergisi'nde başlayan yoğun tercüme makaleler ve bunların daha sonra aynı isimdeki yayınevinden basılan kitaplarıyla Türkiye gündemine yeni bazı kavramların girmesi ni sağlar. "Daha önce milliyetçilik-mukaddesatçılıkla bütünleşmiş olan ve hatta sağcılığın bir unsuru olarak görülen İslam, bu kavramlardan ayırmaya başlamıştır. Önce sağ ve sağcı kavramlar yeniden tanımlanarak sağcılık İslam'ın bünyesine alınmaya çalışılır" (Kuşçu, 1993, s. 39).

Yeniden tanımlamalar, ya da yeni kavramlara başvurularda tercümelerin tamamen bir kaynak teşkil etmesinden ziyade bir katalizör görevi gördüğü şeklindeki bir yorum, özellikle bazı tartışmaların yoğunlaştığı "cephe" kavramların tercümeler öncesinde de tanımlanmasından dolayı yapılabilir. Millet kavramı ve milliyetçilik bu dönem İslamcı dergilerinde en çok tartışılan kavram iken, aslında çok daha öncesinde İslamcı ya da Muhafazakâr dergi olarak anılan ve ilk olarak 1939'da çıkmaya başlayan *Hareket* dergisinde, aynı zamanda 1943'te çıkmaya başlayan *Büyük Doğu*'da sıklıkla ele alınmıştır.

Dönemin içerik ve söylemleri açısından en önemli ilk "radikal" süreli yayını olan *Şûra* haftalık gazetesinde, bu kavramlara dair Fatih Selim müstear adıyla Ali Ünal tarafından yeni kavramlara dair çalışmalar yapılmıştır. Ali Ünal sonrasında *Hicret* dergisinde "kavramlar" yerine "İslâmî İstilahlar" adındaki köşesinde "cahiliyye, tevhid, şirk, rab, fesad, salah, tağut, tuğyan, maruf, münker, fitne, zulüm, şehit, daru'l-harp, daru'l-İslam, irtidat, vatan, millet, din müztezaf, müstekbir, ümmet, vatan, kavim, kavmiyetçilik, milliyetçilik, devlet, ifsad, salah, fesad" gibi kavramları ele almıştır (Türkmen, 2000b). "İslami istilahlar" *Tevhid* gazetesinde de işlenmiş genel olarak yapılan okumalarda bu istilahların yeniden tanımlanmasında referans olarak ayetler ve hadislere başvurulduğu görülmüştür. Bu istilahların tanımlanmasıyla birlikte istilahların "İslam Devleti" yokluğunda gerçek hedefine, anlamına başvurulmadığına da vurgular yapılmaktadır. Örneğin "sadaka" kavramının açıklamasında sadaka ve zekatı toplayıp ihtiyaç sahiplerine ulaştıracak bir "İslam Devleti" yokluğundan dolayı bu ilahi farızanın kişilerin kendi vicdan ve hassasiyetine kaldığı ifade edilmektedir

(*Tevhid*, 1979, s. 6). Böylece aslında kavramların tanımlanmasındaki içerik kendini İslam devleti olarak ilan eden Pakistan'dan gelen tercümeler içeriğindeki "İslam Devleti" düşüncesi çerçevesinde geliştirmiştir.

Dönemin en etkili yayınlarından olan ve 3 Şubat 1970 yılında yayın hayatına başlayan *Yeni-den Milli Mücadele* dergisinde "Millî Kültür Lügatçesi" isimli köşede benzer kavramlar tartışılmıştır. "Millet ideolojisini" kurmak bu yayının amacı olarak belirtilmiştir. Derginin sloganı "Milletin iman, ahlak, kültür, tarih ve maddi çıkarlarına bağlı bir siyasi millî dava dergisi" olarak belirtilirken, millet kavramıyla kastedilenin ise ümmet olarak tanımlanan tüm İslam alemi olduğu belirtilmektedir (İslamcı Dergiler Projesi).

...1960'lı yıllarda dünyadaki İslami hareketlerin birikimi sözlü ve yazılı olarak Türkiye Müslümanlarına aktarılmaya başlandığında, duyarlı Müslüman genç kuşaklarda önemli bir İslami potansiyel ve İslami uyanış hamlesi oluşmuştu. Ancak bu potansiyeli bir harekete dönüştürme iddiasında olan Mücadele Birliği (MB)'nin daha sonra apolitik olmamak, ama İslam'dan da uzaklaşmamak düşüncesiyle bazı kavramlar buluyor ve kullanıyordu. Millet, millet ideolojisi, İslam tarihi gibi. Ama daha sonra bu terim ve ifadelerin yerini Büyük Türk Milleti, Büyük Türk Kültür Sistemi, Beş bin Yıllık Türk Tarihi gibi kullanımlar almaya başladı. Biz millet kelimesini "ümmet" anlamında kullanmıştık. Yani Türk milleti veya Arap milleti yahut herhangi bir milleti ayırmamak şartıyla kullanmıştık. Birçok Türkçü'nün, ülkücünün bu konuda hücumlarına uğradık. Diyorlardı ki, neden siz Türk milleti demiyorsunuz da, millet diyorsunuz? Biz de onlara İslam'da bir ümmet vardır. Onun dışında kavimler vardır. Ama hepsini toparlayıcı olan ümmet anlamına gelen millettir. Millet kavramı gerçekten herkesi toparlayabiliyordu. Kur'an-ı Kerim'de geçtiği gibi hanif olan İbrahim milletine inanıyorduk ve bunu politika olsun diye de söylemiyorduk. Milleti ümmet manasında kullanmak sevaptı. Millet kavramını kullanmak da günah değildi. Her ikisini de aynı anlamda kullanıyorduk. Daha sonra millet yerine başka terimler kullanılmaya başlandı. Mesela iman terimi yerine ideoloji kelimesini kullanıyorduk. Ben bu kelimeyi hutbelerimde de kullanıyordum. Haddizatında ideoloji kelimesini kullanmayı normal görüyorduk. Zira muhtevaşi itibarıyla bir hayat görüşü anlamında bizim "din" kavramını karşılayabiliyordu. O zaman toplumda ve entelektüel planda "din" dar anlamda kullanılıyordu. Bizim dinimizin sadece bir inanç sistemi değil, bir dünya görüşü olduğunu, ideoloji kelimesiyle anlatabiliyorduk (Erişen, 1994, s. 39).

Necip Fazıl Kısakürek'in kaleme almış olduğu "Kabuk Milliyetçileri" başlıklı yazı ise bu farklılaşmanın önceki dönemlerdeki tezahürlerini ifade eder; "Bizden görünüp veya sanılıp da davamızı gölgeleyen veya karartan zümrelerden ikincisi, içe bakmaksızın zarf veya mahfaza düşününü milliyetçiler...Yani ırkçılar. Öz ve kabuk, muhteva ve zarf, elmasla mahfazası arasındaki fark ne ise, gerçek milliyetçilikle bunların ki arasındaki fark o..." (1965, s. 4).

Millet Kavramı Etrafındaki Tartışmalar

Milletle ilgili tartışmalar neredeyse tüm kavramlara yönelik içeriği belirleyen bir başlangıç noktası olmuştur. 1959'da basılan Said Çekmegil "Millet Anlayışımız" adlı eserinde "millet" in kavmiyet içeriğinde kullanımını eleştirmiş, "Türk Milleti" "Arap Milleti" gibi kullanımların kavmiyetle sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Millet kullanımının vahye referansla "İslam Milleti" ya da "Küfür Milleti" tabirleriyle inanç bazlı bir birlikteliği temsil ettiği vurgulanmıştır (Mengüşoğlu, 2009, s. 84).

1939 yılında çıkarılmaya başlanan *Hareket* dergisinde millet ve milliyet tanımlarının temel motivesi cumhuriyet devrindeki sosyal ortamın kimlik bunalımıdır. Büyük bir imparatorluğun dağılmasına sebep olan milliyetçilik, yeni cumhuriyetin atlamadığı bir durum iken, Türkiye Cumhuriyeti'nin millet anlayışı ise kapsayıcılıktan uzak ve çok dardır. Hareket dergisinin millet ve milliyetçilikle ilgili tartışmalara yoğunluk vermesinin önemli bir nedeni, dejenere olmuş bu kavramları ıslah etmektir.

Mayıs 1943 tarihli *Hareket* dergisinde Nurettin Topçu'nun "Millet ve Milliyet" başlıklı yazısında;

Milliyet mefkûresi ferdi hürriyetle beraber her türlü benzeyişlerden doğan birlik temeli üzerine kurulmuştu. Birliği kuran madde ile ruha bağlı unsurların hepsi birleşerek milleti meydana getirdiler. Bu birlikler, soy, toprak, emek birlikleri ile dil, din ve dilek birlikleridir. Bu birliklerin hepsi tohum halinde ilk çağın sitelerinde vardı. Fakat birlik şuuru henüz doğmamıştı. İlk çağın sonunda imparatorluklar pek çok siteleri harp zor ile veya ekonomi üstünlüğü ile birleştiren birlik ortadan kalktı. Derebeylik ise ancak bir inhilâl ve içtimâî bünyede anarşi devridir. Ortaçağdan sonra Avrupa'da, saydığımız madde ve ruh birlikleri üzerine kurulmak istenen milliyet samimi hareketler göstermişti. Bu uğurda fikir ve irade hareketlerinde kurbanlar verdi. Fakat büyük sanayi Avrupa'da insan kütlelerini menfaat kaygı ve ihtiras ile kıvranan dalgalar halinde harekete geçirdikten sonra bu birliklerin her yerde birçoğu zaafa uğradı. Milletler kendi içlerinde türlü şekillerde karışıp bozularak imparatorluk manzarasını kazandılar (1943, s. 356).

Büyük Doğu dergisi başta millet kavramı olmak üzere başka kilit kavramları da benzer bir amaçla fakat Nurettin Topçu'nun tanımlamalarına nispeten daha "İslamcı" söylemlerle açıklamıştır. "Din, Millet, Şeriat" başlıklı farklı tarihlerde neredeyse benzer içerikte hazırlanan yazılardan ilki *Büyük Doğu* dergisinin 18 Ekim 1946 tarihli 51. sayısında yayınlanmıştır. Diğerleri ise 4 Haziran 1954 tarihli ve 21 Nisan 1971 16. sayısında yer almıştır.

Bizde millet mefhumu kavim mânasına kullanılıyor. Kelimenin aslı ve öz kaynağı bakımından ne büyük yanlış! Millet, Allah'ın Sevgilisine getirdiği her şeye inananların topluluk ismidir. Görülüyor ki, millet mefhumunda, evvelâ kalb ve fikir yolu ile bir imana bağlı olanlar, sonra da, tek ve müstakil olarak Peygamberler Peygamberinin getirdiği iman halkasına girenler murat edilmiştir. Zaten "Elküfr'ü milletün vahidetün- küfür, her şekliyle tek bir milledir" tarzındaki düstur, yine aynı millet mefhumunun aksi dâvasını göstermiyor mu? Fakat, biz bağlarını gevşettiğimiz kaynakların bu kadara zengin

bir mefhumunu ele alıp, ona başka bir mânâ çehresi vermekte, onun aslı delaletini zamanla aşındırmakta pek maharetliyiz doğrusu! Öyleyse bir Türk, bir Arap, bir Fars, bir Hint milleti yok, tek ve yekpare bir İslâm milleti vardır.... Netice de din, Peygamberler Peygamberinin getirdiği topyekûn iman manzumesi; millet de bu iman manzumesine bağlananların kadrosu oluyor (Kâtib, 1971, s. 5).

- A, ben milleti ırk ve kavim mânâsında biliyordum.

-Daha nelerin nasıl bilindiğini görecek ve inşallah asıllarını ve hakikatini öğreneceksiniz! Hakkınız var; bizde millet mefhumu kavim mânâsında kullanılıyor. Kelimenin aslı ve öz kaynağı bakımından ne büyük yanlış! Millet, Allah'ın Sevgilisine getirdiği her şeye inananların topluluk ismidir. Görülüyor ki, millet mefhumunda, evvelâ kalb ve fikir yolu ile bir imana bağlı olanlar, sonra da, tek ve müstakil olarak Peygamberler Peygamberinin getirdiği iman halkasına girenler murat edilmiştir. Zaten "Elküfrü milletün vahidetün-Küfür, her şekliyle tek bir millettir" tarzındaki düstur, yine aynı millet mefhumunu ele alıp, ona başka bir mânâ çehresi vermekte, onun aslı delâletini zamanla aşındırmakta ne maharetliyiz doğrusu! ... öyleyse bir Türk, bir Arap, bir Fars, bir Hint milleti yok, tek ve yekpare bir İslâm milleti vardır. Bunlardan herbiri de şu veya bu kavmin fertleridir. Neticede din, peygamberler Peygamberinin getirdiği topyekûn iman manzumesi millet de bu iman manzumesine bağlananların kadrosu oluyor.

-Ya şeriat?

-Şeriat, işte bu iman manzumesinin itikat ve amel mevzuunda emir ve yasaklarına ait kanun çerçevesidir. Din, İsimli saray... Millet, o sarayın içinde oturanlardır. Şeriat ise, o sarayın mimarisidir (Yücemen, 1954, s. 4).

Burada vahye muhatap herkesin aynı millete mensup insanlar topluluğu düşüncesi, sonraki yıllarda yayın hayatına başlayan radikal İslamcı dergilerde de benzer çerçevede tartışılmış ve İslâm paydasında birleşen herkes "İslâm milleti" olarak ifade edilmiştir.

1963 yılında çıkmaya başlayan ve künyesi "Allah'a Vatan ve Hürriyet'edir" olan milliyetçi ve mukaddesatçı bir içeriğe sahip *Fedaî*'de tarihî referanslar dahilinde bir çerçeveye oturtulmaya ve tanımlanmaya çalışılmış "millet" kavramının felsefi ya da teorik bir tanımlamasından ziyade hamasî duygularla pekiştirilmeye çalışılan bir millet/milliyetçilik hâkim olmuştur.

Müşterek bir mefkûre etrafında birleşemeyen insanlar sadece bir topluluk veya bir halk yığını olmaktan öteye geçemezler. Ancak mefkûre beraberliğidir ki, toplumu millet olmak mazhariyetine ulaştırabilir. Müşterek mefkûre diye adlandırdığımız din, dil kültür birliğiyle topluluklar bir yığın olmaktan kurtulur, şerefli bir millet olmanın saadetine erişir. Irkımızdan tevarüs eden hasletleri muhafaza edebilmek, milli kültürümüze olan sadakatınıza bağlıdır.... Evet ben Türküm. Yeryüzünün en üstün ırkı olduğunu ilân eden kahbe Yahudi'den daha alçak değilim. Gönlümüzdeki Turan ideali nabzımda çarpan kanın asaleti icabıdır. Türk olanların, Türklüğünün gururunu duyanların kalbinde Turan ülküsü ezelidir. Fitri bir duygudur....Yalnız şu hususu belirtelim ki, Gökaltpların açtığı çığırla gelişen İmparatorluk devri son zamanlarının Turancılık anlayışıyla,

bu günün Turancılık anlayışı arasında siyasi görüş ayrılıkları vardır. 50 sene öncesi Turancılığının hedefi fütuhattı. Bugün bunu düşünemeyiz. Evet günün birinde Anadolu ikinci bir Ergenekon olabilir. Birincisini ecdadımız iyice kuvvetlenip sığamayacak hale geldikleri zaman gerçekleştirmişlerdi. Hele şu Anadolu'da en az (80) milyonluk güçlü bir Türk devletini görelim. Ağır harp sanayimizi kuralım. Nesilleri milli şuur, milli ülkü etrafında birleştirelim (Coşkun, 1969, s. 3).

Hilal dergisinin 1979 tarihli 200. sayısında Bediüzzaman'ın "Menfi Milletin Tehlikesi" başlıklı yazısının içeriğinde bir müspet milliyetçilik fikrinin oluşu "millet"in İslamcı camia arasında kabul gören tanımını anlamak açısından önemlidir. Bu makalede ırkçılık üzerine temellen-
dirilen "menfi milliyetçilik" Avrupa'nın İslam toplumlarını bölmede bir planıyken, bunun yanlış bir anlaşılma ile milliyetçiliği toptan reddinin de olumsuz durumlar doğuracağına işaret etmektedir.

Fikr-i Milliyet, şu asırda çok ileri gitmiş hususan derras Avrupa zalimleri "çok aldatıcı Avrupa zalimleri" bunu İslamlar içine menfi bir surette uyandırıyorlar. Ta ki parçalayıp onları yutsunlar. Hem fikr-i milliyette "milliyetçilikte" bir zevk-i nefsanî var. Gafletkârane "gafilce" bir lezzet var. Şeametli "uğursuz, kötü bedbaht" bir kuvvet var. Onun için şu zamanda hayat-i ictimaiye "sosyal hayatla" ile meşgul olanlara "fikri milliyeti bırakınız" "milliyetçiliği bırakınız" denilmez. Fakat fikr-i milliyet iki kısımdır: Bir kısmı menfidir, şeametlidir "uğursuzdur" zararlıdır başkasını yutmakla beslenir, diğerlerine adavetle "düşmanlıkla" devam eder müteyakkız (uyanık) davranır. Şu işe muhasevet (düşmanlık, hasımlık) ve keşmekeş sebeptir (*Hilal*, Eylül 1979, s. 7).

Şu ayet-i kerime'nin işaret ettiği "Tearüf ve Tearüf ve teâvün düsturu"nun beyanı için deriz ki; Nasıl ki bir ordu firkalara, firkalar alaylara, alaylar taburlara bölüklere, tâ takımlara kadar tefrik edilir. "Ayrılır" tâ ki her neferin muhtelif ve müteaddit münasebatı "çeşitli sayılardaki münasebetleri" ve o münasebata göre vazifeleri tanınsın, bilinsin... Tâ o ordunun etrafları (fertleri) düsturu teavün "yardımlaşma esasları" altında hakiki bir vazife-i umumiye (kamu görevi) görsün, ve hayat-ı ictimaiy-leri (sosyal hayatları) odanın hücumundan (düşmanın saldırısından) masum kalsın. Yoksa, tefrik ve inkisam (Bölünme ve parçalanma) bir bölük, bir tabura karşı muhasemet "hasımlık, düşmanlık" etsin, bir fırka bir fırkanın aksine hareket etsin, değildir. Aynen öylede, heyet-i ictimaiyeyi İslamiye "Sosyal İslam Toplumu" bir ordudur. Kabâil (kabileler) ve taraiye (Taifeler) inkişan edilmiş (parçalanmış fakat binbir binbir adedince cihet-i vahdetleri halıkları bir, peygamberleri bir, kibleleri bir, rezzakları bir, kitapları bir, vatanları bir bir, bir bir. Binler kadar bir bir... (*Hilal*, 1979, s. 7).

Bediüzzaman menfi milliyet durumuna örnek olarak Emevileri vermiştir. "Emeviler bir parça fikr-i milliyeti 'milliyetçilik fikrini' siyasetlerine karıştırdıkları için hem alem-i İslamı küstürdüler hem kendileri de çok felaketler çektiler. Hem Avrupa milletleri şu asırda unsuriyet fikrini çok ileri sürdükleri için Fransız ve Almanın çok şeametli "çok kötü" ebedi adavetlerinden başka harb-i umumideki "Birinci Cihan Harbindeki" hadisat-ı müdhîşe "şiddetli olaylar" dahi menfi milliyetin (ırkçılığın) nev-i beşere (çeşitli insanlara milletlere) ne kadar zararlı olduğunu gösterdi (*Hilal*, 1979, s. 7).

1960-70 İslamcı düşüncesinde ise yine bugüne kadar üzerinde tartışmaların devam ettiği “ümmet” kavramı millet düşüncesinin yerini almaktadır. İslamcılar, Müslüman ülkelerdeki ulus devlet düzeni ortamında etnik ve dil ortaklığı ile coğrafi birlik paydaşlarıyla tanımlanan millet kullanımını “ümmet” kavramıyla aşmaya çalışmışlardır.

1960’ta çıkmaya başlayan *Diriliş* dergisi “Millet kavramının yeniden dirilişi” söylemiyle “nation”un karşılığı olarak kullanılan “millet”in mahiyetinin daraltıldığı ve kavime indirgendliğini işlemiştir (*Diriliş*, Temmuz 1990, s. 2).

Peygamber Efendimiz, bir devlet oluşturduğu gibi bir millet de oluşturmuş. O millet, 20. Yüzyıla kadar geldi. Bugün de yok olmuş değil. Ama bölünmüş, parçalanmış. Onu yeniden kurmak gerekiyor...Hac yolculuğu, İslâm milletinin kişileri arasındaki bağı kuvvetlendiren bir din borcudur müminlerin. Mekke’de, bu evrensel milletin kalbi birlikte, bir arada çarpar her yıl. Bayramlar, milleti, aynı psikolojide bir maden gibi birlik potasında eritip bütünlük (Diriliş, 1990, s. 2).

“Nation” kavramının Avrupa’ya has bir içeriği olduğunu, tek dil ve anlayışa oturtulan bu kullanımın doğu toplumlarının Avrupa’dakinin aksine böldüğünü açıklamaktadır. Derebeylikten devlet sistemine geçmede başarısız olan Avrupa’nın “nation” altında toplanarak bunu aşması karşısında İslam coğrafyasında ırk ve dil birliğinden öte din birliği üzerine kurulu sistemi dağıttığını vurgulamıştır (Karakoç, 1990, s. 2). Avrupa tarzı ırka/kavme indirgenmiş millet anlayışı İslam’ın millet anlayışına göre çok ilkelidir. Bu ilkeliliği ise kabileden ırk kökenli bir birliğe, ekonomik sosyal ve tarihi sebeplerle evrilmesi dolayısıyladır (*Diriliş*, 1990, s. 2).

Dünya tarihinde ilk defa Millet kavramını ve görüşünü getiren ve tam anlamıyla bir milletin doğuşunu sağlayan, Kur’an ve İslâm olmuştur. ...İslam milleti, ilk insandan başlayarak, bugüne kadar, Allahın varlık ve Bir’liğine inanan, Peygamberleri ve kutsal kitapları tanıyan, kendi dönemlerindeki peygamberlerin getirdikleri vahiy gerçeklerini benimseyerek onların istediği bir düzeni gerçekleştiren bütün insanların meydana getirdiği büyük inanmışlar topluluğudur. Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi, millet, İslâm topluluğunun objektif adıdır (Çınarierli, 1966, s. 15).

Dergide “İslâm milleti” kullanımı *Büyük Doğu*’daki millet tanımlaması ya da tasavvurunun benzeri bir içerikte ve İslamcıların daha çok başvurduğu “ümmet” kavramını kapsayan bir içerikle “Ümmet” “millet” kumaşının iç tarafına verilen addır” şeklinde izah edilmiştir (Karakoç, 1990, s. 2).

“Millet” anlayışının kapsayıcılığı vahiy karşısında aynı tavrı gösteren insanlar topluluğu olması ile açıklanırken, “ümmet” ise vahyi taşıyan peygamberlerin isimleriyle anılan topluluklar olarak tanımlanmıştır.

Günümüzün İslam’a yabancı kalemleri, bu “millet” kavramını “ümmet” kavramıyla karıştırdılar. Oysa Müslümanlar, sadece bir “ümmet” değildirler, aynı zamanda bir “millet” idiler (Karakoç, 1990, s. 2).

Millet, İslâm topluluğunun objektif adı olduğu hâlde “ümmet” sübjektif adıdır... Millet, İslâm topluluğunu meydana getiren kişilerin genel özelliğinden hareket edilerek varılmış bir kavramdır. Ümmetse, bu büyük tarihi topluluğun, kronolojik bir sıra takip eden bölümlerine de denk düşen, topluluk başlarına, peygamberlere izafe edilmesinden doğan bir kavramdır. Hz. Musa’nın ümmeti, Hz. İsa’nın ümmeti, Hz. Peygamberin ümmeti gibi ayrı toplulukların değil, aynı toplulukların, İslam topluluğunun, inanmışlar topluluğunun birbirinden ayrılmaz, biri öbürünü bütünleyen, biri mümin ve inanç, öbürü peygamber ve tarih açısından bakan iki adıdır (Çınaryerli, 1966, s. 16-17).

Millet kelimesiyle yetinilmeyip buna ümmet kelimesinin de katılmasının sebebi, milletin oluşumunda inancın tek başına yetmemesi, peygamberlerin örneklik etmelerinin de gerekmiş olmasıdır. İlmihali daha yeni öğrenen bir Müslüman çocuğunun ilk bileceği şeylerden biri de, soru meleklerine öldükten sonra vereceği şu cevaplardır:

Soru: Hangi millettensin?

Cevap: İslam milletindenim.

Soru: Hangi ümmettensin?

Cevap: Hz. Muhammedin ümmetindenim (Çınaryerli, 1966, s. 17).

Millet kelimesi, inanmışlar topluluğunu muhitten merkeze doğru, ümmet kelimesiysen, merkezden muhite doğru ifade eder (Çınaryerli, 1966, s. 17).

Peygamberler, milletin ilk üyeleridir. Sonra, kendisine inananların katılmasıyla, millet, bir kişide rüşeym halinde bir tohum olmaktan çıkar ve bir gerçek haline gelir. Gittikçe büyüyerek iklimleri, ırk ve kan, hatta renk sınırlarını aşar, evrensel bir güç ve gerçeklik kazanır. Milletin ilk hücresi olan peygamberin çevresinde, büyüye büyüye, arta arta insanlığın büyük bir bölümünü kendi yapısında eriten millet realitesinin özünde, demek ki ayrıca ümmet dinamiği bulunmaktadır. Bir insanı mümin yaparak İslâm kütlesine katan çekici güç yalnız millet toprağının bütünündeki güç değil, bu toprağın merkezine duran ve vahyin ışıklarıyla insanın içindeki karanlığı eriten Peygamber Şahsiyetinin ümmetleştirme gücüdür de (Çınaryerli, 1966, s. 17).

Millet anlayışı bir ırkla sınırlandırılmayan ve sınırlarını dinin çizdiği bir çerçeveye sahiptir. Bu vasfıyla da İslâm Yahudilikten ayrılır.

İslâm’ın millet görüşü, açık millet görüşüdür. Yahudilikte olduğu gibi kapalı millet telâkkisi bu görüşle bağdaşmaz. Bu millete katılmak her insan için mümkündür; yeter ki o milletin üyelerini öbür insanlardan ayıran karakteristiği taşıyacak bir ruh değişim ve oluşumuna uğrayarak gelsin..Nasıl ki İslâmın başlangıç yıllarında katılanlar, Müslüman olmayan anne, baba kardeşleriyle savaşmaktan çekinmemişlerdi. Çünkü: onlar ayrı bir millettten oluyorlardı: kendileri ayrı bir millettten. İslâm pozitif millet oluyordu, kültür negatif millet. Böylece, aslında, İslam insanlığı bir tek millet yapmak istiyor ve milletlik vasfını kaybettirmeyecek bir ölçüde kapıyı açık tutuyor (Çınaryerli, 1966, s. 18).

Bütün bu karakteristiğiyle İslâm milleti tarih içinde yerini almıştır. Birbirine bitişik coğrafya parçalarında oturduklarından bir yurt beraberliği vardır. Ülkü birliği ise bu milletin temel taşıdır....Kurulan İslâm devletleri hep bu birliği hedef almış ve bir çoğu da, ufak tefek istisnalarla bir devlet- bir illet olma hedefini gerçekleştirmişlerdir. Asr-ı Saadet, Hulefa-yı Raşidin, Emevî, Abbasi Büyük Selçuk ve Osmanlı Devletleri, İslâm milletlerinin bir bütün halindeki devlet ifadeleri olmuştur (Çınarierli, 1966, s. 19).

1966 yılında çıkmaya başlayan *İlahi Işık* dergisinde ise millet tanımı ise ırkla sınırlandırılmış olup diğer dergilerdeki millet kavramının kapsayıcılığı burada görülmemektedir. Burada millet ve ümmet ayrı zikredilerek ortak düşman komünizmin bu her ikisini de hedef aldığı belirtilmektedir. Buradaki anlayış *Diriliş* dergisinde verilen anlamların aksine ümmetin üst bir rolü ve kapsayıcılığı yanında, etnikle tarif edilen millet göz ardı edilmemektedir. Fakat bu farklılık “ırkçılık” darlığında bir içeriğe sahip olmazken daha çok birbirlerini tanıma üzerine kavim kavim yaratılmış topluluklar anlayışı çerçevesinde yerini bulur.

Millet bir ırka; ümmet bir dine mensup fertlerdir. Millet teşkilâtı ırka, din teşkilâtı da dinî akidelere dayanır. Topluluk hayatı, millet ve ümmet teşkilâtı hisleriyle karışmış ayrılmaz bir unsur teşkil eder. Komünistler, millet ve ümmetten uzak, onları tanımayan bir prensip yolunu güderler. İkisine de düşmandırlar. Millet teşkilâtı komünizm için büyük bir tehlike teşkil ettiği gibi ümmet teşkilâtı da onlara bir cebhedir (Pilavoğlu, 1968, s. 2).

İnsanlık âlemi, Hristiyan, Yahudi, Müslüman hepsi birer ümmet olarak çeşitli milletlere ayrılmıştır. Millet kabile insanları anlamak, anlaşmak için ayrılıklardır. Nasıl yer yüzünde şehirler, köyler ayrılmışsa milletler de dünya semtlerini, ırkları aydınlatmak için ayrılmışlardır. Asıl olan insani hisleri sunan ümmet yoluyla milletlerin birleşmesidir. 700 milyon Hristiyan ümmetine mensup insanlar, İngiliz, Fransız İspanyol, İtalyan-Alman milletlerine ayrılır. Yahudiler de bir ümmet altında çeşitli milletlerden toplandı gibi, Müslümanlık da bir ümmet saltası altında Arap, Türk, Acem, Hint ırklarına mensup teşekküllerdir. Her ümmet, çeşitli milletlerden bir tek inançta toplanır, bir cemiyet halinde yaşar (Pilavoğlu, 1968, s. 2).

1978 yılında çıkmaya başlayan *Şura* dergisinde *Büyük Doğu* ve 1960 yılında çıkmaya başlayan *Diriliş* dergilerinin millet kelimesine yüklediği anlama benzer bir tanımlama yapılmaktadır. Fakat burada milletin daha dar bir sınırdaki değerlendirildiği ve mezhep, cemaat, kavim gibi kelimelerle açıklanıp eşleştirildiği görülmektedir.

Ahter-i Kebir ve diğer lügatlerden faydalanıldığı belirtilen millet tanımında “El-Millet”: Lügatte, din ve şeriât demektir ki cem’i (Milel) gelir. Mezhep, sınıf, topluluk ma’nâsında da kullanılır. Bunun için, bir dinde veyâ mezhepde bulunanların topuna birden de (Millet) denir (Karakılıç, 1978, s. 8).

Hak Dini Kur’an Dili Türkçe Tefsirin kaynak gösterildiği diğer bir tanımda ise;

... Millet, içtimâî bir topluluğun kendisi değil, o topluluğun inanıp etrafında toplandığı şeydir. O topluluğa ise, cemâat, kavim, ümmet, ehl-i millet veyâ sahib-i millet denilir. Şu halde Yahûdî'lerin, Hristiyanlar'ın ve bunlar gibilerin, müdâfasını yaptıkları millet, hakka uygun olan değil, kendi heva ve hevesleri ile, gönüllerinin sevdâları ile uydurmuş oldukları, bir tahrifattır. Demek ki en doğru manası ile Millet, peygamberlerin, Allâhü Teâlâ'dan vahiy ile alıp insanlara tebliğ ettiği dinin ismidir ki o dine inanıp onun etrafında toplananlara da aynı isim verilmiştir. Bu bakımdan bunlara-yukarıda da geçtiği gibi-i'tikad yönünden din, amel yönünden şeriat, topluluk yönünden de millet denmiştir. İslâm Dini, İslâm Şeriatı, İslâm Milleti, gibi. İslâm milleti dediğimiz zaman, millet kelimesini doğru ver gerçek ma'nâsında kullanmış oluruz ve Allâhü Teâlâ'nın peygamberleri vâsıtasiyle bildirmiş olduğu İslâm Dini ile İslâm Dini'ne inanıp onun icaplarını hakkıyla yerine getirmeye çalışan kimseleri anlarız. Türk milleti, Arap milleti, Alman milleti, İngiliz milleti, Rum milleti dediğimiz zaman da, millet kelimesini mecaz ma'nâsında kullanmış oluruz ve aynı soydan, aynı cinsten, aynı kavimden, aynı şu'beden, aynı taifeden gelen toplulukları anlarız (Karakılıç, 1978, s. 8).

O halde inancımız odur ki; Türk, Alman, Japon, Arab, Yunan, Rus milletleri yoktur. Kavimleri vardır. (nation) ibaresinin karşılığı millet değil, kavimdir...Dünya'nın neresinde yaşıyor olursa olsun, hangi ten rengine sahip bulunursa bulunsun, hangi dili konuşuyor olursa olsun, beyaz, sarı, kıızı, siyah derili olup olmadığına bakılmaksızın bütün Müslümanlar tek millettir. Adları da İslâm Milleti'dir (Şura, 1978, s. 8).

İslâm Dini, İslâm Şeriatı, İslâm Milleti, gibi. İslâm milleti dediğimiz zaman, millet kelimesini doğru ver gerçek ma'nâsında kullanmış oluruz ve Allâhü Teâlâ'nın peygamberleri vâsıtasiyle bildirmiş olduğu İslâm Dini ile İslâm Dini'ne inanıp onun icaplarını hakkıyla yerine getirmeye çalışan kimseleri anlarız. Türk milleti, Arap milleti, Alman milleti, İngiliz milleti, Rum milleti dediğimiz zaman da, millet kelimesini mecaz ma'nâsında kullanmış oluruz ve aynı soydan, aynı cinsten, aynı kavimden, aynı şu'beden, aynı taifeden gelen toplulukları anlarız. Bunlar, din, inanç, ibâdet ve ahlâk bakımından aynı olabildikleri gibi ayrı ayrı da olabilir. Binâen-aleyh aşağıdaki âyet-i kerime'de zikri geçen "şuub ve kabâil" lâfızları bu anlamda olup-şâ'b'lar ve kâbileler-ma'nâsındadır. Bunların Allah yanında en şerefli ve en üstünü,- birinci kısımda olduğu gibi soylarına, cinslerine, kavimlerine, şu'belere ve taifelerine göre değil (Karakılıç, 1978, s. 8).

Bu alıntının dipnotundaki ifadeler ise dikkat çekicidir. "Tarih boyunca, İslâm Dini'ni kabul edip ona hizmet etmeyi en büyük bir gâye edinen kahraman ecdâdımız Müslüman Türkler de, her türlü dalâlet ve sapıklığın, hevâ ve heveslerin peşinde gitmekten çok uzak olarak, Allâh'a, Peygamber'e, Kur'an'a ve İslâm Dini'ne olan yüksek ve sağlam bağlılıkları ve hizmetleri ile bu şeref ve üstünlükten büyük bir pay almışlardır. İnşâallah, onların ardından gelen bizler de, bundan sonra da aynı şeref ve üstünlüğü elden bırakmayız." Şeklinde düşülen not yeni radikal İslamcı yapılanmanın hâlâ muvakkatçı refleksi taşıdığını göstermektedir.

İslam'ın İlk Emri Oku dergisinde ise Muhammed Hamidullah'ın "İslam'ın Millet Anlayışı" başlıklı yazısına yer verilmiş, bu yazıda *Kur'an*'ın millet mefhumunu insanlığın "ırk ve coğrafya" anlayışının ötesine taşıyarak milletin karşılığının "müminler kardeşler (49/10)" ayetiyle bir düşünce benzerliğinin" olduğunu ifade etmektedir. (Hamidullah, 1966, s. 5).

1976 yılında çıkmaya başlayan *Sebil* dergisinde aşağıda alıntılanan makalede millet kelimesini “bir inanç etrafında toplanmış insan kitlesi” olarak tarif edilmiştir.

Millet kelimesi Kur'an'da 15 defa geçmektedir. Bunların hemen hepsi din anlamındadır....“Millet” kelimesinin zaman içinde İslâmi manadan uzaklaşıp, mâna kaybına uğrayarak kavim, ulus, Fransızca “nation” kelimesi yerine ikame olunmaya çalışılması dolayısıyla; kavmiyetçilik veya nasyonalizmin “milliyetçilik” zannedilmesi yüzünden, kavmiyetçiliğe beslenen nefretin, “milliyetçilik” kelimesine karşı da gösterilmesi gerektiğine dair iddialar da bulunulmasıdır (Çakırgil, 1978, s. 7).

Bir defa şu hususu tesbit etmeliyiz ki, “millet” Arapça ve tek başına “nötr” bir kelimedir. Bir ideolojinin, bir inancın, bir dünya görüşünün mensupları ilk olarak terminolojide anlaşılmazlarsa aralarında sürekli ve sağlam temeller üzerinde kurulmuş bir ittifakın tesisi mümkün olmaz. Binaenaleyh, biz bütün mefhumlarımızı İslâm terminolojisine, İslâmi ıstılahlar lügatçesine göre yeni baştan değerlendirmek zorundayız. Aksi halde birbirimizi anlamakta zorluk çekip, bir takım zanlarla ihtilaflara düşeriz. Maksudumuz bir amma, rivayetler muhtelif olur (Çakırgil, 1978, s. 7).

Öyleyse, burada şunu bir daha tekrar edelim ki, biz kelimemizi koruyamamışızdır ve başkaları bizim kelimelerimizi çalmışlardır... Halbuki millet kelimesinin aslı da bizimdir ve bu kelime kök olarak ele alındığında, bütün insanları İslam Milleti ve küfür milleti diye iki ana kutba ayırmak imkanına sahip oluruz. Öyleyse, bu kelimeyi ısrarla kullanıp, terminolojimizde yerli yerine oturtmak zorundayız. Bu bir istirdat dâvasıdır...Binaenaleyh, cihanşümül gerçeklere bakarak da, daha dar plânda Türkiye gerçeklerine bakarak da, millet kelimesini en doğru olarak kullanmak durumunda olanlar bizleriz ve mânası çalınmış olan bu kelimemizi istirdat edip bayrak yapmamız gerekmektedir. Böylece de İSLÂM MİLLETİ ifâdesini ısrarla kullanmak, onun yerine bir başka millet anlayışı ikame etmek isteyenlere fırsat vermemek zorundayız. Bu kavim vakiasının reddi manasına da gelmez. Onu da hemen belirtelim. Ama, kavim ile milleti bir tutmanın, inanç beraberliğini esas alan millet kelimesini, lisan, toprak, mazi, soy-sop beraberliğini esas alan kavim kelimesiyle bir tutmak halindeki mahzurunu görmezlikten gelemez (Çakırgil, 1978, s. 7).

Sonuç

Henüz tamamlanmış olan bu tezde irdelenecek olan kavramlardan en önemlisi “millet”, İslamcı camianın yeni bir düşünce yapılanmasına gitme çabalarını izleme açısından bu çalışma çerçevesinde ele alındı. Metinlerde görüldüğü üzere “millet” kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalar zaman zaman farklılaşıp zaman zaman da paralel bir doğrultuda gelişmekte. Hatta tanımlamaların vuku bulduğu aynı kaynakta, farklı dönemlerde, bir önceki yapılan tanımlarla da çelişen yeni içeriklerle sunulduğu bu kavram tartışmaları üzerinden okunabilir. Ulus devlete sıkışan İslamcı düşüncenin bu sıkışmışlığı atlatabilmek için ortak inanç birliği tezi yanında coğrafya, tarihî ortaklık ve kültür birliğini dışlayan bir düşünceyle ulaşılmaya çalışılan “millet” düşüncesi böylece Türkiye İslamcılık düşüncesinde ortak bir anlama

kavuşmamıştır. İdeal olana yaklaşma çabaları ve tıpkı Osmanlı son döneminde düşünce akımlarının hedefi olan bir birliği, ittifadı, İslam Milleti, İslam Ümmeti düşüncesiyle gelecek bir kurtuluşu hedefleyen bu düşünceler, üst seviyede bir birliği hayal ederken, pratikte toplumda farklılaşmalar kopmalar yaşanmıştır.

Kaynakça

- Alpay, K. (1993, Ekim) Hilal Dergisi Üzerine. Nihat Armağan ile söyleşi. *Haksöz*, 31, 43.
- Arslan, A. (2010). *Nehri Geçerken*. İstanbul: Beyan.
- Bayramoğlu, Z. (2014). Türkiye’de İslamcılık. İsmail Kara ile söyleşi. *Kadraj* [Televizyon Programı]. 1 Temmuz 2014. Erişim Tarihi 29 Aralık 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=Lt9X3m-YX7I>
- Beyanname 1398: Efendiler, Hakimiyet Allah’ındır!.. (1978, 5 Ocak). *Şura*, 1, 8.
- Bora, T. (2013). Sol-Sağ Şemasında İslamcılık: Ülkücü Yol, Orta Yol, Milli Sağ. İ. Kara & A. Öz (Ed.). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde (s. 516-522). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayını.
- Büyükkara, M.A. (2006). Türkiye’de Radikal Dini Siyasi Akımlar. Z. Dağı (Ed.). *Demokrasi Platformu*, 8, 123-138.
- Büyükkara, M.A. (2016). *Çağdaş İslami Akımlar*. (4. Baskı). İstanbul: Klasik.
- Çekmegil, M. S. (1992, Mayıs). 1960’lı Yıllarda Türkiye’de İslami Uyanış. *Haksöz*, 14, 11.
- Coşkuber, K. F. (1969, Mart) Gençliğe Verilecek Milli Terbiye; İslam Ahlakıyla Müzeyyen Yüce Turan Ülküsü. *Fedai*, 46(4), 3.
- Yeniden Milli Mücadele. (t.y). İslamcı Dergiler Projesi. <http://idp.org.tr/dergiler/yeniden-milli-mucadele>
- Erişen, N. (1994, Haziran). “Yeniden Milli Mücadele” Sorgulanmalıdır!-1. (Röportaj). *Haksöz*, 39. http://www.haksozhaber.net/okul/article_detail.php?id=660
- Hilal Dergisi İslam’ın Yönünü Gündeme Getirdi (1993, Eylül). İsmail Kazdal ile söyleşi, *Haksöz*, 30, 45.
- İslami İstilahlar: Sadaka. (1979, 14 Mayıs). *Tevhid*, 21, 6.
- Kara, İ. (2011). Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1. (4. Baskı) İstanbul: Dergah.
- Karakılıç, C. (1978, 26 Ocak). Millet?. *Şura*, 4, 8.
- Kâtib, Z. (1971, 21 Nisan). İslam’ın Medreseleri, Din-Millet-Şeriat. *Büyük Doğu*, 16, 5.
- Kazdal, İ. (1997, Şubat-Mart). Türkiye’deki Düşünce Tarihinin Seyri. *Kitap*, 19.
- Kısakürek, N.F. (1965). Kabuk Milliyetçileri. *Hilal*, 50(5), 4.
- Kuşçu, M. (1993, Ekim) Hilal Dergisi-2. *Haksöz*, 31, 39.
- Menfi Milletin Tehlikesi. (1979, Eylül). *Hilal*, 200, 7.
- Mengüşoğlu, M.Ö. (2009). *Bilge Bir Terzi M.Said Çekmegil*. İstanbul: Beyan.
- Milli Nizam Partisi. (1970). *Fedai*, 54(4), 17.
- Olgun, A. (2017, Mart). İslamcılık Ezberini Dergiler Bozdu. (Vahdettin Işık ile Röportaj) 27 Mart 2016. <http://www.yenisafak.com/hayat/islamcilik-ezberini-dergiler-bozdu-2440023>
- Öz, A. (2010) *Saatçi Musa*. İstanbul: Beyan.
- Öztürk, S.Ş. (1980). Müslüman ve Cihad. *Hilal*, 210, 9.
- Topçu, N. (1943, Mayıs). Millet ve Milliyet. *Hareket-Fikir-Sanat*, 12, 356.
- Türkmen, H. (2000a, Nisan). Basında İslami Muhalefet: Şura-Tevhid-Hicret-1. *Haksöz*, 109. http://www.haksozhaber.net/okul/article_detail.php?id=2713
- Türkmen, H. (2000b, Mayıs). Basında İslami Muhalefet: Şura-Tevhid-Hicret-2. *Haksöz*, 110. http://www.haksozhaber.net/okul/article_detail.php?id=2731
- Yeşil, K. (2011, 27 Eylül). Biz İran’dan Nasıl Etkilendik. *Dünya Bizim*, <http://www.dunyabizim.com/mercek-alti/7437/biz-iran-dan-nasil-etkilendik>
- Yücemen (1954, 4 Haziran). Din, Millet, Şeriat. *Büyük Doğu*, 5(8), 4.

Kabuğuna Çekilmiş Birey: Modern Toplumda “Kalabalık Yalnızlaşma” ve Bunun Sosyal Yansımaları

Özge Gülver*

Öz: Toplum, tıpkı canlı bir mekanizma gibi dinamik bir oluşumdur. Değişimin kaçınılmaz olduğu dünyada, toplum da sürekli değişim göstermektedir. Bu değişim, teknoloji ve bilimin katkısıyla maddi araç gereçlerde olmakla birlikte, insanın hem bireysel hem grup içi hem de toplumsal ilişkileri alanında da yaşanmaktadır. Bizi bu noktada ilgilendiren, teknolojik ve bilimsel değişimlerin önemli etkileriyle şekillenen, insanın ve dolayısıyla toplumun yaşadığı sosyal değişimlerdir. Çalışmanın temel amacı, toplumda sosyal ilişkileri zayıflatan durum ve etkenleri irdelemektir. Bu nedenle, modernleşme süreci ve bununla birlikte teknolojinin hayatımıza girişi, problemin temel kaynağı olarak ele alınmıştır. Teknolojinin sunduğu ürünlerin faydalarının yanı sıra, sosyal hayatımızda yol açtığı problemlere yer verilmiştir. Teorik çerçeve çizilerek, konuya ilişkin sosyal göstergeler sunmaya çalışılmıştır. Teknoloji, hayatımızı kolaylaştırırken beraberinde hayatımızdan bir şeyler alıp götürmektedir ve bu da göz ardı edilemeyecek bir meseledir. İnsanların sosyal çevreden koparak, teknolojinin ürünlerine bağımlı hale geldiği ve adeta bunlar olmadan hayatlarını sürdüremedikleri gözlemlenmektedir. Bu nedenle aile, arkadaşlar, komşular vb. tüm sosyal çevreyle ilişkilerin zayıflamasının temel nedenlerinden biri olarak ilk aklı gelen şey; teknoloji ve onun ürünleridir. Bu gelişmelere bağlı olarak, aynı ortamda birbirini tanıyan kişilerin “kalabalık yalnızlıklar” oluşturmaları ve “iletişimsiz bir iletişime” geçilmesi; yani toplum olmak için önemli olan bazı insani değerlerimizin yok olmakla karşı karşıya kalması, teknolojinin bağımlılığı olunan dünyada kaçınılmaz görünmektedir. Çalışma çerçevesinde bu konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Modernleşme, teknoloji, kitle iletişim araçları, sosyal ilişkiler, iletişimsizlik, yalnızlaşma

Giriş

Üzerinde milyarlarca insanın yaşam alanına sahiplik eden dünya değişimler geçirmekte ve bu değişimler bir döngü içerisinde varlığını sürdürmektedir. “Değişme kısaca, önceki bir durum veya varoluş tarzındaki çeşitlenmeler olarak tanımlanır” (Fichter, 1994, s. 166). Dünya, yaşam alanımız olan bu koca kütle, değişmektedir. Değişim, canlılar ve nesneler için kaçınılmazdır. Değişimin doğanın özünde oluşu, insanların da yaşamında değişimler olacağını yadsınamaz hale getirmekte ve değişimi anlamlı kılmaktadır. Haliyle insan oluşumu olan

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ozge-gulver@hotmail.com

toplumlar da tıpkı doğa gibi değişim göstermekte, hatta bu çoğu zaman doğanın gösterdiği değişimlerden daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. “Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun, her toplum ve her kültür sürekli değişim içindedir” (Fichter, 1994, s. 166).

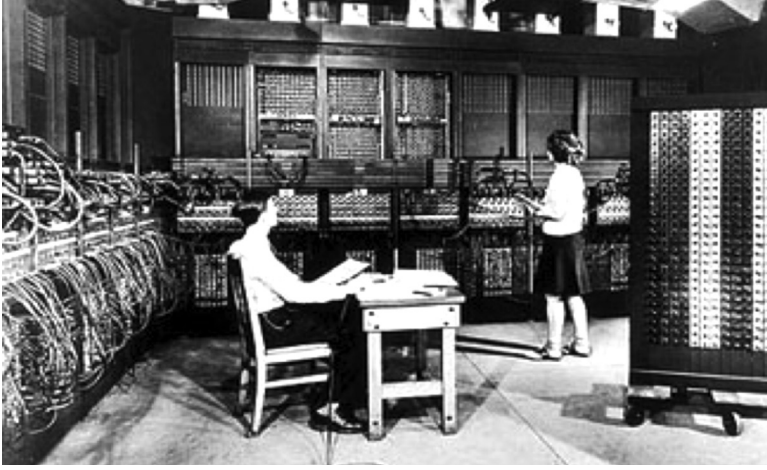
Toplum, yaşayan bir organizma gibidir. “Toplum, bireylerin karşılıklı etkileşimi tarafından her an, sürekli olarak yaratılır ve yeniden üretilir. Çıkış noktası, bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimdir” (Ünsaldı ve Geçgin, 2015, s. 156). Toplum, canlı bir organizma gibi olduğundan, tıpkı canlıların değişiyor olması gibi, birtakım değişimler yaşamaktadır. Burada önemli olan, teknoloji ve bilimin etkisiyle şekillenen, insanının ve dolayısıyla toplumun sosyal anlamda yaşadığı değişimlerdir. Değişim sosyal gerçeklik taşıyan bir olgudur.

Sosyal Değişimin Dinamiği Olarak Teknoloji ve Modernleşme

Sosyal değişim, bazı tetikleyici ve değişimi üretecek olan unsurların ortaya çıkışıyla gerçekleşir. Tarihin oldukça önemli gelişmelerinden biri olan Sanayi Devrimi, tüm dünyayı etkisi altına alan ve diğer teknolojik gelişmelerin kaynağını oluşturan, sosyal değişimlerin gerçekleşmesini de hızlandıran bir devrim niteliğindedir. Sadece üretim faaliyetleri alanında yaşanacak gelişmeleri oluşturmakla sınırlı kalmamış, toplumsal hayatı birçok açıdan etkisi altına almıştır. Bu devrim, teknik ilerlemeler sayesinde yaşanmış; devamında diğer alanlarda ilerlemenin sinyallerini vermiştir. “Teknik ilerlemenin önemli bir değişme faktörü olduğu kesindir. ...Teknoloji her şeyden önce bilimdeki ilerlemenin bir sonucudur” (Arslantürk ve Amman, 2008, s. 405).

Bugün hayatımızı kolaylaştıran birçok ürün, elbette teknolojinin eseridir. Evlerdeki elektronik aletlerden tutun da, tıpta tedavi amaçlı kullanılan, geçen her zamanla biraz daha geliştirilen, hastalıkların teşhisinde ve insanları sağlığına kavuşturmada rol oynayan son derece önemli cihazlara kadar teknolojiden faydalanılır. Örneğin, önemli bir teknoloji ürünü olan bilgisayar düşünceye olursak, pek çok bilgi karmaşasını ortadan kaldırmasıyla oldukça faydalı ve işlevsel bir alet olarak niteleyebiliriz. Ritzer bu teknoloji eseri için, “[b]ilgisayarlar olmasaydı, günümüzün nicelik yönelimli toplumunun birçok özelliği var olamazdı ya da büyük ölçüde değiştirilmesi gerekirdi” der. Buna yönelik bazı örnekler sıralar: Üniversitelerde öğrencilerin kaydedilmesi ve notlarının işlenmesi; kan ve idrar testlerinden geçen hastalara sağlık sonuçlarının normal düzeyleri verilerek tanı koyulmasında yardımcı olması; kredi kartlarıyla milyarlarca işlem yapılması ve böylelikle tüketimin, iş hacminin artması; televizyon kanallarında seçim sonuçlarının neredeyse anlık olarak verilebilmesi; sürekli olarak siyasal anketlerin ve televizyon reytinglerinin yapılabilmesi, bilgisayarın kıymetli faydaları arasındadır (Ritzer, 2014, s. 133- 134). Şekil 1’de yer alan fotoğraf, teknolojinin geldiği noktayı çarpıcı bir şekilde yansıtan, 1946’da yapılmış olan ve ağırlığı tam otuz ton gelen, günümüzdeki çeşit ve şekillerini düşündüğümüzde adeta evrim geçirmiş olan ilk bilgisayar Eniac’ın görüntüsüdür:

Şekil 1:

Kaynak: Posta Gazetesi, “İlk Bilgisayar 30 Tondul!” www.posta.com.tr, 2011

Bilgisayarın bu kadar ağır ve geniş bir alan kapladığı dönemlerden, günümüzde, bilgisayarı ellerimizde, telefonlar aracılığıyla da ceplerimizde tutar hale gelmiş bulunmaktayız. Öyle ki teknoloji hız kesmeden ilerliyor ve bizler çoğu zaman bu derece hızlı ilerlemenin farkına bile varamıyoruz.

Öte yandan, tıpkı madalyonun diğer yüzü gibi, teknolojinin faydalarının yanı sıra, sosyal ve toplumsal anlamda zararları olduğunu görmezden gelemeyiz. Değişen teknolojinin etkisiyle, bizi biz yapan geleneklerin dokusunun zarar görmesi tehdidiyle karşı karşıya kalırız. Teknolojinin kontrolsüzce kullanımının, geleneksel dokunun zarar görmesinde en büyük etken olduğunu söyleyebiliriz.

Teknoloji koşar adım ilerleyerek, toplumları farklı bir noktaya taşımıştır. Çağımızı nitelendirmek için kullanılan “modern” diye adlandırdığımız toplum, sosyal ve toplumsal bazı değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. “Aslında sanayileşme modernitenin kurumsal bir eksenidir” (Giddens, 2010, s. 29). Bu noktada “modernlik” sözcüğünün ne anlama geldiğini ifade etmeye çalışacak olursak, basit ve sık kullanılan haliyle, çağa uygunlukla nitelendirilen bu sözcüğü, belirli bir tanım içerisine yerleştiremeyeceğimizi söylemeliyiz. Giddens, modernliğin ne ifade ettiği konusunda sorgulama yaparken, sözcüğün “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine” işaret ettiğini belirtir. Ancak bu yaklaşımın, modernliği “bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla” ilişkilendirmesi bakımından, onun karakteristiğini bir kenara bıraktığını söyler (Giddens, 2012, s. 9). Modernliğin bu “karakteristiğini” ifade ettiğini düşündüğümüz bir tanımlama yapan Wagner’a göre ise, “modernlik, bireyciliğin ve bireyselliğin artışı” (Wagner, 2005, s. 30) anlatmaktadır.

Wagner'ın da belirttiği gibi, modern toplumda "bireycilik ve bireysellik" göze çarpar. Bu kavramları ele alacak olursak, Aron'un ifadesiyle, "sınıf ayrımının olmadığı, topluluğu oluşturan bütün bireylerin eşit olduğu toplum demokratiktir" (Aron, 2007, s. 213) anlayışına sahip olan Tocqueville'in bireycilik düşüncesinin şu şekilde olduğunu görürüz: "...[D]emokratik kökenli modern bir olgudur; her bireyin kitlelerden bağlarını koparan ve ailesi ve arkadaşlarıyla bir kenara çekilen ve böylece kendine küçük bir çember yarattıktan sonra kendi arzusuyla toplumu geniş ölçüde kendi haline bırakan olgun ve sakin bir duyguyu içerir" (Callinicos, 2007, s. 114, aktaran; Ünsaldı ve Geçgin, 2015, s. 72). Buna göre, bir öğreti olarak bireycilik anlayışında, toplumsal alandan kendini büyük ölçüde uzaklaştırma anlamı söz konusudur.

"Simmel'e göre, sosyalleşmiş birey, her zaman toplumla ikili ilişki içinde kalır: hem onun içine dahil edilmiştir, hem de ona karşı durur. Birey, aynı zamanda hem toplumun içinde hem de dışındadır; kendisi için var olduğu kadar toplum için de var olur" (Coser, 2015, s. 173). Simmel'in bu sosyolojik yaklaşımından yola çıkarak, bireyselleşmenin ise kişinin "kendisi için var olması" olduğunu söyleyebiliriz.

İşte sözünü ettiğimiz bireyselleşme olgusu, modernleşme süreciyle yakından bağlantılıdır. Modernleşme sürecinin varoluşunu gerçekleştiren etken ise teknolojidir. "Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları, bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik bir biçimde sökülüp çıkarmıştır" (Giddens, 2012, s. 12). Hayatımıza yenilikler getiren teknoloji, bir yönüyle hayatımızı kolaylaştırmakta, bir yönüyle de bazı insani değerleri alıp götürmektedir. Tıpkı yan etkileri olan bir ilaç gibi, iyileştirirken farklı zararları olmaktadır. Bu zararlardan kastettiğimiz, teknolojinin sosyal ilişkileri zedeleyen karakteridir.

Teknolojinin Başrol Ürünleri ve Sosyal İlişkilere Etkileri

İnsan sosyal bir varlık oluşu nedeniyle çevresini etkileyen ve çevreden etkilenen bir öze sahiptir. İnsanın bu özünü, yanında diğer insanların varlığıyla anlamlı hale gelir. Her birey, doyumsuz bir yaşam sürmek için yanında başkalarının da varlığını hissetmek ister. Bu, insan doğasının gereksinimlerinden bir tanesidir. Cüceloğlu (2010, s. 251), başkalarıyla işbirliği yapmanın ve onların yardımıyla, desteğiyle yaşamını sürdürmenin "karmaşık insan gereksinimlerinden" olduğunu söylemiştir.

Yaşamdan alınan doyum, çevreyle gerçekleştirilen sosyal ilişkiler sayesinde istenen düzeye ulaşır. Sosyalleşme, insan doğasından kaynaklı bir eylem olarak doğumdan itibaren başlar ve insanın yaşamı boyunca devam eder. Ancak "sosyalleşme" diye adlandırdığımız eylem, içinde bulunduğumuz çağda değişik şekillerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Buna neden olan ana etken ise, daha önce de vurguladığımız gibi, teknolojidir. Teknolojinin hayatımızın her alanını çevrelemiş olan ürünleri, sosyal çevre ile geçirilen zamanın azalmasına yol açmaktadır. Teknolojinin sosyal ilişkileri zedelemesine yaptığımız vurgu buradan kaynaklanmaktadır.

Teknolojik açıdan gelişmiş olan ülkelerde, çağdaş kolaylıkların ve iş gücünden tasarruf edici aletlerin var oluşu, kendimize ve birbirimize daha çok zaman ayırmamızı sağlıyor gibi görünse de, aslında durum böyle değildir. Elektronik posta, cep telefonu, bilgisayarda dolaşma vb. “bizler için daha özgürleştirici olmaktan çok, daha az özgürleştirici olabilir” (Dönmez ve diğerleri, 2009, s. 9- 10).

Bizlerin kullanımına sunulmuş, sadece hayatımızı kolaylaştırmasının ve bir gereklilik olmasının ötesine geçmiş olan birçok teknoloji ürünü mevcuttur. Günümüzün saymakla bitmeyecek teknoloji ürünlerine kıyasla basit bir alet olarak niteleyebileceğimiz kitle iletişim araçlarından biri olan televizyonun hayatımıza girişini, aslında sosyal ilişkilere etkileri bağlamında hiçte basit olmayan bir ürün olarak ele almalıyız.

Önemli kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon, hem dünyada hem de ülkemizde, yeneden üretim ve toplumsallaşma aracıdır. Ülkemizdeki fazla uzak olmayan tarihi de oldukça önemli bir yere sahiptir. TRT, kamusal yayıncılık anlayışıyla ilk yayınlarına 60’ların sonunda başlamış; tek kanallı günlerden 90’larla birlikte toplumsal hayatı oldukça derinden etkileyen çok kanallı günlere geçilmiştir (Özsoy, 2011, s. 10).

Siyah beyaz renkleriyle evlerimize giren, başköşelerde yerini alan ve hatta üzerine özenle danteller örtülen, gördüğü bu yoğun ilginin de hızlandırmasıyla kısa sürede renklenen televizyon, sosyal ilişkilerde yaşanacak olan dönüşümlere perde aralamıştır. Televizyon, insanların aileleriyle, dostlarıyla, komşularıyla sohbet ederek, birbirlerine öyküler anlatarak ya da oyunlar oynayarak vakit geçirme güzelliğini ellerinden almıştır. Toplum, bu sosyal değişimin başlamasına istemli dirençsizlik göstermiştir. Burada “istemli dirençsizlik” ile kastettiğimiz, toplumun sosyal değerlere önem verip onu koruma güdüsüne sahip olmasının yanında, değişimi de benimsemiş, hoş karşılamış olmasıdır. Yani televizyona olan ilgiyle toplum bir bakıma sözünü ettiğimiz önem taşıyan değerleri kendi elleriyle teknolojiye teslim etmiştir.

Geleneksel toplum yaşamını, teknolojiyle iç içe olunmayan ve kısıtlı olanaklara sahip olunan zamanları akla getirdiğimizde, insanların birlikte daha çok vakit geçirdiklerini görürüz. İmece bunun en güzel örneklerinden biridir. Dayanışma duygusunun varlığıyla gerçekleştirilen imece, belki de insanların en anlamlı birlikteliklerinden, ortak faaliyetlerinden birisi olmuştur. İmecenin bir zorunluluk mu yoksa “biz” bilincine dayalı gönüllü bir eylem mi olduğu sorusu tartışılabilir olmakla birlikte, o dayanışma duygusu ve bir arada olmanın, paylaşmanın verdiği güzelliğin mutlu edici ve son derece değerli olduğu kesindir. “...[İ]mece en azından katılanlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu arttırabilir, yalnızlığı giderebilir” (Dökmen, 2006, s. 166). Bu dayanışmacı faaliyet, imeceye dahil olan insanların sohbet etmesini sağlayarak hem işi çabuk bitirmeye yardım edecektir hem de zamanın daha kaliteli geçmesine imkan verecektir. Şekil 2’de yer alan fotoğraf, tarhana hazırlığı yapan kadınların güzel bir imece örneğidir:

Şekil 2:

Kaynak: IHA, "İmece Usulü Tarhana", Hürriyet Yerel Haberler, www.hurriyet.com.tr, 2015

Dökmen, evlerimize radyoların, gazetelerin, televizyonların girişiyle birlikte yeni şeyler öğrenip geliştiğimizi, aynı zamanda "kişilerarası ilişki örüntülerimizde değişiklikler" ortaya çıktığını söyler. Bol sohbetlerle geçen gece oturmalarının yerini televizyon seyretme almıştır. 1970'lerde televizyonu olmayanlar gruplar halinde komşularına gitmiştir. Benzer şekilde, yaklaşık yüz sene öncesinde okuma yazma bilenlerin az olduğu yıllarda, özellikle İstanbul'da komşular toplanıp okuma bilen kişinin okuduğu romanı dinlemişlerdir (Dökmen, 2012, s. 59-60). Samimiyetin, sıcaklığın hissedilebileceği bu ortamların varlığı artık pek de söz konusu değildir.

Ritzer ve Stepnisky, "kitleleri uyutma görevini üstlenen" araçlar olduğunu söyler ve televizyonun bu türden bir araç olduğunu vurgularlar. "Gün boyu süren pembe diziler, her akşam izlenen reality programları ile televizyon böyle bir araçtır" (Ritzer ve Stepnisky, 2015, s. 93). Sanders, "Çağdaş yaşamın en zor isteklerinden biri, 'Televizyonu kapatıp şu konuyu konuşalım' oldu artık" (Sanders, 2013, s. 48) der. Gerçekten de "modern" diye adlandırılan fakat modern sözcüğünü tam anlamıyla karşılayamayan yeni toplum, televizyonu adeta vazgeçilmez hale getirmiştir. Üstelik televizyon sadece iletişimi kötü yönde etkilemekle kalmamış, olumsuz model teşkil eden yayınlarla, özellikle çocuk ve gençler için sakıncalı bir hal almıştır. "...[G]ünümüzde bir aile ortamında dünyaya gözlerini açan çocuk, ebeveyniyle iletişime girmekle kalmayıp, ilk günden itibaren bir kitle iletişim aracı olan TV ile de iletişime girmektedir" (Yeşiltuna, 2015, s. 20). Televizyon, çocuk üzerinde etkileyici bir güç haline gelmektedir. Televizyonda yer alan görüntülerin çocuk beynine işlenmesi ve silinmez izler bırakmasına vurgu yapan Sanders, çocukların televizyon izlemelerine ilişkin şu istatistiklere yer vermiştir:

Üç ile beş yaşları arasında, yani beynin bilişsel ve dilsel gelişiminin en önemli döneminde, bir çocuk haftada en az 28 saat televizyon izliyor. İlkokul öğrencileri için ortalama izleme süresi haftada 25 saat, lise öğrencileri içinse haftada 28 saat. Bir çocuk 5 yaşına geldiğinde artık 6000 saat televizyon seyretmiş olacaktır. ...Beş yaşına gelen ortalama bir çocuk 6000 saat programlanmıştır (Sanders, 2013, s. 48).

İstatistiklerden de anlaşıldığı üzere, yetişkinleri model almanın anahtar bir rol oynadığı televizyon izleme “kültürü”, çocuklar için oldukça önemli bir meseledir. Bu noktada aileye önemli sorumluluklar düşmektedir ancak zaten kendisi de televizyonun esaretine kapılmış olan çoğu aile, çocuklarının televizyon karşısında fazla zaman harcamalarını önlemekte yetersizdir.

Cheviron, özellikle düşük eğitim ve gelir düzeyine sahip olan ailelerde yetişkinlerin, çocukların odalarında televizyon izlemesine daha çok izin verdiklerine ve kendilerinin de sürekli televizyon izlediğine; diğer taraftan orta ve üst sınıf ailelerdeki yetişkinlerin çocukların odalarında televizyon izlemesine genellikle izin vermediklerine ve çocukların televizyon izleme alışkanlıklarını denetlediğine dikkat çeker (Cheviron, 2013, s. 73). Bu bağlamda ailelerin televizyon izleme konusunda bilinçli olmasının son derece önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Cheviron, çocuklar için yapılan dizilerin periler, büyücüler, sihir ve gizem gücü, büyük kayıp madalyonlar, cinler, sihirli annem’ler vb. temel konulardan oluştuğunu; bunların çocuklar üzerinde oldukça etkili olduğunu ve çocuğun gerçekle kurgu arasında uzun süre ayırım yapamamasına sebep olduğunu söyler (Cheviron, 2013, s. 71). Gerçekten de popüler kültürün bir ürünü haline gelmiş olan televizyon, çocuklar üzerinde bu ve bunun gibi birçok olumsuz etki yaratmaktadır. Çocuklar çoğunlukla, televizyona ve bazı diğer teknoloji ürünlerine bağımlı halde yaşamaktadır.

Neil Postman’ın (2016) “Televizyon: Öldüren Eğlence” isimli kitabının kapak arkası yazısında şu cümleler yer almaktadır: “Televizyon bir cazibe merkezi olarak hayatımızın başköşesine oturdu. Yirmi dört saat yayın yapan kanallarda tam bir görüntü sarhoşluğu yaşıyoruz. Alışkanlıklarımız, konuşma biçimimiz, ilişkilerimiz televizyona endekslendi sanki”... Tıpkı bu cümlelerde de ifade edildiği gibi, farkında olalım ya da olmayalım, televizyonun hayatlarımızı bir şekilde etkilediğini söylemeliyiz.

Televizyon elbette sosyal ilişkileri zedeleyen tek ürün değildir. Öyle ki, günümüzün diğer teknoloji ürünlerinin yanında “masum” bile kalabilir. Başlı başına televizyon bile sosyal ilişkilerin kalitesini azaltmaya yetebilecek güçteyken, teknoloji dur durak bilmeyen bir ilerlemeyle, televizyonun oluşturduğu olumsuz etkileri ve hatta daha fazlasını yaratacak olan ürünler sunmuştur ve sunmaya devam etmektedir. Adeta kendilerine “bağlı” gezdiğimiz akıllı telefonlar bunun en iyi örneklerinden bir tanesidir. Bauman, cep telefonlarına olan bağlılığı şu sözlerle ifade etmiştir:

Ekranla mesajlar birbirini izliyor. Parmaklarınız hiç durmadan oynayıp duruyor: Tuş-

lara basıyorsunuz, yeni numaralar çevirip çağrılara cevap veriyorsunuz ya da kendi mesajlarınızı yazıyorsunuz. Bağlı kalıyorsunuz. ...Cep telefonunuzu asla gözden yitirmiyorsunuz. Jogging yaparken telefonunuzu yerleştireceğiniz özel bir cep var, bu cep boş olduğunda sanki spor ayakkabınızı giymemiş gibi koşmaya gitmiyorsunuz. Gerçekten de cep telefonunuz olmadan hiçbir yere gitmiyorsunuz (Bauman, 2012, s. 89).

Yanımızdan ayırmadığımız, yüz yüze iletişimin yerini almaya başlamış olan telefonlar, aile ve arkadaş ortamlarında da duygu yoksunu iletişime yol açmaktadır. Oysa kaliteli bir iletişim için duyguların aktarımı önemlidir. Yan yana bulunan guruplar dahi, yanındakiyle iletişimini kesintili bir şekilde, gözü telefonda olarak gerçekleştirmektedir. Samimiyeti, sıcaklığı azaltan bu durum, insan ilişkilerinin bozulmasında, bazı değerlerin yok olmasında etken olmaktadır. Öyle ki insanlar gün içerisinde telefonu çok aktif kullanmaları nedeniyle yedek bataryalar taşır ya da şarj aletlerini yanlarından ayırmaz hale gelmişlerdir. Şekil 3'te yer alan fotoğraf, yaşamımızın "vazgeçilmezi" haline gelmiş olan telefonlara bağımlılığı yansıtmaları açısından örnek olabilecek fotoğraflardan bir tanesidir:

Şekil 3:

Kaynak: Photos of Elizabeth I. Johnson, "Our Mobile Addiction", CNN Photos, edition.cnn.com, 2015

Şekil 3'te yer alan görüntüye günlük hayatımızda, kafelerde, restoranlarda, üniversitelerde vb. yerlerde sıklıkla denk gelmişizdir. Genç ya da yetişkin fark etmeksizin, bir arada oturmalarına rağmen, telefonla fazlaca ilgili olan insanları görmüşüzdür. İnsanın sosyal doyumu için bir ihtiyaç olan dostluk ilişkilerinin kalitesini bu tür davranışların olumsuz yönde etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Oysa "[i]nsanların hoşça vakit geçirmek ve tatmin duygusunu yaşamak için olduğu kadar fiziksel ve ruhsal sağlıklarını korumak için de dosta ihtiyaç duydukları düşünülür" (Lynch, 2013, s. 67). Lynch, Steve Duck'a atıfta bulunarak bunu şöyle

örnekler: “...yürüttüğümüz dostluklarda ne kadar fazla şey bulursak, kendimizi, mesleki stres, psikolojik hastalıklar, hayatta başımıza gelen olumsuz olaylar ve benzeri şeylere karşı önemli birer rol oynayan toplumsal destek ve insani sağlık sigortasıyla o kadar iyi kuşatmış oluruz” (Duck, 1983, s. 8, aktaran; Lynch, 2013, s. 67). Haliyle birbirine verilen değeri, önemi gösterebilmek için, bir arada vakit geçirilen ortamlarda “ceplerimizdeki vazgeçilmezlerden” uzak durmayı tercih etmenin de dostluk ilişkileri açısından yararlı olacağını düşünmekteyiz.

İşte, gelişim ve ilerleme dereceleri her toplum için aynı düzeyde olmasa da “modern” diye adlandırdığımız dünya, çağ için önemli olarak nitelendirebileceğimiz gelişmelerin yanında, sosyal ilişkiler açısından olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Önce en yakın aile ve arkadaş çevresinden televizyon, telefon, sanal dünyaya kapı açan internet gibi unsurlarla kendisini çekmeye başlayan birey, zamanla tüm sosyal çevreden kendisini soyutlayan “iletişimsiz bir iletişime” geçiş yapmakta ve hatta yalnızlaşmaktadır.

Sosyal İlişkilerin Olumsuz Yönde Değişimi: Yalnızlaşma

Sosyal ilişkilerin giderek zayıflaması, insanların daha bireysel hareket etmesine sebep olmakta ve haliyle yalnızlaşmayı doğurmaktadır. “...[B]ireyselleşmenin egemen olduğu toplum... atomlaşmanın ve parçalara bölünmenin tehdidi altındadır” (Cheviron, 2013, s. 43). Görünürde insanlar kalabalıklar içerisinde ancak aslında bu kalabalıklarda kendi halinde ve yalnızdırlar. Bu durum, modernleşme diye adlandırdığımız sürecin bir sonucudur. Bunun bir sonraki adımı ise küreselleşmedir. Giddens, küreselleşmenin hayatımıza tesadüfi bir şekilde girmediğini ve hayatımızın tüm çerçevesini değiştiren bir olgu olduğunu söyler (Giddens, 2000, s. 31). Küreselleşmeyi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak ele almak mümkündür. Ritzer’in ifadesiyle, “...teknolojik değişimler... küreselleşmede muazzam bir rol oynamıştır” (Ritzer, 2011, s. 296).

Küreselleştirici unsurların en önemlilerinden biri olan internete ayrıca değinmek gerekir. Çünkü internet, birçok faydasının yanında olumsuz etkileri de olan bir teknoloji ürünüdür. Sosyal ilişkilerin zayıflamasında, insanların birbirleriyle kaliteli zaman geçirmeleri konusunda da oldukça olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Üstelik internet artık “ceplerimize girdiğinden” her an erişim mümkün olmaktadır. Ritzer, 1990’larda ortaya çıkışından bu yana internetin, özellikle gelişmiş dünyada hayatın neredeyse her alanını derinden etkilediğini, küreselleşme açısından internetin pek çok şeyin küreselleşmesini hızlandırdığını ve kendisinin de küreselleşmenin çok temel bir özelliği ve biçimi olduğunu söyler (Ritzer, 2011, s. 307).

TÜİK “Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması”nın 2015 verileri incelendiğinde, internete erişimi olan hane oranı %69,5 olarak görülmektedir. İnternet kullanan bireylerin kullanım amaçlarına bakıldığında ise “sosyal” medya ilk sırada yer almaktadır ve %80,9 oranındadır (TÜİK, 2015). Bu istatistikler “sosyalleşmenin” internet üzerinden sağlanmasına ağırlık verildiğini yansıtmaktadır. Yüz yüze iletişimin yerine “sosyal” medyada iletişim ağırlık

kazanmıştır. Bu iletişim türü, ilişkilerin duygu ve hislerden büyük ölçüde yoksun olduğu anlamına gelmektedir.

Ayfer Tunç, “Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek” isimli, 70’li yıllarda insan hayatını anlatan kitabının “eskiden çocuk olmak” başlıklı bölümünde, 70’li yıllarda çocukluğunu yaşayanların, büyüklerinden sıklıkla “şimdiki çocuklar çok şanslı” sözünü duyarak büyüdüklerini söyler. Ama şimdiki kuşağın çocuklarına aynı şeyi söylemediğini, yani “şanslı olma” sözünü kullanmadıklarını vurgular. Bunun gerekçelerini ise şöyle ifade etmiştir:

Bu çağın çocuklarının yaşadıklarının şans olup olmadığından kimse emin değil. Bir yığın tüketim ürünüyle donatılan hayatlarında şimdiki çocuklar çok yalnız. Yaratıcılığı kışkırtan yokluk ortamında değil; sıkıntıyı büyüten, derin bir tembellik ve umursamazlık yaratan bolluk ortamında büyüyorlar. İlaç kutularından araba yapmak, gazoz kapağı biriktirmek, dergilerden artist resimleri kesip deftere yapıştırmak onlara göre değil (Tunç, 2013, s. 21).

Tunç’un da ifade ettiği gibi, şimdiki çocuklar, teknolojinin “büyüleyen” ürünleriyle kendinden geçerek yalnızlaşmaktadır. Birçok şeyi rahatlıkla elde edebiliyor olmaları, onları üretmekten, hayal etmekten uzaklaştırmaktadır. Teknoloji onları içlerine kapanık, iletişimi zayıf, sosyal çevreden uzak bireyler haline getirerek “uyuşturmaktadır”.

Eskiden olduğu gibi, çocukların dışarıda arkadaş gruplarıyla, hayal güçlerini de kullanarak oyunlar üreterek ya da oyuncaklarıyla oynamak yerine, günümüzde teknolojik oyuncakları ellerinden düşürmediği görülmektedir. Bunda, günümüz dünyasının tehlikelerle çevrili olması, güvensiz yaşam düşüncesi ve ebeveynlerin bu konudaki korkuları da elbette etkili olmaktadır. Ancak ebeveynler sırf kendi işlerine vakit ayırabilmek adına da çocuklarına tabletleri, akıllı telefonları vb. kendi elleriyle sunmaktadır. Üstelik bunu yapıyorken çocuklarının tablet gibi ürünlerle vakit geçirmek için ağlamalarından, kendi sorumluluk paylarını unutarak yakınmaktadır. Oysa gerçek bir oyun, çocuğun gelişimi için oldukça önemlidir. Ayrıca oyun sadece çocuklar için değil, yetişkinler için de keyifli ve yaşam boyunca sürebilecek bir etkinliktir. Başal, oyunun çocuklar için önemini şu şekilde sıralamıştır:

1. İçinde yaşadığı dünyayı, çevresindeki insanları tanır ve anlar.
2. Düşünür ve deneyim kazanır.
3. Maddelerin özelliklerini, kendi gücünün sınırlarını kavrama ve deneme fırsatı bulabilir.
4. İnsanlar arasındaki ilişkileri öğrenir, kavrar.
5. Paylaşmayı, arkadaşlarının isteklerini kabul etmeyi veya onlara kendi isteklerini kolaylıkla nasıl kabul ettirebileceğini yaşadığı çatışmalarla öğrenir.
6. Çeşitli fikirleri geliştirmeyi, bunları uygun bir şekilde ifade edebilmeyi öğrenir.
7. Duygularını ifade edebilir.
8. Fikirlerini geliştirdiği gibi, iç itilimlerini de geliştirir, saldırgan davranışlarda bulun-

rak, saldırganlık duygularını kimseye zarar vermeksizin ifade etmeyi öğrenir.

9. Endişelerini kontrol altına alır.

10. Zaman zaman içine düştüğü çaresizlik duygularından ve korkularından kurtulur.

11. Suçluluk duygusundan kaynaklanan faaliyet ve düşüncelerini açığa çıkarır.

12. Deneyimlerini geliştirir ve öğrendiklerini pekiştirir. Yaşıtları ile birlikte olmanın zevkini tadarken, onlarla geçinmenin de yollarını keşfetmeyi öğrenir (Başal, 2010, s. 10- 11).

Alvin Toffler, “Şok” isimli kitabında yer alan “gelecekte arkadaşlıklar” isimli bölümde, Eli Ginzberg’e atıfta bulunarak şu cümleye yer vermiştir: “Kısa sürede hepimiz, birbirleriyle ilişkileri olmayan uzun süreli dostluklara ve komşuluklara bağlanmayı reddeden büyük kent insanlarına dönüşeceğiz” (Toffler, 2011, s. 125). Bu tespit, modern toplumdaki ilişkileri gözlemlediğimizde, yerinde bir tespittir. İlişkiler giderek sığlaşmakta ve anlam yitirilmektedir. Öyle ki, içerisinde her tür sosyal mekânlara yer veren, devasa yapılarıyla lüksü ve gösterişi yansıtan sitelerde insanlar, yan komşusunu tanımaz hale gelmiştir. Yani, yaşam alanlarında var olan imkânların artması, teknolojinin hayatımızın her alanına girmesi, insan ilişkileri anlamında çok da olumlu etkiler göstermemektedir.

Televizyonda yer alan “Çok Güzel Hareketler Bunlar” isimli skeçlerle yapılan güldürü programının 2014 yılında yayınlanan bir bölümünde, insanlar arasındaki iletişimsizliğe gönderme yapan bir skeç sahnelenmiştir. Skecin başrolünde bir gişe çalışanı vardır. Bu gişe çalışanının bilet alan insanların ona karşı duyarsızlığına isyanı işlenmektedir. Gişe çalışanı, bilet alırken kendisine selam veren bir kişinin onu dikkate almasına çok sevinir ve aralarında geçen diyalogun bir bölümü şu şekildedir:

Bilet alan kişi: “Hayırlı günler, bir jeton alabilir miyim lütfen?”

Gişe çalışanı: ... (Şaşırır)

Bilet alan kişi: (Bileti alır) “Teşekkür ederim.”

Gişe çalışanı: “Dur! Ne dedin sen?”

Bilet alan kişi: “Ne dedim ağabey, hayırlı günler dedim...”

Gişe çalışanı: (Heyecanla) Hayırlı günler! Sonra?”

Bilet alan kişi: “İşte... Bir jeton alabilir miyim lütfen...”

Gişe çalışanı: “Lütfen! Sonra?”

Bilet alan kişi: “İşte... Teşekkür ederim...”

Gişe çalışanı: “Teşekkür ederim! Teşekkür ederim dedi! Benimle konuştu duyduğunu mu?”

...

Skeç, gişe çalışanın karşındaki kişinin onu “insan yerine koyduğu” türünde ifadeleri, sevinçli sözleri, kimsenin gişecilerle konuşmadığını söylediği cümleleriyle devam eder. “İnsanlar konuşa konuşa...” denerek oyun sonlandırılır. Bu skeçte işlenen konunun benzeri durumlara sosyal görünümlü asosyal ortamlarda sıklıkla rastlanmaktadır. Tanımadığı birinin kendisine selam verdiğini görenler, bunu çoğunlukla garip karşılamaktadır. Zaten birçok insan da tanımadığı kişilere selam vermek konusunda kendini geri çekmektedir.

Özetle, içinde bulunduğumuz toplum, insanlar arasında zayıf ilişkilerin yaşandığı, sosyal bütünleşmeden ciddi derecede yoksun, parçalanma tehdidi altında olan bir toplumdur. Oysa sağlıklı bir toplum içinde yaşayabilmemiz, bütünleşmenin korunması ve bütünleşmeyi engelleyen problemlerin olabildiğince aza indirilmesi ile mümkündür. Modern dünyanın bize sağladıklarını yararlı, etkili ve ölçülü kullanabilmek, ele aldığımız konuya yönelik problemin azalmasında etkili olacaktır.

Sonuç

“Modernleşme” diye adlandırdığımız süreçte, “modern” diye adlandırılan toplumda, teknolojinin sınır tanımayan gelişiminin etkisiyle, sosyal ilişkiler olumsuz yönde değişime uğramaktadır. Elbette teknolojinin yaşamımız için oldukça önemli olan birçok ürün kazandırdığı inkâr edilemez bir gerçekliktir. Ancak toplumun dur durak bilmeyen teknolojiyi, dur durak bilmez şekilde tüketme eğilimi, yaşamımızdaki insani değerleri neredeyse yok etmeye başlamıştır.

Teknoloji, çocuklardan yetişkinlere, toplumdaki her yaşa hitap etmektedir. Çocuklar da, onların ebeveynleri de teknolojik ürünlere adeta bağımlı halde yaşamaktadır. Böylelikle bireyler arasındaki iletişim kopuk bir şekilde gerçekleşmektedir. Oysa sağlıklı iletişim insan ilişkileri açısından son derece önemlidir. İletişim sağlıklı bir şekilde gerçekleşmediğinde ise bireyler grup ruhunu, “biz” bilincini zedelemekte, yalnızlaşmaya yönelmektedir.

Teknolojinin bu derecede kullanımı, küreselleşmeyi de beraberinde getirmiştir. İnternetin bunda oynadığı rol en üst düzeydedir. Teknolojinin sunduğu sınırsız ürünlerin ölçülü kullanımı, toplum olmanın gereklerinden biri olan sosyal ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilirliği açısından önemlidir kanaatindeyiz. Böylelikle insani bağlılık duygularının korunabileceğini, bizi biz yapan değerlerimizin yaşayabileceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aron, R. (2007). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Korkmaz A. (Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslantürk, Z., Amman, T. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Başal, Handan A. (2010). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Geleneksel Çocuk Oyunları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. Işık E. (Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Chevron, Nilgün T. (2013). *Televizyon ve İçimizdeki Şiddet*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Coser, Lewis A. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlıklarında Fikirler*. Himmet H., Serhat T., İbrahim M. (Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- “Çok Güzel Hareketler Bunlar” Oyuncu Takımı (Yapımcı). (2014). 28. Bölüm-Gişe. <https://www.youtube.com>
- Dökmen, Ü. (2006). *Küçük Şeyler*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dökmen, Ü. (2012). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dönmez, A. (Çev. Editörü), Büyüksahin, A., Taluy, N., Başer, I., Güler, M. (2009). *Yakın İlişkiler Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?*. Nilgün Ç. (Çev.). Ankara: Attila Kitabevi.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor*. Osman A. (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum..* Ümit T. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. Ersin K. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- [IHA]. (2015). *İmece Usulü Tarhana*. Hürriyet Yerel Haberler, www.hurriyet.com.tr
- Lynch, Sandra M. (2013). *Dostluk Üzerine*. Ferma L. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özsoy, A. (2011). *Televizyon ve İzleyici: Türkiye’de Dönüşen Televizyon Kültürü ve İzleyici*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- [Photos of Elizabeth I. Johnson]. (2015). Our Mobile Addiction. CNN Photos, edition.cnn.com
- Posta Gazetesi. (2011). İlk Televizyon 30 Tondur. www.posta.com.tr
- Postman, N. (2016). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. Osman A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. Melih P., (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2014). *Toplumsal MCDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. Şen Süer K. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G., Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. Irmak Ertuna H. (Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sanders, B. (2013). *Öküzün A’sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. Şehnaz T. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Toffler, A. (2011). *Şok: Gelecek Korkusu*. Selami S. (Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Tunç, A. (2013). *Bir Maniniz Yoksa Anneler Size Gelecek: 70’li Yıllarda Hayatımız*. İstanbul: Can Yayınları.
- TÜİK. (2015). Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması. <http://www.tuik.gov.tr>
- Ünsaldı, L., Geçgin E. (2015). *Sosyoloji Tarihi: Dünya’da ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*. Mehmet K. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yeşiltuna, Dilek Ç. (2015). *İletişim ve Medya*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Riaz Hassan'ın *Müslüman Zihinler* Adlı Eseri ile Clifford Geertz'in *İki Kültürde İslam* Adlı Eserindeki Evrensel İslam Ulusal Müslümanlık Temalarının Karşılaştırılması

Zeynep Kayseri*

Öz: Clifford Geertz İki Kültürde İslam adlı eserinde 1952-54'te Endonezya'da Java, Jakarta ve Jogjakarta'da dini ve toplumsal yaşamı incelemiş, 1957-58'de yeniden bölgeye giderek Bali, Sumatra ve Orta Java'da çalışmalar yapmıştır. 1964-65'de ise Fas'a giden yazar alan çalışmasına son derece önem vermiş ve kültürleri bizzat yerlerinde gözlemlemiştir. Aynı şekilde Riaz Hassan yedi Müslüman ülkede (Türkiye, Kazakistan, Pakistan, Malezya, İran, Mısır, Endonezya) İslam dini ve toplumsal yaşam üzerine empirik araştırmalar yapmış, Müslüman Zihinler adlı eserini yazmıştır. Bu iki eser İslam dininin evrenselliğini ele alıp onun ulusal etmenlerle halkın gündelik yaşantısında nasıl doğrulduğu üzerine bina edilmiştir. Bu çalışmada Clifford Geertz ve Riaz Hassan'ın eserleri evrensel İslam, ulusal Müslümanlık başlığı altında değerlendirilecektir. Söz konusu çalışma, İslam dininin geniş bir alana yayılıp insanların sorularına nasıl cevap verdiğini, kültürel ve bireysel kodlara göre kendisine nasıl bir saha oluşturduğunu mukayese etmeye çalışacaktır. Çalışmada, İslam çatısı altında farklılaşan mezhebi dindarlıklar, bireysel, ülkesel, tarikatî dindarlıklar ve daha pek çok dini algının farklı olmasının en temelindeki özüne ne olduğu, niçin Endonezya İslam'ı işraki güdümlü ve daha yumuşak iken, Fas İslam'ının daha katı kurallı ve sert mizaçlı olduğu, İslam tek ise bu kadar çeşitli Müslümanlığın kaynağının ne olduğu, evrensel olan bir dinin nasıl bu kadar farklı anlaşılabilir her toplum için ulusallaştığı gibi soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

Giriş

Bu makalede Riaz Hassan'ın *Müslüman Zihinler* kitabı ile Clifford Geertz'in *İki Kültürde İslam* adlı eserleri evrensel İslam ulusal Müslümanlık teması üzerinden mukayese edilmiştir. İlk kısımda iki yazarın genel olarak kullandıkları yöntem ve sosyolojik kuramlar ile kitaplarının içerikleri hakkında kısa bir bilgi, ikinci bölümde araştırdıkları ülkelerdeki İslam ve Müslümanlık temalarının algılanış biçimleri, üçüncü bölümde ise bu algıların hangi etkilere maruz

* Yeni Doğu Okulları, Öğretmen, zeynebkayser@hotmail.com

kalarak nasıl bir dönüşüm geçirdikleri ve bu dönüşümün içsel ve dışsal sebepleri üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise iki yazarın kitapları genel olarak öznel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1.BÖLÜM

A.evrensel İslam Ve Ulusal Müslümanlık Teması Hakkında Kullanılan Yöntemler

A.1. Geertz'in Yöntemi

Geertz, *İki Kültürde İslam* adlı eserinde 1952-54'te Endonezya'da, Java, Jakarta ve Jogjakarta'da dinî ve toplumsal yaşamı incelemiş, 1957-58'de yeniden bölgeye giderek Bali, Sumatra ve Orta Java'da çalışmalar yapmıştır. 1964 ve 1965-66'da ise Fas'a giden yazar için kültürel araştırmalarını yaptığı alan çalışması son derece önemlidir. Alan çalışması yaparken bir dinin hem somut hem soyut verilerinin halkın yaşantısına yansımaları ve bu verilere karşı kendi doğal, çok renkli dünyalarının dinin algılanışındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Kitap boyunca Geertz, dinin ilk durumundaki püriten hâlinin zaman içerisinde şartlar değiştikçe yeni ve daha kitabi formlara dönüştüğünü ve bu dönüşümü de doğallıktan uzak olarak nitelemiştir. Geertz'e göre dinin varoluşunun ilahî kaynaklı olup olmamasından ziyade insanın dinle olan ilişkisi daha önemli olduğundan zamanla belli kurallar yüklenen ve katılaştıran normların onun özsel niteliğini bozduğunu söylemiştir.

Kitabında özellikle Talcott Parsons, Clyde Kluckhohn, Edward Shils, Robert Bellah ve Wilfred Cantwell Smith'in yöntem ve kavramlarını kullanan yazar toplumu, varlığını devam ettirebilmesi için gereklilikleri yerine getirirken beraber işleyen, birbirine bağımlı birimlerin bütünlüğü olarak gören işlevselciliği kullanıp dini sosyal ilişkiler bağlamında kolektif olarak incelemiştir. Yazar Max Weber'in sosyolojinin yalnızca eyleme ilişkin öznel bir yorum olmadığı ve sosyologların yalnızca toplumsal dinamiklerin birbirlerini nasıl etkilediğini değil; aynı zamanda toplumsal olayların insanlar için taşıdığı anlamları da araştırmaları gerektiği görüşünü temel alıp toplumsal bir gerçeklik olan dinin halk üzerindeki nasıllığını yorumlayarak incelemiştir. Ayrıca Geertz'in açıklamaları İbn-i Haldun'un birbirleriyle işbirliği yaparak birtakım kurumlar yaratmaya başlayan insanların, yerleştikleri coğrafi yer, iklim, iktisadî şartlar, üretim şekil ve ilişkilerinin de farklılıkları doğuran etkenler olduğu görüşü üzerinden tasniflediği Hadari ve Bedevi toplumu, Geertz'in Fas ve Endonezya toplumları için dinsel değişimi ele alırken biri Hollanda kültürüyle şekillenmiş aşırı medeni tropikal bir Asya ülkesi, diğeri de Fransız kültürüyle şekillenmiş gergin, kuru ve sert duruşlu bir Akdeniz ülkesi (Geertz, 1968, s.18) tanımını yaparak din kurumunu açıklamaya başlaması buna örnek olarak gösterilebilir.

A.2. Hassan'ın Yöntemi

Hassan'ın çalışması ise yedi Müslüman ülkede (Türkiye, Kazakistan, Pakistan, Malezya, İran, Mısır, Endonezya) Müslüman dindarlığı üzerine yaptığı karşılaştırmalı ampirik bir çalışmadır. Bizzat bu ülkelerde bulunup saha çalışması yapan Hassan, derin araştırmaları basit bir dile indirgeyerek açıklamaya özen göstermiştir. Bu ülkelerdeki dinin algılanış biçimi, zamanla geçirdiği değişim ve dönüşümler aktarılırken, Hassan izlenimlerinden hareketle ulusal bir dindarlığın, kültürel çeşitliliğin dine aksettirdiği farklılıkların olduğuna da dikkat çekmiş ve kendi yorumlarını korkusuzca dile getirmiştir. Sosyal bilimlerde yapılan ampirik çalışmaların %100 bir netice vermeyeceği düşünülse bile dindarlığın çok boyutlu bir olgu olduğu iddiasından hareketle, Hassan çalışmalarında Amerikalı sosyolog Rodney Stark ve Charles Glock'un geliştirdiği Berkeley modelini yani dindarlığın çok sayıda ve farklı ifadelerini içinde toplayabilen beş ana boyutu olan ideolojik, ritüelistik, deneyimsel, düşünsel ve sonuçsal sınıflandırmayı yaptığı ampirik çalışmasında kullanmıştır. Ancak bu yöntemlerin Batılı tarzda oluşu bazı eleştirilere mahal vereceği için Hassan (2008), peşinen Hristiyanlık ve Musevilik gibi İslam'ın da İbrahimi bir din olduğunu bazı felsefi ve teolojik kökleri paylaştıkları için yöntemde sıkıntı arz edebilecek bir durum olmayacağını ifade etmiştir (s.74). Yaklaşık sonuçlara varabilmek de evrensel İslam'ın ulusal kanadını açıklayabilmek açısından önemlidir. Kitap boyunca ülkeler arasındaki aynı İslam'ı ve farklı algılı Müslümanlığın sebep ve yansımalarını kendi yorumlamalarıyla aktarmaya çalışan Hassan, günümüz Müslümanlığı için gelişebilmek açısından neler yapılabileceği noktasında da ipuçları vermiştir. Toplumu bilimsel olarak incelemesi açısından Aguste Comte, uyguladığı yöntem ve kurallar açısından da Emile Durkheim'dan etkilendiği söylenebilir. Yine din sosyolojisine yön veren isimlerden Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı* adlı eserindeki rasyonalizmden etkilendiği de düşünülebilir.

2.BÖLÜM

A. Müslüman Ülkelerdeki İslam Algısı

Geertz, açıklamalarında Fas dini kültürünü Lyusi karakteri, Endonezya dini kültürünü Kadjaga karakterleri üzerinden metaforlaştırarak anlatırken, dinin birey üzerindeki pratik etkisini teorik olarak temellendirmeye çalışır ve bu yönüyle de dini bilgiyi açıklarken bilginin temelinde mantığın olduğunu ve bilginin sınırlarını da yine mantığın belirlediğini söyleyen, post analitik kuramının savunucusu mantık ve dil felsefesi filozofu Wittgenstein'dan etkilendiği düşünülebilir.

Geertz'i meşgul eden dinin neliği değil nasıllığıdır. Geertz (1968) bir gerçeklik olan dinin zaman aşırı kavrayıştaki besledikleri, besleyemedikleri, hatta tamamen yok ettiklerini dini değişim minvalinde bir tikel örnek üzerinden vasıtaları değiştiğinde inanca ne olduğu sorusu ile açıklamaya çalışmıştır (s.16). "İkisi de Mekke'ye doğru yönelir ama İslam dünyasının karşı uçları olarak zıt yönlerde secde ederler" (Geertz, 1968, s. 18).

Geertz, kutsal olanın doğasının karakteristik kavramlaştırmalarının ve insanların kutsala ne şekilde yaklaşmaları gerektiğinin nasıl aşamalı olarak değişken biçimlerde ve birden çok sapma ve gecikmelerle Fas ve Endonezya'da nasıl tamamlandığını göstermeye çalışmıştır.

Hassan'ın çalışması ise dinin algılanış biçiminin geçirdiği evrelere ideolojilerin etkileri açısından yaklaşmak tarzındadır. Geertz'deki asıl tema dini algının niçin değiştiği ve nasıl evrildiğinin dış etkiye açık iç sebepler ve daha çok psikolojik hazır olmuşluk iken, Hassan'da dönüşümün niçinliği ideolojilerin uyguladıkları yöntem ve baskılarla anlatılması tarzındadır. Hassan'ın çalışması bu bağlamda pratik, Geertz'in ise teoriktir denilebilir.

Riaz Hassan, Müslüman bir toplumdaki dinsel bilincin toplumun yorumlayıcıları ve baskın teolojik yönelimlerin etkileşimleri neticesinde oluştuğu kanaatinde. Ona göre geçmişten gelen ilahî eğilimler, başta aile olmak üzere toplumsal kurumlar aracılığıyla aktarılır ve bu aktarım yorumlayıcıların -eleme veya ekleme- sinden geçerek belli bir süreç içerisinde evrimleşir ve netice itibarıyla yaygın bir bilinç oluşturur (Hassan, 2008, s. 50).

Hassan, Müslüman toplumların yüzleştiği üç önemli bilinç akımını apolojetik, vahhabilik, selefilik şeklinde sıralar ve son olarak günümüze en yakın gördüğü melez sistemi selefabilikten bahsedip bunların ortaya çıkışındaki temel unsurların İslam aleminde hüküm süren teknolojik gerilik, güçsüzlük ve ekonomik açıdan az gelişmişlik olduğunu söyler. Örneğin apolojetiğin, Batının üstünlüğü varsayımıyla İslam kültürünü bayağılaştıran oryantalizmin hücumu neticesinde ortaya çıktığını ve bu psikolojik tutumun Müslüman entelektüellerde İslam ve modernlik arasındaki uyumluluğa vurgu yapma ihtiyacı doğurup apolojetiğin temel savı olan en faydalı modern kurumların aslında İslam tarafından icat edildiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde Vahhabilik de püriten bir çaba ile İslam'ın öz kaynakları Kuran ve sünnete dönerek rasyonel sorgulamaya derin bir kuşku ile yaklaşıp modern çağın belirsizliğine karşı kutsal metinleri tek meşru kaynak hâline getirmeleri buna başka bir örnektir.

Hassan, özellikle Ebu el-Fadl tarafından ortaya atılan melez sistem olarak adlandırdığı Selefabilik kavramını karakteristik olarak incelemiş ve Müslüman dinselliği araştırması kapsamında bu kavramı da ampirik bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Araştırma sonuçlarına göre İslam'ın Batılı kurumlarla olan uyumluluğunu kanıtlamayı amaçlayan apolojetiklerin aksine selefabilerin İslam'ı Batı'nın antitezi olarak tanımladığını Selefabilere göre hayatta sadece iki yol olduğunu -Tanrının yolu (doğru yol), Şeytanın yolu- dolayısıyla Hassan araştırma sonuçlarından hareketle Selefabilerin metinlerin rolünü abartıp onları yorumlayan insan aktörünün rolünü küçümsediklerini ortaya koymuştur. Selefabileri iki gruba ayırmış ve ılımlı olanlar için Cemaati İslami ve Müslüman kardeşleri, daha sert tavra sahip olanlar için de El Kaide ve Taliban'ı örnek vermiştir (Hassan, 2008, s. 58).

Neticede Hassan (2008), bu grupların nihai gayelerinin ütöpik bir İslam toplumu oluşturmak olduğunu söylemiş ancak insan doğasını değişmez ve determinist olarak gördükleri için kutsal metinlerde açıkça belirtilen ahlaki kuralların Müslümanlar tarafından daha derinlemesine bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini kabullenemediklerini belirtmiştir (s.59).

Geertz ise Fas ve Endonezya'daki farklı dinsel motiflere değinirken, bu ülkelerin dini kurumlarındaki farklılıkları gösterip sebeplerini açıklamaya çalışır. Hassan ise bu motifler yerine İslam neticesinde ortaya çıkan kurumların ülkelerdeki sonuçları üzerine odaklanmıştır. Başta da belirtildiği gibi Geertz'i sebepler meşgul ederken Hassan'ı sonuçlar ilgilendirmiştir.

Geertz'e göre Fas ve Endonezya'daki önemli farklılık, toplumsal kurumlarda kendini göstermektedir. Fas'ta İslam medeniyetinin kurucu kuvvetleri kabilelerden gelmiştir ve zihin dünyalarını bu durum etkilemiştir. Her ne kadar şehirli din âlimleri birkaç köşede ve birkaç renkli durakta Arap-İspanyol incelikleri sokabilmişlerse de, Fas'taki İslam evliya inancı ve ahlaki katılık, sihirli iktidar ve saldırgan dindarlık üzerine kuruludur (Geertz, 1968, s.24). Endonezya'da İslam, birçoğu *Kur'an*'dan kaynaklanmayan pek çok şekil almış ve coğrafyanın da verdiği imkânla, yayıldığı takımadalarda aldığı biçimlerde tek tiplilik olmamıştır. Fas'ta ise İslam pratik yaşama güçlü devletler ve liderlerin sunduğu örneklik ekseninde yerleştiğinden, dinin belirli ve genel bir biçiminden söz edilebilmektedir. Endonezya İslam'ının en azından son zamanlara kadar esnek, deneysel, senkretik ve çok sesli özelliğini koruduğunu söyleyen Geertz'e göre, Fas'taki hâkim eğilim daha ziyade kültürel tek tipleşmeye, ahlaki mutabakata, temel inanç ve değerlerde toplumsal standartlaşmaya yöneliktir (Geertz, 1968, s. 25). Yazara göre daha sonradan ne kadar değişirse değişsinler kurumlar karakterlerini her zaman sınırları içinde hareket edecekleri yapıları ilk oluştukları plastik dönemde belirlenmektedir (Geertz, 1968, s. 24).

İki toplum arasındaki farklılığı açıklarken Keneeth Burke'ye atıfta bulunan yazar, yaşam ne olarak isimlendirildiyse kavram kurum ve süreçlerin de o şekilde boyutlandığına dikkat çekmiş Hristiyanlığı Hz İsa değil, Gregory olmadan; İslam'ı Hz. Muhammed değil, ulema olmadan; Hinduizmi Vedalar değil, kast sistemi olmadan düşünmenin mantıklı olmayacağından hareketle, Fas'taki yaşamın da Murabıtlar, Muvahhid kabileleri olmadan, Endonezya'da da kozmik hakikat ve metafizik erdeme dair Hintli nazariyeler anlaşılmadan yorumlanamayacağı kanaatindedir.

Bu durumu Hassan ise sivil toplum kavramıyla daha somut bir tarzda ve sorgulayıcı olarak açıklamaya çalışmıştır. Sivil toplumun tanımını siyasal, toplumsal ve kültürel üst yapının temelini oluşturan çekirdek altyapı şeklinde tanımlayan Hassan, İslami ideolojinin sivil toplum değerlerinin ve kurumlarının ortaya çıkmasını, varlığını ve meşrulaştırılmasını destekliyor mu? sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Müslüman toplumda özerk ve meşruluğu normlarca korunan ulemanın pozisyonu ve çok çeşitli meseleler hakkında kamuoyunu etkilemelerine olanak tanıyan minberlerin varlığını sivil topluma bir örnek olarak göstermiştir. Etkin rolünü ise 1979 İran Devrimi, yakın tarihteki siyasal liderlerin kaderleri ve hayatları , Pakistan, Endonezya, Filistin bölgeleri, Malezya, Lübnan ve Cezayir'deki minberler kanalıyla iletişime geçen ulemanın faaliyetleri ile açıklamıştır (Hassan, 2008, s. 239).

Ulemanın devletten özerk oluşlarının temelini oluşturan kanallar olan devlet aktörlerine doğrudan erişimleri, burjuvazi ile olan geleneksel ittifak ile devlet politikalarını içtihat kanalıyla da kamuyu etkileyebilme gücüne sahiptir.

Hassan'a göre Müslüman toplumsal oluşumların bir tanımlaması da güçlü toplum, zayıf devlettir. Ancak Müslüman ülkelerde bugün durum tam tersidir ve devlet sivil toplumun varlığına izin vermeyecek kadar güçlüdür (Hassan, 2008, s. 240). Ancak bu durum diyalektiktir ve devlet iktidarı olmadan demokratik bir düzen kurulamayacağı için çoğu zaman problem, devlet, sivil topluma ve pratik bir düzene katkıda bulunmak için siyasal reformlar getirdiğinde bu reformların işleyişinin devletin iktidarına zıt olan sonuçlar doğurabilmesidir ve bu sebeple reformlar devlet tarafından otoriter yönetimin tekrar uygulanması için kullanılır. 1991 Cezayir'deki seçim sonuçlarının iptali de bunun bir örneğidir. İslami köktenci ve otoriter bir siyasal düzenin ortaya çıkmasını önlemektir.

Hassan, ulema ve minberin sivil toplum için çok önemli iki alanı oluşturduğunu söylemesine rağmen aynı zamanda düşünceyi sadece düşünülebilir ve düşünülemez olarak ele aldıklarından ve düşünülmemeyen kısmına izin vermediklerinden entelektüel ve toplumsal bir ortamın gelişimini engellediği kanaatindedir (Hassan, 2008, s. 241).

Geertz'e göre Fas, İslam'la birlikte şekillenirken; Endonezya, İslam'ı kendince şekillendirmiştir. Fas'ta kendi medeniyetini inşa eden İslam, Endonezya'da var olan medeniyeti kendine mal etmiştir (Geertz, 1968, s. 25). "Kalidjaga hiç Kuran görmeden, mescide girmeden, ezan duymadan içinden geldiği Hint geleneğinin merkezi dini eylemi olan yoga benzeri manevi terbiyenin, aynı biçimiyle gerçekleşen inanç değişimiyle Müslüman olmuştur. Sunan Kalidjaga Müslüman olmuştur, çünkü ıslah olmuştur. Müslüman olduğu için ıslah olmamıştır" (Geertz, 1968, s.43).

Her iki toplumda da dinsel gelişmenin fiili tarihsel akışı ve nihai sonucu bakımından radikal farklılıklar bulunsa bile yazara göre İslamlaşma iki yönlü bir süreç olarak işlemiştir. Birinde temelde değiştirilemez ve şaşırtıcı şekilde iyi bütünleşmiş bir ritüel ve inanç sistemi hatta dini bireysel ahlaki ve metafizikî anlayışlara göre uyarlama çabası varken, diğerinde İslam sadece bir din değil aynı zamanda Tanrı'nın insanlığa bildirdiği belirli emirler olarak özdeşliğini sürdürmesi için bir mücadele olarak algılanmıştır (Geertz, 1968, s. 27). "Medeniyet, Fas'ta cesaret, Endonezya'da gayret üzerine kurulmuştur" (Geertz, 1968, s. 24).

Geertz, iki kültürü Kalidjaga ve Lyusi üzerinden kıyaslarken benzer ve farklı yönlerine dikkat çekmiştir. Dini manada Endonezya'yı Kalidjaga üzerinden tasvir ederken onu bir nevi bukalemuna benzetmiş içsel anlamda aynı kalan yüzey şekillerini yeni ortama uyarlayan şeklinde, Fas'ı Lyusi örneğinden anlatırken de püriten ve bir tür bağınaz şahsi mukaddesatın ahlaki üstünlüğünü her türlü ortamda her tür bedele karşı savunan bir karakteri olduğunu söylemiştir (Geertz, 1968, s. 48). Benzerlik olarak ise her ikisinin de radikal, toplumsal ve si-

yasi meydan okumalar karşısında dini bilincin verili biçimlerinin sürdürülmesini savunmak anlamında son derece muhafazakâr olarak nitelemiştir.

Hassan bu farklılığı Geertz'e benzer şekilde ifade etmiştir. Hassan, dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman ülkelerin, her birinin sahih İslam geleneği olarak tanınmayı talep ettiği kendilerine özgü kültürel ve dinsel sistemlere dönüştürülebilir olduğunu söyleyip bu durumu çok merkezli bir dünyaya kayacağı için Müslüman dünyanın merkezsizleşmesine yol açabileceğini söylemiş fakat ümmetin merkezsizleşmesinin bölgesel ümmete bir tür meşruluk bahsedebileceğine örneğin özelde Endonezya İslam'ının ve genelde Güneydoğu Asya İslam'ının yumuşak, bağdaştırıcı ve çok sesli doğaları gereği sertlik ve agresiflik barındıran Suudi Arabistan İslam'ından farklı olmasının daha uygun olabileceğini savunmuştur (Hassan, 2008, s. 216). Kısaca bölgesel ümmetler kendi toplumsal, siyasal, ekonomik, dinsel ve kültürel rotalarını kendi nüfuslarının tarihine ve mizacına uygun olan özgün hatlar doğrultusunda çizebilir (Hassan, 2008, s. 277).

Dindarlık ve ümmet anlayışından hareketle Hassan, bu farklılığın sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal de olabileceğinin altını çizmiştir. Hassan (2008), Müslümanların hayatlarını kendi ait oldukları toplumların şartlarına göre yaşadıklarını ve bu toplumların modernleşme, sanayileşme, siyasal gelişmeler ve küreselleşme etkisi altında değişime uğradığı için ortak kimliğin de bundan etkilendiği görüşünü savunur (s. 209).

Yaptığı araştırmalar neticesinde Kazakistan dışındaki tüm ülkelerde Ümmet bilincinin Müslüman kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu saptayan Hassan, Kazakistan'ın dinsellikten ziyade etnik köken ve tarih temelli bir inancı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bilinçten hareketle Müslümanlar -öteki- imgesini de içselleştirmiş -öteki-nin baskısına , şiddetine maruz kalan diğer Müslümanlarla kendilerini özdeşleştirmelerine olanak tanımıştır. Hassan (2008) bu durumu Filistin bölgeleri ile Batı'nın , özellikle de Amerika'nın İsrail yanlısı politikaları arasındaki çatışmanın Müslüman ülkelerde yoğun bir Amerika karşıtlığı duygusu oluşturması örneğiyle açıklamıştır (s.211).

3.BÖLÜM

A. Müslüman Ülkelerdeki İslam Algısının Değişim ve Dönüşümü

Müslüman ülkeler arasındaki farklılıklara değindikten sonra hem Geertz hem Hassan İslam'ın değişim ve dönüşümüne farklı açılardan yaklaşmışlardır. Geertz daha çok iç dinamikler üzerinden yorumlama yaparken Hassan çevresel ve zamansal faktörler üzerinde durmuştur.

Çalışmasında kronolojiye yer vermeyen Geertz, İslam'ın Fas ve Endonezya'da farklı şekillerde, farklı derecelerde ve farklı sonuçlarla değiştiğini ve bu değişimin de öncelikle tarihsel olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Dindarlık ve dinselliğin iki toplum üzerindeki etki ve tepkilerini açıklayan Geertz, değişim sürecini de nedenler yerine yine asıl sorusu olan nasıllık üzerine bina etmiştir. Fas'ta bu değişim sürecinin kafa karışıklığı olduğu yerde doktrini olduğu gibi koruyup ütopyayı daha ütöpikleştirme eğilimi varken Endonezya'da bu çoğu zaman kendini her türlü deneyime uyarlanabilecek kadar genel soyutlamaların, üstü kapalı sembollerin, pragmatik doktrinlerin hızla artmasıyla kendini gösterdiğine dikkat çekmiştir (Geertz, 1968, s. 30).

Geertz'e göre buradaki insanlar için doğru olduğuna inanılan şeyler değişmemiştir, değişmekte olan ise nasıl inandıklarıdır. Bir zamanlar inanç olan yerde bugün nedenler fakat çok da ikna edici olmayan nedenler vardır, hükümler yerine varsayımlar, şüphe veya iki yüzlülük yoktur fakat ciddi ciddi kendini kandırma vardır. Fakat bu durumun henüz sadece uçlarda olduğuna dikkat çeken Geertz, az da olsa bu durumun inanç mekanizmasının kesinliğine gölge düşürdüğü kanaatindedir. Bir grup huzurlu gelenekçi bir uça , bir avuç radikal sekülerist diğer uçtayken pek çok Faslı ve Endonezyalı dindarlık ile dini şuurluluk arasında gidip gelmektedir. Ancak Geertz bu durumu hayat değiştikçe inanç da onunla birlikte değişecek şeklinde algılamış ve dini, bir toplumsal grup, eylemlilik ve inancın da toplumsal bir güç olduğu kanaatiyle açıklamıştır (Geertz, 1968, s. 31). Burada Geertz'in kurumların din ve Tanrı anlayışının topluma bağlı olduğunu savunarak toplumu tanımlayan ve toplumla birlikte kurumları da gelişip evrimleştiğini düşünen Emile Durkheim'dan etkilendiği söylenebilir.

İki ülkedeki dini değişimi, Batı etkisi, Asya ve Afrika'daki geleneksel kültürün temellerinin endüstriyel Avrupa'nın dinamizminde sarsılması olarak düşünülmesine kısmen katılan Geertz'e göre dini değişim sadece dışsal alanın etkisiyle gerçekleşmez. Ona göre uyarının enerjisi toplumda içsel değişimlere dönüştürülür ve insanın neyi umut ettiği ne için çalıştığı ya da beklentilerine dair tasavvurlarındaki değişimler, bir taraftan cevap bir taraftan da teşviktir. Avrupa ile olan ilişki muhakkaktır ancak insanların bağlantıda olduğu şey medeniyetin birebir kendisi değil toplumda meydana getirdiği dönüşümlerdir (Geertz, 1968, s. 34). "Dışsal tahrikleri ya da dışarıdan ödünç almaları ne olursa olsun ,modernlik sermaye gibi büyük ölçüde içeriden yapılır" (Geertz, 1968, s. 34).

Geertz, bu dönüşümleri incelerken Blake'in "Genel bilgi yoktur, her bilgi ayrıntıların bilgisidir"-şeklindeki sözüne atıf yaparak ayrıntılar üzerinden tümevarım yaptığını aynı zamanda Blake'in usta bir vizyoner olduğu da düşünülürse- Geertz'in topluma tüm incelikleri hesap eden bir sanatçı gözlüğüyle baktığını, titiz hesaplardan sonra saf verilere ulaşmaya çalıştığını söylemek mümkün olacaktır.

Geertz, değişimi incelerken ilk dönem olarak Endonezya'da Hollanda, Fas'ta ise Fransa'nın hüküm sürdüğü kolonyal dönemi, ikinci olarak kitabı, yani doktrinal İslam'ın etkisini arttığı dönemi, üçüncü olarak ise aktivist ulus-devletlerin ortaya çıktığı dönemi ele alarak üç boyutlu bir tasnife tabi tutmuştur. Bu değişim ve neticedeki dönüşümle birlikte Fas için olmazsa olmaz olarak gösterdiği murabıtlık anlayışı ve aynı şekilde Endonezya için de işra-

kiliğin yanı sıra muhalif bazı görüşler de artık görülmeye başlanmıştır. Bu muhalif görüşleri iki ülkenin püriten İslam anlayışlarını bozan kitabelik terimi ile göstermeye çalışmıştır. Ona göre esasen inançları değişmemiştir, değişen onların hakimiyetlerinin tam ve konumlarının rahat olduğu hisleridir. Bu his gitmiştir ve sıra dışı gelişmeler olmazsa bu daimi olarak böyledir. Bu gelenekler ya da daha doğrusu bağluları aynı zamanda hem sınanmış hem huzursuz bir şekilde güncelliğini kaybetmiş bir vizyonun varisleri olarak kendilerini savunma durumunda hissetmektedir. Dindarlık kalmış ancak güven gitmiştir (Geertz, 1968, s.71). Geertz'e göre dışarıdan gelen bu kitabeliğin baskısı arttığı için de şüphe de aynı şekilde artmaya devam edecektir. Burada Geertz'in aslında büyük değişim olarak gördüğü nokta "Neye inanmalıyım?"dan "Nasıl inanmalıyım?"a doğru akan bir algının ortaya çıkmasıdır (Geertz, 1968, s. 72). Her iki ülkede de henüz çok sayıda insan Tanrı'dan şüphe etmek durumuna gelmemiştir, fakat çok sayıda insan kendilerinden şüphe etmek durumuna gelmiştir.

Sömürge dönemi ile birlikte gelen değişim kültürel çözölmeyi ve dolaylı olarak dini kurumları ve anlayışları da etkilemiştir. Endonezya'nın sömürge geçmişinin Fas'a göre daha uzun, sömürgeci güçlerin etkinliğinin yoğunluğu bakımından ise Fas'ın yaşadığı tecrübenin daha şiddetli olduğu görölmektedir. Bu farklılıklarla birlikte iki ülkenin de hemen hemen aynı tarihlerde aynı tecrübeden geçtiğini söylemek mümkündür. Geertz, Fransızların Algiers'i işgal ettiği, Hollandalıların ise Java'da kitlesel zorunlu tarım programını başlattıkları tarih olan 1830'u, Fas ve Endonezya'da toplumsal etkileri kalıcı ve temelli olan yüksek emperyalizmin başlangıç tarihi olarak almaktadır (Geertz, 1968, s. 73).

Geertz, Batılı müdahalenin yalnızca Hristiyanlığa yönelik olmadığı, bu iki ülkenin kendi klasik dini geleneklerine karşı bir tepkiyi doğurmuştur. Kitabı İslam taraftarlarının doktrinal ateşliliklerinin temelde yöneldiği nokta, Fas ya da Endonezya'nın manevi hayatına yüzeysel ve dolaylı olan Avrupalı inançlar ve pratikler değil, marabutizm ve işrakiliğin bizzat kendisidir. Aslında dışarıdan uyandırılan patlamanın içeriye yönelik olduğunu söylemiştir (Geertz, 1968, s. 75). Emperyalist bir güce karşı insanların fikir olarak da Müslümanlaşma denilen ve tabii ki içeriden dışarıya karşı kalkan görevi üstlenen doktrinsel anlayış başlamış, bunun neticesinde de din ideolojikleşmiştir.

Geertz, insanların inanca duyduğu ihtiyacın anlaşılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Yaşam, pratik aklın kategorilerine her zaman sığmamakta, buna karşın din ise -ne şekilde benimsenirse benimsensin-, hayatı inananları için daha az korkutucu ve sağduyuya daha yakın hâle getirmektedir. Özellikle klasik Fas ve Endonezya gibi toplumlarda psikolojik, toplumsal ve kültürel faktörler insanları yerleşik dinî ritüellere katılmaya ve metafizik inançları kabule doğal olarak yönlendirmektedir. Yazara göre bu tür toplumlarda inanmak, konuşmak kadar kolaydır. Bu durum hâlen geçerlidir ancak sadece bu iki ülkede değil dünya genelinde yaşanan gelişmeler, bu konforun altını gittikçe oymuştur. Düşüncenin sekülerleşmesi ve buna bağlı olarak inancın ideolojikleşmesi ile birlikte, hem Fas hem de Endonezya'da, artık klasik dinî semboller dinî inancı besleyecek güçlerini kaybetmişlerdir.

Batı'da bilimsel bakış açısının filizlenmesi, iki ülkede de dinî anlayışın kitabileşmesine yol açan etkenlerden biridir. Modern dünyanın seküler düşünceleri ile dinî bakış açısının esasları arasındaki gerilimi hissedenden kitabciler, bu gerilime tepki olarak İslam'ın yazılı kaynaklarına dönüş yolunu seçmiştir. Bu bağlamda yazarın yenilikçi olarak adlandırdığı bu hareketin başardığı şey; İslam'a modern dünya karşısında politik, kamusal bir duruş kazandırmak olmuştur. Bu süreç aynı zamanda zihinsel bir devrimi de başlatmış, dinin değişen zamana göre nasıl yeniden formüle edilebileceğinin deneyimlenmesini sağlamıştır (Geertz, 1968, s. 110). Ancak bu durumun gelenekselciler ve kitaplar arasındaki gerilime yol açtığını söylemiştir.

Milliyetçilik aşamasına gelindiğinde bu akım da kitabcilik içinde doğarken, manevi kökleri için iki ülkenin daha yerleşik inanç modellerine yönelme eğiliminin gerçekleştiğini söyleyen Geertz (1968), bu modellerdeki stratejilerin kitabiklik ile aynı olup özgünleşemediğini belirtmiştir (s.113).

Geertz'e göre Fas'ta dinin gücü son derece yüksek, ancak etki alanı ve kapsamı dardır. Yani otorite sahibi ancak profesyonel bir din anlayışı hakimdir denilebilir. Endonezya'da ise metafizik anlam hemen her şeyi kuşatmakta, bütün yaşama fizik ötesi bir karşılık yüklenmektedir. Endonezya daha kapalı ve mistik bir anlayışla, dinî ve dinî olmayan tüm unsurları aynı şekle hamlederken, Fas'ta ise din ideal hâliyle belirli sınırlar içerisinde yaşamakta, günlük hayat seküler bir alan olarak kalmaktadır. Kısacası din bilinci vardır ancak bu bilincin kalıp ve tarzları sömürgecilik, modernite, sekülerizm tarafından değişime tabi olmuş ve kendi arzularıyla da bir dönüşüm yaşamışlardır.

Hassan, bu dönüşümün başlangıcına sanayileşmeyi ve geldiği nihai yere de küreselleşmeyi koymuştur. Yaptığı gözlemlerden yola çıkarak birçok önemli Müslüman ülkede dinsel bir rönesansın gerçekleşmekte olduğunu veya çoktan gerçekleşmiş olduğu kanaatine varmıştır. Müslümanlar arasında da güçlü bir dinsel bağlılığın olduğuna ve bu bağlılığın İslami teoloji ve faydalı bir şekilde günlük yaşama uygulanabilen pragmatik bir yönelimle kendini gösterdiğine dikkat çekmiştir (Hassan, 2008, s. 99).

Küreselleşme öncesi dünyada, Müslümanlık genelde İslam'ın beş şartı ve diğer belirli temel inançları yerine getirmek üzerinden belirleniyordu ve çok uzak ülkelerdeki insanlarla olan irtibat ve iletişim zorlukları bu inancı besledi. Fakat Hassan Clifford Geertz'in Java'daki araştırmalarını delil gösterip bu durumun aslında böyle olmadığını, İslamlaştırılmış kültürlerin diğer çeşitli kültür katmanlarının üzerine her seferinde İslami katmanlar eklemesi şeklinde farklı ve çeşitli İslam algı ve uygulamalarının olduğuna dikkat çekmiştir (Hassan, 2008, s.213).

Küreselleşmeyle birlikte İslam toplumları aralarındaki ortak noktaları görmenin yanı sıra farklılıkları da keşfetmişlerdir. Hassan'a göre bu beraberinde kültürel ve toplumsal melezliği reddetme tepkisi ve gerçek İslam'ı koyma arzusunu doğurmuştur. Melezlik ve sahilik arasındaki mücadele İslami köktenci hareketlerin ortaya çıkışındaki temel faktörlerden biri

olmuş, İslami saflık yanlılarının kendi dinsel kimlik ve toplumsal düzen yorumlamalarını kutsal bir geçmişten seçici bir şekilde bulup çıkardıkları ilkeler, inançlar ve âdetlerden oluşan bir stratejiyi oluşturmuştur (Hassan, 2008, s. 214). Hassan'a göre İslam'ın saf geleneğine dönmekteki ısrar oldukça seçici, fırsatçı ve sistemsizdir. Çünkü köktencilerin sahilik iddiaları kendi fikirlerinin gerçek inanın temsilcisi olması savına dayanmaktadır. Dolayısıyla burada sahilik nedir sorusu akla gelmektedir. Hassan (2008) burada Ebu El Fadl'ın iddia ettiği "Kuran ve Sünnet kendi kendini yorumlamaz, her durumda yorumlayıcı topluluklar oluşturan, yorumlayıcı özneler gerektirir" fikrini ele alıp tek uygun sahil ve doğru yorumlayıcı topluluğun köktencilerin kendilerine ait olarak bildikleri olduğudur iddiasının tutarsızlığına dikkat çekmiştir.

Hassan, modernitenin etkisini açıklamak adına Müslümanların küfre ve dinsel yönelimlere olan eğilimini belirlemek için yine ampirik bir gözlem yapmıştır. Hassan, modern toplumlardaki kurumsal ayrışmanın dinsel normların ve değerlerin diğerkurumsal alanlardaki etkisini kısıtladığından laikleşmenin gerçekleştiğini savunmuştur (Hassan, 2008, s.150). Bu noktada Niklas Luhmann'ın bir kurumun toplumla ve diğerkurumsal sistemlerle kurduğu bağı analiz etmek için kullandığı işlev ve performans terimlerini kullanmıştır. İşlevi, dinin modern kurumlardaki özerkliklerinin temeli olarak gösterirken, performansı dinin dinsel olmayan hayatla olan ilişkisi içerisinde ele almıştır. Fakat işlev ve performans ayırt etmenin pek mümkün olmadığına Avusturalya'da ve Batıdaki Hristiyan ülkelerde kiliselerin eğitim toplumsal refah ve sağılık hizmetlerinde bulunmasını örnek göstermiştir. Dinin özelleştirilmesinin işlev ve performans ayrımı yüzünden gerilim oluşturmaya dikkat çeken Hassan, geçmişteki ahlak kurallarının dinin performans kısmıyla alakalı olup toplum düzeni için kolaylık sağladığını söylerken, modern toplumlarda dinin ahlaki düzenleyici ve ahlaksal kural koyucu bu merkezi yapısı bozulduğu için dinin işlevsel problemlerinin de ortaya çıktığı kanaatinde. Kısacası, işlev ve performans aslında birbirinden asla ayrılmaz ve birbirini destekler niteliktedir (Hassan, 2008, s. 151).

Küfrü, bir toplumun dinsel inançlarıyla alay edilmesini önlemek için uygulamak zorunda olduğu standartları belirleyen bir test olarak tanımlayan Hassan, İslam hukukundaki küfrün aynı zamanda Allah'ın ve vahyin kastı reddi olan kâfirlikle de uyuştuğunu söyleyip standart İslami görüşlerle çelişen dinsel görüşleri ifade etmeyi de küfürden saydığını söylemiştir (Hassan, 2008, s. 155). Buna örnek olarak Selman Rüştî'nin *Şeytan Ayetleri* romanı yüzünden İran'ın en yüksek dini lideri Ayetullah Humeyni tarafından küfürle itham edilmesini ve Müslümanları, yazarı öldürmeye çağırarak bir fetva yayınlanmasını göstermiştir. Başka bir örnek; Mücahidini İnkılabı İslami Örgütü'nün aktif üyesi olan Dr Haşim Agaceri'nin dini liderleri körü körüne takip etmemeleri gerektiği fikrini beyan ettikten sonra mürtet ilan edilip ölüm cezasına çarptırılmasını gösterir. Aynı şekilde Ekim 1990'da Pakistan'daki en yüksek İslam mahkemesi olan Federal Şeriat Mahkemesi "Hz Peygamber'e saygısızlığın cezası sadece ölümdür" kanununun çıkartılması da bu duruma başka bir örnektir.

Hassan (2008), yine Rodney Stars ve Charles Glock'un ideolojik boyut yaklaşımını metot olarak kullanıp (s. 160) yaptığı ampirik değerlendirmeler sonucu Müslüman ülkelerin küfre yönelik tutumlarındaki farklılığa dikkat çekmiş, en zayıf tutumun Kazakistan ve Türkiye'de olduğunun da altını çizmiştir.

Modern koşullarda dinin anlamlılığını ve toplum üzerindeki etkisini kaybettiği yönündeki görüşü takip edebilmek için BM Kalkınma programı (UNDP) insani gelişim endeksini kullanan Hassan, Malezya dışındaki genel eğilimin HDI (İnsani gelişim endeksi) değeri düşük olan ülkelerin yüksek seviyelerde dinselliğe ve küfre yönelik güçlü tutumlar sergilediğini ifade etmiştir. Malezya'nın küfre yönelik tutumunun ve HDI (Human Development Index) değerinin yüksek olup diğerlerinden farklı olmasını da nüfus yapısının melezliği ile açıklamak gerektiğini düşünmüştür. Çünkü Malezya nüfusunun %62'sini Müslümanlar, kalan kısmını da büyük ölçüde Çin kökenli gayrimüslimler oluşturur ve ekonomik bakımdan Çinliler zengin olduğundan HDI raporunda gelişim endeksi yüksek çıkmış olabilir (Hassan, 2008, s. 162).

Hassan'ın incelemeleri neticesinde bir diğer farklılık da küfre yönelik tutumun güçlü değil de ortalama olduğu İran'dan gelmiştir. Bu durum Hassan'ı Luhmann gibi düşünmeye sevk etmiş ve bir İslam Devleti'nin varlığının bireysel düzeydeki dinselliğin düşürücü bir etkisi olabileceğine din ve devletin ayrı ve birbirinden bağımsız alanlarda bulunduğu laik bir devletin varlığının da yüksek bir kişisel dinsellik seviyesi doğurabileceği fikrini savunmasına bir gerekçe teşkil etmiştir (Hassan, 2008, s. 163).

Sonuç

Sonuç olarak Fas ve Endonezya örneklemelerinden hareketle, Geertz'in anlatmaya çalıştığı dini şuurluluk, dindarlık algılarının varlığının devam ettiği ancak içinde farklı tarzlarda doldurulduğu şeklindedir. Aslında önceleri Fas'taki marabutizm, Endonezya'daki işrakilik kültürü güdümlü plastik din sonradan aşama aşama bazı etkilere maruz kalırken, yani doğallığı yapaylığa dönüşürken, çekirdeğinde bu iki öz kültürü barındırmaya devam etmektedir. Kitaplık bu özsel nitelikleri dönüşüme zorlarken onların aslına sadık kalmak zorunda oldukları gerçeğini görmezden gelmiştir. Tabii ki sonraki süreçte Milliyetçilik akımı bu duruma tepki olarak dönüşümü reddetmeye çalışsa da o da yöntem itibarıyla kitabılığın tesirinden kurtulamamıştır. Söylenmesi gereken, bu üç dönemin birbirinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceği, kültürün zamansal farklılaşmasının yine kültürün kendi içinde meydana geldiği gerçeğinden hareketle etkileşimi reddetmek mantıksız olacaktır. Ancak etkileşim devam ederken, inanç ya da Tanrı gerçeği mevzusu değişmezken, nasıl inanç ve nasıl bir Tanrı mevzusu etkilerin uyandırdığı şüphelerle bazı değişikliklere maruz kalmıştır. Bunu da Geertz, uçakta tanıştığı Faslı bir öğrencinin, uçuş korkusuna direnebilmek için bir elinde *Kur'an* bir elinde viski bardağını tutması örneğinin gösterdiği gibi, pratik yaşamla inancın metafizik boyutu arasında kopukluğa neden olmuştur. Bugün ise genel olarak tüm dünya

ile birlikte Endonezya ve Fas'ta da dinî duyarlılıklar noktasında, dikey veya niceliksel olmasa da yatay ya da niteliksel yükseliş söz konusudur. Kutsal sembollere duyarlılık, ibadetlere sadakat ile ölçülen dinî itikadın gücü azalmıştır, ancak bu inançların toplumsal kaygılarla ilişkisi göze çarpacak ölçüde artmıştır.

Hassan'ın ise yedi ülkeyi kıyaslayarak göstermeye çalıştığı aslında tek dinin kendi içerisinde bütünlük arz eden kurumlarının sınır farklılıkları ortaya çıktığında bütünlüğün her bir parçasındaki renkliliktir. Çeşitli etkenlere maruz kalan din, algı değişikliği yaşasa da kurumları varlığını idame ettirmektedir. Objektif bir bakış açısıyla yazıp mukayeseli bir metod kullanılan Hassan, farklılıkları ustalıkla göstermiştir. İran'ın yaşadığı devrime rağmen katı bir İslam anlayışının olmayışı, Kazakistan'ın komünizm geçmişi sebebiyle İslam'ın kurum ve kurallarının henüz yerleşmemiş oluşu, Türkiye'deki laik sistemin dini kurumlar ile olan mücadelesi ve diğer ülkelerde kalkınma hızının düşük olup dindarlığın yüksek olması gözlemlenirken Malezya'da bu durumun tam tersi oluşu, Mısır halkının daha katı yaklaşımlı olmasının coğrafya ile ilişkilendirilmesi gibi örnekler Hassan'ın araştırma yaparken sosyolojinin tüm kurumlarını işlevsel olarak incelediğinin bir göstergesidir.

Genel hatlarıyla iki yazar da dünya genelinde muhafazakârlığın ve dinselliğin evrimleşse bile arttığına dikkat çekmiştir. İki yazarın da farklı yöntem ve bakış açıları kullanarak bu durumun çeşitli nedenleri üzerinde durup iç ve dış faktörleri tüm detaylarıyla incelemiş olmalarına rağmen, Hassan'ın Batılı kaynaklardan daha çok beslenmiş olması, Geertz'in de her ne kadar titizce yaklaşmış olsa bile oryantalist bir bakışla dini mekanikleştirerek incelemiş olması eleştirilebilir.

Kaynakça

Geertz, C. (1968). *İki Kültürde İslam*. M. M. Şahin. (Çev.). İstanbul: Küre.

Hassan, R. (2008). *Müslüman Zihinler*. Ç. Ergin. (Çev.). İstanbul: Doğan.

Sönmez, Z. (2014, 20 Haziran). İki Kültür İki İslam. Erişim tarihi 10 Şubat 2016, <http://www.ihhakademi.com/iki-kultur-iki-islam/>

Kolektif Müslüman Kadın Kimliğinin Yapıbozumu: Reçel Blog Örneği

Hilal Uludağ*

Öz: Müslüman kadınların, Müslüman kadınlık üzerinden konuşulması; kadınların nasıl giyinmesi gerektiğinden, nasıl konuşması gerektiğine, nerede oturup kalkabileceğinden, nerede çalışabileceğine kadar gündelik hayatına ilişkin pek çok yargının üretilmesini beraberinde getirmektedir. Üretilen bu yargılar, tasavvur edilen ideal kadınlık üzerinden kadınların hayatlarını düzenleme amacının ürünleri olarak tüm Müslüman kadınlardan soyut olarak çizilen, tek tipçi kolektif Müslüman kadın kimliğine uygun davranmalarını beklemektedir. Bu çalışma, homojenleştirilerek tekil bir kimliğe sığdırılan Müslüman kadınların hareket alanlarına; kurgulanan/idealize edilen Müslüman kadınlığı eleştirme ve bununla mücadele veya bunu dönüştürme biçimlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda kadınların kadınlar dışından tanımlanmalarına bir karşı duruş olarak, “Müslüman kadın dediğin...” söylemine karşı üretilmiş, kadınların gündelik hayattaki tüm sıradanlıklarıyla orada olduğu, idealize edilmiş kadınlıklarla mesafelerini gösterdikleri bir mecaz olarak 2014 yılında kurulan Reçel Blog örneği, kolektif Müslüman kadın kimliğinin yapıbozumu ekseninde; blogda yer alan yazılar çerçevesinde; isminden, kuruluşuna, mücadele alanlarına, söylemlerine giden bir doğrultuda ele alınmakta, “reçelin reçeli” yapılmaya çalışılmaktadır. Çalışma, Reçel Blog’un Müslüman kadınların farklılaşan, çoğullaşan deneyimlerinin altını çizdiğini; böylece hatları keskince belirgin olan kolektif Müslüman kadın kimliğini parçalayıp, karşıtılıklarla şekillenmeyen çoğulcu Müslüman kadın kimliklerini ön plana çıkardığını ve Müslüman kadın(lar) olmayı dönüşüme uğrattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Müslüman kadın(lar)/kadınlık, Reçel Blog, yapıbozum, kolektif kimlik

Giriş

Derrida, fikirlerini modernitenin mantığına, Batı düşüncesinin temellerine yönelttiği eleştiriler ekseninde şekillendirir. Modernitenin akılcı, olgusal ve determinist yaklaşımını Derrida yapıbozumcu bir okumaya tabi tutar (Uçan, 2009: 2292-2293, 2302). Modernitenin mantığıyla gerçekleşen yapısal analiz, yüksek derecede bir bilimsellik iddiasıyla olguları toplumsal sistem içinde, temel kurallar üzerinden anlamaya odaklanıp, “nesnellik, tutarlılık, kesinlik ve hakikati” amaçlarken; karşısında konumlanan posyapısal analiz veya Derrida’da yapıbozumcu okuma, “kültürün incelenmesine bilimsel bir temel yaratma girişiminde bulunan ve bir temel, hakikat, nesnellik, kesinlik ve sistem oluşturma gibi modern amaçları gerçekleştirmeye çalışan yapısalcıların bilimsel tafralarına saldırır” (Best & Kellner, 2011: 35, 37).

* Gazi Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, Sosyoloji Bölümü, uludaghilal@gmail.com

Derrida düşüncesinin temelleri, Saussure'den farklılaşarak göstergeye yeni bir tanım getirdiği dil anlayışı üzerinde şekillenir. Saussure'e göre gösterge, gösteren ve gösterilenden meydana gelip, gösteren ve gösterilen, aynı sayfanın iki yüzü olarak düşünülür. Gösteren ve gösterilenin sürekli birlikteliği söz konusudur; sayfanın yırtılması iki yüzün de yırtılmasıdır. Derrida ise gösteren ve gösterilenin böyle bir bağ ile birbirine bağlı olmadığını iddia eder; gösteren direkt olarak gösterilene bağlı değil; aralarında karşılıklı ilişki söz konusu değildir. Çünkü Derrida'ya göre anlam sınırlandırılmaz; sürekli olarak devinir ama kesin yerini bilmemiz mümkün değildir, çünkü asla tek bir göstergeye dayanmaz. Böylece görünenin ötesinde pek çok anlam söz konusu olur. Gösterge bir ayırılma yapısıdır. Sözcük ve şey veya düşüncenin bir ve aynı olması mümkün değildir (Sarup, 2004: 52-53; Söylemez, 2011: 4; Uçan, 2009: 2293-2294).

Derrida için göstergelerin ürettiği anlamlar bağlam ile ilişkilidir. Böylece, cümlelerin yerini sözce alır. Bir sözün ancak bir bağlam içinde anlamı vardır; o söz o bağlamdan çıkartıldığında ya başka anlamlara gelmekte ya da anlamsız kalmaktadır (Uçan, 2009: 2298, 2300). Başka bir ifadeyle anlamlar bağlamsaldır, sabit, tek ve net değildir. Aksine değişken, çoğul ve belirsiz, kaygandır.

Sarup (2004: 52), Derrida'yı anlamının öncelikle "söküme almak (sous rature)" kavramını anlamaktan geçtiğini belirtir. "Herhangi bir terime sous rature deyişini yüklemek demek, önce bir sözcük yazmak sonra üstünü çizmek, ardından da hem sözcüğü hem de üstü çizilmiş halini baskıya vermek demektir". Üstünü çizmenin mantığı; seçilen sözcüğün tek başına yetersiz olması fakat onsuz yapılamayacağından dolayı da okunabilir kalması gerekliliğidir. Derrida yapısöküm veya yapıbozum stratejisine buradan hareket eder.

Derrida'ya göre modern aklın temelini oluşturan ikili karşıtlıklardan bir taraf daha iyi olanı temsil ederken, diğeri daha kötü olanı temsil eder ve bu ikisi arasında bir hiyerarşi mevcuttur. Derrida'nın yapıbozumcu okuması, kendileriyle düşünmeye oldukça alışkın olduğumuz bu ikili karşıtlıkları kırmaya yönelik bir çabadır. Ona göre, bu biri daha üstün ve iyi, diğeri ise kötüyü imleyen karşıtlıkları kırmamanın yolu ise karşıtlardan birinin ancak diğeri içinde varolabileceğini göstermektir (Sarup, 2004: 60-61). Dolayısıyla Derrida merkez fikrine karşı durmakta ve merkezsizleştirmeyi savunmaktadır. "Merkezsizleştirme, yani merkezin yokluğu Derrida için merkezin bir mevcut olma biçimi içinde düşünülemeyeceğini ve sabit bir yer olmadığını ifade etmektedir" (Derrida, 1978: 279-80 aktaran Evre, 2007: 6). Böylece Derrida yapıbozum ile, modernitenin ikili karşıtlıklarını adeta tersine çevirir. Bu tersine çevirme, kavramlar arası bir geçiş değil, mevcut olan düzeni baştan ayağı değiştirmedir (Derrida 1990: 21 aktaran Evre, 2007: 12).

Derrida'da yapıbozumcu okuma, sadece söylemlere, edebi metinlere, kavramlara yönelik değil; geleneklerden kurumlara, toplumsal ve politik veya tüm "sosyo-kurumsal" yapılara yöneliktir. Diğer bir ifadeyle Derrida, toptan bir merkezsizleştirme fikrini savunur ve bu

bağlamda hiçbir kimliğin ayrıcalıklı bir konumda olmadığı, dışlanmadığı, farklılıkların açığa çıkabildiği bir okuma yapar (Derrida, 1990: 148, Derrida, 1995: 213 aktaran Evre, 2007: 13, 17). Best ve Kellner (2011: 40)'in ifadesiyle "bir yandan birlikler ve özdeşlikler (kimlik) karşısında farklılıkların önemini vurgularken, bir yandan da anlamın totalleştirici, merkezleşmiş teoriler ve sistemler içerisinde kapatılmasına karşı çıkarak anlamın sirayet edip yayılmasından yana" bir tavır sergiler.

Bu çalışmada Reçel Blog örneği, Derrida'nın yapıbozumcu okuması bağlamında ele alınmakta; bloğun ismi, kurulması, mücadele alanları, söylemleri blogda yer alan yazılar ve bloğun kurucuları ile yapılan röportajlar ekseninde analiz edilmektedir.

Reçel Blog'un Hikâyesi

Reçel Blog'un ismi, 2004 yılında Düccane Cündioğlu'nun bir köşe yazısındaki "reçel yapamayan İslâmcı kadınlar" ibaresine atfı yapan hicivkâr bir seçime dayanmaktadır. Bahsi geçen, döneminde pek çok tartışmaya sebep olan ve başka yazıların takip ettiği yazıda Cündioğlu, reçel yapamamayı "geleneksel aile'nin hızla çözülmeye başlaması, günümüzde 'kadın'la 'ev' sözcüklerinin birbirlerini iter hâle gelmeleri, kızlarımızın sorunlarını ev(leri) dışında çözmeye yönelmeleri, ileride çocuklarına aktaracakları tecrübeleri ailelerinden tevarüs etmekteki isteksizlikleri, imkânsızlıkları, vs." ile ilişkilendirmekte, kendisi için reçelin "anne sevgisini, yuva sıcaklığını, aile terbiyesini temsil" ettiğini ifade etmekte (7 Mart 2004); 2010 yılında da bu sözlerini "İslâmcı kızlara İslâm sosyolojisi türünden lafazanlıklarla vakit kaybetmek yerine, önce doğrudürüst reçel yapmayı öğrenmelerini tavsiye etmiştim de bir zamanlar kıyametler kopmuştu" diyerek hatırlatmaktadır (27 Haziran 2010). Bu ifadeleriyle Cündioğlu kadını geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yalnızca ev içi alanda konumlandırmakta, kamusal alandaki varlığını küçümsemekte ve bir İslâmcı/Müslüman kadın prototipi oluşturmaktadır. Reçel Blog önce ismiyle dahi, 'reçel'i adeta yapıbozuma uğratarak, bir gösteren olarak reçelin farklı bağlamlarda farklı anlamlara geleceğini vurgulayarak, Müslüman kadınlar olarak 'biz, bize biçilen rollerden fazlasıyız' demekte; yapacakları reçeli de şöyle tarif etmektedir:

"Kadınların ve bilhassa Müslüman kadınların; gündelik deneyimlerine, toplumsal meseleleri algılayışlarına, ilgilerine, meraklarına, dertlerine, umutlarına, kaygılarına, mücadelelerine dair kendi sözümüzü söyleyeceğimiz bir mecramız olsun istedik. Kale-mimizi, klavyemizi, tenceremizi, meyvelerimizi, şekerimizi aldık geldik. Reçel zamanla size kendisini anlatacaktır" (Reçel Blog).

Reçel Blog, 2014 yılı Eylül ayında, Rumeysa Çamdereli, Fatma Büşra Helvacıoğlu, Huri Küçük, Büşra Eser, Zişan ve Feyza olmak üzere kendilerini "bir grup Müslüman kadın" olarak tanımlayan altı kadının açtığı ve editörlük yaptığı bir blog (Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 2015). Meseleleri reçel yapmak, yapmamak veya yapamamak olmayan bu kadınlar ne reçel yapmalarının kadınlık hakkında eleştirel olmalarının önünde bir engel olduğunu; ne de reçel

yapmamalarının veya yapamamalarının bir eksiklik olduğunu düşünmektedirler. Başka bir ifadeyle onlar için reçel yapmak ‘kadınlık vazifeleri’ ile ilgili değildir. Reçel Blog, reçelin yalnızca mutfak, ev içi alan, annelik ile kurulan ilişkisini tersyüz etmiş; bu ilişkiyi de küçümsemeden ona bambaşka anlamlar yüklemiştir. Böylece reçel ve mutfak veya reçel ve annelik, reçel ve ev içi alan birbirinden ayrılmaz bir birliktelik anlamı taşımaktan çekip alınmış; farklı anlamları barındırabilen bir konumda anlaşılmaya başlanmıştır.

Diğer yandan reçel yapmanın pek çok yolu olması da blogun farklılıkları açığa çıkarma talebinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Reçel Blog için reçel, şeker ve meyve karışımının tencerede kaynamasından öte anlamlar taşır: her yapan farklı yapar reçeli, her meyvenin reçeli farklı olur, üstelik kalemle, klavyeyle de harika reçeller yapılabilir. Reçel, kiminin kendisine göre farklı tariflerle, kiminin göz kararı yaptığı şeydir ama hiç kimse tek ve nihai bir tarifi olduğunu söyleyemez.

Homojen Kadınlıktan Heterojen Kadınlıklara

Bilgin (1995: 59) kolektif kimliğin, “belirli bir alanda kök salmış bir takım grupların diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi” olduğunu ifade eder. Ötekilerle farklılara odaklanan kolektif kimlik, grupsal bir sürecin ifadesidir. Bireysel kimliklerin kişiler arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenmesine benzer şekilde, kolektif kimlikler de gruplar arası ilişkileri gerekli kılar ve neticede grupları tanımlar. Dolayısıyla kolektif kimlik, pek çok kişiden oluşan bir grubun tanımlayıcı ifadesi olarak ortaya çıkar ve bazen o kişilerden fazlasını, bazen ise azını tarif edebilmesi mümkün olur. Diğer bir deyişle kolektif kimlik, ortaklıklara vurgu yapıp farklılıkları görmezden gelme eğilimi içindedir. Böylece grup içindeki bir kişinin, grubun kolektif kimlik tanımlamasına tam anlamıyla uygun olduğunu söylemek oldukça zordur. “Müslüman kadın” tanımlaması da kolektif kimliğe atf yapan bir tanımlamadır ve kolektif kimliğin bir özelliği olarak ortaklıklar üzerinde, tek tipçi bir tanımlama yapmaktadır. Böyle bir tanımlama tüm Müslüman kadınların aynı olacağına dair bir yanılsamayı beraberinde getirmekte ve tüm Müslüman kadınlardan tasavvur edilen Müslüman kadın kimliğine uygun davranmaları beklenmektedir. Oysa Müslüman kadınların deneyimleri çoğullaşmakta ve kolektif kimlikte ifade bulduğundan çok daha farklı anlamlar taşımaktadır.

Müslüman kadınların tek bir Müslüman kadın kimliğiyle kendisini tanımlayamaması meselesi modern zamanlardan postmodern zamanlara doğru değişen kimlik algısıyla yakından ilişkilidir. Zira modern toplumlarda aklın ve kesinliğin ön planda olduğu kimlik algısı, postmodern toplumlarda “aşırı parçalanmış, çoklu, geçişken” bir niteliğe doğru evrilmiş; “belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görecelik ve parçalanmışlık” kavramları postmodern kimlikleri tarif etmenin araçları olmuştur (Karaduman, 2010: 2887, 2894). Dolayısıyla postmodernizmde kimlik modernizmde olduğu gibi ortaklıklar temelinde homojen değil, farklılıklar temelinde heterojendir. Diğer bir deyişle, modernizmin kurduğu kimlikleri postmodernizm bozmaktadır.

Reçel Blog, editörlerinden Feyza Akınerdem (2015: 138-140)'ın belirtmiş olduğu gibi, kendisini "kadınların ve bilhassa Müslüman kadınların" vurgusuyla, özellikle çoğul olarak tanıtmış; kimliğin sınırlarını zorlamayı tercih etmiştir. Reçel Blog, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sürmesi için tasarlanan bir prototip olarak tekil büyük harfle yazılan ideal Müslüman kadını çoğullaştırıp, tüm varlığıyla hayatın içinde olan küçük harfli kadınları görünür kılmak gibi bir gaye taşımaktadır. Çünkü büyük harfle yazılan kadınlık temsili, küçük harfli kadınlıkların ulaşamayacağı fakat onları temsil ettiğini iddia eden bir kadınlıktır. Bu durum ise küçük harfle yazılan sıradan kadınların, kimliğin tarif ettiği o büyük harfle yazılan, ideal kadınlığa ne kadar uzak olurlarsa o kadar dışlanmasına, işaretlenmesine, etiketlenmesine, eksik görülmesine sebep olmaktadır. Buradan hareketle Reçel Blog, "Müslüman kadın denen, tekil görülen şeyi çoğullaştırmak" (Yenişafak Gazetesi, 28 Aralık 2014) istemekte ve kolektif Müslüman kadın kimliğini, saklı kalan farklılıkları ön plana çıkararak yapıbozuma uğratmaktadır.

Reçel Blog'taki çoğulluk vurgusu bloğun kuruluşundan itibaren en fazla öne çıkan meselerden biri olarak görünmektedir. Bloğun altı kişilik editör kadrosu sık sık kendi aralarında da farklı olduklarını dile getirmektedirler. Kendilerine en sık sorulan sorulardan biri olarak "feminist misiniz?" sorusunu, aralarında hem kendilerini feminist olarak tanımlayan feminist kadınların, hem de feminist olarak tanımlamayan kadınların olduğu şeklinde cevaplamaktadırlar (Boğaziçi Üniversitesi Haberler, 1 Aralık 2015).

Reçel Bloğun, editörlerinin altı eğitimli kadından oluşmasına ve salt akademik içerikli bir blog yapabilecek olmalarına rağmen kadınların gündelik hayata ilişkin deneyimlerini, dertlerini, tasalarını, üzüntülerini, mutluluklarını, umutlarını, mücadelelerini anlattıkları bir blog olması da, bloğun ideal kadınlığa karşı farklılaşan, sıradan kadınlıkları anlatma çabasıyla ilgili durmaktadır. Böylelikle soyut olarak çizilen Müslüman kadınlığa karşı, her gün yaşanan somut kadınlık halleri gün yüzüne çıkarak, tek bir kadınlık halinin olmadığı gösterilmektedir. Bu noktada blogda yayınlanan "Tarihteki Başarısız Müslüman Kadınlar" (Reçel Blog, 3 Nisan 2016) yazısı, kurgulanan Müslüman kadınlığa adeta meydan okur:

"Rumeysa: Başörtüsü mücadelesinin bir neferi olarak en güzel okullarda okumak için bütün ergenliğini, gençliğini ders çalışarak geçirdi. Meselenin kendisiyle alakası olmadığı, kendisi hakkında herkesin kendinden çok konuştuğunu fark ettiğinde tüm başarısı birden bitiverdi. Mühendisliği 8 senede bitirdi. Kendini evde oturup, freelance çalışıp çocuk bakarken buldu".

"Zişan: Yetenekli bir annenin yine yetenekli kızından 4'üncüsü. Çocukluk döneminde tığla zincir çekmeyi denedi, yarım saat sonra hala başladığıyla aynı yerde olduğunu görünce bir daha eline tığ, şiş, iğne, iplik almadı. Kendine başka hobiler edinip çeşitli kurslara gitti, hepsini yarım bıraktı. 5-6 dilde "Merhaba" diyebiliyor. Pilav yapacağı zaman Google'a pilav yapıyor".

"Feyza: Akademiyi pek düşünmüyordu lakin başka birşey yapmayı bilmediği için kendini hep öğrencilik yaparken buldu. Televizyon izlemeyi pek severdi, eğlenceyi işe dö-

nüştürme gafletinde bulundu, yıllarca kütüphaneye kapanıp televizyon üzerine yazı yazdı. Birden fazla çocuk doğuran kadınlara yıllarca hayret etti, aynı anda iki çocuk birden doğurdu. Nasılsa iş gücü sahibi bir kadın olmam diye düşünürken, sinsice hayatına giren işlerden bir gün bile boş vakti kalmadı. Bir sabah hangi işe nerden girişsem diye düşünürken evin eğri büğrü duran halılarına baktı. Yeni yetme hallerindeyken, 35 yaşında daha becerikli bir ev kadını olacağını hayal ettiğini hatırladı. Tam olarak başarısız olamadıysa da, kendini pek de başarılı hissedemedi”.

“Fatma Büşra: Ancak gerçek bir kötülükle karşılaşmanın tam manasıyla iyiliğe yöneltebileceğini sezdi. İyi bir insan olmaya karar verdi. Dertlinin derdini dinleyeceğim derken oyuncak ayıya dönüştü ve fakat”.

“Büşra: Aşırı idealist amaçlarla geldiği yüksek lisansta canı sıkıldı, başka ne yapacağını da bilemiyor”.

Reçel Blog Müslüman kadınlıklara yapılan çoğulluk vurgusu ile birlikte diğer taraftan seküler/laik kadın-Müslüman/İslâmcı kadın ikiliklerini de aşmaya çalışmaktadır. Zira, Derrida'nın hiyerarşik bir ilişkiye sebep olduğunu ifade ettiği ikili karşıtlıklar birbirinin içinde var olabilmekte, birbirinden bu kadar keskince ayrılmamaktadır. Kapanım ve kesinliğin elde edilmesi imkânsızken; melezlik ve muğlaklık da kültürel sistemlerin temel özelliklerindendir (Smith, 2007: 181). Diğer yandan postmodern söylemin iddia ettiği gibi, şeyler verili değil inşa edilmiştir. Başka bir ifadeyle mutlaklık, evrensellik, sabit tözden bahsedilemez (Evre, 2007: 5). Bu doğrultuda tözselmişçesine keskin sınırlarla belirlenen kimlikler de tözsel değil, inşa edilmiştir. Dolayısıyla yapıbozum bu inşayı parçalara ayırabilir.

Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargılarına Karşı Konumlanış

Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojide ilk defa kullanan Oakley'e göre “cinsiyet (sex) biyolojik erkek kadın ayırımını anlatırken, toplumsal cinsiyet (gender) erkeklik ile kadınlık arasındaki buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapar”. Bu kavram sadece “bireysel kimliği ve kişiliği değil, ayrıca sembolik düzeyde erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ile stereotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir” (Marshall, 2005: 98). Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlık ve erkekliğe biyolojik farklılıklar ekseninde değil; kültür, din, ideoloji ile şekillenen toplumsal doğası paralelinde odaklanır ve farklı cinsler olmanın üzerinde toplumsal olarak inşa edilen eşitsizliklere vurgu yapar.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri; erkeklerin ve kadınların nasıl davranmaları gerektiğini ve onlardan gerçekleştirmeleri beklenen farklı vazifelerin ifadesi olan toplumsal cinsiyet rolleri ile pekişir ve erkekler ile kadınlar hakkında, gündelik yaşamda sık sık yinelenen tek yanlı imajlar yani toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ile sürekli yeniden üretilir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları genellikle çocukların cinsiyet rollerine uygun toplumsallaşmasını, yetişkin-

lerle çocuklara bireysel açıdan daha değişken bir gelişme gösterme fırsatlarının sunulmasını sağlayan sürecin bir parçasıdır (Marshall, 2005: 100-101). Bu kalıpyargılar; kadınlara ev işlerini yapmak, çocukları, eşleri ile ilgilenmek ya da hizmet işlerinde çalışmak, başka bir deyişle 'kadın işleri'ni yürütmek sorumluluğunu yükler. Kadınlardan zayıf, duygusal, nazlı, sakın, özverili olmaları beklenirken; erkeklerden güçlü, çalışkan, duygularına yenik düşmeyen, koruyup kollayan olmaları beklenir (Çelik, 2008: 20).

Reçel Blog'ta yazan kadınlar, yazma deneyimlerini kadınlıkları üzerinden inşa etmekte ve en temelde toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına karşı bir konumlanışı temsil etmektedirler. Konuk yazar C. toplumsal cinsiyet rollerinin verili kabul edilip, kadınların vazifesi olarak görülmesini şöyle eleştirmektedir:

"Ben diyorum ki kardeşim, kimse bana 'Sen kadınsın git evinde otur, çocuk doğur' demesin. Bak güzel kardeşim Hz. Hatice'nin hayatı var ya, orada güçlü, onurlu, işinde son derece başarılı kocasının yanında sağlam durmuş bir kadın var. Ben diyorum toplumumuz öyle olsun ki birçok Hz. Hatice yetişsin. Ben diyorum ki İslam için erkekler kadar, hatta daha fazla mücadele veren kadın sahabeleri yok sayıp 'Evinizde oturun' mu diyeceksiniz? Bu düpedüz cehalettir... Ben diyorum ki kardeşim, kadının görevi olmasın ev işi. Kadın ve erkek evin sorumluluklarını beraber alsınlar. Ben diyorum ki erkek, çocuk da baksın evi de süpürsün. Ben diyorum ki kardeşim Hz. Ayşe diyor ya Peygamber (sav) süt sağarmış, evi toplarmış, torunlarının üstünü örtmeden kendi yatmazmış ya; toplumda bu sünnetler daha çok olsun. Salataya limon sıkamak değil, peygamber sünnetine uymak iş bölümü sayılsın" (C., 20 Mayıs 2015).

Yine Fatma Büşra Helvacıoğlu (23 Eylül 2014) Müslüman erkekleri eleştirdiği yazısında yemek, bulaşık gibi mutfak işlerinin kadınların rolleri arasında görülmesi ve kadının sessiz olmasına ilişkin toplumsal cinsiyet kalıpyargısını eleştirmekte ve tüm bunların erkeklerin 'sevgi, merhamet' anlayışları içinde dayatıldığını ifade etmektedir.

Kadınlığa İlişkin Seküler ve İslâmi Eril Yorumlara Eleştiri

Reçel Blog hem İslâm'ın eril yorumundaki kadın algısına hem de sekülerlerin Müslüman kadınlar hakkındaki yorumlarına eleştirel bir duruş sergilemektedir. Bu duruş Büşra Eser (17 Eylül 2014)'in "modernizmin ve dünyevileşmenin okumasının tamamen başörtülü kadınlar üzerinden yapıldığı, akademik araştırmalarda, medyada başörtülü kadınların nesneleştirildiği ve hem laikinin hem İslamcısının başörtülü kadınlar üzerine konuşmayı ve kategorizasyon yapmayı çok sevdiği şu günlerde" ifadelerinde kendini açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Huri, blogun amacının "Müslüman kadınların haricindeki otoritelerin ürettiği söyleme muhalefet üretmek" olduğunu belirtmektedir (Yenişafak Gazetesi, 28 Aralık 2014). Bu vurgu Reçel Blog'un hem sekülerlerle hem de Müslüman erkeklerle mücadelesini ve kadınların kendi seslerini duyurma çabalarını göstermek bakımından oldukça önemli durmaktadır. Herkesin Müslüman kadınlar hakkında konuşma hakkını kendinde bulduğunu dile getiren

blog yazarı Tuğba Olgaç (19 Aralık 2014) “bu öncü, yüce, kurtarıcı, müslüman, sosyalist, ateist, yer yer parçalı bulutlu erkekler, kadının kapitalist olmasından giriyor, imanından çıkıyor, dış görüntüsünü eleştiriyor ve durmadan yaftalıyorlar” diyerek Müslüman kadınlar haricindeki erkek aktörlerden yakınmaktadır. Yine Nebiye (30 Ekim 2014), hem seküler hem de İslâmi kesimin Müslüman kadınlara yönelik tavrını “iki yandan çekiştirilen başörtüsü” tanımamasıyla tarif etmektedir.

Müslüman kadınlar bir taraftan sekülerlerlerce Müslüman olmalarının yeterince özgür olmalarının önünde engel teşkil ettiği düşüncesiyle dışlanmakta ve kadın mücadelesinde yer almalarının önüne geçilmekte; diğer taraftan Müslüman erkeklerce ‘yeterince’ Müslüman kadın olamamakla suçlanmakta, Müslüman kadının nasıl olması gerektiğine dair erkeklerce şekillendirilmek, konumlandırılmak istenmektedirler. Rumeysa (24 Eylül 2014) bu durumu, “İslami kimliğin’ sembolü olduğu için kendini yere göğe sığdıramayan, ama elini kolunu nereye koyacağını ağabeylerine bilemedin ablalarına soran, hayatına dair kendi kararlarını veremeyen, karnındaki bebekten çıktığı direğe kadar tartışma malzemesi olan ‘başörtülü bacılar’, kadınlar istiyorlar her tarafta” sözleriyle ifade eder.

Blogda Müslüman eril zihniyete yapılan eleştiriler, özellikle kadınların dini pratiklerine müdahaleler eksenindedir. Bilhassa başörtülü kadınlar olarak, başörtüleri üzerinden saldırılan kadınlar “bir de türbanlı olacaksın çabuk çıkar o sakızı ağzından” sözlerini duymaktan usanmıştır (Yazıcı, 8 Ocak 2016). Öyle ki bu durumun yaşanma sıklığı ve kanıksanmışlığı Tuğba Olgaç (19 Aralık 2014) tarafından atasözüne benzetilmesine sebep olmuştur: “bir erkek atasözü; o başındaki örtüden de mi utanmıyorsun?”. “Bayrak mıdır başörtüsü?” isimli yazısında Nebiye, Müslüman başörtülü kadınların kendilerinin ötesini temsil etmek istemediklerini ifade etmekte, başörtüsünü kendisi için anlamının diğer dini öğretilerden farklı olmamasına rağmen bir günahsızlık aracı olarak algılanmasını eleştirmektedir:

“Allah ne diyordu bu duruma? Ya ben? Başımı örtmem neyi gösteriyordu? Benim için diğer emirlerden bir farkı yoktu başörtüsünün, Allah’ın bir farzıydı sadece tıpkı namaz gibi, oruç gibi, domuz etini yememek gibi. Ama öğretiler başka bir şey istiyordu, kalıplarımız ve maskelerimiz arkasında günahsızlığa oynamamızı bekliyor ve bizi insani olandan alıkoymayı hedefliyordu. Başörtülü kız bisiklet mi sürer? Başörtülü kız kahkaha mı atar? Başörtülü kız koşuyor muuu? Başörtülü kız sevgilisini mi öpmüş? Başörtülü kız sigara mı içermiş? Başörtülü kız küfrediyor, pantolon giyiyor, bizi eleştiriyor, başörtülü kız gitar çalıyor, şarkı söylüyor! Kıyametin kopması başörtülü kızın parmak uçlarında, ahirette hepimiz başörtülü kızın yaptıklarından sorumluyuz diyorum size neden onları uyardırmıyorsunuz boyuna?” (Nebiye, 30 Ekim 2014).

Diğer yandan başörtülü olmayan bir Müslüman kadın olan Sıla Türköne (3 Mart 2016), bu durumun üzerinde tahakküm aracı olarak kullanıldığını “Müslümansanız ve kadınsanız, inancınızın işareti olan herhangi bir şeyi bedeninizde taşımıyorsanız, neye ve nereye ait olduğunuzu bir türlü kestiremezsiniz” sözleriyle açıklamaktadır. Dolayısıyla başörtülü Müslüman

kadınların 'başörtünün hakkını vermemek' ile suçlanırken, başörtülü olmayan Müslüman kadınların da 'dini bir gerekliliği yerine getirmemek' üzerinden baskılandığı görülmektedir.

Feyza'nın 28 Şubat üzerine söyledikleri ise Reçel Blog'un Müslüman kadınları her fırsatta İslâm üzerinden eleştiren Müslüman erkeklerin ikircikli tutumuna tepkisini gösterir niteliktedir:

"28 Şubat denilen ve mitleştirilen o dönemde devlet önümüze bir yasak koydu, Müslümanlara atfedilen suçların bedellerini başörtülü kadınlar ödedi. Bu siyasi olarak güçlenmek için de kullanıldı. Ama o dönemde biz bizzat Müslüman erkeklerin bizi nasıl ayrımcılığa uğrattıklarını gördük. Kemalist'ten daha Kemalist olduklarını, az maaş verilen başörtülü kadınları ve buna benzer ikiyüzlülükleri ortaya çıkarmak gibi bir hevesimiz de var. Kendi karısını dışarı çıkarmayan ama kendisi iş yaşantısında kadınlarla çok rahat ilişkiler kurabilen erkekler, işyerinde taciz, tecavüz, ikinci evlilikler, mobing... Bize bir yorum gelmişti. Şöyle diyordu: 'Bize ikinci eş olmaktan başka bir alternatif tanınmadı'. Bu tam bir ikiyüzlülük. Hepimiz biliyoruz ama hiçbir söz edilmiyor. Okuyanlar da 'Niye bunları söylüyorsunuz' diye öfkeleniyorlar. Bu sırların ortaya dökülmesinin öfkesi" (Yenişafak Gazetesi, 28 Aralık 2014).

Blogdaki kimi yazılarda kadınlar, kamusal alanda ibadet etmelerini mümkün kılan camilere erişimlerinin de kadının ev içinde konumlandırılmasıyla paralel olarak engellendiğini düşünmektedirler. Kadınları en temel ibadet etme haklarından mahrum bırakan bu durum, kadınların ancak camilerin en kenar köşe yerlerine girebilmelerine imkân tanımakta, camiden kovulan H. Seher Çevik (8 Mart 2016) tarafından "Allah'ın evini de dilediklerince parselleyip bize, kadınlara, münasip gördükleri kısım... Oldum bittim caminin uzağında, kadınlara namaz kılmak için ayrılan o izbe kenar köşe yerleri sevmedim" sözleriyle eleştirilmektedir. Büşra E. (23 Mart 2015), "en basitinden, bir caminin 'bayanlar için' yeri olduğunu özellikle belirtmesi"nden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek "bir caminin tüm Müslümanlara eşit şartlarda açık olması gerektiğini" ifade etmektedir.

İslâm'ı, İslâm'ın İçinden Kadın Merkezli Yeniden Anlama

Reçel Blog'ta yazan Müslüman kadınların, kadın olmalarıyla ilişkili olarak tüm hayatlarına yayılan sorunlar, sıkıntılar, dışlanmalar ile İslâm'ın içinden doğru bir mücadele verdikleri görülmektedir. Zira bu kadınlar karşılaştıkları olumsuz muamelelerin İslâm'dan değil, İslâm'ın eril yorumundan kaynaklandığını düşünmektedirler. Bu anlamda bir metin olarak İslâm'ı yeniden anlama girişimlerinin mevcut olduğu söylenebilir. İslâm bugüne kadar hep erkekler tarafından, erkek egemen olarak yorumlanmıştır ve kadınların ikincil pozisyonunda olması bununla ilişkilidir. Fakat Kuran'ın indiği dönemin şartları ve bugünün şartlarını dikkate alınarak, Kuran tarihselci ve kadın merkezli olarak yeniden yorumlanabilir. Böylece söz konusu durumun tersine çevrildiği bir alternatif imkânı oluşacaktır. Blog yazarı C. (20 Mayıs 2015), "ben diyorum ki kardeşim Allah'ın kitabı senin tekelinde değil. İslâm'ın özüne aykırı bir anlam çıkartmadığım sürece senin görmediğini ben görebilirim, benim görmediğimi de sen" sözleriyle İslâm'ı yeniden yorumlama üzerinden oluşturulabilecek bir alternatif imasında bulunmaktadır.

Reçel Blog'ta yazılmış yazılar İslâm ile ilgili eleştirilerin yaratılış hikâyesi gibi batını anlatılara dayandığını veya İslâm fıkıhından beslendiğini iddia eder:

"Kur'an'ın ruhuna tamamen aykırı bir şekilde erkeği orijinal sanat eseri, kadını da reproduksiyon olarak gören bir İslam anlayışı en iyi ihtimalle yüzeysel ancak çok büyük olasılıkla kötü niyetli yorumların bir ürünüdür. Yahudi-Hıristiyan geleneğinin etkisinde, sembolik düşünebilme yeteneğinden yoksun ve erkeği hikayenin merkezine koymaya dünden razı bu yorumlar yüzünden erkek kadının, kadın da erkeğin huzur bulacağı bir 'eş' olmaktan çıkıp, 'ademoğlu' yeryüzünün halifesi olmuş, 'havvakızı' da eksik ve mağlup bir yaratık olarak kalmıştır" (Zeynep Ö., 16 Mart 2015).

"Sonra şunu fark ediyorsunuz ki kadın hakkında yerleşmiş ezberler var. O ezberlerin dışında tek laf etmenizi istemiyorlar. Fıkhi bazı gereksiz bilgilerle kafalar o kadar doldurulmuş ve meşgul edilmiş ki asıl olan kimsenin umurunda değil... Bir yerden başlamak gerekiyor. Yoksa ne kadar çöp varsa üzerimize boşaltmaya devam edecekler" (Kılıçarslan, 11 Mart 2015).

Konuk yazarlardan Nebiye (22 Haziran 2015), Nurettin Yıldız'ın "deşarj olmak için kadın dövülebileceği" iddiasını İslâm dışından, İslâm'ın kadına şiddeti teşvik ettiği yönünde bir yorumla değil, ayette yer alan "darebe" fiilinin yanlış anlaşıldığı iddiasıyla çürütmeye çalışmaktadır. Böylece kadınlar hakkında oluşturulan olumsuz söylem, tutum ve davranışların İslâm kaynaklı değil, İslâm'dan meşruiyet bulmaya dönük çarpıtılmış bir yorumun sonucu olduğunu açığa çıkarmaktadır. Tuba Olgaç (19 Aralık 2015) ise bu meşruiyet arayışıyla "erkeklere iman"ın adeta "imanın yedinci şartı" haline getirildiğinden şikayet etmektedir.

Blog yazarları İslâm'ı kadın merkezli olarak yeniden anlamamanın İslâm'a veya Müslüman kimliğine yakıştırılan olumsuz özellikler de temizleme olanağı sunacağını düşünmektedirler. Editörlerden Büşra, reçelin "kadın kimliği üzerine yöneltilen eleştiriler yüzünden Müslüman kimliğinin yargılanmasına karşı bir konum alışı" olduğunu ifade etmekte (Yenişafak Gazetesi, 28 Aralık 2014); Fatma Büşra Helvacıoğlu, İslâm'da kadın haklarının olmadığı algısına karşın, Allah'ın verdiği ama kadınların ellerinden alınan hakları geri almaya çalıştıklarını belirtmektedir (Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 2015). Başka bir ifadeyle yazarlar, İslâm'ın kadın merkezli yeniden yorumlanmasını aynı zamanda İslâmi bir sorumluluk olarak görmektedirler.

Pasif Nesneden Aktif Özneye Dönüşüm

Reçel Blog, Müslüman kadınların kendileri hakkında konuşulanlar karşısında, kendileri adına söz söylemek istedikleri bir mecrâ; 'biz'i 'biz' anlatalım çabasının bir ürünü. Huri bu çabayı, "biz Müslüman kadın kimliğine sahibiz. Derdimiz de kadınların ve bilhassa Müslüman kadınların kendi aralarında ve kendi haklarında konuşacakları bir platform oluşturmak. Biz artık kendimizi, kendi kendimize konuşabiliriz demek istedik" diyerek ifade etmektedir (Yenişafak Gazetesi, 28 Aralık 2014). Böyle bir çaba Müslüman kadınların haklarında konuşulan ve karlar alınan 'pasif nesnelerden', kendi seslerini çıkarıp yaşamını dönüştüren 'aktif öznelere'

geçmek istemelerinin bir göstergesi olarak görünmektedir. Blogdaki kadınlar Akınerdem (2015: 138-141)'in ifadesiyle "sözü yeniden kurmak"ta; ikincil bir konuma yerleştirilen kadınlığı, kendi kadınlıklarıyla aşmaya çalışmaktadırlar. Büşra Eser (15 Eylül 2014) de bloğu, "reçel ismi tüm bu karşı çıkışların sembolik bir ifadesi, kendi sözümüzü söyleyebileceğimiz, beraber düşünüp tartışabileceğimiz ve belki içimizi dökeceğimiz bir alan" diye tarif etmektedir.

Reçel Blog hem Müslüman kadın kimliğinin total bir şeye işaret etmediğini, tüm Müslüman kadınların başka başka hikâyeleri olduğunu göstermekte hem de bu hikâyelerin kahramanlarının kadınların kendileri olduğunu ifade etmektedir. Zira blog, kadınların ne tek bir Müslüman kadın kimliği içine sığdırılabileceğini ne de babalarının, ağabeylerinin, eşlerinin veya çocuklarının bir uzantısı olmadığını, tek başlarına pek çok farklı kimliğin içine tekrar tekrar girip çıkabilen bireyler olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Tuba Olgaç (19 Aralık 2014) kadınlardan sürekli "hanımlarımız", "bacılarımız" olarak bahsedilmesini eleştirmektedir.

Diğer yandan Büşra Eser kadınların ev içi alana sıkıştırılmasına, C. ise kadına ilişkin düşüncelerinin İslâm'a uygun olmadığına itiraz etmekte ve Müslüman kadınlar olarak kadın mücadelesi vereceklerini belirtmektedirler:

"Kitap, entellik, yazmak gibi uğraşların öncelikli olarak erkeklere özgü olduğunu ve kadınların birincil alanının ev olduğunu düşünen ve ev/aileyle ilgili her sorunu kadına yükleyip erkekleri kaytaran her insana, önce Müslüman olarak sonra kadın olarak karşı çıkıyorum. Bu karşı çıkış, geleneksellik olan imtihanımızı, Müslümanların kadın konusundaki kategorik/ayrımcı tavrını, İslam ahlakına uymadığını düşündüğüm cinsiyetçiliklerini, kadınların rolü; ahlakı ve yaşayışla ilgili söz söylemeyi neredeyse yaşam amacı haline getiren herkesi ve daha bir çok şeyi kapsıyor" (Eser, 15 Eylül 2014).

"Söylediklerine yaw he he diyip geçiyorum. Amma ve lakin; susmayı kesinlikle kabul etmeyeceğim, edemeyeceğim bir husus var. Neymiş Müslümanca bir yaklaşımımız yokmuş, bizimkisi erkeğe yönelen bir tepkisellik olmuş" (C., 20 Mayıs 2015).

Blogdaki kadınların verdikleri mücadelede birbirlerinden dinledikleri ezilme ve güçlenme hikâyeleri de oldukça etkili olmakta, blogdaki yazılardan dayanışma içinde itiraz sesleri yükselmektedir. Editörlerden Rumeysa bu durumu "Kendine benzer başkalarını da görünce, 'yalnız değilmişim' demeye başladı herkes, bu bizim en büyük kazanımımız" cümleleriyle ifade etmektedir (Agos Gazetesi, 7 Kasım 2015).

Sonuç

Kadınların kadınlar dışından tanımlanmalarına bir karşı duruş olarak yeni medya araçlarından bloğu kullanan ve kendini ifade etmek isteyen bir grup kadından oluşan Reçel Blog, 2014 yılında başladığı serüvenini bugün gerek tepkiler gerekse de desteklerle ama her geçen gün daha fazla ilgi görerek sürdürmektedir. Bu çalışma Reçel Blog'u yapıbozum ekseninde incelemiştir. Yapıbozum, metinlerin nihai anlamları üretmediği ve dolayısıyla al-

ternatiflerin mevcut olduğunu imleyen bir yakın okuma sürecidir (Smith, 2007: 180). Reçel Blog da ‘reçel’in nihai bir anlamı olmadığından hareket etmiş; ‘yıllardır kadınların meyve ve şekerle yaptığı reçeller bugün neden daha farklı şekilde yapılmasın, reçel ile mutfak birbirine yapışık mıdır, ayrılıp başka anlamlarla buluşamazlar mı?’ sorularına reçele yükledikleri farklı anlamlarla yanıt vermiştir. Böylece reçelin anlamı değişmemiş adeta tersyüz olmuştur.

Reçel Blog yapıbozuma uğrattığı reçel kavramıyla, bir yandan Müslüman kadınların mutfak ve ev içi alanla ilişkisini yani toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaya açmış; diğer yandan tekil değil çoğul deneyimlerini vurgulamıştır. Buradan hareketle topyekun, sınırlandırılmış kolektif Müslüman kadın kimliğini adeta parçalamış, ikili karşıtlıkların, görünenin ötesindeki çoğulcu Müslüman kadın kimliklerini açığa çıkarmıştır. Bunu yaparken tasarlanan ideal kadınlığa, gündelik hayattaki sıradan kadın imgesiyle cevap vermiştir. Dolayısıyla gündelik hayata yayılmış şekilde karşılaşılan baskı ve pasifize edilme pratikleri yine gündelik hayatın içinden dönüşüme uğratılmaya başlanmıştır. Reçel Blog Müslüman kadınların içlerini dökmekten, üzüntü duymaya, sitem etmeye, ciddiye almamaya, karşı çıkmaya, umut etmeye giden geniş bir yelpazedeki mücadelelerinin mecrası olmuştur. Blog, blogda yazan ve bloğu okuyan kadınların kendilerinden başlayarak çevrelerine doğru kadınlığa ilişkin algıları değiştirme imkânı yaratmıştır.

Reçel Blog’ta aile, annelik, eğitim, çalışma hayatı, sokak, ayrımcılık, baskı, şiddet gibi pek çok toplumsal-politik konu ele alınmakta ve hem sekülerlerin hem de Müslüman erkeklerin kadınlığa/kadınlara yönelik tutum ve davranışları eleştirilmektedir. Bu nokta Bora ve Cantek (2015)’in de ifade ettiği gibi Reçel Blog’u kendisinden önceki kadın oluşumlarından ayıran bir husus gibi durmaktadır. Zira Reçel Blog belki de seküler yorumdan daha çok Müslüman erkek yorumuyla mücadele etmekte; dışarıdan değil içeriden bir dönüşüm işine girişmektedir. Kendinden önceki oluşumlardan dil ve duruş olarak da oldukça farklılaşan Reçel Blog, Müslüman kadınlara ilişkin kalıpların İslâm’ın eril yorumundan kaynaklandığı iddiasıyla, İslâm’ı İslâm’ın içinden kadın merkezli olarak yeniden yorumlama ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele etme çabası taşımaktadır. Böylece Reçel Blog’un mevcut Müslüman kadınlık yapısını söküp, Müslüman kadınlığı yeni farklılaşan Müslüman kadınlıklara evirme yolunda emin adımlar attığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akinerdem, F. (2015). Sözü yeniden kurmak: Müslüman kadınların gündelik hayatı ve yeni medya. M. Çamdereli, N. Kocabay Şener & B. Önay Doğan (Edt.), *Medya ve din tartışmaları: Sempozyum bildirileri* içinde (s. 138-141). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.
- Best, S. & Kellner, D. (2011). *Postmodern teori: Eleştirel soruşturmalar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (1995). *Kolektif kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bora, A. & Cantek, F. (2015). Akacak mecca bulmak: 5harfliler.com ve recel-blog.com. A. Bora (Edt.), *İradenin iyimserliği: 2000’lerde Türkiye’de kadınlar içinde*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Çelik, Ö. (2008). *Ataerkil sistem bağlamında toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin benimsenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Evre, B. (2007). Bir düşünüş biçimi olarak postmodernizm ve temel parametreleri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 13, 1-23.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü, *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2886-2899.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Smith, P. (2007). *Kültürel kuram*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Söylemez, M. (2011). Feminist sanat ve yapı söküm kadın imgeleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 1-10.
- Uçan, H. (2009). Modernizm/Postmodernizm ve J.Derrida'nın yapı sökücü okuma ve anlamlandırma önerisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4(8), 2283-2306.

İnternet Kaynakları

- Agos Gazetesi. (2015, 7 Kasım). Müslüman kadınların 'Reçel'i. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13299/musluman-kadinlarin-receli> (Erişim tarihi: 02.05.2016).
- Boğaziçi Üniversitesi Haberler. (2015, 1 Aralık). "Kalemimizi, klavyemizi, tenceremizi, meyvelerimizi, şekerimizi aldık geldik" dediler, Reçel'de buluştular... <http://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/kalemimizi-klavyemizi-tenceremizi-meyvelerimizi-sekerimizi-aldik-geldik-dediler-recelde-bulustul> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Büşra E. (2015, 23 Mart). Kadın camisinin düşündürdükleri. <http://recel-blog.com/kadincamisininindusundurdukleri/> (Erişim tarihi: 02.05.2016).
- C. (2015, 20 Mayıs). Biz niye kendimizi anlatmak zorundayız ya da yaw he he <http://recel-blog.com/biz-niye-kendimizi-anlatmak-zorundayiz-ya-da-yaw-he-he/> (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Cündioğlu, D. (2004, 7 Mart). Reçel yapamayan İslamcı kadınlar. <http://yedirenkli.blogspot.com.tr/> (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Cündioğlu, D. (2010, 27 Haziran). Sen kendin kaybolmuşsun, neyi arıyorsun? [http://www.yenisafak.com/yazarlar/ducane-cundioğlu/sen-kendin-kaybolmussun-neyi-arıyorsun-22923](http://www.yenisafak.com/yazarlar/ducane-cundioглу/sen-kendin-kaybolmussun-neyi-arıyorsun-22923) (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Çevik, H. S. (2016, 8 Mart). Biz kadının camiye gelmeyenini severiz! <http://recel-blog.com/biz-kadının-camiye-gelmeyeni-ni-severiz/> (Erişim tarihi: 02.05.2016).
- Eser, B. (2014, 15 Eylül). Neden reçel? <http://recel-blog.com/neden-recel/> (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Eser, B. (2014, 17 Eylül). Müslüman erkeklerin görünürlüğü. <http://recel-blog.com/musluman-erkeklerin-gorunurlugu/> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Helvacıoğlu, F. B. (2014, 23 Eylül). Çekilin, ben erkeğim! <http://recel-blog.com/cekilin-ben-erkeğim/> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Kılıçaslan, H. E. (2015, 11 Mart). Mücadele dışı bir kelime. <http://recel-blog.com/mucadele-disi-bir-kelime/> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Milliyet Gazetesi. (2015, 25 Ocak). Kadın kadınlık önemli. <http://www.milliyet.com.tr/-kadin-kadinalik-onemli/pazar/haber-detay/25.01.2015/2003448/default.htm> (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Nebiye. (2015, 22 Haziran). Ben döverim ya da kuma alırım çok çılgın aşığım. <http://recel-blog.com/ben-doverim-ya-da-kuma-alirim-cok-cilgin-asigim/> (Erişim tarihi: 02.05.2016).
- Nebiye. (2014, 30 Ekim). Bayrak mıdır başörtüsü? <http://recel-blog.com/bayrak-midir-basortusu/> (Erişim tarihi: 02.05.2016).
- Olgaç, T. (2014, 19 Aralık). Gölgeleğin gücü adına! vurun kahpeye! <http://recel-blog.com/golgelerin-gucu-adina-vurun-kahpeye/> (Erişim tarihi: 30.04.2016).
- Reçel Blog. (2016, 3 Nisan). Tarihteki başarısız Müslüman kadınlar. <http://recel-blog.com/tarihteki-basarisiz-musluman-kadınlar/> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Reçel Blog. Reçel nedir?. <http://recel-blog.com/recel/> (Erişim tarihi: 24.04.2016).
- Rumaysa. (2014, 24 Eylül). Kakhaha meselesi üzerine. <http://recel-blog.com/kakhaha-meselesi-uzerine/> (Erişim tarihi: 30.04.2016).
- Türköne, S. (2016, 3 Mart). Babamız bizi sevmedi, çirkiniz. <http://recel-blog.com/babamiz-bizi-sevmedi-cirkiniz/> (Erişim tarihi: 30.04.2016).
- Yazıcı, R. (2016, 8 Ocak). Bu hepimizin hikâyesi değil mi? <http://recel-blog.com/bu-hepimizin-hikayesi-degil-mi/> (Erişim tarihi: 30.04.2016).
- Yenişafak Gazetesi. (2014, 28 Aralık). Öfkeler Reçel'le tatlanıyor. <http://www.yenisafak.com/pazar/ofkeler-recelle-tatlaniyor-2053311> (Erişim tarihi: 26.04.2016).
- Zeynep Ö. (2015, 16 Mart). Adem bir erkek miydi? <http://recel-blog.com/adem-bir-erkek-miydi/> (Erişim tarihi: 30.04.2016).

Alevi Ocaklarında Dedelerin Anlatımıyla Hızır İnancı: Adıyaman Örneği

Ali Tanrıverdi*

Öz: Hızır öğretisi genel olarak Anadolu'nun kadim toplumlarında spesifik olarak da Anadolu Aleviliğinde değer, kültür ve itikat telakisi içinde varlığını sürdürme gelmiştir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan toplumlarda Hızır motifi farklı mit ve anlatılarla karşımıza çıkmakta olup, ayrımlı anlam tasarımları kazanmıştır. Bu farklılıktan ötürü çalışmamız Adıyaman'da varlığını devam ettiren altı Alevi ocağın ve bu ocakların mümessilleri olan dört Dede'nin ifadelerinden hareketle, Alevi toplumun inanç dünyasında ve geleneğinde Hızır motifine yükledikleri anlamın nasıl bir tasarıma kavuştuğunu saptamaya yönelik yorumlayıcı bir çalışmadır. Adıyaman'daki tüm talip köylerinin Hızır ile ilgili görüşlerini tespit etmenin imkânsızlığından ötürü tüm talip köylerini temsil eden dedeler ile yapılandırılmış bir görüşme formuyla derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Adıyaman'da hâlihazırda Alevilik erkânını yürüten Ağu İcen(Ağucan), Kureysan, Üryan Hızır ve Derviş Beyaz (Gevr) ocaklarının mümessilleri olan dedelerin anlatımları ele alınmıştır. Bu anlatımlardan hareketle temalar ve alt temalar oluşturulup veriler sistemli bir bütünlük içinde analiz edilmiştir. Çalışmamız sosyal bilimlerin izlediği nitel araştırma tekniklerine oranlı bir şekilde tahakkuk edilip analiz edilmiş olan tasvir temelli bir çalışmadır. Ayrıca dedelere yöneltilen sorular yazın taraması ile ön okuma yapılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hızır, Alevilik, Ocaklar, İnanç, Dede

Giriş

Kültürlerin ve inançların kökleri geçmişten günümüze değin birçok farklı etkileşimler ve değişimler geçirerek bünyesine yeni çeşitlilikler kazandırıp zenginleşerek varlıklarını sürdürmektedirler. Gelenekler, inançlar, mitler, örf- âdetler kendi içerisinde hepsi kültürü oluşturur ve her geçen gün farklı olanlarla etkileşim içinde gelişimlerini sürdürürler. Bazen bu etkileşim o kadar dengeli bir çizgide yol alır ki, bu da bir kültür ögesinin birden çok toplum milliyet veya coğrafyanın ortak ürünü haline gelir. Bunun bir örneği de Hızır itikadı veya motifidir. Hızır öğretisi genel olarak Anadolu'nun kadim toplumlarında spesifik olarak da Anadolu Aleviliğinde değer, kültür ve itikat telakisi içinde varlığını sürdürme gelmiştir. Ana-

* Gazi Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Alevi-Bektaşî Kültürü Bilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, tanriverdi@li457@gmail.com

dolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan toplumlarda Hızır motifi farklı mit ve anlatılarla karşımıza çıkmakta olup ayrımlı anlam tasarımları kazanmıştır.

Hızır motifini Anadolu coğrafyasından tutun da Orta Asya, Balkanlar ve Hint coğrafyalarına kadar tezahürlerini görmek mümkündür. Bu tezahürler gelenekte ve inançta somut olarak toplumsal arenada bazı ritüeller şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Hızır motifi temelde farklı inançların evrensel bir uzantısı haline gelmiş gibi görünse de farklı toplumların inanç, erkân ve ritüellerinde farklı anlam tasarımları kazanmaktadır. Öz de evrensel bir bakış açısı yatmakta ama gelenek içinde icrası kültürden kültüre farklılık arz etmektedir. Genel anlamda İslâm inancının hâkim olduğu coğrafyalarda Hızır motifi, kavramsal telaffuzlarda benzer ifadeler barındırsa sosyal-dini tabanında, geleneğin icrası, gözlemlendiğinde birçok farklılık dikkatinizi çekecektir.

Yine İslâm inancın hâkim olduğu ama Hristiyan azınlıkların da olduğu sahalarda, farklı iki inanca sahip toplumlarda, Hızır motifiyle karşılaşmak mümkündür. Farklı isimler altında telaffuz edilse de temelde aynı motife işaret etmektedir. Farklılık kavramsal çerçevenin anlamında değil sadece telaffuzunda olduğudur. Gelenekte Hızır kutsalına yönelik ritüellerin icrası Hristiyan tabanda da çeşitlilik barındırmaktadır.

Hızır motifini veya geleneğini sadece İslâm tarihiyle sınırlandırmak yanlış olur. Çünkü İslâmiyet öncesi eski Türk inanışlarında bu motifle karşılaşmak mümkündür. Bunun yanında Fars veya Acem kültüründe farklı telaffuzlarla Hızır motifi görülmektedir.

Balkanlarda, Bektaşî toplulukların yoğun olduğu sahalarda, Hristiyan kültürü ve Bektaşî kültürleri arasında Hızır kutsalının, farklı iki inancın ortak bir motifi haline geldiğini görmek mümkündür.

Çepni Alevileri, Tahtacı Alevileri, Arap Alevileri ve Kızılbaşlar(*genel anlamda*) arasında Hızır motifi büyük bir ehemmiyet teşkil etmesi bakımından benzerlik taşısa da geleneğin tabanda icrası ile birlikte farklı anlam tasarımları kazanmaktadır.

Çalışmamızda Hızır motifin değerinde ortak bir kültür ürünü olduğu savını desteklemekle birlikte, farklı inanç ve geleneklere sahip toplumlarda, Hızır kutsalının çeşitliliğini tespit etmeye yönelik bir örneklem olarak, Adıyaman'da Alevi toplumun geleneği esas alınmıştır.

Adıyaman'da varlığını devam ettiren altı Alevi ocağın ve bu ocakların mümessilleri olan dört Dede'nin ifadelerinden hareketle, Alevi toplumun inanç dünyasında ve geleneğinde Hızır motifine yükledikleri anlamın nasıl bir tasarıma kavuştuğunu saptamaya yönelik yorumlayıcı bir çalışmadır. Adıyaman'daki tüm talip köylerinin Hızır ile ilgili görüşlerini tespit etmenin imkânsızlığından ötürü tüm talip köylerini temsil eden dedeler ile yarı yapılandırılmış bir görüşme formuyla derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Adıyaman'da hâlihazırda Alevilik erkânını yürüten Ağu İçen, Kureyşan, Üryan Hızır ve Derviş Beyaz(*Gevr*) ocaklarının mümessilleri olan dedelerin anlatımları ele alınmıştır. Bu anlatımlardan hareketle temalar

ve alt temalar oluşturulup veriler sistemli bir bütünlük içinde analiz edilmiştir. Çalışmamız sosyal bilimlerin izlediği nitel araştırma tekniklerine oranlı bir şekilde tahakkuk edilip analiz edilmiş olan tasvir temelli bir çalışmadır. Ayrıca dedelere yöneltilen sorular, yazın taraması ile ön okuma yapılarak hazırlanmıştır.

Hızır Motifinin Kavramsal Çerçevesi ve Farklı Kültürlerde İzleri

Hızır, Arapçadaki imlâsıyla el-Hadır kelimesi, hemen hemen bütün kaynaklarda bir isim değil, lakap olarak değerlendirilmiştir. Bu kelimenin bazı kaynaklarda el-Hadr, el-Hıdır şeklinde kaydedildiği görülürse de, doğrusunun el-Hadır olduğu kabul edilmiştir. Bu kelimenin Türklerde Hızır veya nadiren Hıdır, İranlılarda ise Khezr şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. El-Hadır kelimesinin yine Arapçadaki el-Ahda manasına geldiğini belirten Ocak, bu kelimenin de yeşil, yeşilliği çok olan yer manasına geldiğini ifade eder. (Ocak, 1990, s. 59- 60)

Türk Dil Kurumuna göre Hızır öz itibarıyla birinin en sıkışık zamanda, beklemediği biri, yardımına yetişmek anlamındaki *“Hızır gibi imdadına veya yardımına yetişmek”* deyiminden geçen bir söz şeklinde tanımlanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken’e göre Hıdırellez, Hızır-İlyas kelimesinin şekil değiştirilmiş halinden doğmuştur. Ülken Hızır’ın talih ve bereketi temsil ettiğini ve gözle görülmez bir İslam velisi olduğunu ifade edip umumiyetle Hristiyanlıktaki Saint Georges’un, ortodokslukta Aya Yorgi’nin karşılığı olduğunu da eklemiştir (Ülken, 1970, s. 17). Ülken’in bu ifadeleri, Hızır incancın muhtevasını ve kültürler arası konumunu genişlettiğini söyleyebiliriz. Bu konum çalışmamızın devamında tespitlerimizle genişlemeye devam edecektir.

İslam incancında Hızır’ın kaynağını Kur’an-ı Kerim’in 18. suresi olan el- Kehf suresi teşkil eder. 110 ayeti ihtiva eden bu sure, tam bir edebi bütünlük içinde sunulur. Bu ayetler tasnif edildiği zaman Ashab-ı Kehf’den bahseden ayetler (9-26), Hz. Musa ve Hz. Hızır’dan bahseden ayetler (60-82), Zülkarneyn’den bahseden ayetler (83-98) şeklinde bir şema oluşur. Görüldüğü gibi Hızır’dan bahseden ayetler surenin sadece (60-82) ayetleridir. Bu ayetler de sadece *“Kullarımızdan bir kul buldular”* denilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Hızır’ın adı açık olarak kullanılmasa da hadis külliyatında bu zatın Hızır olduğu belirtilmiştir. Yine Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın Hızır’la buluşma nedeni zikredilmemiştir. Olaya doğrudan girilen Kur’ani ifadede sebebi zikredilmeyen bu ilişkiyi yine hadisler açıklamaktadır (Aydın, 1986, s. 64).

Bu hadislerle göre Hz. Musa kendisine levhalar verince, *“Benden daha faziletli ve daha bilgili kimdi?”* demiştir. Diğer bir rivayete göre *“Hz. Musa Allah’a hangi kulun sana daha sevgilidir?”* der. Veya bir gün İsrailoğulları arasında iken Hz. Musa’ya bir adam gelir ve şöyle der: Senden daha âlim birini biliyor musun? Hz. Musa, hayır der. O zaman Allah Hz. Musa’ya şöyle vahy eder: *“Senden âlim olan kulumuz Hızır’dır”*, der. Hz. Musa ona nasıl ulaşabileceğini sorar. Allah da onun için balığı bir alamet yapar. (Buhari, I. 40-41, VI. 111, 113, 116; Müslim, IV. 1848, 1851.)

İşte İslâmi kaynaklarda Hz. Musa ile Hızır arasındaki ilişki bu şekilde gösterilmiştir. Hadislerin açık ifadelerinden anlaşıldığına göre Hz. Musa'ya Allah, daha faziletli *"ilm-i ledün"*e vakıf bir *"Salih kulun"* varlığını göstermek üzere işarette bulunduğu çıkarımı yapılabilir.

Hızır motifini sadece İslâm dünyasına ait bir kült olmadığını araştırmalarımızda tespit ettik. Diğer bir tespit Hızır kıssası ile ilgili olduğu öne sürülen Yahudi efsanesinde İlyas ile Haham Yeşua ben Levi'nin birlikte seyahate çıkışlarını, yolculuk esnasında İlyas'ın, Kur'an'da zikredilen Allah'ın kulunun şartlarına benzeyen, şartlar koştuğunu anlatır. İlyas'da o kul gibi bir takım mezmum hareketlerde bulunur ki, bunlar Yeşuada, Musa'nın üzerinde tesirin aynını meydana getirir(Meral, 2014, s. 136).

Hızır kıssası ile ilgili bir diğer tespit, aslında Hızır motifinin bir çeşit İskender hikâyesi olduğunu ve Araplaşarak hadislerdeki kıssa şekline dönüştüğü ileri sürülmüştür. Bu iddiayı A. J. Wensinck, Louis Massignon ve Friedleanderdile getirmiştir. Efsaneye göre Büyük İskender, ölümsüzlüğü elde etmek için hayat pınarını araştırmaya çıkar. Tamamen tesadüf eseri, aşçısı Andreas hayat pınarını keşfeder. Andreas pınarda yemek için, tuzlu veya kurutulmuş balığı temizlerken birden balık canlanır ve suda kaybolur. Aşçı sudan bir miktar içer ve ölümsüzlüğe ulaşır. Pınara giden yolu bulamayan İskender kıskançlık ve ümitsizlikten aşçıyı öldürmeye karar verir. Fakat onun için ölüm yoktur. Bunun üzerine İskender, boynuna bir taş parçası bağlayarak onu denize attırır, fakat orada o hemen bir deniz meleği olur. Ahmedî, bu eserinde dünya ve hükümdarlar tarihini filozof Aristo'nun azından nakleder. Aristo, Hipokrat, Sokrat, Platon ve Hızır, ideal hükümdarın vasıfları, dünya tarihine hükmeden güçlü sultanların başarılarının sırları ve ülkesini helâke sürükleyen sultanların hatalarının sebepleri gibi konularda İskender'i bilgilendirerek yetiştirirler. Bu dört bilgin ve Hızır tarafından yetiştirilen İskender, Doğu ve Batı'nın hâkimi olur, yeryüzünde adaleti ve hakkaniyeti temsil eder(Türkdoğan, 2010,s. 230).

Bu bilgilerden hareketle Hızır motifinin İslâm'dan önce eski inançların menkıbelerinde izleri olduğu yani Hızır'ın sadece İslam inanç dünyasına ait bir kült olmadığını bu anlatılardan tespit edebiliriz. Buna mütevellit İslâmiyet sonrası motifin değişik coğrafyalarda görünümü bizi İslâm senkretizmi içinden doğan bir kült olduğu yorumuna götürür.

İslâmiyet öncesi eski Türk dini ve mitolojik öğelerinde de Hızır motifi yaygındır. Özellikle mitolojik öğelerde bunu pekâlâ görmek mümkündür. Hızır, Türklerde *"Kıdır ve Kısır"* adı ile "her işinde başarılı olmuş" anlamındadır. Bu söz Kırgızlara aittir. (Yudahin, s. 479; Radlof, Proben, III, s. 210)

Altınordu ve Özbek Türk kültürü çevresine ait Muradım destanında Hızır motifi şöyle geçer: *"...Hızır (Kısır)'dan, yardım umdum"* şeklinde ifadesidir. (Proben, IV, s. 138/ 170.)

Bir diğer ifade Hızır motifi Türklerde uzun ve aksakallı koçalar şeklinde tasvir edilmiştir. *"... Oğlan kendine bir ad ararken Ak Sakallı bir koça görmüş Koca'nın sakalı o kadar uzunmuş ki yürürken üzerine basa basa yürüyormuş"*(Proben, I, s. 342/366)

“...Ak Sarıklı bir adam” Radlof notunda bunun bir Hızır olduğunu Kırgız masallarında bir eşeğe bindiğini başında bir ak sarık ve elinde bir asa bulunduğu yazıyor.

Nitekim İslâmiyet öncesi ve sonrası Eski Türk İnançlarında bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda Hızır motifinin İslâmiyet öncesi Eski Türk dini ve destanlarında yer aldığı açıktır. Türk kavimleri İslâmiyet’le tanıştıktan sonra Hızır motifi İslâmi motiflerle süslenmiş olup günümüzde Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmekte olduğu yorumunu yapabiliriz.

Kültürlerin kavşak noktası olduğu coğrafik konumları açısından stratejik öneme sahip bazı yerler de kültürler arası geçişkenlikler daha yoğun bir şekilde yaşanır. Bu konuma sahip olan bir yer var ise şüphesiz o da Antakya veya Hatay’dır. Hatay; Asya, Afrika ve Avrupa arasından köprü durumundadır. Ayrıca Hatay, Helenistik dönemin Grek ve Roma kültürlerinin de etkisinde kalmıştır. Hatay, doğu ve batı kültürlerinin etkilerini bir arada taşımakta ve bu etkiyi bugün de yansıtmaktadır. Bu çeşitliliği yapısına zenginlikler katmakla beraber karşılıklı kültürlerarası etkileşimlerde doğurmuştur. Hatay özellikle Samandağ ilçesi Arap Alevilerin diğer bir tabirle Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir. Hatay’da Alevileri için Hızır’ın çok kutsal bir yeri vardır.

Hatay’da Hızır inancı en fazla Nusayriler arasında görülür ve Nusayriler için Anadolu’daki 6 Mayıs (*Hidrellez*) tarihinden ziyade senenin tümü önemlidir. 6 Mayıs günü çok farklı uygulamalara rastlanmamaktadır. Hatay’da bulunan Hızır makamları her daim ziyaretçi akınına uğramaktadır. Nusayri inancına göre Hızır, darda ve zorda kalan, sıkıntıya düşen herkesin yardımına koşan ve insanları sıkıntılardan kurtaran Hak’la Hak olmuş Veliyullah ‘tır. Hızır, Nusayri inançlarına göre sıkıntılarda, ibadetlerde hep yardıma çağrılır. İnanca göre Hızır, Allah’ın kendisinin evrende insan sıfatında yansımasıdır. Çünkü insanların gönlünde taht kurmuştur. Allah’ın bütün vasıflarının onda işaret olduğuna inanılmaktadır. Hızır, gittiği her yerde mutluluk, sağlık, bolluk verirken zor durumda kalanların yardımına koşarak insanların dileklerini yerine getirir (Çelebi, 2009 s. 534).

Hatay ili geneline bakıldığı zaman Hızır adına yapılmış 43 türbe tespit edilebilmiştir. Bu türbelerin bazıları sadece Hızır adına yaptırılmışken bazıları da Hızır ile beraber bazı ulu kişilerin beraber yer aldıkları makamlar olarak bulunmaktadır. Daha önce araştırma yapan antropolog Hüseyin Türk 51 türbe olduğunu ifade etmektedir. Bu türbelerin bazıları şunlardır:

1. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Afan Mahallesi – Antakya
2. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Odabaşı – Antakya
3. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Akıllı Köyü – Antakya
4. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Karaali – Antakya
5. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Dörtayak – Antakya

6. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Balıkçı Pazarı – Antakya
7. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Gökmeydan – İskenderun
8. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Nardüzü – İskenderun
9. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Deniz Mahallesi – Samandağ
10. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Tomruksuyu – Samandağ
11. Hz. Hızır Aleyhisselâm – Harbiye
12. Şih Hızır – Yeşilpınar
13. Şih Hızır – Dursunlu
14. Hz. Hızır Aleyhisselâm (Hızır) ve Nebi Yunus – Çekmece
15. Hz. Hızır Aleyhisselâm, Neni Yunus, Şih Mustafa, Hz Miktad, Şih Hasan Davud – Antakya

Görüldüğü üzere Nusayri Alevileri arasında Hızır inancı ve geleneği yoğun bir şekilde görülmektedir. Nusayrilerin Hızır adına inandıkları türbelerin çoğu Antakya da olması bölgenin tarihi açısından da manidardır.

Sünni vatandaşlarda da Hızır motifine rastlanmakla beraber Hıdırellez bayramı olarak tanımlanan Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi 5-6 Mayıs tarihlerinde yoğun bir katılım- la kutlarlar. Mehmet Surur Çelebi'nin Hatay ilinde yaptığı görüşmelerde Reyhanlı Sünni bir vatandaş Hıdırellez'i şöyle tanımlamıştır:

Önce Hızır evimize gelebilir diye evimizi Hıdırellez gününden önce temizleriz. Boya yapma imkânımız varsa boya yaparız. Bahçemizdeki yeşillikleri düzenleriz. Hızır gelip oturabilir. Daha sonra beş mayıs gecesi kendimizin temizliğine de çok önem veririz. Hızır'ı her bakımdan temiz karşılamak gerekir. Beş mayıs akşamüstü temizlendikten sonra, dileklerimizi bir kâğıda yazıp önce Yenişehir gölüne (Reyhanlı) bırakırız. Daha sonra bahçemizdeki gül ağacının altına da koyarız. Geceleyin evin balkonuna un serperiz. Hızır'ın gelip gelmediğini bu una basıp basmamasından anlarız. Ama genellikle kuşlar unu karıştırmaya gelir. Altı Mayıs günü Samandağ'daki Hızır Türbesine gideriz. Orada Kuran okuruz. Dualar ederiz. Adağımız varsa orada dağıtırız. Hava güzelse pikniğimizi yapar geri geliriz.

Hatay'da sadece Hristiyan ve Arap Alevileri arasında değil, Sünni geleneği içinde de Hızır motifinin çok önemli bir yerde durduğunu görmekteyiz.

Hatay ilinde yaşayan Hristiyan azınlığın, inanç geleneği içinde de Hızır'a olan inanç ve motifler bulunmaktadır. Yine Mehmet Surur Çelebinin Hatay'da Hızır üzerine yaptığı çalışmasında Hristiyanların Hızır motifine ve inancına yönelik gelenekte icra ettikleri âdetleri şöyle tespit etmiştir.

Hatay'da yaşayan Hristiyanlar, 6 Mayıs gününü St. Georges günü olarak kutlamaktadırlar. Bu kutlamalar İskenderun'daki kilisede de gerçekleştirilmektedir. Georges 'ın, 5 Mayıs'ı 6 Ma-

yıs'a bağladığı gece, bu kiliseye geldiğine inanılmaktadır. Bu çerçevede bu kilisede ayinler yapılmaktadır. Bu ayinlere her dinden insan katılmakta ve bazı uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu, Hatay'da yaşayan insanların birbirlerine hoşgörüsünün bir yansımasıdır. Kaynak kişimiz (K.K-4) kilisede gerçekleştirilenleri şu şekilde anlatmıştır:

Kilisede önce dualar okuruz. Daha sonra dilekler için buhur ve mum yakarız. Dileklerin gerçekleşmesi için dilek taşına para yapıştırırız. Tuttuğumuz dilekleri, bir kâğıda yazarak Meryem Ana'nın tablosunun yanına bırakırız. Bazıları da kibrit çöplerinden, küçük taşlardan veya hamurdan maketler yapar. Özellikle çocuk sahibi olmak isteyenler hamurdan veya kibrit çöpünden bebek maketi yaparak bırakırlar. Evlenmek isteyenler ise gelin-damat maketi yaparlar. Daha sonra bu maketler ve kâğıtlara yazdığımız dilekler, gece on ikiden sonra bir kilise görevlisi tarafından denize bırakılır. Böylece dileklerimiz gerçekleşeceğine inanırız. Gerçekleşmesi için de her birine bir dua okunup kese içinde kiliseye bırakılan kırk bir tane madeni parayı sabahleyin diğer ziyaretçilere dağıtırız. Paraları alanlar, bu paraların bereket getireceğine inanarak cüzdanlarının bir köşesinde saklarlar. Bazen de kırk bir ayrı karınca yuvasından toprak alınıp bez bir torbaya konularak kiliseye bırakılır. Ertesi sabah, erkenden geri alınıp eve götürülür. Böylece kırk bir günde ev sahibi olunacağına inanılır. Kismetin açılması için başlarında kilit açtıranlar da vardır. Bazıları ise kilisenin bahçesindeki zeytin ağacının dallarından koparıp evlerinin giriş kapısına asarlar.

Görüldüğü üzere bölgenin Hristiyan nüfusu içinde Hızır motifi ehemmiyetli bir yere sahiptir. Kaynak kişinin aktardığı ifadeler Hızır inancın Hristiyan geleneği içinde yaşatılan inanç tasavvurları ve bölgenin İslami geleneği içinde inanç tasavvur benzerliği tesadüfı değildir. Başta da ifade ettiğimiz gibi Hatay'ın stratejik konumu ve Afrika, Asya ve Avrupa arası köprü durumu, bu benzerliği ve geçişkenliği doğal kıldığını söyleyebiliriz. Nihayetinde Hatay ezan seslerine çan seslerin karıştığı mozaik yapıda durmaktadır. Havra, Cami, Kilise ve Sinagog gibi farklı inançların kutsal ibadethanelerin bir arada olması Hatay'ı hoşgörünün merkezi konuma yükselttiği ve bu hoşgörüye Hızır motifinin de bir katkısı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Hıdırellez günü, inancı ve geleneğini eski İran inançlarının bir izi olarak tanımlayan Hilmi Ziya Ülken her yıl 6 Mayıs'ta kutlanan nevrozla aynılaştırıldığını *"Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin"* izleri adlı çalışmasında ifade etmiştir. Bu yıl dönümünün herhangi bir İslâmi kökü olmadığını ifade eden Hilmi Ziya Ülken, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hızır inancın tarihini daha eskilere götürmesi, Hızır motifin günümüzde kültürler arası ortak bir motif haline geldiği savımızı desteklemektedir. Ve bu motifin İran kültür izlerini de barındırması adına Hızır inancın çerçevesini kültürel anlamda genişletmektedir.

Türk masallarında da Hızır motifini görmek mümkündür. Örnek olarak Türk masallarında çocuğu olmayan karı kocalar, çocuk sahibi olabilmek için bazı çareler arıyorlar. Bazen bu imkân, karı- kocanın ayağına da geliyor. Hızır veya bir derviş bir elma getiriyor, yarısını karısına diğer yarısını da adama veriyor. Bu elmayı yiyen karı- kocalar çocuk sahibi oluyorlar. Ör-

nekler “*Topal Leylek*”, “*Şah İsmail*” masalları.” verilebilir. Bu masalların içeriğinde ki Hızır veya Hızır motifine benzer karakterler ve nitelikler örnek verilebilir. (Akkoyunalı, 1996, s. 11)

Hızır motifi Alevi gülbankleri içinde de yoğun bir şekilde işlendiğini görebiliriz. Alevi dünyası için Hızır motifi inançta ortak olsa da gelenekte Hızır adına düzenlenen ritüellerde farklılıklar içerebilmektedir. Bu farklılıkları Aleviler kendileri için bir düzensizlik veya kopukluk değil tam aksine bir çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirmişlerdir. Onun için her yörenin farklı gülbanklarından Hızır çok yönlü bir şekilde işlenmiştir. Alevitentum.ed adlı online sitesinden Ramazan Kaptan adlı yazar’ın derlemiş olduğu “*Gülbanklar*” adlı derleme çalışmasında ele aldığı Hızır’a ilişkin farklı gülbanklarda bu çeşitliliği görebiliriz.

On sekiz bin âlemle mümin, Müslim cümle kardeşlerimizi Muhammed- Ali gülbanginden mahrum eylemeye.

Çağırdığımızda, bunaldığımızda Hızır yoldaşımız;

Şah-ı Merdan Ali kardaşımız,

Hünkâr Hacı Bektaş Veli de haldaşımız ola.

Duası bizden, kabulü Allah’tan ola.

Gerçekler demine, evliya keremine, gönüller birliğiyle gerçeğe Hû diyelim.

Muhammed’i hazır bil ki

Canı Hakk’a nazır bil ki

Her gördüğün Hızır bil ki

Ali’ye Selman olasin

Dardayım, zordayım

Yetişin carıma ya erenler

Yetiş carıma Bozatlı Hızır

Her yerde hazır ve nazır olan

Deryaları ayırıp dağları birleştiren

Gök kubbeyi aşıp arşı alaya ulaşan

Yetiş carıma Bozatlı Hızır(Kaptan, “*Alevitentum.ed*” s. 71-72).

Alevi gülbanklarında bu denli Hızır motifin işlenmesi inanç ve geleneklerinde Hızır’ın nasıl ehemmiyetli bir yere sahip olduğunun bir göstergesidir.

Aynı şekilde Akdeniz ve Ege kıyı şeridi boyunca yoğunlukta olan tahtacı Aleviler arasında da Hızır motifinin geleneklerinde ve sosyal yaşam pratiklerinde izlerini görmek mümkündür. Tahtacı Alevilerin ibadet başlığı altında icra ettikleri oruç geleneğinin içerisinde Hızır orucu olarak tanımlanan ritüelleri vardır. Kasım Kahramanın “*Akdeniz’de Alevi Türkmenler: Tahtacılar*” adlı çalışmasında Tahtacı Aleviler arasında Hızır geleneğine dair tespitite bulunmuştur.

Yazarın tespitine göre Tahtacı Alevilerde Hızır Orucunu sadece yaşlılıkların tuttuğunu ifade etmiştir. (Kahraman, 2005, s. 216)

Yazarın bu ifadesi ve gözlemi Aleviler arasında bölgesel anlamda Hızır inancına dayalı icra edilen geleneklerde farklılıkların olabileceğini bu anlamada Hızır motifine yöre Alevilerin çeşitli anlam tasarımlarda kazandıracağını işaretidir.

Çepni Alevilerinde de Hızır motifine rastlamak mümkündür. Çepni Alevileri gelenekte Hızır orucunu tutmaktadırlar. Bu ideamızı Çepni Alevilerin oluşturduğu Düzce İlinin Gölyaka İlçesine bağlı dört alevi köyü üzerinde yapılan çalışmaya bağlamaktayız. Halil İbrahim Bulut ve Murat Çetin *“Gölkaya Alevilerinin Dini İnanç ve Yaşantıları”* adlı çalışmalarında Düzce ilinin Gölkaya ilçesine bağlı *“Açma, Çamlıbel, Hacıyakup ve Yunusefendi”* köyleri üzerine yaptıkları saha araştırmalarında Hızır orucuna rastlandığını ve özellikle yaşlı kesim tarafından tutulduğunu dile getirmişlerdir. Benzer bir tespiti Kasım Kahraman da *“Akdeniz’deki Alevi Türkmenler: Tahtacılar”* adlı çalışmasında dile getirmiştir. Akdeniz’deki Alevi Türkmenler ile Düzce Gölkaya ilçesindeki Çepni Alevileri arasında Hızır motifinin gelenek içindeki yeri bakımından benzer ritüeller barındırdığını bu bağlamada dile getirebiliriz. Ancak Adıyaman Alevileri ile Hatay’da ki Arap Alevilerin Hızır Kutsalına dayalı ritüellerin icrası ve gelenek içinde kıyası incelendiğinde farklılıklar içerdiği görülecektir.

Hristiyan, Yahudi, İslâmiyet Öncesi Eski Türk Dini, Farisi dini- kültürü ve İslâmiyet ile birlikte İslam dini altından farklı grup ve mezheplerde Hızır motifi ve inancın görüldüğünü söylemekle birlikte bu motifi birçok kültürün geleneğinde var olmasının yanında, inancın icrasında farklı ritüeller şeklinde görünümü bu çalışmayı gerekli kılmıştır.

Gerek Çepni Alevilerinde gerek Tahtacı Aleviler de Hızır inancın gelenekte icrasını ve tespitinin farklı anlam tasarımları içinde cereyan ettiğini göstermek bunun adına Adıyaman Alevilerin de Hızır kutsalına bakış açılarını ve gelenekteki yerinin tespiti için bölgenin talip-pir-mürşit ilişkisinden hareketle ocak mümessillerin dilinden veya ifadeleri üzerinden aktarmak amaçlanmıştır.

İslâmi başlık altında Alevilerin ve özellikle Adıyaman da ikamet eden Alevilerin bir kutsalı kabul edilen Hızır motifi ve gelenek içinde ona dayanan bazı dini uygulamaların tespiti adına Adıyaman Alevi taliplerin mürşitleri ve pirleri olan Ocak dedeleriyle mülakatlar gerçekleştirildi. Bu savları daha sağlam bir temele oturtma ve Adıyaman Alevilerin mümessilleri olan dedelerin dilinden Hızır kutsalını derlemek adına iki amacı barındırmaktadır.

Ocakzadelerin Dilinden Hızır Motifi Analizi: Adıyaman Örneği

Anadolu Aleviliğinin yapılanmasında dedelik kurumunun ve ocak sistemin büyük etkisi vardır. Bu bağlamda öncelikle Alevilikte çok mühim olan dedelik kurumu ve ocak sistemi tanımlanacaktır. Buna mütevellit Adıyaman ilinde varlığını devam ettiren alevi ocakların mümessili olan dedelerin dilinden Hızır inancı irdelenecektir.

Ocak, sözcük anlamıyla ateş yakılan yer, ev, aile, soy, sülale, kurum, yuva ve teşkilat gibi anlamlara gelmektedir. Herhangi bir hastalığı okumaya izinli kişiler hakkında da ocak tabiri kullanılır. Eski Türk inançlarında ateşin kutsallığından kaynaklanan ocak kültürü; kötü ruhların, cinlerin, insanlara zararı dokunan gizli güçlerin yaklaşmadığı, korktuğu yerdir. Ateş her şeyi temizler; kötü ruhları kovar. Ocak, koruyucu bir nitelik taşır (Rençber, 2013, s. 161).

Alevilikte ocak ise inanç önderleri olarak kabul edilen dedelerin geldiği soy anlamını kazanmıştır (Arslanoğlu, 2001, s. 37). Binaenaleyh Alevilik ve Bektaşilikte ocak kutsaldır. Anadolu Aleviliğinde Ehl-i Beyt soyundan gelenlere *“Ocakzâdeler”*, Hacı Bektaş-ı Veli’nin soyundan gelenlere *“Çelebiler”*, Hacı Bektaş-ı Veli’nin yolundan gelenlere yani yol evlatlarına da *“Dede-babalar”* ismi verilir (Gülçiçek, 2004, s. 562).

Seyyid ve şerif olduğuna inanılan bu insanların soyundan gelmek, Alevî-Bektaşî yolunda yetkin olmanın diğer adıdır (Arslanoğlu, age, 38.).

Adıyaman’da Ağu İçen, Kureyşan, Üryan Hızır, Seyyid Derviş Cemal, Derviş Gevr ve Şah Memi Hacıyan gibi ocaklar talip köyleri olmak üzere toplamda altı Ocak varlığını sürdürmektedir.

Hızır Orucu, Alevi inancında genellikle her yıl 13 Şubat’ta başlayan ve üç gün süren oruçtur. Hızır’a adanan bu Oruç’a takiben Hızır Cemi yapılır, oruç boyunca geleneksel olarak Alevi köylerinde sazlar çalınır, deyişler söylenir ve Hızır peygamber ile ilgili menkıbeler anlatılır.

Hubyar Sultan Ocağına mürşitlik etmiş olan Adıyaman da ikamet eden Üryan Hızır Ocağın mümessili, İnşaat Mühendisi ve 72 yaşındaki Ali Büyükaşahin dede ile 14.12.2016 tarihinde *“Alevilerde geleneksel olarak Hızır inancın yeri ve önemi”* adı altında yapmış olduğumuz mü-lakatta Hızır inancın anlamına yönelik sorular yönelttik.

Ali Büyükaşahin Dede’nin Hızır’ın anlamına ve niteliklerine yönelik verdiği cevap şu şekildedir:

Hz. Hızır’ın dünyaya gelişi tarihi kesin olarak belli değil. Bilinen tek şey birçok peygamberle arkadaşlık ettiği ve çok önemli saygın insanlarla konuştuğu bilinmektedir. Hızır, Kur’an’da isim olarak geçmez ama zamir olarak geçer ve kullardan bir kul olarak kendisinden bahsedilir. Hızır aynı zamanda yeşillik ve bolluk anlamındadır. O cömerttir, yardımseverdir. Alevi inançlı insanlar veya talipler Hızır’ı yukarıda tanımını yaptığım şekilde algılar ve anlarlar. Hızır nur yüzlü ve her 500 yılda bir yenilenip gençleşir inancı vardır.

Ali Büyükaşahin Dede’nin ifadelerinde hareketle Hızır’ın Adıyaman Alevileri için bereket, yeşillik, bolluk ve nur yüzlü olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Özellikle Hızır’ın varlığını Kuranla temellendiren Dede, Hızır’ın isim olarak değil de zamir olarak geçtiğini ve kullardan bir kul olarak tanımlanan varlığın Hızır olduğuna inandıklarını belirtmiştir.

Merkezi Adıyaman olmak üzere Varto ve Tunceli’de de talipleri bulunan Pir Ocağı Derviş

Beyaz (Gevr)’ın 52 yaşında ki mümessili Mahmut Dolaş dede ile 13.12.2016 tarihinde saat 12.15 de Hızır hakkında mülakat gerçekleştirdik. Mahmut Dolaş Dede Hızır’ın niteliklerine yönelik Adıyaman Alevileri olarak inandıkları tasvirin şu şekilde olduğunu ifade etmiştir:

“Hızır bize göre aksakallı, yaşlı ve her duası kabul olan zaman zaman don değiştirerek gözüken olağanüstü bir insan olarak görürüz. Bizim için Hızır ölümsüzdür; çünkü Ebu Kevser suyundan içmiştir.”

İfadeler bağlamında Mahmut Dolaş Dede'nin tasviri tenasüh inancını barındırdığı görülmektedir. Hızır'ın farklı şekillerde görülebileceğine dair inançları görülmekle beraber Aksakallı, olağanüstü ve yaşlı olarak tanımlanması Hızır'ın güçsüz olmasından ziyade kerametleri olan, nur yüzlü, bilge ve insanı kâmil vasıfları taşıyan bir veli olarak görüldüğü yorumu yapılabilir.

Çiftçilikle uğraşan, Adıyaman'da ikamet eden Kureyşan Ocağın mümessili Garip Bozkurt Dede ile 12.12.2016 tarihinde “*Aleviliğin Kutsalları*” üzerine bir mülakat gerçekleştirdik. Dede'nin kendileri için bir kutsal olan Hızır motifin anlamına ve tasvirine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Hızır'ın taliplerinin inancında gizli(*gayp*) erenlerinden olduğunu ve Aleviler olarak vefatına inanmadıklarını dile getirmiştir. Hızır'ın iyiliğin, sevginin, barışın, kardeşliğin merhametin ve kudretin temsili duruşu olarak görüldüğünü ve cismani olarak ondan bir bedel beklenildiğini, insanların duası alıp el ele el hakka şeklinde talibin rehberine, rehberin pire, pirin mürşitte ve mürşittin de hakka ilettiğini ifade etmiştir. Yani insanların yüzünü, özünü ve gözünü aydınlatan bir öğretmen olarak gördüklerini ifade etmiştir.

Mürşit Ocaklarından Ağuiçen (*Ağuçan*) ocağının mümessili Hayri Doğan Dede ile 13.12.2016 tarihinde “*Alevilik de Hızır'ın anlamı ve önemi*” üzerine bir mülakat gerçekleştirdik. Hızır'a Allah tarafından ledün ilmi verildiğini ifade ederek Hızır ile Hz. Musa arasında geçen anlatıya değinerek ve Kurandaki Kehf suresinin “*kullarımızdan bir kul*” ayetiyle Hızır'ın varlığını ve niteliklerini açıklamaya ve temellendirmeye çalışmıştır.

Dedelerin ifadelerinden hareketle Hızır'ın varlığına dair temellendirme referansı Kur'an-ı Kerim'in Kefh süresinin ayetleri oluşturmaktadır. Anlamına dair özetle bir kurtarıcı olarak görülen Hızır yörede olağanüstü niteliklere sahip, yaşlı, aksakallı, bilge ve ölümsüz olması şeklindeki nitelikler çerçevesinde tanımlanmakta ve inanılmaktadır.

Hız. Ali ile Hızır ilişkisi yöre Alevilerin Ali kültü etrafında şekillen ilişki türlerinden yalnızca bir tanesidir. Yörenin her menkıbesin de Ali motifini görmekle birlikte Hızır kutsalına yönelik Hız. Ali ile nasıl bir ilişki kurulduğuna dair Ocak dedelerine sorular yönelttik. Bu ilişkinin inanç boyutu çerçevesinde cevaplar almaya çalışıldı.

Ali Büyükkahin Dede'ye yönelttiğimiz “*Hızır'ın Hız. Ali ile ilişkisi hakkında ne söylersiniz?*” soruya verdiği cevap şu şekildedir:

“Aleviler, Hızır'ı Hız. Ali ile bütünleştirirler. Hız. Ali'nin kişiliğinde Hızır'ı görürler veyahut Hızır'ın kişiliğinde Hız. Ali'yi görmeye çalışırlar. Nitekim Hız. Ali, Hızır hakkında şunu diyor: ‘Ben İncil’de adına ‘İlyas’ denilen kişiyim.’”

Pir Sultan Abdal, Hızır'la Hız. Ali'yi özdeş gören bir inançla şöyle diyor:

*"Bin bir adı vardır, bir adı Hızır
Her yere çağırırsan orada hazır
Ali padişah'tır, Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi"*

Mahmut Dolaş Dede Hz. Ali ile Hızır arasındaki ilişkiye dair şu sözlerle ifade etmiştir:

Ulu insanlar birbirine benzetilerek adapte edilmeye çalışılır. Hızır'ın zaman zaman don değiştirerek Hz. Ali donunda görünmesi bizim acıdan "Hızır Ali ile beraberdir." İnancını kuvvetlendirmiştir. Bu açıklamaların doğruluk derecelerini kitap üzerinde bulamazsınız ama inanç noktasından batini bu yöne inanıyoruz. Bir insan bir insanın imdadına yettiyse biz ona da "Hızır gibi yetti" deriz. Bir insan dara düştüğü zaman bir de gidip onu o sıkıntıdan kurtardığı zaman biz o insanı da Hızır gibi görürüz. Yani Hızır illaki gelip bize el verip kendini ispatlama amacıyla değildir. Hızır gibi yardım eden herkimse bizim için Hızır'ın o donda görünümüdür. Bir insanın cemali saflığı temsil ediyorsa ve kendisinden hiçbir zarar gelmiyorsa Aleviler "Hızır gibi adam" tabirini o insan için kullanırlar. İslam'ın bir yanı da batini yönüdür. Bu açıdan Hızır'a olan inancımız her zaman vardır. Hızır orucu zamanın da Hızır sizin sevmediğiniz veya dargın olduğunuz bir kimsenin donunda da sizi ziyaret edebilir. Onun için Hızır orucu süresinde kapılar ve gönüllerimiz ardına kadar açık olur. Bu sayede barışçıl, dargınlıkların ve küslüklerin bitimine de yardımcı olmaktadır. Yani bizim için Hızır kısacası evrensel olandır.

Üryan Hızır Ocağın dedesi Ali Büyükşahin ve Derviş Beyaz Ocağın dedesi Mahmut Dolaş' dedelerin ifadelerinden hareketle Hızır'ın kişilik özellikleri üzerinden Hz. Ali ile özdeşleştirmeleri ve tenasüh inancı bu ilişkiyi daha da kuvvetlendirmiştir. Genel anlamda Alevilerin Hz. Ali'ye dair inançları kendi içinde birçok kutsallık barındırmaktadır. Hızır ve Hz. Ali'nin bu denli ilişkilendirilmesinin temelinde yöre Alevilerin inançlarında Hz. Ali'ye dair tasavvurlarda gizlidir. Özellikle Pir Sultan Abdal'ın yukardaki dizesi bu ilişkiyi tenasüh temelli bir inançtan hareketle özetler niteliktedir.

Hızır'ın görünme şekilleri üzerine yönelttiğimiz soruda Ali Büyükşahin Dede'nin ifadeleri şu şekilde olmuştur:

Söylenceye göre Hızır bazı kişilere açıkça görünüp, bazı kişilere de kendini tanıtmadan görünür. O, dara düşen insanlara kendini tanıtmadan yardım eder. Hızır bazen fakir kılıklı, bazen de zengin kılıklı olarak görünür. Ama çoğu zaman insan onun farkına varmaz. O, yardımını ve desteğini sağlar gider.

Ağuışen Ocağın mümessili Hayri Doğan Dede'nin ifadelerine göre Hızır'ın görünme şekli olarak Boz bir atın üzerin de Uzun sakallı, yırtık elbiseler içinde fakir görünömlü sıfatı bilinmeyen her görünü olduğunu ifade etmiştir.

Dedelerin ifadeleri bağlamında Hızır'ın faziletlerinde *"Bir elin yaptığı yardımı diğer elin görmemesi"* düsturu ön plana çıkarıldığını görebiliriz. Alçakgönüllü ve gösterişten uzak tipik bir evliya veya veli tiplmesi içinde tanımlandığını ifade edebiliriz. Anadolu erenleri, velileri ve

evliyaların tipik profili menkıbelerde fakirane bir tarzda sunulur. Hızır'ın da bu tarz bir profile sahip olması Hızır üzerinden dünya nimetlerinden ziyade ahiret ve maneviyata verilen değer yüklü bir mesaj verildiği yorumu yapılabilir.

Adıyaman Alevi toplumunda Hızır'a bakışın en saf şekli her yapılan yardım ve verilen destekte Hızır'ın payının olduğunu düşünenlerin yoğunlukta olduğunu aktaran Büyükşahin Dede sebebini ise dara ve sıkıntıya düşen insanlara Hızır'ın yardım ettiği inancının hâkim olduğunu ifade etmiştir. Hızır'ın bir kurtarıcı olarak görüldüğünü ve Allah tarafından insanlara yardım etmesi için gönderilen bir veli olduğunu belirtmiştir. *"Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez"* inancıyla Hızır merkeze alınır.

Bu hususta Hayri Doğan Dede'nin bir uyarısı dikkatimizi çekmiştir. İfadesinde halk dilinde kısaca *"yetiş ya Hızır"* nidasının yanlış anlaşılması gerektiğini aslında temelinde "Allah'ım Hızır'ını imdadıma yetiştir" niyeti taşıdığını nihayetinde Hızır'ı da yaratan Allah olduğu belirtmiştir. Dede'nin bu uyarısı Allah'ın yegâne gücün tek sahibi olduğunu ve Hızır kutsalının Allah ile kıyaslanmaması gerektiğini belirtmiştir.

Üryan Hızır Ocağın mümessili Ali Büyükşahin Dede'ye *"Talipleriniz arasında Hızır'a dair bir anlatı var mıdır?"* şeklinde bir soru yöneltildi. Ali Büyükşahin Dede'nin bu konuda ifadesi şu şekildedir:

Taliplerimiz arasında Hızır ile ilgili anlatılar oldukça çoktur. Özellikle dara ve sıkıntıya düşüp Hızır'ın yardımcı olmasını isteyenler rüyalarında Hızır'ın kendilerine görüldüğünü ve aydınlığa kavuştuklarını anlatanlar çoğunluktadır.

Biri Hızır'ı görmek için Allah'a çok yalvarır. Bir gece rüyasında nur yüzlü birisinin kendisine "Madem Hızır'ı ısrarla görmek istiyorsun, yarın yolda ilk karşılaştığın kişi Hızır'dır. Onun dediklerine kulak ver ve tavsiyelerine uy" der. Rüya gören kişi sabah kalkar, neşeyle evden çıkar. Yolda fakir kılıklı bir kişiyle karşılaşır. Tereddüt eder. Hızır'ın bu kadar fakir olacağını tahmin etmez. Yine de yaklaşır ve selam verir. Fakir kılıklı kişi bazı tavsiyelerde bulunur. Ve arkasından gelmesini söyleyerek önden yürür. Biraz ilerledikten sonra adam bir bakar ki önde yürüyen kişi yok. Sağa sola bakar ve kimseyi görmez. O zaman anlar ki kendisine görünen Hızır'dır.

Diğer bir ifadesi ise:

Halk arasında Hızır'ın birçok kerametleri anlatılır. O, sınava giren öğrenciye, savaşan askere, maddi ve manevi sıkıntılar çeken insana *"Yetiş ya Hızır"* denildiği zaman imdadına yetiştiğine inanılmaktadır.

Hızır'ın çok önemli görevleri vardır. Şöyle ki:

- 1- Nemrut'a karşı savaştı.
- 2- Dinsizlere karşı savaştı.
- 3- Zulme karşı savaştı.
- 4- Cehalete karşı savaştı.

Söylenceye göre Hızır, Mecmaal Bahreyn'de (İki denizin birleştiği yer) Hz. Musa ile buluştu. Arkadaşlık ettiler. Hızır, mürşit olarak Hz. Musa'ya çok ilim öğretti. Hz. Muhammed bu konuda diyor ki *"Keşke arkadaşlığı çok devam etseydi de bize çok bilgiler aktarılmış olsaydı."*

Bu ifade bağlamında Adıyaman Alevilerin Hızır profiline bakışı, ona ulaşmada Allahtan istek de bulunulması ve bunun bir işareti olarak da rüyayla temellendirilmesi inanç bağlamında geleneksel olanın saflığını ve ruhi atmosferini göstermesi bakımından mühimdir. Ayrıca Dede'nin ifadelerinden hareketle Adıyaman Alevi halkı arasında Hızır'ın *"mitolojik, mistik"* bir sıfatla kabul görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bütünsel anlamda Adıyaman Alevileri Hızır'ın Allah tarafından üstün niteliklerle yaratıldığı ve ilmi ledünle ödüllendirildiği bunun yanında iyilikler, güzellikler ve doğru olan ne varsa onun profilinde özdeşleştirildiği şeklinde bir çerçevenin çizildiğini ifade edebiliriz. Bir diğer tasvir Hızır'ın zorba 'ya, dinsize, zulme ve cehalete karşı bir savaş içinde olduğuna inanılması Alevilere psikolojik açıdan bir manevi güç ve umut aşıladığını görmekteyiz. Bu güç ve umut Alevileri bir tükenmişlik duygusundan kurtaran manevi bir destek olduğu analizi yapılabilir.

Adıyaman Ocak Dedelerin anlatımıyla Adıyaman Alevilerin Hızır profiline getirdikleri niteliklerden bazıları ise Hızır'ın yaşlı olup olmadığı, bir At'ı varsa hangi renk olduğunu ve yalnız mı gezdiğine dair inançları da içermektedir. Ali Büyükşahin, Hayri Doğan, Garip Bozkurt ve Mahmut Dolaş Dedelerin bu konuda aktardıkları genel ifadeler şu şekildedir.

Öncelikle Hızır'ın ne zaman dünyaya geldiğine dair kesin bir bilginin olmadığı konusunda hem fikir olduklarını tespit ettik. İlk olarak Mezopotamya'da ortaya çıktığına buna mütevellit Hz. Nuh'tan bu yana yaşadığı da ifade edilmiştir. Hızır'ın Hz. Muhammed dâhil birçok Peygamberle arkadaşlık ettiği, aksakallı, nur yüzlü ve boz bir atın üstünde olduğu şeklinde tasvir edildiği görülür. Özellikle Hz. Musa, Hz. Zekeriya, Hz. Yuşa ve Hz. İlyas ile olan arkadaşlığına dair inancın yoğunlukta olduğunu tespit ettik. Bu dört Peygamber isminin mülakat esnasında Dedelerin dilinde sıkça kullanımı tespit edilmiştir. Yaşına dair bir diğer inanç Hızır'ın her beş yüz yılda bir gençleştiğine dair ifadeleridir. Bu anlamda ölümsüzlük suyu içtiğine inanılmaktadır.

Hızır'ın bir atı olduğuna dair hem fikirken beyaz ve gri karışımı boz rengi ile beyaz arasında bir ikilik olduğu söylenebilir. İfadelerden hareketle Beyaz rengini ısrar eden dede bunun sebebini ise Hızır'ın atına saflığı yani temizliği veya paklığı daha çok yakıştırdıklarına dair ifadededir. Neticede Beyaz ve Boz rengi ağırlıktadır.

Dedelerin genel eğilimi Hızır'ın yalnız gezdiğini ama Allah dostlarıyla da buluştuğunu ifade etmeleri ardından Hızır ile her Allah dostunun gezemeyeceğinin sebebini Hz. Musa ile Hızır arasındaki sabır testi üzerine kurulu anlatıya dayandırarak ifade etmişlerdir.

Hızır'ın sıfatlarına dair bir sorumuzda Dedelerin verdiği cevaplar çeşitlilik barındırdığını ifade edebiliriz.

Çocukluk adının “Belya” olduğu evlenip “Abbas” adından bir çocuğu olduğunu bu nedenle “Ebul Abbas” da denildiğini ifade etmişlerdir. Talipleri arasında daha çok “Eren, Nebi, Veli ve Bir Kul” şeklinde ifade edildiğini, bunun yanında “Hıdır” veya “Hızır” şeklinde de telaffuz edildiğini aktarmışlardır. Netice telaffuz şekillerin çok olduğu görülse de “Hızır” ismin başta tutulduğunu görebiliriz.

Alevi inancında ve kültüründe Hızır’ın kimlerin yardımına koşacağına ve nasıl çağrılacağına dair Derviş Beyaz ocağın mümessili Mahmut Dolaş Dede şu ifadelerde bulunmuştur:

Alevi toplumu olarak dara düştüğümüz zaman “yetiş ya Hızır” şeklinde çağırırız. Tabi Hızır her çağırının imdadına koşmayabilir. Çünkü Hızır’a kalben inananlar ve içtenlikle çağırانların imdadına koşar. Ama biz kimin nasıl çağırdığını veya hangi niyetle çağırdığını bilmediğimiz için bu konuda yorum yapamayız. Neticesinde ilahi olan bir yardımcı çağrılacaksa bunun elbette bir adabı muaşeretidir. Bu açıdan önce inanmak sonrada bu inancın verdiği mistik hava ile içtenlikle çağırmanın esas olduğu düşüncesindeyim. Yani nefesine hâkim olabilen ve insan-ı kâmil yolunda mücadele eden her Kul’a Hızır yetişir. Tabi bunun ölçüsünü vermek pek şık değildir neticesinde “Hızır’ın kimin imdadına koşar veya koşmaz” şeklindeki bir sorgulamaya gitmek ve Hızır’ı bazı dar kalıplara indirgemek haddimiz değildir.

Yine bu konuda Üryan Hızır Ocağın mümessili Ali Büyükşahin Dede is şu ifadelere yer vermiştir:

Hızır darda ve sıkıntıda olanların yardımına koşar. Çünkü yardıma koşmak onun görevidir. Genel olarak özel çağırma şekli şudur: “Yetiş ya Hızır!”

Kimin çağırısı üzerine yardıma koşması onun bileceği işidir. Ama iyilerin, iyi niyetli ve ciddi olanların yardımına koşması daha ön planda olur.

Bu ifadeler bağlamında hareketle Alevi toplumun inancı bağlamında tabi olduğu bir motife karşı o kutsala yönelik gerekliliklerini de yerine getirmek ister. Bu gereklilikleri yerine getirmediği takdirde o kutsaldan bir yardım da bulunma hakkını da ruhsal olarak kendinde görmez. Onun için Aleviler dara düştüklerinde Hızır’ı yardıma çağırmak için ve Hızır’ın da yardıma yetişmesi için öncelikle bu kutsala karşı bazı sorumlulukları yerine getirilmesi gerektiğini bilirler. Kısacası her dara düşen Hızır’ı çağırması ve Hızır’ın yetişmesi gibi bir durum yoktur. Önce talip ocakta pişecek ve İnsan-ı Kamil yolunda nefsi mücadele verecek ancak Allah karşı samimi duygular içinde dara düştüğünde Hızır’ı yardımına çağırarak manevi güç, kendinde bulması şeklinde bir ruhi arınmanın verdiği saflığa işaret etmektedir.

Gelenekte Hızır kutsalına yönelik uygulamalar da görülmektedir. Bu uygulamalar Adıyaman Alevilerince Allah’ın birçok konuda yetkin kıldığı Hızır’a saygı mahiyeti taşıması noktasında mühimdir. Hızır adına Oruç tutma Oruç sonrası Hızır Cemi düzenleme ve Hızır lokması çıkartma şeklinde uygulamalar Hızır’a karşı bir sevgi, saygı ve borç olarak bilinir. Şimdi Hızır Orucu, Hızır Cemi ve Hızır Lokması hakkında mülakata tabi tutduğumuz dedelerin bu konudaki ifadelerinden Hızır kutsalının Adıyaman Alevilerin inancında ve geleneğinde nasıl bir önemi ve yeri var olduğunu irdelemeye çalışalım.

Üryan Hızır Ocağın mümessili Ali Büyükşahin Dede'nin Hızır cemi hakkında ifadeleri şu şekildedir:

"Hızır orucu" ve "Hızır cemi" miladi takvime göre 13-14-15 Şubat günlerinde tutulan üç günlük Hızır orucundan sonra "Hızır lokması" ve Hızır cemi yapılır. Mevsim olarak ilkbahar öncesi Hızır günleri süreci başlar.

Hızır, Alevi-Bektaşî öğretisinde ve inancında önemli bir yer tutar. Mürşit ve pir kabul edilmiştir. O, aydınlatıcı ve ışık saçan olarak kutsanır. Hızır'a saygı duyularak genellikle üç gün oruç tutulur. Tutulan bu oruca "Hızır orucu" denilir. Oruçtan sonra bayram yapılır. Cemler düzenlenir ve dualar edilir. Yapılan bu ceme "Hızır Cemi" denilir.

Derviş Beyaz ocağın mümessili Mahmut Dolaş Dede'nin Hızır Cemi, Hızır orucu ve orucun arkasında yatan niyet hakkında ifadeleri şu şekildedir:

Alevi toplumu 10-17 Şubat arası Hızır orucunu tutarken bu süreçte her gece Hızır cemi de uygularlar. Bu süreç Hızır'a bir teşekkür cemi olmakla birlikte güzelliklerini ve vasıflarını da dillendirmek mahiyetindedir. Hızır cemide Hızır'a karşı bir lokma cemidir. Yani Hızır'a bu cem de dualar edildiği gibi yüreklerde yeniden yeşermesi adına düzenlenen bir süreçtir.

Hızır orucu bizim yörede 7 gün tutulur. Bölgelere göre bu sayı değişebiliyor. Misal Allah, Muhammed, Ali üçlemesinden dolayı bazı bölgeler 3 gün tutulabiliyor. Oruç yedi gün tutulduğu için kömbe denilen ve orucun en sonunda yapılan börek tarzında yiyecekten yedi lokma komşuya dağıtılır.

Oruç aslında manevi olarak bir iç arınmadır. Bir bakıma perhiz de diyebiliriz. Hızır orucu da bir bakıma harama karşı, her türlü yolsuzluğa karşı, insan ölümüne karşı ve her türlü şiddete karşı nefsimizi terbiye edip beden ve ruhen benliğimizi temiz tutmaktır. Bedeni ve ruhumuzu bu süreçte Hızır vesilesiyle iyilik ve güzelliklerle tazelemektir.

Hızır Cemi Alevi toplumu arasında bir bütünleşme ve birlik olma işlevi de görmektedir. Ali Büyükşahin Dede'ni ifadelerinden hareketle Hızır Ceminde birliğin ve beraberliğin sağlandığı gibi hoşgörü ortamının oluştuğu, küskünler ve dargınların barıştırıldığı şeklinde kısa bir sonuç özeti çıkarılabilir. Hızır Cemin edası ise Alevi-Bektaşî yol erkânına göre yapıldığını ifade eden Dede devamında en çok Hızır'la ilgili aydınlatıcı konuşmalar yapıldığını, semahlar döndüğünü, dualar okunduğunu ve Hızır lokmasının eşit bir biçimde paylaşıldığını ifade etmiştir. Bu ifadeler bağlamında Hızır cemi ve kutsalına bağlı olarak Alevi geleneğinde icra edilen uygulamaların toplumsal arenada dini işlevi olduğu kadar nasıl bir sosyal işlevi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hızır orucun kökenine ilişkin çarpıcı bilgiler sunan Ali Büyükşahin dede şu ifadelerde bulunmuştur:

Söylenceye göre üç günlük Hızır orucunun kökünün dayandığı olaylar:

1- Mezopotamya'daki Kürtler, Türkler ve başka kavimlerin su, hava ve toprağın kutsanarak onlar için oruç tutulması.

2- İlkbahar öncesinde üç cemrenin gerçekleşmesi (evrenin ısınması)

- a- Şubat'ın 19'unu 20'ye bağlayan gece cemrenin havaya düşmesi. (1. cemre)
- b- Şubat'ın 26'sını 27'sine bağlayan gece cemrenin suya düşmesi (2. cemre)
- c- Mart'ın 5'ini 6'ya bağlayan gece cemrenin toprağa düşmesi (3. cemre)

3- Hz. Yusuf'un Hakk'a yürümesinden sonra Hz. Hızır'ın nebi olması ve onu kutlamak için üç gün oruç tutması.

4- Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın çocukları İmam Hasan, İmam Hüseyin'in hastalanması sonucunda şifa bulmaları nedeniyle tuttukları üç günlük orucun gelenek olarak uygulandığı söylenmektedir.

Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın tuttukları orucun birinci günü bir yoksul geliyor, yemeklerini ona veriyorlar. İkinci günü bir yetim geliyor yemeklerini ona veriyorlar. Üçüncü gün bir tutsak (*esir*) geliyor, ona da yemeklerini veriyorlar. Kendileri de her seferinde su ile iftar ediyorlar.

Hatta bunun için inen İnsan ayetinin 8'inci ayeti şöyle demektedir: *"Allah için yoksula, yetime ve tutsağa (esire) yemek yedirirler."*

Bu üç günlük oruca Adak (*Nezir*) orucu da denilmektedir.

Alevi-Bektaşiler bu kaynaklara dayanarak Hızır orucu tutarlar.

Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya iftar vakti yemeğinizi verdiğiniz üç kişinin suretinde (*sıfatında*) gelenin Hz. Hızır olduğunu ve Allah'ın sizi sınadığını söylemiştir.

Ayrıca Hz. Muhammed, *"Hz. Hızır nerede oturursa orada yeşillik olur"* demiştir.

Ali Büyükşahin dedenin aktardığı bu ifadeler makalemizin başında da ifade ettiğimiz gibi Hızır'ın kökenine ilişkin İslamiyet öncesi izlerin varlığına dair destekleyici ifadeler sunmaktadır. Özellikle Hızır'ın doğayla ilişkilendirilmesi ve mitolojik çerçevede menkıbeler sunulması, bu motifin sözel gelenekten günümüze aktarımında geçmişin kültürel kodlarını gizlediği açıktır. Alevi inanç ve geleneğinde Ali kültünün her kutsalda izleri bulunması Alevilerin zihin dünyasında ki Ali tasvirinin bu yapısını anlamak adına onların geçmiş konar-göçer yaşam tarzının, hayata bakış açılarının ve konumuz bağlamında Hızır-Ali ilişkisinde aramak gerekir.

Adıyaman Aleviler Hızır Orucun bitiminde Hızır adına Kömbe(*Yöresel İsmi:Havra*) şeklinde bir yemek yapılır. Bu ritüelin arkasında yatan anlamın ne olduğunun tespiti adına Ali Büyükşahin Dede'ye sorular yöneltildi. Dede'nin ifadeleri şu şekildedir:

Eskiden köylerde havralar ocaklarda pişirilirdi. Havralar etli, yağlı ve susamlı(*küncü*) yapılırdı. Kömbe(*Havra*) bolluğun, bereketin ve güzel tatların sembolü olarak kabul edilir. Kömbe'nin(*Havra*) yapıpı yenilmesinde ve lokmanın dağıtılmasında büyük bir hayır olduğu kabul edilmektedir.

Kömbe(*Havra*), hem yapan hem de yiyen için bir hayır getireceğine inanılır. Havra ve havra yapımının bir kutsallık taşıdığına inanılır.

Havra bir diğer adı da kömbedir. (*Köy çöreği*)

Ayrıca börek, yağlı yemek ve özel olarak yapılan katmerler “*Hızır lokması*” olarak kabul edilir.

Ekonomik durumu iyi olanlar kurban keserler. Hızır lokması birliğin, beraberliğin, hoş-görünün, barış ve sevginin sembolüdür. Ayrıca baharın müjdecisidir.”

Adıyaman İl’indeki Aleviler, Oruç süresince inanç geleneklerindeki Hızır’la ilişkili bazı farklı uygulamalar tespit edilmiştir. Bu inanca sahip ele aldığımız anlatı Adıyaman Merkeze bağlı bir Alevi köy olan Karakoç köyüdür. Oruç sürecinde ki iki ritüel aktarılmıştır.

Birinci ritüel açıklamalı olarak şu şekildedir: Oruç akşamı bir tepsiye bir miktar arpa konulur ve üstü düzlenir sonrasında sabah düzlenen arpa eşelenmiş ise o haneye Bozatl Hızır’ın misafir olduğuna inanılır. O arpa komşuların hayvanlarına dağıtılır ve hayvanlara iyi gelindiğine dair bir inanç mevcuttur. Bir diğer inanç ise Hızır orucu bitiminde Hızır lokması yapılan baca etrafında akşam farklı renklerle belirlenmiş taşlar hazırlanır her bir renk o hanenin mal varlığından bir tanesini temsil etmektedir. Bu boyanmış taşlar temsilen üç tanesi Anne, baba ve çocukları temsil ederken diğerleri evin hayvanlarını veya cansız mal-mülkünü temsil etmektedir. Bu taşlar baca etrafında dairesel bir şekilde dizilir sabahleyin hangi taşın altında bir canlı veya böcek çıkarsa o taşın temsili o hanenin rızkını, bereketini ve huzurunu getirdiğine dair bir inanç mevcuttur.

Yukarda ifade ettiğimiz Oruç sonunda Kömbe şeklindeki yapılan yemeğin bir menkıbesini yöre Alevilerin bir anlatısında tespit ettik. Bu aşamada tespit ettiğimiz ikinci ritüel ise Hızır kurbanın icra edilışıdır. Bu ritüellerin aktarıcısı Karakoç Köyün de ikamet eden Hüseyin Doğan, Mehmet Alagöz, Medine Tanrıverdi ve Mehmet Ertürk kişilerdir. Hızır Oruç’u başlığı altında geleneğin anlatısını daha saf şekilde aktarmak adına bir Alevi köy olan Karakoç Köy halkının kendi dilin anlatılma imkânını elde ettik. Havranın anlamını sordüğümüzda ise Hz. Fatma’nın Hızır’a ikram ettiği yiyecek olarak tanımlanmaktadır. Hikâyesi şöyledir:

Bir zamanlar Hz. Ali ordusuyla seferdeyken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin yaşça küçük oldukları bir dönemde dışarda oyun oynarlarken müşrikler tarafından kaçırıldığı ve bir zindana hapsedildiği anlatılır. Sonrasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i bulamayan Hz. Fatma telaşlanarak 2 gün boyunca İmamları aramaya başlar umudunu yavaşça kaybeden Hz. Fatma’nın Hızır Aleyhiselamdan yardım dilediği ve Hızır Aleyhiselamın İmamları bulup getirdiğini ve Hz. Fatma’ya görüldüğü rivayet edilir. Hikâyenin devamında Hızır ile Hz. Ali’nin aynı anda eve gelmeleriyle birlikte, Hz. Ali’nin Hz Fatma’ya işaret ederek bir şeyler ikram edilmesini ister ama Hz Ali’nin uzun seferde olması hasebiyle evde ikram edilecek bir şey yoktur, birazcık bulgur, un ve soğan vardır, Hz. Fatma bu malzemeye karışık gözleme şeklinde közün üzerinde pişirip Hızır Aleyhiselama sunar. Hz. Ali “*ya Fatma bu nedir*” diye sorduğunda Hz. Fatma’nın cevabı “*Ya Ali bu Havradır*” şeklinde olmuştur.

İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in bulunuşu ile Hz Ali'nin seferden dönüşü ile birlik ev de bir sevinç havasının doğduğunu, imamların kaybolduğu ve bulunduğu sürece kadar oruç tutulup sonunda Kömbe(*Havra*) denilen gözleme şeklinde bir lokma yapıp dağıtıldığı şeklinde bir inanç vardır. Hz Ali'nin Hızır Aleyhiselam ile birlikte eve girişi nedeniyle Alevilerce "Hızır Aleyhiselam Hz. Ali'yle beraberdir" inancı hâkim olmuştur.

Hızır kurbanı da yapılmaktadır. Hızır kurbanı, sıradan kurbanlar gibi değildir. Kurban edilecek hayvan en az iki üç ay öncesinden belirlenir. Bu süre içerisinde iyi beslenir. Tuzu, suyu ve yemi eksik edilmez. Kurban önce temizlenir. Kurban kesilirken, kanına kimsenin basmasına dikkat edilir. Akan kan ya bir çukura akıtılır üst kapanır veya suyla kan yıkanarak, kan izi ortada bırakılmaz. Kesilen kurban etinden bir kısmı pişirilerek ev halkına paylaştırılır. Kalan büyük bir kısımda kapı komşuya dağıtılır. Kurban kemikleri gelişi güzel çöpe atılmaz. Kurban kemikleri açılan bir çukura özenle yerleştirilerek üstü kapatılır. Bu ayrıntıların önemi ve icra edilişi köyde günümüzde de devam edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hızır kutsalı Anadolu'nun kadim toplumlarında, geçmişten günümüze çeşitli tasarımlarda varlığını gizli veya açık bir şekilde sürdürmektedir. Özellikle birçok kültür, milliyet, din, inanç ve gelenekte ve bölgesel anlamda Anadolu coğrafyası başta olmak üzere İran, Orta Asya, Balkanlar ve Kuzey Afrika'da izlerine rastlanılan ortak kültürel bir motif haline gelmiştir. Gelenekte inancın icra edilişi farklı da olsa nihayetinde bu kültürler tarafından Hızır kutsalına benzer nitelikler yüklenilmektedir. Kültürler ve bölgeler arası farklı isimlendirmeler yapılsa da özünde benzer motife bir atıf söz konusudur. Hızır kutsalın köklerine ve izlerine ilişkin tespitler bir makale ile sınırlandırmak bilimsel anlamda imkânsızdır. Onun için Hızır motifin farklı kültürlerde ayrı, bağımsız çalışmalar olarak yürütülmesi, bilimsel metot olarak daha uygun olacağı sonucuna vardık. Ama yine de çalışmamızın başında Hızır kutsalının farklı kültür ve inançlarda varlığına dair kanıtları fikir edilmesi adına dar bir çerçevede öz itibarıyla aktarmaya çalışılmıştır. Bu çerçeve açısından Hızır motifinin tek bir kültürün tekelinde olmadığı ve bu kutsalın birçok kültür açısından ortak bir değer olduğu görülmüştür. Hızır kutsalının tarihsel geçmişini sadece İslami tarihle sınırlandırmanın yanlış olduğu, buna mütevellit sadece Müslüman camiasının kültürel bir değeri olmadığını, farklı inançlarda da birçok izlerine rastlandığına dair bir sonuca ulaşılmıştır. İslamiyet öncesi eski Türk dini ve mitolojik öğelerinde, Hatay ilinde yaşayan Hristiyan azınlığın inanç geleneği içinde ve Hızır kıssası ile ilgili olduğu öne sürülen Yahudi efsanesinde de izlerini pekâlâ görmek mümkündür.

İslâmi tema altında farklı dini gruplar arasında Hızır motifi görülmekle beraber bu görünür-lük bazı gruplarda baskın bazı gruplarda ise sembolik olarak kaldığı tespit edilmiştir. Örneklendirmek gerekir ise Alevi olarak tanımlanan ancak gelenekte Tahtacı Alevi, Arap Alevi'si ve Çepni Alevileri olarak kendilerini tanımlayan kısmen farklı erkânlarla sahip bu gruplar

arasında da Hızır'ın karşılığı birbirlerine kıyasla vurgusu değişebilmektedir. Bu baskınlığın değişimi, önemlilik derecesine göre değil de gelenekte Hızır kutsalı için yürütülen faaliyetlerin yoğunluğuna göre değerlendirilmiştir. Arap Alevilerin gelenekte sadece bir yılın belli günlerinde değil, Hızır motifinin olağan bir gününde de yâd edildiğidir. Mesela, Hızır adına kutsallık kazanmış birçok türbenin varlığı ve türbelerin önünde Hızır için yılın bütün zamanlarında kurban kesimin yapılması bu fikri destekler mahiyettedir. Adıyaman Alevilerin bir yıl içerisinde sadece şubat ayında Hızır kutsalına yönelik geleneğin icra edilişi bu yönüyle hem geleneksel anlamda hem de vurgu açısından farklılık gösterdiği görülmektedir. Aynı inanç noktasında Hızır Orucunu tutan Alevilerin, gelenekte farklılıklarını çoğaltmak mümkündür. Bu farklılığın bir diğer örneği ise Çepni Alevilerinde Hızır Orucunu, sadece yaşlı kesim tutarken, Adıyaman Alevilerinde, böyle bir sınırlamanın olmadığıdır. Yine Sünni camiasında sadece 6 Mayıs'ta Hıdırellez kutlamaların sembolik olarak icrası ve gelenekte pek fazla ritüelin görülmemesi (*Hatay ilinde ki Sünni camia hariç*) bu farklılığı ortaya koyan ayrı bir diğer destekleyici örnektir.

Araştırma alanına aldığımız Adıyaman ilinde ikamet eden Alevilerin temsilcileri olan dedelerin ifadelerinden hareketle Hızır kutsalına yönelik tespit ettiğimiz analizler bazı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu sonuçlardan bir tanesi yöre Alevilerce Hızır kutsalının Musa ile olan ilişkisinden ziyade Hz. Ali ile olan ilişkisinin ön plana çıktığı görülmüştür. Özellikle Hızır ile ilgili anlatılan menkıbelerde daha çok Ali kültü ağır basmaktadır. Bir diğer sonuç Sünni camiasını 6 Mayıs Hıdırellez kutlamalarından farklı olarak şubat ayında bir dizi ritüelin gerçekleştirilmesidir. Yine Hızır'ı anlayabilmek adına batın ilmine (*gizli olan, iç gerçekle ilgili*) bir eğilim olmakla beraber kendi bünyesinde tasavvufi bir bakış içermektedir. Bu anlamda gizli ilim veya gayb ilmi yani ilm-i Ledün dilinden anlayanın ancak Hızır'ı görebileceğini ve sezebileceğine dair inançtır. Hakkın kerametine erişmek adına cehaletten geçip kâmil olmak, kâmile birlikte ilim irfan öğrenip âlim olmak ve âlim olduktan sonra arif olup ancak hakkın kerametine erişilebileceğine dair bakışlarıdır.

Sonuç itibarıyla Haktan yana her şeyin bir tarafa bırakıldığının tespitidir. Yani Hızır, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. Yakup, Hz. Yahya, Hz. Yunus, erler, evliyalar, enbiyalar, sadıklar, muhipler, dervişler, divaneler, harabatiler ve talipler bütün bunların tamamı Allah'a ulaşmakta birer aracı olarak görüldüğü ve çok önemsendiğine dair tespitidir. Özellikle yöre Alevileri tarafından mürşit ocak olarak kabul edilen Ağuiçen Ocağına sahip Hayri Doğan Dedenin Hızır'ı yardıma çağırmak adına nida edilen şeklin "*Allah'ım Hızır'ını imdadıma yetiştir*" ifadesi bu sonucu destekler mahiyettedir.

Bir diğer sonuç, Adıyaman Alevilerinde Hızır-İlyas ikilisinde karaların kurtarıcısı "*Hızır*" ön plana çıkarken denizlerin kurtarıcısı "*İlyas*"ın pek zikredilmemesidir. Sebebi yaşam tarzı ve yaşadıkları coğrafya ile ilgili olduğu fikrindeyiz. Bu fikrimizi destekler mahiyette olan açıklama odur ki sosyolojik olarak Adıyaman Alevileri incelendiğinde aslında birbirlerinden pek

de bağımsız olmadıkları görülecektir. Çünkü Yöre Alevilerin çoğu Kavi(Kava), Kızıl Hıdır(Ğı-sor) ve Balyan(Bali Tocik) aşiretlerine(Aşiretlerin tüm üyeleri Alevidir.) mensup kolektif bir yapı sergilemektedirler. Bu aşiretlerin tarihsel geçmişi incelendiğinde konar-göçer ve denizle pek de ilişkisi olmayan bir döngüde hayatlarını sürdürdüğü görülecektir. Denizden bağımsız kara yaşamın getirdiği zorluklar, mitolojik kahramanlar veya kurtarıcılar doğurmuştur. Tarihsel olarak konar-göçer olan bir toplum için bu mitolojik kahramanların veya kurtarıcılarının denizle bir ilişkisinin olmaması tehlikenin ve zorlukların kara kaynaklı olmasındandır. “İlyas” motifi bu anlamda öne çıkmaması kültür ve coğrafyaya ilişkindir.

Son olarak Halk Bilimi dünyasına çalışma notumuz odur ki farklı kültür ve inançlara sahip milletlerin ve dinlerin ortak bir ürünü haline gelmiş Hızır kutsalı hakkında farklı kültürel sahalarda mutlak surette derleme çalışmalarının yapılmasının gerekliliğidir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Z. (1996). Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri. *Paü. Eğitim Fakültesi*(1), 10-11.
- Arslanoğlu, İ. (1999). Cibali Ocağı ve Taliplerinin Alevilikle İlgili Görüşleri, (Alevilik Nedir, 2001, s. 1-2/37). *G.Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma*, 115-138.
- Aydın, M. (1986). Türklere Hızır İnanç. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2), 52-57, 136.
- Çelebi, M. S. (2009). Hatayda Hızır İnanışları. *Turkish Studies*, 534-535.
- Fevzi, R. (2013). 40 Soruda Alevilik Nedir? 4.
- Friedlander. (1995). *Encyclopedia Of Religion And Ethics*. 12(7), 694.
- Gülççek, A. D. (2004). Her Yönüyle Alevilik(Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar. *Anadolu Etnoğrafya Araştırması*, 562.
- İslam Ansiklopedisi. (2013). Ankara: İsam(TDV İslam Araştırmalar Merkezi).
- Kahraman, K. (2005). Akdenizde Alevi Türkmenler: Tahtaclar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*(1), 213-220.
- Kaptan, R. (Alevitentum.ed). Gülbanklar. *Alevitentum.de*, s. 71-72.
- Meral, Y. (2014). Mussa-Hızır Kısası ve Kısanın Yahudi Kökeniyle İlgili İdeaların Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(55/2), 136.
- Ocak, A. Y. (1990). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi 1-2 (Radlo'fa Atfı Buradan Alınmıştır)*. (5 b., Cilt 1, 3, 4). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkdoğan, M. G. (2010). Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Örneği Olarak Ahmedî'n İskendername'si. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(3), 430.
- Ülken, H. Z. (1970). Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri., (s. 17).
- Yazır, E. H. (2013). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 5). (E. I. Nusretin Bolelli, Çev.) İstanbul: Azim Dağıtım Ürünleri(<http://www.kuranikerim.com>).
- Yudahin. (1998). *Kırgız Sözlüğü* (1 b., Cilt 1.). (A. B. Taymas, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Kaynakça Kişiler

- Hayri DOĞAN (Ağucaan Ocağı Mümessili) (Mülakat Tarihi: 13.12.2016) Yaş: 70 Meslek: DŞİ Emekli
- Garip BOZKURT (Kureyşan Ocağı Mümessili) (Mülakat Tarihi: 12.12.2016) Yaş: 50 Meslek: Çiftçi
- Mahmut DOLAŞ (Derviş Beyaz(Gevr) Ocağı Mümessili) (Mülakat Tarihi: 13.12.2016) Yaş: 52 Meslek: Serbest Ticaret
- Ali BÜYÜKŞAHİN (Üryan Hızır Ocağı Mümessili) (Mülakat Tarihi: 14.12.2016) Yaş: 72 Meslek: İnşaat Mühendisi

